

ιστόρηση

Επιθεώρηση Τοπικής Ιστορίας - Έτος 6ο, τεύχος 10, Ιούνιος 2026

Προγόνων Ιχνηλασίες

οικονομικές & κοινωνικές προσεγγίσεις
από τον 13ο έως τον 20ο αι.

Ιστορήση ISSN: 2944-9561

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΘΕΜΑΤΩΝ ΤΟΠΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Εκδότης - Υπεύθυνος σύμφωνα με το Νόμο, Επιμέλεια: Παναγιώτης Νάννος

Θεματικό τεύχος 10, Ιούνιος 2026.

Διατίθεται ελεύθερα σε ηλεκτρονική μορφή από την Ψηφιακή Βιβλιοθήκη του Δήμου Λίμνης Πλαστήρα
www.plastiras-ota.gr

Εκδότης - υπεύθυνος σύμφωνα με το Νόμο, Παναγιώτης Νάννος, δήμαρχος Λίμνης Πλαστήρα, έχει την ευθύνη οργάνωσης της ύλης, με την οικονομική συνδρομή του ιδίου εξασφαλίζεται εξ αρχής και μέχρι σήμερα η έκδοση.

Σχεδιασμός – εκτύπωση Ηλίας Καρκαλέτσος - εκδόσεις "Φάος", με την εθελοντική εργασία του οποίου περιορίζεται το κόστος της "Ιστορήσης" στα αναγκαία υλικά για την παραγωγή.

Η έκδοση δεν έχει στόχο το οικονομικό κέρδος, γι' αυτό και διατίθεται ελεύθερα στην ψηφιακή μορφή από την ιστοσελίδα του Δήμου Λίμνης Πλαστήρα. Οι εκδόσεις μας διέπονται από τις αρχές της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας, όπου η Μνήμη αποτελεί συλλογική Ευθύνη και η Γνώση κοινωνικό αγαθό, το οποίο πρέπει να διατίθεται ελεύθερα σε όποιον το αποζητεί.

Αυτό όμως δε σημαίνει ότι εκχωρούνται τα πνευματικά δικαιώματα και σε κάθε περίπτωση η έκδοση προστατεύεται από το νόμο 2121 ΦΕΚ Α' 25/3.3.1993

Η έντυπη μορφή κυκλοφορεί σε περιορισμένο αριθμό αντιτύπων και διατίθεται σε τιμή κόστους από τον κ. Ηλία Καρκαλέτσο, οδός Μ. Αλεξάνδρου 34 Καρδίτσα, τηλ. 24410 77663

Στο 10ο τεύχος γράφουν οι:

✎ Dr Prof. LEVENT KAYAPINAR

✎ Αγγελής Δημήτρης

✎ Αντωνίου Αντώνης

✎ Γριβέλλας Α. Λάμπρος

✎ Λιαπής Χρήστος

✎ Μιμπίκος Αριστέιδης

✎ Μπρέντας Αθανάσιος

✎ Νάννος Παναγιώτης

✎ Νημάς Α. Θεόδωρος

✎ Παΐσης Κώστας

✎ Παπουτσής Ευριπίδης

✎ Πιτσιλκας Δημήτρης

✎ Τσιώλης Κωνσταντίνος

✎ Σπανός Κωνσταντίνος

Σημείωμα του εκδότη

Αισίως φθάσαμε στο 10ο τεύχος, συνολικά 2.917 σελίδες τοπικής ιστορίας, αληθινός άθλος, αν αναλογιστούμε ότι παράλληλα με την αμείλικτη καθημερινότητα και τις πολυποικίλες ανάγκες των ανθρώπων, είχαμε να διαχειριστούμε πρωτόγνωρες καταστροφές και κρίσεις (Covid 19, «Ιανός», «Daniel»), εκλογική αναμέτρηση, αναζήτηση πόρων, σύνταξη μελετών, γραφειοκρατία και γενικά αντίξοες αληθινά συνθήκες για πνευματική παραγωγή σε μικρό ορεινό Δήμο.

Ξεκινήσαμε το 2021 συμβολικά και συνεχίζουμε αθόρυβα την ανάδειξη της Τοπικής Ιστορίας, υπηρετώντας τη Συλλογική Μνήμη. Στον παρόντα τόμο ιχνηλατούμε την οικονομική και κοινωνική δυναμική των κοινοτήτων μας μέσα από φορολογικούς καταλόγους της Τουρκοκρατίας (1454/5), κ.α. Παρακολουθούμε την εξέλιξη πληθυσμού από το 1881 μέχρι το 2021. Ανιχνεύουμε άλλες κοινωνικές και ιστορικές παραμέτρους μέσα από τεκμήρια, όπως ο Κοινοτισμός και η Αυτοδιοίκηση, το έθος, οι μαρτυρίες μέσα από πηγές ιστορίας, εγχείρημα δύσκολο καθώς πολλοί οι αιώνες και λιγοστά τα τεκμήρια για τα χωριά μας.

Οι μεταβολές του πληθυσμού είναι μεγάλες και ακολουθούν τα ιστορικά γεγονότα και τα επαναστατικά κινήματα που καθορίζουν τις μετακινήσεις, τις μεταναστευτικές ροές προς και από τα Άγραφα. Η ανάπτυξη της γλίσχρας αγροτικής παραγωγής στα Άγραφα, η αναζήτηση καλύτερης ζωής στα αστικά κέντρα της εποχής, ο διαρκής αγώνας για την επιβίωση, δημιούργησε μεταναστευτικές ροές προς Βαλκάνια, Βουλγαρία, Παραδουνάβιες περιοχές, Βλαχία, Κεντρική Ευρώπη, κ.α. Πληθυσμιακές μετακινήσεις συνέβησαν και στις εμπόλεμες περιόδους, ιδιαίτερα στα Άγραφα για λόγους ασφαλείας ο πληθυσμός μετακινήθηκε σε περιοχές που ελέγχονταν από αδελφικά στρατεύματα, όπως πολλοί Αγραφιώτες πέρασαν στο Ελληνικό, όταν χαράχτηκαν τα σύνορα το 1832. Αναλυτικά παρουσιάσαμε στον 7ο τόμο και ολοκληρώνουμε με την θεματική έκδοση που συνοδεύει τον 10 τόμο της «Ιστορίας».

Ανιχνεύουμε τον Κοινοτισμό των Αγράφων ως απόρροια της αυτονομίας, αλλά και ως δυναμικό στοιχείο το οποίο δημιούργησε ένα σπάνιο μοντέλο οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης, μέσα από την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία των Αγράφων.

Ολοκληρώνουμε με λίγες σειρές στην αξιοπιστία των στοιχείων, διαχρονικό πρόβλημα το οποίο υπήρχε από τα Οθωμανικά χρόνια, συνεχίστηκε στις πρώτες δεκαετίες του ελεύθερου εθνικού βίου... για φθάσει μέχρι τις ημέρες μας, με τις σύγχρονες ηλεκτρονικές

απογραφές πληθυσμού. Ανέκαθεν στα ορεινά υπήρχε δυσπιστία ακόμα και άρνηση των κατοίκων για απογραφές, καθώς τις συνέδεαν με επιβολή μεγαλύτερων φόρων, στράτευση των αγοριών, έλεγχο των συναλλαγών με τις κρατικές υπηρεσίες, τις οποίες θεωρούσαν πρόβλημα στην ελευθερία μιας περιοχής η οποία πορεύτηκε αυτόνομη.

Παραδίδουμε τον 10ο τόμο με την πεποίθηση ότι καλύπτουμε δύσκολο θέμα, φέρνοντας νέα ιστορικά στοιχεία για τον τόπο μας. Σε κάθε περίπτωση νοιώθουμε ότι ανταποκρινόμαστε στο ρόλο μιας σύγχρονης Αυτοδιοίκησης, η οποία μεριμνά για το λησμονημένο παρελθόν, ακριβώς διότι μέσα από την Γνώση οι τοπικές κοινωνίες έχουν ελπιδοφόρο Μέλλον!

Παναγιώτης Νάνος
Δήμαρχος Λίμνης Πλαστήρα

Η Οθωμανική απογραφή του 1454/55 σε χωριά της περιοχής Λίμνης Πλαστήρα στα Άγραφα: Πληθυσμός, παραγωγή, φόροι*

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Α. ΝΗΜΑΣ, Φιλολόγος - Δρ Ιστορίας της Εκπαιδεύσεως

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. Η υποταγή της Θεσσαλίας και της Ρούμελης στους Τούρκους

Το 1391 ο σουλτάνος Βαγιαζίτ Α' (1389-1402) κυριεύει τη Θεσσαλονίκη¹ και το 1393 οι Τούρκοι υπό τον Γαζή Αχμέτ Εβρενός² μπή εισβάλλουν στην Ανατολική Θεσσαλία και προβαίνουν σε εποικισμό αυτής με Τούρκους από την Μ. Ασία, ενώ το 1395 προωθούνται προς τα δυτικά και καταλαμβάνουν την πόλη των Τρικάλων, την οποία καθιστούν προχωρημένη στρατιωτική βάση εναντίον των ανυπότακτων κατοίκων της Πίνδου και των Αγράφων.

Η επέκταση των Τούρκων υπό τον σουλτάνο Μουράτ Β' (1421-1451) συνεχίστηκε με γοργό ρυθμό και διαδοχικά το 1393 καταλήφθηκε όλη η Θεσσαλία και η Στερεά Ελλάδα, μεταξύ των οποίων και η περιοχή των Αγράφων.

Μια νικηφόρα εξέγερση των Θεσσαλών το 1444 εναντίον των Τούρκων, με επικεφαλής τον δεσπότη του Μυστρά Κωνσταντίνο Παλαιολόγο, τον μετέπειτα θρυλικό τελευταίο αυτοκράτορα του Βυζαντίου, δεν διήρκεσε πολύ, διότι την άνοιξη του 1446 ο στρατηγός του σουλτάνου Μουράτ Β', Τουραχάν βέης, εξεστράτευσε με πολυάριθμο στρατό εναντίον της Θεσσαλίας και ανάγκασε τον Κωνσταντίνο να εγκαταλείψει την Θεσσαλία στην οριστική κυριαρχία των Τούρκων, η οποία επρόκειτο να κρατήσει έως το 1881. Με την κατάκτηση της Θεσσαλίας ο σουλτάνος παραχώρησε στον κατακτητή της Τουραχάν βέη, καθώς και σε άλλους αξιωματούχους, τιμάρια για εκμετάλλευση. Για την καλλιέργεια των τιμαρίων τους αυτοί χρησιμοποιούσαν τους ίδιους δουλοπάροικους. Στη Θεσσαλία προϋπήρχαν της οθωμανικής κατακτήσεως επιφανείς οικογένειες Χριστιανών γαιοκτημόνων, οι οποίες διατήρησαν τα προνόμιά τους. Κάποιοι από τους Έλληνες τοπικούς άρχοντες συμμαχούν με τους Τούρκους και κράτησαν τα κτήματα και τα προνόμιά τους.

1. * Η παρούσα μελέτη είναι διαμορφωμένο μέρος από το βιβλίο μου: *Η Οθωμανική Απογραφή του 1454/55 στο Σαντζάκι Τρικάλων (Θεσσαλία - Περία - Ευρυτανία - Ναυπακτία - Δυτική Φωκίδα και άλλα όμορα). Ονόματα κατοίκων, κτηνοτροφία, γεωργική παραγωγή, φόροι κ.ά.*, [Φ.Ι.ΛΟ.Σ. Τρικάλων - Σειρά: Κείμενα και Μελέτες, αρ. 24], Θεσσαλονίκη, Εκδ. Οίκος Κ. Μ. Σταμούλη, 2024.

ΑΠ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, ²1987, σσ. 20-22.

2. Ο Γαζή Αχμέτ Εβρενός μπέης (*Gazi Evrenos Beg ή Hadji Gazi Evrenos*), ήταν Οθωμανός στρατηγός με *ελληνική καταγωγή* (από τον βυζαντινό οίκο των Ουρανών). Αυτός το 1393, επί του σουλτάνου Βαγιαζίτ Α' (1389-1402), εισέβαλε στην Ανατολική Θεσσαλία και το 1395 προωθήθηκε δυτικά καταλαμβάνοντας την πόλη των Τρικάλων, την οποία κατέστησε στρατιωτική βάση εναντίον των ανυπότακτων κατοίκων της Πίνδου και των Αγράφων. Απεβίωσε στα Γιαννιτσά το 1417.

1.2. Η διοικητική διαίρεση κατά την πρώιμη Τουρκοκρατία

Αμέσως μετά την κατάκτηση των ευρωπαϊκών εδαφών της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, οι Οθωμανοί Τούρκοι κατά τον 15ο αι. δημιούργησαν το Μπεηλερμπεηλίκι της Ρούμελης, στο οποίο υπάγονταν όλα τα εδάφη της Βαλκανικής. Αυτό εδιοικείτο από τον *μπεηλέρμπεη* (= μπέη των μπέηδων), ο οποίος αρχικά ήταν στρατιωτικός βαθμός και διοικητικός τίτλος³. Στα καθήκοντα του μπεηλέρμπεη ήταν κυρίως η είσπραξη των φόρων αλλά και η συγκρότηση ενόπλων ιππικών τμημάτων (των σπαχήδων) υπό την σημαία που λεγόταν *σαντζάκ*, από όπου και η ονομασία της διοικητικής περιφέρειας «σαντζάκι». Ο διοικητής του σαντζακιού ονομαζόταν *σαντζάκμπεης*.

Το Μπεηλερμπεηλίκι της Ρούμελης επί Σουλεϊμάν Α΄ (1520-1566) υποδιαιρείτο σε τρεις πτέρυγες και σε πολύ περισσότερα σαντζάκια. Ένα από τα σαντζάκια ήταν και αυτό των Τρικάλων, που ήταν το μεγαλύτερο και περιλάμβανε τις κεντρικές περιοχές με όρια την Πιερία στον βορρά συμπεριλαμβανομένης, την Θεσσαλία με τα όμορα χωριά των σημερινών νομών Κοζάνης και Γρεβενών, την Ευρυτανία, την Ναυπακτία και μέρος της Φωκίδος χωρίς την πόλη της Ναυπάκτου και των παραλίων χωριών⁴. Μετέπειτα ο όρος Μπεηλερμπεηλίκι αντικαταστάθηκε από τον όρο *εγιαλέτι (βιλαέτι)*, που δήλωνε επίσης ανώτερη διοικητική μονάδα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το σαντζάκι⁵ κατά την πρώιμη οθωμανική περίοδο εδιαιρείτο σε *εγιαλέτια (βιλαέτια)*, που με τη σειρά τους και αυτά αργότερα υποκατέστησαν τα σαντζάκια, τα οποία ήδη είχαν διαδεχθεί τα μπεηλερμπεηλίκια⁶.

1.3. Το Σαντζάκι των Τρικάλων

Το Σαντζάκι των Τρικάλων, σύμφωνα με την απογραφή του 1454/55 υποδιαιρείτο σε τρία βιλαέτια (Τρικάλων, Φαναρίου και Αγράφων). Το βιλαέτι των Τρικάλων περιλάμβανε τις πόλεις Τρίκαλα και Λάρισα (τότε Γενί Σεχίρ = Νεάπολη), το Φρούριο Δαμάσι, την Επαρχία του Κράβαρη και την Επαρχία του Μίκ(ι)ρα⁷, με ικανή φορολογική περιφέρεια το καθένα. Το Βιλαέτι του Φαναρίου περιλάμβανε την πόλη του Φαναρίου με αρκετά χω-

3. Ο βαθμός του μπεηλέρμπεη δινόταν μέχρι του σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ (1876-1909) και μετά άρχισε να καταργείται σιωπηρά από τους επαναστάτες Νεότουρκους μέχρι που καταργήθηκε επισήμως από το κεμαλικό καθεστώς το 1923.

4. Η Ναύπακτος παραδόθηκε υπό όρους στους Οθωμανούς το 1499 και κατόπιν αποτέλεσε την έδρα του ομωνύμου Σαντζακιού, στο οποίο υπήχθησαν και περιοχές που ανήκαν πριν στο Σαντζάκι των Τρικάλων (καζάδες Κραβάρων, Καρπενησίου, Λιδορικού και Δομοκού)· βλ. ΙΩΑΝ. Γ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Η Διοικητική Οργάνωσις της Στερεάς Ελλάδος κατά την Τουρκοκρατίαν (1393-1821)*, Αθήνα, Πορεία, (1985), σσ. 90-108.

5. Η λέξη είναι εξελληνισμένη μορφή της τουρκικής λέξεως *sancak*, δηλ. στρατιωτικό λάβαρο στην αρχική της κυριολεκτική σημασία, που αρχικά έδωσε την ονομασία της σε μια στρατιωτική μονάδα (της οποίας ηγετίο ο σαντζάκ-μπέης) και στη συνέχεια στην περιφέρεια από όπου η μονάδα αυτή στρατολογούνταν.

6. Στην παλαιότερη βασική σχετική βιβλιογραφία δεν αναφέρονται ως η ανώτερες διοικητικές περιφέρειες τα μπεηλερμπεηλίκια αλλά τα σαντζάκια, προφανώς διότι τότε δεν είχαν δημοσιευθεί τα κατάστιχα των οθωμανικών απογραφών, βασικότερο και ίσως το αρχαιότερο των οποίων αποτελεί το παρόν (απογραφή του 1454/55).

7. Ο ΑΠ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ (*Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ. Α΄*. Αρχές και διαμόρφωσή του, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 259, υποσημ. 1) θεωρεί «πολύ πιθανόν <να> πρόκειται για τον απόγονο του μεγάλου πριμμικηρίου της ίδιας περιοχής Μίεκρα, ο οποίος μνημονεύεται σε γράμμα (πιθανόν των μέσων του 14ου αι.) του Λαρίσης Αντωνίου».

ριά και τον ναχιγέ (δήμο) του Ραδοβιζίου. Το Βιλαέτι των Αγράφων περιλάμβανε την ορεινή περιοχή των Αγράφων με διοικητικό κέντρο την «πόλη» Άγραφα⁸.

Την περίοδο του Σουλεϊμάν Α΄ (1520-1566) διαμορφώνεται σταθερά η διοίκηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με τις απογραφές του 1521 και 1538 το Σαντζάκι Τρικάλων εδραιείται σε οκτώ καζάδες.

Το 1569 αποσπάστηκαν κάποιοι καζάδες από το Σαντζάκι των Τρικάλων υπέρ του νέου Σαντζακίου της Ναυπάκτου. Το 1521 το Σαντζάκι των Τρικάλων περιλάμβανε 1.351 χωριά⁹.

1.4. Ο θεσμός των αρματολικιών

Πότε πρωτοεμφανίστηκαν οι Έλληνες αρματολοί και ποια ήταν τα γενικά καθήκοντά τους δεν είναι εξακριβωμένο. Κατά τον 15ο αι. αναφέρονται ως επικουρικά σώματα που εξεστράτευαν μαζί με τους Τούρκους στις βόρειες βαλκανικές περιοχές. Η περιοχή της Θεσσαλικής Πίνδου θεωρείται ότι υπήρξε ο τόπος όπου πρωτοεφαρμόστηκε ο θεσμός των αρματολών και των αρματολικιών, για την ασφάλεια των διαβάσεων και την τήρηση της τάξεως στην επικράτειά τους. Ο θεσμός αυτός εισήχθη επί σουλτάνου Μουράτ Β΄ (1421-1444 και 1446-1451). Τα Άγραφα¹⁰ ήταν το πρώτο αρματολίκι που αναγνωρίστηκε από τους Τούρκους, με εισήγηση μάλιστα του κατακτητή της Θεσσαλίας Τουραχάν βέη, ο οποίος ήθελε με αυτόν τον τρόπο να απαλλαγεί από τις παρενοχλήσεις των ατίθασων κατοίκων των ορεινών περιοχών, ώστε να εδραιώσει πιο εύκολα την κυριαρχία του στις υπόλοιπες περιοχές. Ο αρχηγός του αρματολικιού ονομαζόταν *καπετάνιος* και οι άνδρες του *παλικάρια*, ενώ οι υπασπιστές του *πρωτοπαλικάρα*.

Η συστηματική οργάνωση του ελλαδικού χώρου σε 14 αρματολίκια, κατά τον Πουκεβίλ, έγινε επί σουλτάνου Σουλεϊμάν Α΄ (1520-1566). Τα αρματολίκια αυτά έπαιρναν το όνομά τους από τις έδρες τους.

Κατά τον Απόστολο Βακαλόπουλο «η ορεινή Θεσσαλία είναι μια από τις εστίες εκείνες της Ελλάδας, όπου γεννήθηκε και ανδρώθηκε ο μαχόμενος ελληνικός πληθυσμός, ο οποίος πρόσφερε πολλά κατά την Ελληνική Επανάσταση του 1821»¹¹.

8. Με τα σημερινά διοικητικά όρια, το Σαντζάκι των Τρικάλων ήταν πολύ μεγάλο σε έκταση και περιλάμβανε τις κεντρικές ελληνικές περιοχές με όρια την Πιερία στον βορρά συμπεριλαμβανομένης, ολόκληρη την Θεσσαλία με τα όμορα χωριά των σημερινών νομών Κοζάνης και Γρεβενών, την Ευρυτανία, την Ναυπακτία και το δυτικό μέρος της Φωκίδος.

9. Βλ. Γ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Η Ευρυτανία στη διαδρομή της ευρύτερης εθνολογικής σύνθεσης και διοικητικής οργάνωσης*, Κατερίνη, Μάτι, 2021, σσ. 289-290.

10. Η οροσειρά των Αγράφων είναι τμήμα της Πίνδου και καταλαμβάνει μεγάλο μέρος της Κεντρικής Ελλάδος, ήτοι το βόρειο τμήμα του Ν. Ευρυτανίας (Ευρυτανικά Άγραφα) και το δυτικό τμήμα του Ν. Καρδίτσας (Θεσσαλικά Άγραφα), είναι δε η πιο δυσπρόσιτη περιοχή της Ελλάδος. Η περιοχή των Αγράφων κατά την Αρχαιότητα ονομαζόταν *Αγραίς* ή *Αγραία η αιτωλική*, οι δε κάτοικοί της *Αγραίοι*. Σχετικές αναφορές υπάρχουν στον Θουκυδίδη (βιβλ. III, κεφ. 106-107: «Οι δ' άλλοι διέφυγον εις την Αγραίδα, ὄμορον οὔσαν, καὶ Σαλύνθιος αὐτούς ὁ βασιλεὺς τῶν Αγραίων, φίλος ὢν, υπεδέξατο», καθώς και βιβλ. III, κεφ. 111-112, 114, βιβλ. IV, κεφ. 77,2) και στον Στράβωνα (Β, Χ = 451, 5: «Ὁ δὲ Εὐήνος ποταμὸς ἄρχειται μὲν ἐκ Βωμιέων τῶν ἐν Ὀφιεῦσιν Αἰτωλικῶ ἔθνους, καθάπερ καὶ οἱ Εὐρυτανῆες καὶ Αγραῖοι καὶ Κουρήτες καὶ ἄλλοι»] βλ. περισσότερα στη ΜΕΕ, τ. Α΄, σσ. 453 και 455-456. Με το Β.Δ. της 18/30ῆς Σεπτ. 1836, είχε συσταθεί ο **Δήμος Αγραίων** με έδρα το Κεράσσοβο Ευρυτανίας· βλ. Ελ. Γ. ΣΚΙΑΔΑΣ, *Ιστορικό Διάγραμμα των Δήμων της Ελλάδος 1833-1912*, Αθήνα 1994, σ. 212.

11. ΑΠ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Η Δυτική Θεσσαλία στα 1830», *Τρικαλινά*, 8 (1988), σ. 126.

1.5. Το ιδιοκτησιακό καθεστώς κατά την Τουρκοκρατία¹²

Κατά την ύστερη βυζαντινή εποχή στην Θεσσαλία κυριαρχούσαν τα *λατιφούντια* (μεγάλα αγροκτήματα), ενώ με την τουρκική κατάκτηση το σύνολο των γαιών περιήλθε στον σουλτάνο, έγιναν δηλαδή δημόσιες. Κάποιες από αυτές παραχωρούνταν σε θρησκευτικά ιδρύματα και τότε ονομάζονταν *βακούφια*, ενώ οι υπόλοιπες διαιρούνταν σε *τιμάρια*, *ζιαμέτια* και *χάσια*. Την εκμετάλλευση των χασιών είχε ο ίδιος ο σουλτάνος, ο οποίος έπαιρνε και το εισόδημά τους. Τα τιμάρια και τα ζιαμέτια ήταν φέουδα, τα οποία παραχωρούσε ο σουλτάνος, για εκμετάλλευση μόνον, σε κρατικούς λειτουργούς ή αξιωματικούς, τους *σπαχήδες*, οι οποίοι καρπώνονταν ένα μέρος της προσόδου, ενώ παράλληλα είχαν την υποχρέωση να υπηρετούν έφιπποι τον σουλτάνο με έναν ορισμένο αριθμό ανδρών, ανάλογα με την έκταση του φέουδου. Όμως οι σπαχήδες, που έδιναν τα κτήματά τους για καλλιέργεια στους ραγιάδες Χριστιανούς, είχαν το δικαίωμα να εισπράττουν φόρους από αυτούς, που ισοδυναμούσαν με το 1/10, την *δεκάτη*, την οποία απέδιδαν στον σουλτάνο. Μπορούσαν ακόμη να επιβάλλουν και άλλους μικρότερους φόρους, ήταν δηλαδή συγχρόνως και φοροεισπράκτορες τόσο του σουλτάνου όσο και του εαυτού τους. Περί το τέλος της Τουρκοκρατίας τα τιμάρια μετασχηματίστηκαν σε τσιφλίκια.

1.6. Η ζωή των κατοίκων¹³

Αμέσως μετά την εγκατάσταση των Τούρκων στην περιοχή Τρικάλων άρχισε μια μαζική φυγή των Ελλήνων κατοίκων των πεδινών προς τα ορεινά και κυρίως προς τις δυσπρόσιτες πλαγιές της Πίνδου και των Χασίων, που γέμισαν από γραφικά χωριουδάκια γεμάτα ζωή. Από τα χωριά αυτά και ιδιαίτερα εκείνα που βρίσκονται στις δυσπρόσιτες περιοχές των Αγράφων προήλθαν κατόπιν οι ηρωικοί «κλέφτες», οι οποίοι αναδείχτηκαν σε κύρια δύναμη αντιστάσεως εναντίον των Τούρκων και πρωτοστάτησαν στους αγώνες της ανεξαρτησίας μερικούς αιώνες αργότερα¹⁴. Πάνω στα δυσπρόσιτα βουνά πάντα η ζωή ήταν δύσκολη, γεμάτη στερήσεις αλλά ελεύθερη.

Τα ασβεστολιθικά βουνά τους και τα πολλά δάση έδιναν στους κατοίκους τους άφθονη πέτρα και καλή ξυλεία, αντιστοίχως. Γι' αυτό κατά την διάρκεια της Τουρκοκρατίας έλαβε εξαιρετική ανάπτυξη και η λαϊκή αρχιτεκτονική, η οποία έδωσε ωραιότατα λαϊκά σπίτια, εκκλησίες και μοναστήρια. Αλλά και το δημοτικό τραγούδι άνθισε σε όλες τις τουρκοκρατούμενες περιοχές της Θεσσαλίας και της Ρούμελης.

12. ΘΕΟΔ. Α. ΝΗΜΑΣ, *Ιστορία και Μνημεία των επαρχιών Τρικάλων και Καλαμπάκας. Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*, Θεσσαλονίκη, Εκδ. Κ. & Μ. Σταμούλη, 2018, σσ. 64-66.

13. ΘΕΟΔ. Α. ΝΗΜΑΣ, *Ιστορία και Μνημεία*, σσ. 66-68.

14. Η περιοχή των Αγράφων κατακτήθηκε από τους Οθωμανούς το 1393 και καθ' όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας αποτελούσαν καζά του Σαντζακίου Τρικάλων. Εκεί μάλιστα παρέμενε και τουρκική φρουρά, ενώ επί της βασιλείας του Μουράτ Β' (1421-1451) αναφέρεται η παρουσία καδή στην περιοχή (βλ. Ι. Γ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Η Διοικητική οργάνωση της Στερεάς Ελλάδος κατά την Τουρκοκρατία*, σσ. 69-72). Η κρατούσα άποψη ότι η περιοχή των Αγράφων δεν πλήρωνε φόρους στο Οθωμανικό κράτος και ότι στο γεγονός αυτό οφείλεται και η ονομασία τους (Αγραφαί) είναι παντελώς ανακριβής. Ήδη η περιοχή από την αρχαιότητα ονομαζόταν *Αγραΐς* και *Αγραΐα*, οι δε κάτοικοί της *Αγραίοι* (βλ. παραπάνω). Όσο για την Συνθήκη του Ταμασίου (1525) με την οποία έγινε ανανέωση των προνομίων προς τους κατοίκους των Αγράφων, αυτή σήμερα αμφισβητείται· βλ. ΜΑΡΚΟΣ Α. ΓΚΙΟΛΙΑΣ, *Ιστορία της Ευρυτανίας στους νεότερους χρόνους (1393-1821)*, Αθήνα, Πορεία, 1999, σσ. 118-119.

Στις ορεινές και άγονες περιοχές του Ασπροποτάμου και των Αγράφων οι κάτοικοι φρόντιζαν να έχουν τα απαραίτητα για την λιτή ζωή. Εξέτρεφαν αιγοπρόβατα και χοίρους, διατηρούσαν μελίτσια για να παίρνουν το μέλι τους, παρήγαγαν μελάκι, αλλά είχαν και μικρές καλλιέργειες με αμπέλια, σιτάρι, κριθάρι, λινάρι, λαχανόκηπους κ.ά. Σε όλα σχεδόν τα χωριά αναφέρεται φορολογία σε καρυδιές. Ειδικότερα η κτηνοτροφία, εκτός από το κρέας και το γάλα με τα παράγωγά του, έδινε στους ορεινούς πληθυσμούς δέρματα και άφθονο μαλλί για την ανάπτυξη της βυρσοδεψίας υψηλής ποιότητας και της υφαντουργίας των μάλλινων ειδών. Στα μέρη, που ρέουν άφθονα νερά, λειτουργούσαν αναρίθμητες δριστερές και μαντάνια, όπου το νερό με την ορμητική πτώση του μαλακώνει τις βελόντζες και τα χαλιά, καθώς επίσης και τον υπόλοιπο ρουχισμό. Οι ορεινοί πληθυσμοί επιδίδονταν σε όλες σχεδόν τις τέχνες εκτός από την σιδηρουργία. Μ' αυτήν ασχολούνταν οι «χαλκιάδες» ή «γύφτοι», οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί και στα ορεινά. Στην Οθωμανική Απογραφή του 1454-55 σε πολλά χωριά μαρτυρείται το επαγγελματικό επώνυμο «Χαλκιάς». Στην Δρακότρυπα Μουζακίου αναπτύχθηκε μια πρωτοποριακή βιοτεχνία, η οποία κατασκεύαζε σπαθιά.

Παρ' όλα αυτά όμως η ζωή στο βουνό είναι λιτή, πράγμα που κάνει τους ορεινούς περισσότερο σκληραγωγημένους και ανθεκτικούς.

ΟΙ ΟΘΩΜΑΝΙΚΕΣ ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ

2.1. Γενικά για τις απογραφές

Απογραφές του πληθυσμού διενεργούσαν από την αρχαιότητα τα οργανωμένα κράτη¹⁵. Οι απογραφές συνεχίστηκαν στο Βυζαντινό κράτος και στη μεσαιωνική Δυτική Ευρώπη¹⁶. Απογραφές πληθυσμού, κτημάτων και καλλιιεργειών πραγματοποιήθηκαν και από τους Οθωμανούς Τούρκους σε τακτά διαστήματα. Σ' αυτές περιλαμβάνονταν φυσικά και η Θεσσαλία, καθώς και η περιοχή των Αγράφων¹⁷. Οι συστηματικές δημογραφικές απογραφές στο Νεοελληνικό Κράτος άρχισαν να διενεργούνται από το 1861. Αυτές γίνονταν συνήθως ανά δεκαετία και σε οποιαδήποτε εποχή του χρόνου.

Στη Θεσσαλία, από την απελευθέρωσή της από τους Τούρκους το 1881 έως σήμερα (2026), πραγματοποιήθηκαν 14 απογραφές πληθυσμού. Εκτός από την πρώτη που έγινε τον Σεπτέμβριο του 1881, αμέσως μετά την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στο Ελληνικό Κράτος (Αύγουστος - Σεπτέμβριος 1881), όλες οι άλλες έγιναν στο πλαίσιο των γενικών απογραφών της Ελλάδος, με βάση τις οποίες γίνεται η καταχώριση του πληθυσμού του κάθε οικισμού¹⁸.

15. Βλ. σχετικά λ. *απογραφή* στην *Εγκυκλοπαίδεια Υδρία*.

16. Περισσότερα στο λ. *απογραφή* της *Εγκυκλ. Υδρία*.

17. Για την απογραφή του 1454/55 (22 Δεκ. 1454 – 10 Δεκ. 1455, έτος Εγίρας 857) βλ. Melek DELILBASI – Muzaffer ARIKAN, *Hicrin 859 Tarihli. Suret-i Defter-i Sancak-i Tirhala I*, Άγκυρα 2001.

18. Για την εξέλιξη του πληθυσμού στον Νομό Καρδίτσας βλ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ Α. ΝΗΜΑ, «Η εξέλιξη του πληθυσμού στον Ν. Καρδίτσης από την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως έως σήμερα με βάση τις επίσημες απογραφές», *Θεσσαλικά Μελετήματα*, 5 (2015) 173-212.

2.2. Οι οθωμανικές απογραφές

Επί του σουλτάνου Μουράτ Β΄ άρχισε η καταγραφή του πληθυσμού και των οικονομικών πόρων του. Αυτό διενεργείτο από κάποια επιτροπή με επικεφαλής συνήθως ως πρόεδρο (emin) έναν σημαντικό στρατιωτικό, όπως οι Τιμουρτάς μπέης, Χαλίλ μπέης, Μιχάλ ογλού, Τουρσούν μπέης κ.ά. Η επιτροπή αυτή κατέγραφε σε φορολογικά κατάστιχα (δεφτέρια) τα ονόματα των πόλεων, των χωριών, καθώς και των μικρών οικισμών, τα ονόματα των αρχηγών των οικογενειών τους (πλήρη νοικοκυριά/νοικοκυριά, χήρες, ενήλικες άγαμους), καθόριζε με σχολαστική ακρίβεια τους φορολογήσιμους πόρους (εκτρεφόμενα ζώα, παραγόμενα αγροτικά προϊόντα, μελίτσια κ.ά.). Οι καταγραφές αυτές πραγματοποιούνταν κατά τακτά διαστήματα και ήταν δύο τύπων, οι λεπτομερείς (mufassal), στις οποίες περιλαμβάνονταν όλα τα προαναφερθέντα, και οι περιληπτικές (icmal), στις οποίες καταγράφονταν μόνον τα ονόματα των τιμαριούχων και των χωριών που ανήκαν στα τιμάρια τους¹⁹. Ειδικότερα για την Θεσσαλία, και την Ρούμελη γενικότερα, είναι γνωστές οι απογραφές των ετών 1454-55 (αναλυτική και πολύ σημαντική), 1466, 1485 (συνοπτική), 1506 (δεν δημοσιεύθηκε), 1521 (αναλυτική), 1530 (συνοπτική), 1571 (αναλυτική). Ο απογραφέας του 1454-55 είχε μαζί του Κατάστιχο άγνωστης προηγούμενης απογραφής, διότι σε πολλούς οικισμούς σημειώνει την ένδειξη «εκτός Καταστίχου».

Βασικός στόχος των απογραφών αυτών ήταν η είσπραξη φόρων υπέρ του Οθωμανικού κράτους. Η κατανομή των φόρων γινόταν με αναλογικό σύστημα και αυτοί εισπράττονταν υπό την εποπτεία των αρχόντων (δημογερόντων), οι οποίοι τους παρέδιδαν στον τιμαριούχο μέσω των αντιπροσώπων του.

3. Η ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΟΥ 1454/55

3.1. Εισαγωγικά

Η σημαντικότερη, ιδίως για τους ιστορικούς, από τις οθωμανικές απογραφές είναι αυτή που διενεργήθηκε το 1454-55, διότι είναι συστηματική και η πρώτη που μας δίνει σημαντικά δημογραφικά και οικονομικά στοιχεία για το Σαντζάκι των Τρικάλων, το οποίο περιλάμβανε μία πολύ μεγάλη έκταση, όπως προαναφέρθηκε.

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι έχουν καταγραφεί ακόμα και μικροί ή ακατοίκητοι οικισμοί ευρισκόμενοι στα πιο δυσπρόσιτα μέρη, όπως οι περιοχές του Ασπροποτάμου, των Αγράφων και των Κραβάρων. Ασφαλώς ο Οθωμανός γραφέας (kâtib, il yazıcı) είχε μαζί του κάποιον βοηθό που γνώριζε τους τόπους και την γλώσσα των κατοίκων της κάθε περιοχής. Στην προκείμενη απογραφή, απογραφέας ήταν ο Μουράτ μπέης γιος του Τιμουρτάς μπέη (Murad Bey ibn Timurtaş Bey) και γραμματέας του ο «αδύναμος Ρουστέμ (Rüstem) ο φτωχός, το έτος 859 [= 1454-55]».

19. ΑΠ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού. τ. Α΄*, σσ. 254-255.

3.2. Η διάρθρωση του Καταστίχου

Στο εξεταζόμενο *Οθωμανικό Κατάστιχο 859*, όπου η *οθωμανική απογραφή του 1454/55*, τα χωριά και οι μικροί οικισμοί είναι καταχωρημένα κατά *τιμάρια*, στην αρχή δε αναφέρεται ο τιμαριούχος (σπαχής) με πληροφορίες για το άτομό του, το πώς απέκτησε το τιμάριο και τους στρατιώτες που είχε στη διάθεσή του, και φυσικά με τα χωριά που περιλάμβανε αυτό. Κάποια χωριά καταγράφονται ως *χάσια*, αρκετά δε ακατοίκητα ή γειτονικές εκτάσεις που τις καλλιεργούσαν κάτοικοι γειτονικών χωριών συνήθως, χαρακτηρίζονται ως *μεζράδες*, ενώ δεν αναφέρονται *ζιαμέτια*²⁰. Κατόπιν καταγράφονται τα ονόματα των αρχηγών των οικογενειών κάθε χωριού με διάκριση σε πλήρη νοικοκυριά (οικογένειες), χήρες και άγαμους και μετά η γεωργική και η κτηνοτροφική παραγωγή με τον επιβαλλόμενο φόρο στο κάθε προϊόν χωριστά. Στο τέλος σημειώνεται το άθροισμα των φορολογουμένων κατοίκων και ο συνολικός φόρος.

Το Οθωμανικό Κατάστιχο είναι γραμμένο στην αραβική γραφή, τα δε ονόματα των φορολογουμένων, Χριστιανών και Μουσουλμάνων, είναι γραμμένα κατά πεντάδες Η τακτική αυτή του Οθωμανού απογραφέα βοηθά στην εύκολη καταμέτρηση και στην αποφυγή λαθών. Στο τέλος της κάθε σελίδας συχνά αναγράφεται και το πρώτο όνομα της επομένης. Στην μεταγραμμένη με την νέα τουρκική γραφή έκδοσή του Καταστίχου δεν περιλαμβάνονται τα ονόματα των Ελλήνων και των Χριστιανών εν γένει κατοίκων.

Η ανάγνωση και μεταγραφή πολλών βαφτιστικών ονομάτων και, κυρίως, των επωνύμων από τα οθωμανικά στα ελληνικά παρουσιάζει δυσκολίες, που οφείλονται αφ' ενός μεν στο ό,τι πολλά γράμματα του αραβικού αλφαβήτου ομοιάζουν αρκετά, αφ' ετέρου δε στο ό,τι αυτά καταγράφτηκαν όπως τα άκουγε ο γραφέας, ο οποίος τα προσάρμοζε στην τουρκική και αραβική φωνητική, η οποία χάριν ευφωνίας προτάσσει ένα φωνήεν πριν από τα αρκτικά δισυμφωνικά συμπλέγματα, όπως: *İstefanos* αντί *Στέφανος*, *İnratos* αντί *Βρετός*, *Tirhala* αντί *Τρίκαλα*, *Folorisis* αντί *Φλωρίσης*. Υπήρξαν επίσης δυσκολίες ως προς την ορθή απόδοση των ονομάτων κάποιων χωριών και μικρότερων οικισμών, τα οποία έχουν διλυθεί πριν από αιώνες και είναι αμάρτυρα, γι' αυτό θα υπάρχουν ορισμένα λάθη.

3.3. Ο πληθυσμός και η φορολογία των χωριών (οικισμών) στην ευρύτερη περιοχή της Λίμνης Πλαστήρα σύμφωνα με την Απογραφή του 1454/55

Στην παρούσα μελέτη εξετάζονται ο πληθυσμός, η παραγωγή και οι φόροι που κατέβαλλαν δεκαοχτώ (18) χωριών (οικισμών), τα οποία σήμερα βρίσκονται στην περιοχή της Λίμνης Πλαστήρα του Ν. Καρδίτσας, όπως αναγράφονται στο *Κατάστιχο 859*, στο οποίο περιλαμβάνεται η οθωμανική Απογραφή του 1454/55, και με αλφαβητική σειρά. Πρόκειται

20. Τα *τιμάρια*, τα *ζιαμέτια* και τα *χάσια* διακρίνονταν μεταξύ τους από το ύψος των προσόδων που το καθένα παρείχε στον επικαρπωτή του. Ως τον 16ο αιώνα, άρα και στην εξεταζόμενη απογραφή (1545/55) το *τιμάριο* προσδιοριζόταν από ετήσιο εισόδημα 2.000/3.000 έως 19.999 *άσπρων* (*akçe*), το *ζιαμέτι* από 20.000 έως 99.999 *άσπρων* και το *χάσι* από 100.000 *άσπρων* και πάνω· βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Ι' . Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (περίοδος 1453–1669): Τουρκοκρατία – Λατινοκρατία*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1974, σ. 31.

για τους οικισμούς (χωριά): Άγιος Γεώργιος (οικ. Μορφοβουνίου), Ελληνόπυργος (Γράλιστα), Κανάλια, Καρίτσα, Καροπλέσι, Κατονάρι, Κερασιά, Κρυονέρι (Στουγκ), Λαμπερό (Τατάι), Μαγγάρδα, Μεσενικόλας, Μορφοβούνι (Βουνέσι), Μοσχάτο (Μπλάσδο), Μπελοκομύτης, Πεζούλα (Μπεζούλα), Πέσια (Μπέσια), Πορτίτσα και Πριντζιέσια (οικ. Καροπλεσίου). Τα άλλα χωριά (οικισμοί) που υπάγονται σήμερα στον Δήμο Λίμνης Πλαστήρα δεν υφίσταντο κατά τον χρόνο της Απογραφής (1454/55) και δημιουργήθηκαν αργότερα, καθώς συνεχίστηκε η φυγή των Ελλήνων από τον κάμπο προς τα βουνά. Επίσης από τα αναφερόμενα στην Απογραφή χωριά φαίνεται ότι κάποια από αυτά ήταν νέα, όπως δείχνει ο μικρός πληθυσμός τους.

Ο πληθυσμός των αναφερομένων χωριών (οικισμών) συνάγεται από τον αριθμό των φορολογουμένων στον καθένα από αυτά. Οι φορολογούμενοι διακρίνονται στους άνδρες αρχηγούς οικογενειών, που είναι οι περισσότεροι φυσικά, και στις χήρες, οι οποίες προφανώς ηγούνται των οικογενειών τους. Υπάρχει και τρίτη κατηγορία φορολογουμένων που είναι οι άγαμοι. Ως προς τον πληθυσμό η Πεζούλα (Μπεζούλα) προηγείται των υπολοίπων χωριών (143 φορολογούμενοι), στη δεύτερη θέση με μικρή διαφορά είναι το Μορφοβούνι (Βουνέσι) με 132 φορολ., στην τρίτη θέση το Καροπλέσι με 99 φορολ., στην 4η θέση είναι τα Πριντζιέσια με 84 φορολ., στην 5η είναι ο Ελληνόπυργος (Γράλιστα) με 76 φορολ., στην 6η θέση είναι ο Μεσενικόλας με 57 φορολ., στην 7η θέση είναι το Λαμπερό (Τατάι) με 55 φορολ., στην 8η τα Πέσια (Μπέσια) με 52 φορολ., στην 9η θέση το Κρυονέρι (Στουγκ) με 36 φορολ., στην 10η η Πορτίτσα με 35 φορολ., στην 11η η Καρίτσα με 31 φορολ., στην 12η ο Μπελοκομύτης με 24 φορολ., στην 13η η Μαγγάρδα με 13 φορολ., στην 14η το Κατονάρι με 12 φορολ., στην 15η η Κερασιά με 11 φορολ., στην 16η τα Κανάλια με 6 φορολ., στην 17η ο Άγιος Γεώργιος με 4 φορολ. και στην 18η (τελευταία) θέση το Μοσχάτο (Μπλάσδο) με 3 φορολογούμενους.

Το ποσόν της καταβαλλόμενης φορολογίας το 1454/55, από το οποίο φαίνεται και η ακμή του κάθε οικισμού, παρατίθεται κατά φθίνουσα σειρά:

1. Μορφοβούνι (Βουνέσι) με 3.785 άσπρα.
2. Πεζούλα (Μπεζούλα) με 3.753 άσπρα.
3. Καροπλέσι με 2.285 άσπρα.
4. Μεσενικόλας με 2.253 άσπρα.
5. Ελληνόπυργος (Γράλιστα) με 2.232 άσπρα.
6. Πριντζιέσια με 1.884 άσπρα.
7. Πορτίτσα με 1.765 άσπρα.
8. Πέσια (Μπέσια) με 1.423 άσπρα.
9. Λαμπερό (Τατάι) με 1.415 άσπρα.
10. Κρυονέρι (Στουγκ) με 1.171 άσπρα.
11. Καρίτσα με 694 άσπρα.
12. Άγιος Γεώργιος με 664 άσπρα.

13. Κατονάρι με 603 άσπρα.
14. Μπελοκομύτης με 575 άσπρα.
15. Κερασιά με 438 άσπρα.
16. Μαγγάρδα με 286 άσπρα.
17. Κανάλια με 220 άσπρα.
18. Μοσχάτο (Μπλάσδο) με 147 άσπρα.

3.4. Βασική ορολογία

ακτσές (akce), ο = άσπρο, παλιό αργυρό τουρκικό νόμισμα που ήταν η νομισματική μονάδα του Οθωμανικού κράτους ως τον 16ο αι.

άσπρο (akce), το· βλ. **ακτσές**.

δεφτέρι (defter), το = κατάστιχο, κώδικας.

βιλαέτι (vilâyet) και **εγιαλέτι (eyelet)**, το = ανώτερη διοικητική μονάδα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, υποδιαίρεση αρχικά του μπεηλερμπεηλίκι, το οποίο υποκατέστησε αργότερα. Κατά καιρούς δήλωνε διαφορετικού μεγέθους περιφέρεια.

δεκάτη, η = ο βασικός φόρος σε είδος επί της γεωργικής παραγωγής που κατέβαλλαν οι υπήκοοι στον σουλτάνου μέσω των τιμαριούχων, οι οποίοι για τις γαίες που τους παραχωρούσε εκείνος υποχρεούνταν να καταβάλλουν σ' αυτόν το 10% του εγγείου φόρου επί του ακαθαρίστου εισοδήματος των προϊόντων της γης.

εγιαλέτι (eyelet)· βλ. **βιλαέτι**.

ζιαμέτι (zi'âmet ή zeamet), το = έκταση γης, φέουδο, τιμάριο με πρόσοδο άνω των 20.000 και έως 100.000 άσπρων τον χρόνο, το οποίο παρεχόταν σε σπαχήδες και σπαχίως σε πολιτικούς υπαλλήλους ή απλούς ιδιώτες.

καδής (qâdî), ο = ο δικαστής που είχε την ευθύνη για την εφαρμογή του ιερού νόμου στον καζά.

καζάς (kazâ), ο = μικρή διοικητική και δικαστική περιφέρεια στην οποία υπάγονταν μία πόλη ή κωμόπολη με τα γύρω χωριά της. Εάν τα χωριά ήταν πολλά, ο καζάς υποδιαιρούνταν σε μικρότερες ομάδες χωριών, τους *ναχιγιέδες* (δήμους). Έως τον 17ο αι. ο διοικητής του καζά ονομαζόταν *σούμπασης*, είχε δε την πολιτική και στρατιωτική εξουσία αυτού. Από τον 17ο αι. και εξής ονομαζόταν *βοεβόδας*.

καϊμακάμης (kaymakam), ο = ο διοικητής του καζά κατά τον 19ο αι.

κασαμπάς (qasâba) = κωμόπολη.

κοιλό (kile), το = μονάδα βάρους δημοφιλούς της Οθωμανικής περιόδου. Το κοιλό των Τρικάλων ισοδυναμούσε με 40 οκάδες ή 51,312 σημερινά κιλά. Υπήρχε και το κοιλό της Κωνσταντινούπολης που ισοδυναμούσε με 20 οκάδες ή 25,6 σημερινά κιλά. Η οκά ήταν σε χρήση στην Ελλάδα έως τις 31 Μαρτίου 1959.

μεζράς (mezra'a), ο = καλλιεργήσιμη γη εκτός των ορίων του χωριού ή λιβάδι για βόσκηση ζώων χωρίς φορολογούμενο πληθυσμό. Συνήθως προερχόταν από εγκαταλειμμένα χωριά ή και εξελίσσονταν κατόπιν σε χωριά.

μούλκι (mülk), το = γαία κληρονομική ή πλήρους κυριότητας.

μπεληρμπελίκι (beylerbeylik ή beglerbegilik), το = μεγάλη διοικητική περιφέρεια κατά το πρώιμο στάδιο της Τουρκοκρατίας.

μπελέρμπεης (beylerbeyi ή beglerbegi), ο = ο μπέης των μπέηδων, αρχικά στρατιωτικός βαθμός και διοικητικός τίτλος, αμέσως μετά τον βεζίρη και έφερε τον τίτλο του πασά, η δε προσαγόρευσή τους ήταν εκείνη του «εξοχότατου».

ναχιγιές (nâhiye), ο = επαρχία, δήμος (κατά την πρώιμη Τουρκοκρατία, ενώ αργότερα υποκαταστάθηκε από το όνομα **καζάς** βλ. λ.).

πασαλίκι (paşalığ και paşalık), το = μεγάλη διοικητική περιφέρεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία υποκατέστησε το βυζαντινό «θέμα».

σαντζάκι (sanğaq), το = μεγάλη διοικητική περιφέρεια, αρχικά υποδιαίρεση του μπεληρμπελικίου, που κατά την πρώιμη οθωμανική περίοδο εδαιρείτο σε εγιαλέτια (βιλαέτια), ενώ αργότερα υποκαταστάθηκε από το εγιαλέτι (βιλαέτι). Κατά τον 16ο αι. ταυτίζεται με τον αραβικό όρο **λιβά** (βλ. λ.).

σαντζάκμπεης (sanğaqbeyi), ο = ο διοικητής του σαντζακιού.

σούμπασης (subaşi), ο = ο διοικητής του καζά. Από τον 17ο αι. κ.ε. αποκαλείται και βοεβόδας (voynoda).

σπαχής (sipahi), ο = τιμαριούχος, τιμαριώτης, έφιππος αξιωματικός ή στρατιώτης.

ταπί (tapu), το = τίτλος ιδιοκτησίας.

τεσκερές (tezkere), ο = απολυτήριο.

τιμάριο, το = φέουδο, τσιφλίκι. Το τιμάριο περιλάμβανε από ένα ή περισσότερα χωριά τα οποία παραχωρούσε (μόνο για εκμετάλλευση) ο Οθωμανός **σουλτάνος** σε υπηκόους του, συνήθως στρατιωτικούς (σπαχήδες) ή άλλους κρατικούς υπαλλήλους, ως ανταμοιβή για τις υπηρεσίες τους. Αυτοί φρόντιζαν για την αποδοτική καλλιέργεια της γης και την είσπραξη των φόρων. Το τιμαριωτικό σύστημα, ως συνέχεια των βυζαντινών **προνοιών**, λειτούργησε από τον 14ο αι. έως τον 16ο αι., όταν σταδιακά υποκαταστάθηκε από τα τσιφλίκια.

τσιφλίκι (çiftlik), το = μεγάλο αγρόκτημα φεουδαρχικού τύπου. Τα τσιφλίκια προήλθαν από τα ιδιόκτητα κτήματα (mülk), τα οποία κατά την περίοδο της παρακμής του Οθωμανικού κράτους (16ο αι.) άρχισε να παραχωρεί ο σουλτάνος και που αργότερα αυξήθηκαν και τελικά μετεξελίχθηκαν σε τσιφλίκια.

τσιφτ κουλουγιού (çift kulluğu) = ζευγάρι αγγαρείας (προς τον τιμαριούχο).

φοροπρόσδος (hâsil), η = ο χρηματικός φόρος που εισέπραττε ο τιμαριώτης από τους κατοίκους των χωριών του τιμαρίου του αναλόγως με τον αριθμό των εκτρεφόμενων ζώων τους και την ποσότητα των παραγομένων γεωργικών προϊόντων τους.

χασά (hâssa) = το προσωπικό αγροτεμάχιο του σπαχή στο τιμάριο. Στην καταγραφή των φοροπροσόδων του κάθε χωριού αυτό καταχωρείται στην αρχή χωριστά από όλα τα άλλα (ονόματα κατοίκων, ζώα και γεωργικά προϊόντα με τους αντίστοιχους φόρους).

χάσι (has), το = τιμάριο με πρόσοδο άνω των 100.000 άσπρων ετησίως.
χοτζέτι (hüğğet), το = το έγγραφο της αποφάσεως του καδή με το οποίο επικυρωνόταν η ιδιοκτησία ενός αγοραστή.

3.5. Η αναλυτική καταγραφή στο Οθωμανικό Κατάστιχο του 1454/55

3.5.1. Άγιος Γεώργιος (Οικ. Μορφοβουνίου)

210b Χωριό Άγιο-Γιώργης (Καρδίτσης), υπαγόμενο στο Φανάρι / Karye-i Ayo Yorgi, tâbi'-i Fenâr.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ: Πλήρη νοικοκυριά 4. Φοροπρόσодος 664 (άσπρα).

[ΠΑΡΑΓΩΓΗ]

σιτάρι 40 κοιλιά επί 8 άσπρα το κοιλό = σύνολο **320** (άσπρα).

κριθάρι 40 κοιλιά επί 5 άσπρα το κοιλό = σύνολο **200** (άσπρα).

δεκάτη καρυδιών **10** (άσπρα).

δεκάτη αμπελιού **20** (άσπρα).

φόρος χοίρων **10** (άσπρα).

φόρος για εγκλήματα και τέλεση γάμων **4** (άσπρα).

σπέντζα (φόρος γης) **100** (άσπρα).

3.5.2. Ελληνόπυργος (Γράλιστα)

350a-350b Χωριό Γράλιστα (Ελληνόπυργος Καρδίτσης) / Karye-i Kralište.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ: Πλήρη νοικοκυριά 51, Χήρες 4, Άγαμοι 21, Φοροπρ. 2.232 (άσπρα).

[ΠΑΡΑΓΩΓΗ]

σιτάρι 33 κοιλιά επί 8 άσπρα το κοιλό = σύνολο **264** (άσπρα).

κριθάρι κ.ά. 12 κοιλιά επί 5 άσπρα το κοιλό = σύνολο **60** (άσπρα).

δεκάτη μπισσανιών (κηπευτικών) **20** (άσπρα).

δεκάτη κυψελών **35** (άσπρα).

δεκάτη καρυδιών **30** (άσπρα).

δεκάτη κασάνων **10** (άσπρα).

δεκάτη καρπών (αορίστως) **28** (άσπρα).

δεκάτη αμπελιών και φόρος βαρελιών **255** (άσπρα).

φόρος νερόμυλου **20** (άσπρα).

δεκάτη κουκουλιών **5** (άσπρα).

εθιμικός φόρος αιγοπροβάτων **136** (άσπρα).

φόρος χοίρων **20** (άσπρα).

φόρος για εγκλήματα και τέλεση γάμων **50** (άσπρα).

σπέντζα (φόρος γης) **1.299** (άσπρα).

3.5.3. Κανάλια

304a Χωριό Κανάλια (Ν. Καρδίτσης), εκτός Καταστίχου / Karye-i Kanalya, hâric ez-defter.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ: Πλήρη νοικοκυριά 6. Φοροπρόσδος 220 (άσπρα).
[ΠΑΡΑΓΩΓΗ]
εθιμικός φόρος αιγοπροβάτων **70** (άσπρα).
σπέντζα (φόρος γης) **150** (άσπρα).

3.5.4. Καρίτσα

419a-419b Χωριό Καρίτσα (Ν. Καρδίτσας), υπαγόμενο στα Βραγκιανά, εκτός Κατασί-
χου/ Karye-i Kariş, tâbi'-i İvranyana, hâric ez-defter.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ: Πλήρη νοικοκυριά 31. Φοροπρόσδος 694 (άσπρα).

[ΠΑΡΑΓΩΓΗ]

σιτάρι **3** κοιλιά επί **8** άσπρα το κοιλό = σύνολο **24** (άσπρα).
κριθάρι **2** κοιλιά επί **5** άσπρα το κοιλό = σύνολο **10** (άσπρα).
δεκάτη κυψελών **30** (άσπρα).
φόρος 1 νερόμυλου **10** (άσπρα).
σπέντζα (φόρος γης) **620** (άσπρα).

3.5.5. Καροπλέσι

428b-429b Χωριό Καροπλέσι / Karye-i Karono Pilişi.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ: Πλήρη νοικοκυριά 90, Χήρες 4, Άγαμοι 5. Φοροπρ. 2.285 (άσπρα).

[ΠΑΡΑΓΩΓΗ]

σιτάρι 25 κοιλιά επί 8 άσπρα το κοιλό = σύνολο **200** (άσπρα).
κριθάρι 25 κοιλιά επί 5 άσπρα το κοιλό = σύνολο **125** (άσπρα).
δεκάτη αμπελιού **80** (άσπρα).
δεκάτη κουκουλιών **4** (άσπρα).
δεκάτη καρυδιών **10** (άσπρα).
δεκάτη κυψελών **10** (άσπρα).
λινάρι **22** (άσπρα).
φόρος 1 νερόμυλου **10** (άσπρα).
σπέντζα (φόρος γης) **1.824** (άσπρα).

3.5.6. Κατονάρι

210a-210b Χωριό Κατονάρι (διαλυμ. οικ. στην περ. χ. Μορφοβούνι), υπαγόμενο στο
Φανάρι / Karye-i Katonari, tâbi'-i Fenâr.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ: Πλήρη νοικοκυριά 10, Χήρες 2. Φοροπρόσδος 603 (άσπρα).

[ΠΑΡΑΓΩΓΗ]

σιτάρι 14 κοιλιά επί 8 άσπρα το κοιλό = σύνολο **112** (άσπρα).
κριθάρι κ.ά. 10 κοιλιά επί 5 άσπρα το κοιλό = σύνολο **50** (άσπρα).
λινάρι **12** (άσπρα).
δεκάτη αμπελιών και φόρος βαρελιών **100** (άσπρα).

φόρος καρυδιών **20** (άσπρα).
δεκάτη κυψελών **10** (άσπρα).
φόρος νερόμυλου **15** (άσπρα).
φόρος χοίρων **10** (άσπρα).
φόρος για εγκλήματα και τέλεση γάμων **12** (άσπρα).
σπέντζα (φόρος γης) **262** (άσπρα).

3.5.7. Κερασιά

400b Χωριό Κερασιά (Ν. Καρδίτσας, περ. Αγράφων) / Karye-i Kirasya.
ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ: Πλήρη νοικοκυριά 11. Φοροπρόσδοος **438** (άσπρα).

[ΠΑΡΑΓΩΓΗ]

σιτάρι 11 κοιλά επί 8 άσπρα το κοιλό = σύνολο **88** (άσπρα).
κριθάρι κ.ά. 4 κοιλά επί 5 άσπρα το κοιλό = σύνολο **20** (άσπρα).
δεκάτη καρυδιών **20** (άσπρα).
δεκάτη καρπών (αορίστως) **10** (άσπρα).
εθιμικός φόρος αιγοπροβάτων **15** (άσπρα).
φόρος για εγκλήματα και τέλεση γάμων **10** (άσπρα).
σπέντζα (φόρος γης) **275** (άσπρα).

3.5.8. Κρυονέρι (Στουγκ)

450a-450b Χωριό Στουγκ (Κρυονέρι Καρδίτσας) / Karye-i İstinko.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ: Πλήρη νοικοκυριά 26, Χήρες 2, Άγαμοι 8. Φοροπρ. **1.106** [ορθό **1.171**]
(άσπρα).

μερίδιο [του τιμαριούχου].

καρυδιές 3, φοροπρόσδοος **40** (άσπρα).

[ΠΑΡΑΓΩΓΗ]

σιτάρι 8 κοιλά επί 8 άσπρα το κοιλό = σύνολο **64** (άσπρα).
κριθάρι κ.ά. 11 κοιλά επί 5 άσπρα το κοιλό = σύνολο **55** (άσπρα).
δεκάτη καρυδιών **60** (άσπρα).
δεκάτη κερασιών **15** (άσπρα).
δεκάτη αμπελιού **35** (άσπρα).
δεκάτη καρπών (αορίστως) **20** (άσπρα).
δεκάτη μπιστανιών (κηπευτικών) **25** (άσπρα).
εθιμικός φόρος αιγοπροβάτων **100** (άσπρα).
φόρος για εγκλήματα και τέλεση γάμων **30** (άσπρα).
φόρος χοίρων **65** (άσπρα).
σπέντζα (φόρος γης) **662** (άσπρα).

3.5.9. Λαμπερό (Τατάι)

437a-437b-438a Χωριό Τατάι (Λαμπερό Καρδίτσης) / Karye-i Tatay.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ: Πλήρη νοικοκυριά 53, Χήρες 2. Φοροπρόσδοος **1.415** (άσπρα).

[ΠΑΡΑΓΩΓΗ]

σιτάρι 12 κοιλά επί 8 άσπρα το κοιλό = σύνολο **96** (άσπρα).

κριθάρι 12 κοιλά επί 5 άσπρα το κοιλό = σύνολο **60** (άσπρα).

δεκάτη αμπελιού **100** (άσπρα).

δεκάτη καρυδιών **20** (άσπρα).

δεκάτη κυψελών **40** (άσπρα).

δεκάτη κερασιών **5** (άσπρα).

λινάρι **12** (άσπρα).

φόρος 1 νερόμυλου **10** (άσπρα).

σπέντζα (φόρος γης) **1.072** (άσπρα).

3.5.10. Μαγγάρδα

434b Χωριό Μαγγάρδα (οικ. χ. Καρίτσα Ν. Καρδίτσης), εκτός Κατασίχου / Karye-i Magarda, hâric ez-defter.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ: Πλήρη νοικοκυριά 13. Φοροπρόσδοος **286** (άσπρα).

[ΠΑΡΑΓΩΓΗ]

σιτάρι 2 κοιλά επί 8 άσπρα το κοιλό = σύνολο **16** (άσπρα).

φόρος 1 νερόμυλων **10** (άσπρα).

σπέντζα (φόρος γης) **260** (άσπρα).

3.5.11. Μεσενικόλας

373a-374b Χωριό Μεσενικόλας (Καρδίτσης) / Karye-i Moşnikola.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ: Πλήρη νοικοκυριά 41, Χήρα 1, Άγαμοι 15. Φοροπρ. **2.253** (άσπρα).

μερίδιο [του τιμαριούχου].

καρυδιές 3, φοροπρόσδοος **25** (άσπρα).

αμπέλια εργατών 7, φοροπρόσδοος **60** (άσπρα).

[ΠΑΡΑΓΩΓΗ]

σιτάρι 26 κοιλά επί 8 άσπρα το κοιλό = σύνολο **208** (άσπρα).

κριθάρι κ.ά. 17 κοιλά επί 5 άσπρα το κοιλό = σύνολο **85** (άσπρα).

λινάρι **48** (άσπρα).

δεκάτη κουκουλιών **40** (άσπρα).

δεκάτη κασάνων **30** (άσπρα).

δεκάτη καρυδιών **15** (άσπρα).

δεκάτη καρπών (αορίστως) **7** (άσπρα).

δεκάτη κυψελών **100** (άσπρα).

δεκάτη αμπελιών και φόρος βαρελιών **360** (άσπρα).

εθιμικός φόρος αιγοπροβάτων **144** (άσπρα).
φόρος χοίρων **45** (άσπρα).
φόρος για εγκλήματα και τέλεση γάμων **55** (άσπρα).
σπέντζα (φόρος γης) **1.031** (άσπρα).

3.5.12. Μορφοβούνι (Βουνέσι)

385a-385b Χωριό Βουνέσι (Μορφοβούνι Καρδίτσας) / Karye-i Voniş.
ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ: Πλήρη νοικοκυριά 96, Χήρες 9, Άγαμοι 27. Φοροπρ. **3.785** (άσπρα).

[ΠΑΡΑΓΩΓΗ]

σιτάρι 52 κοιλιά επί 8 άσπρα το κοιλό = σύνολο **416** (άσπρα).
κριθάρι κ.ά. 17 κοιλιά επί 5 άσπρα το κοιλό = σύνολο **85** (άσπρα).
λινάρι **6** (άσπρα).
δεκάτη καρυδιών **20** (άσπρα).
δεκάτη αμπελιών **50** (άσπρα).
δεκάτη καρπών (αορίστως) **10** (άσπρα).
δεκάτη κουκουλιών **10** (άσπρα).
δεκάτη κυψελών **10** (άσπρα).
φόρος νερόμυλου **20** (άσπρα).
δεκάτη κασάνων **30** (άσπρα).
δεκάτη μπιστανιών (κηπευτικών) **10** (άσπρα).
εθιμικός φόρος αιγοπροβάτων **504** (άσπρα).
φόρος χοίρων **60** (άσπρα).
φόρος για εγκλήματα και τέλεση γάμων **100** (άσπρα).
σπέντζα (φόρος γης) **2.454** (άσπρα).

3.5.13. Μοσχάτο (Μπλάσδο)

363b Χωριό Μπλάσδο (Μοσχάτο Καρδίτσας) / Karye-i Palazda.
ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ: Πλήρη νοικοκυριά 1, Χήρες 2. Φοροπρόσοδος **147** (άσπρα).
μερίδιο [του τιμαριούχου].

καρυδιές 30, φοροπρόσοδος **20** (άσπρα).

[ΠΑΡΑΓΩΓΗ]

σιτάρι 4 κοιλιά επί 8 άσπρα το κοιλό = σύνολο **32** (άσπρα).
κριθάρι κ.ά. 3 κοιλιά επί 5 άσπρα το κοιλό = σύνολο **15** (άσπρα).
λινάρι **10** (άσπρα).
βαμβάκι **3** (άσπρα).
φόρος για εγκλήματα και τέλεση γάμων **30** (άσπρα).
σπέντζα (φόρος γης) **37** (άσπρα).

3.5.14. Μπελοκομύτης

419b-420a Χωριό Μπελοκομύτη (Ν. Καρδίτσας), εκτός Καταστίχου / Karye-i Pilokomit, hâric ez-defter.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ: Πλήρη νοικοκυριά 24. Φοροπρόσδοος 575 (άσπρα).

[ΠΑΡΑΓΩΓΗ]

σιτάρι 5 κοιλιά επί 8 άσπρα το κοιλό = σύνολο **40** (άσπρα).

κριθάρι 5 κοιλιά επί 5 άσπρα το κοιλό = σύνολο **25** (άσπρα).

δεκάτη κυψελών **20** (άσπρα).

φόρος 1 νερόμυλου **10** (άσπρα).

σπέντζα (φόρος γης) **480** (άσπρα).

3.5.15. Πεζούλα (Μπεζούλα)

435a-436a Χωριό Μπεζούλα (Πεζούλα Καρδίτσας), εκτός Καταστίχου / Karye-i Bijila, hâric ez-defter.

Νερόμυλος, πλήρης ιδιοκτησία (μούλκι) του Χατζή μπέη, [1].

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ: Πλήρη νοικοκ. 121, Χήρες 3, Άγαμοι 19. Φοροπρ. 3.753 [ορθό 3.148] (άσπρα).

[ΠΑΡΑΓΩΓΗ]

σιτάρι 40 κοιλιά επί 8 άσπρα το κοιλό = σύνολο **320** (άσπρα).

κριθάρι 40 κοιλιά επί 5 άσπρα το κοιλό = σύνολο **200** (άσπρα).

δεκάτη αμπελιού **150** (άσπρα).

δεκάτη κυψελών **30** (άσπρα).

φόρος 1 νερόμυλου **10** (άσπρα).

σπέντζα (φόρος γης) **2.438** (άσπρα).

3.5.16. Πέσια (Μπέσια)

436a-436b Χωριό Πέσια/Μπέσια (διαλυμ. οικ. Ν. Καρδίτσας, δυτικά Νεράιδας, περ. Καροπλεσίου) / Karye-i Pişa.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ: Πλήρη νοικοκυριά 45, Χήρες 3, Άγαμοι 4. Φοροπρ. 1.423 (άσπρα).

[ΠΑΡΑΓΩΓΗ]

σιτάρι 30 κοιλιά επί 8 άσπρα το κοιλό = σύνολο **240** (άσπρα).

κριθάρι 30 κοιλιά επί 5 άσπρα το κοιλό = σύνολο **150** (άσπρα).

δεκάτη αμπελιού **30** (άσπρα).

δεκάτη καρυδιών **20** (άσπρα).

δεκάτη κυψελών **20** (άσπρα).

λινάρι **30** (άσπρα)

δεκάτη κουκουλιών **5** (άσπρα).

φόρος 1 νερόμυλου **10** (άσπρα).

σπέντζα (φόρος γης) **918** (άσπρα).

3.5.17. Πορτίτσα

363a-363b Χωριό Πορτίτσα (Ν. Καρδίτσης) / Karye-i Portice.

*ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ: Πλήρη νοικοκυριά 33, Χήρες 2. Φοροπρόσοδος 1.765 (άσπρα).
μερίδιο [του τιμαριούχου].*

*νερόμυλος 1 ερειπωμένος. Ορίστηκε μουλτεζίμης για να τον λειτουργήσει.
φοροπρόσοδος 160 (άσπρα).*

[ΠΑΡΑΓΩΓΗ]

σιτάρι 11 κοιλιά επί 8 άσπρα το κοιλό = σύνολο **88** (άσπρα).

κριθάρι κ.ά. 11 κοιλιά επί 5 άσπρα το κοιλό = σύνολο **55** (άσπρα).

δεκάτη αμπελιών **50** (άσπρα).

δεκάτη κασάνων **250** (άσπρα).

δεκάτη κυψελών **70** (άσπρα).

δεκάτη κουκουλιών **7** (άσπρα).

βαμβάκι **6** (άσπρα).

λινάρι **2** (άσπρα).

φόρος νερόμυλου **10** (άσπρα).

δεκάτη μποστανιών (κηπευτικών) **10** (άσπρα).

δεκάτη καρυδιών **20** (άσπρα).

εθνικός φόρος αιγοπροβάτων **40** (άσπρα).

φόρος χοίρων **120** (άσπρα).

φόρος για εγκλήματα και τέλεση γάμων **40** (άσπρα).

σπέντζα (φόρος γης) **837** (άσπρα).

3.5.18. Πριντζιέσια

430b-431b Χωριό Πριντζιέσια (οικ. Καροπλεσίου, νοτιώς Σπηνιάσας) / Karye-i Bircis.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ: Πλήρη νοικοκυριά 73, Χήρες 4, Άγαμοι 7. Φοροπρ. 1.884 (άσπρα).

[ΠΑΡΑΓΩΓΗ]

σιτάρι 25 κοιλιά επί 8 άσπρα το κοιλό = σύνολο **200** (άσπρα).

κριθάρι 25 κοιλιά επί 5 άσπρα το κοιλό = σύνολο **125** (άσπρα).

δεκάτη αμπελιού **20** (άσπρα).

δεκάτη κυψελών **20** (άσπρα).

λινάρι **20** (άσπρα).

δεκάτη κερασιών **5** (άσπρα).

φόρος 1 νερόμυλου **10** (άσπρα).

σπέντζα (φόρος γης) **1.484** (άσπρα).

4. ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΜΕ ΑΡΙΘΜΟ ΦΟΡΟΛΟΓΟΥΜΕΝΩΝ ΚΑΤΑ ΟΙΚΙΣΜΟ
(ΑΠΟΓΡΑΦΗ 1454/55)

Α/Α	ΟΝΟΜΑ ΟΙΚΙΣΜΟΥ	ΠΛΗΡΗ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ	ΧΗΡΕΣ	ΑΓΑΜΟΙ	ΣΥΝΟΛΟ
1	Άγιος Γεώργιος	4	--	--	4
2	Ελληνόπυργος (Γράλισσα)	51	4	21	76
3	Κανάλια	6	--	--	6
4	Καρίτσα	31	--	--	31
5	Καροπλέσι	90	4	5	99
6	Κατονάρι	10	2	--	12
7	Κερασιά	11	--	--	11
8	Κρυονέρι (Στούγκ)	26	2	8	36
9	Λαμπερό (Τατάι)	53	2	--	55
10	Μαγγάρδα	13	--	--	13
11	Μεσενικόλας	41	1	15	57
12	Μορφοβούνι (Βουνέσι)	96	9	27	132
13	Μοσχάτο (Μπλάσδο)	1	2	--	3
14	Μπελοκομύτης	24	--	--	24
15	Πεζούλα (Μπεζούλα)	121	3	19	143
16	Πέσια (Μπέσια)	45	3	4	52
17	Πορίτσα	33	2	--	35
18	Πριντζιέσια (οικ. Καροπλεσίου)	73	4	7	84
	ΣΥΝΟΛΟ	729	38	106	873

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΜΕ ΠΟΣΑ ΦΟΡΩΝ ΚΑΤΑ ΟΙΚΙΣΜΟ
ΑΠΟ ΑΙΓΟΠΡΟΒΑΤΑ, ΧΟΙΡΟΥΣ, ΜΕΛΙΣΣΙΑ ΚΑΙ ΚΟΥΚΟΥΛΙΑ

Α/Α	ΟΝΟΜΑ ΟΙΚΙΣΜΟΥ	Αιγο- Πρόβατα	Χοίροι	Κυψέλες μελισσών	Κου-κού- λια	Σύνολο
1	Άγιος Γεώργιος	--	10	--	--	10
2	Ελληνόπυργος (Γράλισσα)	136	20	35	5	196
3	Κανάλια	70	--	--	--	70
4	Καρίτσα	--	--	30	--	30
5	Καροπλέσι	--	--	10	4	14
6	Κατονάρι	--	10	10	--	20

7	Κερασιά	15	--	--	--	15
8	Κρυονέρι (Στούγκ)	100	65	--	--	165
9	Λαμπερό (Τατάι)	--	--	40	--	40
10	Μαγγάρδα	--	--	--	--	---
11	Μεσενικόλας	144	45	100	40	329
12	Μορφοβούνι (Βουνέσι)	504	60	10	10	584
13	Μοσχάτο (Μπλάσδο)	--	--	--	--	---
14	Μπελοκομύτης	--	--	20	--	20
15	Πεζούλα (Μπεζούλα)	--	--	30	--	30
16	Πέσια (Μπέσια)	--	--	20	5	25
17	Πορίτσα	40	120	70	7	237
18	Πριντζιέσια (οικ. Καροπλεσίου)	--	--	20	--	20
	ΣΥΝΟΛΟ	1.009	330	395	71	1.805

ΠΙΝΑΚΑΣ 3α

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΜΕ ΠΟΣΑ ΦΟΡΩΝ ΚΑΤΑ ΟΙΚΙΣΜΟ
ΑΠΟ ΣΙΤΑΡΙ, ΚΡΙΘΑΡΙ, ΛΙΝΑΡΙ ΚΑΙ ΒΑΜΒΑΚΙ

A/A	ΟΝΟΜΑ ΟΙΚΙΣΜΟΥ	Σιτάρι	Κριθάρι κ.ά.	Λινάρι	Βαμβάκι	Σύνολο
1	Άγιος Γεώργιος	320	200	--	--	520
2	Ελληνόπυργος (Γράλισα)	264	60	--	--	324
3	Κανάλια	--	--	--	--	---
4	Καρίτσα	24	10	--	--	34
5	Καροπλέσι	200	125	22	--	347
6	Κατονάρι	112	50	12	--	174
7	Κερασιά	88	20	--	--	108
8	Κρυονέρι (Στούγκ)	64	55	--	--	119
9	Λαμπερό (Τατάι)	96	60	12	--	168
10	Μαγγάρδα	16	--	--	--	16
11	Μεσενικόλας	208	85	48	--	341
12	Μορφοβούνι (Βουνέσι)	416	85	6	--	507
13	Μοσχάτο (Μπλάσδο)	32	15	10	3	60
14	Μπελοκομύτης	40	25	--	--	65
15	Πεζούλα (Μπεζούλα)	320	200	--	--	520
16	Πέσια (Μπέσια)	240	150	30	--	420
17	Πορίτσα	88	55	2	6	151
18	Πριντζιέσια (οικ. Καροπλεσίου)	200	125	20	--	345
	ΣΥΝΟΛΟ	2.728	1.320	162	9	4.219

ΠΙΝΑΚΑΣ 3β

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΜΕ ΠΟΣΑ ΦΟΡΩΝ ΚΑΤΑ ΟΙΚΙΣΜΟ ΑΠΟ ΜΠΟΣΤΑΝΙΑ, ΑΜΠΕΛΙΑ ΚΑΙ ΝΕΡΟΜΥΛΟΥΣ

A/A	ΟΝΟΜΑ ΟΙΚΙΣΜΟΥ	Μποστανία (Κηπευτικά)	Αμπέλια	Νερόμυλοι	Σύνολο
1	Άγιος Γεώργιος	--	20	--	20
2	Ελληνόπυργος (Γράλιστα)	20	255	20	295
3	Κανάλια	--	--	--	---
4	Καρίτσα	--	--	10	10
5	Καροπλέσι	--	80	10	90
6	Κατονάρι	--	100	15	115
7	Κερασιά	--	--	--	---
8	Κρυονέρι (Στούγκ)	25	35		60
9	Λαμπερό (Τατάι)	--	100	10	110
10	Μαγγάρδα	--	--	10	10
11	Μεσενικόλας	--	420	--	420
12	Μορφοβούνι (Βουνέσι)	10	50	20	80
13	Μοσχάτο (Μπλάσδο)	--	--	--	---
14	Μπελοκομύτης	--	--	10	10
15	Πεζούλα (Μπεζούλα)	--	150	10	160
16	Πέσια (Μπέσια)	--	30	10	40
17	Πορτίτσα	10	50	170	230
18	Πριντζιέσια (οικ. Καροπλεσίου)	--	20	10	30
	ΣΥΝΟΛΟ	65	1.310	305	1.680

ΠΙΝΑΚΑΣ 3γ

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΜΕ ΠΟΣΑ ΦΟΡΩΝ ΚΑΤΑ ΟΙΚΙΣΜΟ ΑΠΟ ΚΕΡΑΣΙΑ, ΚΑΡΥΔΙΑ, ΚΑΣΤΑΝΑ ΚΑΙ ΚΑΡΠΟΥΣ ΑΟΡΙΣΤΩΣ

A/A	ΟΝΟΜΑ ΟΙΚΙΣΜΟΥ	Κερά- σια	Καρύδια	Κάστα- να	Καρποί αορίστως	Σύνολο
1	Άγιος Γεώργιος	--	10	--	--	10
2	Ελληνόπυργος (Γράλιστα)	--	30	10	28	68
3	Κανάλια	--	--	--	--	---
4	Καρίτσα	--	--	--	--	---
5	Καροπλέσι	--	10	--	--	10
6	Κατονάρι	--	20	--	--	20
7	Κερασιά	--	20	--	10	30
8	Κρυονέρι (Στούγκ)	15	100	--	20	135
9	Λαμπερό (Τατάι)	5	20	--	--	25
10	Μαγγάρδα	--	--	--	--	---
11	Μεσενικόλας	--	40	30	7	77

12	Μορφοβούνι (Βουνέσι)	--	20	30	10	60
13	Μοσχάτο (Μπλάσδο)	--	20	--	--	20
14	Μπελοκομύτης	--	--	--	--	---
15	Πεζούλα (Μπεζούλα)	--	--	--	--	---
16	Πέσια (Μπέσια)	--	20	--	--	20
17	Πορτίτσα	--	20	250	--	270
18	Πριντζιέσια (οικ. Καροπλεσίου)	5	--	--	--	5
	ΣΥΝΟΛΟ	25	330	320	75	750

ΠΙΝΑΚΑΣ 4
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΜΕ ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΠΟΣΟ ΦΟΡΩΝ ΚΑΤΑ ΟΙΚΙΣΜΟ

A/A	ΟΝΟΜΑ ΟΙΚΙΣΜΟΥ	Φόρος γεωργικής παραγωγής	Φόρος κτηνοτροφίας - κυψελών -κουκουλιών	Φόρος εγκλημάτων* & γάμων	Σπέντζα	Σύνολο
1	Άγιος Γεώργιος	550	10	4	100	664
2	Ελληνόπυργος (Γράλιτσα)	687	196	50	1.299	2.232
3	Κανάλια	--	70	--	150	220
4	Καρίτσα	44	30	--	620	694
5	Καροπλέσι	447	14	--	1.824	2.285
6	Κατονάρι	309	20	12	262	603
7	Κερασιά	138	15	10	275	438
8	Κρυονέρι (Στουγκ)	314	165	30	662	1.171**
9	Λαμπερό (Τατάι)	303	40	--	1.072	1.415
10	Μαγγάρδα	26	--	--	260	286
11	Μεσενικόλας	838	329	55	1.031	2.253
12	Μορφοβούνι (Βουνέσι)	647	584	100	2.454	3.785
13	Μοσχάτο (Μπλάσδο)	80	--	30	37	147
14	Μπελοκομύτης	75	20	--	480	575
15	Πεζούλα (Μπεζούλα)	680	30	--	2.438	3.148***
16	Πέσια (Μπέσια)	480	25	--	918	1.423
17	Πορτίτσα	651	237	40	837	1.765
18	Πριντζιέσια (οικ. Καροπλεσίου)	380	20	--	1.484	1.884
	ΣΥΝΟΛΟ	5.836	1.476	276	15.172	22.760

* Έτσι αναγράφεται στο Κατάστιχο, πρόκειται όμως για την ένοπλη τοποτηρητεία, η οποία επιβαρύνει τις κοινότητες.

** Στο Κατάστιχο **1.106** από λάθος στην πρόσθεση προφανώς.

*** Στο Κατάστιχο **3.753** από λάθος στην πρόσθεση προφανώς.

5. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Από την παράθεση του αριθμού των οικογενειών του κάθε χωριού (οικισμού) διαπιστώνουμε ότι λίγα από αυτά ήταν μεγάλα (κεφαλοχώρια) κατά την πρώιμη Τουρκοκρατία: 1) Πεζούλα με 143 οικογένειες, 2) Μορφοβούνι με 132 οικογ., 3) Καροπλέσι με 99 οικογ., 4) Πριντζέσια με 84 οικογ. και 5) Ελληνόπυργος με 76 οικογ. Κάποια άλλα χωριά, που αργότερα αναπτύχθηκαν πληθυσμιακά, τότε ήταν ασήμαντοι οικισμοί: 1) Μοσχάτο με 3 οικογ., 2) Άγιος Γεώργιος με 4 οικογ., Κανάλια με 6 οικογ.

Από την αναλυτική παράθεση της φορολογίας επί των εκτρεφόμενων ζώων και της γεωργικής παραγωγής φαίνεται ότι αφενός η αιγοπροβατοτροφία και η χοιροτροφία υπήρχαν κατά τις αρχές της Τουρκοκρατίας αλλά σε μικρούς αριθμούς· αργότερα αναπτύχθηκαν τα μεγάλα σελιγκάτα στην περιοχή των Αγράφων. Αντίθετα η μελισσοκομία είχε μεγαλύτερη διάδοση (σε 11 από τους 17 οικισμούς), ενώ σε πέντε (5) οικισμούς εξέτρεφαν και κουκούλια (μεταξοσκώληκες) για την παραγωγή μεταξιού.

Ως προς την γεωργική παραγωγή το σιτάρι και το κριθάρι ήταν οι κύριες καλλιέργειες σε όλους σχεδόν τους οικισμούς, ενώ οκτώ (8) καλλιεργούσαν και λινάρι σε μικρές ποσότητες, καταγράφεται δε και καλλιέργεια βαμβακιού σε δύο (2) οικισμούς (Μοσχάτο και Πορτίτσα), οι οποίοι είχαν στην διάθεσή τους και πεδινές και ημιορεινές εκτάσεις. Η αμπελουργία καταγράφεται σε δώδεκα (12) οικισμούς με τον Μεσενικόλα να προηγείται κατά πολύ επιβεβαιώνοντας την μακρά παράδοσή του στον τομέα αυτόν που συνεχίζεται έως σήμερα, τα μποσάνια (κηπευτικά) σε τέσσερις (4), ενώ επιβάλλεται φορολογία σε παραγωγή κερασιών (σε 3 οικισμούς), καρυδιών (σε 12 οικισμούς), κασάνων (σε 4 οικισμούς, εκ των οποίων η Πορτίτσα κατέβαλε μεγάλο ποσό), καθώς και σε καρπούς αορίστως. Νερόμυλοι για το άλεσμα των δημητριακών λειτούργούσαν σε δώδεκα (12) οικισμούς.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΒΟΥΝΕΣΙ ΤΗΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ (15ος-17ος αι.)

Dr Prof. LEVENT KAYAPINAR - ΚΩΣΤΑΣ ΣΠΑΝΟΣ

Το Βουνέσι (σήμερα Μορφοβούνι) είναι ένας από τους ορεινούς οικισμούς (υψ. 800 μ.) της Καρδίτσας, χτισμένο στις πλαγιές της Πίνδου, λίγα χιλιόμετρα ανατολικά της λίμνης του Πλαστήρα. Καθώς ο οικισμός αναφέρεται στην πρώτη σωζόμενη απογραφή του σαντζακίου των Τρικάλων, την οποία διενήργησαν οι Οθωμανοί το έτος 1454/1455, συμπεραίνουμε ότι προϋπήρχε του ερχομού τους στη Θεσσαλία και ότι είναι ένας από τους πολλούς θεσσαλικούς οικισμούς της ύστερης, τουλάχιστο, παλαιολόγιας εποχής.

Στο άρθρο που ακολουθεί θα αξιοποιήσουμε τις πληροφορίες δύο οθωμανικών απογραφικών καταστάσεων,¹ των ετών 1454/1455 και 1505, και τις αναφορές του οικισμού στις προθέσεις των θεσσαλικών μονών.

Στο απογραφικό κατάστιχο του 1454/1455 ο οικισμός, ως Vones, αναφέρεται στα φ. 308α, 385β και 404β. Στα φ. 308α και 404β γίνεται απλή αναφορά του τοπωνυμίου, ενώ στα φ. 384β-385α είναι καταχωρισμένα αξιόλογα στοιχεία. Με βάση αυτά πληροφορούμαστε ότι το Βουνέσι, η Καρδίτσα, η Καρλίγκα (Αργυρόμυλος) της Λάρισας, η Βούνισια (Ελληνόκαστρο) του Μουζακίου και άλλοι 3 αταύτιστοι οικισμοί ήταν τιμάριο κάποιου Μουσταφά, ο οποίος ήταν φρούραρχος, δηλαδή διοικητής του κάστρου του Φαναρίου.

Στο Βουνέσι του 1454/1455 κατοικούσαν 105 οικογένειες, από τις οποίες οι 9 ήταν χηρών γυναικών, και επιπλέον 27 άγαμοι ενήλικοι. Υπολογίζοντας πενταμελή την κάθε οικογένεια και τετραμελή των χηρών, μπορούμε να υπολογίσουμε τον πληθυσμό του Βουνεσίου γύρω στα 550 άτομα. Οι Βουνεσιώτες καλλιεργούσαν σιτηρά, λίγο λινάρι,² εξέτρεφαν μεταξοσκώληκες, είχαν αμπέλια, περιβόλια, καστανιές, καρυδιές, λίγα μελίσια, οικόσιτους χοίρους, δύο νερόμυλους οι οποίοι δεν λειτουργούσαν όλο τον χρόνο, και 1.512 πρόβατα.

Το καλοκαίρι του 1454/1455 ο τιμαριούχος Μουσταφάς εισπράξε από τους Βουνεσιώτες τα εξής ποσά:³

Από το σιτάρι.....	52 κοιλιά ⁴ X 8	416 άσπρα
Από το κριθάρι και άλλα σιτηρά	17 κοιλιά X 5	85 άσπρα
Από το λινάρι.....		6 άσπρα
Από τη δεκάτη των κυφελών		10 άσπρα
Από τη δεκάτη των καρυδιών		20 άσπρα
Από τη δεκάτη των φρούτων		10 άσπρα

1. Από τη θέση αυτή εκφράζουμε τις ευχαριστίες μας στην κ. Aise ^yapmar, επίκουρη κα- θηγήτρια, για τη βοήθειά της στην ανάγνωση των ονομάτων στις οθωμανικές πηγές.

2. Προφανώς στην κοιλάδα της Βαβάς, όπου σήμερα είναι η λίμνη του Πλαστήρα.

3. Melek Delilbasi - Mouzaffer Arrikan, *Hicri 859 tarihli. Suret-i defter-i sancak-i Tirhala*, Ankara 2001, I, 256.

4. Το κοιλό των Τρικάλων, τον 15ο αιώνα, ζύγιζε 51,312 σημερινά κιλά.

Από τη δεκάτη των περιβολιών.....	10 άσπρα
Από τη δεκάτη των κασάνων	10 άσπρα
Από τον φόρο των νερόμυλων ⁵	20 άσπρα
Από τη δεκάτη των αμπελιών και του κρασιού	50 άσπρα
Από τη δεκάτη των κουκουλιών	10 άσπρα
Από τον φόρο των χοίρων.....	60 άσπρα
Από τον φόρο των προβάτων	504 άσπρα
Από τον φόρο των γάμων και των εγκλημάτων	100 άσπρα
Από τη σπέντζα ⁶	2.454 άσπρα
Σύνολο.....	3.785 άσπρα

Τα ονόματα των οικογενειάρχων, των χηρών και των άγαμων ενηλίκων, των φ. 384β-385α του απογραφικού καταστίχου του 1454/1455, σύμφωνα με την μεταγραφή τους στο λατινικό αλφάβητο και την απόδοσή τους στο ελληνικό, με τις εγγενείς δυσκολίες, έχουν ως εξής:

1. Αγριγιάννης Ηλίας	20. Γραμματικός Σίμος	39. Κοντορίνος Γιώργης
2. Βαϊνίδης Γιάννης	21. Δημήτρη Μανόλης	40. Κοντορίνος Γκίνης
3. Βαϊνίδης Γιώργης	22. Δημήτρη Νικόλας	41. Κοντορίνος Δημήτρης
4. Βαϊνίδης Δημήτρης	23. Δημήτρης καλόγερος	42. Κοντορίνος Δημήτρης
5. Βασιλάτος Αλέξης	24. Εβτής Μιχάλης	43. Κοντορίνος Θεωδωρής
6. Βασιλάτος Γιώργης	25. Θεωδωρόπουλος Γιάννης	44. Κοντορίνος καλόγερος
7. Βασιλάτος Θεωδωρής	26. Θεωδωρόπουλος Δημήτρης	45. Κοντορίνος Κώστας
8. Βασιλάτος Κώστας	27. Θεωδωρόπουλος Θεωδωρής	46. Κοντορίνος Στάνης
9. Βασιλάτος Κώστας	28. Θόδωρου Άρτη χήρα	47. Κυράννας Αλέξης
10. Βασιλάτος Μανόλης	29. Κακοτόπης Γιάννης	48. Κυρισόπουλος Νικόλας
11. Βασιλάτος Μιχάλης	30. Κακοτόπης Γιώργης	49. Κώστα Νικόλας
12. Βασιλάτος Πέτρος	31. Κακοτόπης Γιώργης	50. Λέσης Θεωδωρής
13. Βασιλάτος Σταμάτης	32. Κακοτόπης Δημήτρης	51. Λέσινα Άρτη χήρα
14. Βασίλη Κυράννα χήρα	33. Κακοτόπης Νικόλας	52. Λουπιτόρης Βασίλης
15. Βρετόπουλος Γιάννης	34. Κακοτόπης Στέφανος	53. Λουπιτόρης Γιάννης
16. Βρετόπουλος Στάνης	35. Κασιράκου χήρα	54. Λουπιτόρης Γιάννης
17. Γιάννη Δημήτρης	36. Κοντήλας Μιχάλης	55. Λουπιτόρης Γιάννης
18. Γιάννη Στάνη χήρα	37. Κοντορίναινα Κυράννα, χήρα	56. Λουπιτόρης Γιάννης
19. Γιώργη Μανόλης	38. Κοντορίνος Γιώργης	57. Λουπιτόρης Γιώργης

5. Όταν ο νερόμυλος λειτουργούσε εποχιακά ο φόρος του ανερχόταν στα 10 άσπρα και όταν λειτουργούσε όλο τον χρόνο στα 60 άσπρα. Τα 20 άσπρα αντιστοιχούν σε 2 νερόμυλους με εποχιακή λειτουργία.

6. Σπέντζα· φόρος τον οποίο πλήρωναν μόνο οι έλληνες γεωργοί, έγγαμοι και άγαμοι, και οι χήρες κληρονόμοι των ανδρών τους. Με τον κανονισμό του Μώαμεθ Β΄ οι άνδρες πλήρωναν 25 άσπρα ο καθένας και οι χήρες 6. Με αυτά τα δεδομένα, οι κάτοικοι του Βουνεσίου πλήρωσαν για την σπέντζα 3.129 άσπρα (1.23Χ25=3.075, και 9 χήρες Χ 6=54). Επομένως το αναφερόμενο ποσό δεν είναι αυτό που έπρεπε. Να είναι άραγε λάθος του απογραφέα;

58. Λουπιτόρης Γιώργης	83. Μαρίας Γιώργης	108. Τριανός Αλέξης
59. Λουπιτόρης Γιώργης	84. Μαρτσέλης Γιώργης	109. Τσιρίκας Αλέξης
60. Λουπιτόρης Γιώργης	85. Μαρτσέλης Νικόλας	110. Τσιρίκας Γιάννης
61. Λουπιτόρης Γιώργης	86. Μαρτσέλης Σταμάτης	111. Τσιρίκας Δημήτρης
62. Λουπιτόρης Δημήτρης	87. Μάρτη Κούρτη χήρα	112. Τσιρίκας Θεωδωρής
63. Λουπιτόρης Δημήτρης	88. Μιγιαρλής Νικόλας	113. Τσιρίκας Θεωδωρής
64. Λουπιτόρης Δημήτρης	89. Μπανά Μαρία χήρα	114. Τσιρίκας Μιχάλης
65. Λουπιτόρης Δημήτρης	90. Νικόλα Δημήτρης	115. Τσιρίκας Νικόλας
66. Λουπιτόρης Ηλίας	91. Νικόλας αδερφός του Μιχάλη	116. Τσιρίκας Στάνης
67. Λουπιτόρης Θεωδωρής	92. Πέτρου Γιάννης	117. Τσιρινίρος Δημήτρης
68. Λουπιτόρης Κώστας	93. Πέτρου Γιώργης	118. Τσιρινίριος Μανόλης
69. Λουπιτόρης Κώστας	94. Πέτρου Στάνης	119. Τσιρινίριος Μιχάλης
70. Λουπιτόρης Κώστας	95. Ποστέλνικος Γιώργης	120. Τσουρής Γιώργης
71. Λουπιτόρης Μανόλης	96. Ράντου Κυράννα χήρα	121. Τσουρής Θεωδωρής
72. Λουπιτόρης Μανόλης	97. Ρούμπας Γιάννης	122. Φραγκούλη Γιάννης
73. Λουπιτόρης Μιχάλης	98. Ρούσης Γιάννης	123. Φραγκούλης Γιώργης
74. Λουπιτόρης Μιχάλης	99. Ρούσης Γιώργος	124. Φραγκούλης Κώστας
75. Λουπιτόρης Νικόλας	100. Ρούσης Θεωδωρής	125. Χαλκιάς Αλέξης
76. Λουπιτόρης Στάνης	101. Ρούσης Θεωδωρής	126. Χαλκιάς Γιάννης
77. Λουπιτόρης Στάνης	102. Ρούσος Δημήτρης	127. Χαλκιάς Γιώργης
78. Λουπιτόρης Στάνης	103. Ρούσος Θεωδωρής	128. Χαλκιάς Μιχάλης
79. Λουπιτόρης Στέφανος	104. Ρούσος Μιχάλης	129. Χαλκιάς Πέτρος
80. Λουροκάτος Γιάννης	105. Σκοτήρης Δημήτρης	130. Χονής Γιώργης
81. Λουροκάτος Δημήτρης	106. Σκοτήρης Μιχάλης	131. Χονής Θεωδωρής
82. Μαριανός Μανόλης	107. Στάνης Μανόλης	132. Χονόπουλος Γιώργης

Παρατηρώντας τα ονόματα των Βουνεσιωτών του 1454/1455 διαπιστώνουμε ότι τα βαφτιστικά τους είναι όλα ελληνικά, εκτός από δύο (Γκίνης,⁷ Στάνης⁸) αλλά μερικών επωνύμων η μορφή είναι ασυνήθιστη. Την πρώτη θέση κατέχει η οικογένεια Λουπιτόρη (Λούπης + Τόρης;) με 28 μέλη και ακολουθούν οι οικογένειες Κοντορίνου με 10 και Τσιρίκα με 8 μέλη.

Δεύτερη αναφορά του οικισμού, στις οθωμανικές πηγές, συναντούμε στις σελίδες 995-997 του απογραφικού καταστίχου ΤΤ 36 του έτους 1505. Στην απογραφή αυτή στο Βουνέσι κατοικούν 167 οικογένειες, από τις οποίες οι 15 είναι χηρών, και επιπλέον 4 άγαμοι ενήλικοι, δηλαδή γύρω στα 820 άτομα. Οι κάτοικοι εξακολουθούν να ασχολούνται με τη γε-

7. Γκίνης· ο Γιάννης στα αρβανίτικα.

8. Στάνης· υποκοριστικό του Στανήμερος, το οποίο αναφέρεται στις προθέσεις των μονών της Δυτικής Θεσσαλίας, κατάλοιπο του ελληνοσερβικού κράτους των Τρικάλων.

ωργία και την κτηνοτροφία, αλλά τώρα καλλιεργούν περισσότερα γεωργικά είδη και πολλά αμπέλια, έχουν πολύ περισσότερα πρόβατα, επεξεργάζονται το μετάξι και έχουν 2 νερόμυλους οι οποίοι λειτουργούν μόνο τον χειμώνα.

Το καλοκαίρι του 1505 ο τιμαριούχος είσπραξε από τους Βουνεσιώτες τα εξής ποσά:

Από το σιτάρι	290 κοιλιά	αξία	2.900 άσπρα
Από το κριθάρι	15 κοιλιά	αξία	684 άσπρα
Από τη σικάλη	34 κοιλιά	αξία	304 άσπρα
Από τις φακές	5 κοιλιά	αξία	60 άσπρα
Από τον βίκο	28 κοιλιά	αξία	168 άσπρα
Από τη βρώμη	30 κοιλιά	αξία	120 άσπρα
Από το κεχρί	30 κοιλιά	αξία	80 άσπρα
Από τη δεκάτη των καρυδιών			84 άσπρα
Από τη δεκάτη των κουκουλιών			60 άσπρα
Από τον φόρο των μεταξωτών			300 άσπρα
Από τη δεκάτη των κερασιών			130 άσπρα
Από τη δεκάτη των καλαμιών			360 άσπρα
Από τη δεκάτη των κυφελών			145 άσπρα
Από τη δεκάτη των κυφελών Από τον φόρο του μούστου ⁹		αξία	2.000 άσπρα
Από τον φόρο των όρθιων βαρελιών			500 άσπρα
Από τον φόρο των προβάτων, μισό			1.795 άσπρα
Από τον φόρο βοσκής		αξία	760 άσπρα
Από το χόρτο 40 müdd ¹⁰		αξία	80 άσπρα
Από 2 νερόμυλους ¹¹			30 άσπρα
Από τον φόρο των γάμων και των εγκλημάτων			450 άσπρα
Από την σπέντσα			3.990 άσπρα
Σύνολο			15.000 άσπρα

Τα ονόματα των οικογενειάρχων, των χηρών και των άγαμων ενηλίκων, των σ. 995-997 του απογραφικού καταστίχου TT 36 του 1505, σύμφωνα με την μεταγραφή τους στο λατινικό αλφάβητο και την απόδοσή τους στο ελληνικό, με τις εγγενείς δυσκολίες, έχουν ως εξής:

9. Το μέτρο των υγρών ζύγιζε 8-9 οκάδες (10,256-11,538 κιλά). Ευχαριστίες στον τουρκολόγο Κώστα Καμπουρίδη για την πληροφορία αυτή.

10. Müdd· το βυζαντινό μόδιον ίσο με 20 κοιλιά (1.026,240 οκάδες ή 1.325,64 κιλά).

11. Ο ένας νερόμυλος ανήκε στον παπά του οικισμού και ο άλλος σε κάποιον Μουρίκη.

1. Αρκίνος Μανόλης από το Μάρκο
2. Αλέξη Δημήτρης
3. Αλέξη Κώστας
4. Αντρία Μιχάλης
5. Αργυρού Κώστας
6. Αργυρού Μιχάλης
7. Άσπρη χήρα
8. Βασιλάτος Κώστας
9. Βασίλη Δημήτρης
10. Βασίλη Στάνης
11. Γιάννη Αποστόλης από Πουλιάνα
12. Γιάννη Γιώργης
13. Γιάννης Δημήτρης
14. Γιάννη Δημήτρης από το Μούρκου
15. Γιάννη Δημήτρης από Πουλιάνα
16. Γιάννη Δήμος
17. Γιάννη Θόδωρος
18. Γιάννη Ιβρίνος (;)
19. Γιάννη Μανόλης
20. Γιάννη Μιχάλης
21. Γιάννη Σίμος
22. Γιάννη Σταμάτης
23. Γιώργη Αντριάς
24. Γιώργη Δημήτρης
25. Γιώργη Δημήτρης
26. Γιώργη Δημήτρης
27. Γιώργη Δούκας
28. Γιώργη Λάσκος
29. Γιώργη Λέκας
30. Γιώργη Μανόλης
31. Γιώργη Μανόλης
32. Γιώργη Νικολός
33. Γιώργη Σίμος
34. Γιώργη Στάνης
35. Γιώργη χήρα
36. Γιώργη Χρυσός
37. Γρηγόρη Γκουνής
38. Δημήτρη Γιάννης
39. Δημήτρη Γιώργης
40. Δημήτρη Γιώργης
41. Δημήτρη Νικόλας
42. Δημήτρη Σταμάτης
43. Δημήτρη Στέφανος
44. Δημήτρη χήρα
45. Δημήτρης
46. Δούκα Γιάννης
47. Δούκα Θόδωρος
48. Δούκα Σταμάτης
49. Ζλάτος Κώστας
50. Θεodώρα χήρα
51. Θεodώρα χήρα
52. Θόδωρου Γιάννης
53. Θόδωρου Νικολός
54. Ιχτόλης (;) Γιάννης
55. Κακοτόπης Πούλος
56. Καλή χήρα
57. Καλή χήρα
58. Καριζόλη (;) Νικόλας
59. Κοντορίνος Γιάννης
60. Κοντορίνος Γιάννης
61. Κοντορίνος Γιώργης
62. Κοντορίνος Θόδωρος
63. Κοντορίνος Ντώνης
64. Κοντορίνος Σταμάτης
65. Κουρουκάκης Γιάννης
66. Κουρουκάκης Σταμάτης
67. Κυράννα χήρα από τη Μαγούλα
68. Κυριτσόπουλος Θόδωρος
69. Κυριτσούλης Θόδωρος
70. Κώστα Γιάννης
71. Κώστα Γιάννης
72. Κώστα Γιάννης
73. Κώστα Γιώργης
74. Κώστα Νικόλας
75. Κώστα Σταμάτης
76. Κώστα Στάνης

77. Λειψός Γιώργης
78. Λειψός Δημήτρης
79. Λέκα Γιώργης
80. Λουρικάτος Γιάννης
81. Μακρής Σταμάτης
82. Μανόλη Αλέξης
83. Μανόλη Γιώργης
84. Μανόλη Γιώργης
85. Μανόλη Γιώργης από το Μούρκο
86. Μανόλη Θόδωρος
87. Μανόλη Κυριάκος
88. Μανόλη Λέκας
89. Μανόλη Μιχάλης
90. Μανόλη Μουρίκης
91. Μανόλη Πούλος
92. Μανόλη Σίμος
93. Μανόλη Σταμάτης
94. Μανόλη χήρα
95. Μάντου Αποστόλης
96. Μαρία χήρα
97. Μαρία χήρα
98. Μιχάλη Αντριάς
99. Μιχάλη Σταμάτης
100. Μιχάλη Στάνης
101. Μουρίκης παπάς
102. Μπούνος Γιώργης από το Μούρκο
103. Μπούνος Πούλος από το Μούρκο
104. Μπούνος Στάνης από το Μούρκο
105. Νικόλα Αποστόλης
106. Νικόλα Γιάννης
107. Νικόλα Γιάννης
108. Νικόλα Γιάννης
109. Νικόλα Γιάννης
110. Νικόλα Γιώργης
111. Νικόλα Γιώργης
112. Νικόλα Γιώργης
113. Νικόλα Γιώργης
114. Νικόλα Γιώργης
115. Νικόλα Δημήτρης
116. Νικόλα Δημήτρης
117. Νικόλα Δημήτρης
118. Νικόλα Δημήτρης από το Μούρκο
119. Νικόλα Θόδωρος
120. Νικόλα Θόδωρος
121. Νικόλα Κώστας
122. Νικόλα Μανόλης
123. Νικόλα Μανόλης από το Μούρκο
124. Νικόλα Μιχάλης
125. Νικόλα Μπαρλίτζης (;)
126. Νικόλα Σταμάτης
127. Νικόλα Στάνης
128. Ντάνης Στάνης
129. Ντόμπρης Δημήτρης
130. Ξένος Δούκας
131. Ξένος Γληγόρης
132. Παπά Γιώργης
133. Παπά Γιώργης από τον Νικόλα της Μαγούλας Μουσταφά
134. Παπά Λάμπρος από τη Ματαράγκα
135. Παύλου Μιχάλης
136. Πέτρου χήρα από τα Λεσιανά
137. Πηγαρή χήρα
138. Ράφτη Γιάννης
139. Ρούμη Θόδωρος
140. Ρούσης Γιώργης
141. Ρούσης Γιώργης
142. Ρούσης Στάνης από τη Σαρακίνα
143. Σίνου Γιάννης
144. Σταμάτη Γιάννης
145. Σταμάτη Γιώργης
146. Σταμάτη χήρα
147. Στάνη Αργυρός
148. Στάνη Γιάννης
149. Στάνη Γιώργης
150. Στάνη Γιώργης
151. Στάνη Δημήτρης

152. Στάνη Δήμος από τη Σαρακίνα	162. Τσιρίκας Γιάννης
153. Στάνη Θόδωρος	163. Τσιρίκας Νικόλας
154. Στάνη Κώστας	164. Τσιρίκας Νικόλας
155. Στάνη Κώστας	165. Τσιρίκας Νικόλας
156. Στάνη Μανόλης	166. Τσουρής Γιώργης από τον Μεσινικόλα
157. Στάνη Νικόλας	167. Τσουρής Λέκας
158. Στάνη Πούλος από το Μούρκου	168. Τσουρνίρος Γιώργης
159. Στάνη χήρα από την Τσαπόγα	169. Τσουρνίρος Δημήτρης
160. Στάνη Χρύσος από το Μούρκου	170. Χαλκιάς Γιάννος
161. Τσιρίκας Γιάννης	171. Χάρακα Σταμάτης τον Μεσινικόλα

Παρατηρώντας τα επώνυμα των Βουνεσιωτών του 1505 διαπιστώνουμε ότι οι περισσότεροι καταχωρίστηκαν στο απογραφικό κατάστιχο με το πατρώνυμό τους. Παρέμειναν τα επώνυμα Βασιλάτος, Κακοτόπης, Κοντορίνος, Ρούσης, Στάνης, Τσιρίκας, Τσουρής και Χαλκιάς. Σχετικά με τα βαφτιστικά τους σημειώνουμε ότι 6 άτομα, ήτοι ποσοστό 3,5 % φέρουν το σλαβικής προέλευσης όνομα Στάνης¹² και 2 το αλβανικής προέλευσης Μουρίκης. Σημειωτέον ότι ο εφημέριος του οικισμού ονομάζεται Μουρίκης, ένδειξη ότι το όνομα αυτό είχε ελληνοποιηθεί πλήρως. Σημειώνουμε και το επώνυμο Ζλάτος,¹³ επίσης σλαβικής προέλευσης.

Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι μεταξύ των Βουνεσιωτών του 1505 περιλαμβάνονται και 21 προερχόμενοι από άλλους οικισμούς και αντιπροσωπεύουν το 12,28 ο/ο του πληθυσμού. Οι μισοί έποικοι (10/21) του 1505 προέρχονται από το Μούρκου, έναν εγκαταλειμμένο από χρόνια οικισμό στην πεδινή περιοχή των Καναλίων της Καρδίτσας.¹⁴ Από 2 έποικοι προέρχονται από την Σαρακίνα, εγκαταλειμμένο, επίσης, οικισμό στην πεδινή περιοχή του Φαναρίου, από την Πουλιάνα,¹⁵ στην περιοχή της λίμνης του Πλαστήρα, και από τον πολύ κοντινό Μοσινικόλα (Μεσινικόλα). Από ένας έποικος προέρχεται από τους οικισμούς Λεσιανά (Φιλύρα)¹⁶ των Τρικάλων, Μαγούλα, Μαγούλα του Μουσταφά,¹⁷ Ματαράγκα των Σοφάδων και Τσαπόγα.¹⁸

12. Στάνης < Στανήμερος. Το όνομα αυτό, κατάλοιπο του ελληνοσερβικού κράτους των Τρικάλων, αναφέρεται στις προθέσεις των θεσσαλικών μονών.

13. Ζλάτος < σλ. zlato· χρυσάφι.

14. Κώστας Σπανός, «Μούρκου. Ένας διαλυμένος οικισμός των Καναλίων», *εφημ. Πρωινός Τύπος*, Καρδίτσα 30.9.1997, σ. 7.

15. Σε ένα σουλτανικό φερμάνι του 1719 αναφέρεται η Μεγάλη Πουλιάνα και ταυτίζεται με το Σερμενίκο, τη σημερινή Φυλακτική. Βλ. Αθανάσιος Τσιμαντάς, «Ένα σουλτανικό φερμάνι του 1719 για τις συνοριακές διαφορές της Φυλακτικής με την Πεζούλα», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 26 (1994) 223-231.

16. Από τη Φιλύρα καταγόταν μία από τις χήρες του Βουνεσιού.

17. Δεν είναι εφικτή η ταύτιση αυτού του οικισμού.

18. Η Τσαπόγα, σήμερα τοπωνύμιο στα δυτικά της Καρδίτσας, μετά τις σιδηροδρομικές γραμμές (όπως μας γνώρισαν οι φίλοι Γιώργος Κλήμος και Αποστόλης Στεφανής), αναφέρεται ως οικισμός στην απογραφή του σαντζακίου των Τρικάλων του 1454/1455. Βλ. Melek Delilbasi - Mouzaffer Arrikan, ό. π., σ. 197.

Στις ελληνικές πηγές το Βουνέσι αναφέρεται στην ανέκδοτη πρόθεση 36 της Μονής του Δουσίκου, η οποία δημιουργήθηκε μετά το 1570. 19 Στα φ. 138α-138β είναι καταχωρισμένα 80 ονόματα αφιερωτών (39 γυναικών και 41 ανδρών) του Βουνεσίου, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνονται 5 μοναχές και 2 μοναχοί. Μεταξύ των ονομάτων σημειώνουμε τα πολύ ενδιαφέροντα και σπάνια: Αρμενόπουλος, Αρμεγάς, Βαμ-πούλω, Θαλάσσω, Ρήγω. Τα ίδια ονόματα των αφιερωτών, με την προσθήκη άλλων 18 των αρχών του 17ου αιώνα αναφέρονται και στην πρόθεση 37 της ίδιας μονής.²⁰ Άλλες μνείες του οικισμού γίνονται στο φ. 56β της πρόθεσης 421 του Μεγ. Μετεώρου (1592/1593), με 8 ονόματα αφιερωτών,²¹ στο φ. 63α του ιεροσολυμιτικού κώδικα 496 (1542-1640), με 14 οικογένειες αφιερωτών,²² και στο φ. 98β του ιεροσολυμιτικού κώδικα 509, με 2 οικογένειες αφιερωτών του έτους 1659.²³ Νεότερες μνείες γίνονται σε 2 πατριαρχικά σιγίλια υπέρ της Μονής της Αγίας Τριάδας²⁴ και στον κώδικα της γειτονικής Μονής της Κορώνας.²⁵

19. Δημήτριος Ζ. Σοφιανός - Φώτιος Αρ. Δημητρακόπουλος, *Τα χειρόγραφα της Μονής Δουσίκου - Αγίου Βησσαρίωνος. Κατάλογος περιγραφικός*, ΚΕΜΝΕ, Αθήνα 2004, 59-66.

20. Κώστας Σπανός, «Οι καρδισιώτικοι οικισμοί του 16ου αιώνα στην πρόθεση 37 της Μονής του Δουσίκου», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 37 (2000) 114.

21. Κώστας Σπανός, «Οι θεσσαλικοί οικισμοί και τα ονόματα των αφιερωτών τους στην πρόθεση 421 του Μεγ. Μετεώρου, 1592/1593-19ος αιώνας», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 32 (1997) 27 (αρ. 37)· 33 (1998) 125-126.

22. Κώστας Σπανός, «Οι θεσσαλικοί οικισμοί στον ιεροσολυμιτικό κώδικα 496, 1542-1630», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 49 (2006) 141.

23. Κώστας Σπανός, «Οι θεσσαλικοί οικισμοί στον ιεροσολυμιτικό κώδικα 509, 1649-1669», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 40 (2001) 301, 320 (αρ. 17), 361.

24. Βασίλης Κ. Σπανός, «Δύο ανέκδοτα πατριαρχικά σιγίλια για την Μονή της Αγίας Τριάδας του Μορφοβουνίου της Καρδίτσας», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 53 (2008) 145-164.

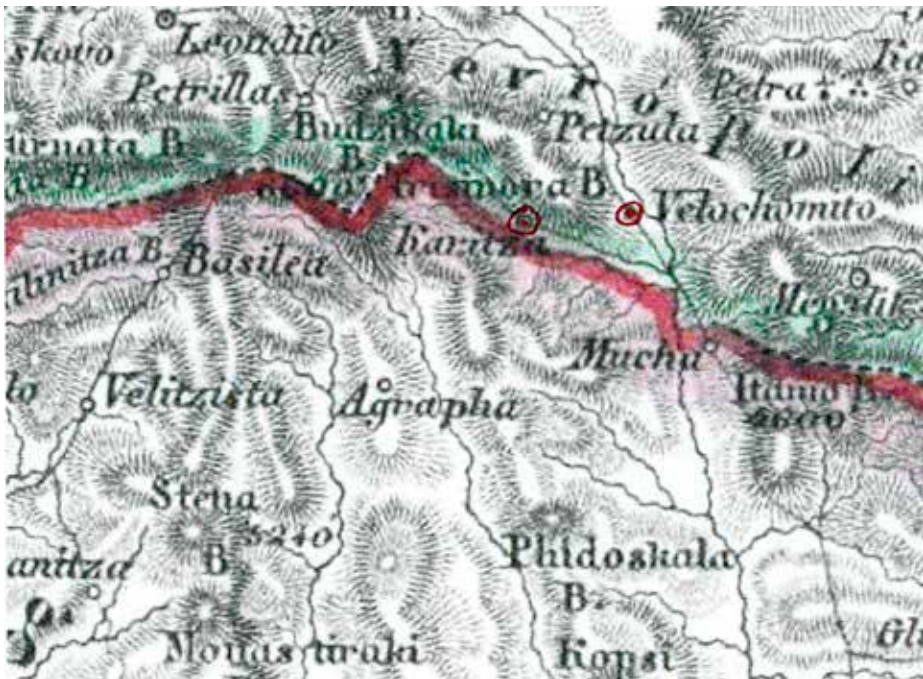
25. Θωμάς Ζαρκάδας, «Τα έσοδα της Μονής Κορώνας από την ζητεία της περιόδου 1850-1859», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 49 (2006) 259 (αρ. 4). Για νεότερα δημοσιεύματα, βλ. Αλέξης Γαλανούλης, α) «Η αγορά του τσιφλικιού της Ράζιας από τους Μορφοβουνιώτες το 1920», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 50 (2006) 193-208. β) «Η απαλλοτρίωση του κτήματος της Ραχωβίτσας, ιδιοκτησίας της Μονής της Κορώνας, 1929», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 51 (2007) 299-304.

ΤΑ ΧΩΡΙΑ ΚΑΡΥΤΣΑ ΔΟΛΟΠΩΝ, ΜΑΓΚΑΡΝΤΑ (ΜΕΓΑΡΕΜΑ) ΚΑΙ ΜΠΕΛΟΚΟΜΙΤΗΣ ΑΠ΄ ΤΙΣ ΠΡΩΤΕΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΕΣ ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ ΤΟΥ 1454/55 και 1521 ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ..

Κώστας Αθ. Παΐσης, Δικηγόρος

Α) Η ΚΑΡΥΤΣΑ ΔΟΛΟΠΩΝ.

Απ΄ τα πρώτα αρχαία χρόνια η Καρύτσα και η τοπική περιφέρειά της αποτελούσαν πάντα ένα τόπο ιδιαίτερα ελκυστικό για εγκατάσταση πληθυσμών και ανάπτυξη οικισμών . Περιτριγυρισμένη από πανύψηλα βουνά με κατάφυτες πλαγιές, λειβάδια, απέραντους βοσκότοπους, βαθιές κοιλάδες, πηγές, ρεματιές και ποτάμια ήταν ιδανική για ασφαλή κατοίκηση και ανάπτυξη της γεωργοκτηνοτροφίας. Απ΄ την ιστορική περίοδο των Δολόπων υπήρχαν εδώ οργανωμένοι οικισμοί, που διατηρήθηκαν μέχρι και τα Ελληνιστικά χρόνια, όπως μαρτυρούν τα επιφανειακά ευρήματα στη γειτονική του χωριού θέση "Παλιχώρι" . Στα Βυζαντινά χρόνια ο οικισμός μετατοπίστηκε στη σημερινή του θέση, όπου, σύμφωνα με την παράδοση και τα ευρήματα των τυχαίων εκσκαφών, καταστράφηκε παλαιότερα δύο φορές (μία το 1823 απ΄ την επιδρομή του Σκόνδρα-πασά και μία πολύ προγενέστερη σε άγνωστο χρόνο) καθώς και μία τελευταία απ΄ τους Γερμανούς το 1943, αλλά ξανακτί-

Γερμανικός χάρτης του 1853, όπου εμφανίζεται η Καρύτσα (Karitsa) και ο Μπελοκομίτης (Velochomito) να βρίσκονται πέρα απ΄ την επί του ποταμού Καρυσιώτη (κόκκινη) συνοριακή γραμμή και τυπικά μέσα στην Οθωμανική επικράτεια.

στηκε όλες τις φορές στην ίδια πάντα θέση. Έτσι δεν έπαψαν ποτέ οι άνθρωποι να κατοικούν και να αγαπούν τον ιδιαίτερο αυτό τόπο.

Κατά τη Βυζαντινή περίοδο διοικητικό κέντρο της περιοχής αυτής ήταν το κεφαλοχώρι Βραγκιανά, βασικό σημείο αναφοράς όλης της περιοχής και οι κάτοικοι της Καρύτσας και των γύρω μικρών οικισμών της Μαγγάρδα (=Μεγαρέμα) και Καραβίδες (= Άνω Πλακωτό) υπάγονταν φορολογικά στην περιφέρειά του. Μετά την Οθωμανική κατάκτηση το σημείο αναφοράς μετατοπίστηκε γρήγορα προς τα αναπτυσσόμενα χωριά Φανάρι και Νεοχώρι.

Με την κατάκτηση της περιοχής απ' τους Οθωμανούς ήδη απ' τη δεκαετία του 1420, οι κατακτητές προχώρησαν σε απογραφή πληθυσμού και προσόδων για καθαρά φορολογικούς λόγους σύμφωνα και με το Βυζαντινό πρότυπο, που ήταν ήδη έτοιμο και εδραιωμένο. Η πρώτη απογραφή δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς έγινε (πιθανόν το 1420), αλλά φαίνεται ότι μάλλον ήταν γενική καταγραφή πληθυσμού σε ευρύτερα διοικητικά κέντρα (Βιλαέτι Αγράφων) και όχι εξειδικευμένη ανά χωριό και ανά οικογένεια.

Η πρώτη αναλυτική, λοιπόν, απογραφή έγινε απ' τους Οθωμανούς το **1454/55** και σύμφωνα με αυτή καταγράφονταν το όνομα του αρχηγού κάθε οικογένειας και υπολογίζονταν ο φόρος που έπρεπε να καταβάλει κάθε αμιγώς χριστιανικό χωριό με βάση τις προσόδους απ' τις βασικές καλλιέργειες και ασχολίες των κατοίκων. Με βάση τα στοιχεία της απογραφής αυτής του 1454/55 στο κατάστιχο με αριθμό **"859"** στην **Καρύτσα** (ως **karye -i Karica**) **καταγράφηκαν τριάντα μία (31) πλήρεις οικογένειες** και υπολογίζοντας ως μέσο όρο ατόμων τουλάχιστον τα πέντε (5) κατά κανόνα για κάθε οικογένεια προκύπτει ότι ο πληθυσμός του χωριού ανέρχονταν σε πάνω από **155 άτομα**. Οι άνθρωποι αυτοί δεν είναι ένα τυχαίο δείγμα μιας απογραφής, είναι εκείνοι που βρίσκονται εδώ κουβαλώντας μαζί τους ζωντανή μια **βυζαντινή ακόμα Καρύτσα**.

Αναζητώντας σήμερα τα ίχνη των προγόνων μας στην Καρύτσα και ιχνηλατώντας το ιστορικό αποτύπωμά τους στον τόπο και στο χρόνο γυρνάμε έξι αιώνες πίσω και φτάνουμε ως την πρώτη επίσημη καταγραφή των ονοματεπωνύμων τους κατά την φορολογική απογραφή των κατοίκων της περιοχής μας απ' τους Οθωμανούς το 1454/55, που είναι και η πρώτη που διασώζει τα ονόματα των αρχηγών κάθε οικογένειας (νοικοκυριού).

ΤΑ ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΑ των ΚΑΡΥΤΣΙΩΤΩΝ ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ του 1454/55 είναι – κατ' αλφαβητική σειρά και διαχωρισμένα κατά οικογένεια - τα παρακάτω¹:

1. ANYΦANTHΣ Γιάννης
2. ANYΦANTHΣ Γιάννης
3. ANYΦANTHΣ Δημήτρης
4. ANYΦANTHΣ Μιχάλης
5. ANYΦANTHΣ Στάθης

1. Τα πλήρη ονοματεπώνυμα των αρχηγών των Καρυτσιώτικων οικογενειών καθώς και αυτών της Μαγγάρδας (Μεγαρέμα) και του Μπελοκομίτη δημοσιεύονται για πρώτη φορά εδώ.

6. ΒΙΒΙΛΤΣΑΣ Γιάννης
7. ΒΙΒΙΛΤΣΑΣ Μανώλης
8. ΒΙΒΙΛΤΣΑΣ Μιχάλης
9. ΒΙΛΙΤΣΑΣ Στανίτσας

10. ΓΙΑΤΑΚΗΣ Γιώργης
11. ΓΙΑΤΑΚΗΣ Μιχάλης

12. ΓΟΥΛΙΜΗΣ Γιάννης
13. ΓΟΥΛΙΜΗΣ Μανώλης
14. ΓΟΥΛΙΜΗΣ Μιχάλης

15. ΜΑΖΑΡΗΣ Στάθης

16. ΜΟΡΦΗΣ Γιάννης
17. ΜΟΡΦΗΣ Μανώλης,

18. ΠΑΣΧΟΣ Νικόλας
19. ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΣ Γιώργης
20. ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΣ Πάσχος
21. Νικόλας (του) ΠΡΩΤΟΠΑΠΑ
22. Πάσχος (του) ΠΡΩΤΟΠΑΠΑ

23. ΣΕΡΒΟΣ Γιάννης

24. ΣΚΑΤΗΡΑΣ Γκίνης

25. ΣΤΑΝΙΤΣΑΣ Αντριγιάς
26. ΣΤΑΝΙΤΣΑΣ Γιάννης
27. ΣΤΑΝΙΤΣΑΣ Βιργόρης(=ορθό: Γρηγόρης)
28. ΣΤΑΝΙΤΣΑΣ Δημήτρης
29. ΣΤΑΝΙΤΣΑΣ Στέφανος

30. ΦΡΑΓΚΟΣ Δημήτρης

31. ΧΡΥΣΟΣ Γιάννης² .

2. Τα ονόματα των Καρτσισιωτών της απογραφής αυτής μου τα παραχώρησε πρόθυμα ο αείμνηστος Ευρυτάνας ερευ-

Στον οθωμανικό κατάλογο της απογραφής του 1454/55 η κανονική σειρά καταγραφής των ονομάτων (με συμπλήρωση εδώ και του τονισμού τους) είναι ακριβώς η παρακάτω : 1) Γιάννης Βιβίλτσας, 2) Μανώλης Γουλιμής, 3) Δημήτρης Ανυφαντής, 4) Δημήτρης Στανίτσας, 5) Στέφανος Στανίτσας, 6) Γιάννης Ανυφαντής, 7) Γιάννης Στανίτσας, 8) Αντριγιάς Στανίτσας, 9) Μανώλης Βιβίλτσας, 10) Μιχάλης Βιβίλτσας, 11) Μιχάλης Ανυφαντής, 12) Γιάννης Χρυσός, 13) Γιάννης Ανυφαντής, 14) Δημήτρης Φράγκος, 15) Γιώργης Γιατάκης, 16) Στάθης Ανυφαντής, 17) Γιάννης Γουλιμής, 18) Γιάννης Σέρβος, 19) Στάθης Μάζαρης, 20) Στανίτσας Βιλίτσας, 21) Γιάννης Μόρφης, 22) Μανώλης Μόρφης, 23) Γιώργης Πρωτοπαπάς, 24) Νικόλας (του) Πρωτοπαπά, 25) Γκίνης Σκατήρας, 26) Μιχάλης Γιατάκης, 27) Νικόλας Πάσχος, 28) Μιχάλης Γουλιμής, 29) Βιργόρης (ορθό = Γρηγόρης) Στανίτσας, 30) Πάσχος Πρωτοπαπάς, 31) Πάσχος του Πρωτοπαπά.

Αυτοί, λοιπόν, είναι οι Καρυτσιώτες στις απαρχές της νεότερης Καρυτσιώτικης Ιστορίας, είναι αυτοί που βρέθηκαν στην Καρύτσα όταν η Ιστορία άλλαζε σελίδα, είναι αυτοί που έζησαν στα χρόνια των Παλαιολόγων, **οι τελευταίοι Βυζαντινοί Καρυτσιώτες**, είναι αυτοί που βίωσαν με οδύνη της άλωση της Πόλης και οι πρώτοι που γνώρισαν την οθωμανική υποδούλωση.

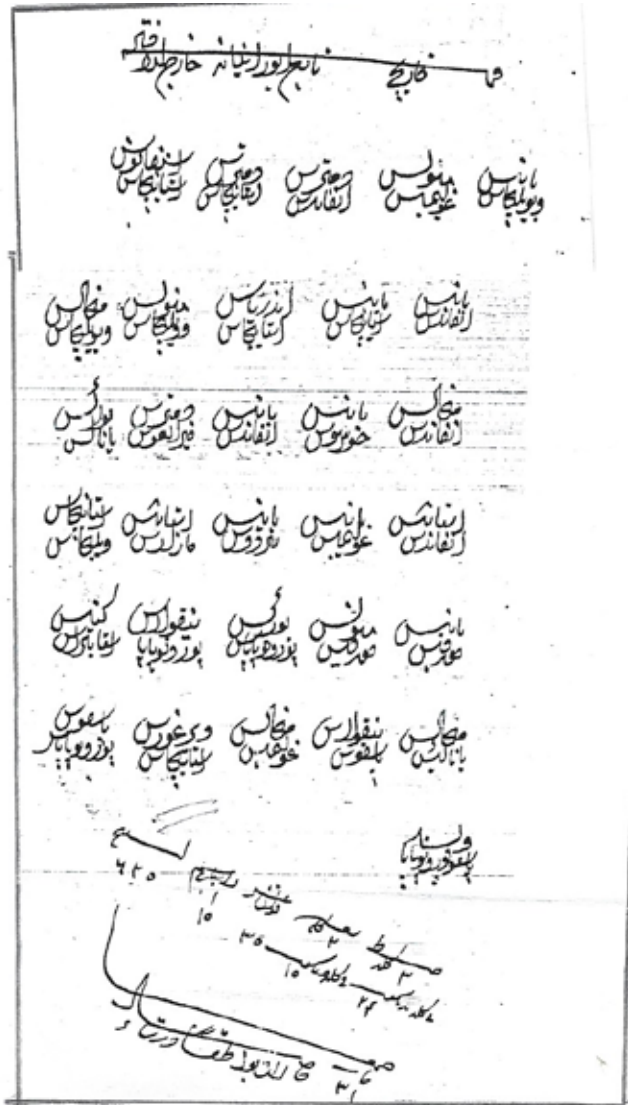
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ:

1) Στην απογραφή καταγράφονται τριάντα μία (31) οικογένειες και **αναφέρεται μόνο το ονοματεπώνυμο του αρχηγού κάθε οικογένειας**. Παρατηρούμε εδώ, ότι οι κάτοικοι διέθεταν ήδη κανονικού τύπου επίθετα και κυρίως ότι δεν χρησιμοποιούσαν τον λόγιο πλήρη τύπο των μικρών χριστιανικών ονομάτων τους, αλλά τα λαϊκά συγκοπτόμενα κοινά υποκοριστικά, όπως αυτά χρησιμοποιούνταν στην καθομιλουμένη, δηλαδή αντί του Ιωάννης, Εμμανουήλ, Μιχαήλ, Δημήτριος, Γεώργιος, Ευστάθιος, Νικόλαος, Γρηγόριος Πασχάλης, Ανδρέας κλπ, χρησιμοποιούν για την καταγραφή τα αντίστοιχα ονόματα : Γιάννης, Μανώλης, Μιχάλης, Δημήτρης, Γιώργης, Στάθης, Νικόλας, Γρηγόρης, Πάσχος, Αντριγιάς κλπ. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα μικρά ονόματα καταγράφονται χωρίς τη λόγια εκφορά τους, αλλά ως κοινά υποκοριστικά, όπως απλά χρησιμοποιούνταν στην καθομιλουμένη. Αναφέρονται μόνο **δώδεκα (12) μικρά ονόματα** και κατά συχνότητα το πλέον συνηθισμένο εδώ όνομα είναι το όνομα "Γιάννης", που το συναντάμε εννέα (9) φορές και ακολουθούν τα ονόματα "Μιχάλης", τέσσερις φορές, και τα ονόματα "Δημήτρης" και "Μανώλης" από τρεις φορές έκαστο, επίσης τα ονόματα : Στάθης (2), Νικόλας (2), Πάσχος (2), Γιώργης (2) και από μία φορά τα ονόματα Στανίτσας (απ' το Αναστάσιος), Στέφανος, Αντρέας, Γρηγόρης. Το όνομα **Γιάννης**, λοιπόν, είναι πολύ συχνό, γιατί φαίνεται ότι δίνονταν προς τιμήν του αγίου της εορτάζουσας ενοριακής εκκλησίας του χωριού, του Αη-Γιάννη, ναού που υπήρχε από τότε μέσα στην Καρύτσα και καταστράφηκε το 1823 απ' τις ορδές του Σκόδρα-πασά.

Η απογραφή αυτή έγινε για καθαρά φορολογικούς σκοπούς του κατακτητή και είναι

νητής Ανάργυρος-Γιάννης Μαυρομήτης απ' την μεταφραστική εργασία, μελέτη και εν γένει απόδοση αυτών που είχε κάνει παλαιότερα .

προφανές ότι ο προεστός του χωριού θα προσπαθούσε να αποφύγει την καταγραφή όλων των οικογενειών, για να πληρώσει ίσως έτσι λιγότερο κεφαλικό φόρο στο σύνολο, μοιράζοντας το ποσό σε περισσότερες οικογένειες απ' αυτές που δηλώθηκαν. Μάλιστα πολλοί γεωργοί έμεναν σε καλύβες και φτωχές κατοικίες γύρω απ τα αρχοντικά σπίτια των αφεντάδων τους ή σε υποτυπώδη καταλύματα μέσα σε δάση και αγρούς. Συνεπώς σε μια περιοχή όπου τα βουνά ήταν γεμάτα από διάσπαρτες κατοικίες, αποθήκες, καλύβια, στάνες, σπηλιές, καταφύγια κλπ. είναι βέβαιο ότι θα υπήρχαν και πολλοί ... φοροφυγάδες, πόσο μάλλον που η φοροδιαφυγή τότε αποτελούσε και πράξη "εθνικής" αντίστασης απέναντι στον κατακτητή ... Η έννοια της οικογένειας (νοικοκυριού, εστίας) εδώ είναι προφανώς ευρύτερη της σημερινής. Οι αρχοντικές κατοικίες της εποχής ήταν συνήθως πυργόσπιτα, όπου συγκατοικούσαν πολλές οικογένειες που είχαν τον ίδιο γενάρχη (δηλαδή ο παππούς με τις οικογένειες των γιών του και ενδεχομένως και των εγγονών του). Η εκτίμησή μου, λοιπόν, είναι ότι ο πραγματικός πληθυσμός του χωριού ήταν κατά πολύ μεγαλύτερος των 155 ατόμων, ήτοι τον εκτιμώμενο σε 5 άτομα για κάθε οικογένεια κατά μέσο όρο, πόσο μάλλον που εδώ η απογραφή δεν έχει συμπεριλάβει τις χήρες και τους ενήλικες άγαμους. Δεν γνωρίζουμε πάντως αν την καταγραφή την έκαναν οι προεστοί (δημογέροντες) των χωριών ή κάποιοι απεσταλμένοι οθωμανοί υπάλληλοι ως γραφείς ή από κοινού.

Τα ονόματα των Καρτσιωτών με παλαιά αραβική γραφή στην οθωμανική απογραφή του 1454/55.

2) Στην Καρύτσα αναφέρονται και καταγράφονται συνολικά **δεκατρία (13) διαφορετικά επώνυμα** . Πέντε οικογένειες φέρουν το επώνυμο ΑΝΥΦΑΝΤΗΣ και άλλες πέντε το επώνυμο ΣΤΑΝΙΤΣΑΣ, ακολουθούν τα επίθετα ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΣ (4 οικογένειες και μάλλον σ' αυτή ανήκει και η οικογένεια του Νικόλα Πάσχου), το επίθετο ΒΙΒΙΛΤΣΑΣ (4 οικογένειες, στην ίδια οικογένεια περιλαμβάνω και τον "Βιλίτσα", που είναι πιθανόν παραφθορά του ίδιου επωνύμου), το επίθετο ΓΟΥΛΙΜΗΣ (το φέρουν 3 οικογένειες), το ΓΙΑΤΑΚΗΣ (2 οικογένειες), το ΜΟΡΦΗΣ (2 οικογένειες) και από μία οικογένεια φέρει τα λοιπά επίθετα : Μάζαρης, Πάσχος, Σέρβος, Σκατήρας, Φράγκος, Χρυσός. Τα επίθετα, που χρησιμοποιήθηκαν τότε -και για τις ανάγκες της ταυτοποίησης των προσώπων στην απογραφή - εξελίσσονταν και διαφοροποιούνταν συχνά από γενιά σε γενιά, αφού η γραπτή, διαρκής και σταθερή χρήση τους ήταν ανέφικτη. Ακόμα και τα παιδιά της ίδιας οικογένειας πολλές φορές διαφοροποιούνταν, έπαιρναν υποκοριστικά ή παρατσούκλια προς διαχωρισμό και δημιουργούσαν ακολουθώς νέα επίθετα. Με τον τρόπο αυτό, που συνεχίζονταν επί αιώνες, φθάσαμε τελικά σήμερα σε σημείο, ώστε κανένα σχεδόν απ' τα επίθετα αυτά της αρχικής Οθωμανικής απογραφής να μην έχει διασωθεί αυτούσιο, τόσο στην Καρύτσα, όσο και στα άλλα χωριά . Δεν πρέπει, λοιπόν, να μας παραξενεύει το γεγονός ότι τα επώνυμα του 15ου αιώνα δεν είναι ίδια με αυτά του 21ου αιώνα και αυτό αφορά όλα τα χωριά της απογραφής αυτής . Η ιστορική συνέχεια των ανθρώπων εδώ, ήτοι των ντόπιων κατοίκων, δεν διακόπτονταν, βέβαια, ποτέ, μόνο τα επίθετά τους άλλαζαν διαρκώς με την πάροδο των χρόνων .

Μελετώντας εν προκειμένω τα επώνυμα των κατοίκων της απογραφής αυτής στην Καρύτσα παρατηρούμε και επισημαίνουμε ιδιαίτερα τα εξής :

α) Η πολυμελής οικογένεια "**ΑΝΥΦΑΝΤΗ**" (= υφαντή) πήρε προφανέστατα το όνομά της απ' την ενασχόληση με την **υφαντουργία**, που αποτελούσε κορυφαία δραστηριότητα στην περιοχή της Καρύτσας απ' την αρχαιότητα (πληθώρα υφαντικών βαρών βρίσκουμε στον εδώ αρχαίο Δολοπικό οικισμό «Παλιοχώρι») μέχρι και την απελευθέρωση. Όλα τα σπίτια διέθεταν τον αργαλειό τους στον οποίο ύφαιναν συστηματικά ακόμα και οι άντρες. Το ίδιο επίθετο το βρίσκουμε την περίοδο αυτή στα Άγραφα, στο Κεράσοβο και στο Μοναστηράκι.

β) Η οικογένεια του "**ΠΡΩΤΟΠΑΠΑ**", είναι φυσικά η οικογ. που προέρχονται απ' τον **πρωτοπρεσβύτερο του χωριού** (δεν είναι σαφές αν ζεί ο ίδιος), αλλά μάλλον πρόκειται για τις οικογένειες, των δύο γιών του και των δύο εγγονών του. Πιθανόν στην οικογ. αυτή ανήκει και η οικογ. του Νικόλα Πάσχου. Για να υπάρχει εδώ πρωτοπρεσβύτερος σημαίνει, ότι στην Καρύτσα υπήρχε ισχυρή θρησκευτική κοινότητα δεκαετίες πριν απ' το κτίσιμο του μοναστηριού της Παναγίας της Πελεκητής. Ενδεχομένως το όνομα της οικογένειας να διασώζεται κάπως ως τις μέρες μας στην τοποθεσία **Λογγά «Παπαδαίων»**, που είναι μια μεγάλη εύφορη λάκα πλαί στον Καρυτσιώτη, κοντά στον σημερινό οικισμό «Λογγά», είναι διαχρονικό εκκλησιαστικό (βακούφικο) παραποτάμιο κτήμα και αναφέρεται στο παλαιό

Κτηματολόγιο της εκκλησίας της ενορίας της Καρύτσας με αυτή την παλαιά ονομασία, που φανερώνει καθαρά ότι ανήκε σε οικογένεια ιερωμένων (εφόσον δεν πρόκειται για ιερείς των οικογενειών Μίσσα που μίσθωναν συνήθως τα εν λόγω αγροτεμάχια).

γ) η επίσης πολυμελής οικογ. "**ΣΤΑΝΙΤΣΑ**" δεν είναι σαφές από πού πήρε το όνομά της πιθανά απ' το ιστορικό Σλάβικο όνομα Στανήμερος ή απ' τη σλάβικη εκφορά του Αναστάσιος, Στανίτσας ως υποκοριστικό του Στάνας. Επίσης είναι και ο καταγόμενος από κοζάκινο χωριό.³ Δεν πρέπει, πάντως, να αγνοήσουμε πιθανές ελληνικές προελεύσεις και ερμηνείες από τη λέξη στάνη, στανίτσας = αυτός που έχει μικρή στάνη, ή απ' τό στανιό, αυτός που κάνει κάτι με το στανιό, με το ζόρι κλπ. Τα παρατσούκλια δίνονταν ελεύθερα και όχι πάντα με τους κανόνες της Γραμματικής και της Ετυμολογίας, αλλά απλώς για να είναι εύχρηστα. Το ίδιο επίθετο υπάρχει επίσης στο Καροπλέσι, στα Βραγγιανά και στο Βάλари. Ως τις μέρες μας το βρίσκουμε σε Έλληνες στην Κωνσταντινούπολη, πιθανόν μετανάστες από Άγραφα. Το συναντάμε επίσης στην ίδια απογραφή με τις εκδοχές Στάνας, Στανίσης, Στάνος, Στανόπουλος και ως Πολυστάνος (δηλ. ο έχων πολλές στάνες ;). Γνωστή επίσης η Μονή Στάνας, η συνοικία Στανάδες στα Βραγγιανά κλπ. Η διάδοση του επιθέτου αυτού με

karye-i Kariç				
Yanis //Vivilças	Menolis Gulimis	Dimitris Anifandis	Dimitris Istaniças	Istefanos Istaniças
Yanis Anifandis	Yanis Istaniças	Andriyas Istaniças	Menolis Vevilças	Mihalis //Vivilças
Mihalis Anifandis	Yanis Hursos	Yanis Anifandis	Dimitris Firangos	Yorgis Yatakis
Istasiş Anifandis	Yanis Gulimis	Yanis Servos	Istasiş Mazaris	Istaniças //Viliças
Yanis Morfiş	Menolis Morfiş	Yorgis Porotopapas	Nikolas Porotopapa	Ginis Iskatiras
Mihalis Yatakis	Nikolas Paskos	Mihalis Gulimis	Virgoris Istaniças	Paskos Porotopapas
Yeled-i Paskos Porotopapa				

Τα ονόματα των Καρυτσιωτών της απογραφής του 1454/55 στη νέα τουρκική γραφή.

3. Ανάργυρος-Γιάννης Μαυρομούτης : Ονοματολόγια χωριών Ευρυτανικών Αγράφων 1454/55, ΤΑ ΑΓΡΑΦΑ ΣΤΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, Πρακτικά συνεδρίου, τόμος Α' Αθήνα 2009, σελ. 179-248, (Τροβάτο, Άγραφα, Μεγάλα Βραγγιανά, 8,9,10 Αυγούστου 2008). Επίσης : ΑΝΤΩΝΗΣ ΗΛ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ " Οι οικισμοί του Ν. Καρδίτσας στην Οθωμανική απογραφή του 1454/55, ΚΑΡΔΙΤΣΙΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, Καρδίτσα 2005, σελ. 20-53 και ΚΩΝ/ΝΟΣ ΚΑΜΠΟΥΡΙΔΗΣ " Η επαρχία των Αγράφων τον 17ο αιώνα με βάση αρχειακές οθωμανικές πηγές ", Αθήνα 2005.

πολλές εκδοχές σε διάφορα χωριά της γύρω περιοχής φανερώνει ότι η οικογένεια αυτή είχε παλιές ντόπιες ρίζες, ήταν εύπορη, πολυάριθμη και δυναμική και είχε επεκταθεί και σε άλλα χωριά της περιοχής ή ότι η λέξη αυτή ήταν ένα εύκολο και διαδεδομένο παρατσούκλι.

δ) η οικογ. **“ΒΙΒΙΛΙΤΣΑ”** (στην οποία θεωρώ ότι ανήκει και η οικογ. **“Βιλίτσα”** από παρεκφορά με τον καιρό του ίδιου επιθέτου) φαίνεται ότι λαμβάνει το όνομά της απ’ το Βιβύλος (στα Άγραφα συναντάται ως Βίβιλος), ίσως Βαβύλας απ’ τη θρησκευτική παράδοση, που συναντάται και σήμερα ως Βαβύλης (με υποκοριστικά Βαβιλίτσης, Βαβιλίτσας). Το στίγμα και την μνήμη της φαίνεται ότι τη διέσωσε, μάλλον, η οικογένεια αυτή στην Καρύτσα σε ένα δέντρο, την **«καρυά του Βαβίτση» ή «καρυά του Βιβίτση» ή και ως «καρυά της Βαβίτσαινας»**. Επρόκειτο για ένα τεραστίων διαστάσεων πολυαιωνόβιο δέντρο, μια καρυδιά που χρειάζονταν πολλοί άνδρες για να αγκαλιάσουν τον κορμό της. Η περίφημη αυτή «καρυά του Βιβίτση» βρισκόταν στο κέντρο του χωριού, στο σημερινό κήπο του Αποστόλη Κερασιώτη (Παγάνα) περίπου προς την καλύβα του Ευαγ. Κερασιώτη. Το σπουδαίο αυτό δέντρο ήλθαν και το αγόρασαν Ρώσοι ξυλέμποροι στη δεκαετία του ‘30, η ξυλεία του μεταφέρθηκε σε κομμάτια στη Λογγά, στον ποταμό Καρυτσιώτη και με τη βοήθεια του ορμητικού τότε ρεύματος του νερού έφτασε ως τη Νεβρόπολη (στο γεφύρι του Μάντζαρη) για να φορτωθεί σε αυτοκίνητα. Πιθανώτατα, λοιπόν, το ιστορικό αυτό δέντρο συνδέονταν με τους απογόνους της Καρυτσιώτικης οικογένειας Βιβίλτσα ή Βιλίτσα.

ε) Η οικογ. **“ΓΟΥΛΙΜΗ”** (το επίθετο συναντάται και στα Βραγγιανά) μάλλον απ’ το λατινικό Γουλιέλμος ενώ δεν θα πρέπει να αγνοήσουμε και το “Γόλιας”, συχνό υποκοριστικό του Γρηγόρης στην περιοχή μας. Κατ’ άλλη εκδοχή προέρχεται απ’ το σλαβικό γκόλεμ = μέγας, υπερμεγεθής. Πάντως στην περιοχή των Αγράφων και της Αιτωλίας υπήρχαν γνωστές οικογένειες αρματωλών με το όνομα Γουλιμής και αργότερα ένας απόγονός τους εξελεγη βουλευτής αντί του πρωθυπουργού Χαρ. Τρικούπη (ο οποίος πικρόχολα και ειρωνικά δήλωσε το περίφημο : *“ανθ’ ημών ο κύριος Γουλιμής...”*).

στ) ως προς την οικογ. **“ΓΙΑΤΑΚΗ”** θεωρώ, ότι μάλλον είναι απίθανο να είχε κιάλας σχηματισθεί στην Καρύτσα επίθετο προερχόμενο καθαρά από τουρκική λέξη (yataκ, γιατάκ= κρεβατι, στρώμα, φωλιά, κατάλυμα, κρυσφύγετο, λημέρι), ήταν ίσως πολύ νωρίς γι’ αυτό, εκτός κι αν η οικογένεια προέρχονταν από ήδη τουρκοκρατούμενες περιοχές και μετακινήθηκε εδώ. Τέτοιο επίθετο δεν αναφέρεται σε άλλο χωριό. Το πιθανότερο είναι ότι δεν αποδόθηκε σωστά για την απογραφή ή υπήρξε λάθος κατά την απόδοση του ονόματος απ’ την παλαιοτουρκική αραβική γραφή στη λατινική νεοτουρκική. Πιστεύω ότι πιθανά η σωστή εκδοχή είναι **«Γιατάκης»** και όχι Γιατάκης, πρέπει εδώ να γίνει επιλογή του φωνήεντος “ω” στη λέξη αυτή αντί του “α”. Αυτό το επίθετο, άλλωστε, ταιριάζει κατά την άποψή μου με την ντόπια οικογένεια **“Γιώτη”** (ή **Παναγιώτου**) της οποίας η ύπαρξη μνημονεύεται στην Καρίτσα (Παλιοπαναγιά - Μεγαρέμα) απ’ τους Οθωμανικούς ήδη χρόνους.

ζ) Το επίθετο **“ΜΟΡΦΗΣ”** προέρχεται απ’ τη λέξη όμορφος. **Το όνομα της οικογένει-**

ας διασώθηκε αυτοούσιο στην Καρύτσα, ακριβώς ως έχει, σε μία χαρακτηριστική πέτρινη βρύση με το όνομα «**Βρύση Μόρφη**». Το ίδιο όνομα φέρει ομοίως και η ευρύτερη γύρωθεν της βρύσης περιοχή, που προφανώς αποτελούσε τμήμα της ιδιοκτησίας αυτής της οικογένειας, σήμερα και στο Καρυτσιώτικο ιδίωμα των ορειβίων λέμε πάμε «σ' *Μόρφ'*». Η ονομαστή οικογένεια Μόρφη ήταν σημαντική για το χωριό και το γεγονός αυτό βοήθησε στο να μην λησμονηθεί το όνομά της, έστω κι αν διατηρήθηκε μόνο σε μια βρύση και σε μια τοποθεσία του χωριού. Απ' το ίδιο επώνυμο πρέπει να σχηματίστηκαν επίσης στην πορεία τα επίθετα "Μορφιλίσης" και "Μορφέσης" ως υποκοριστικά και διακριτικά. Μάλιστα η οικογένεια **Μορφέση** υπήρξε γνωστή αρχοντική οικογένεια στην περιοχή μας με μέλη στα γειτονικά Βραγκιανά και στο επίσης γειτονικό Νεοχώρι, αυτοί δε καταγράφονται και ως κτήτορες της Πελεκητής στην Καρύτσα, διότι ήταν χορηγοί της αιογράφησης του ναού της Ανάληψης του Σωτήρος στην Μονή της Παναγίας της Πελεκητής το 1651, αποδεικνύοντας έτσι και την ιστορική σχέση τους με το χωριό αυτό της πιθανής αρχικής καταγωγής τους.

η) Ως προς το απογραφόμενο επίθετο "**ΜΑΖΑΡΗΣ**", υποθέτουμε βάσιμα ότι μάλλον πρόκειται για την οικογένεια **Μάντζαρη**, γνωστή αρχοντική οικογένεια που ζούσε στην περιοχή της Νεβρόπολης και μάλλον κάποιο μέλος της ζούσε στην Καρύτσα (πιθανά δεν έχει αποδοθεί το όνομα σωστά κατά την απογραφή ή κατά τη μετάφραση και δη το γράμμα «z», το οποίο πρέπει να διαβαστεί ως «τζ»⁴. Θεωρείται ότι σημαίνει τον προερχόμενο απ' την Ουγγαρία, τον Μαγυάρο, ωστόσο δεν πρέπει να αποκλειστεί η πιθανότητα να προέρχεται ίσως το όνομα απ' το λατινικό ή βλάχικο "μάντζο, μαντζάρο" ή απ' το ρουμάνικο mazare, που σημαίνει αρακάς ή μπιζέλι. Επίσης απ' το "manzar" (=πρόσωπο), Μάντσιαρης είναι ο έχων φαρδύ πρόσωπο, ονομα θεωρούμενο ως παρωνύμιο, παρατσούκλι⁵. Προφανέστατα το όνομά της οικογένειας αυτής διασώθηκε αυτοούσιο στο περίφημο πέτρινο "**γεφύρι του Μάντζαρη**", που βρίσκονταν κοντά στη συμβολή του Νεβροπολίτη ποταμού με τον ορμητικό Καρυτσιώτη, στο οροπέδιο της Νεβρόπολης, γεφύρι που σήμερα βρίσκεται στον πυθμένα της τεχνητής Λίμνης Πλαστήρα. Επίσης υπήρχε στην τοποθεσία εκείνη και "*Βρύση Μάντζαρη*" με πέτρινη κούπα. Ο εν λόγω Μάντζαρης της Καρύτσας είναι ο παλιότερα αναφερόμενος καθόσον απόψεις ότι ο κτήτωρ της γέφυρας ήταν Νεοχωρίτης φαίνεται να ευσταθούν, διότι το Νεοχώρι ιδρύθηκε πολύ αργότερα και μάλλον κανένας Νεοχωρίτης δεν είχε ενδιαφέρον να κτίσει γεφύρι στο σημείο αυτό, που δεν εξυπηρετούσε τους Νεοχωρίτες, αλλά μόνο τους Καρυτσιώτες-Μπελοκομιώτες στο δρόμο προς Νεβρό-

4. Σύμφωνα με την ειδική παρατήρηση της ερευνήτριας και μεταφράστριας κας **Φωτεινής Χαιρέτη**, την οποία θερμά ευχαριστούμε για τη βοήθεια και την άψογη συνεργασία της μαζί μας: "*Στη γραφή σιγκακάτ, η οποία χρησιμοποιείται για τα κατάστιχα αυτού του είδους, δεν σημειώνονται νοκτάδες (τελείες) με αποτέλεσμα κάποια σύμφωνα να μην μπορούμε να τα διακρίνουμε μεταξύ τους. Για παράδειγμα τα γράμματα b, p, t, s διαφέρουν μεταξύ τους από τον αριθμό των νοκτάδων (1, 2, 3) και από τη θέση τους πάνω ή κάτω απ' το γράμμα. Στο οθωμανικό κατάστιχο δεν σημειώνονται νικτάδες, οπότε αυτό δημιουργεί πολλά προβλήματα. Σε σχέση με την ορθογραφία και τον τονισμό, πάλι μπορεί να υπάρχουν διαφορικές αναγνώσεις, διότι στο αραβικό αλφάβητο όλα τα γράμματα είναι σύμφωνα, οπότε καλούμαστε να επιλέξουμε ποιά φωνήεν εννοείται. Στα οθωμανικά δεν χρησιμοποιούνται τόνοι.*"

5. **Μανόλη Τριανταφυλλίδη**: Τα οικογενειακά μας ονόματα, Θεσσαλονίκη 1982, σελ. 71.

πολη –Καστανιά. Μόνο ένας Καρυτσιώτης είχε συμφέρον να κτίσει το γεφύρι αυτό και ο Μάντζαρης αυτός, αν μη τι άλλο, θα πρέπει να ήταν γόνος αυτής της οικογένειας απ' την Καρύτσα.

θ) το επίθετο **“ΣΕΡΒΟΣ”** το συναντάμε επίσης στη γειτονική Καρυά Βραγκιανών και μάλλον αφορά μέλος της ίδιας οικογένειας. Επίσης το βρίσκουμε σε Πιγγιανά, Βελισδόνη, Πριντζέσια και Κεράσσοβο, ενώ στο Καροπλέσι και στη Μικροχρύσου βρίσκουμε το επίθετο Σερβόπουλος. Μάλλον φανερώνει τον άνθρωπο που έχει έλθει απ' τα μέρη της Σερβίας και δεν δηλώνει απαραίτητα αυτόν που έχει εθνική σερβική καταγωγή, διότι κατά τον ίδιο τρόπο ονομάζονται μέχρι και σήμερα : Αμερικάνος, αυτός που έχει κάνει μετανάστης στην Αμερική, Βούλγαρης αυτός που έχει ζήσει στη Βουλγαρία, Εγγλέζος κλπ χωρίς η ονομασία αυτή να υποδηλώνει απαραίτητα και εθνική καταγωγή. Πιθανά, λοιπόν, πρόκειται για κάποια ελληνική οικογένεια που εμπορεύονταν με τη Σερβία ή ήρθε εδώ απ' τα μέρη εκείνα. Στην Καρύτσα διασώζεται το τοπωνύμιο **“Σερβομπόδεμα”**, που ίσως και να έχει σχέση με την εν λόγω οικογένεια.

ι) Το επίθετο **“ΦΡΑΓΚΟΣ”** πιστεύουμε απλά ότι φανερώνει τον καταγόμενο απ' το χωριό Φράγκο της Καρδίτσας. Είναι χωριό κοντινό και βρίσκεται στην αρχή του κάμπου και στους πρόποδες των Αγράφων. Μάλλον αυτή η οικογένεια κατέφυγε για προστασία στα βουνά της Καρύτσας μόλις κατακτήθηκε η περιοχή της Θεσσαλίας απ' τους Τούρκους και η ζωή στα πεδινά κινδύνευε ή ήταν ανυπόφορη λόγω της αθρόας εγκατάστασης των Τούρκων ή λόγω του ότι έχασε τη γη και την περιουσία της.

ια) Το επώνυμο **“ΣΚΑΤΙΡΑΣ”** είναι περίεργο και μοναδικό . Το εν λόγω δυσώνυμο δεν το συναντάμε αλλού, προέρχεται προφανώς απ' τη λέξη «σκατό» και σημαίνει αυτόν που βρωμάει σκατίλας . Το άτομο αυτό έχει και το όνομα Γκίνης (που σημαίνει Γιάννης στα αρβανίτικα των Γκέκηδων) που φανερώνει ότι ήρθε εδώ από κάποια μέρη της Αρβανιτιάς και ίσως ασκούσε κάποιο υποβαθμισμένο και βρωμερό –δυσώδες επάγγελμα (π.χ. βυρσοδέψης) στο χωριό (ο ίδιος ή ο πρόγονός του) εξ ου και έλαβε αυτό το επίθετο. Κατ'άλλη εξευγενισμένη έκδοχή (βλ. Κώστας Σπανός) το επίθετο προέρχεται απ' το Στατήρας (ο σύζυγος της Στατήρας) και λέγονταν σκωπτικά «σκατήρας»...Το επώνυμο αυτό το έφερε μόνο μία οικογένεια και μοιάζει να της δόθηκε ως υποτιμητικό παρατσούκλι.

ιβ) Μία οικογένεια φέρει το επώνυμο **“ΧΡΥΣΟΣ”**, που μπορεί να σημαίνει ο πολύτεμος, ο λατρεμένος. Πιθανόν αυτός να ήταν και ο χρυσικός, ο χρυσοχόος του χωριού και να οφείλει το επώνυμό του στο επάγγελμά του. Μία μικρή πιθανότητα υπάρχει να αποτελεί το όνομα αυτό μια απλοϊκή σύντηξη του **“Χρυσόστομος”**.

3) Η Καρύτσα (31 νοικοκυριά), η Μαγγάρδα (13 νοικοκυριά), ο Μπελοκομύτης (24 οικογ.), η επίσης γειτονική Καρυά (21 οικογ.) κ.α. απογράφονται αρχικά το 1420 ως οικισμοί της ευρύτερης περιφέρειας των Βραγγιανών και **για πρώτη φορά απογράφονται ως ξεχωριστά χωριά στον κατάλογο αυτό**. Δεν είχαν, λοιπόν, συμπεριληφθεί σε κάποιο προηγούμενο (άγνωστο σε μας ή μάλλον αυτόν του 1420) κατάλογο, ήταν εκτός καταστί-

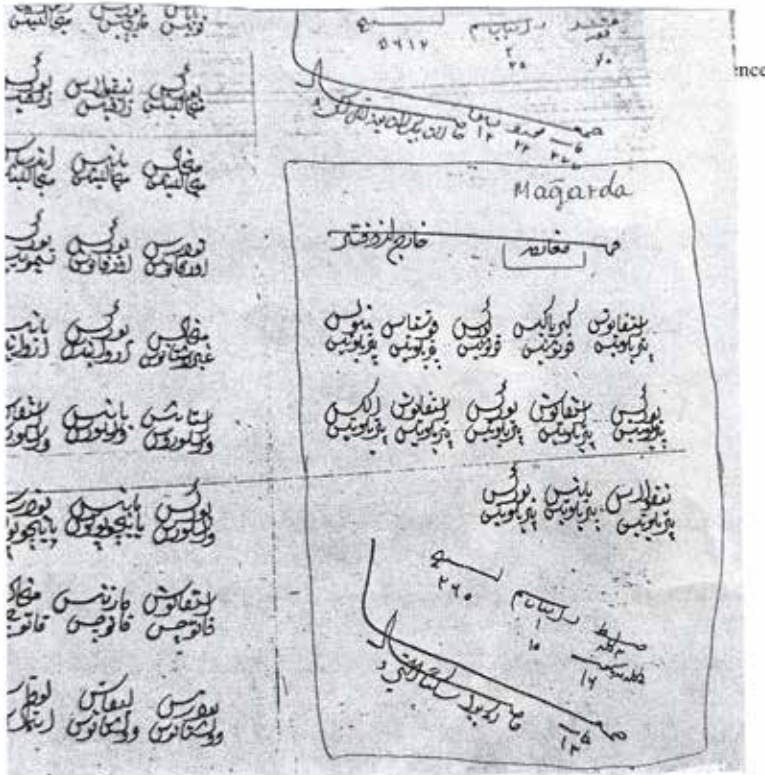
karye-i Mağarda

haric ez-defter

İstefanos Petrilôtis, Kiriakis Kosonis, Yorgis Kosonis, Kostas Petrilôtis, Manolis Petrilôtis

Yorgis Petrilôtis, İstefanos Petrilôtis, Yorgis Petrilôtis, İstefanos Petrilôtis, Alekxis Petrilôtis

Nikolas Petrilôtis, Yanis Petrilôtis, Yorgis Petrilôtis

Τα ονόματα των κατοίκων της Μαγγάρδας (Μεγαρέμα) με την παλαιά αραβική γραφή των Οθωμανών και πώς αποδίδονται στη νέα τουρκική γραφή.

χων, αλλά είχαν απογραφεί σε μεγαλύτερες γεωγραφικές κοινότητες και εν προκειμένω σίγουρα μαζί με τα Βραγγιανά, που ήταν τότε μεγαλοχώρι και κεφαλοχώρι και αποτελούσε το βασικό ΣΗΜΕΙΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ όλης αυτής της περιοχής. Είναι προφανές ότι υπήρχαν πολλές δυσκολίες απογραφής στην περιοχή αυτή, γιατί ο κύριος όγκος του πληθυσμού δεν ζούσε σε οργανωμένους οικισμούς και συγκροτημένες κοινότητες, αλλά ήταν διασκορπισμένος σε απομονωμένες αγροικίες στα αγροκτήματα. Σημειωτέον ότι η απογραφή της Κα-

ρύτσας (όπως και των γειτονικών της χωριών) δεν είναι πλήρης, μοιάζει να είναι πρόχειρη και ατελής, γιατί δεν αναφέρονται σ' αυτήν ξεχωριστά χήρες, ανύπανδροι κλπ. (όπως τούτο γίνεται κανονικά σε άλλα χωριά). Είναι χαρακτηριστικό, επίσης, ότι κανένα απ' τα επίθετα των γειτονικών χωριών της Μπελοκομίτης, της Μαγγάρδας και της Καρυάς (πλην του Σέρβος) δεν ταιριάζουν με αυτά των οικ. της Καρύτσας. Αντίθετα στα γειτονικά Βραγγιανά υπάρχουν ως κοινά τα επίθετα Μόρφης και Στανίτσας.

4) Οι απογραφόμενοι κάτοικοι είναι κατά βάση γεωργοί και παράγουν δημητριακά (σιτάρι, κριθάρι), καλλιέργειες εύκολες, που δεν χρειάζονταν πολύ νερό. Φορολογούνται για 3 κοιλιά σιτάρι επί 8 άσπρα το κοιλό = 24 άσπρα⁶. Το ένα "κοιλό" των Τρικάλων ισοδυναμεί με 40 οκάδες (ή με 51,3 σημερινά κιλά). Επίσης για 2 κοιλιά κριθάρι επί 5 άσπρα το κοιλό = 10 άσπρα. Επιπλέον διαθέτουν κυψέλες, ασχολούνται με τη μελισσοκομία και πληρώνουν ως φόρο (δεκάτη) κυψελών 30 άσπρα. Η εκτροφή μελισσών ήταν σημαντική και για τις εκκλησίες λόγω της χρήσης του κηρού, μάλιστα δε στο μοναστήρι της Παναγίας της Πελεκητής υπήρχε κτισμένο στα θεμέλια της μονής "μελισσομάντρι" στο εσωτερικό της τοιχοποιίας για την ασφαλή φιλοξενία και προστασία των μελισσών και την καλύτερη παραγωγή μελιού και κεριού, κατασκευασμένο πριν απ' το 1529. Επίσης ο νερόμυλος που αναφέρεται στην απογραφή ότι υπάρχει στην Καρύτσα και πληρώνει τον ανάλογο φόρο των 10 άσπρων είναι σίγουρα ο παμπάλαιος μύλος στη θέση "Μύλια" στον οικισμό Λογγά, το "επίγειο" της Καρύτσας στον ποταμό Καρυτσιώτη, διότι εκεί διακρίνονται παλαιά ερείπια μύλων στην άκρη της βακούφικης λάκας πλαϊ στον Καρυτσιώτη, πνιγμένα σήμερα σε πολύ πυκνή βλάστηση κυρίως από βάλτους. Πολύ αργότερα έγιναν κι άλλοι νερόμυλοι στο χωριό, όπως ο "μύλος του Παΐση" στις Αμπάρες στα Παϊσείκια, ο "μύλος του Κωσταρέλου" στο Πλακωτό, ο "μύλος του Φώτα" στη Σμείξη κι ο παλαιότερος όλων αυτών "μύλος του Τσιτσιρώνη" στον Καρυτσιώτη (κοντά στον Αγ. Νικόλαο), που ήταν βακούφικος, ήταν ανακαινισμένος το 1901 και βρισκόταν σε λειτουργία ως το 1970, αλλά καταστράφηκε ολοσχερώς πρόσφατα λόγω κατολισθήσεων που επακολούθησαν μετά τον τυφώνα "Ιανό".

Αναφέρεται επίσης φόρος γης (σπέντζα), που είναι χρηματικός φόρος για τις αγροτικές γενικά καλλιέργειες και παραγωγές που αναλογεί σε 20 άσπρα περίπου για κάθε νοικοκυριό της περιοχής των Αγράφων και πληρώνονταν συνήθως κάθε Μάιο (οι χήρες πληρώναν μόνο 6 άσπρα, αλλά εδώ δεν αναφέρονται χήρες) και συνολικά για την Καρύτσα πληρώθηκαν 620 άσπρα ως φόρος γης⁷. Σημειωτέον ότι δεν πλήρωναν φόρο οι ιερωμένοι, τα μοναστήρια και τα βακούφικα κτήματα. Συνολικά δε το χωριό κατέβαλε 694 άσπρα (24+10+30+10+620) εν όλω. Σημειωτέον, ότι τριάντα έξι (36) άσπρα (= αργυρό οθωμανικό νόμισμα) ισοδυναμούσαν τότε με ένα (1) χρυσό ενετικό δουκάτο, που σημαίνει ότι τα

6. ΘΕΟΔΩΡΟΣ Α. ΝΗΜΑΣ : "Η ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΟΥ 1454/55 ΣΤΟ ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΤΡΙΚΑΛΩΝ", Εκδοτικός οίκος Κ. και Μ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, Θεσσαλονίκη 2024, σελ. 260, 264

7. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ε. ΚΑΜΠΟΥΡΙΑΗΣ : Η νεότερη Ελλάδα μέσα από οθωμανικές αρχειακές πηγές. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ, ΘΕΣΜΟΙ, ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ" Εκδοτικός οίκος Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2009.

694 άσπρα, που πλήρωσε ως φόρο η Καρύτσα ήταν ισότιμα με **19,27 χρυσά βενετσιάνικα δουκάτα** της εποχής εκείνης.

5) Θα πρέπει να είμαστε προσεκτικοί και φειδωλοί στην άκριτη απόδοση της προέλευσης κάποιων ονομάτων σε σλαβικές ρίζες. Στην περιοχή των Αγράφων δεν διασώζονται σλαβικές τοποθεσίες, σλαβικές ονομασίες ή σλαβική παράδοση γενικά, αν υπήρχε θα είχε σίγουρα καταγραφεί. Θα πρέπει πρώτα να εξαντλούμε τις ελληνικές εκδοχές και στη συνέχεια να διερευνούμε τις τυχόν ξενικές επιρροές στη δημιουργία των ονομάτων. Με την ευκαιρία αυτή θα πρέπει να τονίσουμε εδώ, ότι είναι χαρακτηριστικό και συνάμα θλιβερό το γεγονός, ότι μετά την επικράτηση της εικονολατρίας και της θρησκοληψίας τα Ελληνικά ονόματα, που επί χιλιάδες χρόνια κοσμούσαν τη γη μας, εξοβελίστηκαν πλήρως απ' το ονοματολόγιο ακόμα και της πιο απομακρυσμένης περιοχής, όπως αυτής των ορεινών Αγράφων, και επικράτησαν κυρίως τα εβραιοχριστιανικά μικρά ονόματα της θρησκευτικής παράδοσης και μάλιστα μόλις δέκα αιώνες απ' την επικράτηση του χριστιανισμού στα Άγραφα. Αν μάλιστα η ελληνική γλώσσα δεν ήταν η γλώσσα των ευαγγελίων και η επίσημη γενικά γλώσσα της εκκλησίας και εάν δεν είχε χρησιμοποιηθεί ως μέθοδος και όπλο διάδοσης του χριστιανισμού, θα είχε ίσως και αυτή την ίδια τύχη, της εξαφάνισης. ... Φαίνεται, πάντως, ότι λίγο καλύτερη τύχη ως προς αυτό είχαν τα γυναικεία ονόματα και είχαν διασωθεί αρκετά απ' αυτά πλησιέστερα στην αρχαία ιστορική παράδοση, όπως διαπιστώνουμε σε μεταγενέστερες καταγραφές τους σε Προθέσεις μονών. Δυστυχώς όμως αυτά δεν καταγράφηκαν σ' αυτή την απογραφή και δεν έχουμε έτσι ακριβή εικόνα. Πάντως είναι χαρακτηριστικό επ' αυτού, ότι ακόμα και σήμερα οι ιερείς (κυρίως των χωριών) παροτρύνουν συχνά τους γονείς και τους νονούς να βαπτίζουν τα παιδιά τους, προπάντων τα αγόρια, με ονόματα «που τιμούν άγιο και γιορτάζουν» και να μην δίνουν ονόματα που δεν έχουν αντίστοιχο άγιο ή γιορτή. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να επικρατήσουν απόλυτα τα πιο κοινά χριστιανικά ονόματα (Ιωάννης, Γεώργιος, Κων/νος, Δημήτριος κλπ). Ευτυχώς μετά την απελευθέρωση της χώρας διάφοροι αρχαιολάτρες δημοδιδάσκαλοι επέλεξαν να δίνουν ακόμα και στα χωριά αρχαία ελληνικά ονόματα σε αγόρια και κορίτσια που βάφτιζαν οι ίδιοι και υπήρξε έτσι μια μεταστροφή, που διέσωσε κάπως το αρχαίο ελληνικό ιστορικό ονοματολόγιο.

Η ΚΑΡΥΤΣΑ ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΟΥ 1521.

Την Καρύτσα (ως Karica) τη συναντάμε και στις επόμενες Οθωμανικές απογραφές, όπως σ' αυτή του οθωμανικού κατάστιχου του 1521.⁸ Δυστυχώς, όμως, σ' αυτή δεν έχουν δημοσιευτεί ακόμα τα ονοματεπώνυμα των κατοίκων, αλλά μόνο τα αριθμητικά μεγέθη κάθε χωριού. Η Καρύτσα -κατά περίεργο τρόπο- αναφέρεται δύο φορές μέσα στο ίδιο φορολογικό κατάστιχο :

8. ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ, τεύχος 70, Λάρισα 2016, σελ. 273-306, LEVENT KAYARINAR- ΚΩΣΤΑΣ ΣΠΑΝΟΣ : "ΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ ΣΤΟ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟ ΑΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΚΑΤΑΣΤΙΧΟ "105" ΤΟΥ 1521", όπου και εκτενέστερη βιβλιογραφία.

α) μία ως υπαγόμενη στο Φανάρι, όπου και απογράφει 45 πλήρεις οικογένειες, 5 χήρες και 3 ενήλικες άγαμους, ήτοι συνολικά 233 άτομα περίπου.

β) όμως σε άλλο φύλλο του ίδιου φορολογικού καταλόγου αναφέρεται εκ νέου η Καρύτσα (ως Karica), αλλά ως υπαγόμενη στα Άγραφα, με 78 πλήρεις οικογένειες και 5 χήρες, ήτοι συνολικά 395 περίπου άτομα.

γ) εντυπωσιακό είναι, εν προκειμένω, και το γεγονός ότι απογράφεται εδώ για πρώτη και μόνη φορά ο οικισμός **Καλύβια Καρίτσας** (ως Kalybia Karitsa) με 4 οικογένειες, 5 χήρες και 2 άγαμους ενήλικες, ήτοι συνολικά περί τα 27 άτομα. Ο οικισμός αυτός (εάν έχει αποδοθεί σωστά η ταυτοποίησή του) υπήρχε μάλλον σε μια τοποθεσία κοντά στο ρέμα Αμπάρες και την Τέμπλα ανάμεσα στα Στεργέικα (Κατέας) και τα Παϊσέικα, όπου διασώζονται ακόμα ερείπια κάποιων κτισμάτων.

δ) Στην ίδια απογραφή αναφέρεται και ο οικισμός **“Καραβίδες”**⁹ με την περιέργη ένδειξη ως συνοικία του Νεοχωρίου... υπαγόμενη στα Άγραφα, αλλά δεν απογράφει κανένα άτομο, ενδεχομένως οι κάτοικοί του απογράφηκαν όλοι στην Καρύτσα.

Κατά συνέπεια στην εν λόγω απογραφή του 1521 η Καρύτσα σημειώνει σημαντική αύξηση πληθυσμού και απογράφει πάνω από 400 άτομα, γεγονός φυσιολογικό σε μια εποχή που τα Άγραφα έσφυζαν από κόσμο και ζωή.

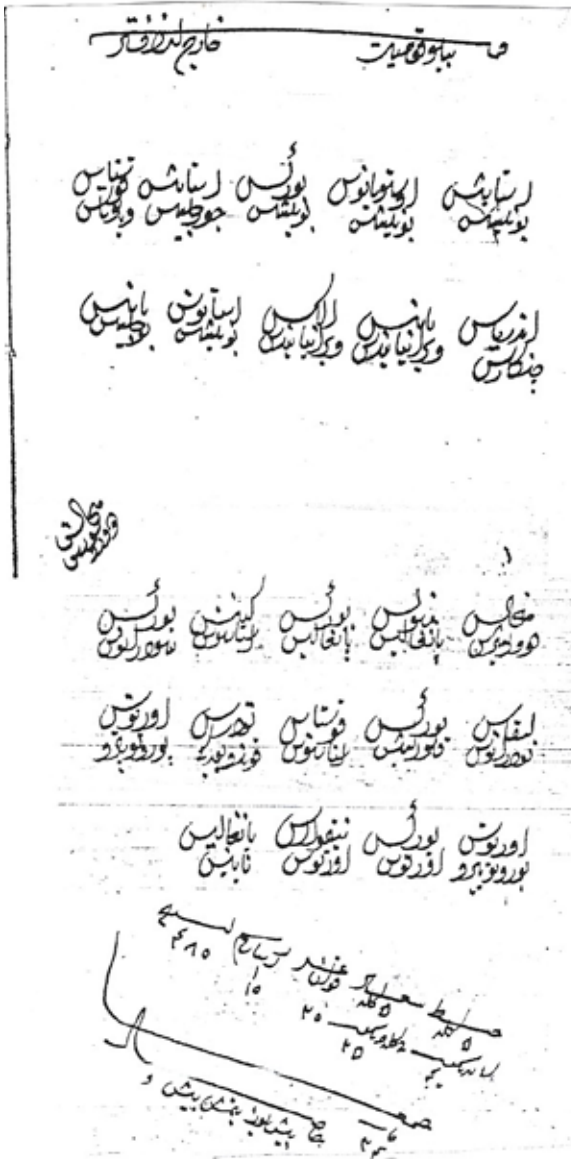
Η Καρύτσα και οι οικισμοί της (Μεγαρέμα, Νέγκορη, Καραβύδες)

σε διάφορες Προθέσεις μοναστηριών απ' το 1520 ως το 1835.

Την οθωμανική περίοδο η Καρύτσα και οι οικισμοί της δεν αναφέρονται μόνο στις επίσημες κρατικές απογραφές, αλλά καταγράφονται επίσης σταθερά και επί αιώνες σε πολλές Προθέσεις διαφόρων ονομαστών μοναστηριών της περιοχής, Προθέσεις που επίσης μας δίνουν σημαντικές πληροφορίες, γιατί καταγράφουν κάθε χωριό και κάτω απ' αυτό κατάλογο με τα μικρά χριστιανικά ονόματα ανδρών και γυναικών αφιερωτών του εν λόγω χωριού, που έδιναν κάποια προσφορά για να μνημονεύονται υπέρ υγείας. Έτσι πιστοποιείται αναμφισβήτητα και επιπροσθέτως με τον τρόπο αυτό η **αδιάκοπη ιστορική συνέχεια του χωριού και των οικισμών του καθ' όλη τη μακρά περίοδο της οθωμανικής κατάκτησης απ' την απογραφή του 1454/55 μέχρι την απελευθέρωση απ' τον οθωμανικό ζυγό το 1830**. Ενδεικτικά κρίνω αναγκαίο και χρήσιμο να επισημαίνω εδώ ωρισμένες απ' τις εν λόγω Προθέσεις, όπου καταγράφεται η Καρύτσα και ξεχωριστά κάποιοι οικισμοί της :

α) **1520-1540** : Στην Πρόθεση «401» του Μεγάλου Μετεώρου, όπου καταγράφονται αφιερωτές μεταξύ των ετών 1520-1540, αναφέρεται η **Καρύτσα** (ως «Καρίτζα») στο φύλ-

9. Ο οικισμός **“Καραβίδες”** αναφέρεται συχνά σε απογραφές και Προθέσεις μόνων με πολλές εκδοχές ονομασίας, όπως Καραβύδες, Καραβύδα, Καραβίδα κ.ά. Πρόκειται για τη σημερινή γειτονιά των οικογενειών με το διασωζόμενο εισέτι επίθετο **“Καραβίδας”**, που βρίσκεται στο επάνω τμήμα του οικισμού Πλακωτό (νυν Αγία Μαρίνα Καρύτσας). Ο οικισμός αυτός τότε εκτεινόταν απ' τη σημερινή εκκλησία της Αγίας Μαρίας μέχρι τα Παϊσέικα και το ρέμα της Μπαρούτσας και διέθετε τουλάχιστον ένα ναό, μάλλον τον ναό των Αγίων Δώδεκα Αποστόλων, που ήταν στα σημερινά Παϊσέικα και καταστράφηκε απ' την επιδρομή του 1823. Ο οικισμός ήταν πάντα ενεργός και διασώθηκε αυτούσιος ως τις μέρες μας, κατοικούμενος ακόμα από οικογένειες με το επίθετο **“Καραβίδας”**.

Τα ονόματα των Μπελοκομιτών της απογραφής στην παλαιά αραβική γραφή.

λο 78^ο με έναν αφιερωτή, επίσης αναφέρεται απλώς ο οικισμός «**Νέγκουρ**» (η Νέγκορη είναι περιοχή που βρίσκεται μεταξύ Καρύτσας και Νεοχωρίου, όπου παλιά υπήρχαν διάσπαρτες αγροικίες), μάλλον για πρώτη και μόνη φορά, χωρίς αφιερωτή καθώς και ο οικισμός της «**Καραβύδες**» (περίπου η σημερινή περιοχή άνωθεν Πλακωτού-Αγίας Μαρίνας μέχρι και τα Παϊσιείκα) στο φύλο 78β με 7 αφιερωτές μεταξύ των οποίων και ο **ιερέας Κωνσταντίνος** (και η συμβία του), **ο οποίος υπήρξε σύγχρονος του Αγ. Δαμιανού, συνυπήρξε δηλαδή στην Καρύτσα με τον Άγιο... !!!**¹⁰

β) **1530-1688** : Στην Πρόθεση «37» της Μονής ΔΟΥΣΙΚΟΥ αναφέρεται η **Καρύτσα** (ως «**Καρίτζα**») στο φύλο 169β με 126 ονόματα αφιερωτών της αρχικής γραφής και 3 μεταγενέστερους, επίσης αναφέρεται ο οικισμός της «**Καραβύδα**» στο φύλλο 169β με 13 αφιερωτές μεταξύ των οποίων η μοναχή **Αθανασία** καθώς και ο οικισμός «**Μέγα Ρέμα**» στο φύλλο 172^ο με 6 αφιερωτές μεταξύ των οποίων και ο **ιερέας Σκαρλάτος** (μετά της **πρεσβυτέρας Καλής**), **ο οποίος είναι ο**

παλαιότερος ιερέας, που γνωρίζουμε, και ήταν εφημέριος στο ναό της Παναγίας στο Με-

10. ΚΩΣΤΑ ΣΠΑΝΟΥ «Οι Θεσσαλικοί οικισμοί και τα ονόματα των αφιερωτών τους στην Πρόθεση 401 του «Μεγάλου Μετεώρου», Θ.Η. τόμος 43, σελ. 113 και ΚΩΣΤΑ ΣΠΑΝΟΥ «Τα ονόματα των Θεσσαλών της περιόδου 1520-1540 στην Πρόθεση "401" του Μεγάλου Μετεώρου» Θ.Η. τόμος 44 σελ. 155-156, Λάρισα 2003.

γαρέμα. Συνολικά υπάρχουν 148 αφιερωτές απ' την περιοχή της Καρύτσας. Ειδικά απ' το χωριό της Καρύτσας ανάμεσα στους αφιερωτές στην ίδια Πρόθεση είναι : **ο ιερέας Αποστόλης, ο ιερέας Ταμύρης και ο μοναχός Σαμουήλ** στην αρχική γραφή καθώς επίσης και ο **ιερομόναχος Θεοφάνης** σε μεταγενέστερη συμπληρωματική γραφή μετά το 1669 (πιθανότατα ο εν λόγω Θεοφάνης είναι ο μαθητής του Γιαννούλη και μετέπειτα ηγούμενος της Πελεκητής, ο Θεοφάνης Β΄) . Το εντυπωσιακό είναι εδώ ότι καταγράφονται και δέκα (10) Καρυτσιώτισες μοναχές (!!!) με τα ονόματα: **Μαγδαληνή, Χριστοδούλη, Καταφυγή, Πελαγία, Βαρθολομαία, Παχωμία, Φωτεινή, Αθανασία, Χριστίνα, Νεοφυτία**, μοναχές που κατάγονταν απ' την Καρύτσα και προφανώς μόναζαν σε κοντινά γυναικεία μοναστήρια των Μετεώρων ή ίσως υπηρετούσαν σε άγνωστα σήμερα μετόχια της Πελεκητής ¹¹.

γ) **1530-1697** : Στην Πρόθεση «39» της Μονής Δουσίκου αναφέρεται μόνο η **Καρύτσα** (ως «*Καρίτζα*») με 6 αφιερωτές στην αρχική γραφή μεταξύ των οποίων ο μοναχός **Δαβίδ** και ο ιερομόναχος **Γερμανός** ¹², μοναχοί της Πελεκητής.

δ) **1542-1630** : Στον Ιεροσολυμίτικο κώδικα «496» της μονής του Αγίου Σάββα των Ιεροσολύμων αναφέρονται περί το 1570 ως αφιερωτές «*αδελφοί του αγίου Τάφου*» από την **Καρύτσα** (ως «*Καρήτζα*») τρεις οικογένειες και απ' τον οικισμό «*Καραβίδες*» μία οικογένεια. Πρόκειται για Καρυτσιώτικες οικογένειες μουμουτζήδων (= κηροποιών) που φαίνεται ότι πρέπει να έχουν σχέση με την εξυπηρέτηση των αναγκών της Πελεκητής και των εκκλησιών της Καρύτσας σε κεριά. Θα πρέπει να επισημάνουμε και να θυμήσουμε επ' αυτού, ότι και ο **προεστός της Καρύτσας Δημήτριος Γεωργούσης**, το έτος 1697, μέλος του Συμβουλίου Αγράφων, διατηρούσε κηροποιείο στην Κωνσταντινούπολη ! ¹³.

ε) **1570-1688** : Στην πρόθεση «36» του Δουσίκου περιλαμβάνεται η **Καρύτσα** (ως «*Καρίτζα*») με 120 ονόματα Καρυτσιωτών αφιερωτών (αρχικής γραφής) μεταξύ των οποίων και ο εκ Καρύτσας **αρχιερέας ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ** (για τον οποίο *δυστυχώς δεν έχουμε στοιχεία, πάντως πληροφορούμαστε για πρώτη και μόνη φορά εδώ, ότι υπήρξε Καρυτσιώτης επίσκοπος!* .Επίσης αναφέρονται το «**Μέγα Ρέμα**» με 6 αφιερωτές και η «**Καραβίδα**» με 13 .¹⁴

στ) **1592/1593 – 19^{ος} αιώνας** στην πρόθεση «421» του Μεγάλου Μετέωρου αναφέρεται η **Καρύτσα** (ως «*Καρίτζα*») με 5 ονόματα αφιερωτών στην αρχική γραφή του 1592/1593

11. **ΚΩΣΤΑ ΣΠΑΝΟΥ** : Οι Καρδίτσιώτικοι οικισμοί του 16^{ου} αιώνα στην Πρόθεση 37 της Μονής Δουσίκου», Θ.Η. Λάρισα 2000, τ. 37, σελ. 113-119) και επίσης **ΘΩΜΑ ΖΑΡΚΑΔΑ** : «Οι αφιερωτές εννιά Καρδίτσιώτικων οικισμών στην πρόθεση 37 του Δουσίκου, ΘΗ, Λάρισα 2010, τ. 58 σελ. 171 και **Θωμά ΖΑΡΚΑΔΑ** : Οι αφιερωτές εφτά Καρδίτσιώτικων οικισμών στην Πρόθεση 37 της μονής Δουσίκου, Θ.Η., Λάρισα 2011, τ. 60^{ος}, σελ. 251-256 και προσθήκη στη σελ. 2 για οικισμούς Μεγαρέμα και Καραβίδα.

12. **Κώστας ΣΠΑΝΟΣ** : Η ανέκδοτη Πρόθεση «39» της Μονής του Δουσίκου, ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ, τόμος 20, Λάρισα 1991, σελ. 39 και 66. Η ίδια Πρόθεση αντιγράφηκε και συμπληρώθηκε το 1688, ο δε κώδικας έλαβε τον αριθμό «Πρόθεση 38» (βλ. και **Κώστα ΣΠΑΝΟΥ** : «Οι οικισμοί της Καρύτσας και των Ευρυτανικών Αγράφων στην Πρόθεση 38 του Δουσίκου», Θ. Η., Λάρισα 2009, τ. 56^{ος}, σελ. 23 .

13. **Κώστας ΣΠΑΝΟΣ** : «Οι Θεσσαλικοί οικισμοί στον Ιεροσολυμίτικο Κώδικα «496» 1542-1630, ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ, Λάρισα 2006, τόμος 49, σελ. 131,135, 138,139 .

14. **Κώστας ΣΠΑΝΟΣ** : «Οι οικισμοί της Καρύτσας και των Αγράφων στην Πρόθεση 36 της μονής του Δουσίκου μετά το 1570-1688», Θ.Η., τόμος 59^{ος}, Λάρισα 2011, σελ. 256, 259 .

419b

karye-i Belikomit

haric ez-defter

İstasis Bunelişis/Butelişis, Ostoyanos Bunelişis/Butelişis, Yorgis Bunelişis/Butelişis, İstasis Corcilis, Kostas Velotas

Andreyas Çankaris, Yanis Viraniyanidis, Aleksis Viraniyanidis, İstanos Viraniyanidis, Yanis Burcilis

Mihalis Duvrosidis/Duvrosiris (;

420a

Mihalis Duvrosidis/Duvrosiris (;

Lekas Todoratos, Yorgis Kalorisis, Kostas İstasinος, Todoris Kondoyorgi, İvretos Porotopetro

İvretos Porotoyero, Yorgis İvretos, Nikolas İvretos, Pazğalis Yanis

Η απόδοση των ονομάτων των Μπελοκομιωτών στη νέα Τουρκική γραφή.

και με άλλα 9 ονόματα αφιερωτών σε μεταγενέστερες γραφές . Σ' αυτές αναφέρεται και ο ιερομόναχος **Πορφύριος**, ο ηγούμενος της Πελεκητής και κτήτωρ του ναού της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στα 1606 κάτω απ' την Πελεκητή καθώς και ο ιερομόναχος '**Ανθιμος**'.¹⁵

ζ) **1640-1835** στην πρόθεση της ΜΟΝΗΣ ΡΕΝΤΙΝΑΣ (που φυλάσσεται στην Μονή Κορώνας με τον αριθμό 20 και η χρονολόγησή της αρχίζει απ' το 1640 περίπου) περιλαμβάνεται μεταξύ άλλων χωριών και η **Καρύτσα** (ως «Καρίτζα») καθώς και το **Μεγαρέμα** (ως Μέγα Ρέμα) . Σ' αυτήν επίσης αναφέρεται στην αρχική γραφή ο **Πορφύριος** ο ιερομόνα-

15. Κώστας ΣΠΑΝΟΣ : ΟΙ ΘΕΣΣΑΛΙΚΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΤΩΝ ΑΦΙΕΡΩΤΩΝ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΠΡΟΘΕΣΗ 421 ΤΟΥ ΜΕΓ. ΜΕΤΕΩΡΟΥ 1592/1593-19^{ος} ΑΙΩΝΑς, Θ.Η. Λάρισα 1997, τ.32, σελ. 17-56 και συνέχεια στο Θ.Η. τ. 33^{ος}, Λάρισα 1998, σελ. 127 .

χος¹⁶, ο ηγούμενος της Πελεκητής, ο μοναχός **Δαβίδ** (ο ίδιος αναφέρεται και στην πρόθεση 38 του Δουσίκου) καθώς και η μοναχή **Αθανασία**, απ' τον οικισμό «**Καραβύδα**»¹⁷.

ΟΙ ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΚΑΡΥΤΣΑΣ (1836-2021)

Η παρουσία της Καρύτσας στην ελληνική επικράτεια συνεχίστηκε αδιαλείπτως και μετά την απελευθέρωση της χώρας απ' τον οθωμανικό ζυγό. Η ζωή στον τόπο αυτό δεν έπαψε ποτέ να υπάρχει. Οι απογραφές πληθυσμού, επίσημες και ανεπίσημες, που ακολούθησαν στην Καρύτσα απ' την απελευθέρωση μέχρι σήμερα είχαν τα παρακάτω αποτελέσματα¹⁸, τα οποία - σχολιασμένα αναλόγως - παρουσιάζονται εδώ .

1836 . Από στοιχεία του Δήμου **Ελλοπίας** της επαρχίας Ευρυτανίας του νομού Αιτωλίας και Ακαρνανίας πληροφορούμαστε ότι ο πληθυσμός της Καρύτσας, που τότε ανήκε στο Δήμο αυτό, ήταν **204** κάτοικοι. ¹⁹

1838 . Σε έγγραφο του το έτος αυτό (Μάιος του 1838) ο Δήμαρχος **Κτημενίων** Κωστάκης Γιαννάκης αναφέρει εγγράφως προς τον Νομόρχη Ευρυτανίας κ. Ιερομνήμονα ότι η Καρύτσα κατοικείται από **42 οικογένειες** .Υπολογίζοντας δε ότι κάθε οικογένεια αποτελείται από πέντε (5) άτομα κατά μέσο όρο, το σύνολο των κατοίκων ανέρχονταν σε **210 άτομα**.

1846 . Η επίσημη απογραφή καταγράφει **161** κατοίκους. Η μείωση, εν προκειμένω, του πληθυσμού οφείλεται στο γεγονός ότι η Καρύτσα βρίσκονταν τυπικά σε οθωμανικό έδαφος, καθόσον η Τουρκία αμφισβητούσε τη συντομία γραμμή, γεγονός που προκάλλυσε συνοριακά επεισόδια, εντάσεις και ανησυχία στους κατοίκους ως προς τη διαμονή τους σε ένα αμφισβητούμενης εδαφικής κυριαρχίας χωριό πάνω σε μια χερσαία γκρίζα ζώνη, την **πρώτη ιστορικά γκρίζα ζώνη** μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας !

1851 . Σε επίσημη απογραφή αυτού του έτους απογράφονται **171** κάτοικοι και ενώ η Καρύτσα παραμένει ακόμα σε διεκδικούμενο απ' τα δύο κράτη (Ελλάδα -Οθωμανική αυτοκρατορία) έδαφος. Η Καρύτσα ανήκει στο δήμο Κτημενίων με έδρα το Φουρνά της επαρχίας Ευρυτανίας του νομού Αιτωλίας και Ακαρνανίας, καταγράφει επίσης 51 οικίες, 51 οικογένειες και αναφέρονται ως κύρια παραγωγή του χωριού τα δημητριακά και οι καρποί, ενώ καταγράφεται ότι διαθέτει και δάσος 400 στρεμμάτων. Απέχει απ' το Φουρνά, έδρα του Δήμου Κτημενίων, 8 ώρες και 30 λεπτά.

16. Προφανώς ο ιερομόναχος αυτός είναι ο ηγούμενος της Πελεκητής, που αναφέρεται και στην πρόθεση «421» του Μ. Μετέωρου, διότι άλλος ιερομόναχος **Πορφύριος** στην Καρύτσα με το ίδιο όνομα και κατά την ίδια εποχή μάλλον αποκλείεται να υπήρξε, ίσως όμως είχε πάψει λόγω ηλικίας να είναι και τότε ηγούμενος και τον είχε διαδεχθεί ο Ιωαννίκιος, ο οποίος όμως πέθανε το 1639/40.

17. **Κώστας ΣΠΑΝΟΣ** : Θ.Η. τ. 25, Λάρισα 1994, Οι ΚΑΡΔΙΤΣΙΩΤΙΚΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΠΡΟΘΕΣΗ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΗΣ ΡΕΝΤΙΝΑΣ, σελ. 139, 141, τα δε ονόματα των αφιερωτών μου τα γνωστοποίησε ο Κώστας Σπανός, τον οποίο και ευχαριστώ .

18. **ΑΛΕΞ. ΔΡΑΚΑΚΗ - ΣΤΥΛ. ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΥ** : "ΑΡΧΕΙΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΕΩΝ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗΣ ΔΙΑΙΡΕΣΕΩΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ 1836-1936 " Αθήνα, Ιούλιος 1939.

19. **ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Γ. ΣΚΙΑΔΑΣ** : " Ιστορικό διάγραμμα των δήμων της Ελλάδος 1833-1912", Αθήνα 1993. και **ΙΑΚΩΒΟΥ ΡΑΓΚΑΒΗ** : Η Ευρυτανία μέσα απ' τα ΕΛΛΗΝΙΚΑ του ΑΛΕΞ. ΡΑΓΚΑΒΗ το 1850, Στοιχεία Υπουργείου Εσωτερικών για την Ευρυτανία, Περιοδικό ΕΛΛΗΝΙΚΑ, Αθήνα 1853. και **Ι. Δ. ΣΤΑΜΑΤΑΚΗ** : Χωρογραφικός Πίναξ, Γεωγραφία, έκδοση 1846 και 1863.

1861. Η απογραφή εμφανίζει **440** άτομα. Η απότομη αύξηση οφείλεται στο γεγονός ότι μετά τα συνοριακά επεισόδια στα Άγραφα το 1854 πολλοί κάτοικοι των κοντινών στην παραμεθόριο χωριών (κυρίως απ' το Τιτάι =Λαμπερό) κατέφυγαν απ' την τουρκική επικράτεια για ασφάλεια στην Καρύτσα, όπου διέμεναν για δυο-τρία χρόνια, ενώ κάποιοι εγκαταστάθηκαν μόνιμα εδώ και ενσωματώθηκαν, όπως η οικογένεια του μοναχού της Πελεκητής Συμεών Μπίρτα.

1879 . Η Καρύτσα υπαγόμενη πλέον στο Δήμο **Δολόπων** (με πρωτεύουσα το Καροπλέσι) της επαρχίας Ευρυτανίας του νομού Αιτωλίας και Ακαρνανίας απέγραψε **305** κατοίκους εκ των οποίων 143 άρρενες και 162 θήλεις.

1881. Απογράφονται **346** κάτοικοι στην κοινότητα. Η απελευθέρωση των γειτονικών χωριών της Νευρόπολης απ' τον τουρκικό ζυγό έστρεψε κάποιους Καρυτσιώτες σε μετεγκατάσταση στα μεγαλύτερα και πλουσιότερα κοντινά χωριά της Θεσσαλίας .

1889. Η απογραφή καταγράφει εκ νέου **346 κατοίκους**, εκ των οποίων 178 άρρενες και 168 θήλεις.

1893. Απογράφονται επίσης **346** κάτοικοι, δηλαδή περί τις 70 οικογένειες (μάλλον αναφέρονται εδώ τα στοιχεία της ίδιας απογραφής του 1881 στην απόφαση με ΦΕΚ για την ίδρυση του πρώτου Γραμματοδιδασκαλείου στο χωριό).

1900. Ο πληθυσμός του χωριού (μαζί με τους γύρω ραγδαία αναπτυσσόμενους οικισμούς του) αυξάνεται σημαντικά και καταγράφονται **498** κάτοικοι εκ των οποίων 254 άνδρες και 244 θήλεις. (η απογραφή αυτή ενδεχομένως έγινε το 1896).

1907. Σε τοπική δημοτική απογραφή του δήμου **Δολόπων** το 1907 η Καρύτσα έχει **474 κατοίκους** εκ των οποίων 226 άρρενες και 248 θήλεις.

1920. Η απογραφή αυτή καταγράφει **499** κατοίκους εκ των οποίων 236 άρρενες και 263 θήλεις. Είναι η πρώτη απογραφή του χωριού και των οικισμών του ως **ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ** μετά την κατάργηση των δήμων. Εδώ ήδη έχουμε μείωση πληθυσμού λόγω μετανάστευσης ατόμων στην Αμερική (40 περίπου Καρυτσιωτών) και λόγω στράτευσης πολλών άλλων στα μέτωπα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και στη Μικρά Ασία.

1928 . Το χωριό μεγαλώνει και απογράφει **587 κατοίκους συνολικά**, ενώ καταγράφονται για πρώτη φορά ο οικισμός "**ΠΛΑΚΩΤΑ**" με 161 κατοίκους (79 άρρενες και 82 θήλεις) και ο οικισμός Πετρωτό (ως **Χολιανά**) με 102 κατοίκους (50 άρρενες και 52 θήλεις), δηλαδή το κεντρικό χωριό απογράφει **324** κατοίκους (154 άρρενες και 170 θήλεις) .

1940. Το έτος αυτό πριν απ' τον πόλεμο η Καρύτσα απογράφει **701 κατοίκους** (331 άρρενες και 370 θήλεις), ο αριθμός δε αυτός είναι ο μεγαλύτερος αριθμός κατοίκων στη νεότερη ιστορία της. Την περίοδο της Γερμανοϊταλικής κατοχής και του αγώνα ο πληθυσμός του χωριού **υπερδιπλασιάζεται**, διότι το χωριό, που αναπνέει τον αέρα της λευτεριάς, γίνεται κέντρο πολλών δράσεων του ΕΑΜ και έδρα αντάρτικων επιτροπών, ομάδων, τυπογραφείου και συνεργείων υποστήριξης του αγώνα, ενώ παράλληλα επιστρέφουν στο χωριό Καρυτσιώτες απο αστικά κέντρα για να γλυτώσουν απ' την πείνα και την καταπίεση των

εχθρικών δυνάμεων κατοχής .

1949. Καταγράφονται **753 κάτοικοι** σε κατάσταση επισιτισμού της νομαρχίας Ευρυτανίας (Νομάρχης ο Β.Κολοκούθας) στις 12-1-1949 προς ενίσχυση των "ανταρτόπληκτων" κατοίκων με τρόφιμα (οι κάτοικοι καταγράφηκαν ενώ ήταν εκτοπισμένοι στην περιοχή της Καρδίτσας), "Κατάσταση εμφανίσιμα τον αριθμό των τροφοδοτούμενων ατόμων, δικαιούχων διανομής τροφίμων" .

1951. Η απογραφή αυτή βρίσκει την Καρύτσα με μειωμένο πληθυσμό **568 κατοίκων** (απογραφή χωρίς διαχωρισμό ανδρών -γυναικών) . Η μείωση ήταν αποτέλεσμα των απωλειών του Πολέμου, της Κατοχής και του εμφυλίου (θάνατοι στρατιωτών, ανταρτών, αμάχων από πυρά ή από πείνα και κακουχίες, πολιτικοί πρόσφυγες κλπ) . Επίσης πρέπει να σημειωθεί ότι το χωριό, που βρέθηκε στο κέντρο των επιχειρήσεων και του πολέμου μεταξύ Εθνικού Στρατού και Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας, εκκενώθηκε απ' το φθινόπωρο του 1947 έως τον Μάιο του 1950, οι κάτοικοί του μεταφέρθηκαν αναγκαστικά (ως "καταδικωμένοι" αυτή είναι η έκφραση που οι ίδιοι χρησιμοποιούσαν) στη πόλη και στα χωριά της Καρδίτσας, προσφυγιά απ' την οποία δεν επέστρεψαν όλοι στο ρημαγμένο απ' τον πόλεμο χωριό, που στις 29-11-1943 είχε γίνει ολοκαύτωμα απ' τα γερμανικά στρατεύματα κατοχής, ένα ολοκαύτωμα που δυστυχώς έμεινε χωρίς αναγνώριση....

1961. Η Καρύτσα εμφανίζει **598 κατοίκους** συνολικά ως κοινότητα, εξ αυτών 74 απογράφονται στον οικισμό Ράφηνα, 54 στο Μέγα Ρέυμα, 151 στο Πλακωτό, 43 στο Χόλιανο ενώ στο κεντρικό χωριό καταγράφονται 276 κάτοικοι. Την περίοδο αυτή η Καρύτσα διατηρεί ακόμα υψηλό πληθυσμό, γιατί η κατασκευή του Φράγματος στο Μέγδοβα (Λίμνη Πλαστήρα) προσφέρει καλά αμοιβόμενη εργασία σε πολλούς κατοίκους της.

1971 . Απογράφηκαν **278 κάτοικοι** συνολικά στην κοινότητα, εκ των οποίων **118 κατ. το κεντρικό χωριό** και έδρα της κοινότητας, η Ράφηνα απογράφει 35 κατοίκους, το Πλακωτό 70 κατ., το Πέτρωτό (Χόλιανο) 12 κατ. και το Μέγα Ρέμα 43 κατοίκους. Η αστυφιλία και η επταετής δικτατορία των συνταγματαρχών συντέλεσαν στη μαζική φυγή των κατοίκων και στη δραματική μείωση του πληθυσμού αυτή τη δεκαετία, που έδωσε στο χωριό εικόνα ξεριζωμού κι εγκατάλειψης.

1981. Απογράφονται **227 κάτοικοι** συνολικά στην κοινότητα εκ των οποίων **127 κάτοικοι στο κεντρικό χωριό** (όπου απογράφηκαν και 10 άτομα απ' τον οικισμό Κατέας-Στεργείκα), στο Πλακωτό 58 κατ. (όπου απογράφηκαν και 15 άτομα απ' τον οικισμό Παϊσιέικα), στη Ράφηνα 14 κατ. και στο Μέγα Ρέμα 28 κατ. .

1986. Σε μια ιδιωτική ονομαστική απογραφή πληθυσμού που πραγματοποίησα ο ίδιος στην κοινότητα τον Δεκέμβριο του 1986, σε ανύποπτο χρόνο, κατέγραψα συνολικά **84 μόνιμους κατοίκους**, που αποτελούσαν τον πραγματικό πληθυσμό της κοινότητας, ο οποίος ζούσε μόνιμα στο χωριό και τους οικισμούς του . Είναι γνωστό ότι κατά τις επίσημες και προγραμματισμένες απογραφές πληθυσμού ο πραγματικός, αληθής πληθυσμός αλλοιώνεται από ανθρώπους που έρχονται να απογραφούν στη γενέτρά τους θεωρώντας, προφανώς βάσιμα, ότι έτσι βοηθάνε τον τόπο καταγωγής τους.

1991. Καταγράφονται **221 κάτοικοι στην κοινότητα** εκ των οποίων 84 κατ. στο κεντρικό χωριό, Λογγά 10 κατ., Μέγα Ρέμα 22 κατ., Αγ.Παρασκευή (Παισείικα) 30 κατ., Πετρωτό (Χόλιανο) 17 κατ., Αγ. Μαρίνα (Πλακωτό) 26 κατ. και στη Ράφρηνα 32 κατ. .

2001. Σύνολο κατοίκων κοινότητας **208 κάτοικοι**, εκ των οποίων η Καρύτσα έχει 92 κατ., η Αγία Μαρίνα (Πλακωτό) 44 κατ., η Αγία Παρασκευή (Παισείικα) 14 κατ., η Λογγά 7 κατ., το Μέγα Ρεύμα 22 κατ., το Πετρωτό (Χόλιανο) 6 κατ. και η Ράφρηνα 23 κατ.

2011. Η κοινότητα απογράφει **408** κατοίκους συνολικά εκ των οποίων το κεντρικό χωριό και

Ερείπια παλιού μύλου στον Καρβασαρά κοντά στον Καρτσιώτη και απέναντι απ' το ναό της Παναγίας στο Μεγαρέμα (φωτογραφία στις 23-8-1991).

έδρα της τοπικής κοινότητας Καρύτσας απογράφει 177 κατ., η Αγία Μαρίνα (Πλακωτό) έχει 100 κατ., η Αγ. Παρασκευή (Παϊσιέϊκα) 25 κατ., η Λογγά 4 κατ., το Μέγα Ρεύμα 60 κατ., το Πετρωτό (Χόλιανο) 13 κατ., η Ράφηνα 29 κατ. Επειδή η απογραφή αυτή έγινε με λεπτομερή και επιστημονικό τρόπο προέκυψαν ειδικότερα και αναλυτικά τα εξής : **Οι μόνιμοι κάτοικοι είναι 143** εκ των οποίων 137 ομοδημότες, 4 ετεροδημότες και 2 αλλοδαποί. Συγκεκριμένα η Καρύτσα κατέγραψε 70 κατοίκους (67 ομοδημότες, 2 ετεροδημότες, 1 αλλοδαπός-Αλβανός), η Αγία Μαρίνα 34 κατ. (31 ομοδημότες, 2 ετεροδημότες, 1 αλλοδαπός Αλβανός), η Αγία Παρασκευή 7 κατ. (7 ομοδημότες), η Λογγά 5 κατ. (5 ομοδημότες), το Μέγα Ρεύμα 10 κατ. (10 ομοδημότες), το Πετρωτό 1 κατ. (1 ομοδημότη) και η Ράφηνα 16 κατ. (16 ομοδημότες).

2021 . Η κοινότητα απογράφει **243 μόνιμους κατοίκους**, εκ των οποίων η Καρύτσα, ως έδρα της δημοτικής Κοινότητας, απογράφει 110 κατοίκους, η Αγ. Μαρίνα (Πλακωτό) 49, η Αγία Παρασκευή (Παϊσιέϊκα) 16, η Λογγά 13, το Μέγα Ρεύμα (Μεγαρέμα) 20, το Πετρωτό (Χόλιανο) 9 και η Ράφηνα 26 κατοίκους. Η ως άνω απογραφή είναι η πιο πρόσφατη επίσημη κρατική απογραφή.

ΟΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΚΑΙ ΥΠΑΓΩΓΕΣ ΤΗΣ ΚΑΡΥΤΣΑΣ

Η Καρύτσα Δολόπων είναι ένα απ' τα πλέον ορεινά χωριά της Ελλάδας με μέσο υψόμετρο **1.180 μ.**, έχει έκταση 68 τετραγωνικά χιλιόμετρα και βρίσκεται σε Γεωγραφικό Μήκος 21ο 41' 47 46" Ε και Γεωγραφικό Πλάτος 39ο 15' 28 66" Ν. Έδρα της Κοινότητας είναι το κεντρικό χωριό **Καρύτσα**²⁰ και σ' αυτό υπάγονται οι γύρωθεν οικισμοί του : Αγία Μαρίνα (πρώην Πλακωτό), Ράφηνα, Αγία Παρασκευή (πρώην Παϊσιέϊκα), Μεγαρέμα (Μέγα Ρεύμα), Πετρωτό (Χόλιανο) και Λογγά . Οι μικρότεροι -και μη "αναγνωρισμένοι"- οικισμοί **Στεργέϊκα** (Κατέας) και **Σμείξη** δεν απογράφονται ξεχωριστά, αλλά στην Καρύτσα και στο Πλακωτό αντίστοιχα. Η διοικητική εξέλιξη της Καρύτσας είχε συνοπτικά και επιγραμματικά την παρακάτω ιστορική πορεία μέσα στο χρόνο :

Με το Β.Δ. απο 27/12/1833 και το ΒΔ από 10/1/1834 συστάθηκε ο δήμος Κτημενίων και ο δήμος Δολόπων, όπου υπήχθη η Καρύτσα. Στις 30/9/1836 η Καρύτσα (με 204 κατ.) προσαρτάται απ' το **Δήμο Ελλοπίας** της Επαρχίας Ευρυτανίας του Νομού Αιτωλίας και Ακαρνανίας (πρωτεύουσα η Μούχα ...!) . Στις 3/11/1836 (ΦΕΚ 62Α) ο οικισμός προσαρτάται στο δήμο Κτημενίων (πρωτεύουσα ο Φουρνάς), που συγχωνεύτηκε με το Δήμο Ελλοπίας. Με το ΒΔ /20-2-1836 διορίστηκε πάρεδρος στην Καρύτσα ο Μ. Νεοχωρίτης και αργότερα με το ΒΔ/24-8/1837 διορίστηκε πάρεδρος ο **Θωμάς Τσιτσιμπίκος**, πριν ακόμα γίνει ιερέας (Εφημερίς της Κυβερνήσεως αρ. Φυλ. 30/7-9-1937). Στις 25/2/1877 (ΦΕΚ 12Α) η Καρύ-

20. Το όνομα της **Καρύτσας** αναγράφεται επισήμως παντού απ' την απελευθέρωση και μετά με "υ" τουλάχιστον έως και το 1940. .Μεταπολεμικά διαφοροποιείται και τελικά στα μέσα της δεκαετίας του 1960 καθιερώνεται επίσημα η γραφή του με "ι" με την αιτιολογία ότι δεν πρέπει να αποτελεί εξαίρεση του κανόνα της Γραμματικής ότι : "*όλα τα θηλυκά με κατάληξη σε "ιτσα" γράφονται με "ι"*". Ωστόσο η ορθή ετυμολογικά γραφή του, που συμφωνεί και με την ιστορική, είναι με "υ", διότι είναι υποκοριστικό της λέξης "καρυά" απ' το καρυδιά, καρυά σε καρύτσα (= η μικρή καρυά). Τα ίδια προβλήματα ορθογραφίας αντιμετώπισαν και οι επτά (7) Καρύτσες που υπάρχουν στην Ελλάδα.

τσα προσαρτάται στο Δήμο Δολόπων (πρωτεύουσα το Καροπλέσι). Στο μεταξύ δημιουργήθηκε ο νομός Ευρυτανίας (ΦΕΚ 136Α 4/12/1909) στη συνέχεια καταργήθηκε (ΦΕΚ 282Α-4/12/1909) και η Καρύτσα επανήλθε στο νομό Αιτωλοακαρνανίας.

Το 1912 καταργήθηκαν οι Δήμοι, που αποτελούνταν από οικισμούς και δημιουργήθηκαν οι αυτοτελείς Κοινότητες. Η Καρύτσα ορίστηκε έδρα της Κοινότητας **Καρύτσας Δολόπων** (ΦΕΚ 261Α, 31/8/1912) με **πρώτο Πρόεδρο τον Κων/νο Α. Κερασιώτη** και αργότερα αποσπάστηκε απ' το Ν. Αιτωλοακαρνανίας και υπήχθη στο νομό Ευρυτανίας (ΦΕΚ 63Α, 22/3/1943). Τελικά η **Κοινότητα Καρύτσας αποσπάστηκε απ' το Ν. Ευρυτανίας και υπήχθη στο Ν.Καρδίτσας (ΦΕΚ 187Α – 02/07/1974. Νομοθετικό Διάταγμα 479/2-7-74)**. Με το ΦΕΚ 244Α 4/12/1997 η Καρύτσα υπήχθη στο Δήμο Νεβρόπολης Αγράφων του Ν. Καρδίτσας (με πρωτεύουσα την Πεζούλα) και τελικά υπήχθη στο Δήμο Λίμνης Πλαστήρα (ΦΕΚ 87Α – 7/6/2010), με πρωτεύουσα το Μορφοβούνι (Βουνέσι), μέχρι και σήμερα.

B) ΤΟ ΧΩΡΙΟ ΜΑΓΓΑΡΔΑ (MAGARDA) στην απογραφή του 1454/55.

Το αναγραφόμενο στις φορολογικές καταστάσεις χωριό **Μαγγάρδα (Magarda)**, το οποίο ήταν εκτός φορολογικού καταστίχου σε προγενέστερες καταγραφές, διότι ο εν λόγω οικισμός, όπως και όλη η ευρύτερη περιοχή, είχε καταγραφεί μαζί με τα Βραγκιανά, **είναι ο σημερινός οικισμός Μέγα Ρέμα της κοινότητας Καρύτσας Δολόπων** γι' αυτό και το εξετάζουμε μαζί με την Καρύτσα και θεωρούμε ανά τους αιώνες τους κατοίκους του ως Καρυτσίωτες (ο εν λόγω οικισμός δεν είναι άγνωστος, ούτε διαλυμένος²¹, τον συναντάμε συνέχεια σε Προθέσεις καθ' όλη την οθωμανική περίοδο). Το χωριό Μαγγάρδα στις μεταγενέστερες φορολογικές καταγραφές αναφέρεται συνήθως με διάφορες παρεμφερείς ονομασίες και κυρίως ως **Megarda, Megarma, Magarima, Megarima, Megarema** και απ' τα οθωμανικά χρόνια ως τα σήμερα αποτελεί βασικό οικισμό της Καρύτσας και αναπόσπαστο κομμάτι της τοπικής κοινότητας.

Προφανώς το όνομα του χωριού προήλθε απ' τον ποταμό Μένδοβα, ο οποίος λέγονταν και **“Μάγγαρος”**²² στα βυζαντινά και μεσαιωνικά χρόνια, ενώ στην αρχαιότητα ονομάζονταν Καμπύλος, λόγω του σχήματος της ροής του μέχρι να εκβάλει στον Αχελώο. Μεγάλο τμήμα του ποταμού αυτού, δηλαδή του Μάγγαρου, ήταν και ο ποταμός Καρυτσίωτης. Το χωριό Μαγγάρδα (Μεγαρέμα) είναι κτισμένο στις όχθες του ποταμού, κοντά στις πηγές του, και το ποτάμι αυτό εδώ και τρεις - τουλάχιστον - αιώνες είναι γνωστό ως “ποτάμι της Καρύτσας” ή ως “ποταμός Καρυτσίωτης”, επειδή διέρχεται κυρίως απ' το έδαφος της κοινότητας Καρύτσας, απ' τις πηγές του ως τη σημερινή λίμνη Ν.Πλαστήρα. Ο ποταμός Καρυτσίωτης αποτέλεσε το

21. Εσφαλμένα κάποιοι ερευνητές αναφέρουν την Μαγγάρδα ως άγνωστο ή διαλυμένο οικισμό ή τον ταυτίζουν αυθαίρετα με το Νεοχώρι ή την Μπελάγια, όμως δεν υφίσταται καμία τέτοια περίπτωση. Βλ. Σχετ. **ΑΝΤΩΝΗ ΗΛ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ**: Οι οικισμοί του Ν. Καρδίτσας σε οθωμανική απογραφή των ετών 1454/1455”, ΚΑΡΔΙΤΣΙΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, τόμος VIII, Καρδίτσα 2005, σελ. 19-53.

22. Πληροφορίες για τον ποταμό **Μάγγαρο** μας δίνουν αναπάντεχα οι συνεδριάσεις της τριεθνούς επιτροπής χάραξης των πρώτων συνόρων μεταξύ Ελλάδας-Τουρκίας, όπου αναφέρεται: “*Ζ' Συνεδρίασις 2/4/1832 εις Φουρνά “Η ορθογώνια γραμμή η καταλήξασα εις τας εκβολάς του ποταμού της Καρίτσας εις την Μένδοβαν ή Μάγγαρον θέλει καταβείναι ακολουθούσα τον ρουν αυτού έως των εκβολών του..”* Επίσης στη ΣΤ' Συνεδρίαση στις 24-10-1832 στη Πεζούλα αναφέρεται ξανά ο ποταμός της Καρίτζας καθώς και ο ποταμός Μάγγαρος.

όριο μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας κατά την οριοθέτηση του νέου ελληνικού κράτους το 1833 και η τριεθνής επιτροπή των οροθετών το ονομάζει ήδη από τότε ως *“ποταμό της Καρίτσας”*²³.

Το χωριό *“Μαγγάρδα”* εκτεινόταν σε μια ευρύτερη έκταση που ξεκινούσε απ’ την *“Ξεροκαμάρα”* στη συμβολή του Καρυσιώτη με το Ρέμα Καρυάς, έφτανε στο ναό της Παναγιάς, γύρω απ’ τον οποίο ήταν το βασικό οικιστικό σύνολο, ανέβαινε μέχρι το σημερινό Μεγαρέμα απ’ τη μια πλευρά και μέχρι το σημερινό Καρβασαρά απ’ την άλλη πλευρά με πολλές διάσπαρτες οικίες, στάβλους, μαντριά, αποθήκες, ξωκλήσια, μύλους κλπ. σε όλη αυτή την περιοχή εκατέρωθεν του Καρυσιώτη. Εκτός απ’ τον ενοριακό ναό της Παναγιάς που πανηγυρίζει στις 23 Αυγούστου και ο οποίος ανακατασκευάστηκε το 1955 πάνω στα θεμέλια του παλαιότερου ναού που είχε καταστραφεί από επιδρομή Τουρκαλβανών, ο οικισμός είχε επίσης το ναό του Αη-Λιά ψηλά στη Λάκκα κι ένα ακόμα ναό πάνω στα σύρραχα προς το σημερινό Μεγαρέμα (όπου είχαν και νεκροταφείο)²⁴.

Στην οθωμανική, λοιπόν, απογραφή του **1454/55** αναφέρεται το χωριό αυτό ως Magarda και καταγράφονται 13 εστίες του (οικογένειες, νοικοκυριά) με το ονοματεπώνυμο του αρχηγού κάθε οικογένειας. Τα ονόματα είναι κατά τη σειρά της εν λόγω απογραφής τα παρακάτω :

ΤΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΤΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ ΤΗΣ ΜΑΓΓΑΡΔΑΣ .

- 1) Στέφανος Πετριλιώτης,
- 2) Κυριάκης Κοθώνης (ή Κοθωνής),
- 3) Γιώργης Κοθώνης (ή Κοθωνής)
- 4) Κώστας Πετριλιώτης,
- 5) Μανόλης Πετριλιώτης,
- 6) Γιώργης Πετριλιώτης,
- 7) Στέφανος Πετριλιώτης,
- 8) Γιώργης Πετριλιώτης,
- 9) Στέφανος Πετριλιώτης,
- 10) Αλέξης Πετριλιώτης,
- 11) Νικόλας Πετριλιώτης,
- 12) Γιάννης Πετριλιώτης,
- 13) Γιώργης Πετριλιώτης.

Διαπιστώνουμε εδώ ότι υπάρχουν μόνο δύο (2) διαφορετικά επίθετα, διότι έντεκα (11) αρχηγοί οικογενειών φέρουν το επίθετο *“Πετριλιώτης”*, γεγονός μοναδικό και εντυπωσιακό, και άλλες δύο (2) το επίθετο *“Κοθώνης ή Κοθωνής”* (ίσως και Κοσώνης, ανάλογα με την μεταφορά που έγινε απ’ την παλαιά αραβοτουρκική γραφή (σιγιακάτ) στα νέα τουρκικά και πώς αποδόθηκε απ’ τον γραφέα). Το όνομα *“Κοθώνης”* σημαίνει *βλάκας, ανόητος, χαζός* κλπ. κι είναι όνομα με αρνητική γενικά σημασία. Έχουμε, λοιπόν, τους

23. ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΪΣΗΣ : *“Οι συνοριακές διαφορές Ελλάδας-Τουρκίας κατά τη χάραξη των πρώτων διακρατικών συνόρων στα ‘Αγραφα’*, Περιοδικό Δήμου Λίμνης Πλαστήρα ΙΣΤΟΡΗΣΗ, τεύχος 1,, Δεκέμβριος 2021, σελ. 69-89, όπου περιγράφονται αναλυτικά όλα τα ιστορικοπολιτικά γεγονότα.

24. ΗΛΙΑΣ Α. ΚΟΛΟΒΟΣ : *“Καρύτσα Δολόπων, Μια προσωπική μαρτυρία”*, Αθήνα 2000, σελ. 29.

Στέφανο, Κώστα, Μανόλη, Γιώργη, Στέφανο, Γιώργη, Στέφανο, Αλέξη, Νικόλα, Γιάννη και Γιώργη ΠΕΤΡΙΛΙΩΤΗ .Το ότι εμφανίζονται δύο αρχηγοί οικογενειών με το μικρό όνομα “Στέφανος Πετριλιώτης” και άλλοι τρεις με το όνομα “Γιώργης Πετριλιώτης”, η συνωνυμία αυτή δεν αποτελεί λάθος καταγραφής, ούτε οφείλεται σε σύγχυση του γραφέα, αλλά δείχνει ότι μάλλον πρόκειται για παππού και εγγόνια, που έλαβαν προς τιμήν του το ίδιο ονοματεπώνυμο μέσω των γιών του. Πρόκειται για μεγάλη και ενωμένη οικογένεια που φαίνεται ότι μετεγκαταστάθηκε σύμπασα εδώ προερχόμενη απ’τα Πετρίλια εξ ου και φέρουν αυτό το προσδιοριστικό καταγωγής επίθετο.Το δρόμο αυτό, άλλωστε, ακολούθησαν στα μεταγενέστερα χρόνια και άλλοι κάτοικοι της περιοχής αυτής, που επίσης ήλθαν σταδιακά απ’τα τουρκοκρατούμενα ακόμα Πετρίλια σε διάφορους χρόνους και εγκαταστάθηκαν μόνιμα εδώ στην ελεύθερη περιοχή.

Βλέπουμε επίσης ότι στα μικρά χριστιανικά ονόματα των κατοίκων της Μαγκάρδας επικρατεί κυρίως το όνομα “Γιώργης” (τέσσερις φορές), έπεται το όνομα ‘Στέφανος’ (τρεις φορές) και ακολουθούν τα ονόματα : Κυριάκης, Κώστας, Μανόλης, Αλέξης, Νικόλας και Γιάννης από μία φορά .

Τα επίθετα που αναφέρονται εδώ -και είναι καθαρά ελληνικά- δεν διασώθηκαν φυσικά ως τις μέρες μας (άλλωστε στην περίπτωση αυτή ήταν προσωρινά και μόνο δηλωτικά του τόπου προέλευσης), διότι αυτά συνήθως άλλαζαν εύκολα από γενιά σε γενιά και με το πέρασμα πέντε αιώνων περίπου από τότε διαφοροποιήθηκαν πλήρως μέσω γάμων και μέσω εγκατάστασης νέων οικογενειών, που αναμείχθηκαν με τις παλιές . Επίσης τα παρατσούκλια, που δίνονταν με μεγάλη ευκολία, βοήθησαν πολλές φορές στο να διακρίνουμε τις συνηθισμένες συνωνυμίες ανάμεσα σε άτομα της ίδιας οικογένειας και καταχωρήθηκαν αργότερα ως επίσημα επώνυμα, συχνά δε χρησιμοποιούνταν για τη διάκριση αυτή και προς αποφυγή της χρήσης του ίδιου επιθέτου η επιλογή ως επωνύμου του πατρωνύμου, όπως γίνονταν βασικά στην αρχαιότητα.

Με βάση το γενικό κανόνα, ότι κάθε νοικοκυριό αποτελούνταν τουλάχιστον από πέντε (5) άτομα κατά μέσο όρο, μπορούμε να υπολογίσουμε ότι τότε ο **πληθυσμός της Μαγκάρδας ανέρχονταν τουλάχιστον σε εξήντα πέντε (65) άτομα**. Όμως, ούτε εδώ αναφέρονται χήρες και ενήλικοι άγαμοι, ωστόσο ο οικισμός είναι ευάριθμος.

Σύμφωνα με τα αναφερόμενα παραγόμενα προϊόντα οι κάτοικοι της Μαγκάρδας πλήρωναν συνολικά για φόρο διακόσια ογδόντα έξι (**286**) **άσπρα**, που προέρχονταν από φορολόγηση σιταριού και νερόμυλου . Υπολογίζονταν 2 κοιλιά **σιτάρι** επί 8 άσπρα ανά κοιλό = 16 άσπρα. Επίσης ο φόρος του **νερόμυλου** ήταν 10 άσπρα και η **σπέντζα** (φόρος καλλιέργειών γης, φόρος κεφαλικός, οικογενειακός, φόρος όλου του χωριού) 260 άσπρα. Ήτοι, σύνολο φοροπροσόδου **286** (16+10+260), που καταβάλλονταν από 13 νοικοκυριά και αντιστοιχούν σε 22 περίπου άσπρα για κάθε οικογένεια.

Βλέπουμε, εν προκειμένω, ότι τα αναφερόμενα κύρια έσοδα του χωριού αυτού προέρχονται απ’την καλλιέργεια **σιταριού** και απ’τη λειτουργία του **νερόμυλου**, που το άλεθε. Ερείπια των νερόμυλων αυτών της Μαγκάρδας διακρίνονται ακόμα και σήμερα στις

όχθες του Καρυτσιώτη απέναντι απ' το ναό της Παναγιάς στο Μεγαρέμα, στην πλαγιά καθώς ανηφορίζουμε προς τον Καρβασαρά.

Είναι αξιοπεριεργό το γεγονός ότι στα περισσότερα χωριά του βιλαετίου των Αγράφων δεν αναφέρεται ιδιαίτερος φόρος για την κτηνοτροφία (πρόβατα, χοίροι, πτηνά κ.ά.) και τα προϊόντα τους (τυρί, δέρματα, μαλλί κλπ) Μια πιθανή εξήγηση είναι ότι τα ζώα και τα κοπάδια που όντως ήταν πολλά και μεγάλα²⁵, δεν ήταν ιδιοκτησία των κατοίκων, αλλά ήταν βακούφικα, ανήκαν στα μοναστήρια (εδώ εν προκειμένω στην Πελεκητή) και δεν πλήρωναν φόρο. Επίσης απουσιάζουν οι φόροι για αμπέλια, κερασιές, καρδιές, λινάρι κλπ καθώς και ο φόρος για κουκούλια, φόροι που αναφέρονται σε πολλά άλλα χωριά, ενδεχομένως γιατί και τα χωράφια ήταν βακούφικα και άρα αφορολόγητα. Ομοίως δεν αναφέρεται ο φόρος εγκλημάτων, γάμων και δεν υπολογίζονται ξεχωριστά ανά χωριό οι χήρες και οι άγαμοι. Αυτό δείχνει -αν όχι κάποιο ιδιαίτερο προνόμιο- μια σπουδή ή προχειρότητα στην απογραφή στα χωριά αυτά μεταξύ των οποίων είναι εδώ η Καρύτσα, η Μαγγαρδα και ο Μπελοκομίτης.

ΤΟ ΜΕΓΑΡΕΜΑ (ΜΕΓΚΑΡΜΑ) ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΟΥ 1521.

Στο Οθωμανικό φορολογικό κατάστιχο "105" της απογραφής του 1521 δεν αναφέρεται πλέον η Μαγκάρδα (Magarda), δεν τη συναντάμε πια άλλη φορά με το όνομα αυτό, αλλά με νέα τροποποιημένα ονόματα που προσομοιάζουν σιγά-σιγά στην τελική ονομασία της ως "Μεγαρέμα", όπως το είδαμε ήδη και παραπάνω στις Προθέσεις διαφόρων μοναστηριών. Στην απογραφή, λοιπόν, του 1521 τη βρίσκουμε πλέον ως Μεγκάρμα (Megarma), οικισμό υπαγόμενο στα Άγραφα με πληθυσμό 30 πλήρεις οικογένειες, 5 χήρες και 3 ενήλικες άγαμους, ήτοι συνολικά περί τα **158 άτομα**, πληθυσμό ιδιαίτερα σημαντικό αριθμητικά και υπερδιπλάσιο της προηγούμενης οθωμανικής απογραφής του 1454.

Μετά την απελευθέρωση απ' τους Τούρκους ο οικισμός Μεγαρέμα απογράφεται στον πληθυσμό της Καρύτσας Δολόπων. Τα τελευταία χρόνια, λοιπόν, που είχαμε και ξεχωριστή απογραφή πληθυσμού των οικισμών ο οικισμός Μεγαρέμα (ως Μέγα Ρεύμα) είχε τα εξής αποτελέσματα : 1961 (54 κάτοικοι), 1971 (43 κατ.), 1981 (28 κατ.), 1991 (22 κατ.), 2001 (22 κατ.), 2011 (10 κατ.) και 2021 (20 κατ.).

Γ) ΤΟ ΧΩΡΙΟ ΜΠΕΛΟΚΟΜΙΤΗΣ

Το χωριό Μπελοκομίτης αναφέρεται στον φορολογικό κατάλογο της οθωμανικής απογραφής του 1454/55 ως "Pilokomit", ήταν εκτός καταστίχου στις προηγούμενες απογραφές και απογράφεται εδώ αυτοτελώς για πρώτη φορά. Καταγράφονται **24 εστίες** (νοικο-

25. Χαρακτηριστική επ' αυτού είναι μία θύμηση του Αυγ. του 1823 στην Πελεκητή, που αναφέρεται στην καταστροφή του χωριού απ' τον Σκόδρα-πασα, όπου επισημαίνεται ότι οι επιδρομείς πήραν απ' την Καρύτσα χίλια ζώα "γελάδια, γδοπρόβατα και αλογομούλαρα". Βλ. **ΚΩΣΤΑ ΑΘ. ΠΑΪΣΗ**: Η καταστροφή της Καρύτσας απ' τον Σκόδρα πασά στα 1823. Τρεις ενθυμήσεις απ' το μοναστήρι της ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΤΗΣ ΠΕΛΕΚΗΤΗΣ, ΚΑΡΔΙΤΣΙΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, τόμος VIII, Εταιρία Καρδίτσιωτικών Μελετών, Καρδίτσα 2005, σελ. 133-141.

κυριά) και τα πλήρη ονοματεπώνυμα των αρχηγών των οικογενειών αυτών, που δημοσιεύονται για πρώτη φορά, είναι κατά σειρά απογραφής τα παρακάτω :

ΤΑ ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΑ ΤΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ ΤΟΥ ΜΠΕΛΟΚΟΜΙΤΗ.

- 1) Στάθης Μπουελίσης (ή Μπουτελίσης),
- 2) Στογιάννος Μπουελίσης (ή Μπουτελίσης)
- 3) Γιώργης Μπουελίσης (ή Μπουτελίσης),
- 4) Στάθης Τζωρτζίλης,
- 5) Κώστας Βελώτας,
- 6) Αντρέας Τσαγκάρης,
- 7) Γιάννης Βιρανιγιαννίδης,
- 8) Αλέξης Βιρανιγιαννίδης,
- 9) Στάνος Βιρανιγιαννίδης,
- 10) Γιάννης Μπουρτζίλης,
- 11) Μιχάλης Ντουβροσίδης (ή Ντουβρισίρης),
- 12) Μανόλης Πασχάλης,
- 13) Γιώργης Πασχάλης,
- 14) Γκίνης Στασινός,
- 15) Γιώργης Θεοδωράτος (ή Θεοδωράτος),
- 16) Λέκας Θεοδωράτος (ή Θεοδωράτος),
- 17) Γιώργης Καλορίσης,
- 18) Κώστας Στασινός,
- 19) Θεοδωρής Κοντογιώργης,
- 20) Βρετός Πρωτόπετρος,
- 21) Βρετός Πρωτόγερος,
- 22) Γιώργης Βρετός,
- 23) Νικόλας Βρετός,
- 24) Πασχάλης Γιάννης.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ:

Καταγράφονται 24 εστίες (νοικοκυριά) με **δεκαέξι (16) επίθετα** : Μπουελίσης(ή-Μπουτελίσης), Τζωρτζίλης, Βελώτας, Τσαγκάρης, Βιρανιγιαννίδης, Μπουρτζίλης, Ντουβροσίδης (ή Ντουβροσίρης), Πασχάλης, Στασινός, Θεοδωράτος (ή Θεοδωράτος), Καλορίσης, Κοντογιώργης, Πρωτόπετρος, Πρωτόγερος, Βρετός, Γιάννης. Το επίθετο Μπουελίσης ή Μπουτελίσης το φέρουν 3 οικογένειες, το επίθετο Βιρανιγιαννίδης (3 οικογ.) και ακολουθούν Πασχάλης (2 οικογ.), Θεοδωράτος (2 οικογ.), Βρετός (2 οικογ.), Στασινός (2 οικογ.) και από μία φορά συναντάμε τα επίθετα Τζωρτζίλης, Βελώτας, Μπουρτζίλης, Ντουβροσίδης, Καλορίσης, Κοντογιώργης, Πρωτόπετρος, Πρωτόγερος και Γιάννης.

Επιχειρώντας να ερμηνεύσουμε τα πιο σπάνια ή περίεργα επώνυμα εκτιμούμε, ότι το επώνυμο “Μπουελίσης”, μπορεί να σχετίζεται με τον προερχόμενο απ’ το ρέμα Μπούνου

της Καρυάς, απ' την εκδοχή "Μπουτελίσης", μπορεί να προέρχεται το σημερινό επίθετο Μποτός στην Καρυά, το "Τζωρτζίλης" προέρχεται απ' το Τζώρτζης που σημαίνει Γεώργιος, το "Στασινός" απ' το Αναστάσιος, το "Βρετός" αποδίδεται σ' αυτόν που έχει βρεθεί, το "Καλορίσης" πιθανόν απ' το Καλορίζης (αν όχι κι απ' το καλώς ορίζω), το "Βελώτας" αποδίδεται στον ερχόμενο απ' το χωριό Βελωτά του Προυσού Ευρυτανίας ή απ' το χωριό Βελωτά Τρικάλων, το "Ντουβροσίδης ή Ντουβροσίρης" ίσως έχει τη ρίζα του στο σλάβικο "ντόμπρο" που σημαίνει καλός, ειλικρινής, ευθύς, σταθερός και το "Βιρανιγιαννίδης" ίσως προέρχεται απ' την τουρκική λέξη "βιράνι" που σημαίνει ερειπωμένο σπίτι, ερείπιο, αλλά και στα νεοελληνικά υπάρχει η λέξη "βιργιάνι" που φανερώνει σπίτι ανοιχτό, που "μπάζει" από παντού. (πιό μακρινή πιθανότητα να προέρχεται και απ' το βαργιάνος ή βαρδιανός = φρουρός).

Τα μικρά ονόματα που συναντάμε είναι τα παρακάτω : Στάθης (2 φορές), Στογιάννος, Κώστας (2 φορές), Αντρέας, Γιάννης (2 φορές), Αλέξης, Στάνος, Μιχάλης, Μανόλης, Γιώργης (3 φορές), Γκίνης (= Γιάννης), Λέκας, Θεωρής, Βρετός (2 φορές) Νικόλας και Πασχάλης. Σπανίζουν τα ονόματα Στογιάννος (έχει σλάβικη ρίζα απ' το "Stojan" και δηλώνει τον σταθερό, τον δυνατό, αυτόν που αντιστέκεται), Στάνος (απ' το Αναστάσιος), Γκίνης (= Γιάννης), Λέκας (είναι απ' τα Αρβανίτικα και προέρχεται μάλλον απ' το Αλέκας, Αλέξανδρος) και Βρετός (αυτός που βρέθηκε, ο ευρετός, είναι όνομα απ' τη λαϊκή παράδοση, που συνηθίζεται και ως επώνυμο).

Όπως είναι φυσικό και εδώ τα επώνυμα αυτά δεν έχουν διατηρηθεί, ούτε αυτούσια, ούτε σε παραλλαγές, ούτε καν σε τοποθεσίες. Μόνο το επίθετο "Τσαγκάρης" ενδεχομένως να σχετίζεται με κάτοικο της Καρύτσας, το όνομα του οποίου έλαβε ένα ρέμα της ιδιοκτησίας (;) του, το **ρέμα "Τσαγκάρη"** μέσα στο χωριό της Καρύτσας.

Η παραπάνω απόδοση των ονομάτων της απογραφής του 1454/55 είναι απολύτως αξιόπιστη. Ωστόσο κάποια άλλη προγενέστερη μεταφραστική εκδοχή διάβασε ωρισμένα επίθετα του Μπελοκομίτη με διαφορετικό κάπως τρόπο ²⁶. Την διαφορετική αυτή ανάγνωση και απόδοση κάποιων επωνύμων την παραθέτουμε εδώ για να γίνουν τυχόν αντιπαραβολές και προσαρμογές των αναφερόμενων επιθέτων. Συγκεκριμένα η παλαιότερη αυτή δημοσίευση ανέφερε τα εξής δώδεκα (12) επίθετα (αντί των 16 επιθέτων της πιο πάνω ανάγνωσης), που δημοσιεύτηκαν, όμως, χωρίς μικρά ονόματα, ήτοι :

1. Βελωτάς,
2. Βλαρίσης,
3. Βρανιανίτης,
4. Βρετός,
5. Γιάννης,

26. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΑΛΕΞΑΚΗΣ : "ΑΓΡΑΦΑ" ΙΣΤΟΡΙΑ-ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ-ΜΝΗΜΕΙΑ, Αθήνα 2013, σελ. 242-279 και ΑΝΔΡΕΑΣ-ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΥΡΟΜΥΤΗΣ Πρακτικά Συνεδρίου ΤΑ ΑΓΡΑΦΑ ΣΤΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, τ. Α', Αθήνα 2009, σελ. 179-248.

6. Διονύσης,
7. Θεοδωριάνος,
8. Κοντογιώργης,
9. Μποβρισίρης,
10. Παγκάλης,
11. Στασηνός,
12. 12. Σωτηριάνος.

Τα μισά απ' τα επίθετα αυτά, πέντε στον αριθμό, ταυτίζονται εντελώς σχεδόν με την ως άνω μετάφραση και αυτά είναι τα : Βελωτάς, Βρετός, Γιάννης, Κοντογιώργης, Στασινός. Εμφανίζονται διαφοροποιημένα κάποια απ' τα επίθετα, όπως : το Βιρανιγιαννίδης ως Βρανιανίτης, το Ντουβροσίδης ως Μποβρισίρης, το Πασχάλης ως Παγκάλης, το Θεοδωράτος ως Θεοδωριάνος, το Καλορίσης ως Βλαρίσης. Ομως εμφανίζονται και κάποια εντελώς διαφορετικά επίθετα, ήτοι : Διονύσης και Σωτηριάνος. (Αν όντως το επίθετο "ΔΙΟΝΥΣΗΣ" είναι ορθό, τότε ίσως διασώζεται στην θέση "**Σηλιά του Διονύση**", που βρίσκεται κοντά στον Καρυτσιώτη, ο οποίος διέρχεται απ' τους πρόποδες του χωριού) .

ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΚΑΙ ΑΣΧΟΛΙΕΣ ΚΑΤΟΙΚΩΝ : Απ' την καταγραφή των προϊόντων και τον υπολογισμό των φόρων προκύπτει ότι οι κάτοικοι είναι γεωργοί και καλλιεργούν κυρίως **σιτάρι και κριθάρι**. Καταβάλλουν επίσης φόρο (δεκάτη) **κυψελών**, πράγμα που δείχνει ότι η μελισσοκομία ήταν ανεπτυγμένη εδώ, όπως και στα άλλα χωριά της περιοχής .Καί στο χωριό αυτό αναφέρεται φόρος νερομούλου, που φανερώνει ότι υπήρχε **νερόμυλος** και εδώ, προφανώς στις όχθες του Καρυτσιώτη, που σε κάθε περίπτωση διέρχονταν απ' τους πρόποδες του χωριού αυτού είτε τότε αυτό ήταν κτισμένο στην απέναντι όχθη (στα λεγόμενα "Παλιόσπιτα"), είτε σ' αυτήν που βρίσκεται σήμερα. Ο συνολικός καταβαλλόμενος φόρος ανέρχονταν σε **575 άσπρα** και προέρχονταν από 5 κοιλιά σιτάρι επί 8 άσπρα το κοιλό (= 40 άσπρα), 5 κοιλιά κριθάρι επί 5 άσπρα το κοιλό = 25 άσπρα, 20 άσπρα ως δεκάτη κυψελών, 10 άσπρα για φόρο νερόμυλου και 480 άσπρα ως χρηματικό φόρο γης (σπέντζα), - δηλαδή 20 άσπρα φόρος γης για κάθε οικογένεια, ήτοι συνολο 575 άσπρα, δηλαδή 24 περίπου άσπρα εν όλω για κάθε εστία (νοικοκυριό).

Όπως φαίνεται απ' την εδώ καταγραφή υπήρχαν νερόμυλοι σ' όλο το μήκος του Καρυτσιώτη, απ' τις πηγές του (Μαγγάρδα), την Καρύτσα και μέχρι το Μπελοκομύτη, ενώ έναν ακόμη νερόμυλο κοντά στον Καρυτσιώτη είχε και το χωριό Καρυά. Παράλληλα στις όχθες του ποταμού καλλιεργούνταν πλούσια χωράφια με δημητριακά και κηπευτικά με δυνατότητα διαρκούς άρδευσης των αγρών και υδροδότησης των κατοίκων με καθαρό πόσιμο νερό, ενώ παράλληλα ήταν πλούσιο σε ασπρόψαρα, πέστροφες, χέλια, караβίδες κ' ά. Συνεπώς το ποτάμι αυτό αποτελούσε βασική πηγή ζωής, ένα ζωντανό εμπορικό κέντρο, που έσφυζε γύρω του από ανθρώπινη ζωή και πάσης φύσης δραστηριότητα, αφού εκατέρωθεν των όχθων του υπήρχαν απ' την αρχαιότητα ακόμα σπουδαίοι δρόμοι, που οδηγούσαν απ' τη Θεσσαλία μέχρι την Ήπειρο..

Ο ΜΠΕΛΟΚΟΜΙΤΗΣ ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΟΥ 1521.

Στο φορολογικό κατάστιχο "105" της οθωμανικής απογραφής του 1521 ο Μπελοκομίτης αναφέρεται ως οικισμός με το όνομα **Bilokomit ή Plakomit** υπαγόμενος στα Άγραφα και απογράφει 54 πλήρεις οικογένειες, 7 χήρες και 5 ενήλικες αγάμους, ήτοι συνολικά περί τα **282 περίπου άτομα**, που ήταν ένας αρκετά σημαντικός αριθμός κατοίκων. Το χωριό την περίοδο εκείνη ίσως ήταν κτισμένο απέναντι και σε κοντινή απόσταση απ' το σημερινό, αρχικά στη θέση "Παγκυράκι" και μετά στη θέση "'Παλιόσπιτα'".²⁷

Ο ΜΠΕΛΟΚΟΜΙΤΗΣ ΣΤΙΣ ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΑΠ' ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΩΣ ΤΙΣ ΜΕΡΕΣ ΜΑΣ .

Το χωριό Μπελοκομίτης (σε υψόμετρο 820 μ.) ακολούθησε την ίδια ιστορική, κοινωνική και διοικητική πορεία και μοίρα με την Καρύτσα απ' την απελευθέρωση μέχρι σήμερα. Οι απογραφές πληθυσμού που κατέγραψε το χωριό στα χρόνια αυτά ήταν οι παρακάτω :

1836 (43 κατ. ως χωριό του Δήμου Ελλοπίας της Επαρχίας Ευρυτανίας).

1838 (14 οικογ. =70 άτομα) σε έγγραφο του Δημάρχου Κτημενίων κ.Γιαννάκη.

1846 (128 κατ.)

1851 (146 κατ. 17 οικογένειες, δημητριακά, καρποί, δάσος 500 στρεμ.).

1879 (99 κατ. εκ των οποίων 55 άρρενες, 44 θήλεις)

1881 (100 κατ.)

1889 (100 κάτοικοι, 50 άρρενες και 50 θήλεις)

1896 (200 κατ., 95 άρρενες και 105 θήλεις)

1900 (200 κατ.)

1907 (157 κατ., 78 άρρενες και 79 θήλεις)

1920 Απογράφηκαν 278 κατ. συνολικά στην κοινότητα (εκ των οποίων ο Μπελοκομίτης είχε 173 κατ., ήτοι 93 άρρενες, 80 θήλεις) και ο Καρβασαράς 105 κατ. (48 άρρενες και 57 θήλεις) διότι **τα δύο χωριά αποτελούσαν μία κοινότητα μαζί.**

1928 (331 κάτοικοι) .

1940 (386 κατ.εκ των οποίων 204 άρρενες και 182 θήλεις))²⁸

1949 Στην από 12-1-1949 κατάσταση του Νομάρχη Ευρυτανίας καταγράφονται 381 κάτοικοι .

1951 (216 κατ.)

1961 (183 κατ.)

1971 (98 κάτ.)

27. ΑΝΤΩΝΗΣ ΗΛ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ: "ΕΝΑ ΑΓΡΑΦΙΩΤΙΚΟ ΧΩΡΙΟ .ΜΠΕΛΟΚΟΜΙΤΗΣ ΔΟΛΟΠΩΝ", Καρδίτσα 1988, σελ. 12

28. Κατά το έτος αυτό (1940) η περιοχή μας παρουσιάζει σημαντική αύξηση πληθυσμού, η Καρύτσα απογράφει 701 κατ., ο Καρβασαράς 254 κατ., ο Μπελοκομίτης 386 κατ., ακόμα και ο Ελατος Βραγγιανών είχε 50 κατ., ενώ η γειτονική Καρυά 110 κατ. .

1991 (148 κατ.)

2001 (206 κατ., χωριό 152, οικισμός Κέδρος ή Ζυγογιαννείκα 54 κατ.)

2011 (376 κατ, το χωριό 309 και ο Κέδρος 67)

2021 (211 κατ. εκ των οποίων 189 κατ. το χωριό και 22 κατ. ο οικισμός Κέδρος).

Δ) Η περίπτωση του ΚΑΡΒΑΣΑΡΑ

Ο Καρβασαράς (απ' την τούρκικη ονομασία *καρβαβάν σαράϊ*, γιατί αποτελούσε παλιό χάνι, σταθμό και τόπο υποδοχής και ξεκούρασης των ταξιδιωτών και των ζώων τους) βρίσκεται σε υψόμετρο 1.120 μ. και είναι σχετικά νέος ως οργανωμένος οικισμός.²⁹ Η αναφορά στον οικισμό αυτό γίνεται, πάντως, εδώ γιατί ο Καρβασαράς βρίσκεται στην ίδια γεωγραφική και διοικητική ενότητα με Μπελοκομίτη, Καρύτσα (και Μεγαρέμα) και αποτέλεσε αρχικά οικισμό της κοινότητας του Μπελοκομίτη και ενδεχομένως το έδαφός του ήταν εν μέρει τμήμα και της Μαγγάρδας (Μεγαρέμα) κατά την οθωμανική περίοδο.

Ο οικισμός δημιουργήθηκε σταδιακά μετά την απελευθέρωση της χώρας απ' τους Τούρκους, όταν η χάραξη της οροθετικής γραμμής, το 1832, ακολούθησε τον ρου του Καρυτσιώτη και η θέση αυτή - στα δεξιά της ροής του ποταμού - βρέθηκε τότε στο ελεύθερο ελληνικό έδαφος και αποτέλεσε το λόγο για τη δημιουργία εκεί νέου οικισμού από κάποιους ντόπιους χωριάτες, από εναπομείναντες κατοίκους της Καρυτσιώτικης "Παλιοναγιάς", από Πετριλιώτες³⁰ Σαρακατσάνους καθώς και από άλλους κτηνοτρόφους³¹ των γειτονικών υπόδουλων και μη χωριών της περιοχής που σιγά-σιγά βρήκαν καταφύγιο εδώ σε μια ασφαλή και απελευθερωμένη ήδη περιοχή.³²

Τον συναντάμε ως οικισμό του νέου Δήμου Δολοπίων για πρώτη φορά μόλις το 1877, ως "Καρβασαρά ή Μποτσικάκι", δεν αναφέρεται η ύπαρξή του στους προηγούμενους δήμους Ελλοπίας και Κτημενίων.³³ Αποτελούσε μία κοινότητα με το Μπελοκομίτη απ' το 1912 μέχρι

29. Ο Δημήτριος Στ. ΤΟΛΗΣ στο βιβλίο του "ΤΟ ΧΩΡΙΟ ΚΑΡΟΠΛΕΣΙ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΩΝ ΑΓΡΑΦΩΝ", ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1969, σελ. 156 αναφέρει ρητά, ότι ο Καρβασαράς: "Ίδρύθηκε από κτηνοτρόφους του χωριού Πετρίλου Αργιθέας μετά απ' την επανάσταση του '21 και πριν απ' την απελευθέρωση της Θεσσαλίας". Ίδια είναι και η άποψη πολλών άλλων τοπικών συγγραφέων και ιστορικών ερευνητών, όπως των: Χριστόφορου Αλεξάκη, Σαραφείμ Τσιτσά Αντώνη Ηλ. Αντωνίου και Κώστα Κρικέλλη.

30. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ Δ. ΑΛΕΞΑΚΗΣ: ΑΓΡΑΦΑ-ΙΣΤΟΡΙΑ-ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ-ΜΝΗΜΕΙΑ". ΑΘΗΝΑ 2013, όπου στη σελ. 546 αναφέρει: "...κάτοικοι του χωριού Πετρίλου πέρασαν τα σύνορα και συγκρότησαν στα 1833 λίγες εκατοντάδες μέτρα μακριά, τον οικισμό Καρβασαρά, που λίγο μετά εντάχθηκε στην κοινότητα Μπελοκομίτη" και στη σελίδα 262 αναφέρει: "Τελευταίες κοινότητες των Αγράφων που κτίστηκαν αμέσως μετά την απελευθέρωση των Ευρυτανικών Αγράφων 1832 περίπου είναι ο Καρβασαράς και η Μολόχα. Ο μεν Καρβασαράς χτίστηκε από κατοίκους του χωριού Πετρίλου, η δε Μολόχα από κατοίκους της Απιδιάς για να βρεθούν μέσα στα όρια του ελεύθερου τότε Ελληνικού κράτους".

31. ΑΝΤΩΝΗΣ ΗΛ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ: "ΕΝΑ ΑΓΡΑΦΩΤΙΚΟ ΧΩΡΙΟ .ΜΠΕΛΟΚΟΜΥΤΗΣ ΔΟΛΟΠΙΩΝ", Καρδίτσα 1988, σελ. 13, όπου: "Ο Μπελοκομίτης μαζί με τον Καρβασαρά αποτέλεσαν Κοινότητα ...Ο Καρβασαράς, η Μολόχα και ο Σαρακατσάνικος οικισμός των Ζυγογιανναίων κτίστηκαν από σαρακατσαναίους κτηνοτρόφους μετά την επανάσταση του 1821 για θερμή διαμονή των ίδιων και των κοπαδιών τους"

32. ΣΑΡΑΦΕΙΜ Κ. ΤΣΙΤΣΑΣ: "Τ' ΑΓΡΑΦΑ ΤΗΣ ΠΙΝΔΟΥ", ΑΘΗΝΑΙ 1967, σελ. 24, σημείωση 2, όπου: "Ο Καρβασαράς και η Μολόχα κτίστηκαν μετά την επανάσταση του '21 από τους κατοίκους των γειτονικών υπόδουλων χωριών των Θεσ/κών Αγράφων Πετρίλου και Απιδιάς για να ζήσουν στην απελευθερωμένη περιοχή των Ευρυτανικών Αγράφων".

33. ΚΩΣΤΑΣ ΣΕΡ. ΚΡΙΚΕΛΛΗΣ: "ΜΟΛΟΧΑ -ΔΟΛΟΠΙΑ-ΑΓΡΑΦΑ, Αθήνα 1974, σελ. 170-171, που αναφέρει συγκεκριμένα

και το 1931 .Το 1931 (ΦΕΚ 56Α – 09/03/1931) ο οικισμός Καρβασαρά αποσπάται απ' το Μπελοκομίτη, γίνεται ιδιαίτερη αυτοτελής κοινότητα και ακολουθεί πλέον την ίδια ως άνω διοικητική πορεία και εξέλιξη με τις κοινότητες Μπελοκομίτη και Καρύτσας³⁴..

Ο οικισμός με ΒΔ (ΦΕΚ 2/5-1-1901 απέκτησε σχολείο, το οποίο το 1906 έγινε τριτοβάθμιο κοινό σχολείο. Η ενοριακή εκκλησία των Αγίων Αποστόλων είναι κτισμένη το 1892, όπου υπήρξε εφημέριος για πολλά χρόνια ο Καρυτσιώτης ιερέας παπα-Μήτσος Μίσσας, τον οποίο διαδέχτηκε το 1964 ο επίσης Καρυτσιώτης παπα-Κώστας Τσιλίκας .

Ο Καρβασαράς απ' την ύπαρξή του μέχρι σήμερα συμμετείχε στις απογραφές πληθυσμού, που έδωσαν τα παρακάτω αποτελέσματα :

1879 (70 κατ. εκ των οποίων 32 αρ. και 38 θήλεις) απογράφεται για πρώτη φορά ως υπαρκτός οικισμός του Δήμου **Δολόπων** με την ονομασία **”Καρβασαράς ή Μποτσικάκι”**

1881 (60 κατ.)

1889 (60 κατ., 23 άρρ. και 37 θήλεις)

1893 (130 κατ.)

1896 (225 κατ., 107 άρρνες και 118 θήλεις)

1900 (225 κατ.)

1907 (104 κατ., 52 άρρνες και 52 θήλεις)

1920 (105 κατ. 48 άρρ, και 57 θήλεις)

1928 (123 κατ.)

1940 (254 κατ. εκ των οποίων 125 άρρνες και 129 θήλεις))

1949 Στην από 12-1-1949 κατάσταση του Νομάρχη Ευρυτανίας καταγράφονται 368 κάτ.

1951 (54 κατ.)

1961 (57 κατ.)

1971 (11 κατ.)

1981 (66 κατ.)

1991 (57 κατ.)

2001 (86 κατ.)

2011 (62 κατ. ως μόνιμο πληθυσμό και 86 ως πραγματικό πληθυσμό) .

2021 (69 κατ.) .

Όπως είναι γνωστό, και συνέβη στις μέρες μας, οι ορεινοί και προπάντων οι κτηνοτροφικοί οικισμοί της περιοχής μας (Καρβασαράς, Έλατος, Καρυά, Ζυγογιαννέικα κ. ά.) περί τα τέλη της δεκαετίας του 1970 ερήμωσαν εντελώς και παραμένουν ακατοίκητοι τουλάχιστον κατά τους χειμερινούς μήνες, έχοντας ουσιαστικά μετατραπεί πλέον σε παραθεριστικούς οικισμούς.

Κλείνοντας την παρούσα ιστορική έρευνα θεωρώ ότι πρέπει να σταθούμε και να υπο-

μένα : **”Ο Καρβασαράς είναι νέο χωριό μετά το 1860”**.

34. Ο Καρβασαράς δεν είναι αντικείμενο της παρούσας έρευνας, γι' αυτό και αναφέρεται εδώ ενδεικτικά και συνοπτικά, ωστόσο θα μας απασχολήσει εκτενέστερα σε επόμενο τεύχος.

γραμμίσουμε πρωτίστως το εξής : Οι Οθωμανοί κατέλαβαν τη Θεσσαλία το 1420, ωστόσο το 1444-1445 ο Δεσπότης του Μυστρά Κωνσταντίνος ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ (ο μετέπειτα Βυζαντινός αυτοκράτορας) κατέλαβε αστραπιαία τη Στερεά Ελλάδα και συνέχισε την απελευθερωτική πορεία του στη Δυτική Στερεά, καταλαμβάνοντας την Πίνδο και τμήματα της Θεσσαλίας, σκορπώντας ρίγη ενθουσιασμού κι ελπίδας στους Έλληνες και ξεσηκώνοντας τους κατοίκους και της περιοχής των Αγράφων. Δυστυχώς, όμως, αποκρούστηκε τελικά απ' τους Οθωμανούς, ηττήθηκε και αποχώρησε.

Οι κάτοικοι, λοιπόν, της Καρύτσας, της Μαγγάρδας και του Μπελοκομίτη, που τους γνωρίσαμε στην οθωμανική απόγραφή του 1454/55, δεν είναι κάποια άγνωστα πρόσωπα, είναι δικοί μας άνθρωποι, είναι άνθρωποι με ονοματεπώνυμο, είναι οι απώτατοι πρόγονοί μας, είναι αυτοί που πληροφορήθηκαν με οδύνη ένα χρόνο πριν απ' την εδώ παρουσιάζόμενη απογραφή τους (στις 29 Μαΐου 1453) **την άλωση της Κωνσταντινούπολης**. Είναι οι πρώτοι που άκουσαν στον τόπο αυτό το **"Η Πόλις εάλω"** ... Είναι εκείνοι που βίωσαν τη δραματική αυτή είδηση και δάκρυσαν από πόνο και τρόμο, είναι αυτοί που στο άκουσμα της άλωσης ένοιωσαν μέσα τους βαθειά - και με οδύνη κι απόγνωση - ότι έχασαν πλέον κάθε ελπίδα σωτηρίας απ' τους Οθωμανούς κατακτητές, είναι αυτοί που πέρασαν απ' την μια εποχή στην άλλη, απ' τη Βυζαντινή στην Οθωμανική αυτοκρατορία, ήταν οι άνθρωποί μας που τους σημάδεψε ανεξίτηλα η Ιστορία, η μοίρα και τα γεγονότα κι αυτό είναι αρκετό για να τους θυμόμαστε, να τους σεβόμαστε και να τους μνημονεύουμε αιώνια.

Όψεις κοινωνικής και οικονομικής κατάστασης της Θεσσαλίας

Γριβέλλας Λάμπρος

Α) την περίοδο της τουρκοκρατίας

Σύμφωνα και με τα ιστορικά δεδομένα, η κατάκτηση της Θεσσαλίας από τους Τούρκους πραγματοποιήθηκε σταδιακά από το 1393 μέχρι το 1420-24, αρχικά από τον Εβρενός μπέη με νομάδες άποικους, συνεχίστηκε από το Βαγιαζήτ τον Α΄ και ολοκληρώθηκε από τον Τουραχάν ή Τουρχάν μπέη. Στην πραγματικότητα η κατάκτηση έμοιαζε με περίπατο και όχι με πόλεμο, καθότι η Βυζαντινή Αυτοκρατορία έπνεε τα λούσθια, η δε Θεσσαλία ήταν στην κυριολεξία ξέφραγο αμπέλι. Τριάντα πέντε χρόνια αργότερα (1454-55) έγινε η πρώτη απογραφή των κατακτημένων θεσσαλικών πόλεων και χωριών από τους Τούρκους. Την απογραφή έκαμε ο Μουράτ μπέης και ο γραμματικός του Γουστέμ και τα κατάστιχά τους φυλάσσονται στα Αρχεία του Προεδρικού Συμβουλίου στην Κωνσταντινούπολη.

Ειδικά, για την ιστορία των Αγράφων, η ανώμαλη κατάσταση που επικρατούσε στον ελληνικό χώρο μέχρι και την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας (1881) αφ΄ ενός, και αφ΄ ετέρου το γεγονός ότι η περιοχή των Αγράφων βρισκόταν μακριά από στρατιωτικοπολιτικά κέντρα και μεγάλους δρόμους της εποχής, δεν βοήθησαν στην καταγραφή της ιστορίας τους κατά τη συγκεκριμένη εποχή. Όλα όσα γνωρίζουμε γι΄ αυτήν προέρχονται από πηγές διάσπαρτες, που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο έρχονται κάθε φορά στο φως και, κατά το πλείστον, αναφέρονται συνολικά στη Θεσσαλία.

Στοιχεία που προκύπτουν από την τουρκική απογραφή του 1454-1455

1. Ο πληθυσμός των θεσσαλικών πόλεων

Στους φορολογικούς καταλόγους αναγράφεται ο παρακάτω αριθμός οικογενειών που κατοικούσαν στη Θεσσαλία:

- α) 45.323 οικογένειες απίστων (χριστιανών)
- β) 4.861 οικογένειες πιστών (μουσουλμάνων)
- γ) 50.184 οικογένειες συνολικά

Τα δεδομένα αυτά δεν μας επιτρέπουν να γνωρίζουμε τον ακριβή αριθμό του πληθυσμού, αν λάβουμε όμως υπόψη ότι οι οικογένειες της εποχής ήταν πολυμελείς και πατρι-αρχικές και υπολογίζονταν από τους τούρκους απογραφείς με 5 μέλη καθεμιά, μπορούμε να υπολογίσουμε τον πληθυσμό της Θεσσαλίας σε 250.000 κατοίκους. Ο πληθυσμός αυτός ήταν στην πλειονότητά του ελληνικός, κοντά στον οποίο ζούσαν Αλβανοί, Βλάχοι και μια υπολογίσιμη και πανίσχυρη μειονότητα Τούρκων κατακτητών.

1. Οι πόλεις της Θεσσαλίας σύμφωνα με την απογραφή

Στα κατάστιχα της απογραφής αναφέρονται οι παρακάτω θεσσαλικές πόλεις:

1. Τρίκαλα (τουρκ. Tirxala). Τα Τρίκαλα αριθμούσαν 212 χριστιανικές οικογένειες και 73 χριστιανές χήρες. Οι μουσουλμανικές οικογένειες ήταν 251 και οι μουσουλμάνες χήρες 12, ήτοι 545 οικογένειες συνολικά.

2. Λάρισα (Jeni Sehir). Η Λάρισα αριθμούσε 11 τουρκικές συνοικίες, στις οποίες κατοικούσαν 355 οικογένειες και 12 χήρες. Οι χριστιανοί κατοικούσαν μόνο σε μία συνοικία με 66 οικογένειες και 17 χήρες.

3. Φανάρι (Fener). Το Φανάρι περιλάμβανε μία τουρκική συνοικία και δύο τουρκικές κοινότητες(;) καθώς και τέσσερις ελληνικές συνοικίες. Ο τουρκικός πληθυσμός ανερχόταν σε 906 άτομα, ενώ ο χριστιανικός σε 1476 άτομα.

4. Δαμάσι (Damas), με 287 χριστιανικές οικογένειες και 27 χήρες, δηλ. 1462 άτομα. Ο οικισμός χωριζόταν σε δύο συνοικίες. Στη μία κατοικούσαν Έλληνες και στην άλλη Βλάχοι.

5. Πλαταμώνας(Platimana). Η πόλη αριθμούσε 57 χριστιανικές οικογένειες και 9 χήρες, ήτοι 294 άτομα.

6. Άγραφα. Η τελευταία πόλη (;) που αναφέρεται στο κατάστιχο είναι τα Άγραφα. Η πόλη δεν ήταν χωρισμένη σε συνοικίες και όλος ο πληθυσμός της ήταν χριστιανικός. Το 1454-56 αριθμούσε 357 οικογένειες, 60 άγαμους και 5 χήρες, δηλαδή 392 οικογένειες συνολικά ή 1850 άτομα περίπου. Είναι πιθανόν ένα μέρος τουλάχιστο της στρατιωτικής φρουράς (αρματολοί) του σούμπαση Χατζήμπεη να κατοικούσε στα Άγραφα. Οι πολίτες των Αγράφων και οι χωρικοί των οποίων η πόλη ήταν πρωτεύουσα, πλήρωναν προνομιακά μειωμένο φόρο ispenge (σπέντζα). Ο φόρος αυτός αφορούσε τους μη μουσουλμάνους καλλιεργητές και προεισπράττονταν το Μάη. Οι οικογενειάρχες κατέβαλαν 20 άσπρα, αντί 25, ενώ οι άγαμοι δεν πλήρωναν αυτόν το φόρο. Ο απογραφέας δεν προσδιορίζει το λόγο για τον οποίο η Πύλη παραχώρησε αυτή τη φορολογική ελάφρυνση στο χριστιανικό πληθυσμό των Αγράφων και τη γειτονική περιοχή τους. Αυτή πάντως η φορολογική ελάφρυνση είναι πράγματι τεκμήριο ενός προνομίου, το οποίο παραχώρησε ο κατακτητής. Σύμφωνα με ασφαλείς ιστορικές πηγές, τα προνόμια αυτά απολάμβαναν οι Αγραφιώτες από την εποχή του Βυζαντίου και τα επικύρωσε ο διπλωμάτης σουλτάνος Μουράτ Β' (1420). Έναν αιώνα αργότερα ο Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής βελτίωσε τις παλαιές παραχωρήσεις προς τους Αγραφιώτες με τη γνωστή Συνθήκη του Ταμασίου (10-5-1525).

Εντύπωση προκαλεί η αναλογία χηρών μεταξύ των τουρκικών και των ελληνικών κοινοτήτων, καθώς ο αριθμός χηρών των ελληνικών κοινοτήτων παρουσιάζεται αναλογικά πολλαπλάσιος των χηρών τουρκικών κοινοτήτων, αν και ο πληθυσμός των ελληνικών κοινοτήτων είναι πολύ μικρότερος:

Τρίκαλα	212 χριστιαν. οικογ.	73 χήρες
	251 τουρκ. οικογ.	12 χήρες
Λάρισα	66 χριστιαν. οικογ.	17 χήρες
	355 τουρκ. οικογ.	12 χήρες κ.ο.κ.

Τα παραπάνω είναι ένα δείγμα της εξόντωσης του ανδρικού πληθυσμού από τους τούρκους κατακτητές.

Πίνακας φορολογούμενων προϊόντων

Σιτάρι.....	4,5%	καρύδια	0,37%
Κουκούλια.....	0, 25%	κριθάρι κ.λπ. δημητριακά	9,12%
Ισπέντζα.....	6540 άσπρα*	μύλοι	0,50%
Κυψέλες	0,37%	κρασί	2,51% κ. ά.

*Συνολικά για όλα τα Άγραφα

Τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα δείχνουν τα προϊόντα που φορολογούσαν οι Τούρκοι στη Θεσσαλία, τη φορολογία που επέβαλαν σε καθένα από αυτά και το φόρο που εισέπρατταν. Από το είδος των προϊόντων γίνεται φανερό ότι η φορολογία δεν περιοριζόταν στο χωριό/πόλη Άγραφα, αλλά επεκτείνονταν σε όλη την περιοχή μέχρι τα ριζά (Ζωγλόπι, Μεσενικόλα, Βλάσδο κ.λπ.). Σιτάρι, κριθάρι, κρασί παρήγαν μόνο τα «χαμηλά» χωριά των Αγράφων. Εξάλλου η παραπάνω απογραφή μας βάζει σε σκέψεις σχετικά με τον πληθυσμό της πόλης/ χωριού των Αγράφων. Φυσικά δεν πρόκειται για πόλη με τη σημερινή έννοια. Το πολύ να ήταν ένα κεφαλοχώρι. Προκύπτει όμως η απορία, πώς ήταν δυνατό να συντηρούνται 392 οικογένειες, έστω και με τα δεδομένα εκείνης της εποχής, σε μια άγονη και παντελώς άκαρπη περιοχή!

Αξίζει ακόμη να εξηγηθούν οι λόγοι για τους οποίους οι Τούρκοι παραχώρησαν τα προνόμια στα Άγραφα: Είναι πάντως γνωστό ότι τον 15ο αιώνα η οθωμανική αυτοκρατορία μαστιζόταν από λειψανδρία, εξ αιτίας των συνεχών πολέμων και των εκτεταμένων συνόρων που δημιούργησαν οι κατακτήσεις. Εξ άλλου ο σουλτάνος, ως δυνάμει διάδοχος των Βυζαντινών αυτοκρατόρων, κολακευόταν να εφαρμόζει – έστω δια το φαίνεσθαι - την ίδια μ' εκείνους πολιτική. Οι λόγοι αυτοί επέβαλαν την πολιτική της μετριοπάθειας προς τους κατακτημένους λαούς. Ειδικά για τα Άγραφα, ένας ακόμα λόγος ήταν η μεγάλη φτώχεια του πληθυσμού, αλλά και η δυσκολία ελέγχου της κατάστασης σ' αυτή τη δύσβατη και ορεινή περιοχή. Οι παραπάνω λόγοι οδήγησαν τη τουρκική διοίκηση στην παραχώρηση μιας χαλαρής αυτοδιοίκησης, ώστε να εισπράττει άκόπως τους φόρους, να εξοικονομεί στρατεύματα και να ενθαρρύνει τους ορεινούς να παραχειμάζουν στον κάμπο με τα κοπάδια τους(3ο άρθρο της Συνθήκης του Ταμασίου) και να εισπράττει τους επιπλέον φόρους που είχαν επιβληθεί γι' αυτό το σκοπό.

Η απογραφή του 1663-1677

Η απογραφή του 1663-1667 έγινε περί το μέσο της τουρκικής κατοχής και αξίζει να δούμε τι μεταβλήθηκε στα 200 περίπου χρόνια τουρκικής κατοχής και αν μεταβλήθηκε προς το καλύτερο ή προς το χειρότερο. Ασφαλώς, στο διάστημα που μεσολάβησε θα έγιναν και άλλες απογραφές, οι οποίες, για τους γνωστούς λόγους, δεν βρέθηκαν στα τουρκικά αρχεία. Η παραπάνω απογραφή αναφέρεται στην περίπτωση της Θεσσαλίας και ειδικότερα των Αγράφων και τα περισσότερα στοιχεία έχουν αντληθεί από το βιβλίο του Κων/νου Καμπουρίδη «Η νεότερη Ελλάδα μέσα από τις οθωμανικές αρχειακές πηγές».

Οι Οθωμανοί δεν είχαν βέβαια κανένα ενδιαφέρον να καταγράψουν τη ιστορία του ελληνικού χώρου. Το μόνο που τους ενδιέφερε ήταν η φορολόγηση των κατακτημένων Ελλήνων και των άλλων λαών της Βαλκανικής. Έτσι, τα αρχεία τους συντάσσονται αποκλειστικά για φορολογικούς σκοπούς, μέσα όμως από αυτά αναδεικνύονται πολλά ενδιαφέροντα ιστορικά στοιχεία, όπως ο πληθυσμός κάθε περιοχής, η οικονομική κατάσταση του πληθυσμού, το πλήθος των φόρων που επέβαλαν οι Οθωμανοί, οι πιέσεις και τα δεινοπαθήματα των κατακτημένων λαών κ.ά.. Στη συνέχεια θα παραθέσουμε όσα από τα παραπάνω στοιχεία θεωρούμε ότι θα βοηθήσουν τον αναγνώστη να σχηματίσει μια, κατά το δυνατόν, σφαιρική, εικόνα της εποχής εκείνης, κυρίως ως προς το φορολογικό σύστημα. Η παρουσιαζόμενη απογραφή αναφέρεται στη διοικητική οργάνωση και στους φόρους που επέβαλε στη Θεσσαλία η τουρκική διοίκηση, ειδικότερα στην περιοχή των Αγράφων.

Διοικητική οργάνωση της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας

Τα σαντζάκια. Το σαντζάκι είναι μεγάλη διοικητική μονάδα, παραπλήσια με τη Νομαρχία ή –σε πολλές περιπτώσεις- και με την Περιφέρεια. Η Θεσσαλία –πλην της Μαγνησίας- ανήκε στα σαντζάκια των Τρικάλων. Σε κάθε σαντζάκι υπήρχε ένας πολιτικοστρατιωτικός διοικητής, ο σαντζάκμπεης και ένας θρησκευτικός, ο καδής. Επικεφαλής όλων των σαντζάκμπεη ήταν ο Μπεηλέμπεης.

Οι καζάδες. Ήταν μονάδες στις οποίες εκτείνονταν η ιεροδικαστική αρμοδιότητα του καδής. Το σαντζάκι των Τρικάλων αποτελούνταν από τους παρακάτω καζάδες: 1. Λάρισας και Φαναρίου, στον οποίο υπάγονταν και τα Άγραφα. 2. Τρικάλων, 3. Ελασσόνας, 4. Φαρσάλων, 5. Βελεστίου, 6. Δομένικου, 7. Πλαταμώνα και 8. Αλμυρού.

Οι πρόκριτοι της επαρχίας (Αγιάν Βιλαέτ).

Οι πρόκριτοι προέρχονταν από τους διακεκριμένους κατοίκους της επαρχίας και διορίζονταν με φερμάνι. Τα κύρια καθήκοντά τους ήταν η συγκέντρωση των φόρων και η απόδοσή τους στο Διβάνι. Ήταν όμως επιφορτισμένοι και με θέματα επιμελητείας του οθωμανικού στρατού που περνούσε τότε από τη Θεσσαλία, όπως το χτίσιμο των φούρνων στους σταθμούς για την παραγωγή άρτου, την παραγωγή πλιγουριού για τις εκστρατείες, τη διαπλάτυνση των οδών, την επισκευή των γεφυρών, το μπάζωμα των ποταμών απ' όπου θα περνούσε ο στρατός κ.α.. Οι πρόκριτοι ήταν συνήθως χριστιανοί (Δημογέροντες). Φυσικά όλο το βάρος –οικονομικό και προσωπική εργασία- έπεφτε στους ώμους των υπόδουλων Θεσσαλών.

Οι φόροι

Ο καδής της επαρχίας σε συνεργασία με τους προκρίτους καθόριζαν τις εστίες (avariz) κάθε χωριού. Κάθε εστία ήταν ομάδα νοικοκυριών (avarizhane) και περιλάμβανε –κατά τους υπολογισμούς τους- 3 νοικοκυριά. Κάθε νοικοκυριό υπολογιζόταν την εποχή αυτής της απογραφής με 5 μέλη. Έτσι το Ζ ω γ λ ό π ι π.χ. που στους φορολογικούς καταλόγους είναι γραμμένο ως l z g l o b ma K a l o y e r a v e r s (Ζωγλόπι με τον καλόγερο και άλλα), φέρεται να είχε τον εξής πληθυσμό κατά τη σύνταξη των φορολογικών καταλόγων:

1663: 13 εστίες Χ 3 νοικοκυριά = 39 νοικοκυριά Χ 5 μέλη = 195 κάτοικοι

1666: 13 « 3 « = 39 « Χ 5 « = 195 «

1677: 9 « 3 « = 27 « Χ 5 « = 135 «

Οι εναπομείναντες 135 κάτοικοι υποχρεώθηκαν να πληρώνουν και το φόρο των φυγάδων, δηλαδή μοιράζονταν το φόρο που αναλογούσε σε 195 κατοίκους.

Οι εστίες και τα νοικοκυριά

Είναι γνωστό ότι οι οικογένειες του καιρού εκείνου ήταν πατριαρχικές. Σε κάθε εστία, δηλαδή σε κάθε κατοικία ή συγκρότημα κατοικιών, διέμεναν τρία και περισσότερα αδέρφια με τις οικογένειές τους (νοικοκυριά). Όλοι αυτοί αποτελούσαν φορολογικά μια εστία. Ανταποκρίνονταν όμως τα στοιχεία της απογραφής στον πραγματικό αριθμό των κατοίκων; Υποθέτουμε πως όχι, διότι τα αραιοκατοικημένα χωριά των Αγράφων εκείνης της εποχής, με τις πολλές εξοχικές αγροικίες διασκορπισμένες στα δάση, απέφευγαν, στο μέτρο του δυνατού την απογραφή, αφού γνώριζαν ότι απέβλεπε μόνο σε φορολογικές επιβαρύνσεις. Είναι γνωστό εξ άλλου ότι με τη παραχώρηση των προνομίων (Συνθήκη αυτονομίας των Αγράφων του 1525), τα Αγραφιώτικα χωριά πλήρωναν φόρο κατ' αποκοπή και έπειτα οι προεστοί διαιρούσαν τον οφειλόμενο φόρο με τον αριθμό των οικογενειών. Όσο λιγότερες εστίες δηλώνονταν, τόσο περισσότερος φόρος αναλογούσε σε κάθε οικογένεια. Δεδομένου ότι οι περισσότερες οικογένειες ήταν διασκορπισμένες στα πυκνά δάση, ήταν δύσκολο να επαληθευτεί από την τουρκική διοίκηση ο ακριβής αριθμός τους και έτσι οι πρόκριτοι έκαναν τη κατανομή του φόρου στις εστίες που δηλώθηκαν.

Ας πάρουμε ως παράδειγμα πάλι το χωριό Ζωγλόπι, το οποίο δηλωνόταν με 39 νοικοκυριά. Ας υποθέσουμε ότι στο χωριό αναλογούσε κεφαλικός φόρος 975 άσπρα. Έτσι σε κάθε νοικοκυριό (1 νοικοκυριό= 3 οικογένειες) αναλογούσε φόρος 25 άσπρα. Αν όμως διέφευγαν της εγγραφής 12 νοικοκυριά, (επιδημίες, μετακινήσεις κλπ.) τότε τα 975 άσπρα του φόρου θα κατανέμονταν σε 27 νοικοκυριά που απέμειναν, και σε κάθε νοικοκυριό θα αναλογούσε φόρος περίπου 36 άσπρα. Αν ο φορολογούμενος πληθυσμός συνέχιζε τη εγκατάλειψη του πατριού εδάφους, τότε και η μικρή μειοψηφία που είχε παραμείνει, αδυνατούσα να πληρώνει τους δυσβάστακτους φόρους, εγκατέλειπε κι εκείνη το χωριό, το οποίο φορολογικά χαρακτηριζόταν ως κατεστραμμένο. Τέτοια χωριά συναντούμε αρκετά και στον νομό Καρδίτσας. Γενικώς, το φορολογικό σύστημα ήταν τόσο δίκαιο, όσο δίκαιοι και εφευρετικοί ήταν και οι πρόκριτοι!

Τα είδη των φόρων

Οι φόροι τους οποίους επέβαλε η τουρκική διοίκηση στους κατακτημένους λαούς διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: Τους *θηρσκευτικούς* και τους *έκτακτους*. Στους *θηρσκευτικούς* ανήκει η *δεκάτη* και ο *κεφαλικός φόρος*. Η δεκάτη αφορούσε κάθε είδους εισοδήματα που παράγονταν στην επαρχία. Φορολογούνταν τα πάντα. Το σιτάρι, το κριθάρι (για τα άλογα του στρατού), τα αμπέλια, οι κυψέλες, τα πρόβατα και άλλα πολλά. Με τον όρο δεκάτη, εννοούμε ασφαλώς ότι φορολογούνταν το 10% της παραγωγής. Σ'

αυτό οι Τούρκοι πρόσθεταν έξοδα διαβίωσης των εισπρακτόρων, οδοιπορικά, έξοδα δικαστηρίου, έξοδα για τους υπηρέτες κλπ. που το σύνολό τους σε πολλές περιπτώσεις έφτανε το 50% της παραγωγής, συν όσα ιδιοποιούνταν οι εντεταλμένοι για την είσπραξη φοροεισπράκτορες. Μερικοί από εκείνους πλούτιζαν από τη φοροκλοπή.

Κεφαλικό φόρο (Cizye ή harac) πλήρωναν οι μη μουσουλμάνοι κάτοικοι της επαρχίας, με πρόσχημα την προστασία της ζωής τους, της περιουσίας τους και την ελεύθερη άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων τους. Ο κεφαλικός φόρος δεν ήταν ίδιος σε όλες τις επαρχίες της αυτοκρατορίας, ούτε σε όλες τις εποχές. Από τον κεφαλικό φόρο εξαιρούνταν οι άποροι με εισόδημα κάτω από 300 άσπρα, οι άνεργοι, οι γυναίκες, τα παιδιά, οι τυφλοί, οι ανάπηροι, οι κληρικοί, οι μοναχοί, οι μετακινούμενοι βλάχοι και οι αρματολοί. Ορισμένα από τα χωριά των Θεσσαλικών Αγράφων δεν πλήρωναν κεφαλικό φόρο (Καμπουρίδης), χωρίς να διευκρινίζεται με ποια κριτήρια είχαν αυτά επιλεγθεί. Στους φορολογικούς καταλόγους των ετών 1663-1677, άγνωστο για πιο λόγο, τα παρακάτω χωριά των Θεσσαλικών Αγράφων **δεν πλήρωναν κεφαλικό φόρο: Πετρίλο, Καστανιά, Βλάσδο, Νεοχώρι, Σμόκοβο, Καρίτσα, Κνίσοβο, Ρεντίνα, Βουνέσι, Κουμπουριανά, Γράλιστα, Βλάσι, Βούνιστα, Σιάμ, Ζωγλόπι, Μπεζούλα, Στεφανάδα, Μεσενικόλας, Στούγκο, Σπυρέλο, Μπελάγια, Πορτή, Κερασιά, Σκλάταινα, Μπελοκομύτι, Μαυρομμάτι, Φανάρι.**

Έκτακτοι ή εθιμικοί φόροι είναι ποικιλώνυμοι φόροι, γνωστοί με το γενικό όρο *anariz* (φορολογίες) και έχουν καταμετρηθεί περισσότεροι από 90! Οι φόροι αυτοί επιβάλλονταν με διαταγή του σουλτάνου και δεν είχαν σχέση με τους θρησκευτικούς φόρους, δηλαδή τη δεκάτη και τον κεφαλικό. Άλλοι από αυτούς ήταν συνηθισμένες εισφορές για τη συντήρηση των θεσμών, όπως τα αυτοκρατορικά μαγειρεία, το ναυτικό, το ταχυδρομικό σύστημα, η φύλαξη ορεινών διαβάσεων, η συντήρηση γεφυρών, δρόμων ή συντριβανιών και άλλοι επιβάλλονταν για την κάλυψη έκτακτων αναγκών, όπως εκστρατείες του σουλτάνου, σιτοδείες κλπ.. Ορισμένοι από τους φόρους αυτούς επιβάλλονταν σε είδος, όπως κριθάρι για τα άλογα του στρατού, ύφασμα για τις στολές των γενιτσάρων, πανιά και επίδεσμοι για τα τραύματα των στρατιωτών, μάλλινο ύφασμα για να καθαρίζουν τα καζάνια, φρούτα για το χαρέμι του σουλτάνου κ.ά..

Πόσο φόρο πλήρωναν τα χωριά των Αγράφων

Από τους φορολογικούς καταλόγους της απογραφής διαπιστώνουμε ότι κάθε εστία πλήρωνε:

Δημόσιο φόρο (<i>miri</i>).....	90 άσπρα
Για τους φυγάδες (<i>gurihte</i>).....	66
Έξοδα διαβίωσης υπ/λων	14
« υπηρετών	2
Για ανυπότακτους	18
Διάφορα	4
Σύνολο	194

Διαιρώντας κάθε εστία με τον αριθμό 3 βρίσκουμε ότι κάθε οικογένεια πλήρωνε 64,6 άσπρα, που αναλογούν σε κάθε άτομο 13 άσπρα περίπου.

Σημ: Τα άσπρα ήταν μικρά αργυρά νομίσματα σημαντικής αξίας και κυκλοφορούσαν καθ' όλη την τουρκοκρατία,

Τα χωριά των Θεσσαλικών Αγράφων που περιλαμβάνονται στους φορολογικούς καταλόγους ήταν:

Περίλο, Μπουκοβίτσα, Απιδιά, Καστανιά, Τετάγι, Βραγγιανά, Άγιος Γεώργιος, Γλογοβίτσα, Λιάσκοβο, Άγραφα, Καταφύγι, Παλιόκαστρο, Θραψίμι, Βλάσδο, Βατσουινιά, Νεοχώρι, Σμόκοβο, Μάραθος, Καρίτσα, Σιλπιανά, Άγιος Ιωάννης, Κνίσσοβο, Ρεντίνα, Καροπλέσι, Γόλτσα, Βουνέσι, Κουμπουριανά, Γράλιστα, Βλάσι, Πάπα, Βούνισα, Σιάμ, Ζωγλόπι, Μπεζούλα, Στεφανιάδα, Λακρέσι, Μεσενικόλας, Στούγκο, Σπυρέλο, Πορτίτσα, Αργύρι, Μπελάγια, Πορτή, Μαστρογιάννη, Κερασιά, Σπινάσα, Κυδωνιά, Δρανίστα, Σκλάταινα, Κανάλια, Παλιούρι, Μπελοκομύτης, Ζερέτσι, Μαυρομάτι, Φανάρι.

Παράπονα στο σουλτάνο

Ο θρησκευτικός νόμος των Οθωμανών επέβαλε στο σουλτάνο να ακούει τα παράπονα των υπηκόων του και να απονέμει το δίκαιο. Ο νόμος αυτός τηρούνταν με θρησκευτική ευλάβεια, τουλάχιστο τυπικά. Οι καταγγελίες των χριστιανών αφορούσαν αδικήματα που διαπράττονταν από τους καδήςδες και άλλα διοικητικά όργανα. Συνήθως τα αδικήματα αυτά αναφέρονταν σε καταπάτηση περιουσιών από ισχυρούς μουσουλμάνους, σε τοκογλυφία, σε υπερβολικούς φόρους κ.ά.. Οι καταγγελίες γίνονταν αυτοπροσώπως από τους αδικούμενους ή με αντιπροσώπους τους και υπέβαλαν τα παράπονά τους στον ίδιο το σουλτάνο. Από το γεγονός ότι οι άνθρωποι αυτοί παρά τα μεγάλα έξοδα, την ταλαιπωρία και τους κινδύνους στους οποίους υποβάλλονταν, δεν δίσταζαν να μεταβούν στην Πόλη και να παρουσιαστούν στο σουλτάνο ή τέλος πάντων στους αξιωματούχους του, πρέπει να συμπεράνουμε ότι, στις περισσότερες περιπτώσεις αποδίδονταν δίκαιο. Φυσικά, για να φτάσει κανείς ως το σουλτάνο, έπρεπε να καταβάλει ένα επιπλέον μπαξίσι σε αξιωματούχους!

Ο Άγγλος περιηγητής William Martin Leake (1770-1860)

Το 1805 η Αγγλία, της οποίας το πολιτικό αισθητήριο ήταν και εξακολουθεί να είναι οξύτατο, έστειλε στην Ελλάδα τον Άγγλο αντισυνταγματάρχη Γ ο υ ί λ ι α μ Λ η κ, με εντολή να περιοδεύσει τον ελλαδικό χώρο, να συγκεντρώσει στρατιωτικές και άλλες πληροφορίες και να χαρτογραφήσει την περιοχή. Ο Ληκ ήταν έμπειρος διπλωμάτης. Δεν ήταν άλλωστε η πρώτη αποστολή του αυτή. Το 1800 περιηγήθηκε την Κύπρο και τη Μ. Ασία, τη Συρία και την Αίγυπτο, για τον ίδιο σκοπό. Το φθινόπωρο του 1805 ο Ληκ έφτασε στα Γιάννινα και παρουσιάστηκε στον Αλή, με συστάσεις, ως Άγγλος περιηγητής. Ο Αλής βέβαια δεν ήταν αφελής. Γνώριζε το σκοπό της επίσκεψης του Άγγλου, όπως και άλλων Ευρωπαίων «περιηγητών», αλλά εκείνη την εποχή αναζητούσε συμμαχίες στην Ευρώπη και φερόταν με μεγάλη γαλαντομία. Δέχτηκε τον Ληκ με τιμές, τον φιλοξένησε και του έδωσε άλογα, αγωγιάτες και φρουρά, αλλά και ένα φιρμάνι πού άνοιγε όλες τις πόρτες στην επικράτειά του.

Το πρώτο ταξίδι του Ληκ στην Ελλάδα διάρκεσε δυο χρόνια (1805-1807) και το δεύτερο, που μας ενδιαφέρει περισσότερο, άλλα δύο χρόνια (1808-1810). Λάτρης του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού ο Ληκ, και μαγεμένος από την όμορφη χώρα μας, δεν αρκέστηκε στη διπλωματική του αποστολή. Στις περιοδείες του κατέγραψε τα πάντα: Γεωγραφικά και δημογραφικά στοιχεία, μνημεία, ήθη, έθιμα, ασχολίες των κατοίκων, οικονομική και πολιτισμική ζωή. Και, παρά τα ανυπόφευκτα λάθη του, μας άφησε πολύτιμα στοιχεία για την κατάσταση που επικρατούσε στη χώρα μας εκείνη τη σκοτεινή περίοδο. Χωρίς τον Ληκ η ιστορία μας θα ήταν φτωχότερη.

Περίηψη στα Άγραφα (Έτσι τουλάχιστο επιγράφεται το ταξίδι του)

Στις 25 Νοεμβρίου 1809 ο Ληκ έφτασε με τη συνοδεία του στα Τρίκαλα και τις επόμενες ημέρες (δεν καταγράφει ημερομηνίες) περιόδευσε την υπόλοιπη Δυτική Θεσσαλία. Δεν είναι βέβαιο ότι ο ίδιος επισκέφθηκε τ' Άγραφα. Το πιθανότερο είναι ότι συγκέντρωσε τα στοιχεία και τις πληροφορίες που καταγράφει, τα οποία θα παρουσιάσουμε εν περιλήψει και αποσπασματικά.

Ιστορικά στοιχεία:

1. Τ' Άγραφα απολαμβάνουν εξαιρετικά προνόμια¹, τα οποία χρονολογούνται από την εποχή των Βυζαντινών αυτοκρατόρων, όταν τα χωριά τους δεν καταγράφηκαν χωριστά στα δημόσια βιβλία, αλλά υπολογίζονταν ως ένα σώμα για την καταβολή φόρων.

2. Κρίνοντας από την ονομασία των μερών και από την απουσία άλλης ξένης γλώσσας παραδέχεται ότι τ' Άγραφα διαφύλαξαν τον εαυτό τους προ της τουρκικής καταλήψεως από προσμίξεις με Βουλγάρους, Βλάχους και άλλους λαούς.

3. Ακόμη προ δεκαπενταετίας (1790-1805 περίπου), τα Άγραφα απολάμβαναν αυτοκυβέρνηση, η οποία παραχωρήθηκε από τον «Μωάμεθ τον Β'», όταν αυτός κατέλαβε την Αλβανία. Το αυτοκρατορικό χρυσόβουλο λέγεται ότι βρίσκεται ακόμη στο Φανάρι της Κωνσταντινουπόλεως. Κάθε χρόνο εκλεγόταν με ψηφοφορία ένας άρχοντας και 5-6 βοηθοί του δηמוγέροντες, που είχαν τη δύναμη να επιβάλλουν ακόμη και κεφαλική τιμωρία. Ένας χριστιανός καπετάνιος με 200 άνδρες και ένας Αλβανός με 300 κρατούσαν την ησυχία του διαμερίσματος και την ασφάλεια των δρόμων και των διαβάσεων, πάντοτε υπό τις διαταγές της Δημογεροντίας².

4. Τα τελευταία χρόνια η δράση των Ελλήνων κλεφτών και των Αλβανών ληστών έδωσαν πρόφαση στον Αλή να καταπατήσει τη συνθήκη και να υποτάξει τ' Άγραφα. Από τις πρώτες ενέργειές του ήταν να βάλει στο χέρι τον Τσολάκογλου της Ρεντίνας και να τον κρατήσει στη φυλακή, μέχρις ότου του αποσπάσει 2000 λίρες. Τότε του έδωσε την άδεια να επιστρέψει στο σπίτι του, αλλά επειδή πολλοί από τους απολυθέντες αρματολούς έγιναν κλέφτες και λυμαίνονταν την περιοχή γύρω από τη Ρεντίνα, ο Τσολάκογλου φοβήθηκε ή προφασίστηκε ότι φοβήθηκε να επιστρέψει. Είπε τότε στον πασά ότι προτιμά να κοπεί από το σπαθί του βεζύρη, παρά να σκοτωθεί από κλέφτικο παλιοντούφεκο και ζήτησε την άδεια να εγκατασταθεί στα Γιάννινα.

1. Ιστορικό λάθος. Τα προνόμια στ' Άγραφα δόθηκαν με τη Συνθήκη του Ταμασίου το 1425, από το σουλτάνο Σουλεϊμάν τον Μεγαλοπρεπή

2. Αυτή η σύνθεση δεν καταγράφεται από άλλον ιστορικό. Δεν καταγράφηκαν μικτά αρματολίκια. Οι αρματολοί ήταν στην αρχή Αλβανοί και αργότερα προσκυνημένοι κλέφτες.

Δημογραφικά στοιχεία: Τ' Άγραφα περιλαμβάνουν 85 χωριά και 7685 σπίτια ,και προ δεκαπενταετίας ήταν περισσότεροι από 50.000 κάτοικοι. Υπάρχουν 15 μεγάλα μοναστήρια και πολλά μικρότερα και λείψανα των Ελληνιστικών πόλεων και φρουριών. Η κυριότερη κώμη και πρώην έδρα της Δημογεροντίας των Αγράφων είναι η Ρεντίνα με 450 σπίτια. Άλλα χωριά: Πετρίλο, Μεγάλη Καστανιά, Φουρνά, Βλάσδο, Φανάρι (Προφανώς εννοούσε τα μεγάλα χωριά).

Μοναστήρια: 1. Η Τ α τ ά ρ ν α, δυτικά της Φραγκίστας, κοντά στον Αχελώο, όπου υπάρχει η μεγάλη υπόγεια πηγή Μαρδάχα, 2. Το Σ τ α ρ ο π ή γ ι της Ρεντίνας. 3. Η Μονή της Μ ο ύ χ ας, το ξυλόγλυπτο τέμπλο της Μονής εξαιρετικής τέχνης, βρίσκεται στον Ι.Ν. της Καστανιάς. 4. Η Κ ο ρ ώ ν η, φημισμένη για την αρχαιότητά της και για μερικές σπάνιες εικόνες, με τις οποίες στολίστηκε το μοναστήρι από έναν αυτοκρατορικό διερμηνέα, Κ ο σ κ ο υ λ ά. 5. Η Π έ τ ρ α, πλησίον του μεγάλου χωριού Καταφυγίου.

Αρχαία μνημεία: Στο ανατολικό τμήμα των Αγράφων κυριότερα λείψανα αρχαιότητας βρίσκονται στην Ρεντίνα και Καίτσα, όπως και πλησίον του Σμοκόβου, Καταφυγίου και Αγίου Γεωργίου, αλλά το Παλαιόκαστρο Σμοκόβου είναι το αρχαιότερο.

Οικονομική ζωή: Παρά το ότι η χώρα είναι ορεινή, η φιλοπονία, η ασφάλεια και η γόνιμη γη σε μερικά μέρη βοηθούν τους Αγραφιώτες να εξάγουν αρκετά γεωργοκτηνοτροφικά προϊόντα. Η ετήσια παραγωγή, όπως επίσημα δηλώνεται (10),είναι η εξής:

15000 φορτώματα κρασιού (περίπου 1500 τόνοι).

100.000 οκάδες βούτυρο.

200.000 « τυρί.

200.000 « έρια (προβατόμαλλα).

4000 « μετάξι

2000 « κερύ μελισσών

40000 « γιδοπρόβατα

2000 « γελάδια

Τιμές: Οι τιμές κατά την παρούσα εποχή (1809) είναι:

Βούτυρο..... 1 γρόσι η οκά οκά (1 γρόσι = 100 παράδες)

Τυρί..... 15 παράδες η οκά

Μέλι 20 « «

Κερί..... 5 γρόσια η οκά

Κρασί..... 8 γρόσια το φόρτωμα (100 οκάδες).

Πρόβατα 8 « το ένα

Γίδια..... 5 « «

Γελάδια..... 30 « «

Σιτάρι..... 6 παράδες η οκά.

Κότες..... 15 « η μία.

Τα δημητριακά που παράγονται στ Άγραφα σπάνια επαρκούν για τις ανάγκες του πληθυσμού και συμπληρώνονται κατά το 1/6 περίπου. Στα χωριά που δεν έχουν γεωργική παραγω-

γή, έχουν πόρους ζωής από τη βιοτεχνία διαφόρων αντικειμένων από βαμβάκι και μαλλί, όπως χωριάτικα ενδύματα, μανδήλια, ζωνάρια, πετσέτες. Υπάρχουν επίσης και τεχνίτες που κατεργάζονται το χρυσό και το ασήμι. Στη Σκλάταινα (Δρακότρυπα) υπάρχει εργαστήριο κατασκευής σπαθιών, όπλων και πιστολιών, τα οποία πουλιούνται προς 15 γρόσια το ένα. Τέλος μεγάλη αναλογία Αγραφιωτών, όπως όλοι οι ορεινοί της Ελλάδας, κερδίζει τα προς το ζην στο εξωτερικό, ως εμπορευόμενοι και τεχνίτες ή ως αγωγιάτες σε γειτονικά διαμερίσματα.

Ο Ληκ αναφέρει ελάχιστα χωριά των Αγράφων και εξάλλου τα στοιχεία που παραθέτει είναι αποσπασματικά και εν πολλοίς ανακριβή και αυτό πιστεύω ότι οφείλεται στους πληροφοριοδότες του. Το ίδιο ισχύει και για τα μοναστήρια, τα περισσότερα από τα οποία ήταν σταυροπηγιάκα, δηλαδή υπάγονταν κατ' ευθείαν στο Πατριαρχείο Κων/πόλεως και απολάμβαναν εξαιρετικά προνόμια. Μια ένδειξη ότι ο Ληκ δεν επισκέφτηκε ο ίδιος τα Άγραφα είναι και οι λέξεις «έμαθα» και «λέγεται», πιο κάτω. Τα στοιχεία που κατέγραψε τα πληροφορήθηκε είτε από τις τουρκικές Αρχές, είτε από Έλληνες κληρικούς ή λαϊκούς. Συνήθως όμως μόνο οι τουρκικές Αρχές μπορούσαν να διαθέτουν τέτοια στοιχεία, τα οποία, όσο και αν αποκλίνουν από την πραγματικότητα, δίνουν μια εικόνα της οικονομικής ευρωστίας των Αγράφων στις αρχές του 19ου αιώνα. Τα χρόνια που ακολούθησαν, με την εισβολή και τις αυθαιρέσεις των αλβανικών ορδών του Αλή, τις ληστείες και τις βιαιοπραγίες, ο πληθυσμός των Αγράφων ελαττώθηκε και η οικονομία καταστράφηκε.

Β. Μετά την Απελευθέρωση (1881) - Ο τύπος της Καρδίτσας

Καθρέπτης, θα λέγαμε της κοινωνικής και οικονομικής κατάστασης της Καρδίτσας και της περιοχής της αποτελεί ο ημερήσιος τύπος της Καρδίτσας που έκαμε την εμφάνισή του στην πόλη, σχεδόν αμέσως μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας. Ο τύπος, εκ του αφανούς, είναι από τα πιο αποτελεσματικά εργαλεία που συντελούν στην ανάπτυξη, διότι καταγράφει την καθημερινότητα, τις επιτυχίες και τα λάθη του παρελθόντος, συγχαίρει ή κατακρίνει την εξουσία και δημιουργεί χώρο για συγκρίσεις και σωστές αποφάσεις.

Τα περισσότερα στοιχεία που μας παραδόθηκαν τα οφείλουμε σε δημοσιογράφους, όπως ο Γεώργιος Μαρινόπουλος από τη Λαμία, που το Σεπτέμβριο του 1882 ίδρυσε στην Καρδίτσα την βραχύβια εφημερίδα «ΚΑΡΔΙΤΣΑ», και ο Απόστολος Γεωργίου Σαμαρόπουλος, από τον Παλαμά Καρδίτσας, που λίγα χρόνια αργότερα ίδρυσε την εφημερίδα «ΘΕΣΣΑΛΙΩΤΙΣ» καθώς και την εφημερίδα «ΑΓΡΑΦΑ», της οποίας δεν έγινε δυνατό να βρεθεί κάποιο φύλλο.

Τον δρόμο στην έλευση της δημοσιογραφίας στην Καρδίτσα άνοιξε ο παραπάνω Γεώργιος Μαρινόπουλος. Οι αδελφοί Μαρινόπουλοι, Γεώργιος και Δημήτριος, διατηρούσαν στη Λαμία βιβλιοπωλείο και τυπογραφείο. Δύο μήνες μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας έλαβαν τη ριψοκίνδυνη απόφαση να μεταφέρουν την επιχείρηση και στην ελεύθερη Καρδίτσα.

Οι δύο αδελφοί μετέφεραν τον εξοπλισμό τους στη συνοικία Βαρούσι της πόλης «έναντι της οικίας Γεωργίου Τσουφίδου, αντίκρου της πρώην οικίας του δικηγόρου κ. Βελίνη. Το τυπογραφείον δέχεται την εκτέλεσιν πάσης εργασίας, υποσχόμενον ταχύτητα περί την εκτύπωσιν και εντέλειαν ως προς την εργασίαν»¹, όπως μας πληροφορεί το πρώτο της φύλλο της 8/9/1882. Λίγο αργότερα,

το τυπογραφείο αποκτά και δεύτερο πιεστήριο, αγγλικής κατασκευής, ενώ εμπλουτίζει και τον εξοπλισμό του σε τυπογραφικά στοιχεία. Ο Γεώργιος Μαρινόπουλος ήταν ο ίδιος εκδότης, διευθυντής και δημοσιογράφος της εφημερίδας, η οποία ήταν τετρασέλιδη και στην αρχή εκδιδόταν κάθε 15 ημέρες, ενώ αργότερα μια φορά την εβδομάδα. Από το 1884 αναφέρεται ως συντάκτης της εφημερίδας και ο γνωστός την εποχή του δικηγόρος της Καρδίτσας Κίμων Βελίνης (καταγωγή από τη Νάουσα), ο οποίος διατέλεσε και βουλευτής Καρδίτσας (1895-1902).

Παρ: 1. *Η ονοματοδοσία οδών και πλατειών της Καρδίτσας πραγματοποιήθηκε με απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου στις 3 Ιανουαρίου 1888.*

Η ετήσια συνδρομή στην «ΚΑΡΔΙΤΣΑ» είναι η εξής: *Για την Καρδίτσα δραχμές 10, Για τις επαρχίες και τους Δήμους 12, Για το εξωτερικό 14.* Η συνδρομή όμως είναι δύσκολο να εισπραχθεί και ο Μαρινόπουλος καταφεύγει ακόμη και σε πατριωτικούς στίχους για να συγκινήσει τους προπάτορές μας. Ιδού:

*« Εις την πόλιν μας Καρδίτσαν εξεδόθη εφημερίς,
ηξιώθη δε και τούτο ν' απολαύσει η πατρίς.
Αγαπήσας ο συντάκτης επωνόμασε συνάμα
την εφημερίδα ταύτην και «ΚΑΡΔΙΤΣΑ» εν τω άμα.
Η Κοινότης μας οφείλει στο εξής να μιμηθεί
τας ανεπτυγμένας πόλεις, πλέον να μην κοιμηθεί.
Να συνδράμει την ΚΑΡΔΙΤΣΑΝ, όπερ είναι και καλόν,
χωρίς όμως να λυπείται έκαστος τον οβολόν(!!!)
Πρέπει, φίλοι πατριώται, να προσφέρετε ευθύς
συνδρομήν στο «φύλλον» τούτο δέκα φράγκα ο καθείς.
Όχι μόνο Καρδιτσιώται, αλλά όλα τα χωρία,
Καραγκούνηδες, Αγραφιώται, Ζήτω η Ελευθερία!»*

Η «ΚΑΡΔΙΤΣΑ» καταγράφει κυρίως τη καθημερινότητα, τα μικρά και μεγάλα γεγονότα και τα προβλήματα της μικρής πόλης, τη ζωή, την εμπορική και οικονομική της κίνηση και, επειδή το μάτι του δημοσιογράφου πάντα αλληθωρίζει είτε προς την κυβέρνηση είτε προς την αντιπολίτευση, καταγράφει και την πολιτική κίνηση. Η εφημερίδα αυτή την εποχή αντιπολιτεύεται την κυβέρνηση Τρικούπη και πρόσκειται στην αντιπολίτευση του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου. Αργότερα, το 1884, τη βρίσκουμε στην τρικουπική (κυβερνητική) παράταξη!

Η εφημερίδα «ΚΑΡΔΙΤΣΑ» δεν μακροήμερευσε. Ως επιχείρηση, όχι μόνο δεν απέβη κερδοφόρος, αλλά ζημιογόνος ήταν και τα χρόνια που λειτούργησε, συντηρούνταν από την επιχείρηση των εκδοτών στη Λαμία. Τι ήταν όμως εκείνο, αν όχι το κέρδος, που ώθησε τους αδελφούς Μαρινόπουλου να αποδυθούν στη περιπέτεια λειτουργίας εφημερίδας σε μια μικρή αγροτική πόλη, όπως ήταν τότε η Καρδίτσα, της οποίας τόσο οι επιχειρήσεις όσο και οι εγγράμματοι κάτοικοι ήταν ελάχιστα;

Οι αδελφοί Μαρινόπουλοι, ήταν από τους πιονέρους εκείνους, που έσπευσαν να καλύψουν το κενό που δημιουργήθηκε στις «νέες χώρες» του Ελληνισμού, μετά την έξοδο των Τούρκων, και

ήταν εκείνοι που έθεσαν τις βάσεις της ανάπτυξης και της προόδου, διατηρώντας ίσως στο πίσω μέρος του μυαλού τους και την ελπίδα ότι το μέλλον έσεται, και για την επιχείρησή τους, καλύτερο. Δυστυχώς όμως την ιστορία δεν τη γράφουν οι πιονέροι, αλλά εκείνοι που ακολουθούν.

Σταχυολογώντας τα δημοσιεύματα και τις διαφημίσεις των παραπάνω εφημερίδων αποκαλύπτουμε ειδήσεις, που προδίδουν ιστορικά γεγονότα του τόπου μας.

Δημοσιεύσεις της εφημερίδας «ΚΑΡΔΙΤΣΑ» που βοήθησαν στην ανάπτυξη της Καρδίτσας:

1.Ο Θεσσαλικός Σιδηρόδρομος είναι το μεγαλύτερο έργο που έβγαλε τη Θεσσαλία από την απομόνωση και συνετέλεσε τα μέγιστα στην ανάπτυξη της περιοχής, αλλά και το έργο που εκτελέστηκε σε χρόνο ρεκόρ. Οι εργασίες άρχισαν τον Σεπτέμβριο του 1883 από το Βόλο και το τρένο εισήλθε στον Σταθμό της Καρδίτσας στις 27 Μαΐου 1884! Όπως ήταν φυσικό, στη διαδρομή του υπήρξαν πολλά εμπόδια, στην υπερπήδηση των οποίων τα μέγιστα συνετέλεσαν και τα δημοσιεύματα της ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ, που καθημερινά ενημέρωνε το κοινό για την πορεία του έργου. Για την άφιξη του τρένου η εφημερίδα γράφει:

«Έφθασε χθές μέχρι του σταθμού Καρδίτσας ο συρμός του σιδηροδρόμου, πλήθος δε πολύ, εν χαρά μετέβη ίνα ίδει το πρωτοφανές δια την επαρχίαν θέαμα αμαξών συρομένων ουχί πλέον υπό βοών ή ίππων αλλά δι' ατμού. Πάντες ηυλόγουν το όνομα του αναδεχθέντος την κατασκευήν του σιδηροδρόμου κ. Θ. Μαυρογορδάτου, ως και του νυχθημερόν μοχθήσαντος υπέρ της ταχίστης περαιώσεως του έργου, διευθυντού κ. Λεσκάν»

Στην τελευταία πρόταση δεν μας τα λέει καλά ο δημοσιογράφος. Αντί δηλαδή να εισπράξει ευχαριστίες ο πρωθυπουργός Τρικούπης και η κυβέρνησή του, που εμπνεύστηκε και κατασκεύασε το έργο, τις απονέμει στους εργολάβους!

2. Τα καταστήματα της Αγοράς: Μεγάλο πρόβλημα αντιμετωπίζει η Καρδίτσα με τα σεσαθρωμένα και ετοιμόρροπα καταστήματα της Αγοράς που κληρονομήθηκαν από τους Τούρκους. Η πόλη δεν διαθέτει ακόμη Πολεοδομία και η μόνη λύση αντικατάστασής τους με σύγχρονα κτίρια είναι οι συχνές πυρκαγιές που εκδηλώνονται στις πυκνοκατοικημένες συνοικίες. Η εφημερίδα με δημοσιεύματά της συνιστά στη δημοτική αρχή, την ίδρυση πολεοδομίας για τη χάραξη οδών και πλατειών στην πόλη, και για ν' αποφευχθεί η αυθαίρετη δόμηση.

3.Ειδήσεις

α) Τα Λουτρά Σμοκόβου λειτουργούν όπως και επί τουρκοκρατίας, με το σύστημα της ενοικίασης από ιδιώτη. Ενοικιαστής ο Ιωάννης Μερλέμης (28-4-1883)

β) Τα Λουτρά Δρανίστης ενοικιάστηκαν από τον Σπυρίδωνα Σαραγούλα.

γ) Η λαϊκή αγορά της Τετάρτης πρέπει να μεταφερθεί από την κεντρική πλατεία σε άλλο μέρος (30-6-1884).

δ) Μαρασμός στο εμπόριο από την αναχώρηση των οθωμανών. Την αγορά συντηρούν το τάγμα στρατού και οι εργάτες του σιδηροδρόμου (30-6-1884)

ε) Έλλειψη νερού. "Έλλειψη ύδατος παρατηρείται εις την πόλιν. Παρακαλείται το Δημοτικόν Συμβούλιον να επισπεύσει την κατασκευήν υδραγωγείου εις την Παπαράντζαν (7-7-1884).

σι) Έλλειψη Γυμνασίου. Κατ' επανάληψιν η εφημερίδα κάμνει έκκλησιν δια την ίδρυσιν Γυμνασίου στην Καρδίτσα. Ανάλογα δημοσιεύματα σημειώσαμε και στις 31-8-1884 και 19-1-1885. (3-8-1884). Σημ: *Τετρατάξιο Γυμνάσιο στην Καρδίτσα ιδρύθηκε το 1899 και στεγάστηκε σε διδακτήριο που ανεγέρθηκε δαπάνη του Δημοτικού Συμβουλίου της πόλης.*

4. Τιμές αγροτικών προϊόντων: Σίτος 23-25 λεπτά η οκά. Κριθάρι 13-14 λεπτά η οκά. Καπνά από 1 δραχμή ως 40 λεπτά.

5. Αγορανομική Διάταξη υπ' αριθ. 472/15-12-1884: Άρτος α' ποιότητας 30 λεπτά η οκά (400 δράμια). Άρτος β' ποιότητας 25 λεπτά η οκά. Ο άρτος α' ποιότητας θέλει κατασκευάζεται εκ σμιγνδάλεος αμιγούς μετ' αλεύρου εντοπίου α' ποιότητος. Κρέας βόειον α' ποιότητος λεπτά 100. Στείρας προβατίνας, τράγου και βετουλίου 80 λεπτά η οκά. Χοιρείου 80 λεπτά η οκά. Βοείου β' ποιότητος και στείρας αιγός 70 λεπτά η οκά.

Επιλεγόμενα

Η κοινωνική και οικονομική κατάσταση της Θεσσαλίας και ιδιαίτερα της περιοχής της Καρδίτσας και των Αγράφων, ιδιαίτερης πατρίδας του συγγραφέα αλλά και της περιοδικής έκδοσης «Ιστορία» η οποία φιλοξενεί την παρούσα συνοπτική εργασία, δεν στοχεύει στην, σε βάθος ενημέρωση του αναγνώστη. Τα δεινά του ελληνισμού κατά τη μακραίωνη τουρκοκρατία δεν επέτρεπαν, επ' ουδενί, ούτε την κοινωνική πρόοδο ούτε την οικονομική ανάπτυξη της κατακτημένης χώρας. Για να περιγραφεί σε βάθος η επικρατούσα κατάσταση απαιτείται εκτεταμένη έρευνα, χρήμα και χρόνος πολύς. Τα ολίγα στοιχεία που περιλαμβάνονται στην εργασία προέρχονται από προηγούμενα άρθρα και βιβλία του συγγραφέα, τα οποία συμπληρώνονται με ερανίσματα από έργα Ευρωπαίων περιηγητών. Ευελπιστούμε ότι η εργασία παρέχει στον αναγνώστη μια μικρή έστω εικόνα της επικρατούσας κατάστασης στη Θεσσαλία κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας και στα πρώτα, μετά την απελευθέρωση, χρόνια.-

Πηγές

1. Γεωργιάδου Νικολάου: «Θεσσαλία» Αθήνα 1880 και 1894. Τρίτη έκδοση. «Εκδόσεις ΕΛΛΑ» 1995
 2. Ζωγλοπίτικα Χρονικά: Φύλλα 59-73-80-91-98-102-108-111-112-114-129-130
 3. «Θεσσαλικό Ημερολόγιο» (Κων/νος Σπανός)
 4. Καμπουρίδη Ε. Κων/νου: «Η νεότερη Ελλάδα μέσα από τις οθωμανικές αρχειακές πηγές», Θεσσαλονίκη 2009
 5. Παγανέλλη Σπυρίδωνα: «Η στρατιωτική κατάληψη Άρτης και Θεσσαλίας» Αθήνα 1882
- Ξένοι περιηγητές:**
6. Λήκ Γουίλιαμ: «Ταξίδι στη Θεσσαλία» 1809-1810. «Θεσσαλικό Ημερολόγιο», τόμος 33ος
 7. Πουκεβίλ Φραγκίσκου: «Ταξίδι στην Ελλάδα». Παρίσι 1820. Ελλην. έκδοση Α/φοι Τολίδη. Αθήνα 1995
 8. Ροος Κίνναιρι: «Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία». Κούριερ Εκδοτική. (Αναφέρεται στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897)
 9. Στέλιν Φρειδεरिकού: «Η Αρχαία Θεσσαλία». Μόναχο 1924. Ελληνική έκδοση Φ.Ι.ΛΟ.Σ Τρικάλων. Θεσσ/νίκη, α/φοι Κυριακίδη 2002

Ἀναστάσιος Γόρδιος, *Περὶ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων Σύγγραμμα*: τὰ δύο χειρόγραφα τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΠ. ΤΣΙΩΛΗΣ

Τὸ ἐσχατολογικῶ-ἀποκαλυπτικῶ περιεχομένου *Περὶ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων Σύγγραμμα* θεωρεῖται τὸ σπουδαιότερο ἔργο τοῦ Ἀναστασίου Γορδίου.¹ Σὲ αὐτὸ καταγράφονται οἱ σκέψεις, οἱ ἰδεολογικὲς καὶ θρησκευτικὲς θέσεις τοῦ συγγραφέα σὲ σχέση μετὰ τὴν ἱστορικὴ, θεολογικὴ καὶ πνευματικὴ γενικότερα κατάσταση τῆς ἐποχῆς του.²

Ἡ συγγραφή τοῦ «Ἑρμηνευτικῶ μέρους» τοῦ ἔργου τοποθετεῖται στὰ ἔτη 1717-1723 ὅταν ὁ Γόρδιος ἐφυσούχαζε στὴν γενέτειρά του, τὰ Βρανιανὰ τῶν Ἀγράφων. Τὸ «Ἀντιρρητικὸ μέρος» τοῦ ἔργου γράφτηκε τοῦλάχιστον δεκαπέντε ἔτη νωρίτερα, στὸ Αἰτωλικό, ὅταν ὁ Γόρδιος ζοῦσε καὶ δίδασκε στὴ λεγόμενη Σχολὴ τοῦ Αἰτωλικοῦ.³

Περὶ τὸ 1877 ὁ βυζαντινολόγος Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμεύς,⁴ δημοσίευσε κατάλογο τῶν χειρογράφων τῆς βιβλιοθήκης τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης.⁵ Στὸν

1. Ἡ προτομὴ τοῦ Ἀναστασίου Γορδίου στὸν αὐλίο χῶρο τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς Μεγ. Βραγγιανῶν.

Κατάλογο περιλαμβάνονται καὶ δύο χειρόγραφα μετὰ τὸ ἔργο τοῦ Ἀναστασίου Γορδίου *Περὶ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων Σύγγραμμα*, στοὺς κώδικες 39 καὶ 50 τοῦ Καταλόγου. Τὰ δύο χειρόγραφα μετὰ τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Γορδίου δὲν σώζονται, καθὼς ἐκάησαν τὸ 1922 κατὰ τὴν Καταστροφὴ τῆς Σμύρνης· στὰ δραματικὰ γεγονότα ποὺ ἀκολούθησαν τὴν

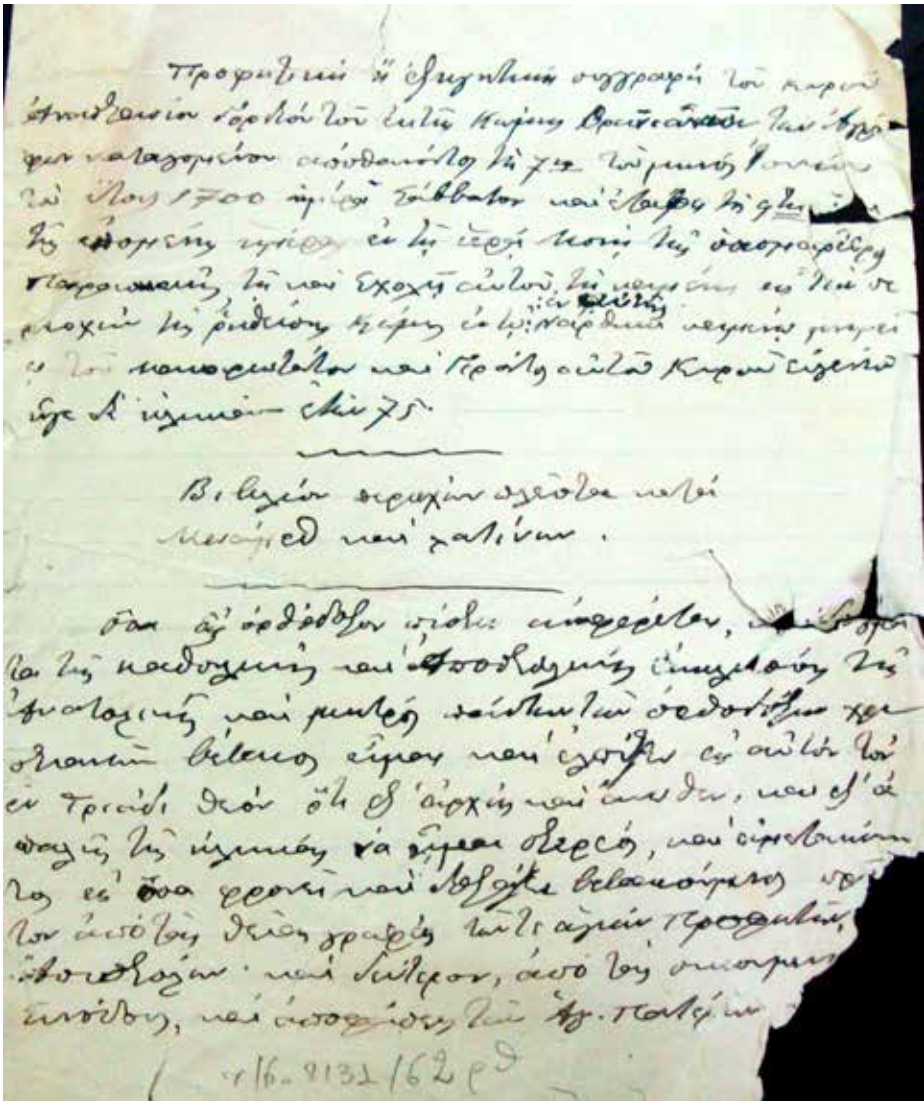
1. Γιὰ τὸν Ἀναστάσιο Γόρδιο βλ. Ἀναστάσιος Γόρδιος, *Ἀλληλογραφία (1675-1728)*, Ἔκδοση: Χαρίτων Καρανάσιος – Ἰωάννα Κόλια, Προλεγόμενα–Σχόλια: Χαρίτων Καρανάσιος, τ. Α'–Β', [Κέντρον Ἑρέυνας τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ / Ἀκαδημία Ἀθηνῶν], Ἀθήνα 2011.

2. Ἀναστάσιος Γόρδιος, *Περὶ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων Σύγγραμμα*, Εἰσαγωγή – Κριτικὴ ἔκδοση – Σχόλια, Ἀστέριος Ἀργυρίου, ἐκδ. Ostrakon, Θεσσαλονίκη 2018, σ. 227.

3. Στὸ ἴδιο, σ. 43.

4. Α. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, (Δράκεια Πηλείου 1856 – Ἁγία Πετρούπολη 1912). βυζαντινολόγος, πανεπιστημιακός, καθηγητὴς τῆς μεσαιωνικῆς νεοελληνικῆς γλώσσας καὶ φιλολογίας, ἀπόφοιτος τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης.

5. Α. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς ἐν Σμύρνῃ Εὐαγγελικῆς Σχολῆς*, Σμύρνη 1877, σ. 29, 34-35.

2. Μέρος μεγαλύτερης αντιγραφικής εργασίας του Κ. Κανελλάκη με βιογραφικές σημειώσεις περί Άναστασίου του Γορδίου και την αρχή του έργου «Βιβλίον παρέχων πλείστα κατά Μωάμεθ και Λατίνων» (Χειρ. Βιβλ. Χίου «Κοραΐς» άρ. 62 ρθ').

Μικρασιατική Έκστρατεία. Στόν (άχρονολόγητο)⁶ κώδικα 50 τὸ ἔργο καταχωρίζεται με ἀντιγραφέα τὸν Παναγιώτη Πελοποννήσιο,⁷ ὡς:⁸

6. Χρονολογείται ἀπὸ τὸν Παπαδόπουλο-Κεραμέα ὡς χειρόγραφο τοῦ 18ου αἰώνα.

7. «Παναγιώτης Πελοποννήσιος ἀνεγράψατο». Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Κατάλογος, σ. 35 ὅπου ἐπίσης ἀναφέρεται ὅτι «Ἐδωρήθη παρὰ τοῦ ἐν Σμύρνῃ Ἑλληνικοῦ Νοσοκομείου».

8. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Κατάλογος, σ. 35-36.

«Βιβλίον κατὰ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων συντεθέν, ὡς βεβαιοῦσι οἱ εἰδότες, παρὰ τοῦ σοφωτάτου ἱεροδιδασκάλου Ἀναστασίου Γορδίου τοῦ ἐξ Ἀγράφων. Καὶ ἦν μέχρι τῆς ἐκείνου μακαρίας τελευτῆς πεφυλλαγμένον ἐν ἀπορρήτοις δι' αἰτίαν ἡ μακαρία ἐκείνη οἶδε ψυχῆ· ἐφανερῶθη δέ, καὶ ἐδόθη τοῖς αἰρουμένοις μεταγράψαι παρὰ τῶν προσηκόντων ἐκείνῳ μετὰ τὴν εἰς Θεὸν ἐκδημίαν αὐτοῦ· [...]».

Στὶς σελ. 28-29, τοῦ κώδικα 39 τοῦ ἰδίου Καταλόγου, καταχωρίζεται καὶ ἕτερο χειρόγραφο μὲ τὸ ἴδιο ἔργο τοῦ Γορδίου.⁹ Τὸ ἔργο ἀντιγράφηκε στὸν Μυλοπόταμο Κυθήρων,¹⁰ τὸ 1756, χωρὶς νὰ δηλώνεται ὁ ἀντιγραφέας του:

«Βιβλίον κυρίου Ἀναστασίου Γορδίου τὸ ὁποῖον ἀντιγράφεται εἰς τοὺς 1756 ,αφνς' ἐν Νήσῳ Κυθήρων εἰς χώραν Μυλοποτάμου».

Πρὶν ἀπὸ τὸ *Σύγγραμμα*, σὲ ἰδιαίτερο φύλλο, ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

«Ἰσον ἀπαράλλακτον τῆς διαθήκης τῆς θεολογικῆς ὁμολογίας τοῦ σοφωτάτου καὶ ἀοιδίμου φωστῆρος τοῦ μεγάλου πατρὸς διδασκάλου κυρίου Ἀναστασίου Γορδίου, ἐκ τῆς κώμης μεγάλων Βρανιανῶν [...]».

Κατόπιν, ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς σημειώνει ὅτι τὴν ἐπιγραφή ἀκολουθεῖ ἐπίγραμμα –προφανῶς γραμμένο ἀπὸ τὸν ἄδηλο γραφέα τοῦ κώδικα– ἀφιερωματικὸ στὸν Γόρδιο καὶ τὸ πνευματικὸ του ἔργο, συντεθὲν κατ' ἀλφαβητικῆ σειρὰ μὲ τὰ 24 γράμματα τῆς ἀλφαβήτου· χωρὶς ὅμως νὰ δημοσιεῦει τὸ ἐπίγραμμα. Τὸ χειρόγραφο, «δωρεᾶς τοῦ ἐν Σεβδίκοι Ἥλια Χανιώτου», κήκε στὴν Καταστροφὴ τῆς Σμύρνης, ὅμως σῶζεται ἡ μνεία του ἀπ' τὸν Παπαδόπουλο-Κεραμέα:¹¹

Τὸ ἴδιο ἔτος, 1877, στὸ περιοδικὸ *Ὀμηρος* τῆς Σμύρνης, δημοσιεύεται πάλι ἀπὸ τὸν Α. Παπαδόπουλο-Κεραμέα σύντομο βιογραφικὸ τοῦ Ἀναστασίου Γορδίου, μὲ τίτλο «Ἀναστάσιος Γόρδιος», τὸ ὁποῖο συνοδεύεται ἀπὸ τὸ κατ' ἀλφάβητον ἔμμετρο ἐπίγραμμα· ἐγκώμιο γιὰ τὸν Γόρδιο, δημοσιευμένο –προφανῶς– ἀπὸ τὸν κώδικα 39 τῆς βιβλιοθήκης τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς τῆς Σμύρνης:¹²

«Κατ' ἀλφάβητον ἐπίγραμμα τὸ παρὸν.

Ἄπας εὐσεβῆς καὶ ὀρθόδοξος τοῖνον

Βλεπέτω καλῶς τὴν δε Γορδίου βίβλον

Γόρδιος γὰρ ἦν, ὁμιλῶν ἐκ τῆς βίβλου.

Δεῦρο τὸ λοιπὸν, καὶ ἀνάγνωσον τάχος,

9. Στὸ ἴδιο, σ. 28-29.

10. Γιὰ τὸν Μυλοπόταμο Κυθήρων βλ. Νίκος Ξένος, «Μυλοπόταμος. Ὁδοιπορικὸ στὴν ἐρημιά καὶ τὴ σιωπή», <https://www.archaiologia.gr/blog/2014/03/10>, ὅπου, μεταξύ ἄλλων, σημειώνεται ὅτι: «Σήμερα, μετὰ τὴ σημαντικὴ ὑποστήριξη τῶν Τσιριγῶν ἀπὸ τὸν ἀποδημήσαντα Ἑλληνισμὸ τῆς Αὐστραλίας, ὁ Μυλοπόταμος παραμένει ἓνας σωρὸς ἐρείπιων – ιδεώδης τόπος γιὰ φωτογράφιση καὶ γιὰ ὑδατογραφίαι [...]. Παραμένει, ὅμως, πανίσχυρη ἡ αἴσθησις μιᾶς πόλης σχεδιασμένης ἀποκλειστικὰ γιὰ ἄμυνα, χωρὶς τὴν πραότητα καὶ εὐκολία πρόσβασης ποὺ διακρίνει τὶς πεδινὲς πόλεις. Μάρτυράς μας ἡ ἐρημιά καὶ ἡ σιωπή...».

11. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς, *Κατάλογος*, σ. 29.

12. *Ὀμηρος* 5 (1877) 76-78.

Ἔπαρον εὐθύς, τὴν βίβλον ἐπὶ χεῖρας
Ζήτησον ὀρθῶς, καὶ θέλεις καταλάβης
Ἡ συνέχεια, λέγει τῆς ἱστορίας
Θέλεις θαυμάσεις, τῇ ἀληθείᾳ φίλε.
Ἰδοὺ ποὺ σοῦπα, καὶ στοχάσου νὰ φρίξῃ,
Κακίαν ἐχθροῦ, καὶ βροτοκτόνου πάλαι
Λατίνους ἄμα, μὲ τὸν ἐκείνοις πάπαν
Μωαμεθιστὰς, παραστένει ἐνταῦθα
Νέους τυρράνους, πρόσωπον Ἀντιχρίστου
Ξίφος κοπτερόν, ἀπειλοῦν ὀρθοδόξους.
Ὀ εἶς ὤρμησεν ἐξ Αἰθιοπίας
Πάπας δὲ πάλιν, ἀπὸ τῆς Ἰταλίας
Ῥώμης ὁ δεινός, Ἀντίχριστος δ' οὖν πάπας,
Σῶσαι θέλοντες πάντας τοὺς ὀρθοδόξους
Τύραννοι δεινοί, ἐχθροὶ τῆς ἐκκλησίας,
Υφαίνουν δεινά, δόγματα ἀσεβείας,
Φανεροὶ ἐχθροὶ, τοῦ θειανθρώπου λόγου,
Χύνοντες αἷμα, τῶν ἀθλίων Ρωμαίων
Ψευδόχριστοὶ τε, οἱ δύο ἀποστάται,
Ῥ υἱὲ Θεοῦ, λύτρωσαί μας ἐκ τούτων.

Στὸ ἀθησαύριστο αὐτὸ ἐπίγραμμα ὑποστασιάζεται, στοὺς 24 στίχους του, τὸ ἔργο καὶ ἡ ὀρθόδοξη ἀντιπαπικὴ καὶ ἀντιἰσλαμικὴ συγκρότηση τῆς πνευματικῆς σκέψης τοῦ Ἀναστασίου Γορδίου.

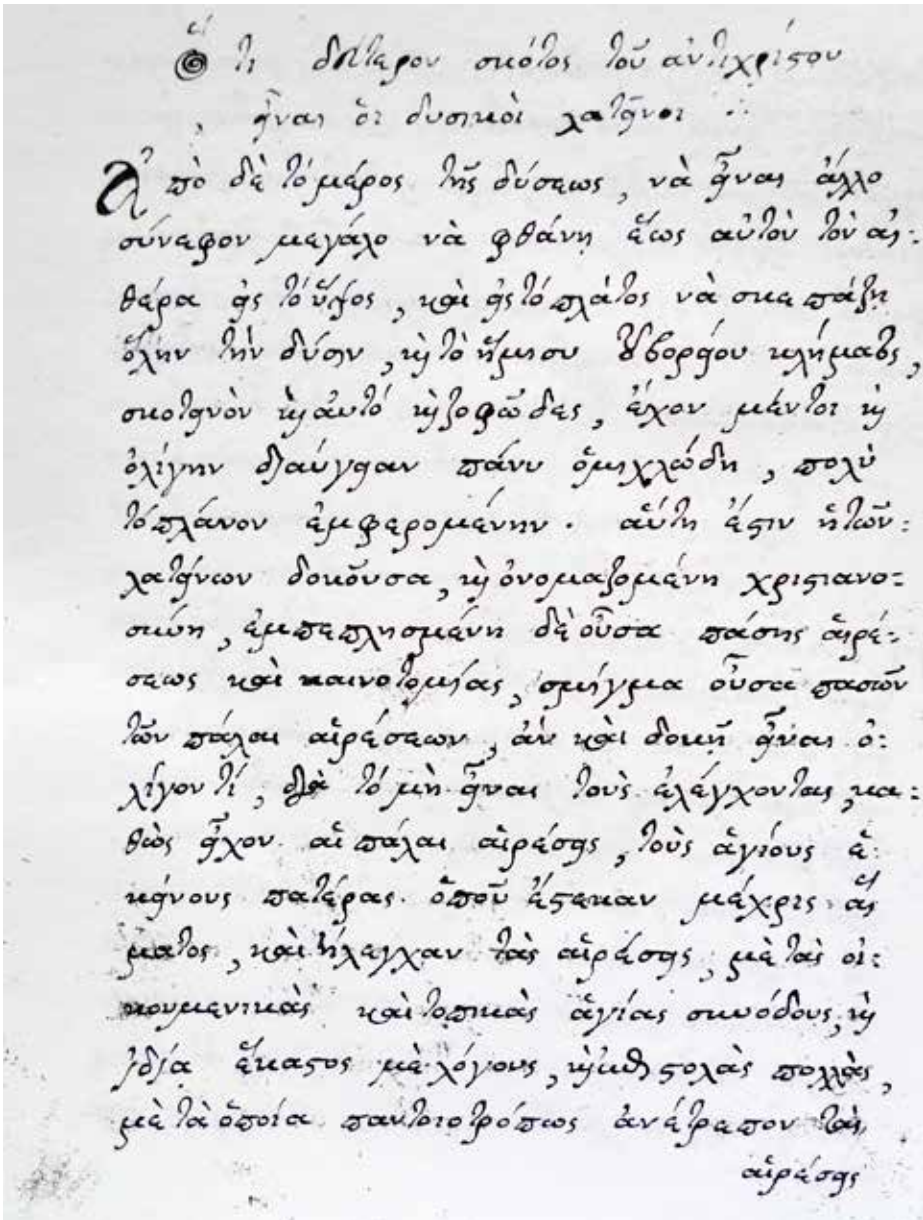
Στὸ βιογραφικὸ σημείωμα τοῦ Γορδίου, τὸ ὁποῖο καταχωρίζει ὁ Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς ἀναφέρεται μεταξὺ ἄλλων ὅτι:¹³

«Ὁ Γόρδιος κατέλιπε πολλὰ χειρογραφα αὐτοῦ συγγράμματα ἐξ ὧν ὀλίγα μέχρι τοῦδε ἐξεδόθησαν. Ἐκ τῶν ἀνεκδότων δ' αὐτοῦ συγγραμμάτων εἶναι καὶ τὸ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου καὶ κατὰ Λατίνων [...] Τοῦτο [...] ὀνομάζει ὁ Καισάριος Δαπόντη(ε)ς ἀπλῶς: *Βιβλίον κατὰ Λατίνων* [...] Πρὸς τοῖς γνωστοῖς τούτοις ἀντιγράφοις προσθετέα ἤδη καὶ ἕτερα δύο φυλλαττόμενα ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς. Ἐκ τούτων τὸ μὲν προῆλθεν ἐκ δωρεᾶς τοῦ ἑλληνικοῦ Νοσοκομείου, τὸ δὲ ἐκ δωρεᾶς τοῦ ἐν Σεβδίκιῳ κ. Ἡλία Χανιώτου».

Ἄφοῦ καταθέτει μία σύντομη περιγραφὴ τῶν δύο χειρογράφων σημειώνει γιὰ τὸ δεύτερο χειρόγραφο, αὐτὸ τῆς δωρεᾶς τοῦ Ἡλία Χανιώτου:

«[...] εὗρητε ἐν τεύχει συγκειμένῳ ἐκ φύλλων 87, ὧν καὶ τινα ἄγραφα. Προστάσσονται δὲ παρὰ τοῦ ἀντιγραφῆως τοῦ χειρογράφου οἱ ἐπόμενοι στίχοι μὲ τὴν ἐπιγραφὴν “Βιβλίον Κυρίου Ἀναστασίου Γορδίου, τὸ ὁποῖον ἀντιγράφεται εἰς τοὺς 1756,, ἐν αφνς’

13. Στὸ ἴδιο, σ. 76.

3 Περὶ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων σύγγραμμα, κεφ. 5'α', «Ὅτι δεύτερον σκότος τοῦ Ἀντιχρίστου εἶναι οἱ
 δυτικοὶ λατεῖνοι», (ἀπὸ τὸ χειρόγραφο ποὺ ἀποκτήθηκε ἀπὸ τὴν ἐνορία Μεγ. Βραγγιανῶν).

νήσω Κυθήρων εἰς χώραν Μυλοποτάμου [...]" Μετὰ ἐξ φύλλα κενὰ ἔπεται τὸ σύγγραμ-
 μα, ἀρχόμενον ἀπὸ τό: "ἴσον καὶ ἀπαράλλακτον κτλ" ὡς σημειώσεις τοῦ ἀνωτέρω ἀντι-
 γράφου. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ σημειώσεις αὕτη διαφέρει ὀλίγον τῆς τοῦ ἑτέρου χειρο-
 γράφου. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ κείμενο ἀμφοτέρων τῶν ἀντιγράφων πολὺ διαφέρει».

Τέλος ο Παπαδόπουλος-Κεραμεύς παραθέτει τον επίλογο του έργου· κεφάλαιο που δηλώνεται ως: «Ἡ ὑλακή τοῦ φοβισμένου σκυλακιοῦ».¹⁴

Τὸ χειρόγραφο μὲ τὸ ἔργο τοῦ Γορδίου ποὺ ἀντιγράφηκε στὸν Μυλοπόταμο Κυθήρων προφανῶς βρέθηκε καὶ μεταφέρθηκε στὴ Σμύρνη ἀπὸ Κυθηρίους, καθὼς ὑπῆρχε –τὴν ἐποχὴ ἐκείνη– ἐπικοινωνία καὶ συγκοινωνία μεταξὺ Κυθήρων καὶ Σμύρνης καὶ μεταναστευτικὴ ροὴ Κυθηρίων πρὸ τῆ Σμύρνης.¹⁵ Στὸ μεγάλο αὐτὸ ἐμπορικὸ καὶ ἐπιχειρηματικὸ κέντρο τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου ἤκμαζε ἑλληνικὴ κοινότητα, ὑπῆρχε παροικία Κυθηρίων, τὰ λεγόμενα «μείζονα Κύθηρα» τῆς Σμύρνης, ἀλλὰ καὶ σωματεῖα ὅπως ἡ «Κυθηραϊκὴ Ἀδελφότητα Σμύρνης». Ἡ μετανάστευση Κυθηρίων πρὸς τὴ Σμύρνη, ποὺ ξεκίνησε στὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ '21, συνεχίστηκε ἕως καὶ τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 20^{οῦ} αἰώνα.¹⁶

Ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς γνώριζε καὶ εἶχε ἐκφρασθεῖ κολακευτικὰ γιὰ τὸ ἔργο καὶ τὴν προσφορὰ τοῦ ἐκ Χίου λογίου Κωνσταντίνου Κανελλάκη. Στὸ ἀρχεῖο τοῦ Κανελλάκη σώζονται χειρόγραφα, σκόρπια φύλλα, μὲ ἓνα σύντομο βιογραφικὸ τοῦ Ἀναστασίου Γορδίου, καθὼς καὶ μέρος ἀπὸ τὸ *Περὶ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων Συγγραμμά* τοῦ Γορδίου· ἄδηλο ὅμως ἀπὸ ποῖο χειρόγραφο ἀντέγραψε τὸ ἔργο ὁ Κ. Ν. Κανελλάκης, μὲ τίτλο: «Βιβλίον περιέχον πλεῖστα κατὰ Μωάμεθ καὶ λατίνων». Προηγεῖται τῆς ἀντιγραφῆς μικρὴ εἰσαγωγή, ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Κανελλάκη, μὲ τὸ ἐξῆς μικρὸ βιογραφικὸ τοῦ Γορδίου:¹⁷

Προφητικὴ ἢ ἐξηγητικὴ συγγραφή τοῦ κυροῦ Ἀναστασίου Γορδίου τοῦ ἐκ τῆς κώμης Βρανιανῶν τῶν Ἀγράφων καταγομένου ἀποθανόντος τῆ 7^ῃ τοῦ μηνὸς Ἰουνίου τοῦ ἔτους 1700¹⁸ ἡμέρα Σάββατον καὶ ἐτάφη τῆ 9^ῃ τῆς ἐπομένης ἡμέρας ἐν τῇ ἱερῇ Μονῇ τῆς ὁσιομάρτυρος Παρασκευῆς τῆ καὶ Σχολῆ αὐτοῦ τῆ κειμένη εἰς τοιάδε μετοχὴν τῆς ῥηθείσης κώμης· ἐν τῷ ἐν αὐτῆς νάρθηκι κειμένῳ μνημεῖῳ τοῦ Μακαριωτάτου καὶ Γέροντος αὐτοῦ Κυροῦ Εὐγενίου, ἦγε δὲ ἡλικίαν ἐτῶν 75.

Ὁ Ἀναστάσιος Γόρδιος ἀναφέρει τὴν νῆσο Χίο στὴν βιογραφία τοῦ διδασκάλου του

14. Βλ. Ἀργυρίου, *Περὶ Μωάμεθ*, σ. 195.

15. «Τὸ σημαντικό εἶναι ἡ ὑπαρξὴ μόνιμης ἀτμοπλοικῆς σύνδεσης τῶν Κυθήρων ὄχι μόνον μὲ τὸν Πειραιᾶ ἀλλὰ καὶ μὲ προορισμὸ μεγάλο ποσοστῶ τῶν μεταναστῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ 19^{οῦ} αἰ. τῆ Σμύρνης» βλ. Εὐάγγ. Δ. Κυριαζόπουλος – Ν. Δ. Λουράντος, «Κύθηρα-Σμύρνη. Ἡ ἀτμοπλοικὴ ἔνωση δύο τόπων τὸν 19^ο αἰ. καὶ οἱ ἀγνωστες πτυχές της», *Πρακτικὰ Ἰ Διεθνoῦς Παναγιoῦ Συνεδρίου, Κέρκυρα, 30 Ἀπριλίου - 4 Μαΐου 2014*, τ. Α', ἐπιμ. Θεοδόσης Πυλαρινός καὶ Παναγιώτα Τζιβάρια, [Ἐταιρεία Κερκυραϊκῶν Σπουδῶν] Κέρκυρα 2015, σ. 249. καὶ [<https://www.academia.edu/21836498>].

16. Βλ. Καλυψὼ Χαρ. Μιχαλακάκη, *Κυθηραϊκὴ μετανάστευση καὶ σωματειακὴ ὀργάνωση. Σμύρνη, Ἀλεξάνδρεια καὶ Ἀττικὴ*, Διδασκ. διατριβή, [Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, Παιδαγωγικὸ Τμήμα Δημοτικῆς Ἐκπαιδευτικῆς], Ἀθήνα 2010, σ. 29-60.

17. Ἀθηνᾶ Κ. Ζαχαροῦ-Λουτράρη, *Κωνσταντῖνος Κ. Κανελλάκης (1840-1916). Ὁ Αὐτοδίδακτος λόγιος τῆς Χίου καὶ ἡ πολὺπεφυρῆ προσφορὰ του στὸ χιακὸ πολιτισμὸ*, τ. Στ', ἐκδ. Κατάρτισις, Χίος 2017, σ. 77.

18. Ἐκ παραδρομῆς, ἢ ἐκ παραναγνώσεως ὁ Κ. Κανελλάκης ἀναφέρει ὡς χρονολογία κοιμήσεως τοῦ Γορδίου τὸ ἔτος 1700 ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ 1729.

Ευγένιου Γιαννούλη του Αίτωλου (Μέγα Δένδρο Αίτωλίας περ. 1597 – Βρανιανὰ τῶν Ἀγράφων 5 Αὐγ.1682). Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Γορδίου φέρει τὸν τίτλο «Βίος τοῦ ἐν μακαρία τῇ λήξει γενομένου σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις κυρίου Ευγένιου τοῦ ἐξ Αἰτωλίας, ἐν ᾧ καὶ περὶ τοῦ Κορυδαλλέως τινὰ καὶ τῶν αὐτοῦ ὀπαδῶν κατ' ἐπιτομῆν συγγραφεῖς παρὰ τοῦ ἐλαχίστου ἐν ἱερομονάχοις Ἀναστασίου Γορδίου τοῦ ἐξ Ἀγράφων, ἐσχάτου τοῦ αὐτοῦ χρηματίσαντος φοιτητῶν». Ὁ Γόρδιος ἀναφέρει ὅτι ὁ ἐνετικὸς στόλος κατέστησε, ἐπὶ ἑξὶ περίπου μῆνες, τὴν νῆσο Χίο φόρου ὑποτελῆ στοὺς Ἐνετοὺς τὴν ἐπανακατέλαβαν δὲ πάλι, μετὰ ἀπὸ ἐξάμηνη ἐνετικὴ κατοχῆ, οἱ Ὅθωμανοί: ¹⁹

«Ἐκ δὲ τῶν Ἑσπερίων τοῦ στόλου τῶν Ἐνετῶν μετὰ πολλῆς τῆς παρασκευῆς ἐξεληθόντος, ἢ τε Λευκὰς νῆσος μετὰ τῆς Νικοπόλεως ὑπ' αὐτοὺς παραχρῆμα γίνεται, καὶ μετ' αὐτὴν ἡ περιφανὴς ἅπασα Πελοπόννησος [...] καὶ μέχρι τῆς κατ' Εὐριπον Εὐβοίας ὁ στόλος μετὰ πολλῆς ἀφίκετο τῆς δυνάμεως. Ἀλλὰ ταύτης, οὕτω τῇ θεῖᾳ Προνοίᾳ δόξαν, ἀποτετυχηκῶς, ὑποτελῆ μετὰ τινὰ βραχὺν τινὰ χρόνον Χίον τὴν νῆσον ποιεῖται τῇ τῶν Ἐνετῶν ἀριστοκρατίᾳ, εἰ καὶ μετὰ μῆνας ἑξὶ οἱ ἐκ τῆς Ἄγαρ ταύτην αὐθις ἀνέλαβον».

Τέλος, ὁ Ευγένιος Γιαννούλης, διδάσκαλος τοῦ Γορδίου, σὲ ἐπιστολῆ του, στίς 20 Σεπ. 1681, ἀπὸ τὰ Βρανιανὰ,²⁰ πρὸς τὸν μαθητὴ του Γρηγόριο Μάνεση, στὸ Αἰτωλικό,²¹ ἀναφέρεται σὲ ναυτικὸ ἐπεισόδιο μεταξὺ πλοίων μπαρμπαρέζικων καὶ φραντσέζικων στὴ Χίο:

«Ἄς γνωρίση ὁμῶς καὶ τοῦτο τὸ νέο δι' ὀλίγων· ἔγραψε πρὸς ἡμᾶς καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Νεόφυτος,²² ὁ ὁποῖος εἶναι ἐκ Χίου· ἐκεῖ γοῦν ἦσαν δύο καράβια ἀπὸ τὴν Μπαρ<μ>παρίαν, τὰ ὁποῖα πολεμῶντας μὲ ἄλλα δύο καράβια Φραντσέζικα φορτωμένα σιτάριον καὶ καφέ τὰ ἐπήρασι, καὶ μαθαινόντας το οἱ Φραντσέζοι ἀρμάτωσαν ὀκτῶ μπερτούνια καὶ ἤλθασι ζητώντας τὰ Μπαρμπαρέσικα καὶ εὐρίσκοντάς τα εἰς τὴν Χίον καὶ κάμνοντας κρίσι καὶ γυρεύοντας τοὺς ὁ κριτὴς μάρτυρας ἐκεῖνοι σκανδαλισθέντες ἐβγήκαν ἔξω καὶ ἐχάλασαν πολλὰ σπίτια καὶ μετζίτια μὲ τὰ τόπια [...]

Ὅπως δηλώνεται, συνέπεια τῆς σύγκρουσης ἦταν ἡ καταστροφὴ πολλῶν οἰκιῶν καὶ περιουσιῶν στὸ νησί τῆς Χίου. Πιθανῶς, ὁ Γόρδιος ἀναφέρεται στὴν πρόσκαιρη κατάληψη τῆς νήσου Χίου ἀπὸ τοὺς Ἐνετοὺς περὶ τὸ 1694 καὶ τὴν ἐγκατάλειψή της λίγο ἀργότερα (Φεβρ.1695).²³ Κατὰ τὸν Γόρδιο, ὁ Ευγένιος Γιαννούλης εἶχε προορατικὸ χάρι-

19. Βλ. Φώτιος Α. Παπασαλοῦρος, *Βίος Ευγένιου τοῦ Αἰτωλοῦ ὑπὸ Ἀναστασίου Γορδίου*, [Ἱερὰ Μονὴ Βλοχοῦ], Ἀγρίνιο 2019, σ. 46, 134.

20. *Ευγένιου Γιαννούλη τοῦ Αἰτωλοῦ ἐπιστολές, Κριτικὴ ἔκδοσις*, Ἰ. Ε. Στεφανῆς – Νίκη Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη, [ΕΕΦΣΑΠΘ, περίοδος Β' – Τεύχος Τμήμ. Φιλολογίας, Παράρτ. 1], Θεσσαλονικὴ 1992, σ. 324, ἐπ. 160.

21. Πὰ τὸν Γρηγόριο Μάνεση ἀπὸ τὸ Αἰτωλικό, μαθητὴ τοῦ Ευγένιου Γιαννούλη, βλ. Πάνος Ἰ. Βασιλείου, *Ὁ μεγάλος διδάσκαλος τοῦ Γένους Ευγένιος Γιαννούλης ὁ Αἰτωλὸς καὶ οἱ σπουδαιότεροι μαθητὲς τῶν Σχολῶν τῶν Ἀγράφων*, ἐκδ. Βασιλόπουλος, Ἀθήνα 1985, σ. 150-152.

22. Πρόκειται γιὰ τὸν ἐπίσκοπο Θεσσαλονίκης Νεόφυτο Α' Δαμαλά (1680-1686), μὲ καταγωγὴ ἀπὸ τὴ Χίο· βλ. Β. Γ. Ἀτέσης, *Ἐπισκοπικοὶ Κατάλογοι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον*, Ἀθήνα 1975, σ. 86 [ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περιοδικὸ *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος* 56 (1974) καὶ 57 (1975)].

23. Πὰ τὴν προσωρινὴν κατάληψη τῆς Χίου ἀπὸ τοὺς Ἐνετοὺς στὸ τέλος τοῦ 1694 βλ. Α. Σάρου-Ζολώτα, «Ἄγνωστος

σμα και είχε προβλέψει –μαζί με άλλα μεγάλα γεγονότα– τὰ συμβάντα τῆς Χίου:²⁴

«Ἐγὼ δὲ καὶ προορατικὰ τοῦτον ἰσχυρισάμην ἂν μετέχην χαρίσματος. Πρὸ γὰρ χρόνων πολλῶν συνεχῶς καὶ πρὸς ἡμᾶς μὲν τοὺς αὐτῷ συνόντας, ἀλλὰ δὴ καὶ πρὸς ἐτέρους τῶν φίλων πολλοὺς οὐκ ἐπαύετο λέγειν [...] ὡς γενήσεται τις μετὰ τὴν αὐτοῦ ἀποβίωσιν μεγίστη μεταβολή. Ἦτις ἐγένετο οὐ μακρὰν τῆς αὐτοῦ τελευτῆς [...].

Τὸ *Περὶ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατίνων* ἔργο τοῦ Γορδίου ἀπέκτησε μεγάλη φήμη στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας. Ἐνδεικτικὸ τῆς ἐπιτυχίας του ἀποτελεῖ ὁ μεγάλος ἀριθμὸς τῶν σωζομένων χειρογράφων τοῦ ἔργου. Σ' αὐτὴν κατεύθυνση εἶναι καὶ ἡ μνεία καὶ καταγραφή τῶν δύο μὴ σωζομένων κωδίκων, τῶν 39 καὶ 50 τῆς βιβλιοθήκης τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς τῆς Σμύρνης. ὅπου καταλογογραφεῖται τὸ *Περὶ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατίνων* ἀπὸ τὸν. Παπαδόπουλο-Κεραμέα. μὲ τὸ κατ' ἀλφάβητο ἐπίγραμμα τοῦ κώδικα 39 γιὰ τὸν Ἀναστάσιο Γόρδιο. Τὸ ἐπίγραμμα δημοσιεύεται ἀπὸ τὸν Παπαδόπουλο-Κεραμέα, τὸ 1877, στὸ περιοδικὸ *Ὁμηρος* τῆς Σμύρνης.

περιγραφή αὐτόπου τοῦ γεγονότων τῆς προσκαίρου καταλήψεως τῆς Χίου ὑπὸ τῶν Βενετῶν», *Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, 11' (1948) 63-78, ὅπου γιὰ τὴν ἐγκατάλειψη τῆς Χίου ἀπὸ τοὺς Ἐνετοὺς καὶ τὴν παράδοσή της ἐκ νέου στοὺς Ὀθωμανοὺς, στίς 21 Φεβρουαρίου 1695, μεταξύ ἄλλων, σημειώνεται (σ. 70): «Τὴν 21 Φεβρουαρίου ἀνέσυρον τὰς ἀγκύρας ἀπὸ τὸν λιμένα τῆς Χίου, ἐγκαταλείποντες τὴν πόλιν ἐκείνην, ἥτις ἦτο, ὅπως λέγει ὁ Ἅγιος Σεμπλικιανὸς Βιζοτσέρης Βαρναβίτης (ἀρ. κεφ. 278) εἰς τὰς ἱστορίας του: «πλήρης ἀπὸ πλουσιώτατα κεφάλαια, οὐχὶ μόνον τοῦ κοινοῦ τῆς Βενετίας, τὸ ὅποιον ἀπώλεσε θησαυροὺς πυροβόλων, πυρομαχικῶν καὶ ἐφοδίων, ἐγκαταλειφθέντων ὑπὸ τῶν ἰδιωτῶν κατοίκων, εἰς τὴν διάθεσιν τῶν βαρβάρων καὶ ἀκορέστων Ὀθωμανῶν, τόσοσιν πού εἰς κάθε πρᾶγμα ἐπάνω ἔβλεπε κανεῖς καὶ ἓνα δάκρυ»».

24. Παπασαλοῦρος, *Βίος Εὐγενίου*, σ. 134.

ΙΧΝΗΛΑΣΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΙΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ: Ο ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ ΚΑΠΕΤΑΝΙΟΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΝΕΙ ΚΑΙ «ΚΡΑΤΕΙ» ΤΑ ΑΓΡΑΦΑ, ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ (1822-1823)¹

Δημήτρης Κ. Αγγελής. Συγγραφέας, Αντιστράτηγος ΕΛ.ΑΣ ε.α.

1. Η ΕΚΔΙΩΞΗ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΑΛΒΑΝΩΝ ΑΠΟ ΤΑ ΑΓΡΑΦΑ (1822)

Την 22-2-1822, πραγματοποιήθηκε στο Βραχώρι συνέλευση στρατιωτικών και προκρίτων «των επαρχιών της ελευθέρας Δυτικής Ελλάδος»², με σκοπό «[...] το βδελυρόν όνομα του ραγιά πλέον εις την πατρίδα να μην ακούεται»³.

Η συνέλευση αποφάσισε την αναγνώριση ενός μόνον στρατηγού της Δυτικής Ελλάδος, του Γιωργάκη Βαρνακιώτη ή Νικολού, την απονομή του βαθμού του χιλιάρχου σε όλους τους λοιπούς αρματολούς - οπλαρχηγούς μαζί και του Καραϊσκάκη και την αποστολή του αρματολού των Αγράφων, Γιαννάκη Ράγκου, στ' Άγραφα (ο οποίος τα «κατείχε» ως αρματολός τα έτη 1818-1822⁴, κατόπιν ανάθεσής τους απ' τον Αλή⁵), με προφανή στόχο την απελευθέρωσή τους⁶.

«[...] εκλέχθησαν και υιομαθήσαν τα ακόλουθα αξιώματα: Ο κύριος Γεωργάκης Νικολού, στρατηγός της Δυτικής Ελλάδος [...] και] Οι Κύριοι [...] Γεωργάκης Καραϊσκάκης [...] Χιλίαρχοι της Δυτικής Ελλάδος»⁷.

«Τραβήξανε μαζί (Ράγκος και Καραϊσκάκης), με την διαταγή και της Γερουσίας της Δυ. Ελλάδος για την επαρχία των Αγράφων⁸, [...] ο Ράγκος είχε τον Καραϊσκάκη για υποταχτικό του. Άρχισε αμέσως πόλεμος δυνατός απάνου στ' Άγραφα με τους Αρβανιτάδες, που τριγυρίζανε κι' αρπάζαν»⁹.

1. Η παρούσα εργασία εμπλουτισμένη με νέα στοιχεία εδράζεται στο βιβλίο Δ.Κ. Αγγελής, «Γεώργιος Καραϊσκάκης. Έθος και ήθος. Λόγος και αθυροστομία», Εκδόσεις 24 γράμματα, Αθήνα 2023, σελ. 320.

2. Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας. Ψηφιοποιημένα στον διαδικτυακό ιστό της Βουλής των Ελλήνων. Βουλή των Ελλήνων. Έτος έκδοσης 1857, 1862, επανέκδοση 1971, 1972, τ. 1, σ. 470, 472· Ν. Σπηλιάδου. *Απομνημονεύματα, διά να χρησιμεύσωσιν εις την Νέαν Ελληνικήν Ιστορίαν*. Εκδίδονται υπό Χ. Ν. Φιλαδελφέως εις 5 τόμους. Αθήνη-σιν 1857, τ. Α', σ. 354-355.

3. Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, ό.π., τ. 1, σ. 473.

4. Γιάννη Βλαχογιάννη. «Στρατιωτική δικτατορία. Μικροί ιστορικοί έρανοι. Ανδρούτσος, Καραϊσκάκης». Εφημ. Πρω-ία, έτ. 8, αρ. 2502 (18-12-1832), 1-2· Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος. *Γεώργιος Καραϊσκάκης, κατά τους πρότερουσ βιογράφουσ, τα έπισημα έγγραφα και άλλασ αξιοπίστουσ ειδήσεισ*. Εκδόσεισ Κυρομάνοσ. Θεσσαλονίκη 1990, σ. 30.

5. Νικόλαοσ Κ. Κασσομούλησ. *Ενθυμήματα στρατιωτικά της επαναστάσειωσ των Ελλήνων 1821-1833. Προτάσειαι ιστορία του αρματωλισμού*. Εισαγωγή και σημειώσεισ υπό Γιάννη Βλαχογιάννη, τ. Α', Β', Γ'. Αθήναι 1939, τ. Α', σ. 254 σημ. 4.

6. Δημ. Λουκόπουλου. *Ο Ρουμελιώτησ καπετάνιοσ του 1821 Ανδρίτσοσ Σαφάκασ και το αρχείο του*. Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία. Σύλλογοσ προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων. Βιβλιοπωλείον Ι. Ν. Σιδέρη. Εν Αθήναισ 1931, σ. 51-52.

7. Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, ό.π., τ. 1, σ. 471.

8. Νικόλαοσ Κ. Κασσομούλησ, ό.π., τ. Α', σ. 254 και σημ. 4, σ. 255.

9. Γιάννη Βλαχογιάννη. «Στρατιωτική, ό.π., αρ. 2502 (18-12-1832), 2.

Τούτη την εποχή (Ιούλιος 1822) εκστράτευσε «ο υψιπετής αετός Καραϊσκάκης με μόνον 30 και ένα σαλπικτήν [...] με σπουδήν να καταλάβουν τ' Άγραφα (και) ευτύχησαν να διώξουν τους εχθρούς εν ροπή οφθαλμού από όλα τα μέρη»¹⁰, αναφέρει ο Ν. Κασομούλης και συνεχίζει:

«Ο Ράγκος και αυτός (ο Καραϊσκάκης), διά ιδιαίτερους λόγους περί κατοχής των Αγράφων, εσυγχύσθησαν, μόλις τελείωσαν τον πόλεμον με τους Τούρκους, και άρχισαν να μάχωνται διά την πίτταν»¹¹.

Να, τι σχετικό, καταγράφει ο Γ. Βλαχογιάννης:¹²

«Ως πολεμικός άνδρας ο Ράγκος έδειξε κατόπι πως δεν έφτανε στα νύχια τον Καραϊσκάκη. Μόλις άρχισε ο πόλεμος με τους Αρβανιτάδες και μάλωσαν¹³ οι δυό τους άσχημα. Ο (αρματολός των Αγράφων) Ράγκος αναγκάστηκε να αφήση τ' Άγραφα¹⁴, αν και είχε πάει εκεί με σώμα δυνατό δικό του. Έμεινε λοιπόν ο Καραϊσκάκης μοναχός (ξεσήκωσε τους Αγραφιώτες) κι άρχισε με χέρι δυνατό το ξεκαθάρισμα του τόπου από τους Αρβανίτες. Γλήγορα τους έριξε στον κάμπο το Θεσσαλικό, κατέβηκε κι' ο ίδιος κάτου, κ' έδωσε τέτοιον τρόπο στον εχθρό, που έκαμε τ' Άγραφα [...] απάτητα πεια σε Τούρκικο ποδάρι [...]. Θα ήτανε και τρελή κάθε ιδέα να προχωρήση ο Καραϊσκάκης στον κάμπο αναλαβαίνοντας μοναχός του, χωρίς καμμιάν οργάνωση κρατική από πίσω του, χωρίς αποθήκες πολεμοφοδίων, χωρίς ιππικό τέλος, ενώ ήτανε και πολύ πως είχε ελευθερώσει τ' Άγραφα και τάκαμε σαν ένα προπύργιο προχωρημένο του γενικού αγώνα [...] το πολεμικό μέτωπο ο Καραϊσκάκης το είχε σπρώξει σαν προχωρημένη σφήνα μέσα στην καρδιά του κέντρου των Τουρκικών στρατοπέδων».

Ενώ ο Ράγκος εγγράφως παραπονιέται, την 11-6-1823, προς την «Υπερτάτη Διοίκηση», ότι ο Καραϊσκάκης «οικειοποιείται το εκεί τζιφλίκι μου (Άγραφα) και υποστατικά μου, γιδοπρόβατά μου και λοιπά κτήματά μου, κινητά και ακίνητα, τα οποία τα κατακρατεί και έως την σήμερα· όμως να μου δώση έναν δρόμον (διαταγή-οδηγία) η Διοίκησης διά το βιος μου, ολουφέδες μου (μισθούς μου), οπού τα στερούμαι διά την ευπειθειάν μου»¹⁵.

Άρα, απ' τον Φεβρουάριο κ.έ. του 1822 ο Καραϊσκάκης, αφενός κατόρθωσε και ξεσήκωσε τους Αγραφιώτες, ελευθέρωσε τ' Άγραφα, «έκαμε τ' Άγραφα απάτητα πεια σε Τούρκικο ποδάρι [...] κι' άρχισε με χέρι δυνατό»¹⁶ να τα διοικεί, για λογαριασμό του ελεύθερου ελληνισμού, αφετέρου, επειδή δεν ήταν προετοιμασμένος και εφοδιασμένος για εκτεταμένη, περαιτέρω εξεγερτική, απελευθερωτική προσπάθεια, αρκέστηκε σε όσα είχε

10. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 101 και σημ. 8.

11. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 254.

12. Γιάννη Βλαχογιάννη. «Στρατιωτική, ό.π., αρ. 2502 (18-12-1832), 2· Γιάννης Βλαχογιάννης. «Καραϊσκάκης». Αφιέρωμα. Νέα Εστία, έτ. ΚΑ', τ. 41, τχ. 468 (1-1-1947) και συνέχεια σε όλα τα επόμενα τεύχη έως και το τχ. 514, εδώς το τχ. 473, σ. 368.

13. Διονυσίου Α. Κόκκινου. Η ελληνική επανάσταση. Εκδοτικός οίκος Μέλισσα. Καλλιτεχνική επιμέλεια Τ. Χατζής. Έκδ. 5^η, τ. 6. Αθήνα 1967, τ. Γ', σ. 151, 496.

14. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 251 σημ. 3, σ. 252 σημ. 1.

15. Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, ό.π., τ. 11, σ. 44.

16. Γιάννη Βλαχογιάννη. «Στρατιωτική, ό.π., αρ. 2502 (18-12-1832), 2.

πετύχει μέχρι εκείνη τη στιγμή, εξασφαλίζοντας τις απελεύθερες περιοχές, και, προφανώς, ανέμενε τη νεώτερη εθνική προσταγή (τις επικουρίες και τα εφόδια) για δράση και υποστήριξη της εξέγερσης του βορειότερου ελληνισμού.

2. ΑΡΜΑΤΟΛΟΣ (ΚΑΠΙΤΑΝΟΣ) ΤΩΝ ΑΓΡΑΦΩΝ, ΜΕ ΤΟΥΡΚΙΚΟ ΜΠΟΥΓΙΟΥΡΝΤΙ (ΟΡΙΣΜΟ) (1822-1823). ΤΑ ΚΑΠΑΚΙΑ ΤΟΥ 1822

Στο μεταξύ οι Τούρκοι (προφανέστατα σ' απάντηση της, ως άνω, πολεμικής δράσης του Καραϊσκάκη) άρχισαν να διαπράττουν βαρβαρότητες - ωμότητες κατά άοπλων και αμάχων Ελλήνων (σφαγές, αιχμαλωσίες, λεηλασίες) και συνέλαβαν δέκα χιλιάδες «Μεγαλοβλαχίτες βοσκούς μετά των ποιμένων των» λίγο πριν «ανέλθωσιν από τας πεδιάδας της Θεσσαλίας εις τας θερινάς αυτών βοσκάς»¹⁷, στα βουνά.

Οπότε, όπως καταγράφει ο Rouqueville F.C.H.L., στα μέσα του 1822, «ο Καραϊσκος εκδικήθη (για) τους χριστιανούς. Επιπεσών κατά σώματος Τούρκων Κονιάρων, οίτινες εβιάζον άδοντες άσματα δι' ων παρεκάλουν Αλλάχ και Μωάμεθ (και τους) κατέκοψε. [...] Καίων ακολούθως την μικράν πόλιν της Καρδίτσης, ήτις είναι η πρωτεύουσα των αρχαίων τούτων φυλών του Ικονίου, τοιούτον διέσπειρε τρόμον ανά τας όχθας του Πηνηιού, ώστε ο σερασκέρης της Λαρίσης, Τζελαντίν πασάς, ως μόνον μέσον καθησυχάσεως των πνευμάτων εύρε την ανακωχήν», ζητώντας ο πασάς να κάνουν «καπάκια» - συνθήκη¹⁸ και προτείνοντας την άμεση απελευθέρωση των, ως άνω, «Βλάχων νομάδων, την απόδοση εις αυτούς των ποιμνίων των, και την πλήρη ελευθερία του να ανέλθωσιν εις τα θερινά αυτών βοσκήματα. Η συνθήκη αύτη, λίαν επικερδής, επεκυρώθη και τα Άγραφα εσχημάτισαν ούτω στρατιωτικήν αυτονομίαν»¹⁹.

Έτσι, αν και κατ' αρχάς, ο Καραϊσκάκης «συνέλαβε την ιδέαν του να μεταβή και κατασταθή αυτοχειροτόνητος καπιτάνος εις Άγραφα διά της ίδιας αυτού δυνάμεως»²⁰, αμέσως μετά, πέτυχε και τη μεγάλη «προαγωγή» του.

«Ο Καπετάν Γεώργιος Καραϊσκάκης πολιτευόμενος τους Οθωμανούς έλαβε παρ' αυτών την καπετανείαν των Αγράφων»²¹, ως «στρατιωτικήν αυτονομίαν»²², δηλαδή ο Χουρσίτ, «Πασσάς της Θεσσαλίας παρά του οποίου εξαρτάτο η Καπετανία του»²³, τον διόρισε με μπουγιουρντί

17. F.C.H.L. Rouqueville. *Ιστορία της ελληνικής επανάστασεως. Μετάφρασις νέα συμπληρωμένη με 50 χρωματιστάς εικόνας εκ της πινακοθήκης του Μονάχου*. Εκδοτικόν γραφείον Κωστή Χαϊρόπουλου. Εν Αθήναις 1901, σ. 741.

18. F.C.H.L. Rouqueville. *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως, ήτοι η αναγέννησις της Ελλάδος*. Μεταφρασθείσα υπό Ξενοφώντος Δ. Ζυγούρα. Εκδίδοται υπό Α. Γεωργίου και Π. Τζελάτου. Τυπογραφείον Α. Τρίμη. Τόμος 4. Εν Αθήναις 1890, τ. Δ', σ. 215, τελευταίο εδάφιο.

19. F.C.H.L. Rouqueville, ό.π., τ. Δ', σ. 212.

20. Δημήτριος Αινιάν. *Η βιογραφία του στρατηγού Γεωργίου Καραϊσκάκη*. Υπό του ιδιαίτερου γραμματέως του Δ. Αινιάνος, 2η έκδ. (Μετά συλλογής ανεκδότων και αποφθεγμάτων). Εκ του τυπογραφείου Γ. Σ. Βλαστού. Εν Αθήναις 1903, σ. 13.

21. Λάμπρος Κουτσονίκας. *Γενική ιστορία της ελληνικής επανάστασεως*. Τύποις «Ευαγγελισμού» Δ. Καρακατζάνη. Αθήναι 1864, τ. Β', σ. 201.

22. F.C.H.L. Rouqueville, ό.π., τ. Δ', σ. 212.

23. Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος. *Γεώργιος Καραϊσκάκης*, ό.π., σ. 32· Λάμπρος Κουτσονίκας, ό.π., σ. 202.

(«ορισμός διά διαταγής»²⁴ - επίσημη αναγνώριση) αρματολό των Αγράφων (Καπιτάνος των Αγράφων 1822 - 1823)²⁵, «όστις θέλει επιτροπεύει²⁶ και προστατεύει την επαρχίαν»²⁷, «έχει και τον μουρασιλέν (γραπτό διορισμό) από τον πρώτον βεζύρην της Θεσσαλίας να είνε καπετάνος των Αγράφων, να προφυλάττη την επαρχίαν ταύτην»²⁸ και «να κάμουν τα χρέη των»²⁹, με την παρακάτω συμφωνία:³⁰

«Τούρκος από το ποτάμι Σαλαμβριάς (Πηνηϊός) και εδώθε εις Ασπροπόταμον και Άγραφα να μη διαβαίνει, τα δε χαράτζια και λοιπά δικαιώματα βασιλικά (σουλτανικά) να τα συνάζωμεν ημείς (Καραϊσκάκης με τους δικούς του Έλληνες) και να τα στέλνουμε»³¹.

Καταγράφει σχετικά ο Κασομούλης:³²

«Αι διαπραγματεύσεις ετελείωσαν αναμεταξύ Ρούμελη βαλισί (Χουρσίτ πασά) και Καραϊσκάκη, και συνεννοηθέντες ο (Τούρκος απεσταλμένος) Σούλτζιας Κόρτζας, (και ο) Καραϊσκάκης [...] απέρασαν εις το χωριό Βουνέσι (Μορφοβούνι των Αγράφων Καρδίτσας) και ανταμώθηκαν και έδεσαν στερεότερα τας συμφωνίας των προς ησχίαν του λαού, ούτως: Ο μεν Σούλτζιας να ενεργή ώστε να μη βαρύνουν τα στρατόπεδα τους κατοίκους [...] να μην εισέρχονται Τούρκοι στρατιώτες σι' Άγραφα, και ο Καραϊσκάκης και οι συν αυτώ] να φυλάξουν από τα βουνά να μην εισχωρούν εις αυτά οι λησταί ή άλλο σώμα άτακτον. Αν όμως ήθελον αποφασίσει ή ο Ρούμελης (Τούρκος αρχιστράτηγος - Σουλτάνος) ή η Διοίκησης των Ελλήνων να κάμη γενικήν εκστρατείαν κατά του ενός ή του άλλου μέρους, τότε να κάμουν τα χρέη των, και ο μεν ως Τούρκος, και οι δε ως Έλληνες»³³.

Ο Καραϊσκάκης λοιπόν διοικούσε τ' Άγραφα ως πολιτικός και στρατιωτικός ηγέτης, αφού γνωρίζουμε ότι «ο τίτλος Καπιτάνος εις την Ρούμελην [...] σήμαινεν αρχηγός της επαρχίας. Λέγοντας Καπιτάνον, αμέσως εννοούσες τον βαστώντα τας ηνίας της κυβερνήσεως, και ότι ουδένας άλλος ηδύνατο να λεχθή Καπιτάνος, ή να φέρη σφραγίδα Καπιτάνου και να σφραγίζη διορισμούς, και λοιπά»³⁴.

24. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 256.

25. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 274, και σημ. 8.

26. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 268' Σ. Ι. Βουτυρά - Γ. Καρόδου. *Λεξικόν ιστορίας και γεωγραφίας [...] των εθνών από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του νυν*. Εν Κωνσταντινουπόλει 1881, τ. Γ', σ. 307.

27. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 255' Δημήτρης Κ. Αγγελής. «Αναγνώριση του Νεοχωρίου ως ιστορική έδρα-πρωτεύουσα της αυτονομίας των ενιαίων (ιστοριογεωγραφικών) Αγράφων (Θεσσαλικών και Ευρυτανικών), με βάση την συνθήκη του Ταμασίου (1525)». *Ιστορία, ιστορικό περιοδικό Δήμου Λίμνης Πλαστήρα*, έτ. 2, τχ. 3 (Δεκέμβριος 2022), 31-34.

28. Γεωργίου Π. Κρέμου. «Ιστορικά επανρθώματα. Γ' Σουλιώται, πρώτη πολιορκία Μεσολογγίου, Μάρκος Βότσαρης. Σύντομος έκθεσις του Βουλπιώτη Χ. Γεωργίου των διατρεξάντων από τα 1821 έως της εκστρατείας του Μουσταφά πασσιά Σκόνδρα». Απόλλων. Έν Πειραιεί, έτ. Α', αρ. 10 (1884), 145.

29. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 263.

30. Κωστής Παπαγιώργης. *Τα κατάκια, Βαρνακιώτης, Καραϊσκάκης, Ανδρούτσος*. Εκδόσεις Καστανιώτη. Έκδοση 7η. Αθήνα 2003, σ. 150-151 και σημ. 9.

31. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 256· Διονυσίου Α. Κόκκινου. ό.π., τ. Γ', σ. 146, 163, 178.

32. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 248, 262-263.

33. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 263.

34. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 268.

«Κατ' αυτόν τον τρόπον ο Καραϊσκάκης άρχισεν να βάνη την ευταξίαν, διοργάνωσεν την δημογεροντίαν των Αγράφων (με έδρα το Νεοχώρι της Νευρόπολης – Καρδίτσας), εσύστησεν τράπεζαν³⁵ οικονομικήν των εσόδων και εξόδων· επίτροπον εις την ληψοδοσίαν (οικονομικών-εμπορίου) είχεν διορισμένον τον λογιώτατον Κερασοβίτην, όστις εχαίρετο όλην την υπόληψιν της επαρχίας και την εμπιστοσύνην του [...και ο Καραϊσκάκης] ήξευρεν το έσοδον και έξοδον του Αρματολικιού»³⁶. Τότε, προφανώς, με σκοπό την εξυπηρέτηση - διευκόλυνση του εμπορίου οργάνωσε και το «παζάρι» του Μουζακίου, για το οποίο αναφέρει το 1895, ο, διερχόμενος απ' το σημείο, Χατζή Ζωγίδης Γ. Ν.:³⁷

«[...] διά του στενού του Μουζακίου, εκείθεν [...] εις κοιλάδα μικράν, εν η υπάρχει θέσις καλουμένη «παζάρι του Καραϊσκάκη», ένθα ετελείτο η εβδομαδιαία αγορά [...] συσταθείσα υπό του Καραϊσκάκη, κατά την σωζομένην παράδοσιν».

«Ο Καραϊσκάκης διαπραγματεύθη («καπάκια») προσωρινώς με τους Τούρκους να αρχηγεύη τα Άγραφα, Τούρκοι εις τα Άγραφα να μη εμβαινουν, και τα δικαιώματα (χαράτσια) να τα στέλνη ο ίδιος προς αυτούς»³⁸, «οι Τούρκοι να μην περάσουν πεια μέσα από το σύνορο τ' Αγραφιωτικό, κι' ο Καραϊσκάκης να μη βγή απ' αυτό»³⁹, έχοντας «διαλέξει για πρωτοχώρι, όπου έμεινε, τη Μεγάλη Καστανιά⁴⁰ [...] απ' όπου αγνάντευε άγρυπνος τον κάμπο το Θεσσαλικό. Πριν από την Καστανιά ήταν εκεί το χωριό Ζαγλόπι»⁴¹.

Σημειώνεται ότι το «καπάκι» αυτό, μαζί με τον Καραϊσκάκη, το υπέγραψαν ο αρματολός του Ασπροποτάμου (Τρικάλων) Νικόλας Στορνάρης, ο καπετάνιος του Κλεινοβού (Καλαμπάκας) Γρηγόρης Λιακατάς και ο καπετάνιος των Χασιών (σύνορα ν. Τρικάλων - Γρεβενών) Νάσιος Μάνταλος⁴², ενώ δεν καταβλήθηκε προσπάθεια απόκρυψής του, αντίθετα το ανακοίνωσαν δημόσια αμέσως. Μάλιστα ο Καραϊσκάκης ενημέρωσε, σχετικά και με επιστολή του, τον αρματολό των Σαλώνων, Πανουργιά⁴³.

Συνεπώς, απ' τα μέσα του 1822 κ.έ., ο Καραϊσκάκης διοικεί τ' Άγραφα ως αρματολός, με τούρκικο μπουγιουρντί, ύστερα απ' την υπογραφή της ψευτοσυνθήκης – «καπάκι» με τους Τούρκους, έχοντας ωστόσο φροντίσει να εξασφαλίσει (εκτός απ' το προφανές, το απελεύθερο των Αγράφων και το ασκλάβωτο των Αγραφιωτών) και κάτι άλλο, πολύ ιδιαίτερο και εξαιρετικό, τη δυνατότητα ο ίδιος «να σπάσει» την προσωρινή συνθήκη, όποτε «η Διοίκησις των Ελλήνων κάμη γενικήν εκστρατείαν κατά [...] των Τούρκων,

35. Γιάννη Βλαχογιάννη. «Στρατιωτική, ό.π., αρ. 2502 (18-12-1832), 2.

36. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 252, 312 και σημ.2.

37. Ν. Γ. Χατζή Ζωγίδης. «Θεσσαλικά. Μονή αγίας Τριάδος (εν Σκλαταινή των Αγράφων), 2». Ποικίλη Στοά, έτ. 15 (1912), 564.

38. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 248.

39. Γιάννη Βλαχογιάννη. «Στρατιωτική, ό.π., αρ. 2502 (18-12-1832), 2.

40. Γιάννης Βλαχογιάννης. «Καραϊσκάκης», ό.π., τχ. 492, σ. 44.

41. Γιάννης Βλαχογιάννης. «Καραϊσκάκης», ό.π., τχ. 508 (1948), 1112.

42. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 248, 255-257 σημ. 5 της σ. 257, 262-263, 266, και σ. 7 της σ. 264.

43. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 248.

δικαιούμενος με τα παλληκάρια του] τότε να κάμουν τα χρέη των [...] ως Έλληνες»⁴⁴. Δηλαδή;

α) Με το «καπάκι», «οικονομεί - πολιτεύεται» διαχειρίζεται την κατάσταση, κερδίζει χρόνο, υποκρίνεται το φίλο, ξεγελά τον Τούρκο και εξασφαλίζει τον τόπο και τους πληθυσμούς.

β) Αναμένει - προσμένει τον κατάλληλο χρόνο, την απόφαση και την εντολή με την οποία «η Διοικήσεις των Ελλήνων (θα) κάμη γενικήν εκστρατείαν κατά [...]» των Τούρκων και

γ) Απερίφραστα δηλώνει ότι «ως Έλληνας» μαζί με τους πολεμιστές του, «[...] τότε (θα) κάμουν τα χρέη των [...] ως Έλληνες». Φανερώνει έτσι, ότι γνωρίζει τη διαφορετικότητα του και την ξεχωριστή ιδιαιτερότητά του, ως Έλληνας. Ήταν Έλληνας!

Ιδιαίτερη σημασία, εν προκειμένω, έχουν τα αναφερόμενα απ' τον Ακαδημαϊκό Διονύσιο Κόκκينو, πως ο Καραϊσκάκης «[...] εξηκολούθησε [...] τηρών αλληλογραφίαν με τους παράγοντας της διοικήσεως της Δυτ. Ελλάδος ως άνθρωπος ιδιόκτων [...] και γράμματα ελάμβανεν από τους εις το Μεσολόγγι (Έλληνες) αρχηγούς [...] Και όσον μεν διά τους Τούρκους ποτέ δεν είχε παύσει να τους θεωρή εχθρούς, παρά την συνθήκην του διά το αρματολίκι [...]»⁴⁵.

Παράλληλα και αμέσως (αρχές Αυγούστου του 1822), άρχισε την, απ' τ' Άγραφα, αποστολή πολεμιστών του προς ενίσχυση των μαχόμενων Ελλήνων. Συγκεκριμένα:

Αρχές Αυγούστου του 1822 έστειλε στρατιώτες του στη Βόνιτσα και στην από 17-8-1822 επιστολή, απάντησαν στον Καραϊσκάκη «[...] ότι οι στρατιώται σου φθάνοντας επολέμησαν εις Κατούνα και εκυνήγησαν τους εχθρούς πιάσαντες δύο ζωντανούς»⁴⁶. Τον Οκτώβριο του 1822 έστειλε 100 παλληκάρια του για ενίσχυση του πολιορκούμενου Μεσολογγίου (πρώτη πολιορκία)⁴⁷, «[...] εκατο σιντροφι του καραγισκακι απο τα αγραφα ηλθον ης το ουρδι (στρατόπεδο, στο Μεσολόγγι)»⁴⁸. Ύστερα «[...] έπεμψεν γράμματα [...] Νοέμβριος 1822] εις τον (αρματολό των Σαλώνων) Πανουριάν [...] αν χρειάζονται στρατιωτικήν βοήθειαν να τους πέμψη κ.τ.λ.»⁴⁹ και «εις όλας σχεδόν τας εις την Δυτικήν Ελλάδα γενομένας Ελληνικάς εκστρατείας έστειλεν ανάλογον δύναμιν»⁵⁰, ενώ «μετέβη εις Προυσόν με τριακόσιους περίπου στρατιώτας, τους έστειλε να συναγωνισθώσι με τον Μάρκον Μπότσαρην εις Καρπενήσιον [...] κατά] την μάχην ταύτην (Κεφαλόβρυσο Αύγουστος 1823)»⁵¹, τέλος «[...] έδωσε βοήθεια πρόθυμη κατά τη μάχη της Άμπλιανης (Φωκίδας), 14 Ιουλ. 1824»⁵².

44. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 262-263.

45. Διονυσίου Α. Κόκκινου, ό.π., τ. Γ', σ. 185, 616.

46. Γεώργιος Θ. Χαρίτος, *Αρχείον Στρατηγού Γεωργίου Καραϊσκάκη (1821-1835). Περιλαμβάνονται επιστολές, διαταγές και έγγραφα*. Εξεδόθη υπό του Δήμου Αράχωβας, Αθήναι 2009, σ. 27.

47. Γεώργιος Θ. Χαρίτος, ό.π., σ. 30.

48. Ν. Φουσεντζίδου, Ν. *Ανέκδοτοι αυτόγραφοι επιστολαί των επισημοτέρων Ελλήνων οπλαρχηγών και διάφορα προς αυτούς έγγραφα της διοικήσεως, μεθ' ιστορικών σημειώσεων*. Εκ του τυπογραφείου του «Ταχυδρόμου». Εν Αλεξανδρεία 1893, σ. 255.

49. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 248.

50. Δημήτριος Αινιάν, ό.π., σ. 14.

51. F.C.H.L. Rouqueville, ό.π., τ. Δ', σ. 240' Δημήτριος Αινιάν, ό.π., σ. 15.

52. Γιάννη Βλαχογιάννη. «Ποιος έκαψε τα Ζαΐμαϊκα. Μικροί ιστορικοί έρανοι». Εφημ. Πρωΐα, αρ. 2679 (18-6-1933), 1.

3. ΜΑΧΗ ΣΤΟ ΣΟΒΟΛΑΚΟ (ΑΓΙΟ ΒΛΑΣΗ), ΣΤΑ ΣΥΝΟΡΑ ΑΓΡΑΦΩΝ - ΒΑΛΤΟΥ (17-1-1823)

Μετά την αποτυχημένη πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου απ' τους Τούρκους (Οκτώβρης - Δεκέμβρης 1822), στράτευμα 3.000 Οθωμανών, μ' αρχηγούς τους Άγο Μουχουρδάρη, Ισμαήλ - πασά Πλιάσσα και Χαντζή Μπένο⁵³, «μη δυνάμενο να διαβή τον Άσπρον (Αχελών) διευθύνθη να περάση διά των Αγράφων εις Λάρισσαν»⁵⁴, ενώ καθ' οδόν «[...] εκδικούμενοι [...] κατέκαιον και εληλάτουν τα εκείσε προσκυνημένα (ελληνικά) χωρία, και παιδιά και γυναίκας, και γέροντας, καίτοι προσκυνημένους φονεύοντες»⁵⁵.

«Ακούραστος ο Καραϊσκάκης, νύχτα - ημέρα εις τα χιόνια, είχαν προσηλώσει τον νουν του όλως διόλου εις το πολιορκητικόν στράτευμα το κατά του Μεσολογγίου», σημειώνει ο Κασομούλης⁵⁶.

Ήταν τότε στο μοναστήρι της Τατάρνας, μπήκε στην εκκλησιά και προσευχήθηκε:

«-Τώρα θα σε ιδώ, Μαυρομάτα αν νικήσουμε θα σε προσκυνώ για Παναγία, ειδέ...»⁵⁷ (τη φοβέρισε)».

Στη συνέχεια «ο μέγας άνδρας ο Καραϊσκάκης, ο ίδιος επί κεφαλής των άλλων, ως αετός σχίσας τα χιονισμένα βουνά»⁵⁸, «συνάξας έως χιλίους στρατιώτας προκατέλαβε (την 16-1-1823⁵⁹) την διάβασιν αυτών εις τον Άγιον Βλάσην»⁶⁰ - Σοβολάκο ή Κορομηλιά⁶¹ (Ψηλόβραχος) και τους περίμενε.

Συμπληρώνει ο Λάμπρος Κουτσονίκας ότι, ενώ ο Καραϊσκάκης ήταν στο Σοβολάκο, «[...] πλησίον αυτού ευρίσκετο και εις ηγούμενος της μονής Τατάρνης, προς τον οποίον απετάνθη ειπών, α ηγούμενε! μεγάλην επιθυμίαν έχω να αποκρούσω τους Οθωμανούς αυτούς, αλλά δεν έχω πολεμοφόδια, ο δε ηγούμενος τω είπεν, ότι έχει αυτός τρία τέσσαρα κιβώτια εις εν σπήλαιον πλησίον εκεί, προς τον οποίον αποτανθείς πάλιν ο Καραϊσκάκης τω είπε, στείλε αμέσως να τα φέρης, και αμέσως διέταξε τους περί αυτόν στρατιώτας να ετοιμασθώσιν [...]»⁶².

53. Ιωάννης Νουχάκης. *Ελληνική χωρογραφία. Γεωγραφία - Ιστορία κ.λ.π.* Έκδ. γ', Σ. Κουσουλίνος. Εν Αθήναις 1901, σ. 354.

54. Ιωάννης Νουχάκης, ό.π., σ. 354.

55. Μ. Οικονόμου. *Ιστορικά της ελληνικής παλιγγενεσίας ή ο ιερός των Ελλήνων αγών.* Εκ του τυπογραφείου Θ. Παπαλεξανδρή. Εν Αθήναις 1873, σ. 340.

56. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 269.

57. Δημήτριος Αιτιάν, ό.π., σ. 122· Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος. *Γεώργιος Καραϊσκάκης*, ό.π., σ. 32-33.

58. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 270.

59. Ηλίας Υφαντής «*Η προφορική παράδοση για τη "Μάχη του Αγίου Βλασίου ή Σοβολάκου (1823)" συντελεστής στην επανασταματοδότηση της μνήμης. Η περίπτωση της μαρτυρίας του Ζαχαρία Στουρνάρα*». Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου Γεώργιος Καραϊσκάκης: «Από την πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου μέχρι και τη μάχη της Αράχθας». 21-22 Αυγούστου 2015, Άγιος Βλάσιος Δήμου Αργιπίου και Μεσολόγγι. Εκδόσεις γράμμα. Μεσολόγγι (2016), 143

60. Λάμπρος Κουτσονίκας, ό.π., τ. Β', σ. 201-202, όπου αναφέρει ότι οι πολεμιστές «[...] ήσαν περί τους 800 [...]»· Ηλίας Υφαντής, ό.π., σ. 134-135· Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 271 σημ. 5· αναφέρονται διάφορες ημερομηνίες τέλεσης της μάχης: 15 ή 17 Ιανουαρίου, ή αρχές Φεβρουαρίου 1823· δεχόμαστε την 17-1-1823.

61. Ιωάννης Βλαχογιάννης. *Τα ανέκδοτα του Καραϊσκάκη και του Κολοκοτρώνη. Ανέκδοτα - Γνωμικά - Περιέργα.* Εκ του τυπογραφείου Γ. Β. Καλλέργη. Εν Αθήναις 1922, σ. 5.

62. Κουτσονίκας Λάμπρος. *Γενική*, ό.π., τ. Β', σ. 201.

Δεν μπορούμε, ωστόσο, να αγνοήσουμε τούτο τον προβληματισμό: Γιατί ο Καραϊσκάκης ενήργησε έτσι; Γιατί στράφηκε ενάντια στον Τούρκο; Γιατί δεν τους άφησε να περάσουν απ' τ' Άγραφα στη Λάρισα;

Ιδού η απάντηση:⁶³ Η δράση του αυτή είχε βάση και απόρροια τα ισχύοντα «καπάκια», δηλαδή την, υπογραφείσα μεταξύ του Καραϊσκάκη και του Χουρσίτ πασά της Θεσσαλίας, προαναφερόμενη συμφωνία - συνθήκη, που έλεγε: «*Τούρκοι εις τα Άγραφα να μη εμβαίνουν*»⁶⁴, «*οι Τούρκοι να μην περάσουν πεια μέσα από το σύνορο τ' Άγραφιώτικο*»⁶⁵ και ο Καραϊσκάκης «*να φυλάξει από τα βουνά να μην εισχωρούν εις αυτά οι λησταί ή άλλο σώμα άτακτων*»⁶⁶.

Αβίαστα, λοιπόν, οδηγούμεθα στο συμπέρασμα, ότι ο Καραϊσκάκης με πρόσχημα τη νομιμότητα, που εκπορεύθηκε απ' τα προαναφερόμενα «καπάκια» (τα οποία τήρησε απολύτως τυπολατρικά και υποκριτικά), βρήκε την κατάλληλη ευκαιρία και τους χτύπησε ανελέητα, θεωρώντας τους, όχι μόνον Τούρκους, μη έχοντες νόμιμο δικαίωμα εισόδου στ' Άγραφα, αλλά και «*ληστές*»⁶⁷ και «*σώμα άτακτων*», πλιατσικολόγους, άρπαγες και λαφυραγωγούς, δηλαδή.

Να πως εξελίχτηκαν τα πράγματα.

Αρχικά, «*ο Άγος (Μουχουρδάρης) εστοχάσθη ότι (ο Καραϊσκάκης) το κάμνει διά χρήματα (δηλαδή την απαγόρευση της εισόδου, στ' Άγραφα)· του επρόσφεραν και πεντακόσιαις χιλιάδαις γρόσια' και αξιώματα' να αφήση την θέσιν*»⁶⁸ (το δρόμο ανοιχτό).

Εκείνος όμως, σύμφωνα με την καταγεγραμμένη αφήγηση του αυτόπτη συμπολεμιστή του στη μάχη, Ζαχαρία Ι. Στουρνάρα, απάντησε:⁶⁹

«*-Για τους εχθρούς μου δεν έχουμε δρόμους, έχουμε βόλια και μπαρούτι. Δεν θέλουμε αξιώματα μόνο πατρίδα... θέλουμε».*

Ύστερα ο Καραϊσκάκης συγκέντρωσε τα παλληκάρια του και τους είπε:⁷⁰

«*-Ο εχθρός ως αύριον καταφθάνει και πρέπει τώρα να προσευχηθούμε όλοι και να τάξομε από ένα κεράκι στον Άγιο Αντώνιο που γιορτάζει αύριο να μας βοηθήσει να νικήσουμε. Να γεμίσουμε τα καρυφύλλα με μπαλαρμά (μπάλες - σφαίρες), θα βαράτε τους γαλονάδες (αξιωματικούς - διμοιρίτες) και να προσέχετε, βόλι να μην πάει χαμένο. Και πρωί - πρωί κάντε το σταυρό σας και όλοι στη θέση τους και μεγάλη προσοχή όπως είπαμε».*

«*Οι Τούρκοι αφού ματαιώς εζήτησαν διά λόγου να τον πείσωσι να τους αφήση ελευθέραν την διάβασιν, επεχείρησαν και διά της βίας*»⁷¹. «*Αφού δεν εδέχθη καμμίαν από τας προτάσεις*

63. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 273 και σημ. 2, 3.

64. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 248.

65. Γιάννη Βλαχογιάννη. «*Στρατιωτική*», ό.π., αρ. 2502 (18-12-1832), 2.

66. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 262-263.

67. Διονυσίου Α. Κόκκινου, ό.π., τ. Γ', σ. 186, 617, 618, 617-618.

68. Διονυσίου Α. Κόκκινου, ό.π., τ. Γ', σ. 185.

69. Ηλίας Υφαντής, ό.π., σ. 135.

70. Ηλίας Υφαντής, ό.π., σ. 134-135.

71. Γεώργιος Κ. Γαζής *Βιογραφία των ηρώων Μάρκου Μπότσαρη και Καραϊσκάκη*. Εν τη Εθνική Τυπογραφία παρά Γ.

αυτάς, οι Τούρκοι εκινήθησαν»⁷², την 17-1-1823⁷³.

«Συγκροτηθείσης λοιπόν μάχης, υπερίσχυσαν οι εχθροί και έτρεψαν εις φυγήν το μεγαλύτερον μέρος της στρατιάς του Καραϊσκάκη· αυτός όμως με εκατόν πενήκοντα στρατιώτας περίπου οχυρωθείς εις τινά δυνατήν θέσιν (σηπλιά) ανθίστατο εις την ορμήν των εχθρών.

-Εδώ να αποθάνομεν όλοι, όσοι εμείναμεν! Λέγει ο αρχηγός⁷⁴.

Οι δε τραπέντες εις φυγήν Έλληνες βλέποντες ότι δεν ήταν ο Καραϊσκάκης μαζί των εις την φυγήν εστράφησαν οπίσω με σκοπόν να δώσωσι βοήθειαν εις αυτόν [... έτσι] οι εχθροί ετράπησαν εις φυγήν [...] εκπηδήσαντες και οι περί τον Καραϊσκάκην ερρίφθησας εις τους εχθρούς και τους κατεδίωξαν ικανόν διάστημα φονεύσαντες υπέρ διακοσίους»⁷⁵.

Στη συνέχεια εκατοντάδες πνίγηκαν στον Αχελώο, προσπαθώντας να τον περάσουν, καταδικωμένοι απ' τους Έλληνες· συνολικά «δισχιλίοι και πεντακόσιοι έλλειψαν από τον κατάλογον των Πασσάδων», σημειώνει ο Λ. Κουτσονίκας⁷⁶.

«Η νίκη του Αϊβλάση ήταν από τα πρώτα κατορθώματα του Καραϊσκάκη και μεγάλωσε τ' όνομά του»⁷⁷, «του Σοβολάκου ο πόλεμος ψήλωσε του Καραϊσκάκη τ' όνομα και τόκαμε από τα πρώτα στους Ρουμελιώτες Καπεταναίους»⁷⁸.

Μάλιστα αναφέρεται απ' τον Δ. Φωτιάδη⁷⁹ και τον Ι. Βλαχογιάννη⁸⁰, ως εδραιωμένο ιστορικό γεγονός, ότι, προηγήθηκε μονομαχία μεταξύ του Καραϊσκάκη και του, εκ των συναρχηγών της τούρκικης στρατιάς, Χαντζή Μπένου, με νικητή τον Καραϊσκάκη, που την περιγράφουν, ως εξής:⁸¹

Αποστολίδου Κοσμίτου. Εν Αιγίνη 1928, σ. 18.

72. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 271.

73. Ηλίας Υφαντής, ό.π., σ. 135.

74. Ηλίας Παπαστεριόπουλος. *Η δίκη του Καραϊσκάκη. Έρευνα - Μελέτη - Κριτική*. Αθήνα 1961, σ. 89.

75. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 271, σημ. 5, σ. 270-273· Μαρία Π. Παναγιωτοπούλου-Μποτονάκη - Ανάργυρος-Γιάννης Μαυρομούτης. «Αναζητώντας τα χνάρια από το πέρασμα του Γιώργου Καραϊσκάκη στον ευρυστατικό χώρο (ζητήματα οικονομικά, σχέσεις με πρόσωπα)», στο συνέδριο «Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης και η εποχή του», Δήμου Μουζακίου – Ένωσης Πολιτιστικών Συλλόγων Νομού Καρδίτσας, υπό την αιγίδα της Βουλής των Ελλήνων και του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, σε συνεργασία με την Εκκλησία της Ελλάδος, την Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, την Περιφέρεια Θεσσαλίας, την Περιφερειακή Ενότητα Καρδίτσας και την Ι. Μητρόπολη Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων, με την ευκαιρία συμπλήρωσης 200 χρόνων από την έναρξη της ελληνικής επανάστασης του 1821, Μουζάκι (29/6 έως 1/7/2021), 16-18· όπου παρουσιάζονται απ' τον Ανάργυρο – Γιάννη Μαυρομούτη, οι αφηγήσεις δύο συναγωνιστών του Καραϊσκάκη στη μάχη του Σοβολάκου, των, απ' το Κεράσσο – Κερασχώρι – Αγράφων, Κ. Σοχωρίτου ή Κισμέτη και Δημ. Σκουρλή, όπως τις κατέγραψε στα 1890-91 και 1895, αντίστοιχα, ο συγχωριανός τους στρατηγός Κωνσταντίνος Τριαντάκης.

76. Λάμπρος Κουτσονίκας, ό.π., τ. Β', σ. 203.

77. Δημήτριος Αινιάν, ό.π., σ. 14-15, 122· Ιωάννης Βλαχογιάννης. *Ιστορική ανθολογία: ανέκδοτα - γνωμικά - περιέργα - αστεία εκ του βίου διασήμων Ελλήνων 1820-1864*. Πατριωτική χορηγία Εμ. Α. Μπενάκη. Τύποις Ελλάς. Αθήνα 1927, νο. 506, σ. 234.

78. Ιωάννης Βλαχογιάννης. *Ιστορική*, ό.π., νο. 504, σ. 232.

79. Δημήτρης Φωτιάδης. *Καραϊσκάκης*. Εκδόσεις Κέδρος. Αθήνα 1959, σ. 155-158.

80. Ιωάννης Βλαχογιάννης. *Ιστορική*, ό.π., νο. 505, σ. 233· Γιάννης Βλαχογιάννης. «Καραϊσκάκης», ό.π., τχ. 474, σ. 422· «Καρτερία», 13^η Μάρτη 1846.

81. Δημήτρης Φωτιάδης, ό.π., σ. 155 κ.έ.

«Ο Χατζή Μπένος, που είτανε πραγματικό παληκάρι κι είχε γίνει θεριό με την προσβολή που τους έκανε ο Καραϊσκάκης ονομάζοντάς τους κιοτήδες (δειλούς), φωνάζει στους Έλληνες:

-Σταθείτε στα ταμπούρια σας, Γκιοαούριδες! (άπιστοι) Μην κουνηθείτε! Πριχού (πριν) ανάψει ο πόλεμος και πέσουνε κουφάρια, θέλω κάτι να σας πω. Πού είσαι, Καραϊσκάκη, γιε της καλόγριας;

-Νάμαι, Χατζή Μπένο, του απαντάει ο Καραϊσκάκης βγαίνοντας όξω από τη σπηλιά. Τι με θες, ωρέ γιε της τουρκάλας; 'Ύιέ της τούρκας, έκραξεν ο ήρωας' ⁸².

-Καραϊσκάκη, ποιους ονόμασες κιοτήδες;

-Εσένα και τους άλλους που είναι μαζί σου.

-Αμ σαν είσαι εσύ παληκάρι, έλα να χτυπηθούμε οι δυο μας.

-Καρτέρα με, Χατζή Μπένο!

-Σε καρτερώ, Γκιοαούρη!

Πηδάει κάτω ο Καραϊσκάκης και προχωράει ο Τούρκος. Πρώτος τράβηξε ο Χατζή Μπένος, μ' αστόχησε. Βροντάει κι ο σισανές του Καραϊσκάκη, 'βόλι φλογερόν κατά του Τούρκου ρίπτει, βόλι θανάτου' ⁸³ και τρώει κατακούτελα το βόλι ο Χατζή Μπένος. Πέφτει βαρύς στο χώμα και Τούρκοι κι Έλληνες ορμάνε⁸⁴.

Θα ήταν παράλειψή μας, βεβαίως, εάν δεν παρουσιάζαμε εδώ και την άποψη που θέλει τον Χατζή Μπένο να πυροβόλησε και σκότωσε ο Ζ. Ι. Στουρνάρας.⁸⁵

Να πως διηγείται αυτή την καταστροφή των Τούρκων, ο σύγχρονος Γεώργιος Βουλπιώτης:⁸⁶

«Ο ποταμός ήταν κατεβασμένος και απέραντος (αδιάβατος) [...] αποφάσισαν με τρεις χιλιάδας να ανοίξουν δρόμον διά των Αγράφων, να περάσουν εις τα Τρίκαλα [...] αλλ' ο Καραϊσκάκης ειδοποιηθείς προτιήτερα το κίνημα των Τούρκων, επήρην εξακοσίους από τα Άγραφα και ήλθεν εις του Σοβολάκου [...] εκαρτέρησεν τους Τούρκους, τους επολέμησεν και τους ωπισθοδρόμησεν κακίην κακώς [...] νικημένοι [...] επνίγησαν υπέρ τους επτακοσίους [...] πολλοί από τους πεζούς επιάνονταν από ταις ουραίς των αλόγων διά να βοηθηθούν την ανάβασιν του ποταμού, και οι καθαλαραίοι τους εκτυπούσαν με τα γιαταγάνια εις τας χείρας διά να μην πινιγούν και αυτοί»⁸⁷. «Μάλιστα 800, όλοι μαζί δεθέντες, ένας τον άλλον, να μη τους σύρη και πινιγούν, ο ποταμός, τους πήρην όλους μαζί δεμένους, πεσόντες εις μίαν στροφήν του ρεύματος»⁸⁸.

Ύστερα, αναφέρει ο Κασομούλης, «νικητής και τροπαιούχος ο Καραϊσκάκης επιστρέφει

82. Γεώργιος Χ. Ζαλοκώστας, *Τα άπαντα*. Εκδίδονται δαπάνη της χήρας αυτού. Τυπογρ. Δ. Μαυρομάτη. Αθήνησι 1859, σ. 293.

83. Γεώργιος Χ. Ζαλοκώστας, ό.π., σ. 293.

84. Γεώργιος Χ. Ζαλοκώστας, *Τα άπαντα*. Η μάχη Σοβολάκου, ό.π., σ. 291-294. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 272 σημ. 2.

85. Ηλίας Υφαντής, ό.π., σ. 136.

86. Γεωργίου Π. Κρέμου, ό.π., αρ. 9 (1884), 131.

87. Ν. Σπηλιάδου, ό.π., τ. Α', σ. 486.

88. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 272.

εις την θέσιν του»⁸⁹ και ότι «[...] πλέον με την νίκην του, ως θριαμβευτής, εχαίρετο (πέτυχε - κέρδισε) προσωπικώς την υπόληψιν των οπλαρχηγών και του Διευθυντού της Δυτικής Ελλάδος, οι δε Τούρκοι από τον φόβον των άρχισαν να τον κολακεύουν. Άνθρωπος των περιστάσεων δεν έχασεν καιρόν' αμέσως έστειλεν και εζήτησε πολεμοφόδια από την (ελληνική) Διοίκεισιν. Η φήμη διέσπειρεν παντού αμέσως ότι, όταν ήλθεν η ώρα, ο Καραϊσκάκης έρριξε το προσωπίον (της ψευτοσυνθήκης - «καπάκια» - της δήθεν υποταγής του στους Τούρκους), και προσωπικώς κινδυνεύσας αφάνισεν τους εχθρούς»⁹⁰.

4. ΑΡΧΗΓΟΣ ΤΩΝ ΟΠΛΩΝ ΤΩΝ ΑΓΡΑΦΩΝ, ΜΕ ΔΙΑΤΑΓΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ (1823)

Τούτη την εποχή (Φεβρουάριος 1823 και αμέσως μετά την, ως άνω, ηρωική του νίκη), έλαβε την επόμενη αναβάθμισή του και στην ουσία την πρώτη του μεγάλη, επίσημη και εθνική «βαθμολογική» αναγνώριση και έπαινο, αφού για πρώτη φορά:

«Αι διαταγαί του Διευθυντού της κυβερνήσεως (του Διευθυντή της Γερουσίας της Δυτικής Ελλάδος) τον διόριζαν να αρχηγεί εις τα Άγραφα, να προσέχη και να κάμη το χρέος του, και τα λοιπά»⁹¹, αναγνωρίσθηκε δηλαδή, ως ο αδιαμφισβήτητος αρχηγός των Αγράφων, βεβαιώνει ο Κασομούλης ενώ ο Γαζής αναγράφει ότι «το β' έτος του πολέμου απεκατέστη Αρχηγός πληρεξούσιος της επαρχίας των Αγράφων»⁹² και ο Κόκκινος δηλώνει ότι «τον είχαν αναγνωρίσει ως αρχηγόν των όπλων των Αγράφων η ελληνική κυβέρνησις»⁹³.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, «εσηρίξεν («στεφάνωσε» - στερέωσε) τον εαυτόν του με την εθνικήν (ελληνική - κυβερνητική) ευχήν. Ολίγον τον έμελεν αν είχαν (το τούρκικο) μπουγιουρντί διά τα Άγραφα», αναφέρει ο Κασομούλης⁹⁴.

Επομένως, απ' τον Φεβρουάριο κ.έ. του 1823 άρχισε ο Καραϊσκάκης να διαφεντεύει στα ελεύθερα Άγραφα, ως γενικός αρχηγός των όπλων των Αγράφων, ως αρματολάρχης και τοποτηρητής της ελληνικής κυβέρνησης, με επίσημη - εθνική διαταγή της Γερουσίας της Δυτικής Ελλάδος, της οποίας, προφανώς, ανέμενε νεώτερες εντολές, επικουρίες και το αιτηθέν⁹⁵ (ως άνω) πολεμικό υλικό, δηλώνοντας, μάλιστα, δύο μήνες μετά, την 20-4-1823, πως:

«-Εχομεν και στρατεύμα και άλλας δυνάμεις, όταν μας διορίση (διατάξει) το Έθνος, να βαρέσωμεν»⁹⁶.

Εκπληκτικό. Τι είπε; «-Όταν μας διορίσει το Έθνος, [...θα] βαρέσωμεν».

Δηλαδή; Μίλησε για το ελληνικό έθνος, το 1823. Ελληνικό έθνος. Όταν θα ελάμβανε την εντολή του έθνους, θα «βαρούσε».

89. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 273.

90. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 274.

91. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 274, και σημ. 9, σ. 355 σημ.1.

92. Γεώργιος Κ. Γαζής, ό.π., σ. 18.

93. Διονυσίου Α. Κόκκινου, ό.π., τ. Δ', σ. 151.

94. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 274.

95. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 274.

96. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 294· Διονυσίου Α. Κόκκινου, ό.π., τ. Γ', σ. 619.

Γνώριζε, λοιπόν, από τότε πολύ καλά, ποιος ήταν και για ποιον εμάχето.

Υπηρετούσε το ελληνικό έθνος, την ελληνική κοινωνία.

Λίγο αργότερα (12-6-1823) ο Καραϊσκάκης προήχθη και στην ελληνική στρατιωτική ιεραρχία, λαμβάνοντας, κατόπιν σχετικής απόφασης «του Εκτελεστικού περί στρατιωτικών προαγωγών», το βαθμό του Στρατηγού⁹⁷.

5. ΤΑ ΚΑΠΑΚΙΑ του 1823. ΜΑΧΕΣ ΤΟΥ ΣΤΗ ΝΕΥΡΟΠΟΛΗ, ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΣΙΛΙΧΤΑΡ ΜΠΟΔΑ (ΜΑΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 1823)

Περίπου δύο μήνες μετά την προαναφερόμενη συντριπτική νίκη του Καραϊσκάκη στο Σοβολάκο, «περί τα μέσα του Απριλίου 1823 ο Σιλιχτάρ Μπόδας έφθασεν και ετοποθετήθη εις τα Τρίκκαλα, αρχηγός της εκστρατείας [...κατά του Καραϊσκάκη] με έως πέντε χιλιάδες (Τουρκαρβανιάδες). Αμέσως εξήτησεν τον Καραϊσκάκην εις προσκύνησίν του. Ο Καραϊσκάκης τον απεκρίθη περιφρονητικώς, δεν άφινεν αισχρολογίαν οπού να μη του την προσφέρει»⁹⁸ και άρχισε να προετοιμάζεται για ν' αντιμετωπίσει, «να διώξει την καθ' ημών ετοιμαζόμενην εκστρατείαν των Τούρκων»⁹⁹.

Αναγράφει χαρακτηριστικά σ' επιστολή του, την 16-5-1823 (απ' την Κερασιά Αγράφων), προς τον «αδελφό του» Μάρκο Μπότσαρη, ζητώντας τη βοήθειά του:¹⁰⁰

«Τα καπάκια μου (πρόσκαιρη ψευτοσυμφωνία ειρήνης) οπού είχαμεν με τους εχθρούς εχέσθησαν¹⁰¹ (τα χάλασαν οι Τούρκοι) προ ημερών, ότι (διότι) απεφάσισαν αφεύκτως να μας βαρέσουν, και αν δεν ήλθον έως σήμεραν αύριον έρχονται άφευκτα (οπωσδήποτε). [...] Εις Λάρισαν είναι στράτευμα συναγμένον τώρα 15.000 και άλλαις 5.000 είναι εις Τρίκαλα και όλα ένα συνάζονται (ενώνονται). Ισοχρόνως (ταυτοχρόνως) με τα Άγραφα θέλουν πολεμήσει και το Ασπροπόταμον και πέρνοντάς μας σβάρνα να απεράσουν από Καρπενήσι, Κράββαρα (ορεινή Ναυπακτία), και καθεξής καταντεύοντες έως το Μισιλόγγι [...]. Όθεν και αν ήτον στρατεύματα τούρκικα, εδώ εσουνάχθησαν, ως και από τα Ιωάννινα όλοι εδώ εκουβαλίσθησαν [...] όλο το βάρος εδώ εκρεμάσθη. Και διά τούτο αμέσως χωρίς αναβολήν καιρού να μας προφθάσετε με τζεπχανέδες περισσούς (αποθήκη με πολεμοφόδια, μπαρούτι) και βοήθειαν αρκετήν (πολεμιστές) [...]. Επειδή η δύναμής μου [...] δεν είναι ικανή να αντισταθώμεν εις την ασύγκριτον μεγάλην δύναμιν των εχθρών [...] Αδελφέ. Μην αμελήσης τα γραφόμενά μου. Μηδέ να βάλλεις καιρόν εις το μέσον, ότι οι χριστιανοί χάνονται [...]», «[...] μας ήλθε με απιστίαν (καθότι είχαν «καπάκια») ο σιλιχτάραγας μπότης (Μπόδας) και μας ηπλάκωσεν έξαφνα [...]», γράφει σ' επιστολή του (17-6-1823) προς τον Γ. Βαρνακιώτη, ο Καραϊσκάκης.¹⁰²

97. Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, ό.π., τ. 10, σ. 127-128.

98. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 291.

99. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 299.

100. Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, ό.π., τ. 16, σ. 206· Αλέξης Κ. Γαλανούλης. Γεώργιος Καραϊσκάκης: Αρχή και τέλος. Επιστολές και έγγραφα της οικογενείας του. Λάρισα 2020, σ. 79-80, 98-99· Γεώργιος Θ. Χαρίτος, ό.π., σ. 44-45.

101. Γεώργιος Θ. Χαρίτος, ό.π., σ. 44.

102. Γεώργιος Θ. Χαρίτος, ό.π., σ. 53.

Να τι αναφέρει ο καπετάν Γιαννάκης Γιολδάσης, την 19-5-1823, σ' επιστολή του από τα Τρία Πηγάδια των Βαρδουσιών, προς τους Αρμοστές της Δυτ. Χέρσου Ελλάδος:¹⁰³

«Μ' έφθασαν ειδήσεις ότι οι Τούρκοι έφθασαν εις Άγραφα και χθες έγινε πόλεμος φρικτός προς της Ρενδίνας το μέρος από το πρωί έως το εσπέρας»' σχετική και η επιστολή (19-5-1823) προς το «Βουλευτικό» του Κ. Αναγνωστάκη, που καταγράφει «[...] μεγάλας ετοιμασίας των εχθρών εις Λάρισαν και Τρίκαλα, και ότι ο Καραϊσκάκης πολεμείται, και ζητούσι ταχείαν την επικουρίαν [...]»¹⁰⁴.

Αναφέρει και περιγράφει, προς την «Υπερτάτη Διοίκηση», τα τραγικά γεγονότα ο «Παραστάτης των Αγράφων Αναγνώστης Ζορογιαννόπουλος», στην, από 26-5-1823, «Αίτηση αποστολής στρατιωτικών ενισχύσεως εις περιοχόν Αγράφων δια τας ανάγκας του αγώνος»:¹⁰⁵

«Ο καπετάν Καραϊσκάκης [...] ευρισκόμενος εις αυτήν την φροντίδα [...] οι εχθροί είχαν προχωρέσει, επίσασαν και την Ρενδίνα διά την εκπλήρωσιν του σκοπού των. Ο Καραϊσκάκης δεν είναι αρκετός κατά το παρόν να τους αντιπαραταχθή, οτι (διότι) μόνον με πεντακοσίου στρατιώτας είναι. Από κανένα μέρος βοήθεια δεν του ήλθε, με όλον οπου καθημερινώς φωνάζει και δεν εισακούεται» και γνωστοποιεί «[...] την ανάγκην των στρατευμάτων διά τα Άγραφα [...] και ότι πάσχουν από έλλειψιν τροφών και πολεμοφοδίων»¹⁰⁶.

Ο ίδιος ο Καραϊσκάκης αναγράφει στην, από 5-6-1823 «εξ αγράφων», επιστολή του:

«Εσιγουράρησα ασφαλώς (εξασφάλισα - σιγούρειψα) όσαις φαιμελιαίς είχα ανά χείρας εις τα πλέον δυνατώτερα μέρη στεκόμενος προπύργιον εις αυτούς έως της σήμερον [...] διά την σωτηρίαν των Χριστιανών»¹⁰⁷ και αντιλαμβανόμενος τον τούρκικο σχεδιασμό φρόντισε και έγκαιρα ζήτησε ενισχύσεις για να τους πολεμήσει στ' Άγραφα, αφού γνωρίζουμε ότι με την, από 5-6-1823, αναφορά του προς την «Υπερτάτη Διοίκηση» - Κυβέρνηση, καταγράφει το κατεπείγον αίτημά του προς αποστολή πολεμικών υλικών:¹⁰⁸

«Κακή τύχη έτυχα να βρεθώ, και χωρίς εφόδια πολεμικά [...] στερημένοι από τα αναγκαία πολεμικά εφόδια [...]. Και η παρούσα μου αναφορά δεν είναι τι άλλο, παρά όσον το συντομότερον, να κάμετε να προφθασθώμεν με όλα τα αναγκαία εφόδια του πολέμου διά να ημπορέσωμεν να καταδιώξουμε τον εχθρόν από τας θέσεις μας [...] και ο θεός να φυλάξη τους Χριστιανούς ίνα μη πάθωσιν τα δεινότερα και να τους προφυλάξει από τας χείρας των εχθρών. Όθεν αν είσθε Χριστιανοί θεοσεβείς και θεοφοβούμενοι να προφθάσετε με τα άνω ειρημένα αναγκαία εφόδια»¹⁰⁹.

Τότε λοιπόν ο Σιλιχτάρ Μπόδας, επιδιώκοντας την κατάληψη των επαναστατημένων και ελεύθερων ελληνικών Αγράφων και την καταστροφή του

103. Αλέξης Κ. Γαλανούλης, ό.π., σ. 81

104. Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, ό.π., τ. 2, σ. 50· Διονυσίου Α. Κόκκινου, ό.π., τ. Γ', σ. 497.

105. Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, ό.π., τ. 12, σ. 81.

106. Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, ό.π., τ. 2, σ. 57.

107. Αλέξης Κ. Γαλανούλης, ό.π., σ. 92.

108. Αλέξης Κ. Γαλανούλης, ό.π., σ. 92· Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 311 σημ. 2.

109. Διονυσίου Α. Κόκκινου, ό.π., τ. Γ', σ. 624· Γεώργιος Θ. Χαρίτος, ό.π., σ. 46-47.

Καραϊσκάκη, «σπάζοντας» τα ισχύοντα «καπάκια», δηλαδή την περυσινή (1822) προσωρινή συνθήκη ειρήνης, εισέβαλε στ' Άγραφα κι' έφτασε «με το μεγάλο (του) σώμα (και) ετοποθετήθη εις την Ευρούπολιν (χωριό Στούγκου - Κρουονέρι στο οροπέδιο της Νευρόπολης)¹¹⁰, '[...] εντός του Πύργου και της περιοχής του τζεφλικίου τσολάκογλου στούγκου λεγόμενου [...]' ¹¹¹, εις εν τζιφλίκι Ελληνικόν (στον πύργο του τουρκόφιλου κοτζάμπαση της Ρεντίνας Τσολάκογλου)¹¹², θέσιν δυνατήν, και αιχμαλώτισεν και λεηλάτησεν τους περισσότερους Αγραφιώτας των χωριών του ριζού»¹¹³ της ρίζας των Αγράφων, των χαμηλών, προς τον κάμπο, αγραφιώτικων χωριών, καθώς είναι καταγεγραμμένο ότι οι Τούρκοι «έκαμαν μεγάλον αφανισμόν [...] αιχμαλωτίσθησαν φαμελίας οκτακόσαιοι»¹¹⁴.

Ο Καραϊσκάκης «ευθύς εσύναξεν το στρατεύμα του εις την Οξυάν, (από εκεί συγκεντρώθησαν' οι εδικοί μας και αντιστρατοπέδευσαν εις το χωρίον Κερασιάν' ¹¹⁵ και κατά το εσπέρας κινήθη κατά του στρατοπέδου»¹¹⁶ του Σιλιχτάρ Μπόδα (στα Κρουονερίτικα), δόθηκε μάχη μεταξύ 5 και 10 Ιουνίου¹¹⁷, κατά την οποία οι εχθροί «εδίωξαν την δεξιάν πτέρυγα οπού διοικούσεν ο Γιάννης Φραγκίστας, (ακολουθώς ο Καραϊσκάκης) ετοποθετήθη πάλιν εις την Οξυάν, προμηθεύων τας αναγκαίας θροφάς, και περίμενεν τας επικουρίας να κάμη και δεύτερον κίνημα»¹¹⁸.

Αναφέρουν απ' το Μεσολόγγι, την 4 και 6-6-1823, οι «Γενικοί Αρμостаί της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος» προς τον Υπουργό Εσωτερικών:¹¹⁹

«[...] το κατά των Αγράφων (τούρκικο σώμα) ευρίσκεται πάντοτε εις Νευρόπολιν, ενδυναμωθέντος του Καραϊσκάκη εις το εντεύθεν μέρος της ράχης, [...] αι βοήθειαι δεν πρέπει ν' αργοπορούν. Στενοχωρούμεθα μεγάλως (πιεζόμαστε πολύ, μας λείπουν) διά τας ζωτροφίας στρατευμάτων' ζητούν και επιμόνωσ μέχρις από Αγράφων, διότι είναι αληθές ότι δεν έχουσι, [...] διά πολεμοφόδια [...] βλέπομεν ότι γρήγορα τα ενόντα τελειώνουσι [...]', «Από Καραϊσκάκην έχομεν είδησιν της α^{ης} ενεστώτος από Κερασιάν. Είχεν έλλειψιν τροφών και πολεμοφοδίων. Έγιναν κάποια κτυπήματα, εις τα οποία επροξένησαν βλάβην οι ημέτεροι εις τους εχθρούς, στρατοπεδευμένους εις Νευρόπολιν, ολίγοι δε εκ του Καραϊσκάκη επληγώθησαν. Όλον του το στρατόπεδον μετά της επικουρίας των λοιπών χιλιάρχων συντίθεται ήδη από 2.100 ανθρώπους, εκτός των περιφερόμενων μπουλουκιών λεγομένων».

Αρχές Ιουνίου 1823 ο Καραϊσκάκης «άφησεν τον στρατόν εις την Οξυάν και

110. Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, ό.π., τ. 13, σ. 227, 229· Αλέξης Κ. Γαλανούλης, ό.π., σ. 100-101, 106.

111. Αλέξης Κ. Γαλανούλης, ό.π., σ. 101.

112. Αλέξης Κ. Γαλανούλης, ό.π., σ. 101 και σημ. 99 της σ. 100.

113. Νικόλαος Κ. Κασσομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 303, και σημ. 2.

114. Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, ό.π., τ. 12, σ. 81.

115. Αλέξης Κ. Γαλανούλης, ό.π., σ. 101

116. Νικόλαος Κ. Κασσομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 304.

117. Λάμπρος Α. Γριβέλλας. «Το Στρατόπεδο του Καραϊσκάκη στην Οξυά και οι αιχμαχίες στη Νευρόπολη». Καρδιτσιώτικα Χρονικά, τ. VII' (2004), 82.

118. Νικόλαος Κ. Κασσομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 304.

119. Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, ό.π., τ. 13, σ. 227, 229.

ετραβήχθη υποκάτω εις το μοναστήρι, έως να αναλάβη (να ιαθεί, ήταν άρρωστος και ύστερα) ανεπαισθήτως (σιγά - σιγά) ετράβηξεν όλον τον στρατόν εκεί, όπου και αυτός (στο μοναστήρι)»¹²⁰. Μετά, και ενώ ο Καραϊσκάκης (και άλλοι οπλαρχηγοί - αρματολοί) πιέζονται απ' τους Τούρκους να «προσκυνήσουν», έρχεται κοντά του απεσταλμένος του Σιλιχτάρ Μπόδα, ο πολιτάρχης του Σούλτζια Κόρτζια των Τρικάλων, ο Τούρκος Καραταίρης, με σκοπό να «κάνουν προσωρινήν ειρήνην, συνθήκην»¹²¹, για δεύτερη φορά να κάνουν τα λεγόμενα «καπάκια».

Πάλι οι Τούρκοι ζήτησαν απ' τον Καραϊσκάκη να δεχθεί να κάνουν «καπάκια».

Να τι αναγράφει σχετικά ο αυτόπτης Ν. Κασομούλης:¹²²

«Ενώ ο Καραϊσκάκης ετοιμάζεν το κίνημα, ιδού ένας πεζός από τον Σιλιχτάρην Μπόδαν με γράμμα του προς τον Καραϊσκάκην, γράφων ότι το κίνημα τούτο (ο πόλεμος) δεν ήτον με την θέλησίν του, ότι ήτον λάθος και ό,τι έγινεν τώρα, έγινεν (να κάνουν «καπάκια»), να αναλάβη την θέσιν του (να ξαναδιοικήσει) εις την επαρχίαν και να σκορπήση τας επικουρίας. [...ο Καραϊσκάκης του απάντησε] ότι τότε δέχεται ειρήνην, όταν (ο Σιλιχτάρ Μπόδας) τραβηχθή όλως διόλου από τα σύνορα (εγκαταλείψει τ' Άγραφα) και επιστρέψη όλους τους αιχμαλώτους».

Συγκεντρώθηκαν λοιπόν όλοι οι οπλαρχηγοί για να συναποφασίσουν, συζητούν, ενώ ο αρματολός του Ασπροποτάμου Ν. Στορνάρης υπεραναλύει το ζήτημα, μακρυγορώντας αμέσως παρεμβαίνει ο Καραϊσκάκης φωνάζοντας:¹²³

«-Ωχ, αδελφέ Στορνάρη, (κάνεις) ωσαν να διαπραγματεύεται η Ρωσία με την Τουρκιά! Κλείω την ειρήνην τώρα - δεν με άρεσεν μεθαύριον, την χέζω (τη «χαλάω» - τη «σπάω») κ' εγώ, κ' εσύ, και όλοι μας!» Ακολούθως απευθύνεται με οργή προς τον απεσταλμένο Τούρκο Καραταίρη, και του λέει:

«-Έλα, Σκατότουρκε - έλα, Εβραίε, απεσταλμένε από τους Γύφτους - έλα να ακούσης τα κέρατά σας, γαμώ την πίστιν σας και τον Μωχαμέτη σας! Τι θάρευσέτε (νομίζετε), κερατάδες, είναι ο πόλεμος, και τον κινείτε χωρίς να συλλογισθήτε; Δεν εντρέπεσθε να ζητήτε από ημάς συνθήκην με έναν κοντζιά σκατο - Σουλτάν Μαχμούτην - να τον χέσω και αυτόν, και τον Βεζιρην σας και τον Εβραίον τον Σιλιχτάρ Μπόδα την πουτάνα!

Και άλλαις μύριες αισχρολογίες (έλεγε) κατά των Τούρκων όλων και της θρησκείας των. Όλοι εγελούσαμεν (γράφει ο Κασομούλης) οπού θύμωμεν πεσμένος εις το στρώμα (ήταν άρρωστος) 'τον ηύραμεν ασθενήν και πάσχοντα από έναν ξηρόβηχαν'»¹²⁴. Αλλά συνέχισε ακάθεκτος προς τον Καραταίρη:

«-Θα σηκωθώ να φάγω κρέας από εσένα, βρωμερέ, να πάρω το δίκαιόν μου, οπού με την

120. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 305 και σημ. 2, 3, σ. 306 και σημ. 2, 4- στην ευρύτερη ορεινή περιοχή της Οξυάς, στην Αρπιθέα των Αγράφων Καρδίτσας, υπάρχουν 7-8 μοναστήρια.

121. Γεώργιος Θ. Χαρίτος, ό.π., σ. 40.

122. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 304, 305.

123. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 306-309.

124. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 306.

προς εμέ φιλίαν ήλθες εις το στρατόπεδον ίσια, χωρίς να ρωτήσεις κανέναν, άπιστε, και σύ και οι αφεντάδες σου [...] με αυτούς τους πουτζαράδες (τους άλλους παρευρισκόμενους) κάμε συνθήκη· εγώ είμαι άρρωστος και δεν ημπορώ να ακούγω ταις φλυαρίαις σας. Κερατάδες! αυτουνούς οπού αιχμαλώτισέτε (πιο πριν έπιασαν Έλληνες αιχμαλώτους οι Τούρκοι, από τα "χαμηλά" αγραφιώτικα χωριά, τα προσκυνημένα)¹²⁵ ήτον εδικοί σας, ήτον Τούρκοι, ήτον Εβραίοι, διότι ραγιάς αυτό θα ειπή. Ιδού οι Έλληνες! (οι παρόντες εκεί). Αυτοί σας χέζουν, και τώρα και πάντα!»¹²⁶

Τέλος αναφέρεται ότι, η πρόσκαιρη συμφωνία ειρηνικής συνύπαρξης («καπάκια») υπογράφηκε, οι Τουρκαρβανιτάδες αποχώρησαν στη Λάρισα, απελευθερώθηκαν οι Έλληνες αιχμάλωτοι, επέστρεψαν οι Αγραφιώτες στα καμένα τους χωριά¹²⁷, ενώ ο Καραϊσκάκης και οι λοιποί συνυπογράψαντες τη συνθήκη, ο αρματολός του Ασπροποτάμου (Τρικάλων) Νικόλας Στορνάρης, ο αρματολός¹²⁸ του Σοβολάκου (Ευρυτανίας) Γεωργάκης Πεσλής, ο καπετάνιος της Ρούμελης Ανδρίτζος Σιαφάκας, ο καπετάνιος του Κλεινοβού (Καλαμπάκας) Γρηγόρης Λιακατάς και ο καπετάνιος των Χασίων (σύνορα ν. Τρικάλων - Γρεβενών) Νάσιος Μάνταλος, όχι μόνον δεν έκαναν ουδεμία προσπάθεια να την αποκρύψουν, αλλ' αντιθέτως, με την από 12-6-1823 αναφορά τους προς την «Υπερτάτη διοίκησιν», επίσημα την ενημερώνουν αναλυτικά για όλες τις πτυχές της συμφωνίας, εξηγώντας και τους λόγους που τους ανάγκασαν να υπογράψουν τα «καπάκια», ως εξής:¹²⁹

«Υπερτάτη διοίκησης. Προς το σεβαστόν μνηστήριον (υπουργείο) του πολέμου.

Ημείς όντες αδύνατοι από βοθηείας και ενδεείς από γενήματα (προμήθειες - τροφές) απεφασίσαμεν κοινή γνώμη (από κοινού - ομοφώνως) να μεταχειρισθώμεν αυτό το καπάκι διά να ημπορέσωμεν, μέσου, το να λάβωμεν πρώτον τους αιχμαλωτισθέντες αδελφούς μας Χριστιανούς, να κυβερνηθώμεν (να βρούμε τροφές - εφόδια) από τα γενήματα οπού μας είχαν κυριευμένα οι εχθροί και να ετοιμασθώμεν πλέον καλλίτερα ενόσω (μέχρι) να μας κατ' εφθάσουν και αυτούθεν δυνάμεις (μέχρι να έλθουν σε εμάς και οι δυνάμεις που μας στέλνετε) και οργανίζομεν (διοργανώνουμε) κατά το παρόν αυτήν την υπόθεσιν διά το κοινόν όφελος αλλ' ουκ ίδιον τέλος. Όθεν ειδοποιούμεν την υπερτάτην Διοίκησιν ότι ενόσω (έως ότου) να κερδήσωμεν τα χρειώδη και επωφελή, τα οποία οι εχθροί μας τα έχουν, να μας προφθάσητε με τας αναγκαίας δυνάμεις και πολεμοφόδια, διά να [...] κάμωμεν και εις αυτούς (Τούρκους) εκείνα τα οποία μελέτησαν αυτοί κατ' επάνω μας, [...] καθώς ημπορέσαμεν να εγνωρίσωμεν δύο σκοπούς τρέφουσιν απάνω εις τούτο (οι Τούρκοι), ή διότι ζητούν να μας βάλοσι εις τον ύπνον και λήθαργον και αμέριμνοι ώντας να μας πλακώσουν, ή θέλοντες να δυναμώσουν το ταμπόρι του Ζητουιού (Λαμία) με στρατεύματα, ειρηνεύσουσι τούτα τα μέρη

125. Νικόλαος Κ. Κασμούλης, ό.π., τ. Α', σ. 305 και σημ. 3.

126. Ηλίας Παπαστεριόπουλος, ό.π., σ. 105-108.

127. Λάμπρος Α. Γριβέλλας, ό.π., σ. 85.

128. Νικόλαος Κ. Κασμούλης, ό.π., τ. Α', σ. 356 σημ. 2, 394 σημ. 6.

129. Αλέξης Κ. Γαλανούλης, ό.π., σ. 98.

και στέλνουν εκεί τα εδώ στρατεύματα. [...] Διό (γι' αυτό) πρέπει να λάβωμεν τα αναγκαία μέτρα [...] και πάλιν να μας προφθάσητε με όλας τας αναγκαίας δυνάμεις και εφόδια [...] και ημείς κατά το παρόν ουδέ πόλεμον έχομεν ουδέ ειρήνη. [...Να μας στείλετε] απόκρισην διά να ιξεύρωμεν πώς να φερθώμεν ότι (διότι) μονάχοι μας χωρίς βοήθειά μας εις ετούτα τα αδύνατα μέρη ή (μόνον) βλάβην θέλομεν προξενήση αν κινηθώμεν αλλ' όχι όφελος. Και όσον αργοπορήσουν τα στρατεύματα αυτού τόσην περισσοτέραν βλάβην ημπορούμεν να δοκιμάσωμεν».

Κατόπιν αυτής της επίσημης ενημέρωσης, η Κυβέρνηση, η διοίκηση και το υπουργείο του πολέμου, δεν αντέδρασαν.

Κλείνουμε, παρουσιάζοντας ως επίλογο της εισήγησής μας, τ' ακόλουθο ιστορικό γεγονός:

«Σημαντικωτάτη όμως και πολυθρύλλητος εστάθη η απόκρισις οπού έδωκεν (τον Ιούλιο 1823)¹³⁰ εις τον Ρουσίτ πασιάν, Αρχιστράτηγον της Πόρτας: τον μέγαν εκείνον και φοβερόν σερασκέρην, όστις βιάζων τον Καραϊσκάκην συνεχώς με τας διαταγάς του (μπουϊρουτιά), διά να τον προσκυνήση, έλαβε παρ' αυτού την παρούσαν απόκρισην, αισχράν μεν και απρεπή εις το να γραφθή και να εκφωνηθή, ηρωικωτάτην δε και αναγκαιοτάτην.¹³¹

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΤΟΥ ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΡΟΥΣΙΤ ΠΑΣΙΑ

Μου γράφεις ένα μπουϊρουτί, λέγεις να προσκυνήσω
κ' εγώ, πασιά μου, ρώτησα τον πούτσον μου τον ίδιον,
κ' αυτός μου απεκρίθηκε να μη σε προσκυνήσω!
κ' αν έλθεις κατ' επάνω μου, ευθύς να πολεμήσω!»¹³²

Συμπληρωματικά αναφέρεται ότι, οι Δ. Αινιάν και Γ. Βλαχογιάννης δηλώνουν πως αυτή την επιστολή, έστειλε, το 1822, ο Καραϊσκάκης στον αρχιστράτηγο των Τούρκων Χουρσίτ πασιά, όταν «του παράγγειλε να πάη να τον προσκυνήση 'σ τη Λάρσα»¹³³.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

- Ο Γ. Καραϊσκάκης απ' την άνοιξη του 1822 απελευθέρωσε τ' Άγραφα για λογαριασμό του ελεύθερου ελληνισμού, κρατώντας τα αυτόνομα, υπό την εξουσία και διοίκησή του, μέχρι και τον Ιούλιο του 1823.
- Έδρασε, καταρχάς κατόπιν διαταγής της συνέλευσης των στρατιωτικών και προκρίτων «των επαρχιών της ελευθέρας Δυτικής Ελλάδος»¹³⁴, στη συνέχεια ως αρματολός με

130. Γεώργιος Θ. Χαρίτος, ό.π., σ. 55.

131. Ιωάννης Βλαχογιάννης. *Ιστορική*, ό.π., νο. 503, σ. 232· Γεώργιος Θ. Χαρίτος, ό.π., σ. 55.

132. Γεώργιος Κ. Γαζής, ό.π., σ. 18-19· Δημήτριος Αινιάν, ό.π., σ. 122· Ιωάννης Βλαχογιάννης, *Τα ανέκδοτα*, ό.π., σ. 4.

133. Δημήτριος Αινιάν, ό.π., σ. 122· Βλαχογιάννης. *Ιστορική*, ό.π., νο. 503, σ. 232· Ιωάννης Βλαχογιάννης, *Τα ανέκδοτα*, ό.π., σ. 4.

134. Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τ. 1, σ. 470, 472· Ν. Σπηλιάδου, ό.π., τ. Α', σ. 354-355.

τούρκικο μπουγιουρντί, ύστερα απ' την υπογραφή της ψευτοσυνθήκης – «καπάκι» με τους Τούρκους και τέλος έπειτα απ' τη διαταγή της ελληνικής κυβέρνησης «[...] ως αρχηγός των όπλων των Αγράφων [...]»¹³⁵, με την οποία «[...] τον διόριζαν να αρχηγεύει εις τα Άγραφα, να προσέχη και να κάμη το χρέος του, και τα λοιπά»¹³⁶.

- Σ' αυτό το περίπου δεκαεξάμηνο συγκρούστηκε τέσσερις φορές με τους Τουρκαλβανούς, καταρχάς με την άφιξή του και πρωτοαπελευθέρωση των Αγράφων, ακολούθως όταν έκαψε την κονιαροκατοικημένη πόλη της Καρδίτσας, αργότερα στο Σοβολάκο ενάντια στον Άγο Μουχουρδάρη κι ύστερα στη Νευρόπολη εναντίον του Σιλιχτάρ Μπόδα, ενώ τέλος
- «[...] αμέσως έστειλεν και εζήτησε πολεμοφόδια από την (ελληνική) Διοίκησιν»¹³⁷, ώστε «[...] ο θεός να φυλάξη τους Χριστιανούς [... γράφοντας] όθεν αν είσθε Χριστιανοί θεοσεβείς και θεοφοβούμενοι»¹³⁸, «[...] να μας προφθάσητε με τας αναγκαίας δυνάμεις και πολεμοφόδια, διά να [...] κάμωμεν και εις αυτούς (Τούρκους) εκείνα τα οποία μελέτησαν αυτοί κατ' επάνω μας»¹³⁹ έχοντας την απόλυτη πίστη ότι, «Για τους εχθρούς μου [...] έχουμε βόλια και μπαρούτι. Δεν θέλουμε αξιώματα μόνο πατρίδα... θέλουμε»¹⁴⁰, και πως όταν «[...] η Διοίκησις των Ελλήνων κάμη γενικήν εκστρατείαν κατά [...] των Τούρκων, δικαιοῦται αυτός με τα παλληκάρια του] τότε να κάμουν τα χρέη των [...] ως Έλληνες»¹⁴¹ δηλώνοντας, μάλιστα, απερίφραστα: «-Έχομεν και στράτευμα και άλλας δυνάμεις, όταν μας διορίση (διατάξει) το Έθνος, να βαρέσωμεν»¹⁴², «[...] ως Έλληνες»¹⁴³.

Έρρωσθε.

«Η μεν χειρ διαλέλυται εν τάφω, η δε γραφή μένει αιώνας»¹⁴⁴. -

135. Διονυσίου Α. Κόκκινου, ό.π., τ. Δ', σ. 151.

136. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 274, και σημ. 9, σ. 355 σημ.1.

137. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 274· Διονυσίου Α. Κόκκινου, ό.π., τ. Γ', σ. 624· Γεώργιος Θ. Χαρίτος, ό.π., σ. 46-47.

138. Διονυσίου Α. Κόκκινου, ό.π., τ. Γ', σ. 624· Γεώργιος Θ. Χαρίτος, ό.π., σ. 46-47.

139. Αλέξης Κ. Γαλανούλης, ό.π., σ. 98.

140. Ηλίας Υφαντής, ό.π., σ. 135.

141. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 248, 262-263.

142. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 294· Διονυσίου Α. Κόκκινου, ό.π., τ. Γ', σ. 619.

143. Νικόλαος Κ. Κασομούλης, ό.π., τ. Α', σ. 262-263.

144. Ν. Ι Γιαννόπουλος. «Χρονικόν της μονής του Ομβρικού». *Αρμονία*, έτ. Β', τχ. 10 (1901) σ. 493· «θήμησι γράφομε. 1818 σεπτεμβρίου. Πατά - Αντώνιος», σ' εκκλησιαστικό βιβλίο του χωριού Παλαιά - Παναγιά (Ομβριακής) Δομοκού.

ΠΕΡΙΗΓΗΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΑ ΣΕ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΩΝ ΑΓΡΑΦΩΝ (και του σημερινού Δήμου Λίμνης Πλαστήρα ειδικότερα)

Του Χρήστου Τηλ. Λιαπτή, ερευνητή Τοπικής Ιστορίας

Το χρονικό διάστημα της οθωμανικής δεσποτείας, η υπόδουλη στους Τούρκους Ελλάδα παρουσιάζει για τους περιηγητές ιδιαίτερο ενδιαφέρον και γι' αυτό, προϊόντος του χρόνου, κατά δεκάδες έφταναν στη χώρα μας και κατ' επέκταση στο θεσσαλικό χώρο. Μέσα στον ιστορικό χώρο τα ταξίδια εκφράζουν τον Ευρωπαίο, αποτελούν ένα από τα βασικά του σύμβολα. Τη φυσιογνωστική περιέργεια διαδέχεται η αρχαιολογική, εκείνη πάλι η οικονομολογική κλπ. Η συναισθηματική σχέση του ανθρώπου με το ταξίδι είναι τρίσημη: πρώτο στάδιο ο οραματισμός, η μέθη, έξω από την πραγματικότητα. Στάδιο δεύτερο η εμπειρία, το συντριπτικό άθροισμα των μικρών συνεχών ενοχλήσεων. Στάδιο τρίτο οι αναμνήσεις.¹ Το ταξίδι των περιηγητών στην Ελλάδα είναι, πριν απ' όλα, ταξίδι στη μνήμη, στην ιστορία της. Στις περιδιαβάσεις τους, οι πρώτοι περιηγητές παρατηρούν και μελετούν τις αρχαιότητες, συγκροτούν αρχαιολογικές συλλογές, συγχρόνως όμως προσελκύονται από την καθημερινή ζωή και τη σύγχρονη πραγματικότητα. Άλλοι περιηγητές, απεσταλμένοι βασιλιάδων, έρχονται με στόχο να μελετήσουν την ιστορία, τη γεωγραφία και τις φυσικές επιστήμες, μαζί και τις κοινωνικές συνθήκες και τους τρόπους διοίκησης των περιοχών που περιηγούνται. Αλλά στην πορεία αρχίζει και το κυνήγι των αρχαιολογικών θησαυρών, το οποίο εντείνεται στις επόμενες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα, όταν πραγματοποιούνται και θεαματικές συλήσεις αρχαίων μνημείων και ανάλογες αποστολές σε δυτικές πρωτεύουσες.² Δεν έλειψαν, ακόμη και μουσουλμάνοι περιηγητές, όπως ο Χατζή Κάλφα (Hadschi Chalfa)³ και ο Εβλιγιά Τσελεμπή (Enliya Celebi), των οποίων μά-λιστα τα περιηγητικά τους κείμενα δημοσιεύθηκαν πρώτα χρονολογικά. Καθώς μπαίνει ο 19^{ος} αιώνας, περιηγητές όπως οι Άγγλοι Sir William Gell και William Martin Leake και ο Γάλλος Francois Rouquerville εμπλουτίζουν την περιηγητική φιλολογία με αξιομνημόνευτα έργα. Με τη μακρά παραμονή των δύο τελευταίων μέσα στον ελληνικό χώρο αποκτήσαμε δύο μαρτυρίες πολύτιμες, οι οποίες και στις μέρες μας ακόμη, με όλες τις έρευνες που έχουν ακολουθήσει, εξακολουθούν να έχουν **το κύρος πηγών**, καθώς ξεχωρίζουν η αφοσίωση και η επιμονή του Rouquerville και η επιστημονικότητα και η επιμονή του Leake (αναφέρονται μάλιστα και οι δύο και **στα Άγραφα**).

1. Λουκία Δρούλια-Αικ. Κουμαριανού-Εμμ. Ν. Φραγιάσκος-Παν. Μουλλάς-Γ.Π. Σαββίδης-Άλκης Αγγέλου, *Περιηγήσεις στον ελληνικό χώρο*, επιλεγόμενα Κ.Θ. Δημαρά, Αθήνα 1968, σ. 146-149.

2. Αικ. Κουμαριανού, «Το μακρύ ταξίδι της μνήμης. Περιηγητικές εικόνες της Ελλάδας», *Η Καθημερινή*, φ. 24446/2.4.2000, *Επίτά Ημέρες*, σ. 3-4.

3. Θεόδωρου Παλιούγκα, «Η Θεσσαλία στο γεωγραφικό έργο του Χατζή Κάλφα (1648)», στο «Η Λάρισα και η περιοχή της από την Αρχαιότητα μέχρι σήμερα», *Πρακτικά 3^{ου} Συνεδρίου Λαρισιακών Σπουδών*, Λάρισα 1997.

Δυστυχώς όμως οι πλείστοι των περιηγητών δεν ταξίδευαν εύκολα στο εσωτερικό της χώρας και ιδίως «εις τα δυσπρόσιτα Ἄγραφα», φοβούμενοι τη ληστεία, και έτσι δεν έχουμε τις περιγραφές τους. Αλλά πέραν τούτου, τα Ἄγραφα δεν παρουσίαζαν και ιδιαίτερο αρχαιολογικό ενδιαφέρον (μη λησμονούμε, «*διατί να το κρύπτωμεν ἄλλωστε;*», ότι πολλοί από αυτούς ήταν και κοινοί αρχαιοκάπηλοι⁴), αφού ούτε προτομές και αγάλματα ούτε αρχαίες επιγραφές υπήρχαν εδώ επάνω, αλλά ούτε και παλαιά χειρόγραφα, σε αναζήτηση των οποίων το πολύ να έφταναν μέχρι τα Μετέωρα. Έτσι θα προβούμε σε μια περιληπτική γενικά αναφορά στις επισκέψεις των παρακάτω ξένων περιηγητών απ' όπου ο αναγνώστης μπορεί, μέσα από ένα θεοσκοτεινό περιβάλλον, να σχηματίσει μια αμυδρή εικόνα.

1668: Εβλιγιά Τσελεμπί.⁵

Ο Οθωμανός περιηγητής Εβλιγιά Τσελεμπί περνάει από τη Θεσσαλία στα τέλη της άνοιξης με αρχές καλοκαιριού του 1668 (επισκέφθηκε την Ελασσόνα, τον Τύρναβο, τη Λάρισα, τον Αλμυρό, το Βόλο, το Βελεστίνο, τα Φάρσαλα, τα Τρίκαλα, την Καλαμπάκα, το Φανάρι, την Καρδίτσα και το Μοσχολούρι).⁶ Αναφέρεται κατά την επίσκεψή του στο Φανάρι, πως στις μέρες του οι κάτοικοι αντιμετώπιζαν μια φοβερή επιδημία πανούκλας και πολλοί κάτοικοι κατέφυγαν στα γειτονικά βουνά για να σωθούν.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά του στη διοικητική διαίρεση της περιοχής, κατά τα μέσα του 17^{ου} αιώνα, όπου η Θεσσαλία ανήκε στο εγιαλέτι της Ρούμελης και αποτελούσε χωριστό σαντζάκι με πρωτεύουσα τα Τρίκαλα και διοικητή τον σαντζάκ μπέη. Κάθε σαντζάκι χωριζόταν σε μικρότερες διοικητικές και δικαστικές περιφέρειες, τους κα-

4. Κυριάκου Σιμόπουλου, *Η λεηλασία και καταστροφή των Ελληνικών αρχαιοτήτων. Η τραγικότερη πολιτιστική γενοκτονία της παγκόσμιας ιστορίας*, Αθήνα 1993, ιδίως σ. 271-310.

5. Εβλιγιά Τσελεμπί (1611-1681), Τούρκος περιηγητής, ο οποίος άφησε ταξιδιωτικές εντυπώσεις που εκδόθηκαν σε 10 τόμους. Καταγόταν από οικογένεια που ανήκε στις τάξεις του ιερατείου και των πολεμιστών. Με τη βοήθεια του συγγενή του Αχμέτ πασά, υψασπιστή του Μουράτ Δ', αναδείχθηκε σε ακόλουθο του σουλτάνου. Ως βαθμοφόρος των σαχήδων πήρε μέρος στην εκστρατεία της Βαγδάτης (1638). Περιηγήθηκε την Αζοφική, Μικρά Ασία, Συρία, Μεσοποταμία και Αίγυπτο και επί βασιλείας του Μωάμεθ Δ' υπηρέτησε στην πρεσβεία της Βιέννης. Περιηγήθηκε κατόπιν την Ευρώπη (Γερμανία, Βέλγιο, Σουηδία, Πολωνία, Ρωσία) και το 1667 την Ελλάδα (Θράκη, Μακεδονία, Θεσσαλία, Φθιώτιδα, Εύβοια, Αττική και Πελοπόννησο). Επισκέφθηκε επίσης την Κρήτη και μερικές από τις Κυκλάδες. Ο κυριότερος σταθμός του στην Ελλάδα όμως ήταν η Αθήνα, από όπου άφησε αξιόλογες περιγραφές της Ακρόπολης και ιδιαίτερα του Παρθενώνα, στις οποίες παραθέτει επίσης πληροφορίες σχετικά με την κοινωνική ζωή της Αθήνας. Από τις πληροφορίες αυτές συνάγονται πολλά για τη βιοτική και την πολιτιστική στάθμη των Αθηναίων της εποχής, οι οποίοι, σε σύγκριση με τους εγκατεστημένους στην Αθήνα μουσουλμάνους, «*που δεν είχαν καμιά αρχοντιά και υπόληψη, είναι πολύ πλούσιοι έμποροι και οι σχέσεις τους φθάνουν στα πέρατα της Ευρώπης*». Ο Εβλιγιά παρατηρεί επίσης ότι «*μεταξύ τους υπάρχει μια τάξη αρχόντων που φέρουν καπέλα σαν των Ευρωπαίων*». Εκτός από τις πληροφορίες αυτές, μεταφέρει στο έργο του τις αντιλήψεις των Αθηναίων της εποχής αναφορικά με την ιστορία της πόλης και τα αρχαία μνημεία της. Από τις πληροφορίες αυτές και από την αντιπαραβολή τους προς τις πληροφορίες του Θεοδ. Ζυγομαλά (1575) και του Συμεών Καβάσιλα (1578) είναι δυνατό να συναχθούν συμπεράσματα σχετικά με την τότε ιστορική συνείδηση των Αθηναίων, οι οποίοι είχαν συγκεχυμένη – εξαιτίας της μεσολάβησης της φραγκοκρατίας και της τουρκοκρατίας – αλλά αμείωτη την αίσθηση της ιστορικής συνέχειας του ελληνισμού [βλ. λήμμα στην εγκυκλ. «*Πα-La-Br*», τόμ. 22 (1996), σ. 15. Κυριάκου Σιμόπουλου, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τόμ. Α' (333 μ.Χ.-1700), Αθήνα 1984, σ. 580-600].

6. Θεόδωρου Παλιούγκα, «*Η Λάρισα στο οδοιπορικό του περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπί, 1668*», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 26 (1994), σ. 81-104. Πάννης Ρούσκας-Θεανώ Στεφανίδου, «*Η Λάρισα και ο Πηνειός σε ξένα περιηγητικά κείμενα (16^{ος}-19^{ος} αι.)*», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 49 (2006), σ. 221-227.

ζάδες, που διοικούνταν από κρατικό αξιωματούχο και έναν εκπρόσωπο της δικαιοσύνης, τον καδή.

Την φορολογική εκμετάλλευση της γης που ανήκε στο σουλτάνο, αυτός την παραχωρούσε στους ήρωες του πολέμου. Οι φορολογικές πρόσδοδοι διακρίνονταν σε: **α)** χάσια που έδιναν φόρο πάνω από 100.000 άσπρα (ακσέ) το χρόνο, **β)** ζεαμέτια που έδιναν έσοδα από 20.000 ως 99.999 άσπρα και **γ)** τιμάρια που έδιναν έσοδα που κυμαίνονταν από 2.000 ή 3.000 ως 19.999 άσπρα το χρόνο.

Ιδιαίτερη κατηγορία γαιοκτησίας αποτελούσαν τα **βακουφια**, τα έσοδα των οποίων προορίζονταν για κάποιο αγαθοεργό σκοπό, κυρίως για τη συντήρηση ιερέων ή άλλων κοινωφελών ιδρυμάτων.

Μνημονεύει τις τοπικές αρχές, κάνοντας διάκριση ανάμεσα σε θρησκευτικούς άρχοντες και κρατικούς. Μας πληροφορεί ότι οι αγάδες ήταν στρατιωτικοί άρχοντες μικρότερης σημασίας.

Αναφέρεται σε χωριά που συνάντησε στην πορεία του, τα οποία, καίτοι τα προσπερνάει αδιάφορα, τα χαρακτηρίζει γενικά ως ανεπτυγμένα, ενώ ως μουσουλμάνος ενδιαφέρεται για τα μουσουλμανικά κτίρια, και δεν παραλείπει να γράψει για τα ποτάμια, τις λίμνες, τις γέφυρες και τα ειδικά τοπία που τον συγκινούν. Εντυπωσιάζεται από το άγριο θέαμα της χαράδρας του Σαρανταπόρου και τέλος αναφέρεται στα σπουδαία εμπορικά και βιοτεχνικά κέντρα, όπως αυτό της Λάρισας που το κατατάσσει μεταξύ των δέκα μετά την Αδριανούπολη, τη Θεσσαλονίκη και τις Σέρρες και φυσικά αυτό των Τρικάλων και της **Καρδίτσας**.

Ο Εβλιγιά Τσελεμπί, που μας δίνει τόσες πολύτιμες πληροφορίες για τη συγκεκριμένη εποχή στο οδοιπορικό του γράφει: «*Φύγαμε από το βράχο της Καλαμπάκας (Μετέωρα), διαβήκαμε από τα πόδια της βουνοσειράς των Αγράφων, προχωρήσαμε τέσσερις ώρες. Ήρθαμε από τον κάμπο του Σιάμ, περάσαμε από τον κάμπο των Τρικάλων και διαβήκαμε τον ποταμό Τεκούρ⁷ που κυλάει κατά την ανατολή και περνώντας κάτω από το γεφύρι του Κιρεμιτλίκ (Κεραμιδαριό), σμίγει με τον ποταμό Πηνειό. Τα νερά του Τεκούρ είναι, πραγματικά, πεντακάθαρα και γλυκά...*».⁸ Δεν αμφισβητούμε τη συγκεκριμένη αναφορά. Όμως, εκτιμούμε ότι ήταν δύσκολο να φτάσει μετά από τετράωρη πορεία στο ορεινό Σιάμ (Οξυά). Ενδεχομένως, το πεδινό μέρος των οικισμών **Μουζακίου-Γελάνθης-Μαυροματίου** που πέρασε να ανήκε και τότε στο Σιάμ.⁹ Συνεχίζοντας την πορεία προς τα νοτιοανατολικά φθάνει στο **Φανάρι**.

Όπως ήδη αναφέραμε, ο Εβλιγιά κάνει ιδιαίτερη μνεία στην επιδημία της πανούκλας¹⁰ που έπληξε την εποχή εκείνη το Φανάρι και την ευρύτερη περιοχή. Το Φανάρι την

7. Ο ποταμός Τεκούρ ίσως ταυτίζεται με τον Ληθαίο.

8. Θεόδωρου Παλιούγκα, *Η Θεσσαλία στο οδοιπορικό του περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπί (1668)*. Εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια, Λαογραφικό-Ιστορικό Μουσείο της Λάρισας, Λάρισα 2001, σ. 80.

9. Ιωάννη Απ. Γκέκα, *Η Οξυά Καρδίτσας. Προσέγγιση στην ιστορία της*, Καρδίτσα 2013, σ. 262-263.

10. Η αρχαιότερη γραπτή αναφορά για την εμφάνιση της επιδημίας στο Θεσσαλικό χώρο ανάγεται στον 15^ο αιώνα και συγκεκριμένα στη διετία 1466-1467. Κατά τον 16^ο αιώνα αναφέρεται ότι η επιδημία έπληξε τη Θεσσαλία τρεις φορές: το 1545,

περίοδο αυτή αποτελούσε ένα από τα σημαντικότερα οικονομικά και διοικητικά κέντρα των Οθωμανών στη Δυτική Θεσσαλία. Η ασθένεια μεταδόθηκε πιθανότατα από πλανόδιους εμπόρους καιπραματευτές, οι οποίοι ερχόταν από τη Λάρισα ή είχαν επισκεφθεί άλλες περιοχές της Θεσσαλίας που έπληξε η πανώλη. Ο Εβλιγιά μας δίνει στο οδοιπορικό του αρκετές πληροφορίες για τις συνέπειες της πανώλης και τον τρόπο αντίδρασης των κατοίκων:

«...Οι κάτοικοι του τόπου (**Φανάρι**), όντας Ρωμιοί και βουνίσιοι, φεύγουν για να γλυτώσουν από την πανούκλα. Πόσα και πόσα σπίτια κλείσανε – (οι άνθρωποι) μαζέψανε τα πράματά τους και χάθηκαν. Όταν ήμουνα, μάλιστα, εκεί, αντάμωσα κάποιον που ήταν ξαπλωμένος (κάτω) και δεν μιλούσε. Κανέναν δεν τον ζύγωνε να ρωτήσει (τι κάνει) και να τον φροντίσει. Αυτός ο άνθρωπος, κατά πως φάνηκε, είχε πεθάνει από την πείνα. Η αφεντιά μου, με τους υπηρέτες μου, τον ένιψα, έκαμα προσευχή και τον έθαψα στο νεκροταφείο. Ο αφέντης, όμως, του σπιτιού, όπου μείναμε εκείνη τη νύχτα, είπε: “Αυτοί κοντοζυγώνουνε και πλύνανε άνθρωπο που πέθανε πανουκλιασμένος”. Κι’ όλοι τους, και ο ίδιος κι’ όλ’ η φαμελιά του, **λακίσανε**, για να γλυτώσουν από μας. Απομείναμε παραμουναχοί μέσα σ’ ένα μεγάλο σπίτι. Την άλλη μέρα το πρωί, φύγαμε κι’ εμείς από κει, αφού αποχαιρετήσαμε τον **Πασά-Ζαντέ Αγά** και τον **Μουσλί Αγά**, που είναι αφεντάδες ξακουστών φαμελιών. Επισκεφτήκαμε τα προσκνήματα του **Χουσάμ Εφέντη** και της **Εβλιγιά Καντίν Ανά** και από κει κατηφορίσαμε χαμηλότερα, μια ώρα δρόμο, και

το 1555 και το 1565. Τον 17^ο αιώνα η επιδημία χτύπησε ανελέητα τη Θεσσαλία. Το έτος 1611 έπληξε τα **Τρίκαλα** και τη **Λάρισα**, τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα της Θεσσαλίας. Λίγα χρόνια μετά, το 1620, η επιδημία έπληξε την **Ελασσόνα** και τη **Λάρισα** και δύο χρόνια αργότερα (1622) πάλι τη **Λάρισα** και το **Μοσχολούρι** των Σοφάδων. Εκ νέου έπληξε την περιοχή της **Λάρισας** και το 1648-1649 (σε ενθόμηση αναφέρεται ως «η πανούκλα η τρανή...», το **Θανατικό το δυνατό**) και επανεμφανίστηκε στη **Λάρισα** το 1667. Τα θύματα αυτή τη φορά ήταν πολλά. Μαρτυρία της εποχής μας πληροφορεί ότι «τω 1667 η πανώλης αφήρασαν εκ Λαρίσης το ήμισυ των κατοίκων, των δε περίε χωριών έπαθον πολλά ολίγα». Το επόμενο έτος (1668) η επιδημία, η οποία διαδόθηκε από πλανόδιους εμπόρους και μικροπωλητές, έπληξε τα **Τρίκαλα** και το **Φανάρι**. Το 1679 έπληξε και πάλι την περιοχή των **Τρικάλων** και της **Καλαμπάκας** με μεγάλη ένταση. Λίγα χρόνια μετά, και πάλι η επιδημία αποδεκάτισε τον πληθυσμό της Θεσσαλίας και ιδίως την **Αγιά** (Απρίλιος 1688). Επιδημίες της πανώλης ξαναχύτησαν με ιδιαίτερη ένταση τη Θεσσαλία και τα επόμενα χρόνια, μέχρι και τα τέλη του 18^{ου} αιώνα: το 1719 μαρτυρία αναφέρει ότι στον Θεσσαλικό χώρο «άρχισεν το θανατικό το μεγάλο», χωρίς να προσδιορίζει την περιοχή. Από άλλες μαρτυρίες πληροφορούμαστε ότι επλήγησαν η Μονή Παλιοκαρυάς **Δεσκάτης** (1743), τα **Τρίκαλα** (1759-60, 1787, 1791), η **Αγιά** (1795), η **Λάρισα** (1709, 1759-60, 1787), ο **Τύρναβος** (1709, 1759-60), η **Ελασσόνα**, η **Καρδίτσα** και το **Μοσχολούρι** Σοφάδων (1709), τα **Αμπελάκια** (1714, 1745), το **Πήλιο** (1732, 1791), η **Φαρκαδόνα** (1762, 1791), ο **Βόλος** και τα **Φάρσαλα** (1778), η **Σκόπελος** (1784). Το 1812-16 η πανούκλα έπληξε ολόκληρη τη Θεσσαλία και ιδίως την **Τσαρισάνη**, τον **Τύρναβο** και τα **Αμπελάκια**. Οι περιορισμένες ιατρικές γνώσεις, η έλλειψη κατάλληλης φαρμακευτικής αγωγής, οι συνθήκες διαβίωσης της εποχής, η έλλειψη συνθηκών υγιεινής και η ανύπαρκτη πολιτική της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε θέματα υγείας ευνόησαν την ταχύτατη μετάδοση των επιδημιών. Σε μια περίοδο που τα φάρμακα και τα επιτεύγματα της σύγχρονης ιατρικής ήταν άγνωστα, μοναδική απαντοχή των ανθρώπων ήταν ο Θεός. Έτσι εξηγείται και η επιμονή των κατοίκων πολλών θεσσαλικών πόλεων και χωριών να επισκεφθεί τον οικισμό τους η κάρα του **Αγίου Βησσαρίωνος** της Μονής Δουσαίκου ή η κάρα του **Αγίου Σερραφείμ** της Μονής Κορώνας (σε παλιά εικόνα του οποίου επιγράφεται: «Ο Σερραφείμ πατάσσει εμέ, **πανώλην** / την βροτολογόν, φέυ μου φέυ, πώς ορώμαι, / υπτία, γυμνή, **δυσειδής**, **κτεινομένη**»), πράγμα που επιβεβαιώνει και το δημοτικό τραγούδι: «Από πανούκλα ο Άγιος χώρες, χωριά γιατρεύει, / με το καμάκι τη βαρεί, και την πατεί στα πόδια», «... την τρομερή πανούκλα, / οπού την εκαμάκιζε και την κλωτσοπατούσε. / Γι’ αυτό από τότες σ’ **Άγραφα** θανατικό δε μπαίνει», που θεωρούνταν προσάτες κατά της πανούκλας, σε μια απέλπιδα προσπάθεια να ξορκίσουν το κακό και να τύχουν της Θείας Πρόνοιας [βλ. **Χρήστου Τηλ. Λιαπή**, «Αποδημίες και διασπορά Αγραφιωτών επί Τουρκοκρατίας (τέλη 16^{ου} αι.-1881)», *Ιστορία*, τεύχ. 7 (Δεκέμβριος 2024), σ. 46-47].

προχωρήσαμε κατά τα νοτιοανατολικά. Πέρασαμε από το χωριό **Λοξάδα**. Μέσα από τον κάμπο, πέρασαμε από πολλά **αναπτυσμένα** χωριά και συνεχίσαμε το δρόμο μας, κατά τα νοτιοανατολικά για μια ώρα, ακόμα...».

Όπως γνωρίζουμε και από άλλες πηγές, ως μέθοδο προφύλαξης από **την πανώλη** επιλέγονταν ο εγκλεισμός ή η απομόνωση των κατοίκων στα σπίτια τους και, για όσους είχαν τη δυνατότητα, η φυγή και η εγκατάλειψη των περιοχών που είχαν προσβληθεί. Έχει μάλιστα παρατηρηθεί ότι τη μέθοδο **της φυγής** επέλεξαν περισσότερο οι Έλληνες, ενώ οι Οθωμανοί, ως μουσουλμάνοι, αντιμετώπιζαν το πρόβλημα μοιρολατρικά, χωρίς να εγκαταλείπουν τα σπίτια τους. Η διήγηση του Εβλιγιά Τσελεμπί επιβεβαιώνει ότι, **και στο Φανάρι**, οι χριστιανοί κάτοικοι προσπάθησαν προφυλαχθούν από τη νόσο επιλέγοντας **τη φυγή**. Αντίθετα, οι μουσουλμάνοι φαίνεται ότι σε μεγάλο βαθμό επέλεξαν να παραμείνουν στα σπίτια τους, όπως προκύπτει και από τη συνάντηση του περιηγητή με Οθωμανούς αξιωματούχους της περιοχής. Η φράση, μάλιστα, «*όντας Ρωμιοί*» (σαν Έλληνες που είναι) υποκρύπτει πιθανότατα μια ειρωνική και περιφρονητική διάθεση του περιηγητή για τη διαφορετική στάση και συμπεριφορά των χριστιανών **του Φαναρίου** αναφορικά με **την πανώλη**.

Η επιδημία **της πανώλης** που έπληξε **το Φανάρι** το 1668 ενέσπειρε τον πανικό στους κατοίκους, προκάλεσε αρκετές ανθρώπινες απώλειες και συνέβαλε, όπως ήταν φυσικό, στην αποδιοργάνωση της κοινωνικής και οικονομικής ζωής της περιοχής. Ωστόσο, το πέραςμα της ασθένειας φαίνεται πως ήταν παροδικό. Η επιδημία δεν αναφέρεται εδώ σε άλλες μαρτυρίες της εποχής, αλλά ούτε και η συλλογική μνήμη διέσσωσε πληροφορίες για εκατόμβες θυμάτων ή γενική εξολόθρευση του πληθυσμού, όπως παρατηρήθηκε σε άλλες περιοχές. Η εξέλιξη αυτή ενδεχομένως να οφείλεται **στη γεινίαση του Φαναρίου με ορεινές περιοχές**, όπου επικρατούσαν σαφώς πιο υγιεινές συνθήκες διαβίωσης και στις οποίες σχετικά εύκολα μπορούσαν να καταφύγουν οι κάτοικοι για να προφυλαχτούν. Οφείλεται, όμως, και στο ξηρό κλίμα και στα τρεχούμενα νερά της περιοχής, παράγοντες που δεν ευνοούν την εξάπλωση των επιδημιών σε μεγάλη κλίμακα. Ο ίδιος, μάλιστα, ο Εβλιγιά Τσελεμπί, σε άλλο σημείο των σημειώσεών του από την περιήγησή του **στο Φανάρι**, αναφέρει χαρακτηριστικά: «*Είναι σοφία του θεού, πως σ' ένα – τόσο δα – βουνό έχει τόσα ζωογόνα νερά*».¹¹

Σε γενικές γραμμές πάντως, μεγάλες ήταν οι ερμηνώσεις που επέφεραν οι επανειλημμένες **επιδημίες** που έπληξαν την περιοχή **των Αγράφων**, ιδίως δε η **φοβερή μάστιγα της πανούκλας**, η οποία αφάνισε ή αποδεκάτισε οικισμούς ολόκληρους και ανάγκασε τους εναπομείναντες κατοίκους **να μεταναστεύσουν**. Ενδεικτικά για την περιοχή **των Θεσσαλικών Αγράφων** αναφέρουμε ότι η **πανούκλα** έπληξε το 1667 «*όλην την Ρούμελην*», το 1667

11. Σεραφείμ Μυλωνά, φιλολόγου, «Η επιδημία πανώλης στο Φανάρι, το έτος 1668: η μαρτυρία του Οθωμανού περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπί», εφημ. «*Νέος Αγών*» Καρδίτσας, φ. 26992/4-8-2020, σ. 6.

επίσης την **Καρίτσα** Καρδίτσας,¹² το 1668 το **Φανάρι** Καρδίτσας,¹³ το 1762 την **Καστανιά** Καρδίτσας,¹⁴ το 1814 τη **Ρεντίνα** Καρδίτσας, το 1821 την πόλη της **Καρδίτσας**.¹⁵ Επίσης **επιζωοτία** έπληξε το 1818 και το 1840 τη **Ρεντίνα** Καρδίτσας, το 1840 τη **Μονή Πέτρας Καταφυγίου** Καρδίτσας, το 1840 τη **Σέκλιζα** (Καλλίθηρο) Καρδίτσας, το 1865 την περιοχή νοτιοδυτικά της Καρδίτσας, το 1873 το **Χαλαμπρέζι** (Κέδρο) Καρδίτσας, το 1874 την περιοχή νοτίως της Καρδίτσας, το 1875 την **Κρανιά** Καρδίτσας.¹⁶ Κοντά σ' αυτούς τους οικισμούς, επλήγησαν και ξεπαστρεύτηκαν κατά τον 17^ο αιώνα από την **πανούκλα** και η πάλαι ποτέ ακμάζουσα **Μπελάγια**¹⁷ περιοχής Λίμνης Πλαστήρα Καρδίτσας («*Μικρή*» και «*Μεγάλη*», η οποία βρισκόταν ανάμεσα στο Νεοχώρι, τα Καλύβια Μ-Πεζούλας και τη «*Νεράϊδα του Πλαστήρα*»), η **Μικρή Πουλιάνα** (πάνω και δεξιά από τη συνοικία «*Προσήλιο*» της Πεζούλας, όπου ακόμη σώζονται τα θεμέλια της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου, την ερήμωση της οποίας ολοκλήρωσε και επακολοθήσασα μεγάλη πυρκαγιά), ο συνοικισμός «**Πετριωτό**» της **Πεζούλας** (αριστερά όπως ανεβαίνουμε και λίγο πριν φθάσουμε στο γεφύρι της «*Καμάρας*» οδεύοντας προς Σιρμενίκου-Φυλακτή, όπου παλιά ήταν το κέντρο του χωριού και δέσποζε η ονομαστή οικογένεια **Μπόζη**, γνωστών αργυροχρυσοχόνων της εποχή) κ.ά. Λέγεται μάλιστα ότι ο γειτονικός οικισμός της **Μεγάλης Πουλιάνας** έλαβε το νέο του όνομα **Σιρμενίκου** (σημερινή **Φυλακτή**), πριν από το 1662-1678, επειδή «*νίκ'σι του σурμό*», κατάφερε δηλαδή να επιβιώσει από την επάρατη **πανούκλα**.¹⁸ Έτσι άλλωστε εξηγείται και η ίδρυση περί το έτος 1530 της κοντινής στην **Πεζούλα** Μονής προς τιμήν «*του πά-*

12. Κώστα Αθ. Παΐση, «Ενθυμήσεις για φυσικά φαινόμενα και επιδημίες μέσα σε εκκλησιαστικά βιβλία της Καρδίτσας Δολόπων Καρδίτσας», *Καρδιτσιώτικα Χρονικά*, τόμ. 12 (2010), σ. 69-76.

13. Σεραφεΐμ Μυλωνά, «Η επιδημία πανώλης στο Φανάρι το 1668: η μαρτυρία του Οθωμανού περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπή», ό.π., σ. 6. Ν. Γιαννοπούλου, «Χρονικά σημειώματα Θεσσαλίας», *Νεολόγου Εβδομαδιαία Επιθεώρησης*, τόμ. 13 (Κωνσταντινούπολις 1893), σ. 243. Δ. Καλούσιου, «Τρικάλινα Σύμμεικτα», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 20 (1991), σ. 129-160.

14. Γεωργίου Αθ. Κλήμου, *Ιστορικά στοιχεία Καστανιάς και Μούχας Αγράφων*, Καρδίτσα 2013, σ. 55.

15. Αποστόλη Στεφανή, «Η πανούκλα στην Καρδίτσα το έτος 1821», εφημ. «*Νέος Αγών*» Καρδίτσας, φ. 27894/26-7-2023, σ. 6.

16. Κώστα Σπανού, *Θεσσαλικές ενθυμήσεις 1404-1881*, τόμ. Β' (1800-1881), Λάρισα 2014, σ. 41, 48-49, 102-104, 168, 176-178, 230, 252-253, 257.

17. Σταυρούλα Σδρόλια, «Αρχαιολογικές έρευνες στην περιοχή της Πεζούλας Καρδίτσας (= Μπελάγιας). Πρώτες διαπιστώσεις για το Βυζαντινό παρελθόν των Αγράφων», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 35 (1999), σ. 145-152 και ιδίως σ. 148.

18. Η ονομασία του **Σερμενίκου** ενδέχεται όμως να προέρχεται από τη Σαρακατσάνικη λέξη «*σελμένικο*» = **αχυροκαλύβα**, αφού στην περιοχή του χωριού και στις πλαγιές του όρους Βουτσικάκι οι Σαρακατσάνοι έφεραν κάθε καλοκαίρι για βοσκή τα πολυάριθμα κοπάδια τους. Της ίδιας άποψης είναι και ο πολυς **Max Vasmer** («*Die Slaven in Griechenland*», Berlin 1941), και ότι το τοπωνύμιο είναι **σλάβικης προέλευσης** (βλ. **Αθανάσιος Χρ. Τσιμαντάς**, *Η Φυλακτή η πατρίδα μου, μέσα από ιστορικές πηγές, από προσωπική έρευνα και την παράδοση*, Καρδίτσα 2022, σ. 19-20). - Με την ευκαιρία σημειώνουμε ότι στην Αχαΐα Πελοποννήσου (επαρχία Πατρών) καταγράφονται σήμερα οι οικισμοί **Άνω Σαλμενίκον**, **Κάτω Σαλμενίκον** και **Νέον Σαλμενίκον**. Το **Σαλμενίκον** ήταν ονομασία βυζαντινού φρουρίου στην ομώνυμη κοινότητα του νομού Αχαΐας. Το 1460 πολιορκήθηκε από τους Τούρκους, αλλά ο Γραΐτζος Παλαιολόγος με την γενναία φρουρά του απέκρουσαν τις επιθέσεις. Οι Τούρκοι θαύμασαν τον ηρωισμό των πολιορκημένων και τους επέτρεψαν τελικά την ελεύθερη και ένοπλη αποχώρησή τους στην ενετοκρατούμενη Ναύπακτο (1461). [βλ. λήμμα στην εγκυκλ. «*Pa-La-Br*», τόμ. 53 (1992), σ. 87].

σιν ιάματα παρέχοντος Αγίου Παντελεήμονος».¹⁹

Μετά το Φανάρι, ο Ψελεμπή φτάνει στην Καρδίτσα με τις πολλές βρύσες, από τις οποίες «η πιο όμορφη είναι η βρύση που βρίσκεται στο τζαμί του Κασίμ τσαούση» και στη συνέχεια στο Μοσχολούρι. «Η όμορφη αυτή πόλη είναι χτισμένη στην όχθη του Τσιναρλή-ντερέ.²⁰ Ο Τσιναρλής πηγάζει από τα βουνά Άγραφα και χύνεται στον ποταμό Πηνηϊό. Ακόμη και τον Ιούλιο μήνα, τα νερά του έχουν μεγάλη ορμή». Στην ακροποταμιά του Τσιναρλή-ντερέ (Σοφαδίτικου) γινόταν μεγάλο παζάρι. «Καθώς η κωμόπολη βρίσκεται στην ακροποταμιά, μία φορά το χρόνο διακόσιες και τριακόσιες χιλιάδες πλούσιοι έμποροι²¹ από κράτη της Ευρώπης και της Ανατολής, κοντολογίς από τις τέσσερες γωνιές της γης, έρχονται και φέρνουν τις πρამάτειες τους, που αξίζουν εκατοντάδες χιλιάδες γρόσια, και, στον πράσινο τούτο κάμπο στήνουν τις τέντες και τις σκηνές τους και αρχίζουν να πουλούν τα εμπορεύματα που έχουν φέρει».

1779: J.J. Bjornstahl, ένας Σουηδός στη Θεσσαλία.²²

Ως το τελευταίο τέταρτο του ΙΗ' αιώνα η Θεσσαλία παραμένει σχεδόν ένας άγνωστος τόπος για την περιηγητική φιλολογία. Ο Lucas²³ και ο Pococke²⁴ διέσχισαν την περιοχή, ο πρώτος το 1715 και ο δεύτερος το 1739, αλλά οι πληροφορίες που παραθέτουν είναι ελάχιστες. Μόνο στις τελευταίες δεκαετίες του αιώνα αρχίζει η εξερεύνηση της θεσσαλικής ενδοχώρας από τους Ευρωπαίους ταξιδιώτες με πρώτο τον Σουηδό ανατολιστή Jacob Jonas Bjornstahl.

Στα 1779, σαρανταδύο χρόνια πριν το μεγάλο Ξεσηκωμό του 1821, κι έναν αιώνα πριν τη θεσσαλική Επανάσταση του 1878, πέρασε από τη Θεσσαλία ένας ανήσυχος και πολυταξιδεμένος πολυίστορας του καιρού του, ο Ιάκωβος-Ιωνάς Μπγιέρνστολ (1731-1779), καθηγητής των ανατολικών γλωσσών στο πανεπιστήμιο της Ουψάλας. Ήταν ο πρώτος ευρωπαίος, που περιηγήθηκε τη Θεσσαλία με καθορισμένο επιστημονικό σκοπό: να ανακαλύψει και να μελετήσει παλιά χειρόγραφα στα Μετέωρα. Δυστυχώς, όμως, το ταξίδι του αυ-

19. Χρήστου Τηλ. Λιαπί, «Αποδημίες και διασπορά Αγραφιωτών επί Τουρκοκρατίας...», ό.π., σ. 46-48.

20. Τσιναρλής (Πλατανόρεμα): ο Σοφαδίτικος ποταμός, τον οποίο οι Οθωμανοί ονόμαζαν επίσης Μπουγιούκ (Μεγάλο) Τσιναρλή, σε αντιδιαστολή με τον Κιουτσούκ (Μικρό) Τσιναρλή, τον Ενιπέα. Βλ. Νίκος Καραφύλλης «Ο ποταμός Σοφαδίτικος», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 38 (2008), σ. 379-381.

21. Ο αριθμός των πλουσίων (200.000-300.000) μας φαίνεται υοερβολικός.

22. Κυριάκου Σιμόπουλου, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τόμ. Β' (1700-1800), Αθήνα 1988, σ. 426-438. J.J. Bjornstahl, *Το οδοιπορικό της Θεσσαλίας, 1779*, (μετ. Μεσεβρινός), Θεσσαλονίκη 1979. Jacob Ionas Bjornstahl, *Resa til Frankrike, Italien, Sweitz, Tyskland, Holland, England, Turkiet och Grekland*, Stockholm 1783, σ. 91-158. Jacob Jonas Bjornstahl, *Briefe auf Seinen auslandischen Reisen an den koniglichen Bibliothekar C.C. Gjorwell in Stockholm. Aus dem Schwedischen übersezt von Just Ernst Groskurd. Stralsund, Christian Lorenz Struck, Rostock und Leipzig, 1777-1783*. Τα κεφάλαια του ταξιδιού στη Θεσσαλία ανήκουν στον Δ' τόμο (περιγραφή του ταξιδιού από την Κωνσταντινούπολη ως το Βόλο), σ. 348 κ.εξ., και στον ΣΤ' τόμο (το ταξιδιωτικό χρονικό από το Βόλο στα Τέμπη), σ. 128 κ.εξ.

23. Paul Lucas, «Ταξίδι στη Θεσσαλία το 1706», μτφρ. από τα γαλλικά Χριστίνα Polese, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 51 (2007), σ. 65-68. Dr. Rüd. Schneider Berrenberg, «Η Λάρισα στις αρχές του 18^{ου} αιώνα στο οδοιπορικό του Paul Lucas», μτφρ. από τα γερμανικά Τόμης Αλεξόπουλος, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 24 (1993), σ. 109-111.

24. Richard Pococke, «Στη Θεσσαλία του 1740», μτφρ. από τα γερμανικά Τόμης Αλεξόπουλος, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 27 (1995), σ. 283-287.

τό ήταν και το τελευταίο του. Αρρώστησε και πέθανε την ίδια χρονιά στη Θεσσαλονίκη. Το ημερολόγιό του, από το Βόλο στα Τέμπη, εκδόθηκε στη Στοκχόλμη στα 1783 [βλ. α) Christian Callmer, «Το Θεσσαλικό ταξίδι του Ι.Ι. Μπέργενοστολ», «*Lychnos*» 1946-1947, σ. 149-196. β) Του Ιδίου, «Ο σουηδός ανατολιστής Ι.Ι. Μπέργενοστολ και το ταξίδι του στη Θεσσαλονίκη και στη Μακεδονία στα 1779», στο «*Μακεδονικά*», τ. 3 (1956), σ. 103-115]. Τόσο το Θεσσαλικό οδοιπορικό, όσο και τα άλλα κείμενα του Μπέργενοστολ γύρω από τις έρευνές του (**στα Μετέωρα**), αποτελούν πολύτιμο υλικό πληροφοριών, και για δεκαετίες στάθηκαν η πιο σημαντική πηγή γύρω από τη Θεσσαλία, τον κόσμο της και τον πολιτισμό της εκείνη την εποχή.²⁵

Στις 3 Ιανουαρίου 1779, εφοδιασμένος με σουλτανικό φερμάνι και με συστατικά γράμματα του Σουηδού επιτετραμμένου στην Πόλη, φθάνει στο **Βόλο** με σουηδικό καράβι. Θαύμασε το ηλιόροικο τοπίο — είναι, γράφει, το πιο όμορφο που μπορεί κανείς να δει στον κόσμο — κι αποφάσισε να προχωρήσει **στο εσωτερικό** με αντικειμενικό σκοπό να φθάσει στα μοναστήρια **των Μετεώρων** και να αναζητήσει παλαιά άγνωστα χειρόγραφα. Οι πληροφορίες ωστόσο για την κατάσταση που επικρατούσε **στο εσωτερικό της Θεσσαλίας** ήταν **ανησυχητικές**. **Συμμορίες Αλβανών λυμαίνονταν την περιοχή** έτσι που το ταξίδι φαινόταν **επικίνδυνο**.²⁶

Η ανώμαλη κατάσταση που αναφέρει ο Σουηδός περιηγητής ήταν ο οδυνηρός απόηχος του ξεσηκωμού του Μωρηά (**Ορλωφικά**, 1770) και της Αλβανοκρατίας που κράτησε σχεδόν **δέκα χρόνια** κι αφάνισε την ηπειρωτική Ελλάδα. Αλλά εδώ εμπλέκονται και **τα Άγραφα**. Ήδη από το 1769 ο **Μπουκουβάλας** είχε κηρύξει την επανάσταση στην περιοχή **των Αγράφων**, ενώ επαναστατημένο είναι και **το Ξηρόμερο**, όπως αναφέρει την 1^η Μαΐου 1769 ο ελληνικής καταγωγής Ρώσος στρατηγός **Βασ. Ταμάρρα** από τη **Βενετία** προς τον πρίγκιπα Γκολίτσιν: «*Ετεροι επιστολαί επιβεβαιούσιν ότι εν Ξηρομέρω επαναστάτησαν περί τας 10.000 μέχρι 12.000 ανδρών... Ο οπλαρχηγός Βουκουβάλας εξ Αγράφων αγγέλλει, ότι αυτός μεθ' ετέρων τινών οπλαρχηγών κέκτηται δεκαπεντακισχιλίων περίπου ανδρών δύναμιν, και*

25. Τις ειδήσεις που αφορούν, αποσπασματικά, τα μοναστήρια και τους ναούς της Θεσσαλίας του 1779, βλ. σε **Νίκου Κατσίκου**, «Εκκλησιαστικές ειδήσεις στο Θεσσαλικό οδοιπορικό του σουηδού Μπέργενοστολ (1779)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 4 (1983), σ. 22-26.

26. Αθεντική, αξιόπιστη και υπεύθυνη πηγή για την αναταραχή αυτής της εποχής στη Θεσσαλία είναι τα έργα του πατριάρχη **Καλλίνικου** (1713-1791) που ύστερα από την εκδίωξή του από το θρόνο (1757) και την εξορία του γύρισε και εγκαταστάθηκε ως το θάνατό του στην πατρίδα του Ζαγορά του Πηλίου. **Οι ληστρικές επιδρομές των Αλβανών** άρχισαν από το 1750. Τότε διορίστηκαν από τους Τούρκους αλβανικά τμήματα για να προστατεύουν τα **ντερβένια**. Αλλά αυτοί οι Αλβανοί στρατολογήθηκαν από πρώην κακούργους, που όπως ήταν φυσικό, συνέχισαν και σαν φύλακες των στενών **τη ληστρική τους δραστηριότητα**. Γι' αυτό ξεσηκώθηκαν οι κάτοικοι και ύστερα από σουλτανικό φερμάνι (1755) ανέλαβαν τη φρούρηση των **ντερβενιών** ντόπιοι μουσουλμάνοι. Στο μεταξύ **αλβανικά μπουλούκια**, αλλά και **ελληνικές λητοσυμμορίες, καταδυνάστευαν τη Θεσσαλία**. Υπάρχουν μαρτυρίες για επιδρομές το 1757, 1759, 1765, 1766. Σουλτανική διαταγή του 1766 όριζε ότι τη φρούρηση των **ντερβενιών** έπρεπε ν' αναλάβουν μουσουλμάνοι μπουλουκμασήδες, ότι δεν πρέπει *«να αδικώνται και καταπιέζονται οι πτωχοί κάτοικοι»* κι ότι οι φρουροί πρέπει *«να συλλαμβάνουν τους ληστές και κακούργους χωρίς να κλείνουν τους οφθαλμούς λαμβάνοντας χρήματα ή να υποκύπτουν εις τας παρακλήσεις των κοτζαμπάσηδων αμελούντες τα καθήκοντά των»* (Ιωάν. Βασδραβέλλη, *Αρματολοί και Κλέφτες εις την Μακεδονίαν*, Θεσσαλονίκη 1948, σ. 99-100).

ότι εν ανάγκη δύνανται να εξεγείρουν εις στάσιν **διπλασίαν και τριπλασίαν**». ²⁷ Η εξέγερση των Μπουκουβαλαίων στα **Άγραφα** είχε μεγάλη απήχηση, γιατί το αρματολίκι τους ήταν γνωστό για το κύρος του στους κύκλους των απόδημων Ελλήνων στις χώρες της Ευρώπης. Ο έμπορος **Ιωάννης Πρίγκος**, εγκατεστημένος στο **Άμστερνταμ**, γράφει τα εξής: «*Επήγαν μαζί με τους Ρούσους πολλοί Ρωμαίοι και οι Μπουκουβάληδες από τη Ρούμελη και πολλοί άλλοι*». ²⁸ Επαναστατούν στο **Καρπενήσι**, στα **Κράβαρα**, στο **Μεσολόγγι**, στη **Φθιώτιδα**, στην **Παρνασσίδα** και στη **Λιβαδειά**. Σύντομα όμως οι επαναστατημένοι αφήνονται στην τύχη τους, αφού ο ρωσικός στόλος υπό τον **Αλέξιο Ορλώφ** εγκαταλείπει την Ελλάδα, κάτω από την πίεση Αγγλίας και Γαλλίας που δεν ήθελαν ρωσική κυριαρχία στην περιοχή. ²⁹ Οι ξεσηκωμένοι Έλληνες και ιδίως οι **Αγραφιώτες** βρίσκονται μπροστά σε μια σκληρή πραγματικότητα, αφού έχουν να αντιμετωπίσουν τα **οργανωμένα τουρκαλβανικά στίφη** που καταφθάνουν στην περιοχή της Δυτικής Ελλάδας. Σημειώνονται σκληρές μάχες και οι αρματολικές δυνάμεις με την αυτοθυσία τους αποδεικνύουν ότι είναι άξιοι για λευτεριά, στέλνοντας ξεκάθαρο μήνυμα στο «*ξανθό γένος*», που τους εγκατέλειψε στο έλεος του Θεού. Οι **Αλβανοί**, τους οποίους οι Τούρκοι έχουν εξαπολύσει κατά των Ελλήνων μέχρι την Πελοπόννησο κάτω, **επί εννέα χρόνια λεηλατούν, καίνε, σφάζουν, εξανδραποδίζουν και πουλούν τους κατοίκους ως σκλάβους**. Ο Φρ. Πουκεβίλ αναφέρει ότι 20.000 πουλήθηκαν στην Αφρική και σε Τούρκους της Ρούμελης. Όπως πληροφορούμαστε από τον Γάλλο Πρόξενο της Άρτας **Julien**, την περίοδο των Ορλωφικών εκδόθηκε Σουλτανικό φερμάνι, το οποίο έδινε την άδεια στους άτακτους **Αλβανούς** [sans frein ni discipline] να ρημάζουν τους τόπους από όπου θα περνούσαν. Πολλοί κάτοικοι των επαναστατημένων περιοχών έχασαν τότε τη ζωή τους, ενώ πολλά γυναικόπαιδα οδηγήθηκαν στη σκλαβιά. ³⁰ Τα δεινά λοιπόν του λαού της Στερεάς και της Θεσσαλίας, άρχισαν αμέσως μετά τα **Ορλωφικά**. Οι Τούρκοι βρήκαν ευκαιρία να νομιμοποιήσουν τους σκοτωμούς, τις βαναυσότητες και τις αρπαγές. «*Εις όλας τας πόλεις της Ρωμυλίας*», γράφει ο Κων. Κούμας, «*οι καταγραφόμενοι εις τον κατάλογον των στρατιωτών Τούρκοι είχαν τρόπον τινά προνόμιον να μεταχειρίζονται ως ήθελον τους χριστιανούς. Ενεδύοντο, ετρέφοντο από αυτούς, ησέλγαινον εις τους παίδας των, και των ανθισταμένων η ποινή ήτο φόνος διά πιστόλας ή μαχαίρας ανυπέυθυνος. Τα χωρία ηρημώνοντο από τα διαβαίνοντα στρατεύματα, και όσοι ήθελον να σωθώσιν, κατέφευγον ως οι έλαφοι εις τα όρη*». Από αυτούς που σώθηκαν πολλοί προτίμησαν να αποδημήσουν σε άλλους τόπους. Η **Λάρισα** έζησε τότε τραγικές ημέρες. Τις φριχτές σκηνές αφηγείται ο Κούμας: «*Τρεις χιλιάδες Τρικκαίοι εκ των πολλών χωρίων της επαρχίας εκείνης ωδηγήθησαν εις την Λάρισαν. Η μεγάλη αυτή του πασά αυλή δεν χωρεί το πλήθος... Εις την δευτέραν συνάθροι-*

27. Κ.Α. Παλαιολόγου, «Ρωσικά περί Ελλάδος έγγραφα νυν το πρώτον εις την Ελληνικήν μεθερμηνευόμενα», *Παρνασσός*, τόμ. 1 (1877), σ. 915-916.

28. Βαγγ. Σκουβαρά, *Το παλαιότερο αρματολίκι του Πηλίου και οι Αρβανίτες στη Θεσσαλομαγνησία 1750-1790*, Βόλος 1959, σ. 52.

29. Ηλ. Π. Γεωργίου, *Η γαλλική πολιτική κατά τας ελληνικάς εξεγέρσεις 1770 και 1790*, Αθήνα 1970, σ. 1, 8-46.

30. Γεωργίου Α. Σιορόκα, *Το Γαλλικό Προξενείο της Άρτας (1702-1789)*, Ιωάννινα 1981, σ. 82.

σίν των επρόσταξεν ο πασάς τον όλεθρον των αόπλων τούτων και ακάκων ανθρώπων. Ἦρχισεν η κατ' αὐτὴν πυροβόλησις: Ὅσοι ἐφευγον ἀπὸ τὴν αὐλὴν ἐφρονεῦοντο εἰς τοὺς δρόμους. Εἰς μίαν ἡμέραν ἡ πόλις ἐγεμίσθη νεκρῶν, και τα ρεῖθρα του Πηνειοῦ ἐβάφησαν με το αἶμα των ἀθλίων Τρικκαλινῶν (Μάρτιος 9, 1770)».³¹ Νέα πυρπόληση των Τρικάλων ἐγίνε στις 15 Ιουλίου 1770. Ο πατριάρχης Καλλίνικος που ἦταν τότε ἐγκατεστημένος στη Ζαγορά σημείωσε πάνω σ' ἓνα ἐκκλησιαστικό βιβλίο: «... και φόβος των εἰς τὴν Ελλάδα και Θεσσαλίαν πιστῶν μέγας, και κίνδυνος ὑπὸ των συρρευσάντων Ἀλβανῶν και Ὀθωμανῶν οἵτινες **πυρ πνέουσι κατὰ του γένους ἡμῶν, και τὴν κωμόπολιν Τρίκκην κατέκαυσαν και διήρπασαν...**».³² Ἀλλὰ και ἡ Δυτικὴ Στερεὰ θα ὑποστεί τα πάνδεινα κατὰ τὴ διάβαση των ἀλβανικῶν σιφῶν: «Ἡ Ἀκαρνανία, ἐκ των δι' αὐτῆς διαβάντων Ἀλβανῶν και περιοδικῶς ἐπιστρεφόντων ἐκ τῆς Πελοποννήσου, **ὑπέφερε πληγὰς βαθυτάτας, ως δῆθεν οὐσα συνεννοημένη μετὰ των επαναστατῶν τῆς Πελοποννήσου. Αἱ πόλεις και κῶμαι αὐτῆς, ἐπὶ δεκατίαν ἔμενον ἀκατοίκητοι, ζῶντων ἐν ταις ὀρεσιν των Ἀκαρνάνων, ὧν ο πληθυσμὸς ὑπέστη ἔκτοτε μεγίστην ἐλάττωσιν ἐκ του θανάτου και τῆς μετοικεσίας. Ἐκαστος στρατιῶτης Ὀθωμανός ως προνόμιον ἐπέκτιτο το αρπάζειν, το τρέφεσθαι, το ατιμάζειν οἰονδήποτε Χριστιανόν, και το φονεύειν ἀναφανδόν ὄν ἠρέσκετο.**»³³

Στις 17 Μαρτίου 1779 ο Σουηδὸς περιηγητὴς ξεκίνησε με το συνοδὸ του γενίτσαρο ἀπὸ το Βόλο και τράβηξε προς τα βορειοδυτικὰ. Πρῶτος σταθμὸς τῆς περιοδείας το Βελεστίνο, ὅπου οὐ κάτοικοι μόλις πρόβαλε ἡ συνοδεία στις παρυφές, θεωρώντας πως ἦταν ἀλβανικὴ ληστοσυμμορία, ἐσπευσαν να ἐξαφανιστοῦν. Τῆ δευτέρῃ μέρᾳ ἐφθασε στη Λάρισα, ἀλλὰ δεν ἔμεινε στην πόλη παρά ἓνα 24ωρο γιατί εἶχαν ξεσπάσει ταραχές. Τὴν ἄλλῃ μέρᾳ ἐφθασε στον Τύρναβο ὅπου ἡ πλειοψηφία του πληθυσμοῦ ἦταν ἐλληνικὴ. Ἀπὸ τον Τύρναβο στο Ζάрко, κωμόπολη με ἕξι ἐκκλησίες, χειμαδιὸ των βλαχοποιμένων. Στις 26 Μαρτίου ἐφθασε στα Τρίκαλα ὅπου πλειοψηφούσε ο τουρκικὸς πληθυσμὸς, ἀλλὰ ἡ διοίκηση βρισκόταν ουσιαστικὸ στα χέρια των Ἑλλήνων γιατί εἶχαν ἐξασφαλίσει τον ἔλεγχο τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς περιοχῆς. Οἱ Τούρκοι, ὠστόσο, δεν ἐπέτρεπαν στους Ἕλληνες τὴν **οπλοφορία**, οἱ ὁποῖοι μπορούσαν μονάχα να κρατοῦν ἓνα μικρὸ μαχαίρι ὅταν κυκλοφοροῦσαν στους δρόμους.³⁴ Πανικὸς ἐπικρατοῦσε στα Τρίκαλα, που εἶχαν κυκλωθεῖ ἀπὸ ἀλ-

31. Κωνσταντίνου Κούμα, *Ιστορία των ἀνθρωπίνων πράξεων*, τόμ. 12, Βιέννη 1832, σ. 382.

32. Βαγγ. Σκουβαρά, *Το παλαιότερο ἀρματολίκι του Πηλίου...*, ὁ.π., σ. 40.

33. Π. (Α.Κ.) Ἀραβαντινοῦ, *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου*, Ἐν Ἀθήναις 1856, σ. 264 σημ. 1.

34. Πολλοὶ Ἕλληνες των ορεινῶν κυρίως περιοχῶν ἦταν ἀρματωμένοι κατὰ τον 18' αἰῶνα, με τὴν ἀνοχὴ βέβαια των Τούρκων, ἐξαιτίας τῆς ληστοκρατίας. Σε περιόδους ὁμῶς πολέμων ἢ ἄλλων ἐσωτερικῶν ἀναστατώσεων, ἡ Πύλη ἔδινε ἐντολὴ για τὴ συγκέντρωση των ὄπλων, σημάδι τῆς δυσπιστίας που ἔτρεφε ο δυνάστης για τὴ νομιμοφροσύνη των ἐλληνικῶν πληθυσμῶν. Ἄλλωστε κατὰ τὴν τουρκοκρατία ἡ ἐνοπλὴ ἀντίσταση δεν σταμάτησε ποτέ. Πολλές φορές μάλιστα πήρε τὴ μορφή ἀνοιχτῶν πολυαίμακτων ἐξεγέρσεων. Γι' αὐτὸ ἡ τουρκικὴ διοίκηση φρόντιζε να ἀφοπλίζει τους Ἕλληνες στις κρίσιμες περιόδους. Ο Βενετὸς πρόξενος στο Δυρράχιο de Rossi ἔγραφε στις 28 Ἰανουαρίου 1711 σε ἀναφορὰ του προς τὴ Σινιορία: «Ὁ μπελέρμπεης ἐλάβε διαταγὴ τῆς Υψηλῆς Πύλης να κάμει το γύρο τῆς Ρούμελης... Λένε ὅτι ἀπὸ ὅπου πέρασε ἀφαίρεσε τα ὄπλα ἀπὸ τους Ἕλληνες» (Κων. Μέρτζιου, *Μνημεῖα μακεδονικῆς ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 271). Σουλτανικὸ φερμάνι του 1768 πρόσταζε τους Ἕλληνες τῆς Θεσσαλονίκης να παραδώσουν τα ὄπλα τους με ποινὴ θανάτου (ἐνθ. ἀνωτ., σ. 406). Το ἴδιο ἐγίνε και στην Ἀθήνα το 1768, κατὰ τὴν κήρυξη του ρωσοτουρκικοῦ πολέμου, ὅπως διαβάζουμε στο Χρονικὸ του Ἄνθιμου: «Περὶ τα μέσα του ἔτους ἦλθε βασιλικὸς ὀρισμὸς διὰ να σηκωθοῦν τα ἄρματα ἀπὸ τους Ρωμαίους καθ' ὅτι ὠδινεν ο πόλεμος μεταξύ Μοσκόβων και Τούρκων». Στα νησιά ἀντίθετα ὅπου δεν ὑπῆρχε ἐνδοχώρα, οὐ κάτοικοι ἦταν **μόνιμα ἀόπλοι** και

βανικά στίφη. Κάπου 500 ένοπλοι είχαν κιάλας εισχωρήσει στην πολιτεία από το πρωί. Τρικαλινοί Έλληνες έτρεχαν να ασφαλισθούν σε οθωμανικά σπίτια.³⁵

Αρχές Απριλίου φθάνει στα Μετέωρα. Κανένας Ευρωπαίος ερευνητής δεν είχε ως τότε αντικρύσει τις πλούσιες συλλογές χειρογράφων που υπήρχαν στα μοναστήρια. Άρχισε τις παλαιογραφικές μελέτες από το μοναστήρι του Αγίου Στεφάνου. Κόσμος πολύς, ακόμη και γυναίκες (ήταν το μόνο μη άβατο για γυναίκες μοναστήρι των Μετεώρων) είχε καταφύγει εκεί για να σωθεί από τις επιδρομές των αλβανικών λησitosυμμοριών. Του έδειξαν τα χειρόγραφα, αλλά δεν βρήκε τίποτα αξιόλογο (ο Σουηδός περιηγητής ενδιαφερόταν αποκλειστικά για χειρόγραφα αρχαίων συγγραφέων). Ήταν πατερικά κείμενα. Ο Bjornstahl πληροφορήθηκε επίσης ότι πολλά χειρόγραφα καταστράφηκαν σε μια πυρκαγιά που έγινε πριν από δύο αιώνες. Στο μοναστήρι της Αγίας Τριάδος, όπου μόναζαν οχτώ καλόγεροι, βρήκε χειρόγραφα παραπεταμένα και σε μεγάλη αταξία αλλά όχι αξιόλογα. Δεκαοχτώ μέρες έμεινε στο μοναστήρι του Μεγ. Μετεώρου, όπου ζούσαν 15 καλόγεροι και άλλοι τόσοι λαϊκοί. Μεγάλος αριθμός χειρογράφων βρισκόταν σε δυο θεοσκοτεινες κάμαρες, ανακατωμένα και κονισαλέα. Ανάμεσα στα βιβλία των αρχαίων συγγραφέων που ξεχώρισε ήταν ένας χαρτώος κώδικας με αποσπάσματα του Ησιόδου και του Σοφοκλή και μια περγαμηνή με τον Ιώσηπο. Εδώ θα τον βρει το Πάσχα. Κόσμος πολύς ανέβηκε να προσκυνήσει. «Οὐ Ἕλληνες εἶχαν δικαίωμα για τρεις μέρες να πυροβολούν, να τραγουδούν και να χορεύουν». Στα μέσα Απριλίου ανέβηκε στο μοναστήρι του Βαρλαάμ, όπου ζούσαν 10 μοναχοί και 14 λαϊκοί. Η βιβλιοθήκη ήταν μικρότερη αλλά σε καλύτερη τάξη παρά στο Μεγ. Μετεώρου. Ο βιβλιοθηκάριος, ένας ογδοντάρης καλόγερος, γελούσε βλέποντας τον ξένο να ανασκαλεύει τη σαβούρα των χειρογράφων.

Αρχές Μαΐου ο Bjornstahl γύρισε στην Καλαμπάκα αποφασισμένος να συνεχίσει την έρευνά του και σε άλλα θεσσαλικά μοναστήρια. Στο Βιτωμά, οχτώ χιλιόμετρα από την Καλαμπάκα, ένα μοναστήρι σε γοητευτική τοποθεσία που του θύμιζε Θεόκριτο και Βιργίλιο, βρήκε 6 καλογέρους, όλους αναλφάβητους. Λίγες μέρες αργότερα έφθασε στο μοναστήρι του Δουσίκου,³⁶ 15 χιλιόμετρα νοτιότερα, όπου ζούσαν 30-40 καλόγεροι. Πριν από οχτώ χρόνια σώμα 5.000 Αλβανών καταληλάτησε και κατέστρεψε το μοναστήρι. Οι Αλβανοί

γι' αυτό αναγκάζονταν να υπομένουν τις αυθαιρέσιες και τις βαναυσότητες των Τούρκων και τις επιδρομές των πειρατών. Την αντικειμενική αυτή αδυναμία παρεξηγούσαν οι Μωραίτες και χλεύαζαν τους Αιγαιοπελαγίτες μ' αυτό το δίστιχο: «Σαν δης σπανό τραγουδιστή, ηρωιώτη παλληκάρι, / τότες χιόνια θα πέσουνε μέσα στον Αλωνάρη» (Νεοελληνικά Ανάλεκτα, Εν Αθήναις 1871, τόμ. Α', σ. 163).

35. Δεν ήταν η πρώτη φορά που δέχονταν τα Τρίκαλα αλβανική επίθεση. «Κατά το έτος 1773», γράφει ο Αραβαντινός (ό.π., σ. 270-271), «η πόλις των Τρικάλων, οικουμένη εκ ψυχών 25.000 περίπου, υπέπεσεν εις την λύσσαν των εκ της Πελοποννήσου επιστρεφόντων Οθωμανών, Αλβανών και Μακεδόνων, οίτινες επί κατηγορία ότι δήθεν και οι Τρικκεῖς ἦσαν συνεννοημένοι εις την Επανάστασιν του 1770, πλείους των ημίσεων χριστιανών κατοίκων εφόνευσαν και ηχμαλώτισαν και η ακμάζουσα εκείνη πόλις, παρ' ὀλίγον ἔρημος αποκατέστη». Έχουμε και άλλη μαρτυρία της εποχής, μια σημείωση για την επιδρομή του 1773, σ' ένα παλιό θεσσαλικό κώδικα: «1773. Έκαψεν τα Τρίκαλα ο Οσμάν Μενούσης κατά μήνα Νοέμβριον» (Λ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, «Θεσσαλικά Σημειώματα», Παρνασσός, τόμ. ΣΤ', 1912).

36. Είναι η Μονή Ντούσκου ή Αγίου Βησσαρίωνος, στη ΝΑ πλαγιά του Κόζιακα [βλ. Δημ. Λαμπίκη, «Η Μονή Ντούσκου», Θεσσαλικά Χρονικά, τόμ. Ε' (1936), σ. 118 κ.εξ.].

άρπαξαν τους θησαυρούς και άφησαν όρθια μόνο την εκκλησία. Από την πλούσια βιβλιοθήκη πήραν πολλά χειρόγραφα για να τα πουλήσουν σε άλλα μοναστήρια. Πολλά απ' αυτά τα χειρόγραφα τα χρησιμοποιούσαν για φυσέκια. Ο Bjornstahl βρήκε σε μια αποθήκη ένα σωρό χειρόγραφα κατεστραμμένα από την υγρασία. «Πουθενά δεν είδα χειρόγραφα σε τόσο άθλια κατάσταση. Ήταν παραπεταμένα ανάμεσα σε χώματα και σκουπίδια. Αναγκάστηκα να πιω ξείδι για να αποφύγω τη ναυτία». Οι καλόγεροι τον πληροφόρησαν πως δεν είχαν χώρο για χειρόγραφα. «Ύστερα, τί χρειαζόνταν; Είχαν αρκετά τυπωμένα βιβλία». Κι όπως ήταν φυσικό ο Σουηδός περιηγητής ένοιωσε αγανάκτηση, που «οι ανόητοι και αμόρφωτοι καλόγεροι» περιγελούσαν τους κόπους του. Ωστόσο ακολουθούσαν με σχολαστικότητα τους κανονισμούς του μοναστηριού. Πέντε φορές την ημέρα πήγαιναν στην εκκλησία. «Κανονικά θα έπρεπε να πηγαίνουν οχτώ αλλά συμπύκνωσαν τις τρεις λειτουργίες σε μία πολύωρη πρωινή».

Αρχές Ιουνίου επέστρεψε στη Λάρισα ύστερα από περιοδεία που κράτησε δύομισυ περίπου μήνες. Στις 10 Ιουνίου ξεκίνησε με προορισμό τ' Άγιον Όρος και την Κων/πολη. Στο δρόμο που οδηγούσε στα Τέμπη είδε πολλά πτώματα Αλβανών τυμπανιαία και κατασπαραγμένα από τα σκυλιά. Φθάνοντας στα Αμπελάκια πληροφορήθηκε ότι την προηγούμενη νύχτα οι Έλληνες ενός χωριού του Ολύμπου είχαν εξοντώσει εννέα Αλβανούς και είχαν στείλει τα κεφάλια τους στον καπουδάν πασά. Σχετικά με την εξόντωση των εννέα Αλβανών ληστών, ο Σουηδός περιηγητής πληροφορήθηκε πως ήταν η πρώτη φορά που οι Έλληνες αποκτούσαν το δικαίωμα να θανατώνουν Μουσουλμάνους. «Φυσικά επωφελήθηκαν από την κατάσταση και έσπευσαν να μοιράσουν όπλα στα χωριά. Στην περιοχή υπήρχαν κάπου εφτακόσιοι αρματωμένοι. Τα Αμπελάκια προστατεύονταν από ένα σώμα πενήντα ενόπλων. Πριν από πέντε χρόνια είχε επιτραπεί ο εξοπλισμός και των Ελλήνων του Βόλου».³⁷ Τέλη Ιουνίου άφησε τα Αμπελάκια, γύρισε στο χωριό Μπαμπά και διέσχισε καταγοητευμένος τα Τέμπη. Είναι ο πρώτος Ευρωπαίος περιηγητής που περιγράφει αναλυτικά και με ενθουσιασμό το πανέμορφο τοπίο. Είδε με τηλεσκόπιο το Κάστρο της Ωριάς, πέρασε από την πηγή «Βασιλικό Νερό» που ανάβλυζε από τα ριζά του κάστρου και στις 28 Ιουνίου έφθασε στο Λιτόχωρο. Την ίδια μέρα έπεσε στο κρεβάτι με ρίγη και υψηλό πυρετό. Επειδή χειρότερευε η κατάστασή του ειδοποιήθηκε ο Σουηδός πρόξενος Θεσσαλονίκης, κι ένα καϊκι με Σουηδό πλοίαρχο κι ένα Γάλλο χειρουργό έφθασε στην παραλία του Λιτοχώρου στις 7 Ιου-

37. Η δράση των ληστοσυμμοριών στη Θεσσαλία αποτελούσε μάστιγα και πριν από τα Ορλωφικά (1770). «Οι λησταί ούτοι», γράφει ο Κ. Κούμας (ό.π., τόμ. 12, σ. 541-542. Βλ. και Αραβαντινού, ό.π., σ. 270 και σημ. 1), «ήσαν διττού γένους, Αλβανοί μωαμεθανοί και Χριστιανοί, οίτινες ή εμίγοντο με εκείνους ή ελεηλάτουν χωριστά. Όταν ήσαν ολιγάριθμα τα σίφη των εφώρων εις μικρά χωρία και τα διήρπαζαν, ενήδρευαν εις τους δρόμους και λιάνοντες διαβάτας, Τούρκους ή Χριστιανούς, τους έσυραν εις απόμερα χωρία, έκοπταν συχνάκις τα αυτιά των, τα έστελναν εις τους συγγενείς των και αφού ελάμβανον εξαγοράν όσσην ήθελαν, τους απέλταν. Όταν επληθύνοντο τα σίφη, τα κακουργήματά των ήσαν δημοσιώτερα. Έκαιον μικρούς αγρούς, διήρπαζαν κώμας και κατετρόμαζαν τας πόλεις. Όταν παρήρχετο το καλοκαίριον, και οι κλέπται επέστρεφον εις την Αλβανίαν ή εκρύπτοντο εις τα όρη, τότε εφαινετο δύναμις τουρκική διά να τους τιμωρήσει. Αλλά αντ' αυτών ετιμώρει τους προηδικημένους Χριστιανούς. Με φορτία πασσάλων περιήρχετο ο ταξιαρχος Τούρκος, ερευνών τίνες ήσαν οι κλεπταποδόχοι. Όλους τους ευκαταστάτους εύρισκε τροφείς των κλεπτών, με τον φόβον του πασσάλου τους εγύμνωνε και ούτως εις τους πτωχούς χωριάτας το κατά της αρρωστίας φάρμακον εγίνετο ολεθριώτερον παρά την αρρωστίαν αυτήν».

λίου. Την άλλη μέρα μετέφεραν τον άρρωστο στη Θεσσαλονίκη. Βρήκαν όμως κλειστές τις πύλες του κάστρου και αναγκάστηκαν να διανυκτερεύσουν σ' ένα άθλιο χάνι. Στις 9 Ιουλίου ο Bjornstahl οδηγήθηκε στην κατοικία του προξένου. Αλλά ήταν αργά. Πέθανε τρεις μέρες αργότερα από δυσεντερία. Ήταν μόλις 48 χρόνων. Σουηδός νεοελληνιστής, μελετητής του περιηγητικού έργου του Bjornstahl, γράφει για το τέλος του άτυχου ταξιδιώτη: «Το ίδιο απόγευμα (12 Ιουλίου 1779) έγινε η ταφή του στα ανατολικά της Θεσσαλονίκης. Την κηδεία παρακολούθησαν ο Σουηδός, ο Δανός και ο Άγγλος πρόξενος, και από τα άλλα προξενεία οι δραγουμάνοι και οι γενίτσαροι. Επειδή δεν βρέθηκε κανένας Λουθηρανός ιερέας, τα καθιερωμένα νεκρώσιμα της κηδείας έγιναν από τον Σουηδό πλοίαρχο Lagerstom. Με ενέργειες των φίλων του Bjornstahl, Gjorwell και Blomberg τοποθετήθηκε στον τάφο μια πλάκα που θύμιζε τη ζωή του σημαντικού αυτού περιηγητή. Ο Σουηδός πρόξενος Delon τίμησε το νεκρό με ένα επιμνημόσυνο λόγο, κι ένα βενετικό καράβι που βρέθηκε στο λιμάνι χαιρέτησε με εννιά κανονιοβολισμούς... Η μαρμάρινη επιτύμβια πλάκα αναζητήθηκε αρκετές φορές κατά τα νεώτερα χρόνια – για τελευταία φορά το 1947 – χωρίς αποτέλεσμα. Πρέπει λοιπόν να έχει στο μεταξύ χαθεί...».³⁸

Οι δύο πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα αποτελούν τη σημαντικότερη περίοδο της περιηγητικής γραμματείας. Και για το πλήθος και το είδος των ξένων που ταξίδεψαν στον ελληνικό χώρο αλλά και για τον όγκο του συσσωρευμένου πληροφοριακού υλικού και για την αξία των προσωπικών μαρτυριών. Ένα νέο περιηγητικό ρεύμα προς την Ελλάδα εκδηλώνεται ύστερα από το 1800 με ταυτόχρονη ανάπτυξη της ταξιδιωτικής λογοτεχνίας. Αυτό το φαινόμενο είναι παράγωγο και συνάρτηση των σχέσεων των ευρωπαϊκών Δυνάμεων με την Πύλη και των εξελίξεων του ανταγωνισμού τους στα πλαίσια του αποικιακού επεκτατισμού προς την Ανατολή.

1809-1810: William Martin Leake.³⁹

Ο Άγγλος λοχαγός W.M. Leake περιηγήθηκε την Ελλάδα επί ολόκληρη πενταετία (Φεβρ. 1804-Μάρτ. 1810, με εξαίρεση τους μήνες της αιχμαλωσίας του στη Θεσσαλονίκη

38. Christian Callmer, «Ο Σουηδός ανατολιστής Bjornstahl και το ταξίδι του στη Θεσσαλία στα 1779», *Νέα Εστία* 1953, σ. 1035 κ.εξ., μφρ. Ι.Θ. Κακριδή. Δημοσιεύθηκε και στα *Μακεδονικά*, τόμ. Γ' (1953-1955), σ. 103-115. Βλ. επίσης το άρθρο του καθηγητή Ι.Θ. Κακριδή, «Το Θεσσαλικό ταξίδι του Ιάκωβου Ιωάνη Μπγιέρνσταλ», *Lychnos* 1946/1947, σ. 149-196 (γραμμένο σουηδικά με γαλλική περίληψη).

39. Ληκ Γουίλιαμ Μάρτιν (Leake William Martin). Βρετανός αξιωματικός του στρατού, τοπογράφος και αρχαιολόγος (Λονδίνο 1777-Μπράιτον 1860). Οι τοπογραφίες αρχαιολογικών χώρων που έκανε στην Ελλάδα ήταν πολύτιμες για την ακρίβεια των παρατηρήσεών τους και συνέβαλαν στο να τεθούν οι βάσεις για τη λεπτομερέστερη περιγραφή και περαιτέρω ανασκαφή των χώρων αυτών. Όταν στάλθηκε να βοηθήσει τους Τούρκους εναντίον μιας πιθανής επίθεσης των Γάλλων (1804), ο Ληκ είχε επίσης οδηγίες να μελετήσει τη γεωγραφία της Ελλάδας και να τοπογραφήσει τα παράλια προς την Αλβανία και την Πελοπόννησο (Μοριά). Δημιούργησε τότε μια αξιόλογη συλλογή μαζεύοντας νομίσματα και αρχαιότητες. Αφού αποσύρθηκε από τον στρατό ως συνταγματάρχης, το 1815, δημοσίευσε τα έργα «*Ταξίδια στον Μοριά*» (Travels in the Morea, 1830) και «*Ταξίδια στη Βόρεια Ελλάδα*» (Travels in Northern Greece, 1835), τα οποία, εκτός από τη σημασία τους για την αρχαιολογική έρευνα, περιέγραφαν με γλαφυρό τρόπο την κατάσταση της Ελλάδας κατά τα τελευταία χρόνια της τουρκικής κυριαρχίας. Δώρισε τα μαρμάρινα γλυπτά της συλλογής του στο Βρετανικό Μουσείο, το 1839, ενώ τα χάλκινα, τους πολύτιμους λίθους και τα νομίσματα, τα αγόρασε το Μουσείο Φιτζγουίλιαμ του Κάιμπριτζ, το 1854 [βλ. λήμμα στην εγκυκλοπαίδεια «*Πάπυρος-Larousse-Britannica*», τόμ. 38 (1989), σ. 260. Κυριάκου Σιμόπουλου, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τόμ. Γ-1, Αθήνα 1985 (β' έκδοση), σ. 317-505].

και τους λίγους μήνες ανάπαυσης του στην Αγγλία) κατά τη διάρκεια των Ναπολεόντειων πολέμων με μυστική **στρατιωτική** και διπλωματική αποστολή. Ήταν η εποχή που η Ελλάδα αποτελούσε χώρα στρατηγικής σημασίας για τη Θαλασσοκράτειρα και τον Βοναπάρτη μέσα στα πλαίσια του άγριου ανταγωνισμού για τον πιθανό διαμελισμό της οθωμανικής αυτοκρατορίας και τον οικονομικό έλεγχο της ανατολικής Μεσογείου. Ανήσυχο και ερευνητικό πνεύμα ο Leake συνδύασε την αποστολή με την έρευνα, τον μυστικό πράκτορα με τον περιηγητή. Πρόσφερε βραχυπρόθεσμα τις υπηρεσίες του στην αγγλική κυβέρνηση. Και μακροπρόθεσμα αξιοποίησε το τεράστιο υλικό που συγκέντρωσε κατά τα ταξίδια του στον ελληνικό χώρο. Η δραστηριότητά του ξεπερνάει τα πλαίσια του περιηγητισμού. Υπήρξε διπλωμάτης και στρατιωτικός αλλά και αρχαιολόγος, τοπογράφος, νομισματολόγος, επιγραφικός, γλωσσολόγος και αρχαιοσυλλέκτης. Καρπός των μακροχρόνιων και πολυποικίλων ερευνών του στην Ελλάδα υπήρξαν δέκα πολύτομες επιβλητικές εκδόσεις πολλών χιλιάδων σελίδων. Το 1804 η αγγλική κυβέρνηση ανέθεσε στον Leake μια σημαντική μυστική αποστολή στις ευρωπαϊκές επαρχίες της Τουρκίας. Η αποστολή βρίσκεται στα πλαίσια του αγγλογαλλικού πολέμου και έχει χαρακτήρα **κατασκοπευτικό**, στρατηγικό, διπλωματικό και πολιτικό. Ο νεαρός αξιωματικός έχει εντολή να περιηγηθεί τις δυτικές ελληνικές ακτές, από την Αλβανία ως το Μωριά και κυρίως τα σημεία όπου θα μπορούσαν οι Γάλλοι να πραγματοποιήσουν αποβάσεις, και να συνεργασθεί με τους Τούρκους για την οργάνωση της άμυνας και τη βελτίωση των παραλιακών οχυρώσεων. Ύστερα πρέπει να εισχωρήσει στα ενδότερα της ελληνικής χερσονήσου, για να συγκεντρώσει πληροφορίες στρατιωτικής σημασίας και να επισημάνει τους δρόμους και τις διαβάσεις που οδηγούν στην οθωμανική πρωτεύουσα και στο Μωριά, να καλλιεργήσει φιλικές σχέσεις με τον **Αλή πασά** και τους Τούρκους διοικητές της ευρωπαϊκής Τουρκίας και να συμπαρασταθεί στην οχύρωση των εύρωτων περιοχών και στην τοπική στρατιωτική οργάνωση, να επισκεφθεί τα κάστρα και να συνεργασθεί με τους Οθωμανούς στρατιωτικούς για τον εκσυγχρονισμό της άμυνας των φρουριών, να συγκεντρώσει τέλος πληροφορίες πολιτικής και στρατιωτικής σημασίας για τους ελληνικούς πληθυσμούς. Ο μυστικός πράκτορας μεταμορφώθηκε σε φιλέρευνο περιηγητή και ο κατασκοπευτικός και στρατιωτικός του ρόλος μασκαρεύτηκε με το προσωπείο του φιλάρχιου γεωγράφου. Αλλά ο Leake υπήρξε ιδιοφυΐα και στους δύο ρόλους: και ως μυστικός πράκτορας και ως ερευνητής. Χρειάστηκε ωστόσο δύναμη ψυχής και μόχθος πολύς για να πραγματοποιηθεί αυτός ο άθλος. Ταξιδεύει αδιάκοπα πέντε σχεδόν χρόνια. Οδοιπορεί από τη Βόρεια Ήπειρο ως τη Μάνη και από τα Επτάνησα ως τη Μ. Ασία.⁴⁰ Και ενώ ολοκληρώνει με ακρίβεια και συνέπεια την πολιτικοστρατιωτική πλευρά της αποστολής του εκτελεί παράλληλα και την εντολή για τη συγκέντρωση τοπογραφικού υλικού με μεθοδικότητα και επιστημονική. Συγκρίνει, με τον Πausανία και τον Στράβωνα στο χέρι, την αρχαία και νέα γεωγραφία, επισημαίνει και ταυτίζει τις θέσεις πολλών αρχαί-

40. Δεν περιηγήθηκε διόλου την ανατολική Πελοπόννησο, ανάμεσα 'Αστρος-Μονεμβασία. Δεν ταξίδεψε στην Εύβοια και στις Σποράδες, ούτε στα Επτάνησα γιατί οι περιοχές αυτές βρίσκονταν έξω από τα πλαίσια της μυστικής αποστολής του. Οι εντολές όριζαν ότι έπρεπε να ασχοληθεί αποκλειστικά με τις **δυτικές περιοχές** και με το **εσωτερικό της χώρας**.

ων πόλεων και ιστορικών τοποθεσιών, οχυρώσεων, δρόμων, ναών, προσδιορίζει τα σημεία όπου διαδραματίστηκαν σημαντικά γεγονότα, μάχες και πολιορκίες, αποσαφηνίζει πολλά σκοτεινά γεωγραφικά θέματα, αποκρυπτογραφεί τα ενεπίγραφα μάρμαρα. Είναι άριστος ιχνηλάτης, αρχαιολογικό δαιμόνιο, έχει φαντασία και κριτική σκέψη. Κι όταν δεν υπάρχουν λείψανα καταφεύγει σε εύστοχα συμπεράσματα και ταυτίσεις με μια σειρά λογικών επεξεργασιών.⁴¹ Ήταν πεπαιδευμένος και ευφυής, λαμπρός γνώστης των πηγών, εξοικειωμένος με τα αρχαιοελληνικά και λατινικά κείμενα. Και χάρη στην αρχαιογνωσία του κατόρθωσε να επιτελέσει έργο τεράστιο. Υπήρξε ο **σπουδαιότερος περιηγητής** της προεπαναστατικής εικοσαετίας στον ελληνικό χώρο. Στις χιλιάδες σελίδες των πολύτιμων χρονικών του σπάνια βρίσκει κανείς ανακρίβειες. Ήταν πολυμαθής, γνώστης της αρχαίας αλλά και της νέας ελληνικής γλώσσας, παρατηρητικός, σχολαστικά λεπτολόγος, ανήσυχος, μεθοδικός, απαθής και αμερόληπτος, όπως ταιριάζει σε μυστικό πράκτορα που πρέπει να ανακαλύψει την πραγματική κατάσταση ενός τόπου συγκεντρώνοντας εξακριβωμένα στοιχεία. Ο ρόλος του δεν επιδεχόταν συναισθηματισμούς, δεν επέτρεπε ελλείψεις, αλλοιώσεις και συγκαλύψεις. Το υλικό των ερευνών του προοριζόταν για την κυβέρνηση της πατρίδας του. Έπρεπε λοιπόν να είναι αυθεντικό και σχολαστικής ακρίβειας. Ο Leake υπήρξε περισσότερο στρατιώτης παρά περιηγητής. Έτσι ίσως μπορούμε να εξηγήσουμε τα ταξιδιωτικά του κατορθώματα. Ακαταπόνητος, σκληροτράχηλος, επίμονος, μετακινείται κάτω από τις πιο αντίξοες συνθήκες. Οδοιπορεί **μέσα στο καταχείμωνο**, διασχίζει έρημους και δυσπρόσιτους τόπους. Οι περιηγήσεις του αποτελούν ουσιαστικά πολεμική εκστρατεία. **Δυο φορές πέρασε με χιόνια την οροσειρά της Πίνδου**. Δεν αναπαύεται πουθενά. Σε κάθε τόπο μένει μία ή το πολύ δύο μέρες. Είναι αεικίνητος και μεγάλης αντοχής ταξιδιώτης. Αλλά και σχολαστικός και ευσυνειδητός. Υπολογίζει με ακρίβεια τις αποστάσεις. «Ξεκίνησαμε στις 5,32, φτάσαμε στις 7,02». Σημειώνει ότι έχασε οχτώ λεπτά από την προγραμματισμένη πορεία. Καταγράφει τα πάντα με το μάτι του στρατιωτικού τοπογράφου. Βουνά, λαγκάδια, κάμπους, ποτάμια με κάθε λογής λεπτομέρειες: ένα διάσελο, μια βρύση, ένα ξεροπόταμο, ένα χάλασμα, μια αρχαία κολώνα, ένα καλύβι. Σημειώνει ακόμα με τι είναι σπαρμένα τα χωράφια. Παράλληλα όμως ικανοποιούσε και την προσωπική του έφεση για έρευνα.

Τον Οκτώβριο του 1809 ο Leake ταξιδεύει στην **Άρτα** ερχόμενος από τα **Γιάννενα**. Στις 19 Νοεμβρίου ξεκίνησε για το δεύτερο, ύστερα από τέσσερα χρόνια, ταξίδι του στη **Θεσσαλία**, διαμέσου **Πίνδου**. Περνάει από το **Μέτσοβο** και στις 24 Νοεμβρίου φτάνει στην **Καλαμπάκα**, οι κάτοικοι της οποίας υπέφεραν από τις αρπαγές του κοτζάμπαση Γιαννάκη και

41. «Περιηγήτο διηγεκώς εις την Βόρειον Ελλάδα και την Πελοπόννησον. Ενώ δ' εξετέλει τα σπουδαία της αποστολής του καθήκοντα, διά τρόπον ικανοποιήσαντος πληρέστατα τας προσδοκίας των Αρχών της πατρίδος του, η ιδιαίτερα αυτού κλίσις και το έμφυτον πνεύμα προς την αρχαιολογίαν ανεπέτυχθησαν ενταύθα πληρέστατα, όπου καθ' εκάστην ανεφύετο ιστορικών τι ή τοπογραφικών πρόβλημα επιβάλλον τη πολυμαθεία αυτού και κριτική οξυνεία την λύσιν, και όπου η εμβριθής αυτού γνώσις της αρχαίας ελληνικής καθίστα αυτόν ικανόν προς την ανάγνωσιν ασαφειστάτων και σκοτεινοτάτων επιγραφών, δι' ών πρώτον ωρίσθη η ταυτότης πλείστον κατεστραμμένων μνημείων» [Κ. Φρεαρίτη, «Ο συνταγματάρχης Λήκιος», Πανδώρα, τόμ. ΙΑ' (1861), σ. 446].

των Αλβα-νών. Στη συνέχεια έρχεται στα **Τρίκαλα**. Ο καζάς των Τρικάλων (στον οποίο υπάγονταν και ο ναχιγιές των **Αγράφων**) με τα 180 χωριά βρισκόταν υπό την επικυριαρχία του **Αλή πασά**. Η ληστοκρατία που αφάνιζε την περιοχή ήταν το πρόσχημα για την προώθηση και τις επεμβάσεις.⁴² Για την περιοχή των **Αγράφων** ο Leake αναφέρει τη δράση Ελλήνων κλεπτών και Αλβανών ληστών που έδωσαν στον Αλή πασά την πρόφαση να εισβάλει με στρατεύματα. Τα στρατεύματα που καταδίωκαν τις ελληνικές και αλβανικές συμμορίες πέρασαν στην περιφέρεια των **Αγράφων** κι εγκαταστάθηκαν μόνιμα ως φρουρά στη θέση των αρματολών. Ο **Αλής** καλλιέργησε τις αντιζηλιές ανάμεσα στους **Αγραφιώτες** και επέβαλε φορολογία. Έρριξε στη φυλακή τον προεστό **Τσολάκογλου της Ρεντίνας** κι αφού του απέσπασε 80 πουγγιά τον άφησε ελεύθερο. Στο μεταξύ οι αρματολοί που εκδιώχθηκαν από τα πόστα τους έγιναν ληστές. Ο **Τσολάκογλου** εγκατέλειψε τη **Ρεντίνα** και εγκαταστάθηκε στα **Γιάννενα** προτιμώντας, όπως έλεγε, «να του πάρει το κεφάλι το σπαθί του βεζύρη παρά να σκοτωθεί από το “κλέφτικο παλιοτουφέκι”» (ελληνικά στο κείμενο).⁴³ Αναφέρει ακόμη ότι η περιοχή (ναχιγιές) των **Αγράφων** περιλάμβανε 85 χωριά (7.685

42. Σε άλλο σημείο ο Leake γράφει ότι η **Θεσσαλία μασιζόταν από τη ληστοκρατία**. Όταν οι συμμορίες αποφάιζαν την εισβολή σ' ένα χωριό έστελναν ένα γράμμα στον κοτζάμπαση, που άρχιζε συνήθως με την προσαγόρευση «αγαπημέ μου Προεστέ», και τον καλούσαν να συναντηθούν για να ταχτοποιήσουν μερικούς λογαριασμούς. Ο προεστός απαντούσε συνήθως με τη φυγή. Και φυσικά τον ακολουθούσαν οι σημαντικότεροι κάτοικοι. Τότε οι ληστές, σίγουροι πια ότι δεν θα συναντήσουν αντίσταση, εισορμούσαν στο χωριό, έκαιγαν μερικά σπίτια, έσφαζαν τα ζώα και άρπαζαν μερικές γυναίκες και παιδιά που δεν μπόρασαν να διαφύγουν, διαλέγοντας πάντοτε πρόσωπα που θα μπορούσαν να τους αποδώσουν γενναία λύτρα. Γι' αυτό όλα τα χωριά των περιοχών που δρούσαν οι ληστοσυμμορίες φρόντιζαν να διατηρούν καλές σχέσεις μαζί τους. Αλλά ο συμβιβασμός με τους ληστές προκαλούσε τα εκδικητικά αντίποινα του δερβέναγα που φυλάκιζε τους προεστούς στα **Γιάννενα** και έστελνε Αλβανούς να εγκατασταθούν στα χωριά. Το μεγαλύτερο μέρος των αρματολών των ληστοκρατούμενων περιοχών ακολουθούσαν την ίδια τακτική. Καθώς πολλοί από τους αρματολούς είχαν αδέρφια ή συγγενείς ανάμεσα στους Κλέφτες, διατηρούσαν μυστική επικοινωνία. Κι ο καλύτερος τρόπος εισβολής σ' ένα χωριό ήταν η αποστολή ενός αρματολού για την παρακολούθηση τάχα των κινήσεων των Κλεφτών. Ο αρματολός φρόντιζε να εγκατασταθεί στο σπίτι που αποτελούσε αντικειμενικό στόχο των Κλεφτών ώστε να συγκεντρώσει πληροφορίες για το βιος του οικοδεσπότη και του καλύτερου τρόπου αρπαγής. Ύστερα κατατόπιζε τους συντρόφους του που και πώς θα αιχμαλωτίσουν το θύμα τους. Κι όλοι οι όρκοι του αιχμαλώτου πως δεν έχει να πληρώσει λύτρα ήταν μάταιοι γιατί οι Κλέφτες γνώριζαν τα πάντα για την περιουσία και όλα τα αγαθά του. Η επέκταση της επικράτειας του **Αλή** στις περισσότερες ελληνικές περιοχές περιόρισε την αποτελεσματικότητα αυτών των κλέφτικων πανουργιών. Ωστόσο ήταν αδύνατη η ολοκληρωτική εκκαθάριση των ορεινών περιοχών. Άλλωστε ο **Αλής** ενδιαφερόταν για την ασφάλεια και την τάξη όσο ικανοποιούνταν τα συμφέροντά του και όσο εξασφάλιζε εύσημα από την Πύλη.

43. Ο **Τσολάκογλου** ήταν όργανο του **Αλή πασά**, αλλά το συμφέρον συμφέρον. Δεν άφηνε ευκαιρία ο βεζύρης για τη λαφυραγώγηση των πλούσιων προεστών. Ο Κασομούλης γράφει ότι «ο **Αλήπασας** υψηλόνεμος, διά των ραδιουργιών του **Τσολάκογλου** αρχιπροεστού, εχθρού αδιαλλάκτου όλων των Καπιτανίων και των ομοφρόνων του μικροτέρων προκρίτων, προσηθαύσεν να τους καθυποτάξη, ή να τους εξολοθρεύση (διά) να παρεισάξη ανεμποδίστως την εξουσίαν του εις τα **Άγραφα**» (*Ενθυμήματα Στρατιωτικά*, τόμ. Α', σ. 95). Η εξόντωση του **Κατσαντώνη** αποδίδεται στον **Τσολάκογλου** (Βλαχογιάννης, ό.π., σ. 116 σημ. 2). Ο Κασομούλης τον χαρακτηρίζει **προδότη** (ό.π., σ. 125). Μόλις ξέσπασε η Επανάσταση, ο **Καραϊσκάκης** έκαψε τα σπίτια του **Τσολάκογλου** στη **Ρεντίνα**. Γράφει ο Βλαχογιάννης: «Ο **Τσολάκογλου**, σαν προύχοντα που ήτανε, συντηρητικός κι' αυτός πάντα και φιλότουρκος, άμα ξέσπασε το εθνικό κίνημα (συλλογίζομενος ότι σάθηκε αίτιος της καταστροφής του **Κατσαντώνη**) έφυγε για να γλιτώση από τους επαναστάτες, κατά τη **Λάρισα**, κι' εκεί θανατώθηκε από τον **Λουρσίτ πασά**» (ό.π., σ. 125 σημ. 2). Ο **Τσολάκογλου** ήταν ο ένας από τους τρεις ισχυρότερους κοτζαμπάσδες στην επικράτεια του **Αλή**. Οι άλλοι δύο: ο **Αλέξης Νούτσος** από το **Ζαγόρι**, το δεξί χέρι του βεζύρη, και ο πάμπλουτος **Γιαννάκης Στάμου Λογοθέτης της Λειβαδιάς**. Αυτούς τους τρεις μεγαλοκοτζαμπάσδες κάλεσε ο **Αλής** σε μυστικοσυμβούλιο όταν κινήθηκαν εναντίον του τα σουλτανικά στρατεύματα το 1820 (Π.Γ. **Κρέμου**, «Ιστορικά Επανορθώματα, Α', Αλή Πασάς», *Παρνασσός*, τόμ. Ζ' (1883), σ. 974).

σπίτια, πάνω από 50.000 ψυχές) προ 15 ετών (δηλ. το 1794),⁴⁴ ενώ τώρα (το 1809) φαίνεται μειωμένος, με έδρα του τον άρχοντα της Ρεντίνας (450 σπίτια). Αναφέρεται στην ύπαρξη πολλών μοναστηριών μικρών και μεγάλων (ξεπερνούσαν τα 15) και σημαντικών κωμών όπως αυτές των Ρεντίνας, Φαναρίου, Πετριλίου, Μπουκοβίτσας (Ανθηρού) και Κνισόβου (Αργιθέας). Από την περιοχή μας αναφέρεται στη Μεγάλη Καστανιά («βρίσκεται σε μία υψηλή θέση, που δεσπόζει στη θεσσαλική πεδιάδα, στις πλαγιές του βουνού Ίταμος, που είναι, πιθανότατα, αρχαίο όνομα»), στο Βλάσδο (Μοσχάτο) και στις μονές της Μούχας και της Κορώνας, η οποία στολίσθηκε με εικόνες «από έναν Αυτοκρατορικό Διερμηνέα Κουσκουλά καλούμενον» (αναφέρεται στον παλιό προύχοντα του Νεοχωρίου, τον Παναγιώτη Κουσκουλά,⁴⁵ ο οποίος άκμασε στις αρχές του 17^{ου} αιώνα).

44. Όπως σημειώνει ο Μάρκος Α. Γκιόλιας (*Ιστορία της Ευρυτανίας...*, σ. 76), είναι προφανές ότι ο περιηγητής δεν καταγράφει όλες τις κοινότητες του διαμερίσματος, παρά μόνον εκείνες περί τον Ασπροπόταμο και τις υπώρειες προς τη Θεσσαλία.

45. Κατά τους ταραγμένους χρόνους των αρχών του 17^{ου} αιώνα, ένας από τους άρχοντες του Νεοχωρίου και ονομαστός προεστός των Αγράφων ήταν και ο Παναγιώτης Κουσκουλάς, τον οποίο εσφαλμένα ορισμένοι ταυτίζουν με τον Παναγιώτη Μορφέση, έτερο άρχοντα του Νεοχωρίου, ο οποίος όμως άκμασε μερικές δεκαετίες αργότερα. Αναφέρεται για τον Κουσκουλά, ότι έξι περίπου μήνες μετά τη θανάτωσή του Αγίου Σερραφείμ (4 Δεκ. 1601), πήγε επικεφαλής αντιπροσωπείας μοναχών της Μονής Πελεκητής (Καρίτσας) και της Μονής Κορώνας στο Μοναστήρι του Δουσίκου («Αγίου Βησσαρίωνος», στα δυτικά της Πύλης Τρικάλων) στον Κόζιακα, για να πάρει την τίμια κάρα του Αγίου που φυλασσόταν εκεί και να την μεταφέρει στο Μοναστήρι της Κορώνας. Λέγεται μάλιστα, το γράφει ο Συναξαριστής, ότι για να πεισθούν οι μοναχοί του Δουσίκου, ο Κουσκουλάς τους έδωσε πενήντα (50) γρόσια, ποσό αρκετά σεβαστό για την εποχή εκείνη [Νικόδημο Αγιορείτη, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, Αθήνα 1961 (γ' έκδοση), σ. 66. Σάββα Νανάκου, *Ο Άγιος Ιερομόρτυς Σερραφείμ*, Θεσ/νίκη 1978 (δ' έκδοση) σ. 35-36]. Ο Κουσκουλάς ήταν πολύ πλούσιος, όπως φαίνεται ακόμα και σήμερα από τα έργα που έχει κάνει. Ενώ σύμφωνα με άλλη πληροφορία που διέσωσε ο William Leake, για ένα διάστημα υπήρξε αυτοκρατορικός διερμηνέας στην Υψηλή Πύλη και δώρισε επίσης εικόνες και στη Μονή Κορώνας: «Η Κορώνη υπεράνω του Βλάσδου, φημισμένη για την αρχαιότητά της και για μερικές εικόνες με τις οποίες στολίσθηκε το μοναστήρι από έναν Αυτοκρατορικό διερμηνέα, Κουσκουλά καλούμενον» [Σταυρούλα Σδρόλια, «Παραστάσεις κτητόρων στα μνημεία των Αγράφων», περιοδ. *Αρχαιολογία*, τεύχ. 34 (Μαρτίου 1990), σ. 98. W.M. Leake, *Travels in Northern Greece*, London 1835]. Ο γνωστός για τα πολλά του δημοσιεύματα παλαιός ιστοριοδίφης Χρ. Κασοκρινός γράφει περί αυτού: «Ο Παναγιώτης Κουσκουλάς εγεννήθη εν Νεοχωρίω του Δήμου Νευροπόλεως. Νέος δε και ευφυής ών επεδόθη εις την μελέτην και είτε κατώρθωσε να διορισθή διοικητής της νήσου Κρήτης. Την εποχήν εκείνην η Τουρκία πανίσχυρος ούσα επεχείρησε να κυριεύση την νήσον [η πολιορκία του νησιού ήταν πολυετής, κατά τον μακροχρόνιο Τουρκοβενετικό πόλεμο (1645-1669)], επί πολύν δε χρόνον πολιορκήσασα αυτήν και μη δυνηθείσα, κατέφυγεν εις την δωροδοκίαν. Προσέφερε, λοιπόν, λέγουσιν, άφθονον χρυσόν και δι' αυτού του τρόπου εγένετο κυρίαρχος. Βραδύτερον αντιληφθέντες οι Κρήτες την προδοσίαν του Κουσκουλά προσεπάθησαν να τον φονεύσωσιν. Ο Κουσκουλάς όμως εννοήσας ότι δεν ηδύνατο πλέον να ζήση εκεί, παρέλαβε τον χρυσόν και επέστρεψεν εις την πατρίδα του. Απεφάσισε δε τότε όπως αποπλήνη το αμάρτημά του, ίνα δαπανήση τα ανόσια χρήματά του εις ιερούς σκοπούς. Σουλτάνος δε τότε ήτο ο Μωάμεθ ο Δ' (1665 μ.Χ.). Κατώρθωσεν λοιπόν να λάβη το απαιτούμενον φιρμάνιον και έκτισεν την μονήν Πέτρας. Η ίδρυσις δε του μοναστηριού απεφασίσθη και εγένετο παρά το γραφικότατον χωρίον Καταφύγι του δήμου Ιτάμου και ακριβώς επί βράχου (Πέτρα) διότι υπήρχε παράδοσις ότι εκεί εμφανέρωθη ποτέ η εικών της Θεοτόκου, επ' ονόματι της οποίας και τιμάται η μονή. Είχε δε αυτή άλλοτε κτήματα πολλά και θέρμματα ουκ ολίγα και βιβλιοθήκην σημαντικήν. Τέλος δε αυτούθι τοποθετείται και η αρχαία πόλις Ελλοπία. Το δε Καταφύγιον λέγουσι ωσαύτως ότι έλαβε το όνομα εκ του ότι "εκέισε εν καιρώ χειμώνος πολλοί των περίξ μερών και ίδια ποιμένες κατέφυγον προς διαχείμασιν" [Χρ. Καλοκαιρινού, «Η Μ. Πέτρας-Κουσκουλάς», εφημ. «Θεσσαλική Φωνή» Καρδίτσας, 25-9-1926]. Πάντως, τα λεγόμενα του Χρ. Καλοκαιρινού περί διορισμού του Κουσκουλά ως διοικητού Κρήτης και περί προδοσίας της από αυτόν, δεν επιβεβαιώνονται από άλλες πηγές, και ίσως τον συγχέει με τον προδοτικό ρόλο του απεσταλμένου των Τούρκων, Μέγα Διερμηνέα της Πύλης, Παναγιώτη Νικοούσιου. Άλλωστε, η πολιορκία της Κρήτης άρχισε το 1645 και έληξε το 1669 με την πτώση του Χάνδακος (Ηρακλείου), ενώ ήδη ο Κουσκουλάς ήταν άρχοντας του Νεοχωρίου και πολύ πλούσιος, τουλάχιστον από το 1600-1601 (που πήρε την κάρα του Αγίου Σερραφείμ) και το 1625 (που έγινε κίτορας της Μονής Πέτρας) [Γιώργου Αθ. Κλήμου, *Το χρονικό της Ιεράς Μονής Πέτρας Καταφυγίου*, Καρ-

Επίσης, ιδιαίτερη έμφαση αποδίδει στην ετήσια εξαγωγή κυρίως κρασιού, βουτύρου,

δίτσα 2001, σ. 51-59]. Στο **Νεοχώρι** σωζόταν μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα τα ερείπια του Πύργου του, στο ύψωμα που έχει την ονομασία «**Παλιοκαζάρμα**» (= παλιός τουρκικός στρατώνας). Η παράδοση διασώζει τον θρύλο, ότι, όταν οι υποτακτικοί του **Κουσκουλά** έκλειναν το σούρουπο την κεντρική Πύλη του Πύργου, που ήταν σιδερένια και βαρειά, ο θόρυβος ακουγόταν στο Μοναστήρι της **Κορώνας**, μερικά χιλιόμετρα μακριά!!! Ο Πύργος με τον καιρό αφανίστηκε, γιατί τα τελευταία εκατό και πλέον χρόνια οι νεότεροι κάτοικοι του χωριού έπαιρναν απ' εκεί τα οικοδομικά υλικά, κυρίως πέτρες, για τα σπίτια τους, ενώ στον ίδιο χώρο λειτουργούσε για πολλές δεκαετίες και ασβεστοκάμινο. Εκτός από τον μεγαλοπρεπή Πύργο, στο υψίπεδο της **Νεβρόπολης** υπήρχε και μια μεγάλη έκταση με εύφορα κτήματα, που ονομαζόταν ως τις μέρες μας «**Κουσκουλάτικα**», επειδή προφανώς ανήκε στην οικογένεια **Κουσκουλά**. Ενώ αναφέρεται και το «**Κουσκουλόρεμα**» του **Καρπολεσίου**, τα νερά του οποίου κατεβαίνουν από τις πλαγιές του διαλυμένου οικισμού «**Γιαννουσέικα**» και χύνονται στον ποταμό Ταυρωπό ή Μένδοβα [**Στέφανο Η. Μήτσιου**, «Το Νεοχώρι της Νεβρόπολης και ο Παναγιώτης Κουσκουλάς», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 22 (1992), σ. 31-35. **Ηλ. Κουμπιάρη**, *Ιστορία-Λαογραφία Γιαννουσέικων-Καρπολεσίου*, Βόλος 1991, σ. 18]. Σύμφωνα με την παράδοση, ο **Κουσκουλάς** πριν χτίσει τον Πύργο του έκανε ένα πρωτότυπο πείραμα. Λιτάξε τους ανθρώπους του να σφάξουν μερικά αρνιά και να κρεμάσουν τα κομμάτια τους πάνω σε δέντρα, σε διάφορα σημεία του χωριού που προσφέρονταν για ανοικοδόμηση και κατοίκηση. Έπειτα από δέκα μέρες, οι υποτακτικοί του διαπίστωσαν ότι σε όλες τις άλλες τοποθεσίες το κρέας είχε αποσυντεθεί. Μόνο στην «**Παλιοκαζάρμα**» βρέθηκε άθικτο κι' αυτό σήμαινε πως η περιοχή αυτή ήταν η πιο υγιεινή, επομένως η πιο κατάλληλη για να κτισθεί ο Πύργος. Η αλήθεια είναι, ότι, εκτός από το υγιεινό της τοποθεσίας, από το σημείο αυτό η θέα είναι απέραντη και πανοραμική: όταν η ατμόσφαιρα είναι καθαρή, βλέπει κανείς το υψίπεδο της **Νεβρόπολης**, ένα μεγάλο τμήμα του Θεσσαλικού κάμπου, τον Όλυμπο, τα Χάσια, τα Μετέωρα και προς τα ανατολικά, τμήμα της περιοχής των Φαρσάλων. **Χάρμα οφθαλμών και βάλασμο ψυχής πραγματικό...** Μια άλλη παράδοση, που μαρτυρεί τον πλούτο του **Κουσκουλά**, είναι ότι κάποτε στοιχημάτισε με έναν άλλο βαθύπλουτο της περιοχής, τον **Μάντζαρη**, που κατόντωναν από τη γειτονική **Καστανιά**, ότι θα κρινόταν από τους δυο τους άξιος να κατασκευάσει μια μεγάλη γέφυρα στον ποταμό **Μένδοβα** που θα ένωνε τα χωριά τους **Νεοχώρι** και **Καστανιά**, εκείνος που θα έφθανε από τον Πύργο του στο ποτάμι **στρώνοντας πάνω στο δρόμο τα χρυσά φλουριά του!** (Μια παραλλαγή της παράδοσης προσθέτει ότι στον πρωτότυπο αυτόν «**αγώνα**» μετείχε και ο **εκ Μπελοκομήτου** άλλος βαθύπλουτος **Μακρής**. Βλ. **Αντώνη Ηλ. Αντωνίου**, *Οι Μπελοκομήτες των Αγράφων*, Πελοκομήτης 2011, σ. 19, 25). Οποιοσδήποτε λοιπόν διέθετε τα περισσότερα φλουριά, θα είχε και το προνόμιο να πληρώσει τη δαπάνη για την κατασκευή της γέφυρας, που θα έφερε το όνομά του. Ο **Κουσκουλάς** δεν μπόρεσε να καλύψει ολόκληρη την απόσταση των τριών και πλέον χιλιομέτρων, αλλά έμεινε μερικά μέτρα μακριά από το ποτάμι. Ο **Μάντζαρης** τα κατάφερε καλύτερα. Τα φλουριά του έφτασαν μέχρι την όχθη του ποταμού, και έτσι κατασκεύασε τη γέφυρα, που διασώζονταν μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1950 με το όνομα «**το γιοφύρι του Μάντζαρη**». Το ιστορικό αυτό γεφύρι κατακλύσθηκε στη συνέχεια από τα νερά της Λίμνης Πλαστήρα, και μόνο ο θρύλος έμεινε να διαλαλεί στον αιώνα τον άπαντα, όχι μόνο τον πλούτο του **Κουσκουλά** και του **Μάντζαρη**, αλλά και τη μεγάλη αγάπη που έτρεφαν για τον τόπο τους, αφού έφθασαν στο σημείο να στοιχηματίζουν μεταξύ τους για το ποιος θα κάμει τα μεγαλύτερα κοινωφελή έργα, έστω και μ' αυτόν τον πρωτότυπο τρόπο... Στον Παναγιώτη **Κουσκουλά** αποδόθηκε η ανέγερση της Μονής Πέτρας του **Καταφυγίου** (1625) [**Θωμά Ζαρκάδα**, *Το χωριό Καταφύγι των Αγράφων*, Αθήνα 1996, σ. 60. **Γιώργου Αθ. Κλήμου**, *Το χρονικό της Ιεράς Μονής Πέτρας Καταφυγίου*, ό.π., σ. 51-56. **Τιμοθέοντος Ν. Βλάχου**, *Τα Μοναστήρια του Νομού Καρδίτσας*, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 109επ.]. Αλλά και η ιστόρηση και άλλων εκκλησιών ή μονών των **Αγράφων**. Αναφέρεται επίσης ως πρώτος κτήτωρ του ναού Ζωοδόχου Πηγής **Μεσενικόλα** (νέος κτήτωρ αναφέρεται ο Παναγιώτης **Μορφέςης** το έτος 1646/1647, **εκ Νεοχωρίου** και αυτός). Στο καθολικό της Μονής Πέτρας εικονίζεται σε ηλικία 50 με 60 περίπου ετών ως κτήτορας που προσφέρει ομοίωμα του ναού στην Παναγία. Η αγιογράφηση του ναού, όπως γράφει ο καθηγητής Π. Μυλωνάς, περατώθηκε το 1625 και τη δαπάνη, η οποία δεν ήταν καθόλου ευκαταφρόνητη, την κατέβαλε πιθανώς **εξ ολοκλήρου ο Κουσκουλάς** [**Π. Μυλωνά**, *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση. Η Μονή Πέτρας στη Νότια Πίνδο*, έκδοση Ε.Μ.Π., Αθήνα 1982, τόμ. 2^{ος}, σ. 132-133]. Σύμφωνα με όσα έγραψε ο έτερος σοφός καθηγητής Αν. Ορλάνδος, που επισκέφθηκε τη Μονή, ο **Κουσκουλάς** εικονίζεται εκεί ως ένας άνδρας περίπου 50 ετών. Αξιόλογοι μάλιστα στο σημείο αυτό είναι η παρατήρηση που έκανε ο Αν. Ορλάνδος, σχετικά με την εικόνα του **Κουσκουλά**, ότι η **στολή** που φορούσε ο εικονιζόμενος κτήτορας δεν ήταν αυτή που συνηθιζόταν στον ελλαδικό χώρο κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, αλλά ήταν η **στολή που φορούσαν στις βόρειες βαλκανικές χώρες οι πλούσιοι**. Εικόνες με τέτοιες στολές αφθονούν σε πολλές εκκλησίες της **Βουλγαρίας** (**Ανατ. Ρωμυλίας**) και της **Ρουμανίας** (**Βλαχίας**), όπου ανθούσε τότε το ελληνικό στοιχείο [**Αν. Ορλάνδου**, «Επιγραφές εξ Εκκλησιών των Αγράφων», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, τόμ. 3 (1926). **Του Ιδίου**, «Σταχυολογήματα εκ Μονών της Πίνδου», *Αρχείον Βυζαντινών Μνημείων Ελλάδος*, τόμ. 2 (1939-1940)]. Αυτό πιθανώς σημαίνει ότι ο **Κουσκουλάς** ήταν μάλλον μεγαλέμπορος και ταξίδευε συχνά στις χώρες αυτές κάνοντας, ίσως, εμπόριο υφαντών (μεταξωτά, κάπες) και άλλων προϊόντων που αυτή την εποχή παράγονταν στα **Άγραφα** σε

τυριού, μαλλιού, μεταξιού⁴⁶ με τιμές ενός ή πέντε γροσίων ή παράδων ανά οκά. **Οι αγραφιώτικες εξαγωγές:** 15.000 φορτώματα (των 100 οκάδων) κρασί, 100.000 οκάδες βούτυρο, 200.000 οκάδες τυρί, 4.000 οκάδες μετάξι, 2.000 οκάδες μέλι, 40.000 γιδοπρόβατα και 2.000 βοοειδή. Οι τιμές: βούτυρο ένα πιάστρο η οκά, τυρί 15 παράδες κερί 5 γρ., μέλι 20 παράδες, κρασί 8 πιάστρα το φόρτωμα, ένα πρόβατο 8 πιάστρα, ένα τραγί 5 πιάστρα, μια αγελάδα 30 πιάστρα, ένα καματερό 30 πιάστρα, στάρι 6 παράδες η οκά, μια κότα 15 παράδες.⁴⁷

Από τον κοτζάμπαση των Τρικάλων πληροφορήθηκε τις τιμές των προϊόντων εκείνων των ημερών (τέλη Νοεμβρίου 1809),⁴⁸ και πριν από 40 χρόνια:

μεγάλες ποσότητες και εξαγονταν στις Βαλκανικές χώρες αλλά και στην Αυστρία, Βιέννη κλπ. Δεν είναι, λοιπόν, καθόλου απίθανο, ένα μέρος του πλούτου του Κουσκουλά να προέρχονταν και από αυτή την πηγή, εκτός βέβαια και από τα έσοδα που είχε ως προεστός και κάτοχος μεγάλης ακίνητης περιουσίας στην περιοχή της **Νεβρόπολης**, που ονομαζόταν ως τις μέρες μας «**Κουσκουλάτικα**», όπως ήδη αναφέραμε. - Άλλο γνωστό μέλος της οικογένειας αυτής ήταν η **Χρυσάνθη** σύζυγος του **Δημητρίου Κουσκουλά**, ίσως γιου του **Παναγιώτη** (του οποίου **Δημήτριος** λεγόταν και ο πατέρας του). Στον ιερό ναό του Αγίου Νικολάου του **Νεοχωρίου** ήταν αφιερωμένο ένα δισκοπότηρο, που έφερε την εξής επιγραφή: «**Μ(ν)ήσητί μου Κύριε της δούλης σου Χρυσάνθης Δημητρίνας Κουσκουλά. Έτος 1680**». Το δισκοπότηρο αυτό σώζεται και φυλάσσεται σήμερα στο **Νεοχώρι**. - Τέλος, ένα άλλο επιφανές μέλος της οικογένειας **Κουσκουλά** ήταν και ο αρχιεπίσκοπος **Φαναρίου και Νεοχωρίου Ιωσήφ Κουσκουλάς** (1674 ή 1678). Είχε σαν θερινή έδρα το χωριό του το **Νεοχώρι** και έφερε στους ώμους του τη βαρεία κληρονομιά του Αγίου **Σεραφείμ**. Όπως αναφέρει ο Αναστάσιος Γόρδιος στη βιογραφία του Ευγένιου Γιαννούλη, ο **Ιωσήφ Β'** ήταν προσωπικός φίλος του Ευγένιου, μεγάλου δάσκαλου του Γένους και ιδρυτή της βασιλικής Σχολής των **Μεγάλων Βραγγιανών** [Π.Ι. Βασιλείου, *Η Επισκοπή Λιζίας και Αγράφων επί Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1960, σ. 159 (όπου όμως αναφέρεται ως **Ιωσήφ Κοσκιλιάς**)]. Σώζεται δε μία επιστολή του **Γιαννούλη**, με χρονολογία 6 Μαΐου 1678, που απευθύνεται στον νέο τότε αρχιεπίσκοπο **Ιωσήφ Κουσκουλά**, ο οποίος είχε διαδεχθεί τον καθαιρεθέντα **Δαβίδ [Ι.Ε. Στεφανή και Νίκης Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη, Ευγένιου Γιαννούλη του Αιτωλού Επιστολές, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 286-287]**. Στον «**Νέο Ελληνομήμονα**» (τόμ. Ζ', 1923, σ. 89) ο **Ιωσήφ Β'** αναφέρεται με χρονολογία αχούδ' (1674). Το όνομά του μνημονεύεται μαζί με άλλους αρχιερείς στα δίπτυχα της πρόθεσης της Ιεράς Μονής **Οξιάς**. Στους επισκοπικούς καταλόγους, ο **Ιωσήφ Κουσκουλάς** εμφανίζεται το έτος 1690 ως «**πρώην**» [**Βασ. Ατέση, Επισκοπικοί κατάλογοι της Εκκλησίας της Ελλάδος απ' αρχής μέχρι σήμερα**, Αθήνα 1975, σ. 73-75. **Τιμολέοντος Ν. Βλάχου, Η ιστορία της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 61**]. Πρόκειται προφανώς για το ίδιο πρόσωπο, το οποίο στο ενδιάμεσο των δύο αυτών χρονολογιών (1674, 1690) είχε χάσει τον αρχιεπισκοπικό θρόνο, άγνωστο για ποιους λόγους. Η παρουσία πάντως στο **Νεοχώρι** την εποχή αυτή **ισχυρών αρχόντων με παν-Αγραφιώτικη εμπέλεια (Κουσκουλάς, Μορφέσης)**, καταδεικνύει πέρα από κάθε αμφισβήτηση την **ακμή και τον πλούτο** που είχε τότε το χωριό αυτό, το και «**Μέγα Νεοχώριον**» αποκαλούμενο σε πάμπολλες γραπτές πηγές και ενθυμήσεις.

46. Σ'ορισμένες κοινότητες οι κάτοικοι ασχολούνται συστηματικά με τη **μεταξοβιοτεχνία**. Η καλλιέργεια των μεταξόσπορων, με σκοπό το εμπόριο, αναπτύσσεται σε κάμποσες κοινότητες: Κεράσσοβο, Ανατολική και Δυτική Φραγκίστα, Μαραθιά, Βίτιανη, Καλεσμένο, Στένωμα, Νόστιμο, Μικρό και Μεγάλο Χωριό, Κλαψί, Κορυσχάδες, Φουρνά, **Ρεντίνα** και άλλες. Η ετήσια εξαγωγή μεταξόσπορου από την περιοχή ανέρχεται το **1804** τουλάχιστον σε 4.000 οκάδες (**W. Leake, Travels...**, London 1835, τ. 4, σ. 269-272. **Μάρκου Α. Γκιόλια, Ιστορία της Ευρυτανίας...**, σ. 34, 138. Πρβλ. **Δ.Ι. Χουτόπουλου, «Έκθεσις περί σπηροτροφίας εν Ευρυτανία», ΛΣΔΕΚ (Λεύκωμα Έκατονταετηρίδος Αδελφότητος Ευρυτάνων της Κων/πόλεως)**, 1920, σ. 21-22). Ο φόρος που πληττει τα κουκούλια καταβάλλεται αποκλειστικά **σε χρήμα**, όπως και σε άλλα μέρη της οθωμανικής επικράτειας {**Joseph. Kabrda, Zakonopolozenie**, 289 & 6 [= **Σπ. Ι. Ασόραχά, Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας στην τουρκοκρατία (Ε'-ΙΣΤ' αιώνας)**, Αθήνα 1978, σ. 37]}.

47. **W. Leake, Travels...**, London 1835, τ. 4, σ. 272-273.

48. Κατάλογο των τιμών διαφόρων προϊόντων είχε καταρτίσει και ο Άγγλος περιηγητής **John Oliver Hanson [Recollections of Smyrna**, 1813, έκδ. Άλκη Αγγέλου, *Μικρ. Χρονικά*, τ. ΙΓ' (1967), σ. 462 σημ. 1] που ταξίδεψε στη **Σμύρνη** το **1813** (σημειώνει ότι μία λίρα στερλίνα ισοδυναμούσε το **1813** με 20 πιάστρα): Βοδινοί 1 πιάστρο η οκά, πρόβατο 1 και 20 παράδες, μοσχάρι 1,20, χοιρινό 1,20, αρνί 2,10, πουλερικά 2,20 το ένα, πάπια 5,20, γαλοπούλα 15,20, χήνα 6, αγριοπάπια 1,20, πέρδικες 4, τσίχλες 0,12, μπεκιάσες 1,10, περιστέρια 2,20, κρασί 0,18 η οκά, λάδι 0,50, ρύζι 1,30, σταφύλια 0,6, πορ-

Το 1809 Το 1770

Βοδινό παράδες η οκά 2 παράδες
 Αρνί 20 παράδες η οκά 4 παράδες
 Στάρι το ταγάρι 25 οκάδων 7 πιάστρα 20 παράδες
 Αραποσίτι 5 πιάστρα 10 παράδες
 Κριθάρι 3,5 πιάστρα 10 παράδες

Επίσης έμφαση αποδίδει ο Leake στην έλλειψη δημητριακών και στο ότι το 1/3 του πληθυσμού αποζεί από την υφαντική. Στα άγονα χωριά είχε αναπτυχθεί η **βιοτεχνία μάλλινων και μπαμπακερών⁴⁹ ειδών**: χοντρά υφάσματα, κεφαλομάντηλα, ζουνάρια, πετσέτες. Το 1/3 των **Αγράφων** αποζούσε από τους **αργαλειούς**. Είχε επίσης αναπτυχθεί η **χρυσοχοΐα** και η **αργυροχοΐα⁵⁰** (ακόμη αναφέρεται στη **Μπεζζούλα** η ονομαστή οικογένεια **Μπόζη**, οι οποίοι ήταν αργυροχρυσοχόοι και είχαν τα σπίτια και εργαστήριά τους στο «**Πετρωτό**», όπου ήταν παλιά το κέντρο του χωριού. Μάλιστα προπολεμικά υπήρχε αφιερωμένο περίτεχνο δισκοπότηρο στην εκκλησία της «**Κοίμησης της Θεοτόκου**», με την επιγραφή «**Δωρεά Δημητρίου Μπόζη**», το οποίο στα δίσεκτα χρόνια που ακολούθησαν μυστηριωδώς εξαφανίστηκε. Οι **Μποζαίοι** ξεκληρίστηκαν από τους Τούρκους του Φαναρίου, οι οποίοι όπως λέγεται τους είχαν χορηγήσει ποσότητα χρυσού-αργύρου για να κατασκευάσουν νομίσματα και κοσμήματα, αλλά εκείνοι νόθευσαν το πολύτιμο μέταλλο και ιδιοποιήθηκαν ένα μέ-

τοκάλια 0,2 το ένα, αγλάδια 0,10 η οκά, καρύδια 1,22, μύγδαλα 2,20, καρπούζια 0,12 το ένα, πεπόνια 0,9, ρόδια 0,2 το ένα, σύκα 16 πιάστρα το καντάρι, ψάρι 2,20 η οκά, αλεύρι 0,25, τυρί 0,25, βούτυρο 3,20, μέλι 1,20, σταφίδα μαύρη 12,20, ξανθή 24, κριθάρι 8,20 το κοιλό, στάρι 18, σαπούνη 1,10 η οκά, κάρβουνα 6 το καντάρι.- Ιδού και οι τιμές στη **Θεσσαλονίκη** τρία χρόνια αργότερα, **το 1817** (από έγγραφο της εποχής): «*Οι κρεοπώλοι ανέλαβον να πωλούν το κρέας από Αγίου Γεωργίου-Αγίου Δημητρίου, του αμνού 38 παράδες η οκά, προβάτου 35, αιγός 32, και από Αγίου Δημητρίου-Αγίου Γεωργίου προβάτου 38, αιγός 34, βοός 28 παράδες. Γαλακτερά από Αγίου Γεωργίου: γάλα 7, γιαούρτι 8, τυρός τσαντήλας 18, βαρελίου 12 παράδες*» [Δημ. Τρ. Παπαζήση, «Τιμαι αγαθών και αμοιβαι εργασίας επί Τουρκοκρατίας (εις τον ελληνικόν χώνρον)», *Ηπειρ. Εστία*, τ. ΚΒ' (Απρ.-Μάιος 1973), σ. 213].- Διατίμηση **του 1820 στη Θεσσαλονίκη**: Μέλι 34 παράδες η οκά, φασόλια μεγάλα 17, μικρά 15, βούτυρο 90, λειωμένο 110, κανταΐφι 24, χαλβάς με ταχίνι 76, καϊμάκι 84, γάλα 10, γιαούρτι 14, κεριά 72, φακή 16, ρεβύθια 20, κρομμύδια 8, τυρός αλατισμένος 35, σταφίδα μαύρη τσισμέ 32, μαύρη ντόπια 28, σταφίδα ροζακιά 40, του κουτιού 60, σταφίδα χωρίς σπόρους 85, χαρούπια 12, μπιμπιλια (στραγάλια) καλά 44, μέτρια 32, σύκα Ζαγοράς 20, κουτιού 28, κάρβουνα λόγγου 3, ασβέστι 1,5 παράδες. Ημερομίσθιο χτιστάδων 65 παράδες, βοθών 50 (*Νέος Έλληνομνήμων*, τ. Ζ', σ. 258).- 'Εχουμε κι ένα κατάλογο τιμών **του 1788 στις Κυκλάδες** από την έκθεση του επάρχου Σπυριδωνος που καταρτίσθηκε το 1822 για να καταδείξει την πορεία τους κατά την προεπαναστατική 35ετία. Τιμές **1788**: στάρι το κοιλό 1 πιάστρο 20 παράδες, κερύ 2,7.- **Το 1803** η τιμή του μεταξιού ήταν 28 πιάστρα (Επ. **Γεωργαντόπουλου**, *Τηνιακά, ήτοι αρχαία και νεωτέρα γεωγραφία και ιστορία της νήσου Τήνου*, Εν Αθήναις 1889).

49. 'Ηδη το 1779, ίσως και νωρίτερα, κατασκευάζονται για το εμπόριο «*εν Πόρτα των Αγράφων βαμβακερά υφάσματα διαφόρων χρωμάτων*» [J. J. Bjornstaehl, *Το οδοπορικό της Θεσσαλίας, 1779* (= Δ.Κ. Τσοποτού, *Γη και γεωργία της Θεσσαλίας*, Αθήνα 1974 β' έκδ., σ. 176)]

50. Οι κάτοικοι σε ορισμένες κοινότητες, όπως στην **Καλή Κώμη**, τη **Σκλάταινα** (Δρακότρυπα) και παλαιότερα τη **Βαλαώρα**, ασχολούνται με την **επεξεργασία του ασημιού και του χρυσού**, κατασκευάζοντας διάφορα κοσμήματα: δαχτυλίδια, βραχιόλια, σκουλαρίκια, περιδέραια, καρφίτσες, κομματιαστές ζώνες με παραστάσεις, αλυσίδες, πόρπες, μαρουτοθήκες. Τα προϊόντα αυτά συμπληρώνουν τη γιορτινή ενδυμασία, που η ιστορία της παραπέμπει στην ανάπτυξη της **υφαντουργίας**. Κι αυτή με τη σειρά της συναρτάται με την ύπαρξη πρώτων υλών, τον τρόπο και το κόστος παραγωγής, την οικονομική και πολιτιστική κινητικότητα της τοπικής κοινωνίας (**Μάρκου Α. Γκιόλια**, *Ιστορία της Ευρυτανίας στους νεότερους χρόνους (1393-1821)*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 1999, σ. 46, 74. Και τις εκεί παραπομπές σε **W. Leake**, *Travels...*, London 1835, τ. 4, σ. 272. **Β.Ε. Κοτσιώρη**, *Αργιθέα*, Αθήνα 1971, σ. 41).

ρος αυτού, έγιναν όμως αντιληπτοί και υπέστησαν τις συνέπειες). Σε μια φάμπρικα που λειτουργούσε στη Σκλάτινα (Δρακότρυπα) κατασκευάζονταν λεπίδες σπαθιών, κάννες όπλων, φωτιές (*εμπυρείς*) για πιστόλια (τις πουλούσαν 15 παράδες τη μία).⁵¹ Ενώ σημειώνει και ότι πολλοί **Αγγραφιώτες**, όπως άλλωστε και οι άλλοι βουνίσιοι σε διάφορες ελληνικές περιοχές, κερδίζουν τα προς το ζην **στο εξωτερικό ως εμπορευόμενοι** καθώς και **ως αγωγιάτες** και **τεχνίτες** στα γειτονικά διαμερίσματα. Η αναζήτηση του χρήματος συντελεί στην απονάρκωση της τοπικής κοινωνία. Το χρήμα αποτελεί το υπόστρωμα της συναλλακτικής ζωής. Είναι το αίμα του κοινωνικού σώματος. Αρκετοί λοιπόν κάτοικοι **των Αγράφων** γίνονται **έμποροι** και **αγωγιάτες ή κираτζήδες** (*kiradzi*), επάγγελμα που αποφέρει σημαντικά χρηματικά κέρδη. Εκατοντάδες οργανωμένα караβάνια διασχίζουν όχι μόνο τον ελληνικό, αλλά και τον βαλκανικό χώρο. Οι ιδιοκτήτες των εφοδιοπομπών αγοράζουν ή χρηματοδοτούν οι ίδιοι την κτηνοτροφική και βιοτεχνική παραγωγή. Είναι οι σκαπανείς ενός πρώιμου εμποροχρηματικού καπιταλισμού στις ελληνικές επαρχίες. Και είναι επίσης φορείς νέων κοινωνικών νοοτροπιών και εμποροανταλλακτικών συνηθειών. **Έμπορος** και **αγωγιάτης** δεν διαφοροποιούνται στη συνείδηση των παραγωγών. Είναι έννοιες σχεδόν ταυτόσημες ή αλληλοεξαρτώμενες. Δηλωτικό για τα κέρδη **των αγωγιατών** από τις μεταφορές είναι και ένα δημοτικό τραγούδι: «*Ο Ιάννης ο πραμματευτής... / σέρνει μουλάρια δώδεκα λογάρι*⁵² *φορτωμένα. / Στα πέντε σέρνει το φλωρί στα έξι το λογάρι*». ⁵³ Το караβάνι δεν είναι απλώς ένα άθροισμα από υποζύγια και αγωγιάτες, που ακολουθούν ορισμένο δρομολόγιο, μεταφέροντας εμπορεύματα και ταξιδιώτες. Αποτελεί μορφή συνεταιρικής οργάνωσης και εκμετάλλευσης των υποζυγίων και λειτουργεί με συγκεκριμένες κανονιστικές αρχές.⁵⁴ Παραθέτουμε αυτούσια την καταγραφή του Leake για τα **Άγραφα**:⁵⁵

« **23.11.1809.** (...) *Μία χιονόπτωση, κατά τη διάρκεια της νύχτας [ερχόμενοι από το Μέτσοβο], κατέστησε πολύ δύσβατο τον δρόμο. Σε συνδυασμό με το φούσκωμα της Σαλαμπριάς [Πη-*

51. Σε ορισμένα χωριά μερικοί κάτοικοι δραστηριοποιούνται ως επαγγελματίες στην τεχνική της οπλοποιίας. Στη Σκλάτινα και στην Καλή Κώμη, αλλά και στα Μεγάλα Βραγγιανά, υπήρχαν και σχετικά εργαστήρια. Οι τεχνίτες κατασκεύαζαν πιστόλια, σπαθιά, γιατανάνια με κυρτές ή ίσες λαβές, εγχειρίδια, βάρθρα και περιβλήματα καριοφιλιών και άλλα. Αν λάβει κανείς υπόψη του το γενικό έθιμο της οπλοφορίας στην περιοχή, μπορεί να συμπεράνει και για τα σημαντικά κέρδη των οπλοποιών. Η διάθεση όμως των όπλων δεν γίνεται μόνο σε τοπικό επίπεδο, σε αρματολούς, κλέφτες, αγωγιάτες και τσελιγκάδες. Αυτά είναι περιζήτητα για την τεχνική τους επεξεργασία και έξω από τον χώρο των Αγράφων. Διακρίνονται για το οξύ τρόχισμα, ενώ οι λαβές τους είναι αληθινά κομψοτεχνήματα, ποικιλημένες συνήθως με ασήμι. Για την κατασκευή των λαβών οι οπλοποιοί επεξεργάζονται κόκκαλα ζώων και κέρατα κριαριών, τεχνική που εφαρμόζουν και οι μαχαιροποιοί του Ελμασάν (Μάρκου Α. Γκιόλια, *Ιστορία της Ευρυτανίας...*, ό.π., σ. 47. Π. Αραβαντινού, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τόμ. 1, Αθήνα 1856, σ. 11).

52. *λογάρι* = χρήματα, θησαυρός, πλούτος (βλ. Εμμ. Κριαρά, *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας*, τόμ. 9, σ. 198, λ. *λογάριον*).

53. Σπ. Ζαμπέλιου, *Άσματα δημοτικά της Ελλάδος*, Κέρκυρα 1852, σ. 173. Arnoldus Passow, *Τραγούδια Ρωμαϊκά – Popularia Carmina Graeciae Recentioris*, Αθήνα 1860, σ. 366.

54. Μάρκου Α. Γκιόλια, *Ιστορία της Ευρυτανίας...*, ό.π., σ. 43-44.

55. William Martin Leake, *Travels in Northern Greece*, London 1835, τόμ. IV, σ. 266-279. W.M. Leake, «Ταξίδι στη Θεσσαλία του 1809», (μτφρ. από τα αγγλικά Γεωργία Αθ. Καραϊσκού, σχόλια Κώστας Σπανός), *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 29 (1996), σ. 32-74. *Η Θεσσαλία (1805-1810). Από το ημερολόγιο του Άγγλου περιηγητού William Leake*, Μετάφρασης Αιδ. Γεωργίου Δ. Στάθη, Εν Βόλω 1969, σ. 77-82.

νειού], εξαιτίας των πρόσφατων βροχοπτώσεων που μας ανάγκασαν να ακολουθήσουμε τις άκρες, στην αριστερή όχθη, το ταξίδι μας προς την **Καλαμπάκα** επιμηκύνθηκε κατά μιάμιση ώρα. Κατεβαίνοντας τα υψώματα και προχωρώντας (...), ανοίχθηκε μπροστά μας η θέα της εισόδου στη Θεσσαλία, ανάμεσα στους εξαισίους βράχους των **Μετεώρων**, στα βόρεια, και στο δασώδες βουνό απέναντί τους, στα νότια, μαζί με ένα τμήμα της πεδιάδας της Άνω Θεσσαλίας, όχι πολύ μακριά από τα **Τρίκαλα**. Εκτός από το τμήμα αυτό, όλο το υπόλοιπο καλύπτεται με χιόνι (...).

24.11.1809. Η **Καλαμπάκα** υπέφερε πάρα πολύ, τελευταία, από τα καμώματα του τελευταίου προεστού Γιαννάκη, που έκτισε ένα εξάισιο αρχοντικό με τα έσοδα των λεηλασιών του και τελείωσε τη ζωή του στη φυλακή των Ιωαννίνων. Πέρα, όμως, από αυτό, η **Καλαμπάκα** αδικείται μονίμως από τα έξοδα των καταλυμάτων-κονακίων, με τα οποία επιβαρύνεται συνεχώς, ως συνέπεια της θέσης της στην έξοδο της πιο πολυσύχναστης διόδου της Ελλάδας (...). Από τους **Σταγούς-Καλαμπάκα** έως τα **Τρίκαλα** είναι απόσταση τριών ωρών και είκοσι λεπτών με το άλογο (...). Τα τελευταία εικοσιδύο χρόνια (1787-1809), η περιοχή αυτή κυβερνάται από τον **Αλή πασά**, ο οποίος πολύ γρήγορα πρόσθεσε σ' αυτήν το πασαλίκι των Ιωαννίνων. Παρά την μεγάλη αύξηση της δύναμής του από τότε, επισήμως είναι μόνο ο γενικός διοικητής των Ιωαννίνων και των Τρικάλων, όπως προκύπτει και από την υπογραφή του σε μία επιστολή την οποία απηύθυνε στο βασιλιά της Αγγλίας. Ο καζάς, δηλαδή το διαμέρισμα, των Τρικάλων διαιρείται σε οκτώ κόλια (υποδιαίρεση του αρματολικιού), σύμφωνα με το σύστημα διακυβέρνησης του **Αλή πασά**, τα οποία περιλαμβάνουν συνολικά **180 οικισμούς**. Η αστυνόμευση σε κάθε κόλι είναι κάτω από τις διαταγές του καπετάνιου των αρματολών (...).

ΤΑ ΑΓΓΡΑΦΑ. Τα Άγραφα είναι ένα άλλο διαμέρισμα (γεωγραφική διαίρεση) της Θεσσαλίας, το οποίο υπήρχε και κατά τους χρόνους της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Περιλαμβάνει τα όρη προς τα ΝΔ. των Τρικάλων, τα οποία, μολοντί θεωρούνται τμήμα της λίβας των Τρικάλων, απολάμβαναν **εξαιρετικών (ιδιαιτέρων) προνομίων**⁵⁶ χρονολογουμένων, ίσως, εκ μακρυνής εποχής της Βυζαντινής Εποχής, οπότε τα χωριά **δεν «κατεγράφησαν»**⁵⁷ κχωρισμένως στα δημόσια βιβλία (κρατικά κατάστιχα) και οι κάτοικοί των υπελογίζοντο ως **ένα σώμα** (ένα σύνολο) για την καταβολή των φόρων τους..

Κρίνοντας από τις ονομασίες των μερών (τοπωνύμια) και από την απουσία κάθε άλλης γλώσσας, εκτός της **Ελληνικής**, παραδεχόμεθα ότι τα Άγραφα διεφύλαξαν τον εαυτό τους, προ της Τουρκικής καταλήψεως, **εκ της προσμίξεως** (επιμειξίς) μετὰ **Βουλγάρων**⁵⁸ και **Βλάχων**,⁵⁹ περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο μέρος της Ελλάδος.

56. Στην απογραφή του 1454/55 αναφέρεται ότι πλήρως προνομιακώς μειωμένο τον φόρο *ispence* [βλ. N. Beldiceanu-P. Nasturel (μετ. Αλ. Αγγελοπούλου), «Η Θεσσαλία στην περίοδο 1454/55-1506», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 19 (1991), σ. 109].

57. Τα χωριά δηλαδή που ήταν «άγραφα» στα φορολογικά κατάστιχα ονομάστηκαν Άγραφα. Στο λεξικό, όμως, της Σούδας, η λέξη «άγραφον» (πληθυντικός «άγραφα»-άγραφα σημαίνει το ορεινό.

58. Τι ζητούν οι Βούλαροι στα Άγραφα; Ο Ληκ, μάλλον, ήθελε να πει «επιμειξίς με τους Σλάβους».

59. Η αναφορά εδώ των Βλάχων είναι άστοχη.

Μέχρι ακόμη **προ 15ετίας** (1794) το τμήμα αυτό εχαιρέτο **αυτοκυβερνήσεως** (οι **Αγραφιώτες** απολάμβαναν το προνόμιο της αυτοδιοίκησης), την οποία πέτυχαν να τους παραχωρηθεί, κατόπιν συνθηκολογήσεως, από το Μωάμεθ τον Β', όταν αυτός είχε καταλάβει την Αλβανία.

Το αυτοκρατορικό “Χρυσόβουλο” (φιρμάνι) το οποίον παρεχώρησε **στους Αγραφιώτες** τότε, λέγεται ότι υπάρχει ακόμη **στο Φανάρι** της Κωνσταντινουπόλεως.⁶⁰ Κάθε χρόνο εκλέγεται διά ψηφοφορίας ένας “άρχων”, προεστώς, και 5-6 βοηθοί δημογέροντες, σχηματίζοντας ένα συμβούλιο που έχει την δύναμη (εξουσία) να επιβάλει ακόμη και την κεφαλική τιμωρία (θανατική ποινή).

Ένας Χριστιανός (Έλληνας) Καπετάνιος με 200 άνδρες και ένας Μωαμεθανός Αλβανός (Τουρκαλβανός) με άλλους 300, διατηρούν την ησυχία του διαμερίσματος (τον έλεγχο της περιοχής) και εγγυούνταν την ασφάλεια των δρόμων και διαβάσεων, πάντοτε υπό τας διαταγάς της δημογεροντίας (προεστών).

Κατά τα τελευταία χρόνια, διάφορα συμβάντα (ποικίλα γεγονότα) επλήγωσαν πολύ τη δημοκρατία (έβλαψαν την αυτοδιοίκηση **των Αγραφιωτών**) και είχαν ως αποτέλεσμα την **ελάττωση (μείωση) του πληθυσμού**, κατά κάποιον βαθμό. **Εσωτερικές έριδες (διαμάχες)** και ανταγωνισμοί τόσο **μεταξύ ατόμων των χωριών**, αλλά όσο και **μεταξύ γειτονούντων χωριών**, είναι μια σοβαρή αιτία αυτής της μείωσης. Στα αίτια αυτά πρέπει να προσθέσουμε και το φυσικό πλεονέκτημα της **υπεροχής του βόρειου ή Θεσσαλικού τμήματος των Αγράφων** επί του δυτικού (νότιου) ή Αιτωλικού⁶¹ και η κακή χρήση της υπερροχής αυτής, εκ μέρους των πρώτων ως προς τους τελευταίους (σε βάρος των δευτέρων). Εν τω μεταξύ η δράσις **Ελλήνων Κλεφτών και Αλβανών ληστών** έδωσαν στον **Αλή πασά**, ως δερβέναγα των Τρικάλων, την πρόφαση **να εισβάλη με τα στρατεύματά του στην περιοχή**.

Σταθερώς (ο **Αλή πασάς**) επιδιώκων του σκοπού του **προς οριστική εγκατάσταση των Αλβανών του** ως φρουρών ασφαλείας του διαμερίσματος στο χώρο (για τον έλεγχο της περιοχής) και **εις βάρος των Ελλήνων Αρματωλών**, οίτινες ελάμβαναν υπηρεσία **απο τους Αγραφιώτες**, **κατεπάτησε τα προνόμιά τους**, **υπεδαύλισε τις αντιζηλίες και έριδες των και αύξησε τη φορολογία (“δοσίματα”) επ’ αυτών**.

Μία εκ των πρώτων ενεργειών του ήταν να βάλει “χέρι” στο πρόσωπο (να συλλάβει) του **Τσολάκογλου προεστού της Ρεντίνας** και να κρατήσει αυτόν στη φυλακή, μέχρις ότου δι’ εκβιασμού τού απέσπασε 80 πουγγιά.⁶² Στη συνέχεια του έδωσε την άδεια να επιστρέψει στο σπίτι του, αλλά επειδή πολλοί των **απολυθέντων (διωχθέντων) Αρματωλών** έγιναν **Κλέφτες** και έφεραν τη γύρω της **Ρεντίνας** περιφέρεια σε επισφαλή κατάσταση, ο **προεστώς (Τσολάκογλου)** αποποι-

60. Ο Leake αναφέρει ότι **στο Φανάρι** της Κωνσταντινούπολης βρισκόταν εναποθεμένο αυτοκρατορικό Χρυσόβουλο (φιρμάνι), που διαλάμβανε **τα προνόμια των Αγράφων**. Στην πραγματικότητα οι Οθωμανοί κατακτητές αναγνώρισαν ορισμένα **κοινοτικά προνόμια** που προϋπήρχαν στην περιοχή **των Αγράφων** «εκ της μακρινής εποχής της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας» (Travels..., London 1835, τ. 4, σ. 269). Τα ίδια υποστηρίζουν για την **κοινοτική ανεξαρτησία των Αγράφων** και ιστορικοί του 19^{ου} αιώνα (G. Finlay, *Ιστορία της τουρκοκρατίας και της ενετοκρατίας στην Ελλάδα*, μτφρ. Μιλ. Γαρίδη, Αθήνα 1958 (α' έκδ. 1856), τόμ. 1, σ. 36. I. R. Pizo I. Neroulos, *Histoire modern de la Grece*, Geneve 1828, σ. 49).

61. Το σωστό, της ευρυτανικής πλευράς.

62. Τα 80 πουγγιά ισοδυναμούσαν με 40.000 γρόσια.

ήθηκε τη χάρη του Αλή και εζήτησε την άδεια να κατοικήσει στα Ιωάννινα, προτιμών, καθώς εί-
πε στην Α. υψηλότητα, να κοπεί η κεφαλή του από το σπαθί του Βεζύρη παρά να σκοτωθεί από
“κλέφτικο παλητουφέκι”. Αυτό είναι μία φιλοφρόνησις προς την Α. υψηλότητα, ο οποίος για
τους υποπίπτοντας στη δυσμένειά του χρησιμοποιεί την αγχόνη, το πέταγμα (πνιγμό) στη λίμνη
και τον ανασκολοπισμό, σπανίως δε το τουφέκι και το σπαθί.

Τα Άγραφα, μπορεί κάποιος να πει, περιλαμβάνουν τα βουνά στα όρια της Θεσσαλίας, που
συνδέουν την Πίνδο με την Όθρυ και την Οίτη. Οι δύο τελευταίες οροσειρές, μολονότι είναι χω-
ρισμένες η μία από την άλλη, στην πλευρά της θάλασσας, από την κοιλάδα του Σπερχειού, στο
εσωτερικό είναι ενωμένες. Το όρος Βελούχι ή Τυμφρηστός δημιουργείται στο σημείο όπου ενώ-
νονται οι δύο οροσειρές. Προς τα δυτικά και τα νότια, τα Άγραφα εκτείνονται μέχρι τον Αχελώο
και περιλαμβάνουν τις κοιλάδες των παραποτάμων του. Προς τα βόρεια, η περιο-χή των Αγρά-
φων χωρίζεται από τον Ασπροπόταμο με τον Πορταϊκό και φθάνει στην άνω θεσσαλική πεδιάδα,
από τις Πόρτες [Πύλη] των Τρικκάλων, όπου το ποτάμι αυτό εισέρχεται στην πεδιάδα, μέχρι τα
όρια του Δομοκού.

Προς τα νοτιοδυτικά του Δομοκού, στο χωριό Γιαννιτζού, που βρίσκεται ανατολικότερα των
Αγράφων, η περιοχή συνορεύει με τον καζά του Πατρατζίκ.⁶³ Από εδώ το όριο των Αγράφων,
ακολουθώντας δυτική κατεύθυνση, φθάνει μέχρι τους καζάδες του Καρπενησίου και του Βραχω-
ρίου (Αγρινίου) καταλήγοντας στα νοτιοδυτικά εκεί όπου ενώνεται ο Αχελώος με τον μεγαλύτε-
ρο παραπόταμό του (Ταυρωπό-Μέγδοβα⁶⁴). Από εκεί, το όριο ακολουθεί τον Αχελώο προς τα

63. Πατρατζίκ ήταν τότε το τουρκικό όνομα της Υπάτης.

64. Ο Ταυρωπός, γνωστός κυρίως ως Μέγδοβας, είναι ένας από τους παραπόταμους του Αχελώου. Πηγάζει από το βου-
νό Βουτσιάκι (υψόμ. 2154 μ.) και χύνεται στη Νεβρόπολη με δύο παρακλάδια. Το ένα από αυτά κατεβαίνει από τις πλα-
γιές της Πεζούλας και της Κερασιάς και λέγεται Νεβροπολίτης, και το άλλο από τις πλαγιές της Καρίτσας και του Καρβα-
σαρά και λέγεται Καριτσιώτης. Ο Νεβροπολίτης, σχηματίζει, παλιότερα, τη γούρνα της Βαβάς, με τις πολλές βδέλες της,
τις οποίες χρησιμοποιούσαν οι πρακτικοί γιατροί για αφαιμάξεις, με τις οποίες προλάβαιναν την αιμοπληγία ή για να κα-
θαρίσουν το χτυπημένο και μαυρισμένο μέρος του σώματος. - Τα δύο παρακλάδια του Ταυρωπού (Μέγδοβα) έσμιγαν στη
θέση Μάντζιαρης. Από εδώ, κι αφού στο μεταξύ δέχονταν και τα νερά του ρέματος της Καστανιάς, το οποίο κατέβαινε από
τον Ίταμο, περνούσαν από ένα στενό φαράγγι, στα Κακαβάκια, και προχωρούσαν στην περιοχή του Καροπλεσίου. Τα Κα-
καβάκια ήταν το στενότερο σημείο της κοιλάδας του Ταυρωπού και γι' αυτό η θέση τους επιλέχθηκε για την κατασκευή του
φράγματος του Ταυρωπού, οπότε δημιουργήθηκε η τεχνητή λίμνη Ν. Πλαστήρας (1960). Στο σημείο αυτό υπήρχε, παλιό-
τερα, μία μονότοξη γέφυρα, η οποία ανατινάχθηκε κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου (1946-49). - Περνώντας από
το φαράγγι τα νερά του Ταυρωπού έφταναν στον Μέγα Κάμπο. Σήμερα, μετά την κατασκευή του φράγματος, ό,τι φτάνει
στον Μέγα Κάμπο είναι ένα μικρό ρέμα, το οποίο μεγαλώνει διαρκώς καθώς δέχεται τα νερά του Ντροχάλου και του
Σκλήθρου, στην αρχή, και παρακάτω, ανάμεσα στο Ανηρό ή Νέο Χωριό και στο Καροπλέσι, στα Σουφλέικα, τα νερά του
Ίταμου, που κατεβαίνει από τη Σάικα και από τη γειτονική Νιάλα (υψόμ. 2018 μ.). Συνεχίζοντας την πορεία του δέχε-
ται τα νερά τα οποία κατεβαίνουν από τις πλαγιές του διαλυμένου χωριού Γιαννουσάικα, του Κουσκολουρέματος του Κα-
ροπλεσίου και λίγο παραπάνω τα νερά του Σαραντάπορου, του Μπεσιώτικου, που κατεβαίνει από την περιοχή του δια-
λυμένου χωριού Μπέσια, κοντά στην Νεράϊδα (Σπινάσα) Δολόπων. Λίγο παρακάτω, σε εδάφη πια του Νομού Ευρυτανί-
ας, συναντιέται με τον Φουρνιώτη και άλλα ρέματα της γύρω περιοχής, για να χυθεί, σήμερα, στη μεγάλη τεχνητή λίμνη
των Κρεμαστών (του Κατσαντώνη), λίγο παρακάτω από το χωριουδάκι Μοναστηράκι. Το μήκος της κοίτης του ποταμού
φθάνει τα 84 χλμ. - Ο Μέγδοβας, όπως προαναφέραμε, λεγόταν Ταυρωπός (μετονομάστηκε σε Ταυρωπός, με το Β. Δ. 7.6.
1957, ΦΕΚ 119/3.7.1957), και ακόμα Καμπύλος (βλ. Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Ηλίου, τόμ. 10^{ος}, σ. 176). Από αυτόν πήρε
το όνομά του ο γειτονικός Δήμος των Παρακαμπυλίων. Στην Αρχαιότητα λεγόταν Ταυρωπός, επειδή τα νερά του έτρεχαν
ορμητικά μουγκρίζοντας σαν ταύρος. Άλλαζαν σχήματα και μορφές ανάλογα με τις εποχές και προξενούσαν καταστροφές
στον βασιλιά της Καλυδώνιας Οινείας. Ο Σοφοκλής έδωσε στον ποταμό μας πολλά προσηγορικά: ταύρος ο ενεργός, ανδρεί-

πάνω, στενεύει προς το μέρος του καζά της Άρτας, ώπου φθάνει στην περιοχή των Πυλών, 12 περίπου μίλια πάνω από τη γέφυρα του Αγίου Βησσαρίωνα, η οποία είναι γνωστή ως **Γεφύρι του Κοράκου**. Το γεφύρι αυτό, που βρίσκεται στο δρόμο Τρίκαλα-Άρτα {το σωστό, Τρίκαλα-Μουζάκι-Αργιθέα-Άρτα}, αποτελεί το μόνο δρόμο επικοινωνίας ανάμεσα στις δύο όχθες του Αχελώου, στο σημείο αυτό, όταν φουσκώνει το ποτάμι. Χτίστηκε με έξοδα της Μονής του Αγ. Βησσαρίωνα (Δούσιου) στον Κόζιακα. **Το μήκος των Αγράφων** από τα ν.α. προς τα β.δ. είναι 50 περίπου αγγλικά μίλια, σε ευθεία γραμμή, και το πλάτος 35 περίπου μίλια.

Τα Άγραφα περιλαμβάνουν 85 χωριά με 7.685 σπίτια, στα οποία, προ 15ετίας, κατοικούσαν περισσότεροι των 50.000 κατοίκων,⁶⁵ αλλ' ο αριθμός αυτός (σήμερα) φαίνεται μειωμένος

ον κήτος, *Είλος δράκος ελικτός*. Σύμφωνα με την Μυθολογία, ο Ηρακλής τιθάσευσε τον Ταυρωπό με τεχνικά έργα. Αυτά απέτρεπαν τις πλημμύρες και έδιναν στον τόπο πλούτο και ευφορία. Λέγεται ακόμα ότι πάλεψε με τον Ταύρο-Ταυρωπό, που έσπασε το ένα κέρατο και το αντικατέστησε με άλλο, με το κέρατος της αμαλθείας, δηλ. με το κέρατο του πλούτου και της αφθονίας. Ως αμοιβή για το έργο του πήρε γυναίκα την κόρη του βασιλιά της Καλυδώνας Διηνάρεια (Ήλιος, ό.π., τόμ. 9^{ος}, σ. 176). - Στο οροπέδιο της Νεβρόπολης, πριν σκεπαστεί από τα νερά της τεχνητής λίμνης, υπήρχαν ευφορότατα χωράφια, που έδιναν διπλή σοδειά το χρόνο, και καταπράσινα λειβάδια, τα οποία, στην αρχή της άνοιξης καλύπτονταν με κρινόλευκα διακράκια (λουλούδια της Παναγίας), τα οποία μοσχοβολούσαν από μακριά. Η αγράμπελη, η λυγαριά, η ρίγανη, η μοσχίται και το θυμάρι με τη σειρά τους έσμιγαν τα αρώματά τους με το άρωμα του κρίνου, και γέμιζαν την ατμόσφαιρα με μεθυστικές ευωδίες. Πολύχρωμες πεταλούδες και καλλικέλαδα πουλιά, πετώντας, από κλαρί σε κλαρί, υμνολογούσαν τον Πλάστη, και το βουνίσιο μαεστράλι, που πενούσε ανάμεσα από τις ελατόφυτες βουνοπλαγιές, έκανε κάθε περαστικό να ανοίξει διάπλατα τα μάτια του και την καρδιά του, για να θαυμάσει το μεγαλόπρεπο τοπίο. Γ' αυτόν το λόγο, μύθοι και θρύλοι πλάστηκαν πολλοί. Εδώ πετούσαν τα δειλινά οι ολύμπιοι θεοί για να ανταμώσουν τις Νεραίδες που λούζονταν στα λαγαρά νερά του Ταυρωπού και γι' αυτό χάρισαν τον πλούτο και την ευφορία σ' αυτή τη γη τη ζηλευτή, το κέρατος της αμαλθείας. Εδώ, σύμφωνα με την παράδοση, που είναι φυσικά ξένη με την πραγματικότητα, ήρθε η Μεγαλόχαρη για να θρηνησει το Σταυρωμένο παιδί της. Από την ομορφιά του τοπίου αυτού συνεπαρμένος από παιδί, στα πρώτα γυμνασιακά μου χρόνια, δημοσίευσα τους παρακάτω στίχους: *Είχε γλυκόλαλα πουλιά, τρεχούμενα ρυάκια. / Λιβάδια πράσινα πολλά και εύοσμα διακράκια / που φύτρωσαν κι ανθίσανε 'π' της Παναγίας το δάκρυ / π' αγάπησε και διάλεξε, στον τόπο αυτόν να κλάψει [Χρήστου Μηλίση, «Ο Ταυρωπός ή Μεγδοβας», Θεσσαλικό Ημερολόγιο τόμ. 25 (1994), σ. 77-78].*

65. Επισημαίνουμε ότι, στα 1506, η Θεσσαλία αριθμούσε 50.184 οικογένειες που πλήρωναν το φόρο *anariz* (= έκτακτους φόρους), από τις οποίες 45.323 (ποσοστό 90,32%) ήταν οικογένειες «*απίστων*», δηλαδή χριστιανών, και μόνο 4.851 οικογένειες «*πιστών*», δηλαδή μουσουλμάνων. Βέβαια, τα δεδομένα αυτά, δεν μας επιτρέπουν να γνωρίσουμε με ακρίβεια τον αριθμό των κατοίκων επειδή η σύνθεση των σχηματιζόμενων φορολογικών μονάδων με την είσπραξη του *anariz* ήταν διαφορετική από τις συνθησιαμένες φορολογικές μονάδες. Σε γενικές πάντως γραμμές, την εποχή αυτή η Θεσσαλία κατοικούσαν, στη συντριπτική της πλειοψηφία, από ελληνικό πληθυσμό, κοντά στον οποίο ζούσαν Αλβανοί, Βλάχοι και μια τουρκική μειονότητα με νομαδική, μερικώς, καταγωγή. Εξαιρεση αποτελούσαν τα Άγραφα, όπου ο πληθυσμός ήταν αμιγώς ελληνικός και μόνο στο Φανάρι της Καρδίτσας υπήρχε τουρκική φρουρά και συνοικία, με τον χριστιανικό πληθυσμό να ανέρχεται στο 62% του όλου πληθυσμού της κωμόπολης αυτής [βλ. Ν. Beldiceanu-P.S. Nasturel, «Η Θεσσαλία στην περίοδο 1454/55-1506» (μτφρ. από τα γαλλικά Αλέκας Αγγελοπούλου), Θεσσαλικό Ημερολόγιο, τόμ. 19 (1991), σ. 106, 108-109, 111. Για τις δημογραφικές μεταβολές, βλ. Βασίλης Σφυρόερας, *Επισκόπηση οικονομική και δημογραφική του τουρκοκρατούμενου ελληνικού χώρου*, Αθήνα 1979, σ. 32-41]. Από πίνακα μάλιστα του Μοσκώφ (βλ. Κωστή Μοσκώφ, *Η εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα 1830-1909...*, Θεσ/νίκη 1972, σ. 5 κ.εξ.), βάσει στοιχείων που βρίσκονται διάσπαρτα στα κείμενα του Πουκεβίλ, διαπιστώνουμε ότι ο ορεινός και ημιορεινός πληθυσμός της Θεσσαλίας στις παραμονές του 1800 ήταν διπλάσιος του πεδινού πληθυσμού. Συγκεκριμένα, ο ορεινός και ημιορεινός πληθυσμός της αριθμούσε τότε 200.000 άτομα, σε αντίθεση με τον πεδινό που ανερχόταν σε 100.000 άτομα (βλ. Κωστή Μοσκώφ, *Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης*, Θεσ/νίκη 1979, σ. 76). Γενικά δε στον Ελλαδικό χώρο, κατά τα τέλη του 18^{ου} αι., οι πεδινοί πληθυσμοί υπολογίζονταν σε λιγότερους από 300.000, ενώ οι ορεινοί σε περισσότερους από 1.600.000 άτομα (βλ. Φ. Μποζούρ, *Πίνακας του εμπορίου της Ελλάδος*, μτφρ. Ε. Γαρίδης, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 1974, σ. 12-13, 41). Τέλος, όπως αναφέρουν ιστορικοί, η περιοχή των Αγράφων ήταν απ' τις πρώτες που απέκτησαν υπερπληθυσμό, για τα μέτρα της εποχής εκείνης, και φυσικά δεν είναι παράξενο να έφτασε κατά περιόδους και τους 50.000 κατοίκους (βλ. Χριστόφορου Δ. Αλεξάκη, *Άγραφα. Ιστορία-Γεωγραφία-Μνημεία*, Αθήνα 2013, σ. 267).

κάπως. Στην περιοχή υπάρχουν 15 μεγάλα και πολλά μικρότερα μοναστήρια και λείψανα (τα ερείπια) 18, περίπου, **Ελληνικών πόλεων ή φρουριών (κάστρων)**. Η κυριωτέρα κώμη και πρώην έδρα της δημογεροντίας **Αγράφων** (πρωτεύουσα και τυπικά κατοικία του άρχοντα και του συμβουλίου των αγραφιωτών κλεφτών) είναι η **Ρεντίνα**, περιλαμβάνουσα 450 σπίτια. Βρίσκεται 3-4 ώρες προς δυσμάς της **Γιαννιτζούς** και συνεπώς, όπως συμβαίνει και με άλλες πολλές πρωτεύουσες, είναι πολύ μακριά, δεν είναι σε κεντρική θέση.

Μετά απ' αυτή σε σπουδαιότητα χωριά των **Αγράφων** έρχονται το **Πετρίλου** και η **Μεγάλη Καστανιά** (η σημερινή Καστανιά Καρδίτσας). Το πρώτο είναι κτισμένο κοντά στις Πηγές ενός παραπόταμου του Αχελώου, που ενώνεται με αυτόν λίγο πιο ψηλά από το **Γεφύρι του Κοράκου**. Τα νερά των πηγών συγκεντρώνονται από τις κοιλάδες στις νότιες και δυτικές πλευρές του βουνού **Καράβα**, το οποίο είναι το υψηλότερο σημείο της περιοχής, που συνορεύει με την Θεσσαλία και φαίνεται στα νότια-νοτιοδυτικά των **Τρικάλων**. Η **Καστανιά** βρίσκεται στην αντίθετη πλευρά του ίδιου βουνού, σε μία υψηλή θέση, που δεσπόζει στη θεσσαλική πεδιάδα στις πλαγιές του βουνού **Ίταμος**, που είναι, πιθανότατα, αρχαίο όνομα.

Άλλα σπουδαία χωριά των **Αγράφων** είναι ο **Φουρνάς**, στα δυτικά της **Ρεντίνας** και πάνω σε ένα παραπόταμο⁶⁶ του **Μέγδοβα (Ταυρωπού)** ή ανατολικό παρακλάδι του Αχελώου το **Μπλάσδου** (σημερ. Μοσχάτο Καρδίτσας) και το **Φανάρι**, στην άκρη της τρικαλινής πεδιάδας, δέκα, περίπου, μίλια νοτίως των **Τρικάλων**.

Επί της Αιτωλικής (ευρυτανικής) πλευράς των **Αγράφων**, όπου τα χωριά γενικώς είναι μικρότερα και φτωχότερα των της Θεσσαλικής πλευράς, τα μεγαλύτερα είναι η **Φραγκίστα** και το γειτονικό της **Κεράσσοβο** (σημερ. Κερασσώρι). Τα κυριώτερα **Μοναστήρια** είναι:⁶⁷

1) Η **Τατάρνα**,⁶⁸ 4 ώρες προς Δ. της Φραγκίστας στο ΝΔ. άκρο των **Αγράφων**, πλησίον του Αχελώου ένθα η μεγίστη υπόγειος πηγή η καλουμένη "**Μαρδάχα**".⁶⁹

66. Πρόκειται για τον Φουρνιώτικο.

67. Ιεζεκιήλ Βελανιδιώτη (επιμέλεια Γ.Α. Κλήμος), *Αι Ιεραί Μοναί της Πίνδου*, Καρδίτσα 1993 (γ'). Τιμολέοντος Ν. Βλάχου, *Τα Μοναστήρια του Νομού Καρδίτσας*, Θεσσαλονίκη 2007.

68. Μάρκου Α. Γκιόλια, *Ιστορία της Ευρυτανίας...*, ό.π., σ. 381-397, με την εκεί βιβλιογραφία.

69. Πολυάριθμες είναι οι φυσικές πηγές των **Αγράφων**. Δεν είναι όμως όλες καταγεγραμμένες ή χαρτογραφημένες. Περιφημη υπήρξε η **Μαρδάχα**, μια από τις μεγαλύτερες πηγές του Αχελώου. Σήμερα είναι καλυμμένη από τα νερά της λίμνης των Κρεμαστών. Ο Leake έγραφε πως το καλοκαίρι ο Αχελώος είχε λίγο νερό μέχρι την **Τατάρνα**, όπου δεχόταν τα ύδατα της **Μαρδάχας**: «a great subterraneous stream called **Mardhaka**» (W.M. Leake, *Travels...*, London 1835, τόμ. 4, σ. 270, 274. W.J. Woodhouse, *Aetolia. Its Geography, Topography and Antiquities*, Oxford 1897, σ. 25-85. Κ.Δ. Στεργιόπουλου, *Η αρχαία Αιτωλία*, Αθήνα 1939, σ. 6-7). Στα μέσα του 12' αιώνα κατασκευάζονται στο εσωτερικό της Ευρυτανίας ημονικοί δρόμοι, που εξηγηρετούν μαζί με τις εμπορικές διακινήσεις και στρατιωτικούς σκοπούς. Την ίδια εποχή εκτελούνται και άλλα τεχνικά έργα, όπως οι γεφυρώσεις των ποταμών **Ταυρωπού** και **Αγραφιώτη**, καθώς και του **Ασπροποτάμου** σε δυο σημεία: κοντά στη **Μαρδάχα** και βορειότερα στην **Αργιθέα** (W.I. Woodhouse, *Aetolia...*, ό.π., σ. 80-81, 83-84. L. Hampson, *Ήπειρος*, 2, σ. 80-81. Π. Αραβαντινού, *Περιγραφή της Ηπείρου*, Ιωάννινα 1984, 1, σ. 43, 66). Η μονή της **Τατάρνας** χτίστηκε το 1556 σε μια πανέμορφη και ευφορότατη άλλοτε κοιλάδα της Δυτικής Ευρυτανίας, μέσα ακριβώς στο τρίγωνο της συμβολής των ποταμών **Αχελώου** και **Αγραφιώτη**. Σε μικρή απόσταση από τη μονή και δίπλα στα κτήματά της πάλαζε η μεγαλύτερη πηγή του Αχελώου, η **Μαρδάχα** ή **Μαδράχα**, ονομαστή για τους θρύλους της (Στέφ. Γρανίτσα, *Απαντα*, σ. 209. Δ. Λουκόπουλου, *Στ' Άγραφα ένα ταξίδι*, Αθήνα χ.χ., σ. 135. Κ.Δ. Στεργιόπουλου, ό.π., σ. 6). Η θέα της πηγής, πριν καλυφθεί από την απέραντη λίμνη, προκαλούσε πραγματικό δέος καθώς τα νερά της εκτινάσσονταν ορμητικά από τα σπλάχνα του βουνού. Ο Leake (ό.π., σ. 252-253, 270, 275), μιλούσε για υπόγειο ποταμό, που τα νερά του επικοινωνούσαν με τον Αχελώο.

2) Το Σταυροπήγι,⁷⁰ κοινώς καλούμενο Μοναστήρι της Ρεντίνας, ανάμεσα σ' αυτήν και στη Γιαννιτζού.

3) Η Μούχα, υπεράνω της Καστανιάς.⁷¹

4) Η Κορώνη, υπεράνω του Βλάσδου (Μοσχάτου), φημισμένη για την αρχαιότητά της και για μερικές εικόνες (τοιχογραφίες) με τις οποίες διακοσμήθηκε το μοναστήρι, με έξοδα ενός Αυτοκρατορικού διερχομένου, Κουσκούλα καλούμενον.

5) Η Πέτρα,⁷² πλησίον του χωριού Καταφυγίου, ένα μεγάλο χωριό στο δρόμο από το Φανάρι για την Καστανιά.

Εκκλησιαστικώς, τα 'Αγραφα διαιρούνται σε πολλές επισκοπές. Η Θαυμακού (Δομοκού) περιλαμβάνει την Ρεντίνα και όλο το ανατολικό άκρο των Αγράφων, εκτός της Γιαννιτσούς, υπαγόμενης στην Επισκοπή Νεόπατρας (Νέων Πατρών-Υπάτης).⁷³ Μακρύτερα και προς τα βορειοδυτικά, στη βόρεια πλευρά του όρους Βουργάρα, υπάρχουν αρκετά χωριά, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγνται το Θραψίμι, το Λακρέσι (Βαθύλακκος) και η Απιδιά, τα οποία υπάγονται στη Μητρόπολη Λαρίσης. Όλα τα υπόλοιπα χωριά της βόρειας πλευράς των Αγράφων υπάγονται στην Αρχιεπισκοπή του Φαναρίου. Ένα μέρος του δυτικού τμήματος, που έφθανε έως το Ραδοβισδί της Άρτας, αποτελούσε μέρος της Επισκοπής του Ρσοβισδίου. Όλα τα υπόλοιπα χωριά της ανατολικής και βόρειας πλευράς των Αγράφων, καθώς και το Καρπενήσι, υπάγονται στην Επισκοπή της Λητζάς και Αγράφων, η οποία, όπως και του Θαυμακού και του Ραδοβισδίου

ωνούσαν με την Παμβώτιδα λίμνη των Ιωαννίνων. Στην αρχαία παράδοση, οι ποταμοί Αχελώως, Άραχθος και Πηνειός φέρονται ως αδελφοί, που έχουν κοινή τους μήτρα τις πηγές της Πίνδου. Αλλά και γιατί απηχούν πανάρχαιες δοξασίες για την υπόγεια σύνδεσή τους με τον Τάρταρο, το βάραθρο του Άδη, όπου ο Δίας εκαταγκρέμισε τους Τιτάνες [Ε.Ν. Ρούσσου, «Τάρταρα», *ΕΜ*, τ. 2 (1986), σ. 53-54]. Μερικοί συσχετίζουν το τοπωνύμιο Τατάρνα με τον Τάρταρο, το υπόγειο υδροφόρο βάραθρο της Μαρδάχας [Δ. Μιτάκη, *Αχελώως*, σ. 25, 26-27. Πρβλ. Κ.Σ. Κώνστα, «Αχελώως», *ΑΕΕ*, τ. 2 (1964), σ. 534-537]. Ο Πλάτων (*Φαίδων*, LIX, 112A-B) πάντως αναφέρει ότι Τάρταρος ονομάζεται το χάσμα της γης, όπου συρρέουν και εκρέουν οι ποταμοί και ότι τα νερά εδώ δεν έχουν πυθμένα ή βάση: «συρρέουσι τε πάντες οι ποταμοί και εκ τούτου πάλιν εκρέουσι... ότι πυθμένα ουκ έχει ουδέ βάσιν το υγρόν τούτο». Πιθανόν στο χώρο της Μαρδάχας να λατρευόταν και ο Αχελώως ως θεός, αφού στην αρχαιότητα τιμούσαν σε βάραθρα και τη Γη, τη Δήμητρα και άλλους θεούς [Α. Παπαγιαννόπουλου, *Αρχαίες ελληνικές επιγραφές*, 1940, σ. 76-77. Πρβλ. Ν.Ι. Σπυρόπουλου, «Μυθολογικά αρχαίας Αιτωλίας», *ΑΕΑΣ*, τ. 1 (1958), σ. 142-144]. Ονομαστή ήταν τα παλιά χρόνια η ετήσια εμποροζωοπανήγυρη της Τατάρνας, περίφημη σε όλη τη Στερεά Ελλάδα και την Ήπειρο. Αυτή διεξαγόταν μέσα στον ιδιοκτησιακό χώρο της μονής, στην αριστερή όχθη του Αχελώου κοντά στη Μαρδάχα [Κ.Σ. Κώνστα, «Η Τατάρνα, το μοναστήρι, το πανηγύρι, τόνομο», *Ηώς*, τεύχ. 43 (1961), σ. 51-53. Δ. Λουκόπουλου, *Στ' Άγραφα...*, ό.π., σ. 185]. [Για όλα αυτά βλ. Μάρκου Α. Γκιόλια, *Ιστορία της Ευρυτανίας...*, ό.π., σ. 20, 40, 382, 395. Χριστόφορου Δ. Αλεξάκη, *Άγραφα...*, ό.π., σ. 94, 98-99. Σπύρου Ζήση, *Αχελώως, οδοιπορικό στον Απολλώνειο ποταμό*, Αθήνα 1993].

70. Σταυροπήγιο ονομάζεται το μοναστήρι που δεν υπάγεται στην τοπική επισκοπή αλλ' απευθείας στο Πατριαρχείο Κων/πόλεως.

71. Μούχα, εγκαταλειμένος σχεδόν μικροοικισμός, στα δυτικά της Καστανιάς της Καρδίτσας, λίγο πριν φθάσουμε στο φράγμα του Ταυρωπού. Πρόκειται για την Ιερά Μονή Γεννήσεως της Θεοτόκου Μούχας (Γεωργίου Αθ. Κλήμου, *Ιστορικά στοιχεία Καστανιάς και Μούχας Αγράφων*, Καρδίτσα 2010, σ. 283επ.).

72. Γιώργου Αθ. Κλήμου, *Το χρονικό της Ιεράς Μονής Πέτρας Καταφυγίου*, Καρδίτσα 2001. Θ. Ζαρκάδα, «Η Μονή της Πέτρας του Καταφυγίου», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 27 (1995), σ. 274επ.

73. Νέες Πάτρες ονομαζόταν στη Βυζαντινή εποχή η Υπάτη.

ανήκουν στη Μητρόπολη της Λάρισας⁷⁴.

Άγραφα, τέλος, είναι και το όνομα ενός μικρού χωριού, σε μια τραχεία (απότομη) και απομονωμένη τοποθεσία, προς τα νότια του **Πετρίλου**. Εκ των αρχαίων φρουρίων το μεγαλύτερο (σπουδαιότερο) λέγεται ότι είναι της **Συβίστης**.⁷⁵

Προς τα επάνω του ποταμού και επί της ίδιας πλευράς, παρατηρούνται και άλλα ερείπια αρχαίων πόλεων (Ελληνιστικά) στα **Μικρά Βραγγιανά**,⁷⁶ και στο **Λιάσκοβο** (Πετρωτό), όχι πολύ μακριά και προς Ν. της γεφύρας **Κοράκου**. Τα πιο αξιοσημείωτα ερείπια λέγεται ότι υπάρχουν στο **Κνίσοβο** (και **Κνίσεβο**, σημερ. Χωριό Αργιθέα της Καρδίτσας), ένα μικρό χωριό της περιφέρειας, βορείως⁷⁷ της προαναφερομένης γεφύρας και όχι μακριά από τη **Μπουκοβίτσα** (Ανθηρό). Αυτά τα υποπτεύομαι (υποψιάζομαι, υποθέτω) να είναι τα ερείπια της αρχαίας **Αργιθέας**, πρωτεύουσας της **Αθαμανίας** (πρωτεύουσας των **Αθαμάνων**).

Στο ανατολικό τμήμα των **Αγράφων**, τα κυριώτερα λείψανα (ερείπια) της αρχαιότητας έμαθα ότι βρίσκονται στη **Ρενδίνα** και στην **Καϊτζα** (σημερ. Μακρυρράχη Φθιώτιδος), ως και πλησίον στη βόρεια πλευρά του **Σμοκόβου** (σημερ. Λουτροπηγή Καρδίτσας), στο **Καταφύγιο** και στον **Αγιο Γεώργιο**, αλλά το **Παλαιοκάστρον Σμοκόβου**, λέγεται πως είναι το σπουδαιότερο.

Οποσδήποτε όμως, δεν μπορεί να σχηματισθεί σαφής και ασφαλής γνώμη περί της ιστορίας και σπουδαιότητας των αρχαίων αυτών θεσσαλικών θέσεων, εκ της ανωτέρω πληροφορίας. Δι-

74. Χωριά των Αγράφων και οι Επισκοπές στις οποίες υπάγονταν κατά την τουρκοκρατία, από 1530-1697, σύμφωνα με χειρόγραφο κώδικα (Πρόθεση 39) της μονής Δουσίκου [όπως δημοσιεύτηκαν από την Ακαδημία Αθηνών (ΚΕΜΝΕ) 2004, σ. 60-61 και **Κώστας Σπανός**, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 20, σ. 33-37, 69-72 κ.εξ.]: **Κάστρο Τρικάλων**: Σκλάτινα (Δρακότρυπα) Βελέσι (Δαφνοσπηλιά), Καταφύγι, Μονή Πέτρας, Σέκλιζα (Καλλιίθρο). **Επισκοπή Φαναρίου**: Κάστρο Φανάρι, Κόμπελος, Μουζάκι, Κανάλια, Μαυρομάτι, Πύργος Ιθώμης, Γράλιστα (Ελληνόπουρος), Βρώστιανη (Αμυγδαλή), Βούνισα (Ελληνόκαστρο), Πορτή, Ροπιωτό, Καρέα, Βατζινιά, Αγιολίτζι, Σιάμου (Οξιά), Ζερέτσι (Κρυσπηγή), Φλωρέσι (Ανθοχώρι), Δευροβούνισα (Πευκόφυτο), Στούγγου (Κρουνέρι), Μπεζούλα, Μπελάγια, Βουνέσι (Μορφοβούνι), Γόλιζα (Άγιος Ακάκιος), Μεσενικόλας, Μπλάσδου (Μοσχάτο), Άγιος Γεώργιος, Μέγα Νεοχώρι, Μπελοκομίτου, Καριτζα, Μέγα Ρέμα, Μεγάλα Βραγγιανά, Βελισδόνη, Τροβάτου, Πετρίλου, Βαλάρου, Μεζήλο (Δροσάτο), Βουκουπουλέσι (Φουντωτό), Λεοντίτιο, Σπυρέλου (Πετροχώρι), Στεφανιάδα, Κομοριανά (Κουμπουριανά), Μεσοβούνι, Κνίσοβο (Αργιθέα), Σπηλιά, Κατούσι, Μαρτινικό (Ελληνικά), Μολινικό (Καλή Κώμη), Τριζώλο (Καρυά), Λιάσκοβο (Πετρωτό), Μπουκοβίτζα (Ανθηρό), Γλογοβίτζα (Θερινό), Μοναστήρι Κορώνια, Βλάσι. **Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων**: Τεατά (Λαμπερό), Καστανιά, Ζολόπου (Ραχούλα), Πρεντζέσι, Μικρό Χρύσω, Καρβουνοπουλέσι (Καρπλέσι), Μικρό Νεοχώρι, Πέσια (Δάφνη), Κύφου, Μεγάλο Χρύσω, Μέγα Κεράσοβο (Κερασσώρι), Κλυτζός (Κλειστός), Βράχα, Τύρνοβο, Παλαιοκάτουνο, Σύθνηκο (Κεφαλόβρυσσο), Μοναστηράκι, Καρέα, Παραμερίταις, Άγραφα (χωριό), Πενιανά (Επιτανιά), Πηλός (Μπλος Αγγ.), Καρπενήσι, Σελά, Μπελοκομίτου. **Επισκοπή Ραδοβισδίου**. Ζελενίτσα (Πρασιά), Ραυτόπουλο, Λεπιανά, Κριτζίτσα, Σελιπιανά (Καταφύλλιο), Αργύρι, Σεβίτσα, Χορίγκοβο (Κέδρα), Μικρά Βραγγιανά, Κεράσοβο, Μάραθος, Μπελιτζίτσα, Γρανιτζα, Γριμπιανά, Τοπόλιανια, Τζερνέκα (**Χριστόφορου Δ. Αλεξάκη**. Άγραφα..., ό.π., σ. 278, 281-284).

75. **Σιβίτσα** η, το σημερινό χωριό Ελληνικά της Αιτωοκαρνανίας.

76. Σημ. Γ.Δ. Στάθη: Διά της ενταύθα μνείας του χωριού **Μικρά Βραγγιανά** (Αργιθέας), καταρρίπτεται το παρά πάντων πιστευόμενον ότι, το όνομα του σημερινού ομωνύμου και μεγάλου χωριού **Βραγγιανών** είναι νέον, δοθέν υπό των πρώτων, μετά την Ελλ. Επανάσταση, οικιστών του, καταγομένων εκ του χωριού **Μεγ. Βραγγιανών** (Ευρυστανίας). [Βλ. πλείονα επ' αυτού εις το σύγγραμμα του μεταφραστή **Γεωργίου Δ. Στάθη**, «Απ' τ' Άγραφα», α' έκδοση Βόλος 1957 (β' εν Αθήναις 1971 συμπληρωμένη κλπ). Ο αιδεσιμότατος, που καταγόταν από τη **Στεφανιάδα** Αργιθέας, εγκαταστάθηκε αργότερα στις Η.Π.Α. εκεί εντάχθηκε ως ιερωμένος στην αρχιεπισκοπή Βορείου και Νοτίου Αμερικής υπό τον τότε **Ιάκωβο** (1959-2005). Απ' εκεί μας έδωσε μεταφρασμένα αποσπάσματα των περιηγητικών σημειώσεων, τόσο του W. Leake όσο και του H. Holland, κάτω από τον κοινό τίτλο «*Η Θεσσαλία 1805-1810*», εν Βόλω 1969]. Τα **Μικρά Βραγγιανά** είναι τα σημερινά **Βραγγιανά** Καρδίτσας, ενώ τα **Μεγάλα Βραγγιανά** ανήκουν στο νομό Ερυτανίας.

77. Το **Κνίσοβο-Αργιθέα** δεν βρίσκεται βορείως αλλά ανατολικώς της **Γεφύρας του Κοράκου**.

ότι πολλάκις, τα τείχη ενός μικρού φρουρίου, διατηρούμενα σε καλή κατάσταση, συχνά τραβούν περισσότερο την προσοχή, παρά τα απλά ίχνη (τείχη) μιας εκτεταμένης και μεγάλης αρχαίας πόλεως.⁷⁸

Καίτοι τα **Άγραφα** αποτελούνται από βραχώδη όρη και στενές κοιλάδες, πολύ περιορισμένης εκτάσεως, με εξαίρεση το **οροπέδιο που ονομάζεται Νεβρόπολη** (έχει καλυφθεί ήδη από την τεχνητή λίμνη Νικ. Πλαστήρα), κοντά στις πηγές του ανατολικού παραπόταμου του Αχελώου, του **Ταυρωπού (Μένδοβα)** και τις ανατολικές κατωφέρειες των βουνών νοτίως της **Μεγάλης Καστανιάς**, η φιλοπονία, η ασφάλεια και η γόνιμος γη σε μερικά μέρη, βοηθούν τους **Αγραφιώτας** να εξάγουν αρκετά είδη γεωργοκτηνοτροφικών προϊόντων στις γύρω τους πλούσιες, αλλά ερειπωμένες περιφέρειες. Η ετήσια εξαγωγή, όπως επίσημα δηλούται, είναι η εξής, κατά ποσότητα και είδος:

15.000 φορτώματα κρασιού (προε 100 οκάδες το φόρτωμα).

100.000 οκάδες βούτυρο.

200.000 »»τυρί.

200.000 »»έρια (μαλλιά).

4.000 »»μετάξι.

2.000 »»μέλι (κηρός μελισσών).

40.000 γιδοπρόβατα.

2.000 βόδια και γελάδια.

Οι τιμές των παραπάνω προϊόντων κατά την παρούσα εποχή (1809) είναι οι εξής: Βούτυρο = 1 γρόσι ή πιάστρο η οκά. Τυρί = 15 παράδες (15/40 του γροσίου) η οκά. Μέλι = 20 παράδες η οκά. Κηρός = 5 πιάστρα η οκά. Κρασί = 8 πιάστρα το φόρτωμα. Πρόβατα = 8 πιάστρα το ένα. Γίδια = 5 πιάστρα το ένα. Γελάδια = 30 πιάστρα το ένα. Βόδια για άρωση 30 πιάστρα το ένα. Σιτάρι = 6 παράδες η οκά. Κότες = 15 παράδες η μία. Κοτόπουλα 10 παράδες το ένα.

Τα παραγόμενα στα **Άγραφα** σιτηρά (δημητριακά) σπανίως επαρκούν για τις ανάγκες του πληθυσμού και απαιτούν συμπλήρωμα ίσο με το 1/6 περίπου της παραγωγής.

Τα χωριά που δεν ευνοούνται με εύφορο και παραγωγικό έδαφος, έχουν πόρους ζωής από τη **βιοτεχνία** διάφορων ειδών (αντικειμένων) από βαμβάκι και μαλλί, όπως χωριάτικα ενδύματα, μανδήλια του κεφαλιού (κεφαλόδεσμους), ζωνάρια και πετσέτες.

Υπολογίζεται ότι το 1/3 του πληθυσμού των **Αγράφων** αποζούν (κερδίζουν τα προς το ζην) από την υφαντική. Υπάρχουν επίσης και τεχνίτες κατεργασίας χρυσού και αργύρου-σημιού (αργυροχρυσόχοι), στη δε **Σκλάτινα** (Δρακότρυπα Καρδίτσας) υπάρχει ένα εργαστήριο κατασκευής για λεπίδες σπαθίων, κάνες όπλων και ασφάλειες πιστολίων, τα οποία πωλούνται τελευταίως προς 15 γρόσια (πιάστρα) η μία.

78. Σημ. Γ.Δ. Στάθη: Αυτό ακριβώς συνέβη και με τα εν καλή καταστάσει διατηρούμενα τείχη του φρουρίου **Κνισόβου**, δηλ. να πλανηθούν όλοι οι μακρόθεν περί αυτού γράψαντες, ως και αυτός ο **Ληκ**, του οποίου η άγνοια του μέρους φαίνεται με το να τοποθετεί το **Κνισόβον** προς βορράν της **γέφυρας Κοράκου**, ενώ κείται ακριβώς ανατολικά. Με επιτόπιον έρευναν παρ' ειδικών δεν ήτο δυνατόν να γίνουν παρανοήσεις και ιστορικά ανακρίβειαι, ως αι γενόμεναι. Ούτε θα παρεβλέποντο τα συμπαγή ερείπια των αρχαίων πόλεων παρά τα **Βραγγιανά** και τα **Σελιπιανά** και να θεωρηθεί το ασήμαντον οχύρωμα **Κνισόβου**, ως θέσις της **αρχαίας Αργιθέας**, χωρίς να υπάρχει καμμία ένδειξις και πιθανότης προς τούτο.

Μεγάλη αναλογία **Αγραφιωτών**, όπως και άλλοι ορεινοί (ορεισίβιοι) της Ελλάδος, κερδίζει τα απαραίτητα προς το ζην στο Εξωτερικό, ως **εμπορευόμενοι και τεχνίτες**, ή ως **αγωγιάτες** στα γειτονικά διαμερίσματα.

Τα βουνά προς τα βόρεια και τα ανατολικά είναι από σκουρόχρωμη πέτρα και καλυμμένα με δάση από πεύκα και βελανιδιές. Στην αντίθετη κατεύθυνση, οι βράχοι είναι λευκοί, γυμνοί και γεμάτοι με σπηλιές, σε μερικές από τις οποίες υπάρχουν **μοναστήρια ή ερείπια ερημητηρίων**, ειδικά ένα μοναστήρι ονομαζόμενο **Στάνα**⁷⁹ και ένα άλλο κοντά στην **Καρίτζα**.⁸⁰ Τα νότια και τα δυτικά ρέματα έχουν **πολλές πέστροφες**, σ' αυτά που κυλούν προς την Θεσσαλία, το καλύτερο ψάρι ονομάζεται **μπριάνι**. Υπάρχει μία μόνο λίμνη, κοντά στο χωριό **Δερελί**,⁸¹ η οποία έχει άφθονα ψάρια διαφόρων ειδών.

Οι Αγραφιώτες φαίνεται πως δεν γνωρίζουν καλύτερα την αρχαία γεωγραφία της περιοχής τους από εκείνους που την διδάχθηκαν σε άλλα μέρη της Ελλάδος. Σχετικώς με την αντίληψή τους ότι την **βόρεια πλευρά των Αγράφων** στην Αρχαιότητα κατείχαν οι **Θεσσαλοί και οι Δόλοπες**, μπορούμε να συμφωνήσουμε μαζί τους, διότι οι πόλεις, στην άκρη της πεδιάδας, αποτελούσαν μέρος του **Κοινού των Θεσσαλών**.⁸² Καθώς τα όρια της **Δολοπίας** φθάνουν ως την **Φθία**, φαίνεται καθαρά πως οι **Δόλοπες** ήταν οι **κάτοικοι των βουνών** που βρίσκονται στο **βόρειο άκρο της άνω θεσσαλικής πεδιάδας**, η οποία εκτείνεται μέχρι τα όρια των Αινιάνων, των Δρυόπων και των Αιτωλών.

Σχετικώς με την **αρχαία γεωγραφία της περιοχής**, στα νότια της μεγάλης οροσειράς τους, οι **Αγραφιώτες φαίνεται πως βρίσκονται σε βαθύ σκοτάδι**. Πιστεύουν ότι ο παραπόταμος του Αχελώου, αυτός που πηγάζει από το βουνό **Ζυγιστά Νερά**,⁸³ κοντά στη **Ρεντίνα**, είναι ο Πηνηιός. Επίσης, ότι η περιοχή, την οποία διασχίζουν αυτός και ένας άλλος ανατολικός παραπόταμος του Αχελώου, κατοικούνταν από τους Περραιβούς, ότι η πηγή **Μαρδάχα**, στην **Τατάρνα**, είναι ο Τιταρήσιος που χύνεται στον Πηνηιό, σύμφωνα με την περιγραφή του Ομήρου, και ότι η πηγή αυτή έχει την αρχή της στη λίμνη των Ιωαννίνων, η οποία υποθέτουν πως ήταν η Στύγα του Ομήρου. Για να ολοκληρωθεί η σύγχυση ομολογούν πως ο Άσπρος, πάνω στην **Τατάρνα**, είναι ο Αχελώος.⁸⁴

Σε μερικές από τις απόψεις αυτές φαίνεται πως παραπλανήθηκαν από το τοπωνύμιο **Κύφος**, το οποίο αποδίδεται ακόμα και τώρα (1809) σε ένα ερειπωμένο χωριό,⁸⁵ και από το παλιό-

79. Η Μονή της Στάνας, αφιερωμένη στη Γέννηση της Θεοτόκου, βρισκόταν στην περιοχή του ευρυτανικού χωριού Τρίδενδρο (Βελισσόδι). Βλ. Π.Ι. Βασιλείου, *Η Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων...*, Αθήνα 1970, σ. 73-74.

80. Πρόκειται για τη Μονή της Ανάληψης του Σωτήρα, η οποία είναι γνωστή ως Πελεκητή.

81. Πρόκειται για το Δερελί του παλιού Δήμου της Ξυνιάδας, το σημερινό Περιβόλι του Δομοκού.

82. Τα περισσότερα νομίσματα, έγραψε ο Ληκ, που χρονολογούνται μετά τον Μ. Αλέξανδρο, αναφέρουν το Κοινό των Θεσσαλών.

83. Δεν μας είναι γνωστό αυτό το τοπωνύμιο. Το ποτάμι για το οποίο κάνει λόγο εδώ ο Ληκ είναι ένας παραπόταμος του Ταυρωπού (Μέγδοβα).

84. Αριστερά της Τατάρνας διέρχεται ο Αγραφιώτης και δεξιά της ο Αχελώος.

85. Το χωριό Κύφος βρισκόταν νοτιώς της περιοχής Μπέσια Ευρυτανίας, στα ΝΔ του χωριού Νεραΐδα (Σπινάσα) της Καρδίτσας. Το χωριό αναφέρεται στην πρόθεση 421 του Μετεώρου (1592/93). Τον οικισμό αναφέρει και ο Π.Ι. Βασιλείου στον

καστρο κοντά στο οροπέδιο της **Νεβρόπολης**, το οποίο από τους γραμματιζόμενους των **Αγράφων** θεωρείται πως ανάγεται στην **Κύφο του Γουνέα**,⁸⁶ αρχηγού των Περραιβών που μονομάχησε στις όχθες του Τιταρησίου.

Καθώς οι **Δόλοπες** ήταν θεσσαλικός λαός [η **Δολοπία** έφθανε μέχρι **Μπελοκομήτη**] και δεν συνδέθηκαν ποτέ με τους Αιτωλούς, παρά μόνο με ευκαιριακές συμμαχίες,⁸⁷ η κορυφή της οροσειράς των **Αγράφων** αποτελούσε, πιθανότατα, το φυσικό όριο ανάμεσα στην Αιτωλία και στη Θεσσαλία. Στην περίπτωση αυτή, το βουνό **Καράβα** ήταν το βορειότερο σημείο της Αιτωλίας⁸⁸ στα δυτικά μιας νοητής γραμμής, η οποία ξεκινά από εκεί και καταλήγει στον Κόζιακα, η περιοχή μέχρι την οροσειρά των Τζουμέρκων αποτελεί την **Αθαμανία**, αντίστοιχη με τη σύγχρονη περιοχή του **Ασπροποτάμου**, με εξαίρεση το βόρειο άκρο, στο οποίο κατοικούσε μια ομάδα Τυμφάιων και λίγοι Περραιβοί γύρω από την Χαλκίδα⁸⁹ και τις πηγές του Αχελώου».

Στη συνέχεια ο Leake από τα **Τρίκαλα** θα περάσει στη **Λάρισα**, **Τσαρίτσανη**, **Τύρναβο**, περιοχή **Αλμυρού**. Στις 15 Δεκεμβρίου 1809 έφτασε στο **Βόλο** και πραγματοποίησε περιουδεία στα πλησιότικα χωριά: **Μακρυνίτσα**, **Πορταριά**, **Λεχώνια**, **Αγ. Λαυρέντιο**, **Αγ. Γεώργιο**. Εδώ θα σημειώσει: «Μεταξύ τριών και τεσσάρων χιλιάδων σπιτιών έχουμε εν όψει μας, αποδεικνύοντα την **ικανότητα της Ελληνικής φιλοπονίας και επιχειρηματικότητας**, όταν υπάρξει λίγη ανακούφιση από την Τουρκική τυραννία και κακοδιοίκηση. Η αντίθεση μεταξύ **Αγράφων και πεδιάδων Άνω Θεσσαλίας**, είναι παράδειγμα αρκετά χτυπητό για τ' αποτελέσματα της Τουρκικής διοικήσεως, που εξαναγκάζουν τους Έλληνες να κατοικούν και **καλλιεργούν τα βουνά**, ενώ οι γόνιμες πεδιάδες παραμένουν έρημες. Αλλ' η ανωτέρω δυσαναλογία, **μεταξύ πληθυσμού ορέων και πεδιάδων**, είναι ασήμαντη, μπροστά σ' αυτή του Πηλίου και της Κάτω Θεσσαλίας». Στις 24 Δεκεμβρίου έφτασε στην **Αγιά**, θα ταξιδέψει και στην πεδιάδα του **Βελεστίνου** το οποίο φημιζόταν για την αγριότητα των Οθωμανών κατοίκων του. Στη συνέχεια θα πάρει το δρόμο της επιστροφής προς τη Δυτ. Θεσσαλία: **Φάρσαλα**, **Δομοκός**, **Ματαράγκα**, **Ορφανά**, **Παζαράκι**, **Σοφάδες**, **Μασκολούρι** και πάλι **Ματαράγκα**. Στις 5 Ιανουαρίου 1810 θα φθάσει στην πόλη της **Καρδίτσας**. Ας παρακολουθήσουμε την αφήγησή του:⁹⁰

«Προχωρήσαντες από το **Μοσχολούρι**, περάσαμε ένα ανάχωμα στην όχθη ρου ποταμού, πλησίον της **Ματαράγκας** η οποία χωρίζεται σε τέσσαρες ή πέντε συνοικίες και κατοικείται τώρα

Τουριστικό οδηγό της Ευρυτανίας (Ευρυτανία 1971, σ. 135).

86. Για την ομηρική **Κύφο** και τον **Γουνέα**, τον επώνυμο των Γόννων, βλ. *Ιλιάδα*, Β. 748-755. Πρβ. Bruno Helly (μτφρ. Αλ. Αγγελόπουλου), «Οι Γόννοι από την αρχή τους έως τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ.», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 10 (1986), σ. 131-132, 135-137, 140.

87. Βλ. Στράβωνα Θ, 5, 11. 5, 17. Τίτος-Λίβιος, 33, 34. 38, 3.

88. Η **Καράβα** πέφτει πολύ μακριά από την Αιτωλία.

89. Η **Χαλκίδα** αυτή είναι απροσδιόριστη. Στην περίοδο 1881-1912 υπήρχε ο Δήμος της Χαλκίδας «παρ' Ασπροποτάμω» με έδρα το καλοκαίρι την Κρανιά και το χειμώνα τον Κλεινό της Καλαμπάκας.

90. W. M. Leake, «Ταξίδι στη Θεσσαλία του 1809-1810» (μτφρ. από τα αγγλικά Βασίλης Ευ. Αργυρούλης. Σχόλια Κώστας Σπανός), *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 38 (2000), σ. 144-172. *Η Θεσσαλία (1805-1810). Από το ημερολόγιό του Άγγλου περιηγητή William Leake*, Μετάφρασις Αιδ. Γεωργίου Δ. Στάθη, Εν Βόλω 1969, σ. 132-135.

κυρίως από Έλληνες. Τα αμέτρητα Τουρκικά μνήματα (τάφοι) πλησίον όλων των συνοικισμών (χωριών) δείχνουν καθαρά, πόσον ο Τουρκικός πληθυσμός έχει ελαττωθεί και εδώ, όπως επίσης και σ' άλλα μέρη της Θεσσαλικής πεδιάδος. Κατά τις 2-3 ώρες που σταμάτησα εδώ και μάλιστα στη νοτιότερη συνοικία του⁹¹ της **Ματαράγκας**, μου προσφέρθηκαν προς αγορά από τους χωρικούς περισσότερα από 100 αρχαία νομίσματα, μαζί με μερικά άλλα λείψανα της Αρχαιότητας, τα οποία βρέθηκαν στα σιτοχώραφα ή στα βαμπακοχώραφα, δίπλα στο λόφο ο οποίος, όπως προαναφέρα, είναι τόσο ευδιάκριτος από όλες τις γύρω πεδιάδες (πρόκειται για τη **Μακριά Μαγούλα**)⁹² [«έρμα γρόσια», που θα' λεγε και ο μεγάλος Γιάννης Μακρυγιάννης...]. (...).

Μετά την εξέταση των αρχαιοτήτων της **Ματαράγκας**, αφήσαντες το ύψωμά της, σε μια ώρα (στις 10:00 η ώρα⁹³) περάσαμε δύο ακόμη υψώματα κοντά στην αφετηρία και άλλα τέσσερα, δύο-τρία μίλια μακρύτερα, τα οποία βρίσκονταν το ένα κοντά στο άλλο. Στις 10:55⁹⁴ διασχίσαμε το χωριό **Καπουτσι** (Άγιος Θεόδωρος), ένα χωριουδάκι όπου, στον τοίχο του περιβόλου του ναού, υπάρχει μία στήλη με τρεις ακέφαλες μορφές σε pezzo-relievo. Η μεσαία μορφή είναι μία γυναίκα καλυμμένη με μακρύ ύφασμα και οι άλλες δύο μορφές είναι άνδρες ντυμένοι με χαλαρή χλαμύδα πάνω από ένα πουκάμισο το οποίο φθάνει έως τα γόνατα. Ο κάθε άνδρας έχει το ένα χέρι του γύρω από τον ώμο της γυναίκας. Το γλυπτό είναι εξαιρετικό και η κατάσταση του δεν είναι άσχημη.

Από εκεί περάσαμε ένα μικρό ποτάμι⁹⁵ επί γεφύρας και εν συνεχεία πεζή, δύο άλλα σημαντικά ποτάμια. Το πρώτο στις 11:30⁹⁶ και το δεύτερο μετά από δέκα λεπτά. Το ανατολικό ποτάμι⁹⁷ πηγάζοντας εξ **Αγράφων** ρέει (εισβάλλει) στην πεδιάδα παρά το **Καλλιφώνι**, αφού περάσει δίπλα από το **Βελέσι** (Δαφνοσπηλιά), κείμενο επί της δεξιάς του όχθης και επί του δρόμου **Φαναριού-Δομοκού**. Το ποτάμι αυτό ενώνεται με το δεύτερο (δυτικό) ποτάμι,⁹⁸ όχι πολύ μακριά από την **Καρδίτσα**. Το τελευταίο (δύετο) πηγάζει από τα υψώματα γύρω από το μικρό χωριό **Σέκλιζα** (Καλλίθηρο), ένα χωριό στη δεξιά όχθη του, λίγο δεξιά του δρόμου **Φαναριού-Δομοκού**, όπου υπάρχουν ίχνη αρχαίων οχυρών και ένας ναός που περιέχει αρχαία μάρμαρα και άλλα θραύσματα.⁹⁹ Και τα δύο αυτά ποτάμια έχουν νερό όλο το καλοκαίρι. Το ενωμένο ποτάμι είναι αυτό που διέσχισα κατά την διάρκεια της πορείας μου στις 6 Δεκ. 1809, από το Τζιγόνι¹⁰⁰ στο Βλοχό, ανάμεσα στη Σαλαμπριά (Πηνεϊό) και στον ποταμό Βλοχό.¹⁰¹

91. Η συνοικία αυτή είναι το σημερινό χωριό **Πύργος Ματαράγκας**.

92. **W.M. Leake**, «Ταξίδι στη Θεσσαλία του 1809-1810» (μτφρ. από τα αγγλικά Βασίλης Αργυρούλης, Σχόλια Κώστας Σπανός), *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 37 (2000), σ. 140.

93. Η τουρκική ώρα 10:00 είναι η ευρωπαϊκή 16:00.

94. Η τουρκική ώρα 10:55 είναι η ευρωπαϊκή 16:55.

95. Πρόκειται για τον ποταμίσκο **Λείψιμο**.

96. Η τουρκική ώρα 11:30 είναι η ευρωπαϊκή 17:30.

97. Πρόκειται για τον **Καλέντζη**, ο οποίος ενώνεται με τον **Καράμπαλη** στα ανατολικά της Καρδίτσας.

98. Πρόκειται για τον **Καράμπαλη**.

99. Για τις αρχαιότητες στο **Καλλίθηρο**, βλ. **Μπάμπη Ιντζεσίλογλου**, *Καλλίθηρο, ιστορικός-αρχαιολογικός οδηγός*, Καλλίθηρο 1997.

100. **Τζιγόνι** και **Τσιότι**: η σημερινή **Φαρκαδόνα** των Τρικάλων.

101. Πρόκειται για τον ποταμό **Ενιπέα** που διέρχεται από τον **Βλοχό** για να συμβάλει, παρακάτω, στον **Πηνεϊό**.

Στις 12:00 η ώρα¹⁰² φθάσαμε στην **Καρδίτσα** και καταλύσαμε στο σπίτι του γιού του **Σουλεϊμάν Μπέη**, που ο πατέρας του πέθανε πρόσφατα και ο οποίος σαν ο πιο επίσημος **Αγιάν**,¹⁰³ ήταν για πολλά χρόνια διοικητής (δήμαρχος) της πόλεως.

Η Καρδίτσα έχει 500 με 600 σπίτια σκορπισμένα (διάσπαρτα) σε μεγάλη εδαφική έκταση. Από τα σπίτια αυτά ένας πολύ μικρός αριθμός είναι ελληνικά. Μολονότι είναι κτισμένη σε χαμηλό και ελώδες μέρος, όπως φαίνεται από τους λασπόδρομους και τους βαλτότοπους, ο αέρας θεωρείται υγιεινός και το κλίμα της δεν είναι τόσο ανθυγιεινό. Αυτό οφείλεται στην επικράτηση κρύων δυτικών ρευμάτων, τα οποία φυσούν το καλοκαίρι πάνω από την **Πίνδο**, και στη δροσιά που έρχεται από τα γειτονικά βουνά των **Αγράφων**. Λένε ότι η πόλη δεν υποφέρει από κουνούπια, ένα μεγάλο μειονέκτημα των θεσσαλικών πεδιάδων αυτή την εποχή.

Η Καρδίτσα υπάγεται στα **Τρίκαλα** και γι' αυτό πληρώνει όλες τις εισφορές της στον **Αλή Πασά**. Οι εισφορές αυτές δεν είναι πολύ βαριές για τους Τούρκους, οι οποίοι σε μία τόσο γόνιμη περιοχή, εάν είχαν την πιο μικρή βιοτεχνία (φιλοπονία) θα μπορούσαν κάλλιστα να ζουν άνετα, αντί της εικόνας φτώχειας (μιζέριας) και ερείπωσης που παρουσιάζουν τα σπίτια τους.

6 Ιανουαρίου 1810. Περί τα πέντε μίλια προς δυσμάς (νοτιοδυτικής) της **Καρδίτσας**, πολύ κοντά σε μία προεξοχή των αντερεισμάτων του βουνού επί του οποίου κείται η **Αγραφιώτικη κώμη Μπλάσδου** (Μοσχάτο), είναι το μικρό χωριό **Παλαιόκαστρο** (Μητρόπολη). Ένας χείμαρρος, που το καλοκαίρι είναι ξερός, κατεβαίνοντας από τα υψώματα, ανάμεσα από τα βρώμικα νερά του **Μπλάσδου** και το ύψωμα που μόλις προανέφερα, ρέει **διά του Παλαιόκαστρου** προς την πεδιάδα, όπου εισβάλλει στο έλος, το οποίο τώρα είναι ένα πλημμυρισμένο δύσβατο χαμηλό τμήμα, μεταξύ **Καρδίτσας** και **Παραπραστίν'** (Προάστιο), που ονομάζεται "**τα Κολοκύθια**".¹⁰⁴

Το Παλαιόκαστρο πήρε το όνομά του από τη θέση του, που κείται στη θέση μιας αρχαίας πόλεως. Η θέση ομοιάζει πολύ με τη "**Μαντίνεια**", διότι έχει ένα κυκλωτέρες σχήμα και κείται καθ' ολοκληρίαν επί της πεδιάδος (σε επίπεδο μέρος), όχι μακράν ενός δεσποζοντος επιβλητικού υψώματος (λόφου) και κατά πάσαν πιθανότητα πρόκειται περί της αρχαίας **Μητροπόλεως**. Στο κέντρο βρίσκονται τα ίχνη ενός κυκλικού οχυρού, τμήμα του τοίχου που υπάρχει ακόμα στον περίβολο του ενοριακού ναού του **Παλαιόκαστρου**, όπου έχει συγκεντρωθεί κάθε αντικείμενο γλυπτό ή ανάγλυφο που έχει βρεθεί τα τελευταία χρόνια στη θέση της αρχαίας πόλης.

Ανάμεσα στους τετραγωνισμένους ογκόλιθους υπάρχουν στήλες λευκού μαρμάρου και θραύσματα από κολώνες. Παρατήρησα μερικές δωρικές στήλες με ραβδώσεις, διαμέτρου 1 ποδιού και 1 ιντσών, και κάποιες άλλες πολύ μικρότερες, και δύο επιγραφές: μία σε έναν τετραγωνισμένο ογκόλιθο και η άλλη σε έναν ακέφαλο Ερμή. Και οι δύο ήταν τόσο αλλοιωμένες ώστε

102. Η τουρκική ώρα 12:00 είναι η ευρωπαϊκή 18:00.

103. **Α΄γαν**: Προύχοντας, πρόκριτος. Οι α΄γαν αντιπροσώπευαν τους κατοίκους απέναντι στα κυβερνητικά όργανα κυρίως σε θέματα κατανομής των φορολογικών τους βαρών (Κωνσταντίνου Ε. Καμπουρίδη, *Η νεότερη Ελλάδα μέσα από οθωμανικές αρχαιακές πηγές*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 51-53).

104. Το έλος **Κολοκυθιά**, κατά τον Χρ. Καλοκαιρινό (εφημ. «Θεσσαλική Φωνή» Καρδίτσας, 2.5.1926) βρισκόταν ανάμεσα στα χωριά **Κανιά**, **Ριζοβούνι**, **Αρτεσιανό**, **Καρδίτσομαγούλα**, **Καλογριανά** κλπ.

δεν προσπάθησα να τις μεταγράψω. Σε ένα άλλο μάρμαρο υπάρχει μία ακέφαλη γυναικεία μορφή σε ψηλό ανάγλυφο, αλλά πάρα πολύ ταλαιπωρημένη, και σε ένα τέταρτο, σε χαμηλό ανάγλυφο, ένα γλυπτό που αναπαριστά μία μορφή καθισμένη σε βράχο, με μακρύ ύφασμα που γέρνει σε ένα σκήπτρο, στη στάση με την οποία αναπαριστάται συνήθως ο Δίας σε νομίσματα και σε δακτυλιόλιθους. Απέναντι από τη μορφή αυτή υψώνεται ένα τραχύ βουνό, στη βάση του οποίου εμφανίζεται ένας άνδρας σε στάση δέησης. Στην κορυφή του βουνού υπάρχουν άλλοι άνδρες, ένας από τους οποίους κρατάει στα χέρια του ένα γουρούνι. Το σημείο αυτό είναι πιο καταστραμμένο από το υπόλοιπο. Το σχέδιο είναι όμορφο και η τεχνική διατήρησής του επίσης καλή. Έχω μία μικρή αμφιβολία για το αν η καθιστή μορφή αναπαριστά τη θεά Αφροδίτη της **Μητρόπολης**, στην οποία, όπως αναφέρει ο Στράβωνας,¹⁰⁵ προσφέρονταν χοίροι για θυσία. Η θέση του **Παλαιόκαστρο** ταυτίζεται απολύτως με τη θέση της **Μητρόπολης**,¹⁰⁶ είτε με βάση την πορεία του Καίσαρα από τους Γόμφους στη Φάρσαλο (48 π. Χ.), που ήταν ακριβώς στην κατεύθυνση αυτής της τοποθεσίας, είτε με βάση την επιγραφή της **Ματαράγκας**, η οποία δείχνει ότι οι περιοχές του **Κιερίου** και της **Μητρόπολης** ήταν γειτονικές και, πιθανότατα, όλο αυτό το τμήμα της θεσσαλικής πεδιάδας μοιραζόταν ανάμεσά τους.

Στο **Παλαιόκαστρο (Μητρόπολη)** υπάρχουν πολλά ερείπια αρχαίων θεμελίων, αλλά οι τετραγωνισμένοι ογκόλιθοι των τοίχων της πόλης έχουν μεταφερθεί, πιθανότατα, στην **Καρδίτσα** ή στα γύρω χωριά για να χρησιμοποιηθούν σε σύγχρονα κτίρια. Έχουν, όμως, απομείνει ακόμα λίγοι για να υποδεικνύουν το χώρο, εκτός του χαρακώματος, από τον οποίο έχουν πάρει τις πέτρες και σωρούς από χώματα και σπασμένες πέτρες στην κάθε πλευρά. Στον τοίχο ενός σπιτιού, στον οικισμό, μία μακριά και απλή μαρμαρίνη στήλη έχει καλυμμένες τις στενές διαστάσεις της με έναν ονομαστικό κατάλογο ανδρών,¹⁰⁷ με το πατρώνυμό τους, το οποίο παρουσιάζεται κατά τον θεσσαλικό νεωτερισμό ως πατρωνυμικό επίθετο. Οι χαρακτήρες των γραμμάτων είναι της κλασικής εποχής, αλλά μικροί και αρκετά κατεστραμμένοι.

Προς την κατεύθυνση της **Καρδίτσας** και πέραν της γραμμής των τειχών υπάρχουν τρεις ή τέσσερις γήλοφοι (λοφίσκοι). Ο δυτικότερος, ο οποίος τώρα ονομάζεται "**Μαγουλίτσα**", είναι κατεσπαρμένος (γεμάτος) με Τουρκικές ταφόπλακες, προερχόμενες από τα υπολείμματα της αρχαίας πόλεως (που είναι φτιαγμένες όλες τους, από τα λάφυρα της πόλης).

Από το **Παλαιόκαστρο (Μητρόπολη)** για το **Φανάρι** η απόσταση είναι δρόμος περί τις δύο ώρες. Ο δρόμος κατευθύνεται παράλληλα με τους πρόποδες του βουνού. Πέρασαμε από έναν στρογγυλό εν μέρει τεχνητό γήλοφο (ύψωμα) με επίπεδη κορυφή, επί του οποίου υπάρχουν πολλές Τουρκικές ταφόπλακες.

Στους πρόποδες των λόφων **Φαναρίου** πέρασαμε διά μέσου του μεγάλου χωριού που ονομάζεται **Λοξάδα** και απ' εκεί φθάσαμε στην κορυφή του λόφου του **Φαναρίου**, μέσω μιας απότομης (απόκρημνης) ανηφοριάς. Το **Φανάρι** έχει περί τα 100 Τουρκικά σπίτια και άλλα τόσα Ελ-

105. Η λατρεία της Αφροδίτης μεταφέρθηκε στη **Μητρόπολη** από την κοντινή της πόλινη Ονθύριο. Βλ. Στράβωνας, Θ, 5, 17.

106. Βλ. Fr. **Stahlin**, σ. 80-81.

107. Την επιγραφή αυτή, βλ. σε O. **Kern**, IG, IX2, 281.

ληνικά, αλλά πολλά των πρώτων είναι άδεια κατοίκων. Κείται επί αποτόμου κορυφής του υψώματος και είναι θεατό από όλα τα γειτονικά μέρη, καθώς το ύψωμα σχηματίζεται στο ακρότατο (τελευταίο) σημείο μιας λοφοσειράς η οποία προχωρά από την οροσειρά των **Αγράφων** προς το Βορά και εισχωρεί εντός της πεδιάδος. Το τμήμα του λόφου, πέρα από το οποίο είναι το βουνό, συγκρατείται, κατά το μεγαλύτερο μέρος του, από συνονθύλευμα χαλικιών με ασβεστοκονίαμα. Το έδαφος είναι χαλικώδες, η πλευρά του λόφου ανώμαλη και σχισμένη σε μεγάλες σούδες (χαντάκια, αυλάκια, στενά περάσματα) εξαιτίας των χειμάρρων και των πολλών μικρών ρυακιών που πηγάζουν στη βάση του.

7 Ιανουαρίου 1810. Επί της κορυφής του λόφου, υπεράνω του χωριού (**Φαναρίου**), ίσταται ένα μικρό τετράγωνο φρούριο, που περικλείει ένα μουσουλμανικό τζαμί και δυο-τρία οικήματα. Το έδαφος γύρω του είναι σκεπασμένο με λείψανα (ερείπια) άλλων οχυρώσεων διαφόρων εποχών, διότι η δεσπόζουσα αυτή θέσις ήταν πάντοτε ενδεδειγμένη για τέτοιο σκοπό. Ανάμεσά τους, κοντά στη βορειοδυτική πλευρά του σύγχρονου κάστρου, υπάρχουν ερείπια τείχους μιας πολύ πρώιμης εποχής της αρχαίας Ελλάδος και μερικοί μεγάλοι ογκόλιθοι πρόχειρα λαξευμένοι από την εξωτερική πλευρά που ενώνονται, όμως, ακριβώς ο ένας με τον άλλο χωρίς κονίαμα. Άλλοι από τους ογκόλιθους αυτούς βρίσκονται ακόμα στη θέση τους και άλλοι είναι διάσπαρτοι στο έδαφος κοντά σ' αυτούς.

Αυτά είναι τα μόνα ίχνη που μπόρεσα να βρω από την **κλωμακόεσσα Ιθώμη**, εάν αυτή είναι η θέση, καθώς έχω κάθε λόγο να πιστέψω τον Στράβωνα¹⁰⁸ που την περιγράφει **απόκρημη και ανώμαλη** και καθώς είναι τοποθετημένη μέσα σε ένα τετράγωνο που σχηματίζεται από τις τέσσερες πόλεις: **την Τρίκκη, τη Μητρόπολη, το Πελινναίο και τους Γόμφους**. Τις τρεις πρώτες πόλεις έχω ήδη περιγράψει. Η τέταρτη (**Γόμφοι**) βρισκόταν πιθανότατα **στην Επισκοπή**,¹⁰⁹ ένα αξιοπρόσεκτο απομονωμένο ύψωμα κοντά στη **Ραψίστα**,¹¹⁰ τέσσερα περίπου μίλια δυτικώς του **Φαναρίου**, όχι μακριά από την **διάβαση**¹¹¹ που καταλήγει στην **Αμβρακία**, καθώς γνωρίζουμε ότι οι **Γόμφοι** ήταν αρχαία πόλη και κάπου λένε ότι υπάρχουν κάποια αρχαία ερείπια για να το αποδείξουν αυτό.

Η Επισκοπή βρίσκεται απέναντι, σχεδόν, από τα **Τρίκαλα**. Καθώς η **Μητρόπολη** είναι στο **Παλιόκαστρο** και το **Πελινναίο** στο **Παλιογαρδίκι**, ολοκληρώνεται το τετράπλευρο περίγραμμα που περιέγραψε ο Στράβωνας. Οι τρεις πλευρές του τετράπλευρου είναι σχεδόν ίσες, αλλά η τέταρτη είναι η μεγαλύτερη από τις άλλες. Ούτε το **Φανάρι** βρίσκεται στο κέντρο του τετραγώνου, καθώς βρίσκεται πολύ πιο κοντά στη νότια πλευρά, μολονότι βρίσκεται σε ίση, σχεδόν, απόσταση από τα δύο άκρα της πλευράς των **Γόμφων** και της **Μητρόπολης**. Τέτοια ακρίβεια, όμως, δεν μας δίνει ο Στράβωνας που λέει μόνο ότι οι τέσσερες πλευρές σχηματίζουν ένα τετρά-

108. Βλ. Στράβωνας, Θ, 5, 17. Για την αρχαία **Ιθώμη**, βλ. και **Σεραφείμ Μυλωνάς**, «Θεσσαλική και μεσσηνιακή Ιθώμη: κοινή καταγωγή και βίοι παράλληλοι», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 74 (2018), σ. 43-48

109. Η **Επισκοπή** είναι ένας λόφος στην περιοχή του **Μουζακίου**. Βλ. και **Γεωργίου Στεφ. Καραγιάννη**, «Γόμφοι-Επισκοπή-Μουζάκι», *«Θεσσαλικό Ημερολόγιο»*, τόμ. Θ' (1986), σ. 97-109 και τόμ. 22 (1992), σ. 249-251.

110. **Ραψίστα**, οι σημερινοί **Γόμφοι** των Τρικάλων.

111. Εννοεί την **διάβαση του Μουζακίου**.

πλευρο. Καθώς στα χρόνια του Στράβωνα (65 π.Χ.-23 μ.Χ.) η **Ιθώμη**¹¹² ανήκε στη **Μητρόπολη**, είναι φυσικό να δεχθούμε ότι βρισκόταν κοντύτερα στη **Μητρόπολη** παρά σε οποιαδήποτε από τις άλλες πόλεις. Αυτό φαίνεται πως ήταν αλήθεια. Στην περίπτωση αυτή, επομένως, ο Στράβωνας υπήρξε σωστός παρατηρητής ή, τουλάχιστον, υπήρξε τυχερός στην εκλογή του της τακτικής την οποία ακολούθησε, καθώς, με λίγα λόγια, μας έδωσε τα μέσα για να ταυτίσουμε τέσσερες αρχαίες πόλεις (ξειραίνεται η **Τρίκκη**), από τις οποίες οι περισσότερες θα ήταν αμφίβολο διαφορετικά να ταυτισθούν, κι έτσι τοποθετούν την αρχαία γεωγραφία της Άνω Θεσσαλίας στη σωστή βάση: *o si sic omnia!* (Ω, εάν είναι έτσι τα πάντα!).

Το κάστρο του **Φαναρίου**, λόγω της υπερυψωμένης θέσης του, προσφέρει συνολική θέα των εκτεταμένων πεδιάδων της Θεσσαλιώτιδας και της Εστιαιώτιδας, από τα **Φάρσαλα** και το **Δομοκό** μέχρι τους **Σταγούς**¹¹³ και τις **Πόρτες**.¹¹⁴ Επιπλέον οι τέσσερες αρχαίες θέσεις, που μόλις προανέφερα, και το ακόμα αξιοσημείωτο **Αιγίνιο στους Σταγούς**, οι λόφοι του **Βλοχού**, του **Κλοκοτού** και του **Κουρτικίου** (σημερ. **Μεταμόρφωση** του Παλαμά) τραβούν την προσοχή των παρατηρητών σαν να είναι ολοκάθαρα οι θέσεις επίσης αρχαίων οχυρών ή πόλεων. Για τα πρώτα έχω ήδη αναφέρει αρκετά. Στο **Κουρτίκι** νομίζω πως βρισκόταν μία πόλη που λεγόταν **Λιμναίων**, επειδή ο Τίτος Λίβιος δείχνει ότι πρέπει να βρισκόταν σ' αυτό το μέρος της Θεσσαλίας και το αρχαίο όνομα συμφωνεί με τη θέση του **Κουρτικίου**, στο χαμηλότερο σημείο της πεδιάδας, ανάμεσα στα ρυάκια και στα έλη, όχι μακριά από τη συμβολή όλων των κυριότερων παραποτάμων του **Πηνειού**.

Το 91 π.Χ. ο **Φίλιππος Ε΄**, γιος του Δημητρίου, πολιορκήσε το **Λιμναίο** που είχε συμμαχήσει με τους Ρωμαίους εναντίον του **Αντιόχου**. Ο αρχηγός των Ρωμαίων, ο **Βαίβιος**, αιχμαλωτίσθη-

112. Βλ. Στράβωνας, Θ, 5, 17: «*Η δε Μητρόπολις πρότερον μεν εκ τριών συνώκιστο πολυχίνων ασήμων, ύστερον δε και πλείονη προσελήφθησαν, ών ήν η Ιθώμη*». Θυμίζουμε ακόμη την πορεία του Ιουλίου Καίσαρος το 48 π.Χ.: Κατερχόμενος από το Δυρράχιο και την Απολλωνία, «*διά μέσου της Ηπείρου και της Αθαμανίας*», «80. Αφού συνήνωσεν ο Καίσαρ τον στρατόν, φθάσει εις τους Γόμφους, η οποία είναι πόλις της Θεσσαλίας πρώτη διά τους ερχομένους από την Ήπειρον... Αλλ' εδω είχαν ήδη προτρέξει η φήμη, περι της μάχης του Δυρραχίου... Όταν ο Ανδρσοθένης, ο στρατηγός της Θεσσαλίας, επειδή επροτίμα να είναι μέτοχος της νίκης του Πομπηίου παρά σύμμαχος του Καίσαρος εις τας ατυχίας του, μέγα πλήθος εκ των αγρών, δούλων και ελευθέρων, συγκεντρώνει εις την πόλιν και τας πόρτας κλείει ... Ο Καίσαρ, οχυρώσας το στρατόπεδόν του, διέταξε να γίνονται κλίμακες και πολιορκητικά μηχαναί προς αφινδιάν πολιορκίαν και ταρσοί (πλεκτά κοφίνια να ετοιμάζονται... Όταν επωφεληθείς ο Καίσαρ του μοναδικού ζήλου των στρατιωτών, κατά την αυτήν καθ' ήν είχαν φθάσει ημέραν, προσβαλών την πόλιν, μετά την ενάτην ώραν, με υψηλότατα τείχη, διά να εκπολιορκήσει, προ της δύσεως του ηλίου εξεπολιόρκησε και παρεχώρησε προς διαπραγήν εις τους στρατιώτας και αμέσως μετεκίνησεν από την πόλιν το στρατόπεδον και εις την Μητρόπολιν ήλθε, ούτως ώστε προηγήθη (έφθασε πρώτος) των αγγελιοφόρων της εκπορθηθείσης πόλεως και της φήμης. 81. Οι Μητροπολίται και' αρχήν λαβόντες την ιδίαν απόφασιν (με τους κατοίκους των Γόμφων)... έκλεισαν τας πύλας και τα τείχη με ενόπλους επλήρωσαν, αλλ' ύστερον γνωσθείσης υπό των αιχμαλώτων της συμφοράς της πολιτείας των Γόμφων, του οποίους (αιχμαλώτους) ο Καίσαρ είχε φροντίσει να οδηγήσει πλησίον του τείχους, τας πύλας ήνοιξαν. Αφού διεφύλαξεν δε προσεκτικώτατα αυτούς (τους Μητροπολίτας), επειδή συνέκριναν την καλήν τύχην των Μητροπολιτών προς την συμφοράν των Γομφίων, ουδένια πολιτεία της Θεσσαλίας υπήρξε, πλην των Λαρισσαίων, οι οποίοι κατείχοντο υπό μεγάλων στρατευμάτων του Σκιπίωνος, ώστε να μη υποκαούν εις τον Καίσαρα και να εκτελούν τας διαταγάς του. Εκείνος (ο Καίσαρ) κατάλληλον τρόπον ευρών εις τους αγρούς, όπου τα σπαρτά σχεδόν ήδη ήσαν ώριμα, εδω απεφάσισε να αναμείνει την άφιξιν του Πομπηίου, και εις αυτό το σημειον να οδηγήσει την τροπήν του πολέμου...» [Γάϊου Ιουλίου Καίσαρος, *Commentarii de Bello Civili* (Απομνημονεύματα περί του Εμφυλίου Πολέμου), Εισαγωγή-Κείμενον-Μετάφρασις Κωνσταντίνου Α. Καλογερά, εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα 1969, σ. 303-307].

113. Σταγοί, το μεσαιωνικό κάστρο της Καλαμπάκας.

114. Πόρτες, ήταν δύο: η Πόρτα Νικόλας, η σημερινή Πύλη των Τρικάλων, και η Πόρτα Παναγιά, ο μικροσυνωικισμός απέναντι της Πύλης, γύρω από την ομώνυμη μεσαιωνική μονή.

κε την ίδια στιγμή που πολιορκούνταν το **Πελινναίο**. Καθώς οι αντίπαλοι ενεπλάκησαν με αυτόν τον τρόπο, κατέφθασε από την Ιταλία, με μεγάλη ενίσχυση, ο ύπατος **Ακίλιος**. Αυτός, αφού έστειλε το πεζικό του στη Λάρισα, προχώρησε με το ιππικό του στο **Λιμναίο**, το οποίο παραδόθηκε αμέσως. Έπειτα ο ύπατος προχώρησε στο **Πελινναίο**, όπου συνθηκολόγησε η φρουρά της πόλης που συγκροτούνταν, όπως και του **Λιμναίου**, από κοινή δύναμη **Αντιοχειανών** και **Αθαμάων** (Αργιθεατών).¹¹⁵

(...) Ο **Πάμισος** είναι ο αξιόλογος παραπόταμος του **Πηνειού**, ο οποίος τώρα λέγεται **Μπλιούρης**¹¹⁶ και ο οποίος πηγάζει από τα **βουνά των Αγράφων**, πάνω από το **Μουζάκι**. Αυτός ρέει μπροστά από το **Φανάρι**, διέρχεται από το **έλος Κολοκυθιά** και κατευθύνεται προς την **Σαλαμπριά**, με την οποία ενσωματώνεται κάπου κοντά στη **γέφυρα Κεραμιδίου**, απέναντι σχεδόν από τον **Κλοκοτό**.

(...) Λόγω της ανεπάρκειας των στοιχείων δεν είναι δυνατόν να προσδιορίσουμε τις αρχαίες πόλεις στους **πρόποδες των Αγράφων** ή στην πεδιάδα **δίπλα σ' αυτά τα βουνά**, ανάμεσα στις θέσεις της **Μητρόπολης** και του **Θαυμακού**. Τα μεγαλύτερα, ή τουλάχιστον τα καλύτερα διατηρημένα, ερείπια στην κατεύθυνση αυτή βρίσκονται κοντά στο **Σμόκοβο** (σημερ. Λουτροπηγή Καρδίτσας) όπου, σύμφωνα με διάφορες σύγχρονες μαρτυρίες, υπάρχουν αρχαία τείχη και μία ολόκληρη πόλη. Σημείωσα ήδη ότι η **Σέκλιτσα** (Καλλίθηρο), στους πρόποδες του βουνού, ανάμεσα στο **Σμόκοβο** και στη **Μητρόπολη**, ήταν επίσης αρχαιολογικός χώρος και ότι οι επιγραφές που βρήκα στο **Παζαράκι**¹¹⁷ (Άγιο Βησσάριο) και στους **Σοφάδες** οδηγούν στο συμπέρασμα ότι υπήρχε εδώ ή κάπου αλλού σε ένα από αυτά τα χωριά, μία αρχαία πόλη.

Μερικά από τα χωριά αυτά βρίσκονται ανάμεσα στις περιοχές οι οποίες κυριεύθηκαν από τους Αιτωλούς όταν αυτοί εισέβαλαν στη Θεσσαλία,¹¹⁸ αφού πληροφορήθηκαν την ήττα του **Φιλίππου Ε'** στα στενά των Αντιγονιδών, την ίδια περίπου στιγμή κατά την οποία οι **Αθαμάνες** κυριεύσαν τους **Γόμφους** και διάφορα άλλα μικρά μέρη σ' αυτήν την περιοχή.¹¹⁹ Αφού κυριεύσαν τη Σπερχειάδα και την Μακρά Κώμη, που ήταν μάλλον στην κοιλάδα του Σπερχειού, οι Αιτωλοί εισήλθαν στη Θεσσαλία, κατέκτησαν την **Κυμένη**¹²⁰ και τις **Αγγείες**,¹²¹ αποκρούσθηκαν στη **Μητρόπολη** και στην **Καλλίθηρα** (...). Εφόσον η **Κτιμένη** ήταν μία πόλη στα όρια της **Δολοπίας** και της **Φθίας**..., είναι πιθανό ότι η **Cymine** είναι ένα λάθος των χειρογράφων αντί του ορθού **Κτιμένη**. Η ακριβής θέση της **Κτιμένης** δεν έχει προσδιορισθεί ακόμα.¹²² Κάποιες επιγραφές στο

115. Βλ. Τίτος Λίβιος, 36, 13, 14.

116. Ο Ληκ έγγραψε: **Μπλιούρι**, **Πηλιούρι**.

117. Κωνσταντίνου Καταραχιά, «Ο άγγλος περιηγητής William M. Leake στο Μεγάλο Παζαράκι (1810)», *Καρδιτσιώτικα Χρονικά*, τόμ. XI (2009), σ. 9-17.

118. Πρόκειται για την εισβολή του έτους 198 π.Χ. Βλ. **Br. Helly** (μετ. Η. Corrieu), «Σύντομη περιήγηση στην περιοχή των Δολόπων», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 26 (1994), σ. 52-53.

119. Βλ. Τίτος Λίβιος, 32, 13.

120. Την πόλη αυτά αναφέρει ο Τίτος Λίβιος (32, 13) ως **Cymene**. Πρόκειται μάλλον για λάθος των χειρογράφων στα οποία παραποιήθηκε το τοπωνύμιο **Κτιμένη** (Ktimene).

121. **Αγγείες** και **Αγγεία**: πόλη της **Δολοπίας** η οποία βρισκόταν κοντά στη **Ρεντίνα** ή στη **Λουτροπηγή**.

122. Η **Κτιμένη** βρισκόταν μάλλον κοντά στη σημερινή **Άνω Κτιμένη** της Καρδίτσας.

Σμόκοβο (Λουτροπηγή), **στη Σέκλιτσα** (Καλλιθήρο) ή στα **περίχωρα των Σοφάδων**, ίσως να βοηθούν στην ταύτιση μερικών από τις πόλεις που αναφέρονται σ' αυτό το χωριό του Τίτου Λίβιου.

ΑΠΟ ΤΟ ΦΑΝΑΡΙ ΣΤΗΝ ΕΠΙΣΚΟΠΗ (Πύργος-Καπάς-Μαυρομάτι-Γελάνθη)

Η κυριώτερα παραγωγή προϊόντων του διαμερίσματος **Φαναρίου** είναι τα σταφύλια και το καλαμπόκι. Ὁση γη ανήκει στους **Τούρκους του Φαναρίου** που κατοικούν εδώ, είναι **προσωπική περιουσία του Αλή Πασά**.¹²³ Όλοι οι Έλληνες είναι εργάτες (του). Πριν από λίγα χρόνια είχαν εγκαταλείψει τον τόπο τους και επέστρεψαν από τότε που έγινε **τσιφλίκι του βεζίρη**. **Ο Σούμπασης**¹²⁴ του **βεζίρη** παίρνει από τους αγρότες το ένα δέκατο της παραγωγής, για το φόρο της **δεκάτης**, και το ένα τρίτο του υπολοίπου ως δικαίωμα του ιδιοκτήτου, χωρίς να προμηθεύσει απολύτως τίποτε (το σπόρο) για την καλλιέργεια. Αυτόν τον καιρό ο **σούμπασης** είναι απησχολημένος με την πώληση του μεριδίου των κρασιών του κυρίου (αφέντη) του, στους κρασεμπόρους της **Καρδίτσας** και άλλων γειτονικών πόλεων.

Το απόγευμα αυτό κατέβηκα την ανώμαλη πλευρά του λόφου προς τα ΒΔ του **Φαναρίου** και μετά διέσχισα το άνοιγμα μιάς μικρής κοιλάδος, η οποία διακλαδιζόμενη στα δεξιά μας, διαχωρίζει τους λόφους του **Φαναρίου** από το βουνό. Στην απέναντι πλαγιά αυτού του βουνού βρίσκεται το **Αγραφιώτικο χωριό Γράλιστα** (Ελληνόπυργος).¹²⁵

Κάτωθεν ακριβώς της **Γράλιστας** είναι ένας συνοικισμός (χωριουδάκι) καλούμενος Τουρκιστί **“Κούλια-Κουλέ”** και Ελληνιστί **“Πύργος”** (ο Πύργος Ιθώμης), κάτω του οποίου η κοιλάδα στενεύει και καταλήγει σε ένα στενό πέρασμα. Ανάμεσα στο πιο ακραίο σημείο του λόφου του **Φαναρίου** και της πλαγιάς κάτω από τη **Γράλιστα**. Το στένωμα αυτό ήταν οχυρωμένο από την αρχαιότητα, ή είχε καταληφθεί από μία μικρή πόλη κατά τον μεσαίωνα. Μία βραχύδης κορυφή, λίγο πάνω από το **Μπογάζι**, προς την πλευρά του **Φαναρίου**, ονομάζεται **Βασιλικό Σκαμνί** [δεν ταυτίσαμε αυτό το τοπωνύμιο].

Αφού διασχίσαμε την είσοδο της κοιλάδας, με το χωριό **Καπά**¹²⁶ λίγο προς τ' αριστερά μας, αμέσως μετά δεξιά ο δρόμος μας κατευθύνεται προς τα νοτιοδυτικά κατά μήκος των προπόδων του βουνού. Στα δεξιά μας, ένα αρκετά μεγάλο δάσος, καλούμενο **Κιούρκα**,¹²⁷ καλύπτει την πεδιάδα. Δεν είναι πολύς καιρός που **κάηκε από τον Βελή Πασά** (τον γιοι του **Αλή Πασά**), για να εμποδίσει τη χρησιμοποίησή του από τους **Κλέφτες** ως κρησφύγετό τους. Πολλά των δένδρων κατεστράφησαν και τα υπόλοιπα φέρνουν, λίγο ή πολύ, τα σημάδια της πυρακαϊάς.

Το Μαυρομάτι, βρίσκεται στη ρίζα του βουνού προς τα αριστερά μας, κάτωθεν του οποίου

123. Ο **Αλή πασάς** και ο γιος του **Βελή πασάς** είχαν αποκτήσει, με διάφορους τρόπους, σημαντικές εκτάσεις γαιών στη Θεσσαλία.

124. Τοπικός άρχοντας (πράκτορας) με διοικητική και αστυνομική δικαιοδοσία.

125. Εξ αυτού αποδεικνύεται πλέον, ότι τα όρια των **Αγράφων** έφθαναν εις τα **κράσπεδα** της Θεσσαλικής πεδιάδος, συμπεριλαμβάνοντα και το ορεινόν τμήμα του σημερινού Δήμου Ιθώμης.

126. **Αθανασίου Σουλιώτη**, «Το χωριό Καπά της Καρδίτσας τσιφλίκι του Βελή πασά», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 21 (1992), σ. 107-109

127. Το δάσος **Κιούρκα** βρισκόταν στην περιοχή του μικροοικισμού **Ζωγραφία** της Καρδίτσας.

διασχίσαμε ένα τμήμα της πεδιάδος, κατά μήκος της άκρης του δάσους, προς τη **Γελάνθη**, ένα μικρό χωριό με 30 σπίτια, επί της δεξιάς όχθης του **Μπλιούρη**.¹²⁸ Αφού περάσαμε τον ποταμό, σε μισό μίλι φθάσαμε στην **Επισκοπή**, σε 1 ώρα και 45' λεπτά, με την ταχυδρομική αποστολή (menzil) από το **Φανάρι**.

Η **Επισκοπή** τώρα είναι μόνο ένας “τόπος”, ή το όνομα ενός ακαλλιεργήτου υψώματος (λόφου) με λίγα οργανωμένα χωράφια στους πρόποδες του. Εκτείνεται κατά μήκος της αριστερής όχθης του **Μπλιούρη**, σε απόσταση 2-3 μιλίων από τα βουνά. Πολλές ενδείξεις μας πείθουν να θεωρήσουμε αυτή, ως τη θέση μιας μεγάλης αρχαίας πόλεως,¹²⁹ (**Γόμφοι**), μολονότι τα αρχαιολογικά ευρήματα είναι λίγα, όπως συμβαίνει γενικά σε αρχαιολογικούς χώρους που περιβάλλονται από πεδιάδες και κτίστηκαν πάνω σε βράχους. Ο λόφος είναι το τελευταίο τμήμα μιας λοφοσειράς η οποία απλώνεται προς τα ανατολικά από ένα βουνό, το τελευταίο από την οροσειρά των **Αγράφων**, το οποίο εκτείνεται από το φαράγγι του **Μπλιούρη**, στο **Μουζάκι** με βόρεια κατεύθυνση προς τα στενά των **Πορτών** ή **Πυλών** των **Τρικάλων**.

Ερχόμενοι από το **Φανάρι**, ο λόφος παρουσιάζει τριγωνική πρόσοψη η οποία, καθώς φθάνουμε, παίρνει το σχήμα ενός θεάτρου το οποίο υψώνεται στο κέντρο σε μία κορυφή, απ' όπου μία γραμμή κλίνει κανονικά, και από τις δύο πλευρές, προς την πεδιάδα. Τα τείχη της πόλης ακολουθούσαν τις κορυφές αυτών των πλάγιων γραμμών και έτσι συμπεριελάμβαναν όλον αυτό τον χώρο σε σχήμα θεάτρου, μαζί με την στενή επίπεδη έκταση που απλώνεται ανάμεσα στο λόφο και στο βουνό. Στην κορυφή του λόφου είναι ένα επίπεδο, το οποίο διατηρεί κάποια ίχνη ενός μικρού οχυρού, με περιφέρεια 2-3 μιλίων. Η πεδιάδα δίπλα στο ποτάμι είναι γεμάτη από σπασμένα πήλινα αγγεία και πέτρες. **Οι Μουζακιώτες**, κατά το όργωμα, βρίσκουν εδώ συχνά νομίσματα και άλλα αρχαία υπολείμματα.

Αρχαία ενεπίγραφα μάρμαρα βρήκα στη **Ραψίστα** και στο **Μουζάκι** σε κτίρια σπιτιών και εκκλησιών, μεταφερθέντα εκεί και αλλού, από τα ερείπια της αρχαίας πόλεως. Μερικά από τα αρχαία υλικά μεταφέρθηκαν, πριν από λίγο καιρό, στη **Ραψίστα**,¹³⁰ για να κτισθεί ένα σεράγι του **Μουχτάρ Πασά** (ο έτερος γιος του **Αλή Πασά**), στο τσιφλίκι του. Σε όλα τα γειτονικά χωριά βρίσκονται τετράγωνες πέτρινες πλάκες και κίνες, λείοι ή ραβδωτοί, παρμένοι από εδώ, κι έτσι τα μόνα αξιόλογα υπολείμματα που υπάρχουν τώρα στην **Επισκοπή** είναι μερικά θεμέλια των τειχών της πόλης και μερικά ίχνη μιας πύλης στους πρόποδες του λόφου, στη νότια πλευρά του προς το **Μουζάκι**.

Το σύγχρονο όνομα **Επισκοπή** οφείλεται στο γεγονός ότι **οι Γόμφοι** ήταν μία αρχαία θεσσαλική πόλη, που υπήρχε και μετά την εποχή του **Αρκαδίου** (395-408 μ.Χ.),¹³¹ η οποία υπήρξε επισκοπή υπό τον Μητροπολίτη της Λάρισας. Ένας επίσκοπος των **Γόμφων** συμμετείχε στη Σύνοδο

128. **Μπλιούρης**: ο **Πάμισος**, το ποτάμι που εισέρχεται στην πεδιάδα διά μέσου των στενών του **Μουζακίου**.

129. Στην **Επισκοπή** του **Μουζακίου** βρίσκονταν οι αρχαίοι **Γόμφοι**.

130. **Ραψίστα**, οι σημερινοί **Γόμφοι** των **Τρικάλων**.

131. Βλ. **Ιεροκλής**, *Συνέκδημος*, σ. 642. Ο **Αρκαδίου**, γιος του **Μεγάλου Θεοδοσίου**, ήταν αυτοκράτορας του ανατολικού τμήματος της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (395-408).

της Ρώμης, την οποία συνεκάλεσε ο πάπας **Βονιφάτιος Β΄**, το έτος 531.¹³² Επειδή όμως οι **Γόμφοι** δεν εμφανίζονται σε κανέναν μεταγενέστερο επισκοπικό κατάλογο, δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι, μετά την πάροδο 8-10 αιώνων, το τοπωνύμιο **Επισκοπή** παραμένει το μόνο μάλλον στοιχείο το οποίο μαρτυρεί την προηγούμενη εκκλησιαστική θέση αυτού του μέρους και το ότι δεν υπάρχει ούτε ένα **εκκλησιάκι** σ' αυτόν το χώρο.

Διαμέσου της πεδιάδας, η οποία απλώνεται ανάμεσα στο λόφο **Επισκοπή** και στο βουνό **Κόζιακας**, ρέει ένας παραπόταμος του **Πηνειού**, που ονομάζεται **Πορταϊκός**, επειδή εισέρχεται στην πεδιάδα μέσα από το πέρασμα των **Πορτών**.¹³³ Κατέρχεται από το μεγάλο βουνό του **Ασπροποτάμου** και, αφού ξεπροβάλλει από τις **Πόρτες**, ρέει με μεγάλη ταχύτητα προς τον **Πηνειό**, με την ενδιάμεση πεδιάδα να σχηματίζει σημαντική κλίση. Ο **Πορταϊκός** απλώνεται σε φαρδιά χαλικόστρωτη κοίτη και δέχεται τα νερά πολλών χειμάρρων. Ο **Μπλιούρης** (Πάμισος) είναι καθαρότερος και βαθύτερος και ρέει πιο ήρεμα. Και τα δύο ποτάμια, όμως, σε εποχές βροχοπτώσεων φουσκώνουν και είναι πολύ ορμητικά. Ο **Πορταϊκός** χύνεται στην **Σαλαμπριά** (Πηνειό) απέναντι από τα **Τρίκαλα**. Ο **Μπλιούρης** (Πάμισος) στρέφεται προς τα δεξιά, αφού περάσει την **Επισκοπή**, και διασχίζει την πεδιάδα μπροστά από το **Φανάρι** κατευθυνόμενος προς τα ανατολικά. Σε απόσταση 3-4 μιλίων από το **Φανάρι**, προς τα βόρεια, διέρχεται μέσα από τη **Μαγούλα**, τοπωνύμιο που δικαιολογεί την εικασία ότι σ' αυτήν εδώ τη θέση βρισκόταν μία από τις 75 πόλεις της Θεσσαλίας, μάλλον η **Καλλίθηρα**.¹³⁴

Η θέση των **Γόμφων** μέσα σε μία εύφορη πεδιάδα, πάνω στις όχθες ενός καθαρού, συνεχώς, ποταμού με γύρω της βουνά, ήταν μία από τις πιο ευχάριστες θέσεις της Άνω Θεσσαλίας, και η θέση τους **στα σύνορα**¹³⁵ τούς καθιστούσε ένα από τα σημαντικότερα μέλη του **Κοινού των Θεσσαλών**. Φρουρούσε δύο από τις εισόδους στις θεσσαλικές πεδιάδες: του **Μουζακίου**, δύο μίλια πιο εκεί, η οποία ήταν η έξοδος για τους ερχόμενους από τη **Δολοπία**,¹³⁶ και την **δίοδο των Πορτών** (Πυλών), σε απόσταση 4 μιλίων, η οποία οδηγούσε στην **Αθαμανία** και, διαμέσου αυτής, στην **Αμβρακία**. Η **δίodos των Πορτών** αναφέρεται από τον **Τίτο Λίβιο** ως “στενός αυχένας που χωρίζει τη Θεσσαλία από την **Αθαμανία**”.¹³⁷

[Τα δύο χωριά που ονομάζονται “**αι Πόρτες των Τρικάλων**” βρίσκονται στις όχθες του **Πορταϊκού** ποταμού, σ' αυτά τα ίδια τα στενά (στο πρωτότυπο, λατινικά: *in ipsis faucibus*). Το ένα στη δεξιά όχθη, που ονομάζεται **Πόρτα Νικόλα**¹³⁸ ή **Κάτω Πόρτα**, βρίσκεται σε επίπεδη θέση. Η **Απάνω Πόρτα** ή **Πόρτα Παναγιά**,¹³⁹ η οποία τώρα είναι εγκαταλειμμένη, βρίσκεται σε μία ανώ-

132. Πρόκειται για τον επίσκοπο των Γόμφων **Ευσάθιο**. Βλ. Άνα **Αβραμέα**, *Η Βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι το 1204*, εν Αθήναις 1974, σ. 203.

133. Της σημερινής δηλαδή **Πύλης των Τρικάλων**.

134. Η **Καλλίθηρα** ίσως βρισκόταν κοντά στο σημερινό **Καλλίθηρο** (Σέκλιζα) της Καρδίτσας.

135. Θέλει να πει ότι οι **Γόμφοι** ήταν η κοντινότερη θεσσαλική πόλη προς την **Αθαμανία**.

136. Από τη σημερινή δηλαδή **Αργιθέα**.

137. Βλ. **Τίτος Λίβιος**, 32, 14.

138. **Πόρτα Νικόλα**: η σημερινή **Πύλη**, λόγω του ναού του Αγίου Νικολάου.

139. Γύρω από τον βυζαντινό ναό της **Πόρτας Παναγιάς** υπάρχουν, σήμερα, λίγα σπίτια. Βλ. και **Βασιλείου Ν. Τσολάκη**, *Ο Ιερός ναός Πόρτα Παναγιά στην Πύλη Τρικάλων: Ένα περικαλλές μνημείο του 13^{ου} αιώνα*, Λάρισα 2021 [βιβλιοπαρουσίαση,

μαλη τοποθεσία στην απέναντι όχθη. Το δεύτερο όνομα αυτού του οικισμού οφείλεται στον παλιό ναό της Παρθένου (Παναγιάς). Ψηλότερα, σε κάποια κορυφή, είναι τα ερείπια ενός οχυρού, το οποίο λένε πως είναι αρχαίο και το οποίο φαίνεται πως αντιστοιχεί στο **Αθήναιο**.¹⁴⁰ Αυτό είναι η μοναδική θέση την οποία κράτησαν οι Μακεδόνες όταν εκδίωξε τις φρουρές τους από την **Αθαμανία** ο **Αμύνανδρος**, το έτος 189 π.Χ., επειδή ο Τίτος Λίβιος, αναφέροντας αυτήν την περιοχή ως “*finibus Macedoniae subjectum*” (δηλ. ως υπαγόμενη στη Μακεδονία) εννοούσε, προφανώς, τις περιοχές στο παρακείμενο τμήμα της Θεσσαλίας οι οποίες βρισκόταν, την εποχή αυτή, υπό την κατοχή των Μακεδόνων, και συγκεκριμένα τους **Γόμφους**.¹⁴¹ Ο **Φίλιππος Ε΄**, πληροφορούμενος την επανάσταση της **Αθαμανίας**, προήλασε με 6.000 στρατιώτες στους **Γόμφους** και, αφού άφησε εκεί 4.000 από αυτούς, προχώρησε με τους υπόλοιπους στο **Αθήναιο**. Επειδή, όμως, διαπίστωσε ότι όλη η περιοχή, πέρα από το **Αθήναιο**, ήταν εχθρική προς αυτόν, επέστρεψε στους **Γόμφους** και μετά εισήλθε στην **Αθαμανία** με όλη τη στρατιωτική δύναμή του. Αφού έστειλε μπροστά τον **Ζήνωνα** με 1.000 στρατιώτες για να καταλάβουν την **Εθιοπία**,¹⁴² αυτός, μετά την εκτέλεση της διαταγής του, ακολούθησε αμέσως και πήρε θέση στο ναό του **Δία Α(σ)κραιίου**,¹⁴³ απ’ όπου, με καθυστέρηση μιας ημέρας, λόγω του θυελλώδους καιρού, προχώρησε προς την **Αργιθέα**.

Η θέση, όμως, στην οποία βρίσκονταν οι **Αθαμάνες**, στους λόφους πάνω από την κοιλάδα, μέσα στην οποία επρόκειτο να επιτεθούν οι Μακεδόνες, φόβισε τόσο τους Μακεδόνες, ώστε ο βασιλιάς τους αποφάσισε να υποχωρήσει. Οι **Αθαμάνες** τον ακολούθησαν αλλά δεν τον ενόχλησαν αρκετά, μέχρι που αυτοί ενώθηκαν με τους **Αιτωλούς**, όταν οι τελευταίοι άρχισαν να δρουν εναντίον της οπισθοφυλακής του εχθρού που υποχωρούσε. Οι **Αθαμάνες** επιτέθηκαν, μέσα από κάποια στενά μονοπάτια, γνωστά μόνο στους ίδιους, εναντίον της πλάγιας πλευράς και μπέρδεψαν τόσο πολύ τους Μακεδόνες ώστε αυτοί υπέστησαν μεγάλες απώλειες σε άνδρες και σε όπλα, μέχρι το σημείο που διέσχισαν ένα ποτάμι, το οποίο δεν ονομάζει ο ιστορικός, οπότε σταμάτησε η καταδίωξη και ο **Φίλιππος Ε΄** ολοκλήρωσε την υποχώρησή του από τους **Γόμφους**.

Ο **Ζήνωνας** και οι ακόλουθοί του, οι οποίοι παρέμειναν στην **Εθιοπία**, εκτεθειμένοι σε ολόκληρη την εχθρική δύναμη, υποχώρησαν σε κάποια απόκρυμη κορυφή, αλλά σύντομα τους εκδίωξαν από εκεί οι **Αθαμάνες**. Λίγοι μόνο από αυτούς είχαν την τύχη, μαζί με τον **Ζήνωνα**, να επανενωθούν με το βασιλιά. Οι υπόλοιποι, διασκορπισμένοι ανάμεσα στα βουνά και στα βράχια μιας άγνωστης σ’ αυτούς χώρας, είτε κατακρεουργήθηκαν είτε φυλακίσθηκαν. Έχω ήδη αναφέρει μία υπόθεση ότι η **Αργιθέα** (ο οικισμός) ήταν στην **Παραχελωίτιδα**,¹⁴⁴ πάνω από τη γέφυρα του **Κοράκου**, στα αριστερά της κύριας κοίτης του **Αχελώου**. Η υποχώρηση του **Φιλίππου Ε΄**

Θεσσαλικό Ημερολόγιο, τόμ. 82 (2022), σ. 362-363]. Βασίλη Πανάγου, «Από την Μεγάλη Πόρτα (Πόρτα Παναγιά) στη σημερινή Πύλη», Θεσσαλικό Ημερολόγιο, τόμ. 70 (2016), σ. 65-80.

140. **Αθήναιο**: οχυρή θέση πάνω από την Πόρτα Παναγιά (Ν.Δ. Παπαχατζής, σ. 5).

141. Βλ. Τίτος Λίβιος, 38, 1.

142. **Εθιοπία**: πόλη της **Αθαμανίας**, κοντά στο βουνό Τσοόκα της **Αργιθέας** (Fr. Stahlin, σ. 79).

143. Ο ναός του **Δία Ακραιίου** βρισκόταν σε θεσσαλικό έδαφος, περίπου πάνω από τον οικισμό **Βατσουνιά** του Μουζακίου. Βλ. Fr. Stahlin, σ. 79.

144. Η **Αργιθέα** βρισκόταν κοντά στον σημερινό ομώνυμο οικισμό της Καρδίτσας. Βλ. Fr. Stahlin, σ. 79.

φαίνεται ότι έγινε κατά μήκος του ποταμού **Πορταϊκού**, ο οποίος είναι, πιθανώς, ο ποταμός που υπαινίσσεται ο **Τίτος Λίβιος**].

Ο βασιλιάς των **Αθαμάνων Αμύνανδρος**, ο οποίος κατήλθε από τη δίοδο των **Πορτών** (Πυλών), όταν πληροφορήθηκε τη νίκη του **Κόινγκτου Φλαμίνιου** κατά του **Φιλίππου Ε'**, στον **Αώο**, πρώτα κυρίευσε την **Φήκη**,¹⁴⁵ που βρισκόταν ανάμεσα στη δίοδο αυτή και στους **Γόμφους**, και μετά κατέλαβε τους **Γόμφους**, μία σημαντική κατάκτηση για τον Ρωμαίο ύπατο καθώς εξασφάλιζε την επικοινωνία με τα πλοία του στον Αμβρακικό Κόλπο. Αυτό του έδωσε τη δυνατότητα ανεφοδιασμού και του επέτρεψε να συνεχίσει τις πολεμικές επιχειρήσεις του στη Θεσσαλία με νέες δυνάμεις. Ο **Τίτος Λίβιος** (ακολουθώντας, ως συνήθως, τον **Πολύβιο**) αναφέρει ότι η πορεία από τους **Γόμφους** προς την **Αμβρακία** ήταν σύντομη αλλά πολύ δύσκολη,¹⁴⁶ όπως την βρήκε και ο **Φίλιππος Ε'** εννέα χρόνια μετά, όταν προσπάθησε να μειώσει την **Αθαμανία** και βρέθηκε, δύο φορές, στην ανάγκη να υποχωρήσει στους **Γόμφους**.¹⁴⁷ Ο ύπατος **Κ. Μάρκιος Φίλιππος** εισήλθε στη Θεσσαλία από την **Αμβρακία**, ακολουθώντας την ίδια πορεία, τον τρίτο χρόνο του πολέμου με τον **Περσέα**, το 169 π.Χ.¹⁴⁸

Ένα μικρό χωριό με το όνομα **Μπλέτσι**,¹⁴⁹ **τσιφλίκι του Βελή Πασά**, κείται στα μισά του δρόμου μεταξύ **Επισκοπής** και **Πορτών**, στους πρόποδες ενός προεξέχοντος σημείου των λόφων που καταλήγουν στην **Επισκοπή**, συμφωνεί με τη θέση όπου βρισκόταν η **Φήκη**. Όσον αφορά τα άλλα μέρη, τα οποία κυρίευσαν οι **Αθαμάνες**, τον ίδιο καιρό, δηλαδή την **Αργέντα**,¹⁵⁰ το **Φέρινο**, το **Θίμαρο**, τις **Λιζίνες**, το **Στίμον** και την **Λάμψο**, δεν μπορούμε μα κάνουμε καμία εικασία διότι δεν αναφέρονται σε καμία άλλη πηγή.

Από την **Επισκοπή** πήγα για να περάσω τη νύχτα στη **Ραψίστα** (Γόμφους), η οποία έχει 30-40 σπίτια, και βρίσκεται περί τα δύο μίλια μακριά προς τα ΒΑ (...). Το πρωί (**8.1.1810**) έφυγα απ' εκεί με το άλογο και σε μία ώρα, αφού πέρασα μέσα από την **Επισκοπή**, έφθασα στο **Μουζάκι** (...). Αυτό, όπως και η **Ραψίστα**, είναι **τσιφλίκι του Μουχτάρ Πασά**. Έχει 40-50 οικογένειες, και βρίσκεται ακριβώς στο ριζό (πρόποδες) της τελευταίας απότομης κατάληξης (υψωμάτων) της οροσειράς των **Αγράφων**, λιγότερο από ένα μίλι κάτω από τα στενά από τα οποία βγαίνει ο **Μπλιούρης** (Πάμισος) και χύνεται στην πεδιάδα. Το χωριό αυτό είναι πολύ εκτεθειμένο στους **Κλέφτες**, με τους οποίους οι κάτοικοι είναι αναγκασμένοι να διατηρούν καλές σχέσεις. Ως εκ τούτου, είναι πολύ δύσκολο να πηδαλιουχούν την πορεία τους μεταξύ των **Κλεφτών** και του **“Αφέντη”** τους (τσιφλικά) **Μουχτάρ Πασά**. Έχουν γερή κράση, μια εμφάνιση υγιεινή, κάτι που σπάνια συναντούμε στους κατοίκους των πεδινών μερών.¹⁵¹

145. **Φήκη**, πόλη της Εστιαϊτιδας που βρισκόταν μάλλον κοντά στη σημερινή **Φήκη** των Τρικάλων (**Ν.Δ. Παπαχατζής**, σ. 20), ή κοντά στο **Παλιομονάστηρο** (Μπελέτσι). Βλ. **Fr. Stahlin**, σ. 79.

146. «Est iter a Gomphis Ambracian, sicut impeditum et difficile ita spatio perbreve», Βλ. **Τίτος Λίβιος**, 32, 15.

147. Βλ. **Τίτος Λίβιος**, 38, 2.

148. Βλ. **Τίτος Λίβιος**, 44, 1.

149. **Μπλέτσι**, το σωστό **Μπελέτσι**: το σημερινό **Παλιομονάστηρο** των Τρικάλων.

150. Η **Αργέντα** και τα επόμενα 5 τοπωνύμια αναφέρονται μόνο από τον **Τίτο Λίβιο** (32, 14, 3).

151. Οι κάτοικοι των πεδινών οικισμών της Θεσσαλίας, λόγω των πολλών ελών, υπέφεραν από την ελονοσία.

Τα υψώματα (λόφοι) πάνω από τον οικισμό, όπως συμβαίνει με τους περισσότερους λόφους που υπάρχουν ανάμεσα στους Σταγούς (Καλαμπάκα) και στο Φανάρι, είναι κατάφυτα (καλύπτονται) με δάση δρυών (βελανιδιές) και άλλων δένδρων. Τώρα οι κορυφές τους είναι καλυμμένες με χιόνι».

Στις 10 Ιανουαρίου 1810 ο Leake ήλθε στα Τρίκαλα και την επομένη (11.1.1810) στην Καλαμπάκα και ανέβηκε με το δίκτυ στο μοναστήρι του Μετεώρου (Μεταμορφώσεως), στον Άγιο Νικόλαο, του Βαρλαάμ, στη Ρουσσάνου, στην Αγία Τριάδα, του Αγίου Στεφάνου. Στις 13 Ιανουαρίου βρίσκεται στο Μέτσοβο και στις 16 Ιανουαρίου θα επιστρέψει στα Γιάννενα. Ένα μήνα αργότερα βρίσκεται στην Πρέβεζα. Εκεί τελείωσε το τέταρτο ταξίδι του στη Β. Ελλάδα. Τον Απρίλιο ξαναγύρισε στην Αγγλία.

Το 1813 έγινε αντισυνταγματάρχης. Τώρα μπορεί να αξιοποιήσει το γεωγραφικό υλικό που συγκεντρώσε κατά τις περιόδους του και να το προσφέρει στο Κοινό σαν χρήσιμη πηγή γενικών πληροφοριών. Αρχικά σχεδίαζε να δημοσιεύσει τα αποτελέσματα των περιηγήσεών του σε διαδοχικές εργασίες που θα είχαν το γενικό τίτλο «Έρευνες στην Ελλάδα». Το 1814 κυκλοφόρησε η πρώτη εργασία του που περιορίζεται στη μελέτη της νέας ελληνικής γλώσσας (*Researches in Greece*, London 1814). Αλλά οι φιλολογικές αυτές ενασχολήσεις θα διακοπούν απότομα εξ αιτίας των πολεμικών αναστατώσεων που θα σημειωθούν στην Ευρώπη μετά τη διαφυγή του Βοναπάρτη από την Έλβα. Ο Leake αναλαμβάνει την τελευταία αποστολή: σύνδεσμος του αγγλικού επιτελείου στον ελβετικό στρατό που ετοιμαζόταν να αντιμετωπίσει τον Ναπολέοντα. Επιστρέφοντας το 1815 στην Αγγλία, θα επαναλάβει το συγγραφικό του έργο και θα το συνεχίσει ως το τέλος της ζωής του. Ολόκληρο σχεδόν αναφέρεται στην Ελλάδα. Η έκδοση των εργασιών του θα κλιμακωθεί μεταξύ 1815 και 1857. Αλλά τα κυρίως περιηγητικά χρονικά είναι, το τρίτομο «Ταξίδια στο Μωριά» και το τετράτομο «Ταξίδια στη Βόρεια Ελλάδα», που θα κυκλοφορήσουν μετά την απελευθέρωση των Ελλήνων, το 1830 και το 1835. Ο ίδιος εξηγεί σ' ένα από τα βιβλία του¹⁵² τους στόχους των ερευνών και τις φιλοδοξίες του: «Αφιέρωσα», γράφει, «εξήντα χρόνια εργασίας και έρευνας για το διαφωτισμό των Ελλήνων σχετικά με την ιστορία και γεωγραφία των χωρών που είχαν εκπολιτισθεί από τους προγόνους τους και για να επισημάνω τα σωζόμενα μνημεία που συνδέονται με την ιστορία του απaráμιλλου εκείνου λαού».¹⁵³ Ο Leake είδε με συμπάθεια την υπόθεση της ελληνικής ελευθερίας. Κατά τις μακροχρόνιες περιηγήσεις του είχε διαπιστώσει τη σκληρή δοκιμασία των Ελλήνων κάτω από τον οθωμανικό δεσποτισμό. Πίστευε πως προδόθηκαν από τις Μεγάλες Δυνάμεις που, κατά τη γνώμη του, είχαν χρέος να αποδώσουν στην Ελλάδα την ελευθερία.

152. *A supplement to numismata Hellenica*, London 1859 (πρόλογος)

153. Τοπογράφος, μυστικός απεσταλμένος, περιηγητής αλλά και μεγάλος αρχαιοσυλλέκτης. Δημιούργησε σπουδαία συλλογή γλυπτών, αγγείων, νομισμάτων και παλαιών χειρογράφων, συχνά με ανάξιες μεθόδους. Δώρησε τα γλυπτά του στο Βρετανικό Μουσείο και πούλησε την υπόλοιπη συλλογή του στο Πανεπιστήμιο του Καίμπριτζ. Μόνο τα νομίσματα, που ξεπερνούσαν τα 10.000, αποτιμήθηκαν σε 5.000 λίρες.

1810: Francois Pouqueville.¹⁵⁴

Το 1810 αναφέρεται στην *περιοχή των Αγράφων* ο Fr. Pouqueville, ο οποίος παραθέτει δημογραφικά στοιχεία για την περιοχή, αν βέβαια υποθέσουμε ότι αυτά τα δημογραφικά δεδομένα είναι αληθή, διότι από πολλούς αμφισβητούνται. Σημειώνουμε πως ο Pouqueville δεν ταξίδεψε ο ίδιος **στα Άγραφα** και ότι τα στοιχεία που καταθέτει είναι αυτά των αρχείων του Αλή πασά. Από την περιοχή μας αναφέρονται τα εξής χωριά, με τον αριθμό οικογενειών εκάστου χωριού (υπολογίζοντας 5/μελείς κατά μ.ό. τις οικογένειες, βρίσκουμε τον πληθυσμό): **Castania-Καστανιά** 500 οικογ. (2.500 κάτ.), **Tetaghi-Τετάγι-Λαμπερό** 40 (200), **Ag. Georgios-Άγιος Γεώργιος** 30 (150), **M. Corona-Βλάζδο-Μοσχάτο** 40 (200), **Neochori-Νεοχώρι** 100 (500), **Keracha-Κερασιά** 40 (200), **Stogos-Στούγκο-Κρουονέρι** 35 (175), **Bezroula-Μπεζούλα-Πεζούλα** 50 (250), **Mon. de Moucha-Μούχα** 20 (100). Ως δυνατότερες Κοινότητες των **Αγράφων**, κατά οικογένειες, εμφανίζονται οι: **Καστανιά** (500), **Ρεντίνα** (400), **Σμόκοβο** (300), **Πετρίλο** (1.000). Αν θεωρήσουμε ότι η κάθε οικο-

154. **Φρανσουά Πουκ(ε)βίλ** (Μαλω 1770-Παρίσι 1838), Γάλλος περιηγητής και συγγραφέας. Σπούδασε ιατρική στο Παν/μιο του Παρισιού. Μέλος της επιστημονικής αποστολής που συνόδευσε τον Ναπολέοντα Βοναπάρτη στην εκστρατεία της Αιγύπτου (1798). Αναχώρησε από την Αίγυπτο το 1799 για λόγους υγείας με σκοπό να επιστρέψει στη Γαλλία. Το πλοίο, όμως, στο οποίο επέβαινε κατελήφθη από αλγερινό πειρατικό στην Αδριατική και συνελήφθη αιχμάλωτος. Το πειρατικό ναύαρχο στην Πύλο και ο Πουκεβίλ αιχμαλωτίστηκαν από τους Τούρκους και παρέμεινε έκλειστος στην **Τριπολιτσά**. Το 1800 φυλακίστηκε στο Γεντί Κουλέ (Επταπύργιο) της **Θεσσαλονίκης** επί δύο έτη και απελευθερώθηκε μετά από διαβήματα του γαλλικού Προξενείου (1801). Κατά την αιχμαλωσία του, έμαθε τη Νεοελληνική γλώσσα και ασχολήθηκε με την ποίηση. Επέστρεψε στη Γαλλία, όπου αναγορεύθηκε διδάκτωρ της Ιατρικής, αλλά εγκατέλειψε την επιστήμη του χάρin της συγγραφής. Τύπωσε τις αναμνήσεις του από την Ελλάδα με τον τίτλο «*Voyage en Moree*», 3 τόμοι, Paris 1805, έργο που αφιέρωσε στον Ναπολέοντα, ο οποίος τον είχε εκτιμήσει από την εποχή της Εκστρατείας της Αιγύπτου ως πρακτικό, αποφασιστικό, τολμηρό και κυρίως πιστό οπαδό του. Αποτέλεσμα της έκδοσης του βιβλίου του ήταν να διοριστεί το ίδιο έτος γενικός επίτροπος της Γαλλίας στην **Ήπειρο**, δηλαδή πρόξενος της Γαλλίας στην Αυλή του **Αλή πασά**, με την πρόθετη εντολή να μελετήσει και να περιγράψει τον κλασικό ελληνικό χώρο και τα ήθη και τα έθιμα του ελληνικού λαού. Παρέμεινε **στα Ιωάννινα** από το 1806 μέχρι το 1815. Κατά το πρώτο έτος της εκεί παραμονής του, περιηγήθηκε την Ήπειρο, την Θεσσαλία, την Μακεδονία και την Ακαρνανία. Μετά την Συνθήκη του Τίλσιτ (8 Ιουλ. 1807) ο **Αλή πασάς** στράφηκε προς την Αγγλία για να εξασφαλίσει βοήθεια στα φιλόδοξα σχέδιά του να εγκαθιδρύσει ουσιαστικά αυτόνομη ηγεμονία, που θα περιλάμβανε την Ελλάδα. Αποτέλεσμα της μεταστροφής ήταν να τεθεί ο Πουκεβίλ ουσιαστικά σε κατ' οίκον περιορισμό από το 1807 μέχρι το 1815, οπότε, μετά την Παλινόρθωση των Βουρβόνων, καταργήθηκε το Προξενείο των **Ιωαννίνων**. Ο Πουκεβίλ μετατέθηκε ως πρόξενος της Γαλλίας στην **Πάτρα**, όπου παρέμεινε επί ένα έτος (1815-1816), κατά το οποίο περιηγήθηκε την Πελοπόννησο. Στις 6 Αυγ. 1816 ανακλήθηκε στην Γαλλία, όπου ασχολήθηκε με την συγγραφή του δεύτερου βιβλίου του (το οποίο θεωρείται και το καλύτερο έργο του) με τίτλο «*Voyage dans la Grece*» (Παρίσι 1820, σε 5 τόμους, και β' έκδ. Παρίσι, 1826-1827, 6 τόμοι με νέα διάρθρωση). Το 1819 εξελέγη αντεπιπέλλον μέλος και το 1827 τακτικό μέλος της Ακαδημίας. Παρέμεινε μέχρι το τέλος του βίου του στο Παρίσι και αναμίχθηκε στη **φιλελληνική δραστηριότητα** μετά την έναρξη της Επανάστασης του 1821. Κατά τη διάρκεια του Αγώνα, εξέδωσε το τρίτο έργο του, με τον τίτλο «*Histoire de la regeneration de la Grece...*», Παρίσι 1824, 4 τόμ. («*Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης, ήτοι η Αναγέννησις της Ελλάδος*»). Εκτός από τα τρία μεγάλα έργα του, είχε έντονη συγγραφική δραστηριότητα σχετικά με την Ελλάδα, με ποικίλα δημοσιεύματα και άρθρα, κυριότερο από τα οποία θεωρείται το κεφάλαιο «*Grece*» στο γενικότερο έργο *L' Univers. Histoire et description de tous les peuples*» (Παρίσι 1835, έκδ. Didot). Η συμβολή του στο **Φιλελληνικό Κίνημα** υπήρξε σημαντική. Το «*Voyage dans la Grece*» (1820), που μεταφράστηκε λίγο αργότερα σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες, ήταν το πρώτο βιβλίο από αυτόπτη μάρτυρα που περιγράφει περιήγηση στην Ελλάδα στις παραμονές του Αγώνα, ενώ το «*Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης...*» θεωρήθηκε βασικό έργο για τη μελέτη της Επανάστασης κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα [βλ. λήμμα στην εγκυκλ. «*Πάνυρος-Larousse-Britannica*», τόμ. 50 (1992), σ. 272. **Κυριάκος Σιμόπουλος**, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τόμ. Γ-1, σ. 31-60 και Γ-2, σ. 324-409, Αθήνα 1985 (β' έκδοση), με την εκεί βιβλιογραφία. **Wilhelm Barth & Max Kehrig-Korn**, *Die Philhellenenzerit*, Μόναχο 1966].

γένεια είχε τον αποδεκτό μέσο όρο 5 άτομα, τότε προκύπτει ότι η **Καστανιά** είχε 2.500 κατοίκους, η **Ρεντίνα** 2.000, το **Σμόκοβο** 1.500 και το **Πετρίλο** 5.000 κατοίκους. Τα δημογραφικά αυτά δεδομένα, αν είναι αληθή, γιατί από πολλούς αμφισβητούνται, μπορούν περισσότερο να εκτιμηθούν, όταν σκεφτούμε ότι το **Αργίνιο** κατά το 1868 είχε κάτω από 2.500 κατοίκους και η **Λαμία** πριν από το Εικοσιένα 5.000.¹⁵⁵

Ο Πουκεβίλ μας παρέχει σημαντικές πληροφορίες, ακόμη και για τη χλωρίδα: αναφέρει 120 περίπου είδη δέντρων στη Δυτική Ελλάδα, θεωρώντας την πληροφορία αυτή μόνον ενδεικτική για τους ενδιαφερόμενους βοτανολόγους.¹⁵⁶ Κυρίως όμως πληροφορίες ιστορικές, γεωγραφικές, πληθυσμιακές και γενικότερα τις εντυπώσεις του, από το λαό των **Αγράφων**:¹⁵⁷

«*Ενα πλήθος χωριά, γράφει, κατοικούμενα από Ελληνες ράτσας καθαρής... Οι γενναίες τους και ρωμαλέες οικογένειες θεωρούνται σαν φυλάκια στρατιωτικά, αποτραβηγμένα και κατατρεγμένα απ' την τύχη τους, που όμως παραμένουν σ' αυτά τα φρούρια για να μαρτυράνε τα δικαιώματα της Πατρίδας, στο ιερό τους έδαφος και να τα διεκδικήσουν σε καιρούς προκαθορισμένους απ' την πρόνοια. Δάση μεγαλόπρεπα, μια φύση επιβλητική, προσδίδουν το χαρακτήρα στα βουνά και τους ορίζοντες της αρχαίας αυτής των Ελλήνων χώρας, που τώρα κατάντησε το έσχατο άσυλο των καταπιεζομένων απογόνων. Τέτοια είναι στο σύνολό της η περιοχή των Αγράφων, την οποία όμως οι απόκρημνες θέσεις, δεν κατόρθωσαν να την απαλλάξουν εξ ολοκλήρου, απ' την καταδυνάστευση του σατράπη των Ιωαννίνων (Αλή πασά)*».¹⁵⁸

«*... Η επαρχία Αγράφων έχει τη μορφή μιας σειράς γεισωμάτων, που μόνον αγριοκάτσικα τα πατούν, όταν το καλοκαίρι λιώνουν τα χιόνια. Σ' αυτήν την αιολική κορυφογραμμή υψώνονται οι κανονικοί άνεμοι που φυσούν στις ακτές με την ανατολή και τη δύση του ηλίου. Οι ναυτικοί τους λένε στεριανές αύρες. Στα σημεία συγκέντρωσης των πηγών, όπου σχηματίζονται ποτάμια που αρδεύουν τις κοιλάδες, υπάρχουν πολλά χωριά ακραιφνώς ελληνικών οικογενειών, που τα εύρωστα μέλη τους μοιάζουν να έχουν ταχθεί εκεί φύλακες στις επάλξεις, καταφύγια για τις συμφορές, για να επιβεβαιώνουν και να διεκδικούν, σε χρόνο που υποδεικνύει η Θεία Πρόνοια, τα δικαιώματα των χριστιανών στο νερό, έδαφος της πατρίδας τους...*».¹⁵⁹

Ιδιαίτερη αναφορά θα κάνει για τα **τσελιγκάτα των Αγράφων**. Σημειώνουμε εδώ ότι οι συστηματικές προσπάθειες για την εκμετάλλευση της παραγωγής των τσελιγκάτων της Πίνδου γίνονται από αρχές του ΙΗ' αιώνα. Το 1719 οι Γάλλοι ιδρύουν στο **Μέτσοβο** μεγάλο

155. Μάρκου Α. Γκιόλια, «Οι λειτουργίες του κοινωνικού και πολιτιστικού χώρου της Ευρυτανίας και των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατία», Σύναξις Ευγένιος ο Αιτωλός και η εποχή του (Καρπενήσιον, 12-14 Οκτωβρίου 1984), εκδ. Ι. Μητρ. Καρπενησίου και Σύνδεσμος "Ευγένιος ο Αιτωλός", Αθήναι 1986, σ. 351-352. Δημητρίου Στ. Τολη, Το χωριό Καροπλέσι και η περιοχή των Αγράφων. Ιστορία-Λαογραφία, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 50.

156. F.C.H.L. Pouqueville, Voyage de la Grece, Paris 1826-1827 (β'), τόμ. 2, σ. 273-275. Πρβλ. Χ.Α. Διαπούλη, Ελληνική χλωρίς, κλειδές προσδιορισμού των ελληνικών φυτών αυτοφυών και καλλιερηγμένων, 1939, 1, σ. 3-245.

157. F.C.H.L. Pouqueville, Voyage de la Grece, Paris 1826-1827 (β'), τόμ. Δ', σ. 14-21.

158. Ευρ. Μπουκουβάλα, Το Αρματολίκι των Αγράφων, Αθήνα 1980-1981, τόμ. Α', σ. 180.

159. Φρ. Πουκεβίλ, Ταξίδι στην Ελλάδα: Στερεά-Αττική-Κόρινθος, μτφρ. Μίρκα Σκάρα, εκδ. Αφών Τολιδή, Αθήνα 1995 = Ευρυτανικά Χρονικά, τεύχ. 29 (Ιαν.-Φεβρ.-Μάρτ. 2009), σ. 39.

αποθηκευτικό κέντρο,¹⁶⁰ όπου συγκεντρώνουν ποικίλα κτηνοτροφικά προϊόντα και πρώτες ύλες για την υφαντουργία και τη βυρσοδεψία: μαλλιά ακατέργαστα και κατεργασμένα, δέρματα ήμερων και άγριων ζώων, κάπες, τυροκομικά και άλλα. Ο Πουκεβίλ μιλάει για το «ανταγωνιστικό διαμετακομιστικό κέντρο που δημιουργούν οι Γάλλοι έμποροι στο Μέτσοβο, πάνω στην Πίνδο». Ένα μέρος των προϊόντων από τα τσελιγκάτα των Αγράφων διοχετεύεται στις αποθήκες του Μετσόβου και από εκεί μαζί άλλα μεταφέρεται για εξαγωγή στα λιμάνια. Η κίνηση των εξαγωγών καλύπτει ένα φάσμα προϊόντων και κτηνοτροφικών πρώτων υλών. Από τα γειτονικά λιμάνια του Αμβρακικού κόλπου, της Βόνιτσας και των Σαγιάδων εξαγονται όχι μόνο δημητριακά και ξυλεία, αλλά και χιλιάδες ζώων, καθώς και κτηνοτροφικές πρώτες ύλες: μαλλιά διαφόρων ειδών, δέρματα από πρόβατα, γίδια, βόδια, χοίρους, αρκούδες, λαγούς, αλεπούδες, κουνάβια και άλλα. Τα κέντρα υποδοχής των εξαγωγών είναι οι ευρωπαϊκές πόλεις: Μασσαλία, Τουλών, Λιβόρνο, Αγκώνα, Τεργέστη, Βιέννη.¹⁶¹ Το ύψος των εξαγωγών από τα Τσελιγκάτα των Αγράφων είναι συναρτημένο με την αύξηση της κτηνοτροφικής παραγωγής και τις δυνατότητες απορρόφησης. Κατά τα τέλη του ΙΗ' και τις αρχές του ΙΘ' αιώνα υπολογίζεται ότι εξαγονται από την περιοχή ετησίως τα ακόλουθα: περισσότερα από 40.000 γιδοπρόβατα, 2.000 βοοειδή, 200.000 οκάδες μαλλιά, 100.000 οκ. βούτυρο, 200.000 οκ. τυρί, 2.000 οκ. κερύ, 15.000 φορτώματα κρασί 100 οκάδων το καθένα.¹⁶² Ο περιηγητής Leake, όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα, δεν καταγράφει μόνο τις ποσότητες των εξαγόμενων προϊόντων από τα Άγραφα, αλλά αναφέρει και τις τιμές για το καθένα. Η αναζήτηση του χρήματος συντελεί στην απονάρκωση της τοπικής κοινωνίας. Το χρήμα αποτελεί το υπόστρωμα της συναλλακτικής ζωής. Είναι το αίμα του κοινωνικού σώματος.¹⁶³

Η Ελληνικότητα του λαού των Αγράφων, που διαπίστωσε ο Πουκεβίλ, ήταν ήδη κατοχυρωμένη με τη συνθήκη του Ταμασίου του έτους 1525, με ρητό όρο της οποίας, «*Ουδεμία τουρκική οικογένεια επιτρέπεται να κατοικήσει στα χωριά των Αγράφων*», και διατηρήθηκε σ' όλη την τουρκοκρατία (μέχρι τους χρόνους του Αλή πασά).

Και ο Άνθιμος Γαζής στην επανέκδοση της γεωγραφίας του Μελετίου το 1807,¹⁶⁴ βεβαιώνει ότι: «*Το δυτικόν μέρος της Θεσσαλίας, υπό τας υπωρείας της Πίνδου κείνται τα χωριά των Αγράφων, κατοικούμενα όλα από Έλληνες*».

Πολυσήμαντες παρατηρήσεις για τους κλέφτες των Αγράφων και της Ευρυτανίας κάνει ο Rouqueville, γνώστης της αρχαίας αιτωλικής ιστορίας: «*Τους καθαρόαιμους Αιτωλούς, την ανεμελιά τους, την περιφρόνησή τους προς τον θάνατο, καθώς ζούσαν συνέχεια σε εμπόλεμη κατάσταση και την επιρρέειά τους στις ληστρικές επιδρομές, ξαναβρίσκουμε στους λαούς*

160. Ι. Λαμπρίδη, *Ηπειρωτικά Μελετήματα. Μέτσοβον και Σεράκου*, Αθήνα 1888, σ. 49.

161. Fr. Rouqueville, *Voyage...* Και μετάφραση: *Ταξίδι στην Ελλάδα: Ήπειρος*, (μτφρ. Π.Γ. Κώτσου), Αθήνα 1994, σ. 370, 382-384.

162. W.M. Leake, *Travels in Northern Greece*, London 1835, τόμ. 4, σ. 272-273.

163. Μάρκου Α. Γκιόλια, *Ιστορία της Ευρυτανίας...*, ό.π., σ. 42-43.

164. Ανθίμου Γαζή, *Γεωγραφία παλαιά και νέα του Μελετίου*, Εν Βιέννη 1807, τόμ. Β', σ. 447 υποσ. α'.

των ορέων Ἄγραφα και Καρπενήσι. Ψηλοί, καλοκαμωμένοι, γεμάτοι ενέργεια από αυτή που χαρίζει ο ζωτικός αέρας των βουνών, μαζί με το γάλα της μάνας τους θηλάζουν και **μιαν υπερηφάνεια** που τους έκανε πάντοτε ικανούς να αποτρέπουν κάθε απόπειρα επιβολής της τυραννίας. Απ' αυτό προέρχονταν και οι αγώνες που έδωσαν για μεγάλο χρονικό διάστημα ενάντια στους σατράπες της Θεσσαλίας. Σ' αυτές τις εκστρατείες που υπαγόρευε πνεύμα αντιποίνων, οι ορεισίβιοι Αιτωλοί, εδώ και χρόνια, ερήμωσαν τα τούρκικα χωριά της Θεσσαλίας κι ύστερα επέστρεψαν στα λημέρια τους **με το τίμημα και το στέφανο της νίκης**. Αντί όμως να σκορπούν τα λάφυρα σε διασκεδάσεις, όπως συνήθιζαν οι πρόγονοί τους, μερικές οικογένειες που πλούτισαν, **επιδόθηκαν στο εμπόριο**. Τα καινούρια συμφέροντα υπαγόρευσαν **αλλαγή στα ήθη**. Μερικά χωριά σημαδεύτηκαν από αυτή την ευημερία ορισμένων που ακολούθησαν τη νέα τάση. Για να βρουν αγορές για τα προϊόντα τους, χρειάστηκε να επιδιώξουν φιλικές σχέσεις με τους Τούρκους. Τότε η ορεινή Αιτωλία αναγνώρισε την κυριαρχία του σουλτάνου, αλλά σε περιορισμένο βαθμό και μόνο μερικοί **επαναστάτες** συνέχισαν, με προσωπικό τους κίνδυνο, να είναι **κλέφτες ή ληστές**.¹⁶⁵ Αναφέρεται με θαυμασμό στον κλεφταρματολό των Αγράφων **Μπουκουβάλα**,¹⁶⁶ στον **Παλαιόπουλο**,¹⁶⁷ στον **Κατσαντώνη** κατά τη σύναξη των κλεφταρματολών υπό τον Ιω. Καποδίστρια το 1807 στη Λευκάδα: Ο πανηγυρικός χαρακτήρας της συγκέντρωσης δημιουργεί μεγάλη ψυχική ευφορία, όλοι οι κλέφτες ορκίζονται με γυμνά τα γιαταγάνια στην **ιερή υπόθεση της απελευθέρωσης της πατρίδας** και πρώτος ορκίζεται για λογαριασμό όλων ο **Κατσαντώνης**, κατά τον Rouqueville: «**Ο Κατσαντώνης, ενεργών εκ μέρους απάντων των οπλαρχηγών, ωρκίσθη να μη καταθέση τα όπλα πριν ίδη την ανεξαρτησίαν της Ελλάδος, υπό την ισχυράν υπηκοότητα του ορθοδόξου αυτοκράτορος της Ρωσσίας, και ανέμενον τας ημέρας της χάριτος, αίτινες δεν εβράδυνον να φωτίσωσι την Ελλάδα**».¹⁶⁸ Επανερχόμενος από τη συνέλευση της Λευκάδας στα βουνά της Ευρυτανίας-Αγράφων, ο **Κατσαντώνης** «**κατετρύπωνεν τους δερβεναγάδες παντού**».¹⁶⁹ Έμεινε «**ο μόνος πιστός εις τον όρκον του, (ο οποίος) επειράθη να εμψυχώση τον ζήλον των λαών της Αιτωλίας**».¹⁷⁰ Σημειώνει μάλιστα ότι ο αριθμός **σαράντα** στην παράδοση των κλεφτών ήταν συμβολικός, ο οποίος κατά τον Rouqueville συμβόλιζε τους **Σαράντα Μάρτυρες Αγίους**, που ήταν προστάτες τους και πρότυπο αντοχής και αλληλεγγύης στα βασανιστήρια και τους διωγμούς.¹⁷¹

Στον πίνακα του Πουκεβίλ που θα παραθέσουμε πιο κάτω, αναφέρονται **59 χωριά των Αγράφων** και οι οικογένειες κάθε χωριού την εποχή εκείνη, και προσθέτουμε εντός παρενθέσεως τα άτομα με υπολογισμό ανά 5 για κάθε οικογένεια, σύμφωνα με την τουρκική συνήθεια.

165. F.C.H.L. Rouqueville, *Voyage de la Grece*, Paris 1826-1827 (β'), τόμ. 4, σ. 33-34.

166. F.C.H.L. Rouqueville, *Voyage de la Grece*, ό.π., τόμ. 3, σ. 327.

167. F.C.H.L. Rouqueville, *Ιστορία της ελληνικής επαναστάσεως, ήτοι η αναγέννησις της Ελλάδος*, μτφρ. Ξ.Δ. Ζυγούρα, Αθήναι 1890, τόμ. 1, σ. 40.

168. F.C.H.L. Rouqueville, *Ιστορία της ελληνικής επαναστάσεως...*, ό.π., σ. 157-158.

169. Ν.Κ. Κασμούλη, *Ενθυμήματα στρατιωτικά της επαναστάσεως των Ελλήνων*, τόμ. 1, Αθήνα 1940, σ. 61.

170. F.C.H.L. Rouqueville, *Ιστορία της ελληνικής επαναστάσεως...*, ό.π., σ. 164.

171. F.C.H.L. Rouqueville, *Voyage...* Και μετάφραση: *Ταξίδι στην Ελλάδα. Στερέα Ελλάδα-Αιτική-Κόρινθος*, μτφρ. Μίρκας Σκάρα, Αθήνα 1995, σ. 195-196.

Πρέπει να σημειώσουμε ότι στον πίνακα του Γάλλου περιηγητή:

α) Δεν αναφέρονται πολλά χωριά, κυρίως αυτά που βρίσκονται στα ριζά των Αγράφων (του Θεσσαλικού κάμπου). Ο κατάλογος με **τα 59 χωριά** έχει τη σημείωση, **«όλων Ελληνικών»**.

β) Το σύνολο των οικογενειών σύμφωνα με τον πίνακα, ανέρχεται σε 5.824 και με συνολικό

αριθμό κατοίκων, με υπολογισμό ανά 5 άτομα για κάθε οικογένεια, $5.824 \times 5 = 29.120$ άτομα.

Όμως η **περιοχή των Αγράφων**, όπως προκύπτει από τους πίνακες για τα χρόνια αμέσως μετά την Επανάσταση του 1821, **τα Άγραφα έχουν 245 χωριά και οικισμούς**, κατά δε τον Κασομούλη, **«εμπεριείχον το πάλοι 180 χωριά και κωμοπόλεις»**.¹⁷²

γ) Για το χωριό **Ασμοκονο**, ο Πουκεβίλ σημειώνει, ότι βρίσκεται σε απόσταση μιας ώρας από το χωριό **Λιάσκοβο** (δημ. Πετρωτό) Αργιθέας, για να μη δημιουργηθεί σύγχυση με το Σμόκοβο (σημ. Λουτροπηγή) του Δήμου Μενελαΐδας. Ούτε βέβαια πρόκειται για λάθος, αφού προσδιορίζει τη γεωγραφική του τοποθέτηση και τον αριθμό των κατοίκων του (200). Στους πίνακες όμως, που καθόρισαν τους Δήμους με τους οικισμούς της επαρχίας Καρδίτσας, δεν αναφέρεται χωριό με αυτό το όνομα. Ίσως πρόκειται για πολύ παλιά ονομασία κάποιου οικισμού της κοινότητας Πετρωτού, ή για χωριό που διαλύθηκε και δεν υπήρχε κατά την προσάρτηση της Θεσσαλίας (1881).

δ) Για το τελευταίο χωριό του πίνακα Πουκεβίλ που το ονομάζει **«Γιαλίστρα»** με 300 οικογένειες (1.500 κατοίκους), σημειώνεται ότι χωριό με το όνομα αυτό δεν υπήρχε σε κανένα δήμο, ούτε σε καταλόγους των παλιών διοικητικών διαιρέσεων της Ευρυτανίας, αλλ' ούτε και σε καταλόγους των επισήμων απογραφών του κράτους ή χάρτες. Ο Πουκεβίλ στο έργο του (τόμ. Δ', σ. 19) αναφέρει ότι: **«στην περιοχή που ξεδιπλώνεται στα ΒΔ, βλέπει κανείς τα Άγραφα (το χωριό) άλλοτε πρωτεύουσα του Καντονίου, τη Βούλπη, τη Γιαλίστρα και την Αγία Τριάδα, χωριουδάκια που βρίσκονται στις όχθες ενός ποταμού ο οποίος εκβάλλει στον Ασπροπόταμο (Αχελώο) έπειτα από διαδρομή πέντε ωρών»**, και στη συνέχεια αναφέρει **για οροπέδιο που τελειώνει στο Πετρίλο, δηλαδή τη Νεβρόπολη**. Ο Πάνος Βασιλείου,¹⁷³ για το θέμα αυτό αναφέρει: **«με αυτές τις πληροφορίες δεν μπορούμε να τοποθετήσουμε κάπου με ακρίβεια τη Γιαλίστρα. Όμως γιατί πουθενά δεν αναφέρει το χωριό Καροπλέσι και γιατί ως τώρα δεν έτυχε να συναντήσουμε αλλού το όνομα Γιαλίστρα, υποθέτουμε ότι το χωριό αυτό αντιστοιχεί στο Καροπλέσι»**. - Τέλος, ο παπα-Βασίλης Χαρ. Σιούφας,¹⁷⁴ ίσως και από τοπικιστικούς λόγους ορμώμενος, ταυτίζει τη **Γιαλίστρα** με το χωριό του τη **Γράλιστα** (Ελληνόπυργο). Γράφει: **«Πρώτη πηγή πληροφοριών για τον πληθυσμό της Γράλιστας έχουμε το βιβλίο του Rouquerville (ό.π., τόμ. IV, σ. 17). Εκεί αναφέρεται ένα χωριό με το όνομα Γιάλιστρα με πληθυ-**

172. Νικολάου Κασομούλη, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, τόμ. Α', Αθήνα 1939, σ. 94 σημ. 3.

173. Πάνου Βασιλείου, *Η Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων επί τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1970, σ. 40.

174. Παπα-Βασίλη Χαρ. Σιούφα, *Ελληνόπυργος το Χωριό μου. Ιστορία-Λαογραφία-Παραδόσεις-Έθιμα*, Αθήνα 1986, σ. 97 και σημ. 155.

σμό 300 οικογένειες. Από πολλά στοιχεία φαίνεται, όμως, καθαρά, πως η **Γιάλιστρα** ταυτίζεται με την **Γράλιστα**. Γιατί ο Πουκεβίλ την τοποθετεί **στ' Άγραφα**, όπου και η **Γράλιστα**, κι ύστερα η γεωγραφική αταξία του έργου του μας επιτρέπει να υποστηρίξουμε με σιγουριά την άποψή μας. [Η αταξία προκύπτει από πολλά στοιχεία: **α)** Χωριά της Ευρυτανίας τα τοποθετεί στα **θεσσαλικά Άγραφα**. **β)** Αναφέρει ονόματα πολλών χωριών **παραποιημένα**, π.χ., την Καϊτσα την λέγει Καγκίτσα, τη **Μπεζούλα Μπεζπούλα**, την Πορτή Μπόρτη κλπ. **γ)** Ακόμα αναφέρει το χωριό αυτό (τη **Γιάλιστρα**) στον πίνακα της περιοχής Πετρίλου, μαζί με τα χωριά Μαυρομάτι, Σκλάταινα (τη σημερινή Δρακότρυπα), Βατσουνιά και **δεν αναφέρει άλλα χωριά σημαντικά της ίδιας περιοχής** όπως το Φανάρι, τα Κανάλια, τον **Μεσενικόλα**, το **Βουνέσι** κ.ά.]»

Παραθέτουμε στη συνέχεια τους πίνακες του Πουκεβίλ με τα χωριά Αγράφων κλπ:¹⁷⁵

Χωριά των Αγράφων: Rentina (Ρεντίνα), οικογ. 400 (πληθυσμός 2.000). Smokono (Σμόκοβο=Λουτροπηγή), 300 (1.500). Para (Πάπα=Μεσοχώρι), 40 (200). Gagitsa (Καϊτα=Μακρυρράχη), 200 (1.000). Granitsa (Γρανίτσα), 40 (200). Anidia (Απιδιά), 100 (500). Photiana (Φωτιάνα=Αηδονοχώρι), 40 (200). Zog(o)loroulo (Ζωγλόπι=Ραχούλα), 70 (350). Mastrogiani (Μαστρογιάνι=Αμάραντος), 80 (400). **Castania (Καστανιά)**, 500 (2.500). **Tetaghi (Τεταΐ=Λαμπερό)**, 40 (200). **Ag. Georgios (Άγιος Γεώργιος)**, 30 (150). Velisi (Βελέσι=Δαφνοσηλιά), 80 (400). Sekliza (Σέκλιζα=Καλλίθηρο), 30 (150). Blasi (Βλάσι), 150 (750). **M. Corona (Μονή Κορώνας=Βλάσδο=Μοσχάτο)**, 40 (200). **Neochori (Νεοχώρι)**, 100 (500). **Keracha (Κερασιά)**, 40 (200). **Stogos (Στούγκο=Κρυονέρι)**, 35 (175). Borti (Πορτή), 40 (200). **Bezroula (Μπεζούλα)**, 50 (250). Mavromati (Μαυρομάτι), 50 (250). Grapsista (Γόμφοι), 30 (150). Vatsounia (Βατσουνιά), 200 (1.000). Sclatena (Δρακότρυπα), 20 (100). Petrilos (Πετρίλια), 1.000 (5.000). Leontitos (Λεοντίτο), 100 (500). Comroiana (Κουμπουριανά), 50 (250). Asmokono (:), 40 (200). Bocovitsa (Μπουκοβίτσα=Ανθρό) 60 (300). Liaskono (Λιάσκοβο=Πετρωτό), 40 (200). Zelynitsa (Ζελνίτσα=Πρασιά), 50 (250). Raftoroulo (Ραυτόπουλο), 30 (150). Meg. Vrania (Μεγ. Βραγκιανά), 60 (300). Mic. Vrania (Μικρά Βραγκιανά), 30 (150). Agrafa (Άγραφα, χωριό), 60 (300). Merasi (Μάραθος), 30 (150). Monastiraki (Μοναστηράκι), 18 (90). Vouli (Βούλη), 30 (150). Paleo Catouna (Παλαιοκάτουνο), 10 (50). Coniani (Κόνιαβη=Λημέρι), 6 (30). Tataraina (Μονή Τατάρνας), (κάτ. 10). Fragyistais (Ανατ. Φραγκίστα), (-). Fragyistais (Δυτ. Φραγκίστα), 100 (500). Kerasono (Κεράσοβο=Κερασσοχώρι), 60 (300). Chryso (Χρύσω), 80 (400). Elsani (Ελσανή=Μαυρομάτα), 10 (50). Besa (Μπέσια=Δάφνη), 10 (50). **Mon. de Moucha (Μονή Μούχας, Μούχα)**, 20 (100). Clitsos (Κλειστός), 80 (400). Vracha (Βράχα), 40 (200). Fourni (Φουρνά), 400 (2.000). Cochlia (Χόχλια), 60 (300). Helova (Έλοβα=Αγ. Χαράλαμπος), 20 (100). Damiani (Δομιανοί), 20 (100). Ag. Triada (Άγια Τριάδα), 60 (300). Neochorion (Νεοχώρι Τυμφρηστού), 150 (750). Paleo Castro (Παλαιόκαστρο), 40 (200). **Ghialista (Καροπλέσι;)**, 300

175. F.C.H.L. Rouqueville, *Voyage de la Grece*, Paris 1826-1827, τόμ. 4, σ. 17-25. Χριστόφορος Δ. Αλεξάκης, *Άγραφα. Ιστορία-Γεωγραφία-Μνημεία*, ό.π., σ. 264-265, 279-280.

(1.500).

Vlacho-Choria, Noms Villages, Nobre Fam (Βλαχοχώρια):¹⁷⁶ Argoianades 10. Crosicades 30. Voutiro 30. Nostima 20. Micro Chorio 30. Dermati 10. Lastovo 20. Rekistas 20. Fidakia-Parousi 30. Calesmenos 30. Spartais 30. Stenoma 30. Pavlopoulo 20. Terava 10. Viniapidia 5. Episcopi 6. Viniani 50. Marathias (Tr. Oya) 150. Milotica 10. Chotemi 15.

Politochoria, Noms Villages, Nobre Fam (Πολιτοχώρια):¹⁷⁷ Carpenision 1.000. Laspi 40. Bresi 10. Miara 10. Agiandreas 30. Mouzilon 30. Krapsi 30. Trano Chorio 150. Carytsa 30. Castanoula 20. Corpena 20. Rosca 10. Sclytza 20. Tzelista 20. Doumnitsa 50. Amblani 250. Stavous 20. Krikelo 150. Tzinkrelon 30. Aniada 30. Marino 10. Selo 30. Psena 15. Diolana 20. Koritsana 10. Coutiva 6.

176. Η διαίρεση του καζά Καρπενησιού σε ναχιγιέδες γίνεται κυρίως με βάση τα γεωφυσικά δεδομένα, αλλά και τις οικονομικές δραστηριότητες των κατοίκων. Ο κύριος άξονας του διαχωρισμού των ναχιγιέδων είναι ο Καρπενησιώτης ποταμός, που τέμνει καθέτως την περιοχή. Προς την αριστερή ή ανατολική κοίτη του ποταμού και ως τα χωριά Καρίτσα, Καστανούλα και Δομνίστα εκτείνονται τα λεγόμενα Βλαχοχώρια. Πρόκειται για μια ομάδα χωριών, τα οποία έχουν ως κύρια παραγωγική δραστηριότητα την κτηνοτροφία και μερικά από αυτά τη βιοτεχνική επεξεργασία των προϊόντων της. Τα Βλαχοχώρια του καζά Καρπενησιού είναι μικρές, αλλά καλά οργανωμένες και συγκροτημένες κοινότητες. Πρόκειται για 16-17 χωριά. Στον αριθμό αυτό δεν συμπεριλαμβάνονται η Βίνιανη, ο Μαραθιάς και η Επισκοπή, που κακώς ο Rouquerville τα τοποθετεί στα Βλαχοχώρια του Καρπενησιού, ενώ ανήκουν στα αντίστοιχα του καζά Κερασόβου. Ο συνολικός πληθυσμός των χωριών του ναχιγιέ είναι 2.780 κάτοικοι. Τα περισσότερα από τα χωριά του ναχιγιέ εμφανίζουν μια δημογραφική ισορροπία. Δεν παρουσιάζουν μεγάλες πληθυσμιακές αποκλίσεις, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις. Οι Κορυσχάδες, το Βούτυρο, το Μικρό Χωριό, τα Φιδάκια (Παπαρούσι), το Καλεσμένο, ο Σπαρτιάς και το Στένωμα έχουν από 150 κατοίκους, το Παυλόπουλο, το Νόστιμο, το Λάστοβο και η Ερκίτσα από 100, το Χωτέμι 75, οι Γοργιανάδες, το Τέρνοβο, η Μιλότικα και το Δερμάτι από 50. Υπάρχει ωστόσο ένα πρόβλημα στις πρόχειρες αυτές στατιστικές καταγραφές του Rouquerville για το κάθε χωριό. Δεν είναι ξεκαθαρισμένο αν ο περιηγητής συμπεριλαμβάνει στους αναφερόμενους αριθμούς και τους εποχικούς ποιμένες, που το φθινόπωρο κατέρχονται με τα κοπάδια τους στα χειμαδιά. Η ανεπαρκής καταγραφή των κατοίκων ήταν ένα πρόβλημα, που αντιμετώπισε και το νεοελληνικό κράτος κατά τα πρώτα χρόνια της οργάνωσής του. Τα μισά περίπου Βλαχοχώρια της περιοχής ήταν ημινομαδικά. Κατά τη διάρκεια του χειμώνα λίγες οικογένειες έμεναν στις εστίες τους, κατανυόμενες με την υφαντική.- Το δεύτερο πρόβλημα έχει σχέση με τον τρόπο υπολογισμού των κατοίκων. Ο Rouquerville υπολογίζει γενικά τον πληθυσμό κατά οικογένεια, με βάση τον διεθνή μέσον όρο των 5 ατόμων για την καθεμία. Στην περιοχή όμως η οργάνωση της οικογένειας είναι κατά σημαντικό ποσοστό πατριαρχική. Ιδίως στα Βλαχοχώρια, όπου υπάρχουν συγκροτημένα τσελιγκάτα, επικρατεί ο τύπος της διευρυμένης ή σύνθετης οικογένειας, που αριθμεί περισσότερα άτομα. Κάποτε μάλιστα και διπλάσια. Οι παρατηρήσεις αυτές ισχύουν και για αρκετά χωριά των Αγράφων, όπου οι ποιμένες επίσης έχουν οργανωμένα τσελιγκάτα και είναι εποχικά μετακινούμενοι (Μάρκου Α. Γκιόλια, *Ιστορία της Ευρτανίας...*, ό.π., σ. 107-108).

177. Προς τη δυτική πλευρά της κοίτης του ποταμού Καρπενησιώτη εκτείνονται κατά μήκος τα λεγόμενα Πολιτοχώρια. Δεν είναι πολλά, αλλά φημίζονται ανέκαθεν για την πλούσια βλάστηση και την εξαιρετική τους ομορφιά. Βρίσκονται διασπαρμένα στον χώρο που ορίζεται μεταξύ των ποταμών Ταυρωπού δυτικά και Καρπενησιώτη ανατολικά. Το νότιο όριο του ναχιγιέ είναι το Δερμάτι, ενώ προς τα βόρεια η νοητή γραμμή φτάνει ως το Στένωμα και το Παυλόπουλο, χωριό που το αναφέρει το 1648 σε επιστολή του ο Ευγένιος Γιαννούλης. Σύμφωνα με τις καταγραφές του Rouquerville, αλλά και με έγγραφα των αρχών του 19^{ου} αιώνα, τα Πολιτοχώρια της περιοχής υπολογίζονται σε 26. Σ' αυτά ανήκει και η πρωτεύουσα του καζά, το Καρπενήσι. Τα μικρότερα από τα χωριά αυτά έχουν 50 κατοίκους. Στην ουσία πρόκειται για συνοικισμούς άλλων μεγαλύτερων χωριών. Ο συνολικός πληθυσμός των χωριών είναι 2.041 οικογένειες, ήτοι 10.205 κάτοικοι. Η πληθυσμιακή εικόνα των χωριών του ναχιγιέ εμφανίζεται ως εξής: Το Καρπενήσι έχει 5.000 κατοίκους (οι μισοί περίπου μουσουλμάνοι), η Άμπλιανη (Σταυροπηγή) 1.250, το Κρίκελλο και το Μεγάλο Χωριό από 750, η Δομνίστα 250, η Λάσπη (Άγιος Νικόλαος) 200, το Συγκρέλλο, ο Άγιος Ανδρέας, το Μουζήλο, η Ανιάδα, ο Σέλλος και η Καρίτσα από 150, οι Στάβλοι, η Καστανούλα, η Σέκλιτσα, η Τσεκλίτσα και τα Δολιανά από 100, τα Ψιανά 75, η Κορίτζιανη, η Βρύση, η Μιάρια, το Κλαψί, η Ρωσκά, η Κόπραινα και το Μερινό από 50, η Κοντίβα 30 (Μάρκου Α. Γκιόλια, *Ιστορία της Ευρτανίας...*, ό.π., σ. 108-109).

Sovolakos, Noms Villages, Nobre Fam (Σοβολάκου):¹⁷⁸ Adranova 30. Velota 10. Sochoria 10. Corinita 15. Dyvitzina 10. Serkini 15. Alestya 100. Sovolakos 50. Chouni 30. Agio Vlasis 100. Arachova 30. Terova 20. Sariada 20. Kilakia 10. Castanoula 10. Brossos 150.

Γενικά, ο γεωγραφικός χώρος, από μόνος του τουλάχιστον, δεν φτιάχνει την ιστορία. Αυτήν την δημιουργούν οι άνθρωποι που επιλέγουν και οργανώνουν τον συγκεκριμένο χώρο. Ο αγραφιώτικος λαός παλεύει σαν τον Ανταίο στα λυπρά εδάφη του τόπου του, κάνοντας με την εργασία του να καρπίζονται οι ακροποταμιές και οι κλεισούρες. Ο ίδιος «ξελογγώνει» τα πλάγια για γεωργικές καλλιέργειες. Αλλά συγχρόνως καταστρέφει τα δάση. Η βασική επιλογή της οικονομικής του δράσης παραμένει η κτηνοτροφία και οι συνυφασμένοι με αυτήν κλάδοι της βιοτεχνίας.

1823: Γιαννάκης Γιολδάσης, απελπιστική η κατάσταση στα Άγραφα

Τέλη Μαΐου με αρχές Ιουνίου 1823 ο Σελιχτάρ Μπόδας εισβάλε επικεφαλής ισχυρής τουρκικής στρατιάς στον Ασπροτόταμο και στα Άγραφα. Θα φθάσει στη Νευρόπολη, θέση δυνατή. Αιχμαλώτισε πολλούς Αγραφιώτες και ρήμαξε τα χωριά που ήταν στα ριζά των Αγράφων. Όπως γράφει ο Κασμούλης, «... με το μεγάλον σώμα του ο Σελιχτάρης ετοποθετήθη εις την Ευρόπολιν, εις έν τζιφλίκι Ελληνικόν [κτήμα του Τσολάκογλου, στο Στούγγο-Κρυονέρι], θέσιν δυνατήν, και αιχμαλώτισεν και λεηλάτησεν τους περισσότερους Αγραφιώτας των χωριών του ριζού, οπού τον επροσκύνησαν». Μεταξύ των άλλων, οι ορδές του Σελιχτάρ τότε κατέστρεψαν εξ ολοκλήρου με εμπρησμό και τη Γράλιστα (Ελληνόपुरγο).¹⁷⁹

Ο Καραϊσκάκης στη δύσκολη αυτή στιγμή και ενώ ακόμη ο στρατός των Τούρκων βάδιζε από τον Ασπροτόταμο προς τα Άγραφα, έγραψε προς όλους τους «καπεταναίους (των κάτω αρματολικιών) Μήτσον Κοντογιάννην, Δήμον Σκαλτσάν, Γέρο Πανουργιάν, Οδυσσέαν Ανδρούτσον, Σιαφάκαν, Γιολδασαίους, Γεώργιον Πεσλήν να καταφθάσουν με όσην δύναμιν ημπορέσουν». Και ο ίδιος, πριν ακόμη φθάσει η βοήθεια που ζήτησε και ατρόμητος και ασυγκράτητος, όπως ήταν, επιτέθηκε με τη δική του δύναμη και με συμπαραστάτες τους υπαρχηγούς του Σωτήρη Συντεκνιώτη, Αντώνη Ζαραλή και Γιάννη Φραγκίστα και μερικούς άλλους μικρότερους ντόπιους και ξένους. «Εσύναξεν το στρατεύμα του εις την Οξυάν-Σιάμου (Καράβα), συγκεντρώθη, διαίρεσεν τακτικά τον στρατό ώστε να εισπηδήσουν από τρία μέρη απάνω τους (αυτός εστάθη εις το κέντρον)... και κατά το εσπέρας εκινήθη κατά του στρατοπέδου των

178. Τα χωριά της περοχής Σοβολάκου συγκροτούν τον τρίτο ναχιγιέ του καζά Καρπενησίου. Τα όρια του ναχιγιέ αρχίζουν από το σημείο όπου ο Καρπενησιώτης ποταμός κάμπτεται και συναντά την κοίτη του Ταυρωπού. Από εκεί προεκτείνονται νοτίως και φτάνουν ως το Παναϊτωλικόν όρος, ενώ στο δυτικό μέρος ως τον Άγιο Βλάσιο. Μέσα στον χώρο αυτό, που είναι σαν ένα φυσικό προστατευτικό οχυρό ανάμεσα σε ποταμούς και βουκοκορφές, περικλείονται τα 16 χωριά του Σοβολάκου. Ο πληθυσμός των χωριών στο σύνολό τους ανερχεται κατά τα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας σε 3.050 κατοίκους. Η δημογραφική αυτή δύναμη του ναχιγιέ κατανέμεται ως εξής κατά χωριό: Ο Προυσός, που είναι και πρωτεύουσα του ναχιγιέ, έχει 750 κατοίκους. Ακολουθούν ο Άγιος Βλάσιος με 500, η Αλέστια επίσης με 500, το Σοβολάκο με 250, η Ανδράνοβα, η Αράχωβα και η Χούνη με 150, τα Τέροβα και η Σαργιάδα με 100, η Κορίνιτσα και η Σαρκίνη με 75 το καθένα, τα Ντιβίτζινα, η Βελωτά, τα Σωχώρια, η Καστανούλα και τα Κελάκια με 50 αντιστοιχώς (Μάρκου Α. Γκιόλια, *Ιστορία της Ευρυτανίας...*, ό.π., σ. 109-110).

179. Παπα-Βοΐλη Χαρ. Σιούφα, *Ελληνόपुरγος το χωριό μου. Ιστορία-Λαογραφία-Παραδόσεις-Έθιμα*, Αθήνα 1986, σ. 52-54.

Τούρκων ευρισκομένων εις Ευρούπολιν. Οι Τούρκοι, πρώτον δειλιάσαντες, τους καρτέρεσαν εις τα οχυρώματά των, έχοντες και ιππικόν, εβοηθήθησαν, κάμπος ών, έδιωξαν την δεξιάν πτέρυγαν όπου εδιοικούσεν ο Φραγκίστας. Βαλόντες εις αταξίαν με το ιππικόν το κέντρον και το αριστερόν, οπισθοδρόμησεν ο **Καραϊσκάκης με κίνδυνον της ζωής του.** Εβράδυσεν και η νυξ διεσκέδασεν την λύπην του. Εποποθετήθη (συμπτύχθηκε) **πάλιν εις την Οξυάν**, προμηθεύων τας αναγκαίας θροφάς, και περίμενεν τας επικουρίας να κάμη και δεύτερον κίνημα... Είδεν ο Ν. Στορνάρης ότι οι Τούρκοι συγκεντρώθησαν **εις την Ευρούπολιν**, έπεμψεν βοήθειαν τον αδελφόν του Στέριον και τον Αναγνώστην Ζαρκαλήν, εξάδελφόν του με έως 300. Όλοι έστειλαν δύναμιν και ο Σιαφάκας ήλθεν μόνος του. Το στρατόπεδον ημέραν παρ' ημέραν ηύξανεν, και συστήθη έως τέσσερας χιλιάδας πεντακοσίους στρατιώτας καλούς. Ενώ (ο **Καραϊσκάκης**) ετοιμάζεν το κίνημα, ιδού ένας πεζός από τον **Σιλιχτάρην Μπόδαν** με γράμμα του προς τον **Καραϊσκάκην**, γράφων ότι το κίνημα τούτο δεν ήτον με την θέλησί του, ότι ήτον λάθος, και ό,τι έγινεν τώρα έγινεν – να αναλάβη (ο **Καραϊσκάκης**) την θέσιν του εις την επαρχίαν και να σκορπίση τας επικουρίας. Οι Τούρκοι έλαβαν ανάγκην αποστολής βοηθητικού σώματος εις το Τρίκερι [Μαγνησίας], και έγραψαν εις τον **Σιλιχτάρην** να κλείση ειρήνην με ημάς, και να τρέξη όσον τάχος εις βοήθειάν των εκεί». ¹⁸⁰

Στη μάχη αυτή στη **Νευρόπολη (Στούγγο-Κερασιά)** αναφέρεται και ο οπλαρχηγός του Καρπενησιού **Γιαννάκης Γιολλάσης**,¹⁸¹ στην από 15 Ιουνίου 1823 αναφορά του από την **Οξυά (Σιάμ)** προς την Ελληνική Βουλή (ήταν ένας που είχαν ανταποκριθεί στην πρόσκληση του **Καραϊσκάκη** να ενισχύσουν το στρατόπεδο στην **Οξυά**): «... ο **Σελιχτάρ πότας, ο Σέλλφο (Μαήλης) μέτζης, ο Ισμαήλ Κιόρης**, και άλλοι πολλοί σημαντικοί όλοι αλβανίται, με τέσσα-

180. **Νικολάου Κασομούλη**, *Ενθυμήματα στρατιωτικά της Επανάστασεως των Ελλήνων 1821-1833*, Εισαγωγή και σημειώσεις Πάνης Βλαχογιάννη, τόμ. Α', Αθήνα 1939 (επανέκδ. Ελευθέρη Σκέψις, Αθήνα 2005), σ. 303-304. Πρβ. και **Δημήτρη Κ. Αγγελή**, «Ο Γεώρ. Καραϊσκάκης απελευθερώνει τα Άγραφα (1822-1823)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 87 (2025), ιδίως σ. 219-223.

181. **Γιολλάσης ή Γιολλάσης Γιαννάκης**, καπετάνιος από την Ευρυτανία. Πρωτοστάτης στον σηκωμό της περιοχής του με τους άλλους Γιολλάσιους, τον Απρίλιο και Μάιο του 1821. Το 1823 πήρε το βαθμό του στρατηγού. Τον ίδιο χρόνο, στις 29 Αυγ., ενώ διαρκούσε η μάχη της Καλιακούδας, ο Γιολλάσης με τον Σιαδήμα, που είχαν αναλάβει με 200 παλικάρια να φυλάξουν ένα στενό στα βόρεια των ελληνικών σωμάτων που πολεμούσαν, άφησαν 400 Αλβανούς και πέρασαν κι έβαλαν τους Έλληνες ανάμεσα σε δυο φωτιές. Το αποτέλεσμα ήταν να σκοτωθούν 200 περίπου Έλληνες και μαζί μ' αυτούς και ο αρχηγός των σωμάτων εκείνων Ζυγούρης Τζαβέλλας, ο Νικ. Κοντογιάννης, Δήμος Κίτσις κ.ά. Ο τότε έπαρχος του Μεσολογγίου Κωνστ. Μεταξάς διατύπωσε αργότερα την κατηγορία ότι εξαγοράστηκαν από τους εχθρούς οι διορισμένοι να φυλάνε το στενό εκείνο πέρασμα, και τους άφησαν και πέρασαν.- Τον Απρίλιο του 1824 ο Γιολλάσης ήταν ένας από τους δικαστές του **Καραϊσκάκη** στο Αιτωλικό, που τον καταδίκασε για προδοτή, και υπογράψε την σχετική απόφαση ως στρατηγός. Κατά τον εμφύλιο πόλεμο κατέβηκε στην Πελοπόννησο και μαζί με άλλους Ρουμελιώτες που έγιναν όργανα του Κουντουριώτη, Κωλέτη κλπ. Το 1826, και αφού πλέον είχε πέσει το Μεσολόγγι, ο Γιολλάσης κατηγορούσε τον **Καραϊσκάκη** ότι ήρθε σ' επαφή με τον Κιουταχή. Σ' ένα γράμμα του που έγραψε προς τον Μήτσο Κοντογιάννη κλπ από την Αλογοβρύση στην «*Πρώτη Θεριστού*» έλεγε μεταξύ άλλων: «...*Μήτζο να μην γελασθής και ομίξης τον Βαγγέλη με τον Καραϊσκάκη. Τον καιρόν οπού έστειλε τον Αβαρκιτών του είπεν έτζι. Να ειπή του Βεζύρη να του δώση τα Άγραφα και αυτός να του βάλη εις το χέρι όλα τα παιδιά των καπεταναίων και να του δώση και το κάστρο της Αθήνας. Υπήγε και του τα είπε και ο Κιουταχής τον ύβρισεν. Είπε, πως θα κάμη αυτός να πάρη όλα τα καπετανόπουλα και την Αθήνα. Δεν ημπορεί να τα πάρη ο Βασιλιάς, πως θα κάμη αυτός να τα πάρη; ...*». Άγνωστο είναι αν ο Γιολλάσης κατηγορούσε από αντιζηλία τον **Καραϊσκάκη** ή αν και ο ίδιος είχε πέσει θύμα πληροφοριών κακών. Το γνωστό και αποδεδειγμένο γεγονός είναι, ότι ο **Καραϊσκάκης** ύστερ' από λίγον καιρό ξανασήκωσε τη Ρούμελη σ' άρματα και πέτυχε τόσες νίκες (Χρήστος Α. Στασινόπουλος, *Λεξικό της Ελληνικής Επανάστασης του 1821*, εκδ. Δεδεμάδη, Αθήνα 1979 = επανέκδ. εφημ. «*Το Βήμα*», Αθήνα 2021, τόμ. Α', σ. 372. Χριστόφορου Δ. Αλεξάκη, *Άγραφα. Ιστορία-Γεωγραφία-Μνημεία*, Αθήνα 2013, σ. 448, 452, 458, 490).

ρας σχεδόν χιλιάδας στρατού, αφ' ού επόρθησαν τα εις τους πρόποδας της Νευρόπολης χωρία, τα οποία δεν ηθέλησαν να καταφύγουν εις τα υψώματα και να φυλαχθούν, εστρατοπέδευσαν εις το κέντρον της πεδιάδος της Νεβροπόλεως εντός του πύργου και της περιοχής του τζιφληκίου Τζολάκογλου, στούγκου λεγομένου [σημ. Κρυονέρι, όπου υπάρχει τοποθεσία «τσιφλικάκι»] και σηκώσαντες ταμπούρια δυνατά μένουσιν (εκεί). Οι εδικοί μας αντιστρατοπέδευμένοι εις το χωρίον Κερασιάν, μίαν σχεδόν ώραν απέχοντες, αφ' ού έγιναν έως χίλιοι και πεντακόσιοι, ώρμησαν γενναίως κατ' αυτών, έμβασαν τους εξορμήσαντας ένδον του χωρίου, δεν εδυνήθησαν όμως να τους σηκώσουν εκείθεν, ωσάν οπού εβοηθούντο από την πεδινήν θέσιν και από τα οχυρά ταμπούρια. Οθεν επέστρεψαν πάλιν εις Κερασιάν, όπου κατά το παρόν διατρίβουσι. Κατ' αυτάς ήλθεν εις Τρίκαλα ο Κιοταγιαλής Χουραίτ πασιάς και ο Ισμαήλ πασιάς Πλιάσας, οίτινες έγραψαν αμέσως προς τον Καραϊσκάκη, έπεμψαν και ανθρώπους επίτηδες ότι το κίνημα των αλβανιτών έγινε παρά την γνώμην των και δεν δέχονται παρόμοια, αντέγραψε προς αυτούς ο Καραϊσκάκης να δώσουν οπίσω τους αιχμαλωτισθέντας, να διώξουν και από τα Άγραφα τους αλβανίτας και τότε πιστεύει εις τους λόγους των και εις αυτό λοιπόν καταγίνονται».

Στην ίδια αναφορά του ο Γιολδάσης διεκτραγωδεί και την απελπιστική κατάσταση στην οποία βρίσκονταν οι κάτοικοι των Αγράφων: «Κύριοι, η Επαρχία αυτή ήναι όλη σχεδόν πετροβουνώδης, και άκαρπος, πολλά ολίγα χωρία απολαμβάνουσιν ολιγοστά γεννήματα, άλλα μεν διά τρεις και άλλα διά πέντε μήνας τροφήν, τα περισσότερα δε εις όλον το χρονικόν διάστημα τρέφονται αγοράζοντες. Η ξενιτιά μόνη ήτον οπού εβάσταζε τούτον τον λαόν, έλλειψε και αυτή καθόλου, όθεν ευρίσκονται εις μεγάλην δυστυχίαν. Πλην και με όλα αυτά δεν έλειψαν μέχρι τούδε από του να δείχνωσι γενναιότητα και εξοδεύοντες και ημείς όσον το δυνατόν εις όλας τας κατεπείγουσας χρείας, δεν εξαρκεί όμως ως προς αυτάς, ήναι η προθυμία και θέλησις, δεν αναλογεί δε και δύναμις. Ωσάν οπού δεν βοηθούμεθα ούτε από ιδιοκτησιών ούτε από εχθρικά εισοδήματα. Αυτή είναι η κατά αλήθειαν κατάστασις της Επαρχίας ταύτης και η εκλαμπρότης σας, οίς οίδε τρόποις, ας διευθετήση τα προς βοήθειάν της...».¹⁸²

1835-1897: Οι τσελιγκάδες των Αγράφων.¹⁸³

Τσελιγκάδες των Αγράφων, κυρίως από τα χωριά του τέως Δήμου των Δολόπων,¹⁸⁴

182. Ιωάννη Απ. Γκέκα, *Η Οξυά Καρδίτσας. Προσέγγιση στην ιστορία της*, Καρδίτσα 2013, σ. 278-279. Αλέξη Κ. Γαλανούλη, *Γεώργιος Καραϊσκάκης: αρχή και τέλος. Επιστολές και έγγραφα της οικογενείας του*, Λάρισα 2020, σ. 100-101. Την επιστολή αυτή του Γιολδάση με σχόλια για το στρατόπεδο του Καραϊσκάκη στην Οξυά, δημοσιεύει και ο Βασίλειος Ν. Μαγόπουλος, στη σελ. 4 της εφημερίδας «Αγραφιώτικη Φωνή» (Απρίλιος 1997).

183. Ανάργυρος-Γιάννης Μαυρομύτης, «Από τα βουνά των Αγράφων στα χεμαδιά της Φθιώτιδας», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 72 (2017), σ. 325-336 και τόμ. 73 (2018), σ. 395-398.

184. Τα χωριά των Αγράφων, από τα οποία κατάνονται οι τσελιγκάδες που θα μας απασχολήσουν πιο κάτω, είναι τα εξής: Σπινάσα (Νεραΐδα), Παλιομούχα ή Μούχα, Μικροχρόσου, Καροπλέσι, Καρίτσα και Μπελοκομήτης. Τα χωριά αυτά, εκτός της Μούχας, κάνουν την εμφάνισή τους στο προσκήνιο της Ιστορίας το 1454/1455, στην πρώτη σωζόμενη απογραφή των Οθωμανών (βλ. Melek Delilbasi-Muzaffer Arikani, *Hicri 859 tarihli. Suret-i defter-i sancac-i Tırhala*, Ankara, φ. 528a, 429b, 428b, 419a-b). Η Μούχα αναφέρεται στην απογραφή του 1521 [βλ. Levent Kayarınar-Kώστας Σπανός, «Οι οικισμοί της Καρδίτσας στο οθωμανικό απογραφικό κατάστιχο 105 (1521)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 70 (2016), σ. 295]. Όλα αυτά τα χωριά, συν τη Μολόχα και τον Καρβασαρά, περιελήφθησαν στο ελληνικό κράτος (1832). Με τη διοικητική διαίρεση του κράτους απετέλεσαν οικισμούς του Δήμου Κτημενίων της επαρχίας Καλλιδρόμης (αργότερα Ευρυτανίας) [ΒΔ

ακολουθώντας το «*θεσμοποιημένο φαινόμενο*», με αρχαίες καταβολές στον ελληνικό χώρο και γενικότερα στη Μεσόγειο, τον νομαδισμό δηλαδή, και υπακούοντας στις βιοκλιματικές συνθήκες μεταφοράς των κοπαδιών τους,¹⁸⁵ το καλοκαίρι στα βουνά, τον χειμώνα στις πεδιάδες, κατέβαιναν το φθινόπωρο, τ' Αϊ-Δημητριού, στα χειμαδιά της Φθιώτιδας και ανέβαιναν στα βοσκοτόπια των Αγράφων την άνοιξη, τ' Αϊ-Γιωργού. Την κάθοδο των βοσκών στους τόπους διαχείμασης και την επιστροφή την άνοιξη στα βουνά, καθώς και την εν γένει ποιμενική ζωή, περιγράφει εξαντλητικά ο λαογράφος Δημ. Λουκόπουλος.¹⁸⁶

Στη Λαμία οι τσελιγκάδες έρχονταν σε επαφή με τους ιδιοκτήτες των τσιφλικιών, από τους οποίους ενοικίαζαν όλο το βοσκολίβαδο ή ένα μέρος του, για τη χειμερινή περίοδο και συμφωνούσαν για το ποσό του μισθώματος. Η συμφωνία μεταξύ του αρχηγού του τσελιγκάτου¹⁸⁷ και του τσιφλικά κλεινόταν με τη σύνταξη ενοικιαστηρίων συμβολαιογραφικών πράξεων στη Λαμία. Στα συμβόλαια αυτά περιγράφονταν οι όροι, προϋποθέσεις και ρήτρες, όπως; τα όρια του τσιφλικίου (ολόκληρου ή μέρους του) μέσα στο οποίο θα βοσκούσε το κοπάδι, ο χρόνος βόσκησης, το μίσθωμα και ο χρόνος και τρόπος καταβολής του, η απαγόρευση βοσκής στα αμπέλια και αμπελότοπους του ιδιοκτήτη, καθώς και σε γαίες δεκτικές καλλιέργειας, φυτείες κλπ. Ακόμα, η πληρωμή του μισθώματος και σε περίπτωση ζημίας του μισθίου από θεομηνίες ή άλλες φυσικές αιτίες, όπως χιονοπτώσεις, οι οποίες εμπόδιζαν τη βόσκηση των «*θρεμμάτων*» για πολλές ημέρες.

Καθώς οι βοσκοτόποι δεν είχαν φραγές, έπρεπε η φύλαξη του κοπαδιού να γίνεται σε 24ωρη βάση, για να τηρούνται οι συμβατικοί όροι. Οι αγροζήμιες ήταν, οπωσδήποτε, αναπόφευκτες.¹⁸⁸ Σε αρκετά τσιφλίκια-χωριά υπήρχαν «*μικροί γεωργοί*», οι οποίοι είχαν δικά τους κτήματα και δεν ήταν κολίγοι.¹⁸⁹ Οι διενέξεις μεταξύ των «*μικρών γεωργών*» και των ενοικιαστών των τσιφλικιών δεν έλειπαν.

Οι τσελιγκάδες, γνωρίζοντας ότι, τόσο κατά τις μετακινήσεις των κοπαδιών τους στα

16 (28) Οκτ. 1836, ΦΕΚ 62], από τον οποίο, με το Β.Δ. της 23.2.1877, ΦΕΚ 12, αποσπάσθηκαν και απετέλεσαν τον Δήμο Δολόπων της Ευρυτανίας (βλ. Α. Δρακάκης-Στυλ. Κούνδουρος, *Αρχαία περί της συστάσεως και εξελίξεως των Δήμων και Κοινοτήτων, 1836-1939*, Αθήνα 1939, σ. 47, 99). Η Μούχα, με τον Νόμο ΔΞΣΤ'/1912, ΦΕΚ 68/1912, αποσπάστηκε από το Δήμο Δολόπων στο Δήμο Ιτάμου της επαρχίας Καρδίτσας, του νομού Τρικάλων (βλ. Α. Δρακάκης-Στυλ. Κούνδουρος, ό.π., σ. 99). Τα υπόλοιπα χωριά του τώως Δήμου Δολόπων αποσπάστηκαν από τον νομό Ευρυτανίας και προσαρτήθηκαν στο νομό Καρδίτσας το 1974 (Δ/γμα 479/1974, ΦΕΚ 187/2.7.1974).

185. Μάρκος Γκιόλιας, *Παραδοσιακό Δίκαιο και Οικονομία του Τσελιγκάτου*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 2004, σ. 36.

186. Δημήτρης Λουκόπουλος, *Ποιμενικά της Ρούμελης*, Αθήνα 1930.

187. Το τσελιγάτο ήταν η «*οργανωτική μορφή που πήρε στην Ελλάδα η νομαδική ζωή (...)*. Ήταν μία ένωση βοσκών που τους συνέδεαν δεσμοί συγγένειας, ή οιονεί συγγένειας, και δρούσαν από κοινού με κάποιους οικονομικούς στόχους για ορισμένη περίοδο υπό την αρχηγία του τσελιγκά» (βλ. Traian Stoianovich, *Balkan Civilization*, New York 1967, σ. 141. Μάρκος Γκιόλιας, ό.π., σ. 204).

188. Για τη γεωργία και την κτηνοτροφία, τους γεωργούς και τους τσελιγκάδες κλπ, στην περιφέρεια της Λαμίας το 1834, βλ. Γ. Κορδάτου, *Ιστορία του Αγροτικού Κινήματος στην Ελλάδα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Αθήνα 1973, σ. 69-75. Ο από 13 (25) Μαΐου νόμος, «*περί τις προξενουμένης εις τους αγρούς βλάβης εκ της βοσκής των ζώων*» (ΦΕΚ 23/19.5.1835) προέβλεπε τσουχτερά πρόστιμα, για όσους έβοσκαν τα ζώα τους σε ξένες γαίες χωρίς να έχουν τέτοιο δικαίωμα και για όσους τα άφηναν χωρίς καμία επιτήρηση ή δεν τα φύλαγαν όπως έπρεπε.

189. Γεώργιος Λέλης, «Οι πρώτοι τσιφλικάδες στη Φθιώτιδα», *Φθιωτ. Χρονικά*, τ. 13 (1992), σ. 111-118. Γιώργος Δημητρίου, «Γεωργοί του Δήμου Λαμιέων, 1856», *Φθιωτ. Χρονικά*, τ.31 (2010), σ. 223-230.

χειμαδιά ή στα βουνά, όσο και κατά την διάρκεια της βοσκής των ζώων τους στα ενοικιαζόμενα τσιφλίκια τη χειμερινή περίοδο, θα έρχονταν σε προστριβές με αγρότες, εξουσιοδοτούσαν, με συμβολαιογραφικές πράξεις, δικηγόρους της Λαμίας για να τους εκπροσωπούν στα δικαστήρια και ασκούν, επ' ονόματί τους, κάθε προβλεπόμενο από τον νόμο ένδικο μέσο, προς υπεράσπιση των συμφερόντων και των δικαίων τους. Καμιά φορά επενέβαινε, καλούμενος, ο γαιοκτήμονας και κατέθετε υπέρ του ενοικιαστή του τσιφλικίου του, όχι ενώπιον της δικαστικής Αρχής, αλλά ενώπιον συμβολαιογράφου.

Οι μικροτσελιγγάδες έσμιγαν τα ποίμνιά τους με άλλων και ενοικίαζαν τη βοσκή του χειμερινού χόρτου κάποιου τσιφλικίου για μία μισθωτική περίοδο.

Μερικές φορές, ακόμα και μεγαλοτσελιγγάδες, σαν τον **Μαλαμούλη**,¹⁹⁰ δανείζονταν χρήματα για την πληρωμή κάποιων αναγκών τους, όπως εξόφληση ενοικίων, με συμβολαιογραφική πράξη. Κατά κανόνα, εξοφλούσαν το δάνειό τους εγκαίρως, σπανίως δε, για κάποιον σοβαρό λόγο, έμενε ανεξόφλητο ένα δάνειο, οπότε ο δανειστής προσέφευγε στις αρμόδιες δικαστικές και στρατιωτικές-αστυνομικές Αρχές για «να δώσωσι χείρα βοηθείας όταν νομίμως ζητηώσι» από τον δανειστή, ο οποίος με τον τρόπο αυτό προειδοποιούσε τον οφειλέτη να εξοφλήσει το χρέος του, διότι διαφορετικά θα ζητούσε την αναγκαστική είσπραξη των οφειλομένων.

Στα ΓΑΚ, Αρχεία Ν. Φθιώτιδας, υπάρχουν, από την αρχή της Αντιβασιλείας και εντεύθεν, πολλά συμβόλαια: μισθωτήρια, πληρεξούσια, δανειστικά και διάφορα, σχετικά με τους παραχειμάζοντες τσελιγγάδες. Δημοσιεύουμε περιλήψεις μερικών από αυτά, τα οποία αφορούν σε κτηνοτρόφους από τα προαναφερθέντα χωριά του τέως Δήμου **Δολόπων** της Ευρυτανίας και από το 1974 του νομού Καρδίτσας:

1. Στις 24 Νοε. 1835, οι Κων. Θάνος και Γεώργιος Κύρου, από τη Σπινάσα (Νεράιδα) ενοικιάζουν τη νομή του χόρτου του τσιφλικίου Αχλάδι, αντί 1.571,50 δραχμών. Εγγυητές μπαίνουν οι Κωστούλας Μήτρου Τσαλαπάτης από τον Κλεισό του Δήμου Κτημενίων, και Γεώργιος Χρήστου Κατσούλης από τη Σπινάσα (Νεράιδα).

2. Στις 12 Νοε. 1836 οι κτηνοτρόφοι Γεωργάκης Κοτζαμάνης και Στέργιος Σπαθούλας, από την **Παλιομούχα**, ενοικιάζουν τα χειμερινά λιβάδια στο χωριό Αχλάδι, αντί 1.100 δραχμών.

3. Στις 21 Σεπτ. 1837, ο «**βλαχοποιμήν**» Γεώργιος Σουφλήρης, από το **Καροπλέσι**, ορίζει ειδικό και γενικό πληρεξούσιό του τον δικηγόρο της Λαμίας Κων. Γαββαθά, να παρίσταται αντί αυτού στο Πρωτοδικείο της Λαμίας, ως ενάγοντα και εναγόμενο κλπ.

4. Στις 23 Απριλίου 1838 ο ποιμένας Νικόλαος Κολοβός¹⁹¹ από την **Καρίτσα** των Αγράφων, ορίζει πληρεξούσιό του τον Νικ. Μαρούλη, χωρίς δικηγορική ιδιότητα, [μάλλον δικολάβο], για να τον υπερασπισθεί στο Ειρηνοδικείο της Λαμίας, για κάποια διαφορά την οποία έχει με τον Ζήση Γιαννιώτη Σαμαρινιώτη, που αφορά τη δοσοληψία δανείου ποσού

190. **Ανάργυρος-Γιάννης Μαυρομούτης**, «Ο Μαλαμούλης ξεχειμωνιάζει στον κάμπο της Λαμίας», εφημ. «*Τα Μεγάλα Βραγγιανά*», φ. 50 (Αθήνα 2012) σ. 5, φ. 51 (2012) σ. 3, φ. 52 (2012) σ. 3, φ. 53 (2013) σ. 7.

191. Για τους Κολοβαίους της **Καρίτσας**, βλ. Μάρκος Γκιόλιας, ό.π., σ. 77, 475-476.

297 γροσίων. Επίσης τον εξουσιοδοτεί να πράξει ό,τι νομίζει προσφορότερο για την υπεράσπισή του επί παντός θέματος.

5. Ο Νικόλαος Κολοβός, από την **Καρίτσα** των Αγράφων, ενοικιάζει τη νομή του χόρτου στο λιβάδι Μαυρομουριά, τμήμα του τσιφλικίου Τσοπανλάτες [σημερ. Λυγαριά Λαμίας], ιδιοκτησίας του Ευαγγ. Μπαλατσού.¹⁹² Οι γεωργοί του γειτονικού Στύρφακα κατηγορούν τον Κολοβό ότι βόσκει το κοπάδι του στη Μαυρομουριά, όπου αυτοί είχαν καλλιεργήσει αυθαιρέτως. Ο Μπαλατσός καταθέτει, στις 26 Απρλ. 1838, ότι οι Στυρφακιώτες κατηγορούν αδίκως τον Κολοβό, αφού αυτός, ως ιδιοκτήτης έχει προσωπική αντίληψη της κατάστασης. Τεκμαίρεται ότι ο Κολοβός ενοικίασε το λιβάδι Μαυρομουριά το φθινόπωρο του προηγούμενου έτους (1837).

6. Στις 4 Οκτ. 1838, ο τσέλιγκας Μήτρος Γκόγκος, από το χωριό Μικροχρόσου,¹⁹³ ενοικιάζει τα λιβάδια Γερασίμου και Αρμυρόδεντρα, στην περιοχή των χωριών Σούρπη, Πτελέο και Γάβριανη, αντί 1.200 δραχμών.

7. Στις 21 Οκτ. 1838, ο Κώστας Γεωργίου Σουφλήρης, από το **Καροπλέσι**, πιθανότατα γιος του προαναφερόμενου Γεωργίου, ορίζει πληρεξούσιό του τον δικηγόρο Κων. Γαββαθά, για να τον εκπροσωπεί σε κάθε υπόθεση νομικής φύσεως.

8. Στις 26 Ιουν. 1846, ο κτηνοτρόφος Μήτρος Βαλάς, από το **Καροπλέσι**, ορίζει πληρεξούσιό του τον δικηγόρο Κων. Γαββαθά, για να τον εκπροσωπεί στις δικαστικές Αρχές της Λαμίας, για οποιαδήποτε διαφορά ή δίκη έχει ήδη ή θα έχει στο εξής.

9. Στις 31 Οκτ. 1849, ο ήδη αναφερόμενος Κώστας Σουφλήρης, από το **Καροπλέσι**, καθιστά και διορίζει γενικό και ειδικό πληρεξούσιο επίτροπό του τον δικηγόρο Αθανάσιο Χατσόπουλο, για να τον εκπροσωπεί στο Πρωτοδικείο της Λαμίας, σε κάθε διαφορά ή δίκη, ενεστύσα ή μελλοντική.

10. Ο Αλέξιος Κώστα Ζυγογιάννης,¹⁹⁴ από τη μεγάλη οικογένεια τσελιγκάδων του χωριού **Μπελοκομήτης** των Αγράφων, διορίζει ως γενικούς και ειδικούς πληρεξούσιους και αντικλήτους του τον κτηματία Ιωάννη Γ. Κρίτσα και τον δικηγόρο Ελευθέριο Μαρκόπουλο, για να τον αντιπροσωπεύουν στο Ειρηνοδικείο και στο Πρωτοδικείο της Λαμίας και να τον υπερασπίζονται σε κάθε δικαστική υπόθεσή του.

11. Στις 16 Νοε. 1856 οι κτηνοτρόφοι Κων/νος Γ. Μπούρχας, από το Γαρδικι της Σπερχειάδας (Ομιλίων), και Γεώργιος Κνούβελος, από τη Σπινάσα (Νεράϊδα), ενοικιάζουν τα χειμερινά λιβάδια του τσιφλικωχωρίου Λιμογάρδι της Λαμίας, Χαμινέικο και Κάναλος, αντί 950 δραχμών.

192. Ο Ευάγγελος Μπαλατσός, στρατιωτικός, ορίστηκε επί Όθωνα επικεφαλής της μονάδας καταδίωξης της ληστείας. Στην επανάσταση του 1836 ήταν με την εξουσία, ενώ το 1847-1848 προσχώρησε στις στάσεις του Θ. Γρίβα (βλ. **Γιάννης Κολιόπουλος**, *Ληστές*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1968, σ. 14, 17, 21, 45, 47, 79). Το τσιφλικωχώρι Τσοπανλάτες το αγόρασε, με συντρόφους του, για 65.000 γρόσια και 3 ζευγάρια γης, για 9 ή 10.000 γρόσια [βλ. **Ιωάννης Ε. Μακρής**, «Το ιδιοκτησιακό καθεστώς των χωριών της επαρχίας Ζητουνίου», *Φθιτωικά Χρονικά*, τ. 19 (Λαμία 1998), σ. 31].

193. Μικροχρόσου, διαλυμένος οικισμός στην περιοχή του **Καροπλεσίου**. Βλ. **Κώστας Σπανός**, «Τέσσερις διαλυμένοι αgraφιώτικοι οικισμοί της ύστερης βυζαντινής περιόδου: Κύφου. Μικροχρόσου, Μπέσια και Πριντζέσι», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 58 (2010), σ. 20-24.

194. Για τους Ζυγογιανναίους του **Μπελοκομήτη**, βλ. Μάρκος Γκιόλιας, ό.π., σ. 77, 430, 475, 486.

12. Στις 14 Μαΐου 1878, οι **Καροπλεσίτες** Κώστας Μουστάκας και ο γιος του Δημήτριος, «*ποιμένες*», δανείστηκαν από τον Γούλα Ι. Ζάκα, για τις ανάγκες τους, 126,60 δραχμές, υπό τον όρο να εξοφλήσουν το δάνειο ύστερα από 1 έτος ατόκως και σε περίπτωση υπερμερείας με τόκο 2% κατά μήνα, και με τον ανατοκισμό, παραιτούμενοι του δικαιώματος της διαιρέσεως (οφείλουν δηλ. το δάνειο «*έκαστος εις ολόκληρον*»). Το δάνειο εξοφλήθηκε στις 28.4.1879.

13. Την ίδια χρονολογία (28 Απρ. 1879), οι προαναφερόμενοι **Καροπλεσίτες** δανείζονται από τον Γούλα Ι. Ζάκα 285,88 δραχμές, με τους αναφερόμενους παραπάνω όρους. Οι χρεοφειλέτες δεν εξοφλούν εγκαίρως το δάνειο και ο δανειστής, ύστερα από 7 χρόνια, στις 19 Απρ. 1886, προσφεύγει στο μέτρο της αναγκαστικής εκτέλεσης του συμβολαίου.

14. Στις 1 Δεκ. 1897 ο Νικόλαος Χαλβατζής, από το **Καροπλέσι**, μισθώνει την νομή του χόρτου του λιβαδίου του χωριού Δαϊτσάς (Αγριλιά) του Δήμου Λαμιέων, αντί 2.000 δραχμών. Σημειωτέον ότι, με τον Δ' όρο της σύμβασης ορίζεται πως «*ο ενοικιαστής επ' ουδενί λόγω δύναται ν' αρνηθή την πληρωμήν του μισθώματος, ούτε να ζητήση μείωσιν αυτού, και ιδίως διά τον λόγον του ότι ο τουρκικός στρατός κατέχει και νέμεται μέρος εκ του μισθουμένου λιβαδίου, διότι, εν γνώσει του ενοικιαστού περί της υπό του τουρκικού στρατού κατοχής μέρους του λιβαδίου εγένετο η παρούσα σύμβασις*». Δεκέμβριος μήνας του 1897 και ο οθωμανικός στρατός παραμένει στην Ταράτσα της Λαμίας, από τις 7 Μαΐου.¹⁹⁵ Για κάποιον λόγο ανώτερης βίας, ο Χαλβατζής δέχεται αυτόν τον επαχθή όρο.

15. Ο Χαλβατζής, λοιπόν, βλέποντας ότι το κοπάδι του δεν θα μπορούσε να βοσκήσει στη Δαϊτσά (Αγριλιά), αφού όλο το λιβάδι το οποίο ενοικίασε, ή το μεγαλύτερο μέρος του, **το νε-μόταν ο οθωμανικός στρατός**, αναζήτησε άλλο λιβάδι για να ξεχειμάσει τα πρόβατά του. Έτσι, ύστερα από λίγες ημέρες, στις 9 Δεκ. 1897, ενοικιάζει το λιβάδι στα Καλύβια της Λαμίας, αντί 4.500 δραχμών.

1846: G.L. Ussing, ταξίδι στη Θεσσαλία

Το 1857 κυκλοφόρησε στην Κοπενχάγη της Δανίας το έργο του J.L. Ussing, *Griechische Reisen und Studies* (Ταξίδια και έρευνες στην Ελλάδα). Στο πρώτο μέρος (σ. 1-122) του έργου του ο συγγραφέας περιέλαβε τις εντυπώσεις του από τη Θεσσαλία, την οποία προσέγγισε ερχόμενος από τη **Θεσσαλονίκη** και την **Πιερία**. Αρχικώς επισκέφθηκε τα **Αμπελάκια** και στη συνέχεια τις μεγάλες θεσσαλικές πόλεις και τους ενδιαμέσους οικισμούς, συνοδευόμενος από μισθωμένους οδηγούς. Μετά την περιήγηση της Θεσσαλίας κατέβηκε **στην Αθήνα**, μέσω της **Λαμίας**.

Ο J.L. Ussing, κάτοχος υψηλού βαθμού παιδείας, μιλούσε ελληνικά κι έτσι του ήταν εύκολο να συνεννοείται με τους κατοίκους των οικισμών που επισκεπτόταν. Τον ενδιέφερα, **κυρίως, τα ερείπια της Αρχαιότητας** και γι' αυτό **τα αναζητούσε παντού**. Όπου έβρισκε ενεπίγραφες στήλες μετέγραφε το κείμενό τους και προσπαθούσε, με βάση τις αρχαί-

195. Για τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, βλ. Εκδοτική Αθηνών, *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, τόμ. 14 (Αθήνα 1977), σ. 125-150. Και *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 31 (1997), σ. 1-264.

ες πηγές και την προγενέστερή του βιβλιογραφία, να ταυτίσει τα ερείπια με κάποια αρχαία πόλη. Φαίνεται ότι πραγματοποιούσε **επίσημη αποστολή** στον ελλαδικό χώρο, διότι στην περιοχή της **Λάρισας** αγόρασε κάποια αρχαία ευρήματα για τον βασιλιά της Δανίας. Από τις σελίδες του έργου του, με θεσσαλικό ενδιαφέρον, παρουσιάστηκε στο παρελθόν ένα μικρό μέρος.¹⁹⁶

Από τη Θεσσαλονίκη στις 27.5.1846 θα περάσει στο **Λιτόχωρο** και ακολούθως σε **Πλαταμώνια, Αμπελάκια, Λάρισα, Τύρναβο, Ελασσόνα, Δομένικο, Δαμάσι, Γριζάνο, Πελινναίο, Καλαμπάκα, Μετέωρα, Τρίκαλα, Μ. Δουσίκου, χωριό Δούσικο** (Αγ. Βησσαρίων). Συνεχίζει νότια:

«10-6-1846. **ΣΤΟ ΜΟΥΖΑΚΙ**. Κατευθυνθήκαμε προς το Νότο. Πέρασαμε τον ποταμό **Πόρτα** [Πορταϊκό] και φθάσαμε στο χωριό **Βλεσί**,¹⁹⁷ στα πόδια των **Αγραφών**. Στη συνέχεια πέρασαμε τον δασοσκεπή βραχίονα που απλώνεται στα νότια του χωριού και με το ηλιοβασίλεμα φθάσαμε **στο Μουζάκι, στο Μ'ζάκ'** όπως το λένε εδώ. Το **Μουζάκι** απλώνεται στο εσωτερικό μιας κοιλάδας, ανάμεσα σε δύο χαμηλούς βραχίονες της Πίνδου. Πίσω του οι βράχοι ανοίγουν και σχηματίζεται ένα πέρασμα, μέσα από το οποίο ο ταξιδιώτης ανεβαίνει στα βουνά. Ένα ποτάμι, ο **Μπλιούρης** [ο αρχαίος **Πάμισος**], κατέρχεται από τη χαράδρα αυτή, διέρχεται γρήγορα από το χωριό και ποτίζει τα χωράφια.

Δεν υπήρχε χάνι στο **Μουζάκι** για να καταλύσουμε. Όμως, ο επικεφαλής των Ελλήνων, ο **προεστός**, μας δέχθηκε στο σπίτι του. Μόλις φθάσαμε, παρατήρησα ότι ένα μέρος των κατοίκων του χωριού είχε συγκεντρωθεί και συζητούσε, απ' ό,τι κατάλαβα, και μας παρατηρούσε όχι με περιέργεια αλλά περισσότερο με **φόβο και αγανάκτηση**. Εισερχόμενος στο σπίτι του προεστού διαπίστωσα ότι ήταν σε **περίεργη κατάσταση**. Μπροστά στην είσοδο ήταν στημένα μεγάλα πιθάρια ώστε να περνάς με δυσκολία. Στον επάνω όροφο είχαν ανοιχθεί στους τοίχους **πολεμίστρες** και σε μία γωνιά του ισογείου υπήρχαν στημένα **όπλα**.

Φοβούνταν κάποια **εχθρική επίθεση** και είχαν πάρει απόφαση **ν' αντισταθούν μέχρις εσχάτων**, επειδή μία ομάδα **200 περίπου ληστών** είχε στρατοπεδεύσει μερικές ώρες έξω από το χωριό. Είχαν πυρπολήσει μερικούς οικισμούς της περιοχής και ο τούρκος δερβέναγας (διοικητής), που είχε πάει εκεί με λίγους άνδρες, αναγκάστηκε να οπισθοχωρήσει αφού έχασε έναν στρατιώτη. Προετοιμάσθηκα για να παραβρεθώ στην πρώτη μάχη μου, την επόμενη νύχτα.

Δεν χρειαζόταν, όμως, η βοήθειά μου διότι ο οικοδεσπότης μου είχε άλλα σχέδια για μένα. Ήθελε να του μεταφράσω μία επιστολή γραμμένη στα γερμανικά. Αυτή μιλούσε για κάποια διαθήκη, που συντάχθηκε στη **Βιέννη** και άφηνε κληρονομιά στο **Μουζάκι** και στην οικογένεια του νεκρού. Είχαν στείλει εκεί κάποιον ως αντιπρόσωπό τους, αλλά αυτός, κατά το ελληνικό έθιμο,¹⁹⁸ πήρε όλα τα χρήματα για τον εαυτό του. Γνώριζε ότι ο δρόμος από τη **Βιέννη στο Μουζάκι** δεν διανύεται εύκολα, αλλά οι Έλληνες στράφηκαν σε κάποιον δικηγόρο της αυτοκρατορικής

196. Γεώρ. Παυλίδης, «Εντυπώσεις από την Δυτ. Θεσσαλία του δανού περιηγητή Ussing», εφημ. «*Νέος Αγών*» Καρδίτσας, 8.10.1950, 10.8.1951 και 12.9.1951.

197. Βλεσί: Μπελέτσι, το σημερινό Παλιομονάστηρο των Τρικάλων.

198. Τα περί «ελληνικού εθίμου» είναι αστήρικτα.

πόλης για να παρακολουθήσει την υπόθεσή τους. Αυτός, λοιπόν, το έκανε και να τώρα διάβαζα την επιστολή στα γερμανικά.

11.6.1846. Ρώτησα αν υπήρχαν **αρχαιότητες** στην περιοχή. Το μόνο που μπόρεσαν να μου δείξουν ήταν ένα μικρό αλλά καλοδουλεμένο κομμάτι από δωρικό κιονόκρανο, το οποίο ήταν εντοιχισμένο στο ναό του χωριού. Το είχαν φέρει από **την Επισκοπή**¹⁹⁹ που βρίσκεται σε απόσταση μιας ώρας. Είχα ακούσει για **την Επισκοπή** τόσο στα **Τρίκαλα** όσο και στο **Δούσικο** και είχα μεγάλη επιθυμία να την επισκεφθώ. Βρίσκεται στην άκρη μιας δασωμένης λοφοσειράς που εκτείνεται ανάμεσα στο **Μπελέτσι** (Παλιομονάστηρο) και στο **Μουζάκι** και από την οποία είχαμε περάσει το προηγούμενο βράδυ. **Η αρχαία πόλη** έχει εξαφανισθεί τελείως, όπως και τα νεότερα μοναστήρια²⁰⁰ που ήταν κτισμένα στην ίδια θέση. Όλα τα χρήσιμα υλικά, πέτρες, κίονες επιγραφές έχουν μεταφερθεί και διασκορπισθεί στα γύρω χωριά. Μόνο με επίπονη έρευνα βρίσκεις εδώ μία πέτρα του τείχους, εκεί παλιά νομίσματα, εφόσον το αλέτρι του χωρικού μπει βαθύτερα στο χώμα.

Η αρχαία πόλη στην Επισκοπή είναι οπωσδήποτε οι **Γόμφοι**.²⁰¹ Η θέση τους είναι ευδιάκριτη. Από την κορυφή του λόφου ξεκινούν δύο βραχίονες σαν ημισέληνος και περικλείουν, μέχρι την πεδιάδα, έναν αμφιθεατρικό χώρο με περίμετρο γύρω στο μισό μίλι. Από το ψηλότερο σημείο η θέα είναι θαυμάσια. Βλέπεις την περιοχή από την κοιλάδα του **Μπλιούρη** και το **Μαυρομάτι**, στα ριζά των **δασοσκεπών Αγράφων**, μέχρι τη **Ραψίστα**²⁰² [σημερ. Γόμφοι των Τρικάλων], τα άλλα χωριά και τα **Τρίκαλα**, μέχρι και τα πίσω βουνά». ²⁰³

«ΣΤΟ ΦΑΝΑΡΙ. Από την **Επισκοπή** [του Μουζακίου] μέχρι το **Φανάρι** η απόσταση είναι μία-

199. **Επισκοπή**, μικρή κοιλάδα στην περιοχή του **Μουζακίου**.

200. **Η Επισκοπή** οφείλει, μάλλον, το όνομά της στο γεγονός ότι ήταν έδρα της **Επισκοπής των Γόμφων** [βλ. Γεώρ. Στ. Καραγιάννης, «Γόμφοι-Επισκοπή-Μουζάκι», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 9 (1986), σ. 103].

201. **Γόμφοι**: βρίσκονταν 2 χιλμ. περίπου β.α. από το σημερινό **Μουζάκι** και 15 χιλμ. ν.δ. των **Τρικάλων**. **Ιστορικά**: Οι αρχικοί **Γόμφοι** αναφέρονται και στην πρώτη βυζαντινή εποχή. Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός επισκέυασε τα τείχη της πόλης αυτής. Στα 531 μ.Χ. είναι γνωστός ο επίσκοπος των **Γόμφων** Ευστάθιος, υπαγόμενος στο μητροπολίτη της Λάρισας. Οι **Γόμφοι** ως επισκοπή είναι πολύ αμφίβολο να ξεπέρασαν τον 6^ο αι. παρόλο που υπάρχει μία αντίθετη μαρτυρία. Στην εποχή του Κων. Πορφυρογεννητού αναφέρονται ως πόλη στο θέμα Μακεδονία και στην επαρχία Θεσσαλία. Τη σημασία τους στην Αρχαιότητα και στην πρώτη βυζαντινή εποχή την οφείλουν οι **Γόμφοι** κυρίως στην κυρίαρχη θέση τους στη διακλάδωση των δρόμων, οι οποίοι οδηγούσαν από τα **Τρίκαλα** προς την Άρτα διαμέσου της Πόρτας του Μουζακίου και της Πόρτας Παναγιάς (Πύλη). **Μνημεία**: Δεν διατηρείται τίποτα από την πρώτη βυζαντινή πόλη στο λόφο **Επισκοπή**. Έχουν βρεθεί, όμως, κατά καιρούς διάφορα αρχαιολογικά αντικείμενα της προχριστιανικής εποχής [Friedrich Hild-Johannes Koder-Κώστας Σπανός-Δημ. Αγραφιώτης, «Η βυζαντινή Θεσσαλία. Οικισμοί-τοπωνύμια-μοναστήρια-ναοί», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 12 (1987), σ. 38 (Fr. Hild), με την εκεί πλούσια βιβλιογραφία].

202. **Λαψίστα**: το σημερινό χωριό **Γόμφοι**, παλιά **Ραψίστα**, 16 χιλμ. ν.δ. των **Τρικάλων**. **Ιστορικά**: Η **Λαψίστα** αναφέρεται στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ' Παλαιολόγου (1336) που επικυρώνει ιδιοκτησιακά δικαιώματα του μοναστηριού της Θεοτόκου των Μεγ. Πυλών, και στο σιγίλιο του πατριάρχη Αντωνίου Δ' (1393) για το μοναστήρι του Σωτήρα των Μεγ. Πυλών, ως ιδιοκτησία του. Από τα αναφερόμενα στο σιγίλιο, «χωρίον η **Λαψίστα** μετά του εν αυτώ πόρου» συνάγεται το συμπέρασμα ότι ο συνοικισμός βρισκόταν κοντά σε ποτάμι, δηλ. στον **Πλήρη-Μπλιούρη**, αφού διέθετε «πόρο» δηλ. πέρασμα, πορθμείο [Fr. Hild-J. Koder-K. Σπανός-Δημ. Αγραφιώτης, «Η βυζαντινή Θεσσαλία...», ό.π., σ. 68 (Κ Σπανός). Φ. Δημητρακόπουλος, «Το σιγίλιο του πατρ. Αντωνίου Δ' (1393) για τη μονή των Μεγ. Πυλών», *Δίπτυχα*, τ. 2 (1980-1981) Αθήνα, σ. 106, 111 και ανάπτυπο].

203. J.L. Ussing, «Ταξίδι στη Θεσσαλία το 1846» (2^ο), μτφρ. από τα γερμανικά Τόμης Αλεξόπουλος, σχόλια Κώστας Σπανός, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 43 (2003), σ. 61-63.

μιση ώρα πορεία. Ο δρόμος διέρχεται από το ποταμάκι **Μπλιούρη**,²⁰⁴ συνεχώς μέσα από πλούσιες καλοποτισμένες φυτείες, με τα πυκνόδασα βουνά στα δεξιά, στους πρόποδες των οποίων άσπριζε, εδώ κι εκεί, κάποιο χωριουδάκι, πρώτα η **Κάλτσα**²⁰⁵ και μετά ο πιο μακρινός **Πύργος** [της Ιθώμης]. Εδώ υψώνεται ένας περίφημος πλάτανος για τον οποίο ο μύθος λέει ότι είναι ο μόνος που απέμεινε από ολόκληρο δάσος πλατάνων. Ένας τούρκος αγάς έκοψε όλο το δάσος, ακόμα κι αυτόν τον πλάτανο. Όμως, στις ρίζες του ανέβλυσε μία πηγή και το δέντρο μεγάλωσε και πάλι.

Ένα τρίτο χωριό, **τον Καππά**, τον αφήσαμε στα αριστερά μας και αρχίσαμε να ανεβαίνουμε ένα μονοπάτι, γεμάτο χαλίκια, για το ευρισκόμενο ψηλότερα **Φανάρι**. Το χωριό αυτό βρίσκεται στην εξωτερικότερη, προς τα νοτιοδυτικά, προεξοχή **των Αγράφων**. Και από εδώ η θέα είναι καταπληκτική. Τα τείχη λάμπουν κάτασπρα και το όνομα **Φανάρι** δεν είναι άστοχο. Οι αρχαίοι Έλληνες ονόμαζαν την πόλη **Ιθώμη**.²⁰⁶ Ο Όμηρος (Ιλιάδα, Β 729) την αποκαλεί “κλωμακόεσσα” (βραχώδη) **Ιθώμη**, προσηγορικό που προσδιορίζει το γυμνό, ανισόπεδο και βραχώδες ίσιωμα πάνω στο οποίο είναι κτισμένη. Στο ψηλότερο σημείο υψώνεται ένα μικρό αλλά ισχυρό τουρκικό φρούριο. Στα πόδια του ο Ληκ βρήκε πανάρχαιους τοίχους. Στο **Φανάρι** κατοικούν μόλις 3.000 άτομα, από τα οποία τα μισά είναι Τούρκοι. Έχει φτωχή και ασήμαντη όψη, ιδιαίτερα στο νότιο τμήμα του στο οποίο κατοικούν οι Έλληνες. Επισκέφθηκα την εκκλησία και βγαίνοντας είδα ότι τα πανταλόνια μου ήταν μαύρα από ψύλλους μέχρι τα γόνατα. Μέμφθηκα τους Έλληνες, που δεν διατηρούσαν καθαρή την εκκλησία τους και αυτοί μου παραπονέθηκαν ότι η βρώση του οικισμού βρίσκεται στην τουρκική συνοικία και ότι είναι μακριά και δεν μπορούν να πηγαίνουν για να φέρνουν νερό με το οποίο να καθαρίζουν την εκκλησία.

Ενώ καθόμουν στον αυλόγυρο, κάτω από τις κολόνες, συγκεντρώθηκαν γύρω μερικοί χωρικοί κι έπιασαν μαζί μου κουβέντα. Προέρχονταν από οικισμούς οι οποίοι βρίσκονταν **βαθιά μέσα στα Άγραφα** και προσπαθούσαν με γλαφυρές περιγραφές να με πείσουν **να επισκεφθώ την πατρίδα τους**. Στην αντίρρησή μου ότι **εκεί υπάρχουν πολλοί ληστές** αντέταξαν ότι ήμουν ένας βασιλικός απεσταλμένος, ότι δηλαδή ήμουν υπό την προστασία της κυβέρνησης και εάν μου συνέβαινε κάποιο κακό τότε αυτή θα το ανταπέδιδε με μεγαλύτερη τιμωρία από ό,τι όταν ληστεύονται και λεηλατούνται Έλληνες. **Οι ληστές** δεν ήταν τόσο ανόητοι ώστε να θέλουν φασαρίες στο καταφύγιό τους όπου μπορούσαν να αισθάνονται ασφαλείς τον χειμώνα. Άραγε, οι τουρκικές Αρχές μήπως έβλεπαν με καλό μάτι **τους ληστές που λήστευαν μόνο τους Έλληνες** ή ήταν ψευτιές και προσπάθεια να με πάρουν μαζί τους κι έτσι να έχουν καλή λεία;

Η επίσκεψή μου στον τούρκο καδή ή μουδίρη,²⁰⁷ όπως τον ονομάζουν, ανάλογα με τον βαθμό του, όπως είναι σε μας περίπου ο *doctor juris*, έγινε αφορμή να γνωρίσω έναν εξελιγμένο

204. Μπλιούρης, ο αρχαίος Πάμισος, παραπόταμος του Πηνειού, ο οποίος πηγάζει στα βουνά Καράβα, Καραβούλα και Τύπανος και εισέρχεται στη δυτική θεσσαλική πεδιάδα δίπλα στο Μουζάκι.

205. Κάλτσα: η Γόλτσα-Γόλιτσα, ο σημερινός Άγιος Ακάκιος της Καρδίτσας.

206. Για την πόλη αυτή, βλ. Bruno Helly (μετ. G. Polese), «Συμφωνία συμπολιτείας των Γόμφων και των Θαμίων-Ιθώμης», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 10 (1986), σ. 145-162.

207. Καδής < τουρκ. Kadı: ιεροδικαστής. Μουδίρης < τουρκ. Müdür: διευθυντής, διοικητής. Ο τούρκος αξιωματούχος, τον οποίο επισκέφθηκε ο J.L. Ussing ήταν, μάλλον, διοικητής της περιοχής.

Τούρκο. Ήταν ένας νέος ζωντανός άνδρας, μορφωμένος και με ευχάριστο χαρακτήρα, ο οποίος μιλούσε τα ελληνικά όπως ένας γηγενής. Μάλωσε τους ανθρώπους του διότι δεν τον ζύπνησαν όταν έπαιρνε τον μεσημεριανό ύπνο του, την πρώτη φορά που χτύπησα την πόρτα του και με ανάγκασαν να ξαναγυρίσω. Με παρότρυνε να εγκατασταθώ οπωσδήποτε στο σπίτι του, αλλά δεν είχα κάτι άλλο να κάνω στο Φανάρι και γι' αυτό δεν δέχθηκα την πρότασή του.

ΣΤΗ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ. Κατηφόρησα από το Φανάρι πάνω από την νοτιοανατολική πλευρά του υψώματος, ακολουθώντας έναν απότομο και δύσκολο δρόμο. Στους πρόποδες του βουνού απλώνεται το χωριό Λοξάδα. Συνέχισα την πορεία, πάντα έφιππος, προς το νότο, στους πρόποδες του βουνού, τα δάση του οποίου μου επέτρεπαν, εδώ κι εκεί, να ρίχνω ματιές σε διάφορα χωριά, τα οποία, όπως μου είπαν, τα είχαν λεηλατήσει και κάψει οι ληστές.²⁰⁸ Μετά από πορεία δύο ωρών φθάσαμε στο χωριουδάκι Παλιόκαστρο [σημερ. Μητρόπολη Καρδίτσας], όπου ο Έλληνας προεστός ή κοτσάμπασης με πολλή δυσκολία κατάφερε να μας βρει νυχτερινό κατάλυμα, δηλαδή ένα σπίτι όπου μπορέσαμε να μαγειρέψουμε το βραδινό μας και να απλώσουμε τις κουβέρτες μας μπροστά στη θύρα.

Το όνομα του χωριού, Παλιόκαστρο, δείχνει με βεβαιότητα ότι στην Αρχαιότητα υπήρχε εδώ μία πόλη. Το όνομά της ήταν Μητρόπολη. Γνωρίζουμε ότι ιδρύθηκε από την συγχώνευση πολλών μικρότερων πόλεων²⁰⁹ και οικισμών και ότι, τελικά, συγχωνεύθηκε σ' αυτήν και η Ιθώμη.²¹⁰

208. Αναφέρεται, για παράδειγμα, ότι το 1848 οι ληστές εχάλασαν τον Μεσενικόλα. Στα Άγραφα, δρούσαν τότε στα μεθόρια και των δύο επικρατειών τρεις λήσταρχοι με πολυμελές ληστρικό σώμα: ο Κων/νος Ταρκαζίκης, ο Γεωργάκης Τσάμης και ο Αλβανός Ετέμ αγάς ή Ντέμος (Αντέμαγας). Οι τρεις αυτοί, στις 26 Ιουνίου 1848, επικεφαλής 150-200 ανδρών (σύμφωνα με άλλο υπολογισμό πάνω από 200), εισέβαλαν στο παραμεθόριο χωριό Μεσενικόλα και το λεηλάτησαν, για να αποχωρήσουν στη συνέχεια στα ενδότερα με τη λεία φορτωμένη σε υποζύγια του χωριού. Το ληστρικό σώμα αποτελούσαν οι συμμορίες των τριών ανωτέρω, καθώς και άγνωστος αριθμός ανδρών που ήταν στην υπηρεσία του καπετάνιου Αγράφων Χρήστου Βούλγαρη, οι οποίοι πήραν μέρος στη λεηλασία του χωριού προφανώς επειδή δεν είχαν πληρωθεί για πολύ καιρό. Σχετική η αναφορά του οδηγού των εθνοφυλάκων του δήμου Κτημενίων προς τον έπαρχο Ευρυτανίας: «Προς τον έπαρχον Ευρυτανίας Κύριον Ιωάννην Γαρδίκην, Εις Καρπενήσι. Την 27 Ιουνίου 1848. Γενναιότατε Αδελφέ! Εις τας 26 του τρέχοντος ο ονομαζόμενος Γεωργάκης Τσάμης, Ταρκαζίκης και Αντέμαγας και λοιποί έως εκατόν πενήντα επήγαν εις Μεσενικόλαν και τον εχάλασαν και όσα δεν ημπούσαν δεν έκαμαν, και τράβηξαν και εβγήκαν εις την Οξειάν και απόψε δύο ώρας της νυκτός μέγαψαν οι Τούρκοι από Πετρίλου διά να βγω στα Τρία Σύνορα. Από τα Τρία Σύνορα δύο ώρας είνε έως την Οξειάν, και εγώ έγραψα εις τα χωριά, όσα είνε εδώ πλησίον να συναχθώμεν, να εύγωμεν εις την Γραμμήν. Εκεί θα είμεθα συναγμένοι και αν κάμουν δώθεν κάμνομεν το χρέος μας, καθώς σας έγραψα και προ ημερών επισήμως και ιδιαίτερως, απάντησιν Σας δεν έλαβον, και διά τούτο Σας αναφέρω απόψε αμέσως, και ό,τι γνωρίζετε διατάξατέ με, και ό,τι εδησιν πάρω αμέσως σας γράφω, και μένω. Ο αδελφός σας Δ. Κορκόντζελος». [Ο Δημ. Κορκόντζελος ήταν πρώην γνωστός λήσταρχος, ο οποίος τον Ιούλιο του 1846 με την πολυμελή συμμορία του έκαψε καλύβες και σπίτια στα παραμεθόρια χωριά Απιτιά και Μπόσκλαβο (Αμπελικό). Το 1848 κατατάχθηκε στη Φάλαγγα με το βαθμό του λοχαγού και διορίστηκε οδηγός στην εθνοφυλακή, «διά τον ζήλον και την αφοσίωσιν την οποίαν εδειξεν εις τον Υψηλόν Ημών Θρόνον και τα καθεστώτα (...) συντελέσας εις την αποκατάστασιν της κοινής ησυχίας και τάξεως κατά το τρέχον έτος»). Ο Βούλγαρης και άλλοι δύο καπετάνιοι των Αγράφων και πρώην λήσταρχοι, ο Καλτσάς και ο Ασίκης, απαγχονίστηκαν κατά διαταγή του διοικητή Θεσσαλίας Χατζή Χουσεΐν πασά αμέσως μετά τη λεηλασία του Μεσενικόλα, επειδή θεωρήθηκαν συνένοχοι. Η σύλληψή τους έγινε, όπως συνήθως σε παρόμοιες περιπτώσεις, με δόλο. Ο Τσάμης συνελήφθη αργότερα τον ίδιο χρόνο στο Ελληνικό (δεν αναφέρεται η τύχη του), αλλά οι άλλοι συνέχισαν τη ληστρική τους δράση (Γιάννη Κολιόπουλου, Ληστές. Η Κεντρική Ελλάδα στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988, σ. 43-44, 49, 54-55, 276).

209. Η Μητρόπολη συνοικίσθηκε από τρεις άσημες κώμες, από τις οποίες γνωρίζουμε δύο: το Ονθύριο και τις Πολίχνες (βλ. Στράβωνας, Θ. 5. 17. Bruno Helly, «Συμφωνία συμπολιτείας...», ό.π., σ. 155).

210. Βλ. Bruno Helly, «Συμφωνία συμπολιτείας...», ό.π., σ. 150-153.

Η πόλη αυτή απλώνεται, όχι όπως οι περισσότερες αρχαίες πόλεις σε ύψωμα, αλλά σε μία επίπεδη υδροφόρα έκταση, στους πρόποδες του βουνού. Σε κάποιο σπίτι φυλάσσεται ένα μεγάλο μαρμάρينو κομμάτι με την επιγραφή: ΠΟΛΙΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΩΝ. Κανένας, όμως, ούτε ο ιδιοκτήτης ούτε κάποιος άλλος χωρικός, δεν γνώριζε να μου πει το όνομα της αρχαίας πόλης. Κι όμως, ήθελαν να λέγονται Έλληνες μολονότι δείχνουν ελάχιστα σεβασμό στα μνημεία των προπατόρων (προγόνων) τους.

Ο Ληκ είδε σημαντικά ερείπια στο Παλιόκαστρο (Μητρόπολη), πολλά κομμάτια κίωνων και τμήματα αναγλύφων, συγκεντρωμένα στην εκκλησία. Άλλωστε αυτός είναι ο χώρος τον οποίο οι Έλληνες χρησιμοποιούν ως μουσείο. Έχουν εξαφανισθεί τα πάντα, εκτός από μερικές επιγραφές οι οποίες είναι εντοιχισμένες στην εκκλησία. Οπωσδήποτε θα βρεθούν πολλά ακόμα και θα εξαφανισθούν το ίδιο γρήγορα. Δεν είναι πολύ μακριά ο χρόνος κατά τον οποίο μόνο το όνομα του χωριού θα αποτελεί απόδειξη ότι εδώ υπήρχε μία πόλη στην Αρχαιότητα. Οι παλιές πέτρες δεν έχουν εδώ ούτε καλλιτεχνική αξία ούτε ιστορική σημασία παρά μόνο χρησιμοποιούνται ως οικοδομικό υλικό. Μολονότι δεν γνωρίζουν το όνομα της αρχαίας πόλης, γνωρίζουν πολύ καλά την κατεύθυνση του τείχους.²¹¹

Όποιος θέλει μπορεί να ακολουθήσει το σκάμμα που περιβάλλει τον οικισμό. Εδώ σκάβουν όσοι θέλουν να βγάλουν πέτρα από τα θεμέλια των τειχών. Είναι το καλύτερο λατομείο και αρκετά πλούσιο για ένα τόσο φτωχό χωριό. Συνάντησα τους κατοίκους ακριβώς τη στιγμή που έβγαζαν μερικούς κυβόλιθους τους οποίους θα χρησιμοποιούσαν στην κατασκευή ενός μύλου. Ήταν μεγάλοι, τετράγωνοι ογκόλιθοι από σταχτόχρωμο ψαμμόλιθο, όχι ιδιαίτερα σκληρό. Στο κέντρο της πόλης υπάρχει ένας μικρός κυκλικός οχυρός χώρος τον οποίο ο Ληκ θεώρησε ως εσωτερική ακρόπολη της πόλης, όπως άλλωστε και οι Έλληνες τον ονομάζουν *Ιτς-Καλέ* (τουρκικό όνομα για ένα τέτοιο εσωτερικό οχυρό). Είναι όμως οφθαλμοφανές ότι ο χώρος αυτός δεν βρίσκεται ψηλότερα από την υπόλοιπη πόλη και μπορώ να υποθέσω ότι πρόκειται μάλλον για τον περίβολο κάποιου σημαντικού ιερού, ίσως της *Αφροδίτης Καστινήτιδας*.²¹² Το ιερό της αναφέρεται ο Στράβωνας (Θ, 5, 17) και την λατρεία της ο Ληκ, ο οποίος είδε κάποιο ανάγλυφο.²¹³

Είναι βέβαιο ότι στη θέση της σημερινής εκκλησίας υπήρχε, παλιότερα, ένας ναός. Εκεί, νοτίως του κλίτους της εκκλησίας, βρέθηκε, πριν από λίγο καιρό, ένα καλοφτιαγμένο αρχιτεκτονικό μέλος. Ήταν τμήμα μιας πλάκας οροφής, από άσπρο μάρμαρο, με τέσσερες αβαθείς αλλά όμορφες κοιλότητες οι οποίες δεν είχαν τους συνηθισμένους ρόδακες στο κέντρο αλλά ανάγλυφες κυκλοτερείς παραστάσεις. Στις δύο εικονίζονταν γρύπες και στις δύο άλλες ένας πάνθηρας και πίσω του ένα δέντρο.²¹⁴ Χωρίς αμφιβολία, εάν γίνουν συνεχείς ανασκαφές θα έρθουν στο

211. Η αρχαία πόλη στην περιοχή του Παλιόκαστρου (Μητρόπολης) ήταν η Μητρόπολη.

212. Η λατρεία της Αφροδίτης μεταφέρθηκε στη Μητρόπολη από το Ονθύριο. Ως γνώρισμά της είχε τη θυσία των χοίρων, αλλά η Αφροδίτη δεν είχε το προσηγορικό Καστινήτης [βλ. Fr. Stahlin (μετ. Τόμης Αλεξόπουλος), «Η Εστιαιώτιδα», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 7 (1984), σ. 80].

213. W. M. Leake (μετ. Βασ. Αργυρούλης), «Ταξίδι στη Θεσσαλία το 1809-1810», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 38 (2000), σ. 147.

214. O W. M. Leake (ό.π., σ. 147) δεν αναφέρει αυτό το ανάγλυφο.

φως περισσότερα και ίσως ανακαλυφθεί ολόκληρη η κάτοψη του αρχαίου ναού. Γι' αυτό καιγόμουν από την επιθυμία να αρχίσω το σκάψιμο. Ο ιερέας και ο προεστός του χωριού μου έδωσαν την άδεια αλλά έλειπε το κυριότερο: οι εργάτες. Όλοι οι ικανοί για τέτοια δουλειά εργαζόνταν στο κτίσιμο του μύλου και δεν ήθελαν ούτε να ακούσουν για εγκατάλειψη αυτής της δουλειάς. Προτιμούσαν να σπάζουν στα δύο τα τεκμήρια της Αρχαιότητας παρά να σκάψουν για να βγάλουν στο φως καινούργια.

12.6.1846. ΣΤΗΝ ΚΑΡΔΙΤΣΑ. Επιτέλους ο ουρανός έστειλε ένα θείο δώρο εναντίον του καύσωνα, βροχή! Αφού ανατράπηκαν τα σχέδιά μου για ανασκαφή, αναχωρήσαμε και μετά από δύο ώρες πορεία, μέσα από την πλούσια πεδιάδα, φθάσαμε στην Καρδίτσα. Αυτή είναι μία μεγάλη πόλη εργατών, πράγμα το οποίο εδώ αποτελεί εξαίρεση και σύντομα θα γίνει η τρίτη πόλη της Θεσσαλίας, επειδή είναι λίγες οι χώρες όπου ανθίζουν τόσο απότομα και μαραζώνουν εξίσου γρήγορα από ό,τι στην Τουρκία. Ετοιμάζονταν να κτίσουν πλήθος σπιτιών, κυριαρχούσε ζωντάνια στους δρόμους, πλούσιες αγορές οπωρικών και κρεάτων έδειχναν καλοζωία και ότι αυτοί που ζούσαν εδώ ήταν Τούρκοι. Ο γερμανός ωρολογοποιός, τον οποίο γνώρισα στα Τρίκαλα, βρέθηκε και πάλι μπροστά μου, στην πόλη του.²¹⁵ Δεν καθυστέρησα, όμως, περισσότερο από ό,τι έπρεπε και συνέχισα την περιοδεία μου κατευθυνόμενος προς τα βορειοανατολικά, στο Κουρτίκι [σημερ. Μεταμόρφωση του Παλαμά] και στον Βλοχό, όπου περίμενα να συναντήσω αρχαία ερείπια.

ΣΤΟ ΜΑΚΡΥΧΩΡΙ. Μισό μίλι έξω από την Καρδίτσα, δίπλα στο δρόμο, είδα μερικά κομμάτια ενός κίονα ιωνικού ρυθμού. Δίπλα στον οικισμό Μύρου [σημερ. Μύρινα της Καρδίτσας]

215. Γράφει γι' αυτόν πιο πάνω ο J.L. Ussing (ΘΗΜ, τ. 43, σ. 54-55): «Στα Τρίκαλα, κατέλυσα στο μεγαλύτερο χάνι της πόλης και μόλις είχα τελειώσει το μεσημεριανό φαγητό όταν με πλησίασε κάποιος που μου μίλησε γερμανικά. Απόρησα πολύ ακούγοντας αυτήν τη γλώσσα στη μέση της Θεσσαλίας και μάλιστα από μία τέτοια μορφή. Ήταν ένας ψηλός και ξανθός άνδρας και στα αδρά χαρακτηριστικά του υπήρχε μία ανάκατη έκφραση πανουργίας και δυσθυμίας και το πρόσωπό του έπαιρνε σκοτεινότερο ύφος από την απώλεια του ενός ματιού που είχε αντικατασταθεί με γυάλινο. Φορούσε μακρύ τουρκικό καφτάνι (μακρύ ένδυμα) από σταμπωτό ύφασμα, αλλά φαινόταν πως δεν ήταν Τούρκος. Όταν τον ρώτησα από πού καταγόταν, μου απάντησε ότι ήταν Τούρκος αλλά είχε περάσει τα παιδικά του χρόνια στη Γερμανία. Αργότερα μου είπε ότι ήταν Ρώσος, αλλά όταν η συζήτηση έφθασε στην Αθήνα, η δύναμη των αναμνήσεων τον κατέβαλε και έτσι έμαθα ότι ήταν ένας από εκείνους τους δύστυχους Γερμανούς [μάλλον Βαυαρούς, οι οποίοι ακολούθησαν τον Όθωνα, όταν εκλέχθηκε βασιλιάς της Ελλάδας] οι οποίοι έφθασαν κατά εκατοντάδες, με την ίδρυση του ελληνικού βασιλείου, και οι οποίοι πίστευαν ότι θα εύρισκαν εκεί την Ουτοπία. Διαψεύσθηκαν, όμως, οι ελπίδες τους και οι διαμαρτυρίες των Ελλήνων εναντίον των πολυάριθμων μισητών και περιφρονημένων ξένων, δυστυχώς συχνά όχι χωρίς αιτία, τους ανάγκασαν να εγκαταλείψουν τη χώρα. - Ο άνδρας με τον οποίο μιλούσα είχε υπηρετήσει στο στρατό. Όπως έγινε και με τους άλλους, του έδωσαν χρήματα για να επιστρέψει στην πατρίδα του, αλλά ο αέρας του Νότου και το δυνατό κρασί ήταν μεγαλύτερο θέλητρο από την πατρίδα. Έτσι, λοιπόν, αντί να επιστρέψει στην πατρίδα του, πέρασε την μεθόριο και εισήλθε στην Τουρκία. Εδώ τώρα ζούσε χωρίς διαβατήριο, χωρίς την παραμικρή απαίτηση για κρατική μέριμνα, αλλά και με την ελπίδα, μέχρι τώρα, να μην τον έβρισκε αυτή. Είχε εγκατασταθεί ως ωρολογοποιός στην Καρδίτσα και δεν γνωρίζω αν ήξε-ρε την τέχνη. Κατά τη γνώμη του δεν ήταν απαραίτητο. Τουλάχιστο προσπαθούσε να με πείσει, με πολλή ευφράδεια, να εγκατασταθώ εδώ ως γιατρός. Θα άνοιγα ένα μεγάλο ιατρείο και κανείς δεν θα μάθαινε ότι δεν είχα σπουδάσει ποτέ ιατρική. Ο διερμηνέας και ο καθαρός μου (φρουρός) αντελήφθηκαν σύντομα ότι αγαπούσε υπέρμετρα το κρασί. Του αρέσουν τα 400, έλεγαν, εννοώντας τα 400 δράμα ή μια ολόκληρη οκά [η οκά είχε 400 δράμα που ισοδυναμούν με 1.280 γραμμάρια]. Μιλούσαν διαρκώς για 400 και τον κορδίδευαν χωρίς αυτός να αντιλαμβάνεται κάτι. Όταν, όμως, προσφέρθηκε να με συνοδεύσει στο ταξίδι, την επόμενη μέρα, ανησυχούσαν και με προειδοποίησαν ότι κάτι δεν πήγαινε καλά με τον συμπατριώτη μου, παρ' όλες τις προσπάθειές μου να τους διευκρινίσω ότι δεν ήταν συμπατριώτης μου. Σ' αυτόν τον δυστυχή, ο οποίος δίπλα μου αισθανόταν λιγότερο έρμος, δεν έβρισκα κάτι που να μου προκαλεί φόβο. Ήμουν, όμως, ευτυχής που τον ξεφορτώθηκα και άλλωστε ντριπόμου που τον θεωρούσαν συμπατριώτη μου».

περάσαμε ένα αρκετά μεγάλο ποτάμι,²¹⁶ με βαθιά κοίτη, και ύστερα από τρίωρη πορεία φθάσαμε στο **Μακρυχώρι**. Δεν βρήκα κάτι αξιόλογο σ' αυτόν τον ασήμαντο οικισμό για να με καθυστερήσει, αλλά ο καβάσης (φρουρός) ήταν κουρασμένος από την ιππασία και αναγκάστηκε να του επιτρέψω μικρή μεσημεριανή ανάπαυση. Ξαπλώσαμε στον ανοιχτό εξωνάρθηκα της εκκλησίας, το μόνο κτίσμα του οικισμού που δεν ήταν θεόκλειστο, αφού όλοι κοιμούνται. Μερικά κομμάτια μαρμάρου, τα οποία φαίνεται πως προέρχονταν από κάποιο ημικυκλικό κάθισμα, και το τμήμα καλύμματος μιας σαρκοφάγου, με παράσταση ξαπλωμένου άνδρα, ήταν τα μοναδικά ευρήματα για τον αρχαιολόγο.

Όμως, ο αγωγιάτης μου Νάσος είχε μπει στην εκκλησία και θαύμαζε τις άγιες εικόνες, τις οποίες μου παίνευε πως ήταν υπέροχες παραστάσεις. Στο γυναικωνίτη, στραμμένο προς το βόρα, όλοι οι τοίχοι ήταν καλυμμένοι με απαίσιες παραστάσεις κάθε είδους τιμωρίας της κόλασης και καρικατούρες διαβόλων που τυραννούσαν δυστυχισμένους αμαρτωλούς με ποικίλα μαρτύρια. Ο μαστρο-Νάσος έλαμπε εξηγώντας μου όλα αυτά (η εξήγηση ήταν γραμμένη δίπλα σε κάθε εικόνα), αλλά σε λίγο, αφού μιλούσε για αρκετή ώρα και εξηγούσε συνεχώς, ντράπηκε που διασκέδαζε με κάτι τέτοιο ανόητο και πρόσθεσε: «Είναι μόνο για τις γυναίκες αφού αυτές θέλουν πάντα τέτοια απόλαυση. Η πραγματικότητα όμως είναι άλλη. Η ελληνική Εκκλησία, από παλιά, έχει τη συνήθεια να ζωγραφίζει την κόλαση στον εξωνάρθηκα των εκκλησιών για να βλέπουν όσοι δεν είναι στην αγκαλιά της τι τους περιμένει στην άλλη ζωή».²¹⁷

Στη συνέχεια θα περάσει, εξερευνώντας πάντα για αρχαία, από **Κουρτίκι** (Μεταμόρφωση), **Βλοχό**, **Κλοκοτό**, **Ζάρκο**, **Κραννώνα**, **Φάρασαλα**, **Βελεστίνο**, **Βόλο**, **Πήλιο**, **Μικροθήβες**, **Αλμυρό**, **Δομοκό** με τα χωριά του. Κι αφού διήλθε τη μεθοριακή γραμμή, στη **Λαμία** που ήταν στο Ελληνικό. Αληθινή αρχαιολογική αποστολή...

1850: Βασ. Νικολαΐδης, έκθεσις περί Θεσσαλίας.²¹⁸

Ένας έλληνας λοχαγός του Μηχανικού, γαλλοσπουδασμένος, ο Βασ. Νικολαΐδης, το 1850 περιηγήθηκε τις τουρκοκρατούμενες ακόμη βόρειες ελληνικές περιοχές (Θεσσαλία, Μακεδονία, Ήπειρο κλπ), εκτελώντας αποστολή του ελληνικού Υπουργείου Στρατιωτικών υπό τον στρατηγό Σπύρο Μήλιο (1800-1880). Οι χειρόγραφες σημειώσεις, τις οποίες παρέδωσε, εκδόθηκαν με λινοτυπία από τον στρατηγό σε ελάχιστο αριθμό αντιτύπων το 1851. Σήμερα είναι δυσέυρετες και συλλεκτικές. Έχουν τον τίτλο *Στρατιωτική γεωγραφία της ευρωπαϊκής Τουρκίας, και ιδίως των ομόρων της Ελλάδος επαρχιών, ήτοι Θεσσαλίας, Μακεδονίας, Ηπείρου και Αλβανίας, εν Αθήναις 1851*, και περιέχουν πλήθος πληροφοριών χρησιμων στους τότε στρατιωτικούς και άκρως ενδιαφέρουσες στους τωρινούς ιστορικούς. Με-

216. Πρόκειται για τον ποταμό **Καλέντζη**, ο οποίος έξω από την Καρδίτσα ενώνεται με τον **Καράμπαλη**, για να χυθεί στον **Πηνειό** στα δεξιά της **Μαραθέας**.

217. J.L. Ussing, «Ταξίδι στη Θεσσαλία το 1846» (3^ο), μτφρ. από τα γερμανικά Τόμης Αλεξόπουλος, σχόλια Κώστας Σπανός, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 44 (2003), σ. 64-70. Πρβ. και Γιάννης Ρούσκακας-Θεανώ Στεφανίδου, «Η Λάρισα και ο Πηνειός σε ξένα περιηγητικά κείμενα, 16ος-19ος αι.», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 50 (2006), σ. 253-261.

218. Βασ. Νικολαΐδη, «Η Θεσσαλία του 1850», (επιμέλεια Θωμάς Β. Ζιώγας), *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 68 (2015), σ. 411-415.

ταξύ των άλλων, περιγράφει τα κύρια δρομολόγια ανάμεσα στις πόλεις της Θεσσαλίας του 1850 και δίνει στοιχεία και για αυτές τις ίδιες τις πόλεις. Παραθέτουμε αυτολεξεί μέρος του καταληκτικού τμήματος του κεφαλαίου που αναφέρεται γενικά στη Θεσσαλία (σ. 790-798 του πρωτοτύπου):

«& 132. **Γενική άποψη της Θεσσαλίας.** Υπό στρατιωτικήν έποψιν η Θεσσαλία, είναι η προσφορωτέρα διά τον πόλεμον κοιλάς, ήτις περιβαλλομένη πανταχόθεν υπό υψηλών και δυσβάτων ορέων, δύναται και να υπερασπισθή κατά των επιδρομών ξένων στρατευμάτων (...). Ο προς δύσιν περιβάλλων αυτήν Τυμφρηστός²¹⁹ και η Πίνδος ολίγας παρέχει διόδους από Ηπείρου²²⁰ και ταύτας σκολιάς και δυσπορήτους (...).

[Πόροι διά τον στρατόν της Θεσσαλίας]. Αι γαίαι της κοίλης αυτής χώρας, εισίν αδιαφιλονεικήτως αι αξιολογώτεραι της ευρωπαϊκής Τουρκίας και προσφορώτατοι εις τον στρατόν, παρέχουσι τροφάς και καταλύσεις αφθόνους, και βοσκάς εις τα κτήνη εν παντί καιρώ και πάση θέσει.

Οι κάτοικοι της Θεσσαλίας. Οι κατοικούντες αυτήν **Οθωμανοί ολίγιστοι**, σχετικώς ως προς τους Έλληνας εισί **μαλθακοί και ανίκανοι προς πόλεμον** και κάτοικοι πεδινών μερών. Ο αριθμός απάντων των κατοίκων αυτής συμποσούται εις 200.000,²²¹ ών αι 170.000 εισίν Έλληνες και Ρωμαίοι,²²² διακρινόμενοι εις **ορεινούς και πεδινούς**.

[**Κάτοικοι πεδινού**]. Και οι μεν πεδινόι εισί **μαλθακοί και άπειροι πολέμου**, τρυφεροί άνδρες, και ασυνήθιστοι εις τας δεινοπαθείας του πολέμου, απaráλλακτα ως και εις την αρχαιότητα ζωγραφίζονται υπό του Ποσειδωνίου,²²³ ως στρατεύοντες εν πομπή και παρατάξει, φέροντες μεγάλα σακίδια προς προφύλαξιν υπό του ηλίου, όπλα ακάθαρτα και σπάθας οξειδωμένας, όνους φέροντας ασκούς οίνου, αυλούς και τα παρόμοια προς διασκέδασίν των. Παρόμοια σχεδόν σώζονται και μέχρι της σήμερα, οι δε κάτοικοι της Λαρίσσης και των Τρικκάλων, φίλοι της κοιλιοδοουλείας εισί περίφημοι διά τα εκλεκτά των συμπόσια και τας ασωτείας των. Εν γένει δε εισίν επιχειρηματίαι, φιλέμποροι και γοητευτικοί εις τας μετά των ξένων συμπεριφοράς των.

[**Κάτοικοι ορεινού**]. Οι ορεινοί κάτοικοι (...), εισί καθώς και πάλαι ήσαν **κραταιοί πολεμισταί, αψηφούντες ζωήν και κατάστασιν υπέρ της ελευθερίας**, την οποίαν πάντοτε σχεδόν διετήρησαν υπό φάσεις τινάς (...).

[**Χριστιανοί κάτοικοι της Θεσσαλίας και οι εκ τούτων πολεμισταί**]. Εκ των χριστιανών κατοίκων της Θεσσαλίας κατά τας επιτοπίας ερεύνας συνάζονται:

Πεδινόι: Εις την δικαιοδοσίαν Λαρίσσης, Σταγών, Γαρδικίου, Τρικκάλων και ο Θαυμα-

219. Ο Τυμφρηστός είναι βουνό της Φθιώτιδας και όχι της Θεσσαλίας.

220. Εννοεί τις διόδους του Ζυγού, στο Μέτεσβο, της Πύλης των Τρικάλων προς τον Ασπροπόταμο και την Άρτα, και του Μουζακίου προς την Αργιθέα και την Άρτα κλπ.

221. Σε μία απογραφή, σταλμένη στον Β.Α. Καποδίστρια (31.8.1828), ο πληθυσμός της Θεσσαλίας αποτελούνταν από 249.000 Έλληνες και 37.750 Οθωμανούς. Βλ. Σωτήρης Ν. Αθανασιάδης, «Ποικίλα θεσσαλικά αρχαιακά», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 2 (1981), σ. 33.

222. Προφανώς εννοεί τους βλαχόφωνους Έλληνες, οι οποίοι αυτοαποκαλούνται Αρμαίν-Αρμουνοί.

223. Δεν κατέστη δυνατό να ιδούμε το έργο του Ποσειδωνίου. Αναφορές για τους Θεσσαλούς υπάρχουν στον Θεόπομπο. Βλ. Δημήτρης Σακελλάρης, «Η Θεσσαλία στα αποσπάσματα του ιστορικού Θεόπομπο», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 49 (2006), 3-19

κού²²⁴, 17.500. Των 24 χωρίων Αγείας, 24.000. Των Φερών 9 χωρία, 12.000. Των Φαρσάλων, Φαναρίου κτλ 70 χωρία, 14.000. **Το όλον, 67.500.**

Ορεινοί: Εις την δικαιοδοσίαν Λαρίσης κτλ, 17.500. Πλαταμώνος, 16.000. Βόλου, υπό τον Δημητριάδος 36.000. **Φαναρίου επί 'Οθρυος**²²⁵ 20.000. Μαλακασίου 10.000. **Το όλον, 99.500.**

Το όλον των κατοίκων της Θεσσαλίας συμποσούνται εις **167.000 ελληνικών ψυχών**, μεταξύ των οποίων συνάζονται **πολεμισταί υπέρ τους 32.000**, ών οι **22.000 ορεινοί**, οι δε 10.000 πεδινοί.

Εκ του συνόλου των κατοίκων της Θεσσαλίας, συνισταμένων ως ειρέθη εις 200.000, αφαιρουμένων των άνω 167.000, μένουσι 30.000 μωαμεθανοί, αθίγγανοι και ξένοι, πλησιάζοντες εις το 1/7 του όλου πληθυσμού, οίτινες μικρού λόγου εισίν άξιοι υπό στρατιωτικήν έποψιν. Μεταξύ των οθωμανών, υπάρχουνσι τινές ερασταί της ιππασίας, και διακριθέντες εις το παλαιόν των σπαχιδών σύστημα, τους οποίους οι ορεινοί Θετταλοί φοβούνται εις τα πεδινά μέρη. Είναι βέβαιον ότι, ως ιππείς, ήσαν επικίνδυνοι εις τους ελαφρούς τούτους στρατιώτας, οίτινες μη ειδότες άλλου είδους πόλεμον, ειμή τον ακροβολιστικόν, υπεχώρουν ενώπιον των ορμητικών οσμανλιδων, επιπιπτόντων κατά των εχθρών των διά των συνήθων αλαλαγμών “Άλλάχ, Άλλάχ”. Έτρεπον δε εις φυγήν τους ατομικώς μεν ανδρείους εκείνους στρατιώτας, μηδέποτε όμως γευθέντας των καλών της εκ της συγκεντρώσεως προερχομένης ισχύος. Εν γένει δε ο ελαφρός Έλλην στρατιώτης πτοείται το ιππικόν και το πυροβολικόν. Άλλ’ η πείρα απέδειξεν εις αυτούς και προ πάντων κατά τους χρόνους του ελληνικού αγώνος [1821], ότι διά μόνης της καρτερίας και της συσσωματώσεως ανθίστανται κατά του ιππικού εις τα πεδινά μέρη. Διά τούτο θέλει ακούει τους αρχηγούς αυτών, παραγγέλλοντας εις τους στρατιώτας των, εν καιρώ τοιούτου κινδύνου, “καρτεράτε τους μωρέ παιδιά, μην ανοίγητε, μη βαράτε έως να ζυγώσουνε”. Όταν δε φθάσωσιν εις βεβαίαν βολήν του τουφεκίου, τότε “φωτιά παιδιά, βαρείτε τους...” κλπ. Καθ’ όσον δ’ αφορά το πυροβολικόν, εις μόνα τα πεδινά μέρη ή εις αδύνατα χωρία και πόλεις εξιπτάζει αυτούς. Εις πάσαν άλλην περίπτωσιν, γελώσι θεωρούντες τα ελάχιστα αποτελέσματα αυτού, και μάστιστα του ορεινού πυροβολικού.

& 133. **Το φρόνημα των Θεσσαλών.** Μεταξύ απάντων των Ελλήνων της δούλης Ελλάδος, οι τα μέγιστα διψώντες την απολύτρωσίν των εκ του ζυγού της ημισελήνου, εισίν οι Θεσσαλοί και οι της μεσημβρινής Μακεδονίας κάτοικοι. Εάν δε εξαιρεθώσιν οι πεδινοί Θεσσαλοί, οίτινες και φύσει όντες μαλθακοί²²⁶ και καταβεβαρυμένοι από το άχθος του μωαμεθανικού δεσποτισμού, δεν δύνανται να συνεισφέρωσι μέγα υπέρ της απελευθερώσεώς των, αν και διαπύρως επιθυμούσιν αυτήν. Οι δε των ορεινών μερών κάτοικοι, και πνεύματι πρόθυμοι και σαρκί ισχυροί, αδιαλείπτως περιμένουσι την μυριοπόθητον, την από πατρός εις υιόν παραδιδομένην εκείνην στιγμήν, καθ’ ήν κρείττονες εαυτών γενόμενοι και πλήρεις ενθουσιασμού θέλουσι δράμει προς ασπασμόν της ελευθερίας, εγκαταλείποντες και περιουσίαν και συγγενείς και γονείς και δράτ-

224. Χρησιμοποιεί την εκκλησιαστική ορολογία: Επισκοπή του Θαυμακού, η οποία είχε έδρα το Δομοκό.

225. Το Φανάρι είναι στις πλαγιές της Πίνδου και όχι επί της 'Οθρυος.

226. Όχι μαλθακοί, αλλά ταλαιπωρημένοι στο έπακρον εξαιτίας της σκληρής ζωής τους.

τοντες τα όπλα μετά του κληρονομικού αυτών επιφωνήματος “ελευθερία ή θάνατος”.

Οποία δε τις είναι η περί τοσοούτον διαθρυλλουμένη και προσδοκωμένη στιγμή; Τούτο ειρέθη και αλλαχόσε. Επαναλαμβανόμενον δε και ενταύθα δεν δύναται να έχη άλλο αποτέλεσμα ειμή το να εξάψη έτι μάλλον τον ευγενή ενθουσιασμόν της καρδιάς εκείνης, εφ’ ής προσηλούνται άπασαι αι προσδοκίαι των φίλων της μεγάλης Ελλάδος, συγκεντρούμεναι εν αυτή ως αι φωτειναί ακτίνες εν τη εστία ενός πολυτίμου λίθου.

[Πόροι της Θεσσαλίας για τον πόλεμο]. Κάτοχος ο επικουρικός στρατός των στενωπών της Θεσσαλίας και νεμόμενος των αγαθών της Πανδώρας ταύτης κοιλάδος, θέλει ευρη εν αυτή ακαταλογίστους τροφάς, ικανά χρήματα, ζώα φορτηγά ίππους πολλούς και καλούς, πληθύν λαφύρων (το μέγιστον δέλεαρ του Έλληνος στρατιώτου), και **22.000 ορεινούς στρατιώτας, πάντας σχεδόν ωπλισμένους και ενθουσιασμένους διά τον πόλεμον.** Ο,τι όμως είναι αναγκαίον να συνεπιφέρη ο στρατός, είναι ικανά πολεμοφόδια και όπλα, και ως μόνον όρον του σκοπού του να έχη την ταχύτητα εις παν κίνημα και την ενοχοποίησιν απάντων των κατοίκων.

[Ετήσια εισοδήματα της Θεσσαλίας]. Γενομένου λόγου περί πλούτου της Θεσσαλίας, είναι αναγκαίον ν’ αναφέρωμεν ότι η οθωμανική Κυβέρνησις, μ’ όλην την αταξίαν του φορολογικού συστήματός της, εισοδεύει κατ’ έτος εκ της Θεσσαλίας 11.500.000 δραχμών.

Ούτω περιγραφείσης της Θεσσαλίας, θέλομεν επανακάμψει και θέλομεν ομιλήσει περί αυτής υπό στρατηγικήν έποψιν, εις το τελευταίον μέρος του παρόντος υπομνήματος, πραγματευόμενον περί προσβολής και υπερασπίσεως των τριών δούλων επαρχιών».

Σε άλλα σημεία του βιβλίου του ο Βασ. Νικολαΐδης αναφέρεται στη Λάρισα (σ. 707-717) και στα Τρίκαλα (σ. 754-766). Και εν συνεχεία περνάει προς Καρδίτσα και στα Άγραφα:²²⁷

«& 125. [Οδός από τα Τρίκαλα στο Φανάρι και στην Καρδίτσα, και εκείθεν στα ελλην. μεθόρια, Παλιο-Μούχα]. Μία οδός εξελθούσα εκ του μεσημβρινού μέρους της πόλεως των Τρικκάλων, διευθύνεται προς μεσημβρίαν και εις ½ ώρ. διαβαίνει τον Πηνειόν επί λιθίνης γεφύρας, ένθεν χωριζομένη προς ανατολάς διευθύνεται προς το Μεισδάνι [Αγναντερό Καρδίτσας], εις 2 ώρ. εκείθεν εις Ξυλοπαρίσι,²²⁸ εις 2½ ώρ. τείνει προς ανατολάς διέρχεται τον ποταμόν Εμικασόν²²⁹ και φθάνει εις 6 ώρ. εις Μασκλούρι [Μοσχολούρι Σοφάδων] (πάλαι Χυρετίαν²³⁰) αφ’ ου προβαίνει προς ανατολάς, διαβαίνει τον Απιδανόν, και εις 12 ώρ. από Τρικκάλων φθάνει εις Φεράς [σημ. Βελεστίνο]. Η οδός αύτη είναι πεδινή και ομαλή, πλην έχει ανάγκην πολλών επιδιορθώσεων διά την στρατιωτικήν διάβασιν.

Η άλλη διεύθυνσις της οδού διαβάσα την γέφυραν του Πηνειού, τείνει προς νότον, φθάνει

227. Βασ. Νικολαΐδη, «Η Λάρισα και τα Τρίκαλα στα 1850», (επιμέλεια Θωμάς Β. Ζιώγας), Θεσσαλικό Ημερολόγιο, τόμ. 69 (2016), σ. 56-59.

228. Το σωστό, Ξυλοπάριοκο, το οποίο προηγείται και δεν έπεται του Μεσδανίου (Αγναντερού).

229. Δεν υπήρξε ποταμός με το όνομα Εμικασός. Ο συγγραφέας εξακολουθεί να αντιγράφει τα λάθη του Λεονάρδου (σ. 25). [Ιωάννη Αναστασίου Λεονάρδου, Νεωτάτη της Θεσσαλίας Χωρογραφία, εισαγω-γή-σχόλια-επιμέλεια Κώστας Σπανός, εκδ. «Θετταλός», Λάρισα 1992 (β’), (α’ έκδοση Πέστη 1836)].

230. Η περραιβική πόλη Χυρετίες βρισκόταν κοντά στο Δομένικο της Ελασσόνας και όχι στο Μοσχολούρι των Σοφάδων.

εις το χωρίον **Σωτήρα** [Β. των Τρικάλων], παρακολουθεί τον ποταμόν **Φοίνικα**²³¹ τον οποίον διαβαίνει, και ακροβατούσα την δεξιάν όχθην αυτού, απέρχεται εις **Φανάριον** {το πάλαι Φέρανον²³²} εις 4 ώρ. από Τρικάλων. Η οδός αυτή είναι ως και η προειρημένη. Η κώμη **Φανάρι**, πρωτεύουσα της επαρχίας **Αγράφων**, κείται αμφιθεατρικώς επί των αρκτικών υπωρειών του Όθρου²³³ επί τινος λόφου, εις την κορυφήν του οποίου υπάρχει οχύρωμα, ουχί μεν άξιον λόγου, αναγκαίον όμως να καταληφθή, ως κείμενον επί της διαβάσεως της δειράδος [κορυφογραμμής] του Όθρου. Κατοικείται υπό 300 οικογενειών Ελλήνων και Τούρκων.

[Φανάρι και Καρδίτσα]. Τα εις το τμήμα του **Φαναρίου** υπαγόμενα χωρία των **τουρκικών Αγράφων** κείνται διασκορπισμένα επί της ενώσεως των ορέων Όθρου και Τυμφρηατού,²³⁴ μέχρι των προπόδων αυτών, επί της Τρικκαλινής πεδιάδος. Έχουσι δε ούτω²³⁵

1. Μουζάκι, απέχον του χωριού Πόρταις 1 ώρ., και κείμενον προς την πεδιάδα, περιέχει ελληνικάς οικογενείας..... 250
2. Μαυρομμάτι » » 1..... 50
3. Γράλιστα [Ελληνόπυργος] 1½ ώρ. του προ αυτού» » 120
4. Σκλάτινα [δρακότρυπα] 1 ώρ. » » 40
5. Βατσουσιά ¼ ώρ. » » 80
6. Πορτί ½ ώρ. » » 70
7. Σιάμου [Οξυά] 1½ ώρ. » » 40
8. Πορτίτσα 2 ώρ. » » 25
9. Κερασιά 1½ ώρ. » » 60
10. Μπεζούλα ¼ ώρ. » » 80
11. Σερμενίκον [Φυλακτή] ¼ ώρ. » » 80
12. Στούγκου [Κρυονέρι] ¼ ώρ. » » 50
13. Νεοχώρι 1 ώρ. » » 30
14. Αγιώργης » » 150
15. Μεσινικόλας 1 ώρ. » » 100
16. Βουνέσι [Μορφοβούνι] ¼ ώρ. » » 100
17. Κανάλια 1½ ώρ. » » 150
18. Φανάρι ¼ ώρ. » » 300
19. Μπλάσδο [Μοσχάτο] 1¼ ώρ. » » 120
20. Μεγ. Καστανιά 2 ώρ. » » 140
21. Ζωγλόπι [Ραχούλα] 1 ώρ. » » 80

231. Ανύπαρκτο όνομα ποταμού. Αντιγραφή του λάθους του Λεονάρδου (ό.π., σ. 25).

232. Το Φανάρι δεν λεγόταν ποτέ Φέρανον. Δανείσθηκε το ανύπαρκτο Φέροιον του Λεονάρδου (ό.π., σ. 25).

233. Το Φανάρι είναι στις πλαγιές ενός πρόβουνου της Πίνδου και όχι της Όθρου, η οποία απέχει πολλά χιλιόμετρα από το Φανάρι. Της Όθρου και όχι του Όθρου.

234. Το σωστό, «*επί των ορέων των Αγράφων*». Η Όθρου και ο Τυμφρησός δεν έχουν καμία σχέση με τους οικισμούς των θεσσαλικών Αγράφων.

235. Επειδή υπάρχουν πολλά λάθη στα ονόματα των οικισμών, τα αποκαθιστούμε.

22. Απιδιά 3 ώρ.» »	150
23. Φωτιάνα [Χώτενα-Αηδονοχώρι] 2 ώρ.» »	50
24. Αγιάννης [Παλιουρίου] ½ ώρ.» »	20
25. Σμόκοβο [Λουτροπηγή] 2½ ώρ.» »	120
26. Καΐτσα [Μακρυρράχη Φθ.] 2 ώρ.» »	80
27. Πάππα [Μεσοχώρι Φθιωτ.] ½ ώρ.» »	110
28. Ρεντίνα 2 ώρ.» »	300

Προς το μέρος του Αχελώου [Αργιθέα] υπάρχουν:

1. Αργύρι »»	15
2. Λιπιανά [Λεπιανά Άρτας] ½ ώρ.» »	10
3. Βραγκιανά [Καρδίτσας] 1 ώρ.» »	60
4. Στεφανιάδα 2¼ ώρ.» »	10
5. Κουμπουριανά ½ ώρ.» »	30
6. Κοπλέσι [Φουντωτό] ½ ώρ.» »	5
7. Λεοντίτον ½ ώρ.» »	60
8. Πετρίλον ½ ώρ.» »	130
9. Βλάσι 1 ώρ.» »	15
10. Σπυρέλον [Πετροχώρι] 1 ώρ.» »	10
11. Μεζίλον [Δροσάτο] 1 ώρ.» »	10
12. Κνίσσον [χωριό Αργιθέα] 2½ ώρ.» »	30
13. Μεσοβούνι ½ ώρ.» »	20
14. Γλογοβίτσα [Θερινό] 1 ώρ.» »	25
15. Μπουκοβίτσα [Ανθηρό] 1½ ώρ.» »	120
16. Λιάσκοβο [Πετρωτό] 1½ ώρ. παρακείμενον εις του Κοράκου το γεφύρι» »	70
44 χωρία ελληνικής οικογενείας όλας	3.665

Προς ανατολάς του **Φαναρίου** 1 ώρ. περίπου κείται η κώμη **Καρδίτσα** έχουσα 400 περίπου κτίρια, αγοράν και εμπόριον, ως κειμένη εις κεντρικήν θέσιν. Εκ ταύτης, η οδός διευθύνεται προς νότον, και εις 4 ώρ. αναβαίνει εις τας αρκτικές υπωρείας του Όθρυος,²³⁶ ένθα ευρίσκει το χωρίον **Καστανιά**, μεθόριον της Ελλάδος, με 300 αξιόλογα οικήματα, σπανίους αμπελώνας και **ωραία αγραφιώτικα κοράσια**. Εκ του χωρίου τούτου ο ελληνικός στρατών της **Μούχας**,²³⁷ επί των υπωρειών του **Ιτάμου** όρους απέχει ½ ώρ. μόνον προς Μ[εσημβριάν].

& 126. [Ορεινοί κάτοικοι της δειράδος (κορυφογραμμής) Όθρυος]. Αναχωρούντες εκ **Φαναρίου**, εάν λογίσωμεν άπαντας τους εις το τουρκικόν έδαφος **ορεινούς κατοίκους** της δειράδος

236. Το σωστό, «των **θεσσαλικών Αγραφών**».

237. **Μούχα**: μικρός οικισμός, μετά την **Καστανιά**, λίγο πριν φθάσουμε στο φράγμα της τεχνητής λίμνης Πλαστήρα.

του Όθρου²³⁸ μέχρι Κρεμαστής Λαρίσης,²³⁹ ήτοι **Αγραφιώτας**, **Δαουκλιώτας**,²⁴⁰ **Γαρδικιώτας**²⁴¹ και **Γουργιώτας**,²⁴² ευρίσκομεν μεταξύ αυτών **στρατιώτας ικανούς** διά τας δεινοπαθείας του πολέμου **υπέρ τας 6-7.000 άνδρας**, κατοικούντας επί των αρκτικών υπωρειών των ελληνικών ορέων, τα οποία εξαιρουμένων ολίγων μερών, απανταχού εισίν ευδιάβατα και κακώς διατηρημένα. Περί τούτων όμως δεν εκτεινόμεθα εις λεπτομερείας, ως γνωστά, αν όχι τοις πάσι, τουλάχιστον εις το οικείον τμήμα του Υπουργείου Στρατιωτικών».

1852: Eug. Yemeniz

Ο Γάλλος περιηγητής Ευγένιος Γεμενίζ, που ταξίδεψε **στα Άγραφα** το 1852,²⁴³ γράφει ότι: «Στα βορειοανατολικά της Ακαρνανίας, εκτείνεται μια αλυσιδα από βουνά, συνέχεια της Πίνδου, διαμορφώνοντας μια χώρα άγρια αλλά γραφική, άλλοτε τμήμα της αρχαίας Αγραίδος, η οποία σήμερα έχει το όνομα **Άγραφα**, διότι, εστία αήτητων επαναστάσεων (όντας), ουδέποτε εγγράφηκε στα βιβλία των οθωμανικών κατακτήσεων (στους φορολογικούς καταλόγους). [Αυτό δεν είναι ακριβές, διότι οι κάτοικοι των **Αγράφων** δεν ήταν φορολογικώς αναπαίτητοι, απλώς απήλαυν κάποιων προνομίων]. Τα γεγονότα των οποίων αυτοί τόποι υπήρξαν θέατρο, δικαιολογούν αυτήν την υπερήφανη ετυμολογία...».²⁴⁴ Παραθέτει επίσης ιστορικά στοιχεία για τα **Άγραφα** επί τουρκοκρατίας. Αναφορικά με το πολιτικό καθεστώς των **Αγράφων** γράφει ότι οι Τούρκοι είχαν επιβάλει στους κατοίκους έναν πολύ μικρό φόρο, που δεν πληρώθηκε σχεδόν ποτέ. Αναφέρεται στους συγγενικούς δεσμούς μεταξύ των διαφόρων κλεφταρματολών (οι Κατσαντωνιοί ήταν συγγενείς με τον Δίπλα και τον Τσόγκα, αλλά και με τους Συκάδες του Καρπενησίου), και σημειώνει ότι στη μάχη του Προσηλιάκου σκοτώνεται από τον Κατσαντώνη και ο Βελή Γκέκας.²⁴⁵

1858: Leon Heuzey.²⁴⁶

Τον Ιούλιο (27-31) του 1858 ο Leon Heuzey επισκέπτεται τη Μονή Δουσίκου και την πε-

238. Το σωστό, «των **θεσσαλικών Αγράφων**».

239. Η Κρεμαστή Λάρισα ήταν πόλη της Αχαΐας Φθιώτιδας. Το σωστό ήταν να γράψει Γαρδίκι, το οποίο βρισκόταν στις πλαγιές της Όθρου.

240. Δαουκλιώτες: οι κάτοικοι του οικισμού Δαουκλί-Νταουκλί, της σημερινής Ξυνιάδας του Δομοκού.

241. Γαρδικιώτες: οι κάτοικοι του Γαρδικίου, της σημερινής Πελασγίας της Λαμίας.

242. Γουργιώτες: οι κάτοικοι της Γούρας, της σημερινής Ανάβρας του Αλμυρού.

243. Ευρ. Ι. Μπουκουβάλα, *Το αρματολίκι των Αγράφων*, τόμ. Α', Αθήνα 1980, σ. 192-194.

244. Χριστόφορου Δ. Αλεξάκη, *Άγραφα...*, ό.π., σ. 75.

245. Eug. Yemeniz, *Scenes et recits des guerres de l'indépendance, Grece Moderne*, Paris 1869, σ. 6, 29, 44.

246. Ο Γάλλος αρχαιολόγος Leon Heuzey (Λέον Εζέ) γεννήθηκε το 1831 στη Ρουέν της Νορμανδίας. Στο τέλος του 1854 διορίστηκε στη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών, όπου εργάστηκε ως το 1858. Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Ελλάδα, αφιέρωσε πολύ χρόνο για να ταξιδέψει και να μελετήσει την ιστορική γεωγραφία της Αρκαδίας, της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας. Το οδοιπορικό του για τη Θεσσαλία (1858) έγινε αντικείμενο μελέτης από πολλούς, οι οποίοι ασχολήθηκαν με την ιστορία της περιοχής, διότι περιέχει πράγματι πολύτιμες πληροφορίες όχι μόνο για την εποχή που ο Heuzey την επισκέφθηκε, αλλά και για την υστεροβυζαντινή περίοδο. Το 1863 διορίστηκε καθηγητής της αρχαιολογίας στη Σχολή Καλών Τεχνών του Παρισιού, ενώ το 1870 ανέλαβε τη θέση του επιμελητή στο Τμήμα Ανατολικών Αρχαιοτήτων και Αρχαίας Κεραμικής στο Μουσείο του Λούβρου. Διατέλεσε μέλος της Ακαδημίας Επιγραφών & Γραμμάτων καθώς και της Ακαδημίας Καλών Τεχνών. Πέθανε στο Παρίσι το 1922.

ριοχή της Πύλης (Τρικάλων). Για τα **Άγραφα** και το βουνό **Καράβα** χαρακτηριστικά αναφέρει: «*Τα ανοίγματα απ' όπου ξεχύνονται οι χείμαρροι, μας επιτρέπουν να διακρίνουμε αριστερά μας και προς τα νότια τις κορυφές του ορεινού όγκου, τις αιχμηρές κορυφές των **Αγράφων** και πιο κοντά το ονομαστό κορφοβούνι **Καράβα**, όπου οι κάτοικοι του τόπου πιστεύουν ότι στήματσε η κιβωτός του Νώε.*²⁴⁷ *Δεν παύουν να επαναλαμβάνουν ότι μπορεί κανείς ακόμα και να*

247. **Η Καράβα των Θεσσαλικών Αγράφων.** Ψηλά πάνω απ' το Μουζάκι, σε μian αγραφιώτικη κορφή που κατευθύνεται κατά το Νομό της Άρτας, τονίζεται έως σήμερα σε όλες τις πολίχνες της περιοχής το τοπωνύμιο **Καράβα**. Κανείς δε γνωρίζει, απ' ό,τι ξέρω, την πραγματική αιτιολογία του. Πολύ πιθανό να σχετίζεται με το όνομα κάποιου **Καράβα** που έδρασε θετικά ή αρνητικά στον τόπο, σε παλιότερους καιρούς. Πιθανό ακόμα να αποτελεί παραφθορά κάποιας τουρκικής ονομασίας, Σλάβικη πάντως δεν είναι. Μία τρίτη άποψη είναι και τούτη: το **Καράβα** να προήρθε από φθορά της λέξης *καραβος*, που στα παλιά σήμαινε οστρακόδερμο με αγκάθια στην επιφάνειά του. Ίσως και να έχουν βρεθεί τέτοια πάνω στο βουνό. - Ακοίμητος, όμως, και εγρηγορητικός ο λαϊκός άνθρωπος, μέσα από την τάση του να πλαισιώνει παραμυθιακά τ' ανεξήγητα, δε μπορούσε κι εδώ να μην πλέξει το παραμύθι του. Αφού, δηλαδή, ένωσε διεγερτικά μέσα του τη φωνή του τόπου του. Αφού συνειδητοποίησε το **καραβίσιο σχήμα** της βουνοκορφής, συνέθεσε την παράδοση. Μία παράδοση που ανακρατάει προχριστιανικές αντιλήψεις ζωντανεύοντας την περιπέτεια του **Δευκαλίωνα** και του **Νώε**. Την άκουσα για πρώτη φορά το καλοκαίρι του 1969, στο μακρινό χωριό των Αγράφων **Στεφανιάδα**, από το υπέργηρο αντρόγνο Γιώργη και Μαρίνα Καραούζα και μου την επιβεβαίωσαν στην ίδια πολίχνη κι άλλοι πληροφοριοδότες. Τη μεταφέρω εδώ όπως μου την τόνισε τότε ο μπάρμπα Δημήτρης Καϊμακάκης στο συνοικισμό της πολίχνης **Ρωμνιά**: «*Λένι κι πάου να του π'στέψου κι γω για ν' Γκαράβα* ότι αυτοί απάν' πήγι κι έκαται του **καράβ' τ' Νώε** ύστρα, λέει, απ' του *μιγάλου χαλασού*. *Θα τουν έχ'ς ακ'στα (ακουστά) κι συ. Έκατσαν τα νιρά, χαμπήλουσαν, κι του **καράβ' τ' Νώε** πήγι απου δω, πήγι απου κει, πού να σταματήσ'; Πήγι κι σταμάτ'σι απάν' αυτού απ' είδισ κι συ. Κι όπους απόμ'γκι κι έκαται, πέτρουσι μι του γκιρό (καιρό) κι φαίνιτι ακόμα απόυ δω κι πέρα. Να σ' που (πω) γω δεν ανέφ'κα κει απάν' να ιδού (ιδώ). Οσ' ανέφ'καν του είδαν του **καράβ'»**. - Άλλες, όμως, παραδόσεις στο χωριό **Ελληνόκαστρο** του Μουζακίου, το οποίο αντικρύζει την **Καράβα**, βάζουν στη θέση του **Νώε των Δευκαλίωνων**. Μου τις τόνιζαν την άνοιξη του 1979 στο ίδιο χωριό παραδοσιακοί άνθρωποι. - Διαφορετική είναι η εξήγηση, που δίνει στο τοπωνύμιο ο **Νικόλαος Πολίτης** (βλ. *Παραδόσεις, Μέρος Α'*, εν Αθήναις 1904, σ. 139), βασιζόμενος σε σχετικό κείμενο του 1884. Γράφει, λοιπόν, ότι το βουνό τούτο πήρε τ' όνομα **Καράβα**, επειδή **έδεναν καράβια** στους καιρούς που η Θεσσαλία ήταν σκεπασμένη με νερά. Ήταν, δηλαδή, η μοναδική κορφή που βρισκόταν έξω από το νερό. (Είναι επιστημονικά, πια, βεβαιωμένο πως η Θεσσαλία, εδώ και δέκα χιλιάδες χρόνια, ήταν λίμνη). Αντίθετα ο **Φαίδων Κουκουλές** (βλ. *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, εν Αθήναις 1975, τ. Στ. 304), υπογραμμίζοντας την παράδοση, τοποθετεί την **Καράβα** «εις το μέσον της οροσειράς» της Πίνδου. Αν δεν υπάρχει, επομένως, άλλο βουνό της Πίνδου με το ίδιο όνομα, που είναι και το πιο πιθανό, πρέπει να ταυτίσουμε την **Καράβα του Κουκουλέ με τη δική μας**. Να τι γράφει συγκεκριμένα: «(…) εις το μέσον της οροσειράς (της Πίνδου), της οποίας υπάρχει υψηλή κορυφή **Καράβα** καλουμένη, ούτως ονομασθείσα, κατά την λαϊκήν παράδοσιν, διότι αντιπροσωπεύει το πλοϊόν (**καράβι**) του **Νώε**, το οποίον κατά θαυματουργόν τρόπον, μετεβλήθη εις όρος. Οι επιχώριοι μάλιστα, συγχέοντες την βιβλικήν παράδοσιν με την του πλοϊού του **Νώε**, δεικνύουσιν επί της κορυφής και κρίκους, οίτινες, κατ' αυτούς, εχρησίμευον προς πρόσδεσιν των απογείων σχοιγίων του πλοϊού του **Νώε**». - Είναι ολοφάνερο πως η παράδοση διατηρεί την ανάμνηση των δύο κατακλυσμών: Της εποχής του **Δευκαλίωνα** και της εποχής του **Νώε**. Τόσο στη μία περίπτωση όσο και στην άλλη, υπογραμμίζεται η επίδραση των δύο βιβλικών καταστροφών στη λαϊκή ψυχή. Ζώντας, με άλλους λόγους, ο λαός μέσα στο πλέγμα των παραδόσεών του, ένωθε να λειτουργούν μέσα του επικοινωνητικά οι απόφωνοι του παρελθόντος, δημιουργώντας ένα υπόβαθρο για καινούργιες πνευματικές δημιουργίες. Το υλικό προϋπήρχε και δεν το αφηφούσε. Το δέχονταν άκριτα κι αβασάνιστα ως καταστάλαγμα αλήθειας. Με τον τρόπο αυτό ζούσε έχοντας τη συνειδηση της συνάρτησής του με όλους τους προγόνους του και το πλαίσιο του πολιτισμού τους. Γέμιζε μέσα του από το βαρύ περιεχόμενο των γενεών που πέρασαν και η ημερούσε. Καμιά διατάραξη των σχέσεών του με τον παραδοσιακό του χώρο, φυσικά ούτε με το Θεό και τη φύση, δεν υπήρχε. Οι άνθρωποι σέβονταν τον παλιό εαυτό τους και η ζωή του Έθνους ξετυλιγόταν αβίαστα και αρμονικά. - Στην περίπτωση της **Καράβας** το αντικείμενο ήταν έτοιμο. Η βουνοκορφή έμοιαζε με **καράβι**. Εδώ το «γιατί» καλλιεργήθηκε επιταχτικά μέσα του. Η φύση γύρω κυλούσε στο αίμα του, αισθανόταν ένα μ' αυτή, δέσμιος με τα φυσικά φαινόμενα και τις εξουσιαστικές της δυνάμεις. Έπρεπε, λοιπόν, να βρει μian απάντηση. Η έρευνα, όμως, και η επιστήμη ήταν ανύπαρκτες. Αναγκαστικά τα στοιχεία θα τ' παίρνε από την κιβωτό της μνήμης των πατέρων που κληρονόμησε. Όπως κι έγινε βέβαια. Έτσι εκείνη η **καραβόσχημη κορφή των Αγράφων** σχηματίστηκε από το πέτριμο το μυθικό **καραβιού του Δευκαλίωνα** ή του βιβλικού του **Νώε**. Και οι δύο πίστεις ασκούσαν σοβαρή επιρροή στην ψυχή του. - Μολταίτα δεν διεκδικούν τα **Άγραφα** την αποκλειστικότητα της **Κιβωτού του Νώε**. Τη διεκδικεί και το βουνό **Καύκασος** στην Αρμενία, όπως το ομολογούν Πατέρες της Εκκλησίας. Θα αναφέρω εδώ τον Ευστάθιο της Αντιόχειας και τον*

δει τους κρίκους στους οποίους την έδεναν, περίεργος εντοπισμός στο ίδιο μέρος δυο ανάλογων θρύλων».²⁴⁸ Και σε άλλο σημείο: «Την ίδια ώρα, η θέα των βουνών είναι εξαιρετική. Η οροσειρά της Πίνδου διαγράφεται ολόκληρη μ' ένα μοναδικό τόνο, πολύ αχνό, που λες και τον χάραξε πινέλο επάνω στο φόντο του ουρανού. Θα νόμιζε κανείς πως βλέπει από μακριά το σκιαγράφημα μιας πόλης γιγάντων μέσα στο απρόσμενο συγκρότημα των οικοδομημάτων της, με τις ψηλές στέγες της και τους πύργους της. Στο κέντρο ξεχωρίζει μια ψηλή κορυφή σε σχήμα στέγης: είναι η **Καράβα**, δηλαδή η Κιβωτός. Ναι, η Κιβωτός του Νώε, όπως βλέπουμε να την αναπαριστάνουν στα παιδικά παιχνίδια. Για τους Θεσσαλούς χωρικούς, η βιβλική παράδοση του Κατακλυσμού

Ιωάννη του Χρυσόστομο. Να τι θα σημειώσει ο πρώτος στο *Εξαήμερον*: «Και τον τόπον έτι και νυν εκείνον αποβατήριον εις επιχώριον προσαγορεύουσι και τα λείψανα της Κιβωτού επιδεικνύουσι και τη ασφάλτω αυτής εις αποτροπιασμόν κέχρηται» (βλ. Ρ.Γ., 18, 753). - Οπόσσο, η παράδοση για την προσάραξη της κιβωτού στην Αρμενία και τη διατήρηση των λειψάνων εκεί είναι παλιότερη. Διατυπώνεται στον 3^ο κιάλα αιώνα π.Χ. από τον Χαλδαίο Βυρωσσό, που σημειώνει (**Φαίδων Κουκουλής**, ό.π., σ. 305): «Λέγεται δε και του πλοίου εν τη Αρμενία προς τω όρει των Κορδουαίων έτι μέρος τι είναι και κομίζειν τινάς της ασφάλτου αφαιρούοντας (...) έστιν υπέρ την Μιλυάδα μέγα όρος κατά την Αρμενίαν Βάρις λεγόμενον εις ό πολλούς προσφυγόντας επί του κατακλυσμού λόγος έχει περισωθήναι και τινα επί λάρνακος οχοούμενον επί την ακρωρείαν οκείλαι και τα λείψανα των ξύλων επί πολύ σωθήναι». - Τόσο πολύ ζυμώθηκε ο Ελληνισμός μ' αυτή την πίστη, ώστε η τελευταία να μείνει με μία καταπληκτική αντοχή μέσα στο χρόνο. Ως σήμερα ακόμα διαβάζουμε σε εφημερίδες για την ύπαρξη των λειψάνων της Κιβωτού στον Καύκασο. Ανεβαίνουν, μάλιστα, έως εκεί άνθρωποι και βλέπουν τ' απομεινάρια. - Ένας απ' αυτούς και ο μπαρμπ' - Αλέκος Πασαχίδης - Καυκάσιος, που, γεννημένος στα 1900, είχε κατασταλάξει στο χωριό Ολυμπιάδα της Ελασσόνας. Τον συνάντησα και τον γνώρισα, τυχαία, το 1975 κάτω από το μοναστήρι του Σπαρμού στον Όλυμπο. Ξερίζθηκε από τον Καύκασο στα 1918 κι ήρθε στη Θεσσαλία. «Πήγα και τ'ν είδα, ναι, νιγκιβωτό του Νώε απάν' στ' Αραράτ», μου τόνισε. Την είδε, όμως, από τη μέση και κάτω. Το άλλο τμήμα προς τα πάνω είχε καταστραφεί. «Θ' μάμαι τα ξύλα απ' κρέμουνταν», μου συμπλήρωσε. - Μία τρίτη παραδοχή **πετρωμένου καραβιού**, όχι όμως του Νώε ή του Δευκαλίωνα, συναντούμε στο νησί **Σκύρος**. Ήταν το πλεούμενο του αρχικουρσάρου, που έπλεε στο νησί, επικεφαλής αρμάδας, για να το ληστέψει. Μα ο Αϊ-Γιώργης από ψηλά στο μοναστήρι του, με τη συμπαράσταση του Αϊ-Νικόλα, έκανε το θαύμα του. Βούλιαξε όλα τα πλεούμενα μπροστά στη θάλασσα της Σκύρου. Το πλοίο, όμως, του καπετανίου δεν το βούλιαξε. Ξέμεινε στην επιφάνεια και πέτρωσε, «σημάδι και φόβητρο να το λογαριάζουν ούλοι και να βλέπουνε τι παθαίνει όποιος γυρέψει να πειράξη τη Σκύρος(...)» (**Νίκη Πέρδικα**, *Σκύρος*, 1940, τ. Δ', 160. Πρβ. Γ. Θωμάς, «Το πέτρινο κάτεργο της Σκύρου», *Θεσσαλία*, Βόλος 16.1.1977). - Απορρίπτοντας, λοιπόν, ο παλιός αγραφιώτης την παραδοχή της Παλαιάς Διαθήκης, σχετικά με το χώρο της προσγειώσης της Κιβωτού, μεταφέρει τον τελευταίο στην περιοχή του, βέβαιος πια για όλα. Τώρα η **κορφή του βουνού** είναι το παλιό καράβι, να το βλέπει εκεί ψηλά και να νιώθει την ικανοποίηση της απάντησης στην πρόκληση του εδάφους. Να αισθάνεται, τέλος, καλύτερα μέσα του και να αφήνει για το μέλλον μια έκφραση πίστης στα πράγματα, με τα οποία και είχε θεθεί. - Να πιστέψουμε, με την ευκαιρία, πως πέρα από την ανάγκη της ερμηνείας, ο **θρύλος** γίνεται για να διατηρήσει κι ένα φρονηματιστικό χαρακτήρα; Πως δηλαδή δέθηκε με την **ψηλή κορφή**, για να τονίζει την απειλή του Θείου σε καιρούς ανθρώπινων παραστρατημάτων; Δεν το νομίζω. Η παράδοση μένει γυμνή από τα λοιπά στοιχεία της θεϊκής τιμωρίας του ανθρώπινου γένους. Μιλάει για τον **κατακλυσμό**, αλλά δεν προσδιορίζει την αιτία. Καλά-καλά δεν αναφέρεται ακόμα και στα αποτελέσματα που προκάλεσε. Να αποτελεί τούτη η έλλειψη τη φυσιολογική συνέπεια της φθοράς που δέχτηκε μέσα στο χρόνο; Δε μου φαίνεται θετική η απάντηση. - Εδώ δέσποζε η ανάγκη μιας ερμηνείας, όχι μιας διαχίχης. Τόσους και τόσους τρόπους, άλλωστε, διέθετε ο Λαός για να ασκεί το φρονηματιστικό του έργο, μια έφεση για την ανωτεροποίηση της ζωής και την ανάταση του ανθρώπου. Είχε τις παραδόσεις του και τους μύθους του, τα μαρμαρώματα και τους βουλαγμένους τόπους. Είχε τα καταραμένα χωριά και τις υπερφυσικές δυνάμεις από παντού να τον ελέγχουν. Είχαν και την **Καράβα τους οι Αγραφιώτες**. - Θρύλος καθαρά ερμηνευτικός, πιστεύω, του τοπωνυμίου, σαν τους αμέτρητους τέτοιους που σύνθεσε κι ανακράτησε η Ελλάδα [**Γιώργου Θωμά**, «Η Καράβα των Θεσσαλικών Αγράφων (Ένας αιτιολογικός μύθος)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 1^{ος} (1980), σ. 77-81].

248. **Leon Heuzey**, *Οδοιπορικό στην τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία το 1858*, Μετάφραση Χρίστος Ι. Δημητρόπουλος, Σχόλια-επιμέλεια Θεόδωρος Α. Νημάς, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 129 = επανέκδ. εφημ. «το Βήμα», Αθήνα 2010, σ. 177. Πρβλ. **Γιάννης Ρούσκας-Θεαώ Στεφανίδου**, «Η Λάρισα και ο Πηνειός σε ξένα περιηγητικά κείμενα», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 50 (2006), σ. 261-267.

είναι η ίδια ελληνική διήγηση του Δευκαλίωνα.²⁴⁹ Τις τοποθετούν στον τόπο τους και τις δύο μαζί ενωμένες και ανακατωμένες στο ίδιο σημείο. Το όρος **Καράβα** αντικαθιστά στα μάτια τους το όρος **Αραράτ** της Βίβλου. Δεν είναι άλλο πράγμα παρά η κολοσιαία Κιβωτός του Νώε [**Καράβα**, κατά λέξη **μεγάλο**] μεταμορφωμένη χάρη σ' ένα θαύμα. Αν καταλάβουν ότι αμφιβάλλεις, σε συμβουλεύουν να ανεβείς ως εκεί και σε διαβεβαιώνουν ότι φαίνονται ακόμη οι κρίκοι στους οποίους περνούσαν τα σχοινιά. Έχουμε εδώ ένα περίεργο παράδειγμα ενός γεγονότος, κοινού άλλωστε σ' αυτούς που μελετούν τις λαϊκές παραδόσεις: τον προσδιορισμό του τόπου των θρύλων... Δεν θα πήγαινα βεβαίως να διαπιστώσω αν οι κρίκοι της Κιβωτού βρίσκονται στη θέση τους. Όμως τα βουνά με τραβούν και σε μερικές μέρες..., γυρίζοντας προς τα στενά του Μετσόβου για να περάσω στην Ήπειρο, δεν θα παραλείψω να ανέβω πάνω σ' αυτές τις ψηλές κορυφές...».²⁵⁰

1863: Διέλευση τουρκικού στρατού από Νευρόπολη και Κακιά Σκάλα Σερμενίκου.

Το 1863 διέρχεται από τη **Νεβρόπολη** καθ' οδόν προς Αργιθέα τουρκικό απόσπασμα, όπως σημειώνει στα απομνημονεύματά του ο (εκμουσουλμανισμένος) Μιχ. Τσαϊκόφσκι-Σαδικ πασάς, επικεφαλής μισθοφορικού πολωνικού σώματος που είχε αναλάβει την επιτήρηση της μεθοριακής γραμμής. Πέρασαν από την **Κορώνα** και την **Καστανιά**, όπου απόλαυσαν «κρασί αφράτο και νόστιμο σαν σαμπάνια». Στη συνέχεια ανέβηκαν στο **Σερμενίκο** (Φυλακτή), όπου αναγκάστηκαν να παραμείνουν για τρεις μέρες περιμένοντας να κοπάσουν οι άνεμοι, αφού δεν μπορούσαν να περάσουν τη φοβερή «**Κακιά Σκάλα**» ή «**Σκάλα του Γκιώνη**» (ένα πολύ στενό και επικίνδυνο πέρασμα πάνω σε βράχο, που δεν υπάρχει σήμερα αφού καταστράφηκε κατά τη διάνοιξη της αμαξιτής οδού προς **Βλάσι**). Τελικά τα

249. Δευκαλίων, ο μυθικός γενάρχης των Ελλήνων, γιος του Προμηθέως και σύζυγος της Πύρρας, βασιλιάς «των περί την Φθίαν (πόλη των Μυρμιδόνων, πατρίδα του Αχιλλέως, στην περιοχή της Φαρσάλου) τόπων» (Απολλόδ. Α', 7, 2). Κατά τους χρόνους της βασιλείας του Δευκαλίωνος, ο Ζευς αποφάσισε να εξολοθρευτεί με κατακλυσμό το ανθρώπινο γένος, εξαιτίας της ασέβειας και της κακίας των ανθρώπων. Για να αποφύγει τη θεική οργή, ο Δευκαλίων, κατά συμβουλή του πατέρα του, κατασκεύασε «**λάρνακα**» (κιβωτό), στην οποία φόρτωσε τις αναγκαίες προμήθειες. Αμέσως μόλις επιβίβαστηκε σ' αυτήν, μαζί με την Πύρρα, ξέσπασε κατακλυσμαία βροχή, η οποία «τα πλείστα μέρη της Ελλάδος κατέκλυσε» και έπνιξε όλους σχεδόν τους ανθρώπους. Στη διάρκεια του κατακλυσμού, τα βουνά της Θεσσαλίας αποσχίστηκαν και «τα εκτός Ισθμού και Πελοποννήσου συνεχέθη πάτα» (Απολλόδ. ό.π.). Εννιά μέρες και εννιά νύχτες, η λάρνακα του Δευκαλίωνος συρόταν από τα κύματα, ώσπου προσάραξε στον **Παρνασσό** (ή στην **Όθρυ** της Θεσσαλίας ή στα **Άγραφα** ή στον **Άθω** ή στην **Αίτνα**), όπου ο Δευκαλίων και η Πύρρα αποβιβάστηκαν και τέλεσαν θυσιά στον Δία, τον οποίο και ικέτευσαν να στέρξει ώστε να κατοικηθεί και πάλι η γη από ανθρώπους. Ο κατακλυσμός του Δευκαλίωνος σημειώθηκε κατά τον Αριστοτέλη (Μετεωρολ. Α', 14), «περί την Ελλάδα την αρχαίαν», δηλ. «περί Δωδώνην και τον Αχελών». Οι αρχαίοι θεωρούσαν τον Δευκαλίωνα αγαθό και θεοσεβή άνδρα, ο οποίος «πρώτος εποίησε πόλεις και εδείματο νηούς αθανάτους, πρώτος δε και ανθρώπων εβασίλευσε» (Απολλόδ. Ρόδ. Γ', 1087 κ.ε.). Από την Πύρρα, ο Δευκαλίων απέκτησε τον **Ελληνα**, τον Αμφικτύονα και την Πρωτογένεια. Σύμφωνα με την ελληνική μυθολογία, του κατακλυσμού του Δευκαλίωνος είχαν προηγηθεί οι κατακλυσμοί του **Αγίου** και του **Δαρδάνου** (τότε άνοιξαν και τα Δαρδανέλια) [βλ. λήμμα στην εγκυκλοπαίδεια «Πάπυρος-Larousse-Britannica», τόμ. 20 (1996), σ. 134. Και **Αθανασίου Σταγειρίτη, Γνωγία ή Αρχαιολογία**, Επανέκδοση Απογευματινές εκδόσεις Μονοπρόσωπ Α.Ε., Αθήνα 2024, τόμ. 4, Μέρος Β', σ. 228επ. (α' έκδ. Βιέννη 1818). **Βίκ. Κοντονάσιου**, «Η Κιβωτός του Δευκαλίωνα και της Πύρρας, μετά τον κατακλυσμό, σταμάτησε πάνω στην Όθρυ», *Δελτίον της Φιλαρχαίου Εταιρείας Αλμυρού "Όθρυς"*, τ. 7 (2003). Πρβ. **Νίκου Πατρίκη**, «Κατακλυσμός, μύθος, ιστορία ή συλλογική μνήμη;», περιοδ. «Σελίδες Ιστορίας», έκδ. εφημ. «Η Καθημερινή», τεύχ. 17 (Μάρτιος-Απρίλιος 2026), σ. 196-205].

250. **Leon Heuzey**, *Οδοιπορικό...*, επανέκδ. εφημ. «*Το Βήμα*», ό.π., σ. 113-114.

κατάφεραν και πέρασαν προς την Αργιθέα. Γράφει λοιπόν ο Τσαϊκόφσκι-Σαδίκ:²⁵¹

«Από τον **Δομοκόν**, όπου βρισκόταν το αρχαίο φρούριο, ξεκινήσαμε για την **Καρδίτσα**, καρδιά της Θεσσαλίας, όπως δίκαια αποκαλούν αυτή την πόλη από παλιά. Πρέπει να αναγνωρίσω ότι παλιά οι άνθρωποι είχαν καλύτερες στρατηγικές ικανότητες από ό,τι τώρα, επειδή όλα τα οχυρώματα στον **Δομοκό** και στο **Φανάρι** ήταν τοποθετημένα με τέτοιο τρόπο ώστε να μη φαίνονται ακόμα και αν κατέβαινες από το βουνό στην πεδιάδα, ενώ δεν μπορούσε κανείς να περάσει απαρατήρητος από το φρούριο του **Φαναρίου**. Γι' αυτό το λόγο άφησα την ισχυρή φρουρά κι αναπτύσσοντας το σχέδιό μου για την προστασία των συνόρων ανέδειξα την ανάγκη ενίσχυσης της **Καρδίτσας** ώστε να γίνει εκεί ένα κεντρικό οχυρό της Θεσσαλίας και της Ηπείρου. Στη **Μονή Κορώνας**, η οποία διέθετε **200 κελιά** (!),²⁵² τοποθετήθηκε όλο το στρατηγείο, η ίλη του ιππικού και όλα τα απαραίτητα των ανδρών και των αλόγων. Η μονή ήταν ενισχυμένη σαν φρούριο και βρισκόταν δίπλα στη ρωγμή την οποία διέσχιζε ο δρόμος από το οροπέδιο της **Νεβρόπολης** προς την πεδιάδα της **Καρδίτσας**. Άλλος ένας δρόμος οδηγούσε από το οροπέδιο αυτό στη **μεθόριο**, περνώντας από **μία μεγάλη κωμόπολη, τη Ρεντίνα**, οι κάτοικοι της οποίας ονομάζονται **Καρακατσάνοι** [Σαρακατσάνοι].²⁵³ (...) Οι ντόπιοι κάτοικοι εκτιμούν και φοβούνται τους Σαρακατσάνους. Στην **Καστανιά** πίναμε **κρασί αφράτο και νόστιμο σαν σαμπάνια**. Επί τόπου διατηρείται πολλά χρόνια χωρίς να χάσει τη γεύση και τον αφρό, αλλά όταν το πάρεις από τα βουνά της **Καστανιάς** χάνει τη γεύση του και δεν αφρίζει.

Στο **Σερμενικό** αναγκαστήκαμε να παραμείνουμε τρεις μέρες λόγω των ισχυρών ανέμων, επειδή ήταν επικίνδυνο να περάσουμε τα απότομα βουνά με μεγάλες χαράδρες. Έπρεπε να κατεβούμε από το βουνό μέσα σε έναν πολύ στενό δρόμο όπου χωρούσε μόνο ένα άλογο [την «**Κακιά Σκάλα**» ή «**Σκάλα του Γκιώνη**»]. Ο θεός μας φύλαξε και περάσαμε αβλαβείς αυτό τον δρόμο.

Στον **Ασπροτόταμο** (Αχελώ), που χωρίζει τα **Άγραφα** από το **Ραδοβίσι**, υπάρχει μια αρχαία ρωμαϊκή γέφυρα²⁵⁴ η οποία ενώνει το ένα βουνό με το άλλο. Το μήκος αυτής της γέφυρας είναι 120 βήματα και το πλάτος 3 βήματα, ενώ το βάθος της χαράδρας ως το βυθό του ποταμού είναι 200 γυάρδες.²⁵⁵ Οι ντόπιοι θεωρούν το βάθος αυτό ίσο με 200 μιναρέδες, τον καθένα

251. **Χαράλαμπος Βόγια**, «Η παρουσία Πολωνών στρατιωτών στη Θεσσαλία στα “*Απομνημονεύματα*” του Μιχ. Τσαϊκόφσκι-Σαδίκ πασά (1857-1863)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 72 (2017), σ. 144-145.

252. Ο αριθμός των 200 κελιών στην **Κορώνα** τότε μας φαίνεται υπερβολικός. Εκτός εάν η κατανάλωση «*αφράτου και νόστιμου κρασιού*» στην **Καστανιά** τους έκανε να τα βλέπουν ...διπλά ή τριπλά!

253. Οι Ρεντινιώτες είναι απόφοιτοι Αγραφιώτες και όχι Σαρακατσάνοι, νομάδες κτηνοτρόφοι.

254. Πρόκειται για τη μονότοξη **γέφυρα του Κοράκου**, στον **Αχελώ**, η οποία ενώνει το νομό Καρδίτσας με το νομό Άρτας.

255. Οι ακριβείς διαστάσεις της γέφυρας ήταν: ελεύθερο άνοιγμα 45 μ. και ύψος 25 μ. (βλ. **Αντώνη Γαλερίδη κ.ά.**, *Τα πέτρινα γεφύρια της Θεσσαλίας*, Αθήνα 1995, σ. 86-87). Είχε κατασκευασθεί από τον Λαρίσης (με μητροπολιτική έδρα τα Τρίκαλα, επειδή η Λάρισα ήταν τότε Τουρκόπολη) σπουδαίο **Βησ-σαρίωνα Β'** (1490-1540), με καταγωγή από την Πύλη Τρικάλων, ο οποίος άφησε μεγάλο ποιμαντικό και αγαθοποιό έργο και χρηματοδότησε και, με προσωπική του επίβλεψη, κατασκεύασε δύσκολα κοινωφελή έργα (ανακηρύχθηκε Άγιος, και η μνήμη του τιμάται στις 14 Σεπτ.). Στη θέση της γέφυρας υπήρχε παλαιότερη, η οποία κατέρρευσε από πλημμύρα. Η ακριβής ημερομηνία κατασκευής της νέας γέφυρας δεν είναι γνωστή, αυτό πάντως έγινε μεταξύ των ετών 1527 και 1540, που ο **Βησσαρίων** ήταν μητροπολίτης Λαρίσης. Στο εγκώμιο του Αγίου που συντάχξε σε λόγια γλώσσα το 1552, 12 χρόνια μετά το θάνατό του, ο λόγιος μοναχός Παχώμιος Ρουσάνος (και το 1682-1683, ο λόγιος ιερομόναχος Αναστάσιος Γόρδιος το απέδωσε στην απλή νεοελληνική της εποχής), ένα απόσπασμα

με ύψος 10 γυάρδες. Τη γέφυρα διασχίζουν με τα πόδια και λόγω πολλών ατυχημάτων κανένας δεν τολμά να τη διασχίσει επάνω σε μουλάρι ή γαίδαρο. Ο Χουσνή πασάς²⁵⁶ ήθελε να τον περάσουν από τη γέφυρα καθιστό επάνω σε ένα είδος τσουλήθρας στην οποία τον έδεσαν. Άλλος, μόλις βρέθηκε πάνω στη γέφυρα άρχισε να φωνάζει πολύ από το φόβο του και τον τράβηξαν πίσω. Διέταξα, λοιπόν, να αγοράσουν όλα τα λινά υφάσματα από τα γειτονικά χωριά και να τα απλώσουν πάνω στα σχοινιά των δύο πλευρών της γέφυρας. Στη γέφυρα είπα να βάλουν άμμο. Έτσι μπόρεσαν τα άλογα και οι άνθρωποι να περάσουν με επιτυχία τη γέφυρα, σαν να περπατούσαν ανάμεσα σε δύο τοίχους από λινά, χωρίς να κοιτάζουν κάτω και τρομάζουν. Η πράξη μας αυτή δημιούργησε φήμες στα γύρω χωριά, ότι είμαστε καινούριοι Κένταυροι και ότι κανένας δεν μπορεί να μας ξεφύγει. Το γεγονός αυτό συνέβαλε σημαντικά στο να επιβάλλουμε την τάξη στην περιοχή...».

1869: Η.Φ. Τοζερ, οι παλιοί αρματολοί και οι κλέφτες.²⁵⁷

Το 1869 κυκλοφόρησε, στο Λονδίνο, το δίτομο έργο του Henry Fanshawe Tozer, *Researches In the highlands of Turkey* (= Έρευνες στα υψίπεδα της Τουρκίας), στο οποίο αναφέρονται «περιγραφές από τις επισκέψεις του στα όρη Ίδη, Άθως, Όλυμπος και Πήλιο, στους Μιρδίτες Αλβανούς και σε άλλες απόμακρες φυλές, με παρατηρήσεις στα δημοτικά τραγούδια, στους μύθους και στις κλασικές δεισιδαιμονίες των σύγχρονων Ελλήνων». Όπως αναφέρεται κάτω από τον μακροσκελή υπότιτλο, το έργο είναι του αιδ. Η.Φ. Τοζερ, διδάκτορα των Τεχνών, μέλους της Βασιλικής Γεωγραφικής Εταιρείας, επιμελητή και αντεπιστέλλοντος μέλους του κολεγίου Exeter της Οξφόρδης. Ο Τοζερ δεν ήλθε στη Δυτ. Θεσσαλία. Πα-

του εγκωμίου αυτού αναφέρεται στην κατασκευή της γέφυρας του Κοράκου: «Ετούτο γουν το ποτάμι, λέγω το Ασπροπόταμον (Αχελώος), εις τον καιρόν του χειμῶνος γεμίζοντας νερόν, και μάλιστα εις τους κακούς τόπους, γίνεται απέραστον (...). Εις τούτο το ποτάμι λοιπόν η ανίκητος εκείνη ψυχή (...) ηθέλησε να κτίση γεφύρι, και το έκαμε, καθώς φαίνεται τώρα κτισμένον εις τον Κόρακα, όπου λέγουσιν (...). Διατί, αρχίζοντας να το κτίζουσιν, ιδέξ τί εσυνέβη. Οι όχθοι από το ένα μέρος και από το άλλο εστερεώνονταν με μάρμαρα τετράγωνα και εσηκώνονταν απάνω (...). Και ωσάν έστισαν και το καλούπι να γυρίσουν την καμάραν, έξαφνα εχούθη μία μεγάλη βροχή, καθώς γίνεται πολλαίς φοραίς. Και γέρνοντας το νερό ανάμα με τα ξύλα οπου εκατέβαζεν ωσάν καμάρα, και κτυπώντας εκείνα τα νεόκτιστα κτίσματα, τα αφάνισεν όλα. Και πάλιν έκαμεν άλλην αρχήν και έκτισαν άλλα στερεώτερα και ετελειώθη με του Θεού την βοήθειαν το έργον» [Δημητρίου Ζ. Σοφιανού, «Ο Άγιος Βησσαρίων, μητροπολίτης Λαρίσης (1527-1540) και κτίτορας της Μονής Δουσίου. Ανέκδοτα αγιολογικά και άλλα κείμενα», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, τ. 4 (Αθήνα 1992), σ. 183, 253-282, 276. Πρβ. και *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 72 (2017), σ. 358]. Λέγεται ότι όταν το έργο ολοκληρώθηκε, ο Βησσαρίων ήλθε επί τόπου για να τελέσει τα εγκαινία. Ανέβηκε πάνω στην κορυφή του τόξου και φώναξε στον πρωτομάστορα που βρισκόταν κάτω στα βάθρα: «Πώς φαίνομαι εδώ πάνω μάστορα;». Κι εκείνος του απάντησε: «Σαν κόρακα φαίνεσαι Δέσποτα!». Τότε ο Βησσαρίων αποφάνθηκε: «Γι' αυτό κι εγώ, γέφυρα Κοράκου την ονομάζω από τούδε»! Η γέφυρα αυτή δεν υπάρχει σήμερα, την ανατίναξαν αντάρτες του Δημοκρατικού Στρατού κατά τον Εμφύλιο (1948-49). Στη θέση της κτίστηκε αργότερα άλλη, περίπου 500 μ. πιο κάτω (βλ. και Ξενοφώντα Σ. Κουτή, *Από την Αθαμανία στ' Άγραφα. Η ιστορία της Αργιθέας*, Αθήνα 2020, σ. 441-443).

256. Ο Χουσνή πασάς της Λάρισας, κυβερνήτης της Θεσσαλίας, υπήρξε και διοικητής της Ηπείρου (βλ. Δημητρίου Φωτ. Καρατζένη, *Η Επανάσταση της Άρτης*, Αθήνα 1973, σ. 19). Το 1862 ήταν μόνο πασάς των Ιωαννίνων. Ο Τσαϊκόφσκι-Σαδικ πασάς τον παρουσιάζει ως μη συμπαθητικό και διεφθαρμένο. Προσπαθούσε να τον αποφεύγει και γι' αυτό έφυγε και εγκαταστάθηκε, για κάποιο διάστημα, στα Τρίκαλα. Σε αμφότερους αναφέρεται και ο Leon Heuzey, *Οδοιπορικό στην Τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία το 1858*, επανέκδ. εφημ. «Το Βήμα», Αθήνα 2010: Χουσνή πασάς, σ. 42-43, 45, 121-122, 177, 205, 281. Μιχ. Τσαϊκόφσκι-Σαδικ πασάς, σ. 38-39, 45, 47-48, 122, 124, 143.

257. Η.Φ. Τοζερ, «Περιήγηση στη Θεσσαλία το 1869», -μφρ. Αλέξης Γαλανούλης, σχόλια Κώστας Σπανός, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 40 (2001), σ. 19-28.

ραθέτει όμως ενδιαφέρουσες πληροφορίες που συνέλεξε για τα παλιά αρματολίκια, τους παλιούς κλέφτες και την εποχή του **Αλή πασά**, τις οποίες παραθέτουμε:

«(...) Δεν μιλούσαμε όμως καθόλου για τους πολέμους ανάμεσα στους θεούς και στους Τιτάνες, καθώς κοιτούσαμε κάτω από τούτο το ύψωμα, αλλά για ένα πιο πραγματικό γεγονός, όπως ήταν η **επανάσταση των κατοίκων το 1854**, όταν αυτοί, παρακινημένοι από λανθασμένες συμβουλές, ξεσηκώθηκαν για να βοηθήσουν τους Έλληνες του Νότου. Ο οδηγός, τον οποίο είχαμε μισθώσει για να μας οδηγήσει σ' αυτές τις βουνοπλαγιές, μας ανέφερε πως είχε λάβει μέρος κι αυτός στην επανάσταση (...).

Η περιγραφή του ήταν πολύ ζωντανή καθώς αναπολούσε τις παλιές μέρες των **αρματολών και των κλεφτών**. Η παράξενη ιστορία αυτών των ομάδων και των καπεταναίων του Ολύμπου προσφέρει τόσα πολλά στους σύγχρονους Έλληνες, γύρω από τους μύθους και τις άλλες ιστορίες που λέγονται για τους ημίθεους προγόνους τους, που αξίζει μάλλον εδώ να αναφέρουμε, έστω και λίγο, δίνοντας ένα ελαφρύ περίγραμμα της κατάστασης η οποία προϋπήρχε και τώρα έχει παρέλθει ανεπιστρεπτή, για να εξηγήσουμε τις περιστάσεις κάτω από τις οποίες δημιουργήθηκαν.²⁵⁸

Ας καταπιστούμε πρώτα με τους **αρματολούς**. Το όνομα αυτό προσδιορίζει τους ένοπλους άνδρες και δινόταν σε άτομα της τοπικής πολιτοφυλακής, ή της επαρχιακής αστυνομίας, η οποία αποτελούταν εξ ολοκλήρου από ντόπιους, στους οποίους είχε ανατεθεί, σε μεγάλο βαθμό, η ασφάλεια της περιοχής τους. Ο θεσμός του **αρματολικίου** επεκτάθηκε στο μεγαλύτερο τμήμα των περιφερειών της οθωμανικής αυτοκρατορίας όπου κατοικούσαν Έλληνες από τις όχθες του Βαρδάρη [Αξιού ποταμού], στα βόρεια, μέχρι τον Κορινθιακό Κόλπο, στα νότια, καθώς και στην Ήπειρο, στην Αιτωλία και στην Ακαρνανία.²⁵⁹ Τα μέρη αυτά διαιρούταν σε διοικητικές περιοχές [**αρματολίκια**], ο αριθμός των οποίων ποίκιλλε κατά εποχές²⁶⁰ και η κάθε μία είχε χωριστό σώμα αρματολών με δικό του αρχηγό (καπετάνιο), αξίωμα το οποίο ήταν κληρονομικό.²⁶¹

[Το πρώτο αρματολίκι ιδρύθηκε **στα Άγραφα** το 1421, επί σουλτάνου Μουράτ Β'. Το όνομα του πρώτου αρματολού αγνοείται, όπως αγνοείται και του διαδόχου του, ο οποίος παίρνει μέρος στο βενετοτουρκικό πόλεμο του 1464 στο πλευρό των Βενετών. Στα βενετικά έγγραφα καταγράφεται η συμμετοχή του στον πόλεμο με την προσωυμία «ο κύριος των Αγράφων» (Signore del Agrafo) και εκθειάζεται μεταξύ των Ελλήνων και Αλβανών αρχη-

258. Βλ. Cl. Fauriel, *Δημοτικά τραγούδια της συγχρόνου Ελλάδος*, εισαγωγή Νίκος Α. Βέης, εκδόσεις Τεγόπουλος-Νίκας, Αθήνα (χ.χ.), σ. 26-47. Ο συγγραφέας σημείωσε ότι το μεγαλύτερο μέρος αυτών που αναφέρει για τους κλέφτες το δανείστηκε από τον εισαγωγικό λόγο του Cl. Fauriel.

259. Ο θεσμός των αρματολικίων διαδόθηκε σε όλη την ηπειρωτική ορεινή Ελλάδα στα 1537, στα χρόνια του σουλτάνου Σουλεϊμάν Α' [βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, 11 (1975) 148].

260. Τον 16ο αι. τα αρματολίκια ήταν 15, από τα οποία τα 5 ήταν στη Θεσσαλία, ενώ στις παραμονές της Επανάστασης του 1821 ήταν 17 και από αυτά τα 10 στη Θεσσαλία [βλ. *ΙΕΕ*, ό.π., 11 (1975) 149. Απ. Βακαλόπουλος, «Νέα στοιχεία για τα ελληνικά αρματολίκια», *ΕΕΦΣΠΘ*, τ. 9 (Θεσσαλονίκη 1968), σ. 241]

261. Ο καπετάνιος των αρματολών διοριζόταν, άλλοτε από το οθωμανικό κράτος και άλλοτε από τους ντόπιους προκρίτους. Συχνά το αρματολίκι περνούσε από γενιά σε γενιά (βλ. Αλέξης Πολίτης, *Το δημοτικό τραγούδι, Κλέφτικα*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1973, σ. κθ' και λγ').

γών. Το **Μικρό Χορμόπουλο** (Χορμόπουλος)²⁶² κατά την επανάσταση του 1689-1694 στη Στερεά Ελλάδα κατέλαβε το αρματολίκι των Αγράφων που περιελάμβανε και μέρος της Ευρυτανίας και Θεσσαλίας. Μετά το Χορμόπουλο η Καπετανία των Αγράφων πέρασε για ένα διάστημα στο **Μεϊντάνη** ως το 1714, χρονιά κατά την οποία δολοφονήθηκε σε μία σπηλιά κοντά στο χωριό Μυρόφυλλο (Μερόκοβο) Τρικάλων. Ο **Γιάννης Μπουκουβάλας** ή **Γερομπουκουβάλας** (1710 ή 1720-1782) πέθανε από φυσικό θάνατο στα Άγραφα. Τον διαδέχτηκε επαξίως ο πρωτότοκος γιος του **Θανάσης Μπουκουβάλας**, ο οποίος διατήρησε «το αρματολίκι μεταξύ των σκευωριών των προεστών Αγράφων και των επιβουλών του **Αλή-πασα**»²⁶³ μέχρι το 1807, που πέθανε. Τον διαδέχθηκε ο αδελφός του **Γιαννάκης**, επειδή οι γιοι του Κώστας και Χρήστος ήταν ανήλικοι. Το 1811, και ενώ οι **Μπουκουβαλαίοι** έχουν εκδιωχθεί από το αρματολίκι τους ως «*στασιαστές*», διορίζεται από τον **Αλή πασά** αρματολός Αγράφων ο **Λεπενιώτης**. Για να δολοφονηθεί το Πάσχα του 1813 κατ' εντολή του **Αλή** από τον προύχοντα **Νικοθέο** και τους **Γκαβοστεργαίους** στο Φουρνά. Το 1813 το αρματολίκι πέρασε ξανά στα χέρια του **Γιαννάκη Μπουκουβάλα**, ο οποίος το κράτησε μέχρι το 1818. Την ίδια χρονιά και με τη «*σκανδαλώδη*» εύνοια του **Αλή πασά**, ο **Γιαννάκης Ράγκος** γίνεται Καπετάνιος των Αγράφων έχοντας τοποτηρητή στο εν λόγω αρματολίκι το **Σταμούλη Γάτσο**. Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821 το αρματολίκι των Αγράφων πέρασε διαδοχικά στον **Καραϊσκάκη** (1822-1823), στο **Γιαννάκη Ράγκο** (1825), στον πάντα προσκυνημένο και άκαπνο επαναστατικό **Στ. Γάτσο**²⁶⁴ (1826-1829) και στο **Σωτ. Στράτο**²⁶⁵

262. Δημήτρης Κ. Αγγελής, «Ο Αγραφιώτης αρματολός Μικρό Χορμόπουλο (1645-1695) και η σημαία των Αγράφων (1680-1822)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 84 (2023), σ. 281-292.

263. Νικολάου Κ. Κασμουλή, *Ενθυμήματα στρατιωτικά της Επανάστασης των Ελλήνων (1821-1833)*, εισαγωγή-σχόλια Γ. Βλαχογιάννη, Αθήνα 1939-1942, τόμ. Α', σ. 28.

264. Η απελευθέρωση της Ρεντίνας και η καταστροφή των Κονιαροχωριών, **Φράγκου** και **Λοξάδας**, στα δυτικά της Καρδίτσας ήταν οι μόνες ενέργειες του **Σταμούλη Γάτσου**, οπλαρχηγού των Αγράφων, κατά την έναρξη της Επανάστασης του 1821. Στη συνέχεια ήρθε σε συμβιβασμό με το **Μαχμούτ πασά** και η **Αγραία** ('*Άγραφα*) «εις την προτέραν υποταγήν επανήλθεν». Τα καπάκια του **Σταμούλη Γάτσου** με τους Οθωμανούς δεν είχαν ως αποτέλεσμα μόνο να αποτύχει η Επανάσταση στα Άγραφα, αλλά συνέβαλαν και στην επαναστατική αποτυχία του **Ασπροποτάμου**, αφού ο **Γάτσο** προετοιμαζόταν να χτυπήσει εκ των όπισθεν το **Στορνάρη**, εάν εκινείτο κατά των Τρικάλων (βλ. Α. Καρασμάνη, *Ιστορικά Ευρυτανικά Σελίδες*, Λαμία 1931, σ. 78. Ιω. Φιλήμονος, *Ιστορικών Δοκίμιον περί Ελληνικής Επανάστασης*, εκδ. Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα 2003, τόμ. Δ', σ. 147-148, 150.)

265. Η πολιτεία του **Σωτ. Στράτου**, ως αρματολού-δερβέναγα των Αγράφων δεν υπήρξε καλή. Στις 2.4. 1831 και στις 7.4.1831 οι πρόκριτοι των Αγραφιώτικων χωριών με αναφορές τους προς τον Ιω. Καποδίστρια και προς τη Διοικητική Επιτροπή καταφέρνουν εναντίον του. Στην πρώτη, τον αποκαλούν **μισόκαλο και αλητήριο** και τους άνδρες του **βδελυρή συτροφία**. Επειδή δέχονται συχνά **επιδρομές ληστών** από την περιοχή του Βάλτου και δεν έχουν καμία εμπιστοσύνη στον «*κόλο*» **Στράτο**, παρακαλούν τη διοίκηση να στείλει στην περιοχή των ευρυτανικών Αγράφων, στην Τατάρνα και στη Βίνιανη, ένα τμήμα στρατού με διοικητή τον Αγραφιώτη **Γεώργιο Βελή**, για να τους προστατέψει από τους ληστές του Βάλτου. Υπογράφουν οι πρόκριτοι των Αγράφων: Οικονόμος απηδέας, **Σακελάριος Βουνέσι**, Κωνσταντής Λάμπουλος ρεντίνης, Δημήτριος τζάπαλος Σμόκοβον, τζιζιζος κωνσταντίνου, Γιαννάκης Χριστοδοπούλου Ζογλόπου, Γούλας αποστολάκη **Μπλάσδου**, Κωστ. Γιαννάκη φουρνά, γεωργάκης Βασιλόγλος Βλάση, Γιάννη κανάλια, **θεοδόσιος Μούτζου [Γούτζου] Καστανιά. αναγνώστης Μεσενικόλα, χρήστος οικονόμου από Αγίοργι** [Καρδίτσας] και λοιποί. [Από τους εν λόγω προκρίτους, υπογράφουν σε μία καταγγελία «*αυθαιρεσιών*» του **Καραϊσκάκη**, με χρονολογία 24.12.1823, οι εξής: **Σακελλάριος από Βουνέσι**, Κωνσταντής Λάμπουλος από τη Ρεντίνα, Δημήτριος Τζάπαλος από το Σμόκοβο και **Θεοδόσιος Γούτζου από την Καστανιά**. βλ. **Λάμπρου Γριβέλλα**, «Η διαμάχη Καταϊσκάκη-Ράγκου αποδυνάμωσε τα Άγραφα», *Καρδιτσιώτικα Χρονικά*, τόμ. XII (2010), σ. 215-226]. Τη δεύτερη επιστολή υπογράφουν μόνο «*εμπειθείς πολίται*» του **Φουρνά** της Ευρυτανίας, οι

από το τέλος του 1829. Το αρματολίκι των Αγράφων είχε πέντε κόλια: **το Ρεντίνα κόλι, το Κούτσουρο κόλι, το Σιάμ κόλι (Φανάρι),²⁶⁶ και το Ορτά κόλι (Πετριλο)].²⁶⁷**

Τα άτομα που απάρτιζαν το κάθε αρματολικό σώμα αποκαλούνταν **παλικάρια** και φορούσαν τις στολές και τα όπλα ενός αλβανού στρατιώτη.²⁶⁸ Ο αρχηγός τους λεγόταν **πρωτοπαλικάρο**. Στα μέρη όπου διοικούσε ο πασάς υποτίθεται ότι τελούσαν υπό τις διαταγές του, ενώ εκεί όπου υπήρχε ένας κατώτερος αξιωματούχος, τελούσαν υπό τις διαταγές των τοπικών ελληνικών αρχών, των επισκόπων [το σωστό, υπό τις διαταγές των προεστών]. Η ιστορία δεν μας λέει τίποτα σχετικές με την προέλευση του θεσμού και τότε συστήθηκαν αυτές οι ομάδες.²⁶⁹ Η πληρότητα, όμως, και η ομοιότητα των αρματολικίων δείχνουν ότι δεν ήταν τυχαία, αλλά δημιουργήθηκαν βάσει σχεδίου. Και ενώ από τη μία μεριά δεν υπάρχουν στοιχεία ύπαρξης τους πριν από την

οποίοι κάνουν λόγο για **ληηλασίες του Στράτου** στην περιοχή τους και ζητούν την προστασία της Διοικητικής Επιτροπής [Γιώργου Μπλαντά, «Ο Σωτ. Στράτος δερβέναγας του Δομοκού (με αρμοδιότητα τα Θεσσαλικά Άγραφα), το μπουγιουρντί του βαλή των Τρικάλων, 1830). Παράπονα των Αγραφιωτών εναντίον του», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 66 (2014), σ. 25-32]. - Υπάρχουν τρεις ακόμη επιστολές-αναφορές προς τον Κυβερνήτη Ιω. Καποδίστρια (γραμμένες στις 22.12.1830, 20.3.1831 και 5.4.1831), ενδεικτικές της δράσης του Σωτ. Στράτου και του μεγέθους του προβλήματος, το οποίο αντιμετώπιζαν οι κάτοικοι των Αγράφων. Στην πρώτη από αυτές (22.12.1830), 13 κάτοικοι που υπογράφουν ως «*πρόκριτοι της επαρχίας Αγράφων*», καταγγέλλουν τη δράση του «*κακούργου*» Σωτ. Στράτου, ο οποίος «*καταπλακώνοντας όλην την επαρχίαν (...) την ειτυραννισεν ανηλεύς...*». Ο «*αληθής (...)* κατατυραννεί και καταθλίβει» τους δυστυχείς κατοίκους, προξένησε μεγάλες καταστροφές κατακαίοντας και ερημώνοντας «*δύο από τα σημαντικότερα χωριά της επαρχίας*», την **Ρενδίνα** και τον **Φουρνά**, ενώ στο δυτικό τμήμα της επαρχίας Αγράφων «*φοβερίζει να κατερμηώσει*» όλη την επαρχία. Έτσι, οι κάτοικοι, απελπισμένοι και μη μπορώντας να κάνουν κάτι άλλο, «*έλαβον εκ συμφώνου τα όπλα εναντίον του, να τον καταδιώξουν...*». Και ζητούν την βοήθεια της Κυβερνήσεως, ώστε «*ο κακούργος και λοιποί ομόφρονοι του*» να εμποδιστούν και να μην εισέρχονται στην επαρχία τους. Υπογράφουν οι πρόκριτοι της επαρχίας Αγράφων: οικονομός βησαρίου απηδιάς, οικονομός ρενδίνας, **σακελλάριος βουνέσι**, νίκος θέου, Κωνσταντίνος λάμπογλου, διμήτρης τζιάπαλου, τζώτζος κώστα θέου, Γιαννάκης χριστοδούλου, Γιάννης βελής, **θεοδόσιος γούτζιου [Καστανιά]**, Γιαννάκος αντιανίου, κωστάκης Γιαννάκη, αναγνώστης Γιαπούλης (:). - Στη δεύτερη επιστολή (20.3.1831), εννέα «*πρόκριτοι της επαρχίας Αγράφων*» ενημερώνουν τον Κυβερνήτη ότι τον Ιούνιο του 1830, «*ο καπετάνιος της επαρχίας (...)* τότε **Σωτήρης Στράτου**» εξαπάτησε τον συμπολίτη τους **Κωνσταντή Αμπάτζη** και του απέσπασε 300 φλουριά Βενέτικα, προκειμένου, δήθεν, να τα διαθέσει για υπόθεση της επαρχίας και να τα επιστρέψει εντός ολίγων ημερών, πλην αυτά «*τα κατεκράτησεν έως σήμερον ληστρικάς*». Υπογράφουν οι πρόκριτοι της επαρχίας Αγράφων: οικονομός απηδιάς, **σακελλάριος βουνέσι**, διμήτρης τζιάπαλου σμόκοβον, **γιαννάκης χριστοδούλου μπλάσδου**, κωνστάκης Γιαννάκη φουρνά, **γούλας αποστολάκη μπλάσδου**, γεωργάκης βασιλογλου βλάσι, Γιάνι βάλας κανάλια **θεοδόσιος γούτζιου Καστανιά**. - Στην Τρίτη επιστολή (5.4.1831), ο «*ταπεινός και ελάχιστος δούλος*» **Κωνσταντής Αναγνωστόπουλος** αναφέρει ότι ο Στράτος, αφού τον συνέλαβε «*δυναστικούς και ως τύραννος τυρανώνων*», του απέσπασε 650 ολλανδικά φιορίνια, ασμητικά και ενδύματα αξίας 10.000 γροσίων και «*μίαν ηπιστόλαν καπιτισμένην*» (ποικιλμένη με αργυρή επένδυση). Επίσης ενημερώνει ότι ο **Σωτήρης Στράτος** κατοικεί, με την οικογένειά του, στον οικισμό του Βάλτου, όπου «*έχει κτήματα και άλλην κατάστασιν*», ενώ «*έχει και υπέρ τα οκτακόσια πρόβατα εις την Ανατολικήν Ελλάδα*». Επειδή ο Στράτος, με τις ενέργειές του, τον «*κατήνησεν εις άκραν ένδειαν και δυστυχίαν*», ζητεί την έκδοση διαταγής προς τον διοικητή της Δυτικής και Ανατολικής Ελλάδας και «*προς τα Δημογεροντεία*», προκειμένου να αποζημιωθεί «*δ, τι ημπορέση εξ αυτών των προβάτων του, υποστατικών του*» [**Βασίλη Κ. Σπανού**, «Τρεις επιστολές προεστών των Αγράφων εναντίον του αρματολού Σωτήρη Στράτου (22.12.1830-5.4.1831)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 68 (2015), σ. 309-316].

266. **Ιωάννη Γκέκα**, «Το Σιάμ κόλι», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 74 (2018), σ. 351-356.

267. **Δημήτρης Θ. Τσιάμαλος**, *Οι Αρματολοί της Ρούμελης*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2009, σ. 143-144, κ.α. **Μάρκου Α. Γκιόλια**, *Ιστορία της Ευρυτανίας στους νεότερους χρόνους (1393-1821)*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 1999, σ. 224-256. **Χριστόφορου Δ. Αλεξάκη**, Άγραφα. *Ιστορία-Γεωγραφία-Μνημεία*, Αθήνα 2013, σ. 123-144, 184-187, 195-200, 229-242, 417-429. **Ε.Ι. Μπουκουβάλα**, *Το αρματολίκι των Αγράφων*, Αθήνα 1980-1981, τόμ. Α'-Β'.

268. Μάλλον θέλει να πει ότι φορούσαν φουσανέλες, όπως και οι Αρβανίτες.

269. Το πρώτο αρματολίκι δημιουργήθηκε στα Άγραφα, γύρω στα 1430 (1421), από τον σουλτάνο **Μουράτ Β'** (βλ. **Απ. Βακαλόπουλος**, *Ιστορία του νέου Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1964, τόμ. 1, σ. 214).

οθωμανική κατάκτηση,²⁷⁰ από την άλλη μεριά, το γεγονός ότι δεν επεκτάθηκαν στον Μοριά (Πελοπόννησο) φαίνεται να μας λέει ότι ιδρύθηκαν πριν από την κατάκτηση της χώρας από τους Οθωμανούς.²⁷¹

Πέρα από αυτήν την αρνητική απόδειξη, υπάρχουν παραδόσεις αυτού του φαινομένου ανάμεσα στους Έλληνες, οι οποίες δεν μας δίνουν μία πολύ πιθανή εξήγηση της δημιουργίας τους. Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτές, όταν οι [οθωμανοί] κατακτητές εγκαταστάθηκαν διαδοχικώς στα διαμερίσματα της Ελλάδας, βρήκαν τον πληθυσμό της πεδιάδας έτοιμο να συνεργασθεί μαζί τους, αλλά με τους κατοίκους των ορεινών διαμερισμάτων τα πράγματα ήταν εντελώς διαφορετικά, ιδιαίτερα μάλιστα στην περιοχή της Θεσσαλίας, η οποία είναι η πρώτη που έπεσε στα χέρια τους.²⁷² Ο Όλυμπος, το Πήλιο και η Πίνδος πρώτα, και μετά τα βουνά των Αγράφων, τα οποία περιλαμβάνουν μία αλυσίδα ενωμένων βουνών της Δυτ. Θεσσαλίας και της Ακαρνανίας, μετατράπηκαν σε βάσεις μόνιμης αντίστασης κατά των εισβολέων. Η σύνθεση αυτών των περιοχών, οι οποίες είναι απόκρημνες, και το πολεμικό πνεύμα των ανθρώπων, που εντάχθηκαν σ' αυτές τις ομάδες, δημιούργησαν μία εξοργιστική κατάσταση διαρκούς σύγκρουσης χωρίς οικονομικό αντίκρουσμα.

Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτά, οι Οθωμανοί σκέφθηκαν ότι θα ήταν προτιμότερο να έρθουν σε συνεννόηση μαζί τους και να τους κάνουν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους γι' αυτούς. Για να τους πείσουν, τους έδωσαν αρκετά κίνητρα. Και ενώ αρκετοί από τους πιο σκληρούς αρνήθηκαν να δεχθούν [τις προτάσεις τους] και αποσύρθηκαν στις πιο απρόσιτες περιοχές και έκαναν τη βάση τους στα κλεφτοχώρια, ο μεγαλύτερος αριθμός των άλλων αναγνώρισε τις αρχές των κατακτητών, υπό την προϋπόθεση ότι θα γίνονταν σεβαστά τα δικαιώματά τους κι ότι θα τους επιτρεπόταν να οργανώσουν τη δική τους φρουρά για την εξασφάλιση αυτών των δικαιωμάτων καθώς και για την τάξη σε όλη την περιοχή. Αυτή ήταν η οργάνωση των αρματολών.

Τα πλεονεκτήματα²⁷³ αυτού του διακανονισμού ήταν αρκετά καλά και για τις δύο πλευρές. Οι Έλληνες εξασφάλιζαν μερική ελευθερία από τους Τούρκους καθώς και ασφάλεια από τη βία των στρατιωτών τους και συγχρόνως παρέμεναν στον τόπο τους. Οι Τούρκοι, από την άλλη πλευρά (το χαρακτηριστικό της φυλής τους και η θρησκεία τους, ανάμεσα σ' αυτούς που ζούσαν, τους έκαναν να φαίνονται κάτι παραπάνω από νεοφερμένοι κάτοικοι στην περιοχή), βρήκαν αυτόν τον διακανονισμό ως έναν τρόπο για να μπορέσουν πιο εύκολα να εξασφαλίσουν τη συνεργασία της κατακτημένης φυλής και την ηρεμία, ανάμεσα στα πλήθη, ως αντίτιμο πληρωμής για την ασφαλή κατοχή των κατακτημένων εδαφών.

Όμως, οι οθωμανικές αρχές δεν ήταν ικανοποιημένες με αυτό. Ο σκοπός τους ήταν να πα-

270. Ο Γ. Φίνιλι (Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης, τόμ. 1, σ. 24), λέει ότι υπήρχε μία πολιτοφυλακή χριστιανών κατά τη διάρκεια της βυζαντινής αυτοκρατορίας, αλλά δεν μας δίνει τις πηγές του (η σημείωση είναι του συγγραφέα).

271. Σήμερα πιστεύουμε ότι ο θεσμός του αρματολικίου είναι δημιούργημα της οθωμανικής εποχής και όχι βυζαντινό κατάλοιπο (βλ. Απ. Βακαλόπουλος, ό.π., σ. 216. Πρβλ. Αλέξης Πολίτης, ό.π., σ. ιθ').

272. Οι Οθωμανοί έφθασαν για πρώτη φορά στη Λάρισα το 1386/1387, αφού είχαν κυριεύσει τη Βέροια (1385/1386), το Κίτρος, τα Σέρβια και τον Πλαταμώνα (c. 1386) [βλ. Αλ. Γ. Σαββίδης, «Τα προβλήματα για την οθωμανική κατάκτηση και την εξάπλωση των κατακτητών στο θεσσαλικό χώρο», Θεσσαλικό Ημερολόγιο, τόμ. 28 (1995), σ. 38].

273. Το κυριότερο από τα προνόμια των αρματολών ήταν η οπλοφορία τους (βλ. Αλέξης Πολίτης, ό.π., σ. ιθ').

γνώσουν την κυριαρχία τους πιο ολοκληρωτικά και να αλλοιώσουν εντελώς τον χριστιανικό πληθυσμό. Οι **αρματολοί** ήταν ένα εμπόδιο στην πραγματοποίηση του σχεδίου τους και συνεπώς η ιστορία των **αρματολών** είναι η διήγηση μιας μακρόχρονης πάλης για ανεξαρτησία και οι προσπάθειες των πασάδων να την αποτρέψουν. Το πρώτο βήμα της Πύλης προς αυτήν την κατεύθυνση ήταν να διορίσουν τον **dervendjibashi**,²⁷⁴ δηλαδή τον ανώτερο αξιωματικό της ασφάλειας των διόδων, τα καθήκοντα του οποίου ήταν να διατηρεί ανοιχτές, σε όλη τη χώρα, τις επικοινωνίες, έχοντας έναν αριθμό ανδρών υπό τις διαταγές του, οι οποίοι έφεραν τον τίτλο του **δερβέναγα**, δηλαδή του φρουρού των διόδων.

Η δημιουργία μας τέτοιας εξουσίας ήταν ένα λογικό βήμα, αφού σε οποιαδήποτε μεταβίβαση εξουσίας τον τελευταίο λόγο έχει η κεντρική κυβέρνηση. Η απασχόληση, όμως, οθωμανών στρατιωτών στις υπηρεσίες τους, η οποία ήταν φυσικό να ακολουθήσει, στην περίπτωση αυτή, προκάλεσε την εξέγερση μιας άλλης ένοπλης δύναμης η οποία, όπως φάνηκε, αργά ή γρήγορα θα ερχόταν σε σύγκρουση με τους **αρματολούς**. Πέρασε κάμποσος καιρός πριν εμφανισθούν σοβαρές διαφορές ανάμεσα σ' αυτές τις δύο ομάδες. Και ενδεχομένως, αυτές οι οργανώσεις θα μπορούσαν να συνυπάρχουν για πολύ καιρό εάν η θέση του **επόπτη των δερβενίων** περιοριζόταν μόνο σε άτομα οθωμανικής καταγωγής. Ήταν, όμως, πάντοτε πολιτικής της οθωμανικής αυτοκρατορίας να εκμεταλλεύεται το αμοιβαίο μίσος των υπόδουλων υπηκόων της ως μέσον εδραίωσης της δικής της εξουσίας. Σύμφωνα, λοιπόν, με το σχέδιο αυτό, κατά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα αποφασίσθηκε να ανατεθεί η λειτουργία αυτού του θεσμού στα χέρια των **αλβανών αρχηγών**, στους αρχηγούς ενός λαού του οποίου το επάγγελμα ήταν ο **πόλεμος** και ο οποίος λαός ήταν ο **χειρότερος εχθρός της ελληνικής φυλής**.²⁷⁵ Από τη στιγμή αυτή και μετά άρχισε ένας ανελέητος αγώνας ανάμεσα στους **έλληνες αρματολούς** και στους **αλβανούς στρατιώτες**, οι οποίοι επεδίωκαν επιμόνως τον αντικειμενικό σκοπό τους, να καταδιώκουν και να καταπιέζουν. Οι **αρματολοί**, όμως, πέτυχαν συνολικά την διατήρηση της θέσης τους μέχρι την εποχή του πέμπτου, κατά σειρά, πασά της φυλής αυτής, στον οποίο ανατέθηκε η λειτουργία του θεσμού, στον πασίγνωστο **Αλή πασά των Ιωαννίνων**.²⁷⁶

Έχοντας έτσι περιγράψει τον χαρακτήρα και τη θέση των **αρματολών**, μπορούμε τώρα να στραφούμε προς τους **κλέφτες** και στη σχέση τους με τους **αρματολούς**. Είδαμε έως εδώ ότι, ενώ οι περισσότεροι από αυτούς που ήταν **στα βουνά** υποτάχθηκαν στην οθωμανική δύναμη, υπήρξαν και μερικοί οι οποίοι προτίμησαν να μείνουν στην παρανομία για να διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους, κάνοντας μία ζωή άγρια και βασανιστική πάνω στα ορμητήρια των βουνών. Έτσι, το όνομα **κλέφτες**, το οποίο τους δόθηκε, σημαίνει κάτι πολύ διαφορετικό από τους συνηθισμένους ληστές αφού μόνο οι κατακτητές και οι καταπιεστές της αδελφότητάς τους ήταν ο στόχος της έχθρας και της λαφυραγωγίας.

274. Πρόκειται για τον ντερβεντάτ ναζίρ, γενικό επόπτη των δερβενίων (διόδων).

275. Τον 17^ο αι. οι Αλβανοί εξισλαμίσθηκαν και γι' αυτό παρείχαν περισσότερη εμπιστοσύνη στις οθωμανικές αρχές. Η ανάθεση σ' αυτούς της φύλαξης των δερβενίων οδήγησε σε σύγκρουση τους έλληνες αρματολούς με τους αλβανούς δερβενναγάδες και στη σύγκρουση αυτή δόθηκε εθνική χροιά.

276. Το 1774 διορίσθηκε γενικός επόπτης των δερβενίων ο **Κουρτ πασάς**, ο οποίος πέθανε το 1787, οπότε τον διαδέχθηκε ο **Αλή πασάς**.

Σε ό,τι αφορά το ζήτημα της κατανόησης από την πλευρά των πατριωτών τους, διατήρησαν καλές σχέσεις μαζί τους, αφού σ' εκείνους στρέφονταν όταν χρειάζονταν βοήθεια. Με το πέρασμα, όμως, των χρόνων αυτό το όνομα απέκτησε ευρύτερη σημασία με τον εξής τρόπο: όσον καιρό οι Τούρκοι σέβονταν τα δικαιώματα των **αρματολών**, οι τελευταίοι υπηρετούσαν, όπως είπαμε, για να διαφυλάξουν την τάξη στην περιοχή. Όταν, όμως, τους γινόταν επίθεση και αναγκάζονταν να αμυνθούν, ο χαρακτήρας τους άλλαζε αμέσως και ελάμβαναν εχθρική στάση, την οποία κάποτε είχαν δείξει και προς τους κατακτητές. Με αυτόν τον τρόπο τους έδωσαν το όνομα **κλέφτες** και αυτοί το αποδέχθηκαν χωρίς αντίδραση. Όταν αποκαθίσταντο ομαλές σχέσεις [με την οθωμανική διοίκηση] επέστρεφαν στην υπηρεσία του **αρματολού**. Η εναλλαγή αυτή, από την μία ιδιότητα στην άλλη, έγινε τόσο απότομα ώστε τα δύο ονόματα εναλλάσσονταν γύρω από τα ίδια πρόσωπα και μερικές φορές εκείνοι που ζούσαν στην ανυπακοή αποκαλούνταν **αρματολοί** και αυτούς που προσπαθούσαν να επιβάλουν ειρηνικά την τάξη τους έλεγαν **κλέφτες**.²⁷⁷ (...) Η περιγραφή, σχετικώς με έναν **καπετάνιο των αρματολών**, είναι η πιο ζωντανή εικόνα της **πατρι-αρχικής εξουσίας** την οποία ασκούσαν οι αρχηγοί τους και του **συνοπτικού τρόπου απονομής της δικαιοσύνης**. Στα αφηγηματικά τραγούδια των ηρώων, ακούγεται πάντοτε πως οι **κλέφτες** στέκονται **στις κορυφές του βουνού** και παρακολουθούν τους Αλβανούς πιο κάτω να τους αναζητούν, ενώ τα φαράγγια και τα λημέρια τους είναι ο τόπος συνάντησης των ομάδων, την ημέρα και τη νύχτα, να κοιμούνται στο ύπαιθρο ή να εξορμούν για κάποια ληστρική επιδρομή (...).

Κατά κανόνα, μόνο οι Οθωμανοί υπέφεραν από τις επιθέσεις των **κλεφτών**. Τους θεωρούσαν, αυτοδικαίως, ως δικά τους θύματα και αποτελούσαν πάντοτε το στόχο των επιδρομών τους. Μολονότι μερικές φορές οι Τούρκοι πυρπολούσαν τα χωριά και τα κτήματά τους, αυτοί συνελάμβαναν τους πλουσιότερους από αυτούς και τους μετέφεραν στα λημέρια τους ώσπου να λάβουν αξιόλογα λύτρα για να τους απελευθερώσουν. Μερικές φορές, όμως, οι ομάδες αυτές των **κλεφτών** έφθαναν στα άκρα και ορμούσαν στα σπίτια των πλούσιων συμπατριωτών τους, στις πεδιάδες και ιδιαίτερα στους επισκόπους, τους οποίους θεωρούσαν πράκτορες των Τούρκων. Έτσι, σε μερικά κλέφτικα τραγούδια αποκαλούνται μερικοί **χαραμήδες** [**< τουρκ. Harami = κλέφτης**] οι οποίοι προκαλούσαν τον μεγαλύτερο τρόμο στους εμπόρους και στους ιδιοκτήτες μεγάλης περιουσίας.

Μία από τις μοιραίες ιστορίες αυτών των τραγουδιών είναι εκείνη στην οποία ένας από τους **κλέφτες** αναγνωρίζει στον νεαρό έμπορο, τον οποίο είχε **πληγώσει θανάσιμα, τον αδελφό του** [πρόκειται για το γνωστό "τραγούδι τουπραματευτή"]. Αυτές, όμως, οι περιπτώσεις είναι ελάχιστες και οι κατώτερες τάξεις, δηλαδή όλοι σχεδόν οι Έλληνες, είχαν καλές σχέσεις με αυτούς και ήταν πάντοτε έτοιμοι να τους προσφέρουν χείρα βοηθείας. Ιδιαίτερα οι **βοσκοί** αναφέρονται ως οι πιο ένηθροι υποστηρικτές των **κλεφτών**. Έτσι, λοιπόν, όλοι αυτοί δεν μοιάζουν καθόλου με τους σημερινούς ληστές, οι οποίοι προκαλούν τρόμο και απέχθεια στους ανθρώπους γενικώς. Και καθώς δεν άντεχαν τις πράξεις βίας, τις οποίες μερικές φορές αναγκάζονταν

277. Η συχνή εναλλαγή των ρόλων, από κλέφτης αρματολός και από αρματολός κλέφτης είχε ως αποτέλεσμα να ταυτισθούν οι δύο όροι.

να διαπράξουν, παρουσιάζονται συνήθως ως ανθρωπιστές και γενναιόδωροι, ιδιαιτέρως ως προς την μεταχείριση των γυναικών, οι οποίες ήταν πάντοτε ασφαλείς στα χέρια τους, αδιακρίτως χρώματος ή φυλής. Ούτε ποτέ επιδόθηκαν σ' εκείνες τις βάρβαρες ωμότητες που διαπράττουν οι Τούρκοι σε βάρος των φυλακισμένων τους.

Επιπλέον, πρέπει να προσθέσουμε, για να δικαιολογήσουμε όλη αυτήν την δημοτικότητα των κλεφτών, τη φήμη, την υπερβολική ανδρεία, το ήθος και την αντοχή τους, την ακρίβεια στη σκοποβολή τους, είτε στις μάχες των βουνών είτε όταν επρόκειτο για τον εντοπισμό της θέσης των εχθρών από την εκπυροσκόρηση των όπλων τη νύχτα, την αξιοθαύμαστη δύναμη και την ευκινησία, επακόλουθο της άγριας ζωής στη φύση και την σωματική άσκηση, στην οποία επιδίδονταν στον ελεύθερο χρόνο τους, την ικανότητά τους να αντέχουν στην πείνα, στη δίψα και στην αϋπνία όταν εμπλεκόνταν σε μάχες ολόκληρα μερόνυχτα. Επίσης το κουράγιο με το οποίο αντιμετώπιζαν το θάνατο και την αντοχή τους στα τρομερά βασανιστήρια, στα οποία υποβάλλονταν όταν τους φυλάκιζαν. Όλα αυτά συνέβαλαν στο να τους μεταβάλουν σε αντικείμενα υπερβολικού θαυμασμού από τους συμπατριώτες τους.

Όταν έφθανε ο χειμώνας και τα βουνά δεν κατοικούνταν πια [από τους κτηνοτρόφους], ο κλέφτης έκρυβε τα όπλα του στο λημέρι και κατέβαινε σε χαμηλότερες περιοχές όπου έβρισκε καταφύγιο είτε σε κάποιο ασφαλές μέρος στην ενδοχώρα είτε πήγαινε στα νησιά του Ιονίου, όπως συνηθίζονταν, τα οποία εκείνο τον καιρό τελούσαν υπό την κυριαρχία της Βενετίας. Όπου, όμως, κι αν εμφανιζόταν ο κλέφτης προσέλκυε την προσοχή και την περιέργεια ως άνθρωπος που είχε αφήσει τον κοινό εχθρό και πιθανόν να έσφαζε πολλούς αντιπάλους. Τα κατορθώματά του υμνούνταν με πολλά αφηγηματικά τραγούδια τα οποία κυκλοφορούσαν τότε από στόμα σε στόμα. Ακόμα και τα μικρά παιδιά συνήθιζαν στα παιχνίδια τους να παριστάνουν τους Τούρκους και τους Κλέφτες. Διαιρούνταν σε δύο ομάδες για να αντιπροσωπεύουν τα δύο αντιμαχόμενα μέρη. Ένα ωραίο τραγουδάκι, με τον τίτλο “τα όπλα του Κλέφτη”, το οποίο παραθέτουμε εδώ μπορεί να χρησιμεύσει ως ένδειξη για τα αισθήματα που έτρεφαν όλοι γι' αυτούς.²⁷⁸

**Τ' αντρειωμένου τ' άρματα δεν πρέπει να πουλιούνται,
μόν' πρέπει τους στην εκκλησιά κι εκεί να λειτουργούνται.**

**Πρέπει να κρέμονται ψηλά σ' αραχνιασμένο πύργο,
η σκούρια να τρώει τ' άρματα κι η γη τον αντρειωμένο.**

Ο Αλή πασάς διώκτης των κλεφτών

Ας επιστρέψουμε, όμως, τώρα στην ιστορία των αρματολών. Μέχρι την εποχή του Αλή πασά (1787), οι αρματολοί είχαν διατηρήσει τον αρχικό σκοπό τους και, μολονότι μερικές φορές αναγκάζονταν να ανταλλάξουν τον ρυθμό της ζωής τους με εκείνον των κλεφτών στα βουνά, διατήρησαν τον χαρακτήρα τους, που ήταν να αμύνονται και να προστατεύουν την περιοχή τους από

278. Ο συγγραφέας παραπέμπει στον Α. Passow (*Popularia Carmina Graeciae recentioris*, Αθήνα 1860, σ. 105), αλλά το τραγούδι αυτό προέρχεται από τη συλλογή του Σπ. Ζαμπέλιου (*Άσματα δημοτικά της Ελλάδος*, Κέρκυρα 1852, σ. 603, 7). Πρβ. και Γιάννη Μπασλή, «Το κλέφτικο τραγούδι και οι κλεφταρματολοί της Θεσσαλίας», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 71 (2017), σ. 93-96.

σφετερισμούς και εχθρικές επιθέσεις. Προς το τέλος, όμως, του 18^{ου} αι., όταν ο **Αλή πασάς** διορίστηκε **γενικός επόπτης των δερβενίων** (διόδων), η εικόνα των πραγμάτων άλλαξε. Ο **Αλή πασάς**, λοιπόν, ξεκίνησε μία προσπάθεια, με ζήλο, για να περιορίσει τα **αρματολίκια**²⁷⁹ σε όλη τη χώρα και να καταστρέψει ό,τι είχε μείνει από την τοπική αυτοδιοίκηση, επιστρατεύοντας, για το σκοπό αυτό, όλες τις δυνάμεις που είχε στη διάθεσή του και όλες τις πανουργίες που διέθετε.

Άμεση συνέπεια αυτής της πολιτικής ήταν να διαλυθούν όλες οι ομάδες των **αρματολών** και αυτοί να εξωθηθούν στην παρανομία.²⁸⁰ Αρχικώς φάνηκε ότι ο **Αλή πασάς** θα κατάφερνε να μειώσει και τους **κλέφτες**, όπως είχε ενεργήσει και εξαναγκάσει τους **αρματολούς** να υιοθετήσουν αυτό το είδος της ζωής, δηλαδή να βγουν στα βουνά. Οι αλβανοί στρατιώτες, οι οποίοι ήταν επίσης εξοικειωμένοι με τη ζωή του βουνού και γνώριζαν όλες τις πτυχές του ανταρτοπολέμου ήταν οι κατάλληλοι για την επιδίωξη του σκοπού του, καθώς ήταν πολυαριθμότεροι και κατάφερναν να καταδιώκουν τους αντιπάλους τους, από το ένα μέρος στο άλλο και να τους περιορίσουν σε απόκρημνες χαράδρες. Ταυτοχρόνως ο **Αλή πασάς** χρησιμοποίησε κάθε είδος τεχνασμάτων για να πετύχει το πολυπόθητο τέλος των **κλεφτών** και των **αρματολών**. Πότε απειλούσε και πότε πρόσφερε συγχώρεση ή έταζε αποκατάσταση στους καπεταναίους. Αυτά ήταν μερικά μόνο από τα προσφερόμενα ως δέλεαρ με τις συνεχείς εκκλήσεις του για να παραδοθούν, καταφέροντας έτσι, εν μέρει, το σκοπό του.

Μόλις, όμως, ο **Αλή πασάς** πέτυχε το στόχο του, αθέτησε όλες τις συμφωνίες και υποσχέσεις που είχε κάνει μαζί τους και οι δολοφονίες έγιναν το μέσο εξαφάνισης εκείνων που είχαν πιστέψει στις προτάσεις του. Με τον τρόπο αυτό, ακόμα και οι **κλέφτες** είχαν μειωθεί αρκετά για κάποιο διάστημα (...). Όμως, τη στιγμή που ο **Αλή πασάς** νόμιζε ότι είχε πετύχει το σκοπό του, τότε στην πραγματικότητα έγινε η αρχή μιας νέας εποχής. Το ύπουλο του χαρακτήρα του, η ασπλαχνία και οι εκβιασμοί του έπεισαν όλους τους Έλληνες ότι η υποταγή σε τέτοιους ανθρώπους ήταν απλώς το ξεκίνημα για χειρότερες συμφορές κι έτσι δεν τους έμεινε τίποτα άλλο από την ανοιχτή πια ανυπακοή. Η συνέπεια αυτού του γεγονότος ήταν πως όσοι από τους **κλέφτες** είχαν απομείνει ενώθηκαν με έναν αριθμό παρανόμων από όλα τα μέρη της χώρας, απελπισμένοι από την άσχημη μεταχείριση και γεμάτοι επιθυμία να εκδικηθούν την απώλεια των συγγενών τους, οι οποίοι είχαν πέσει θύματα του τυράννου πασά. Το παρακάτω τραγούδι (“Του Στέργιου”, βλ. Α. Passow, ό.π., σ. 48), το οποίο ανάγεται στην περίοδο αυτή, εκφράζει ακριβώς την αίσθηση που επικρατούσε και ταυτοχρόνως δείχνει το πνεύμα της αυτοπεποίθησης όπως στους ομηρικούς ήρωες, τα χαρακτηριστικά των οποίων τα συναντούμε τώρα σε τούτους τους σύγχρονους ήρωες:

Κι αν τα δερβένια τούρκεψαν, τα πήραν Αρβανίτες,
ο Στέργιος είναι ζωντανός, πασάδες δεν ψηφάει.
Όσο χιονίζουνε βουνά και λουλουδίζουν κάμποι,
κι έχουν οι ράχες κρύα νερά, Τούρκους δεν προσκυνούμε.

279. Το έτος 1721 ο σουλτάνος αποφάσισε την οριστική κατάργηση των **αρματολικίων**, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Ο **Αλή πασάς** άρχισε να καταδιώκει τους **αρματολούς** από το 1789.

280. Μερικοί από αυτούς κατέφυγαν στα παράλια του Βόρειου Αιγαίου και έγιναν πειρατές, άλλοι σκοτώθηκαν και άλλοι υποτάχθηκαν (βλ. **Αλέξης Πολίτης**, ό.π., σ. κδ¹-κε²).

Πάμε να λημεριάσουμε όπου φωλιάζουν λύκοι,
σε κορφοβούνια, σε σπηλιές, σε ράχες και ραχούλες.
Σκλάβοι στις χώρες κατοικούν και Τούρκους προσκυνούν
κι εμείς για χώρα έχουμε 'ρημιές κι άγρια λαγκάδια.
Παρά με Τούρκους, με θεριά καλύτερα να ζούμε.

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου άρχισε το κίνημα να προσλαμβάνει **εθνικό χαρακτήρα** σε όλη τη χώρα. Τα πλήθη των εκτοπισμένων που απέδρασαν στα βουνά σχημάτισαν έναν πληθυσμό με νέα ενδιαφέροντα και γέννησαν νέες ιδέες, μία από τις οποίες ήταν ότι η Ελλάδα, εάν θέλει, μπορεί να αποτινάξει το ζυγό του κατακτητή και τα τέκνα της να βρουν ξανά τη λευτεριά τους. Δεν πέρασε πολύς καιρός πριν ο **Αλή πασάς** αναγνωρίσει ότι ο ίδιος είχε πια δημιουργήσει μία αντίπαλη δύναμη και κατέβαλε όλη του την οξύνοια για να χρησιμοποιήσει αυτή τη νέα δύναμη για δικό του όφελος.

Το 1805 κάλεσε, για μία φορά ακόμα, τους αρχηγούς των **κλεφτών**, οι οποίοι τώρα βρίσκονταν πια σε θέση που τους επέτρεπε να διαπραγματευθούν μαζί του επί ίσοις όροις, και τους έκανε προτάσεις ειρήνης και συνεργασίας. Ήταν τότε που ο δερβέναγός του **Γιουσούφ [Αράπης]**,²⁸¹ ο σκληρότερος εχθρός των επαναστατημένων, έμεινε κατάπληκτος από τον αριθμό των δυνάμεών τους. Λέγεται ότι αυτός ρώτησε κάποτε έναν καπετάνιο των **κλεφτών**, που τον έλεγαν Αθανάσιο, πώς γίνεται μετά από τόσα χρόνια μαχών και συνεχών απωλειών οι ομάδες τους να γίνονται ακόμα πιο πολυάριθμες; Η απάντηση που έλαβε ήταν η εξής: "Βλέπεις εκείνους τους πέντε νεαρούς που στέκονται μπροστά από τα παλικάρια μου; Δύο από αυτούς είναι αδέρφια, δύο ξαδέρφια και ο πέμπτος φίλος ενός από τα παλικάρια μου που σκοτώσατε σε μία μάχη. Όλοι τους παρουσιάστηκαν για να εκδικηθούν το θάνατο του φίλου και συγγενή τους. Λίγα χρόνια ακόμα καταδίωξης και πολέμου και θα δείτε όλη την Ελλάδα να είναι στις τάξεις μας!"

Η προφητεία αυτή εκπληρώθηκε. Η συμφωνία εγκρίθηκε τότε και σύντομα καταργήθηκε εξαιτίας της απιστίας του **Αλή πασά**. Όταν, όμως, λίγο αργότερα είδε τις δυνάμεις του σουλτάνου σε παράταξη μάχης εναντίον του και τις προηγούμενες πηγές δύναμης να τον εγκαταλείπουν, τότε, ως τελευταία λύση, κάλεσε σε βοήθεια αυτούς τους φανατικούς πια εχθρούς του και παρουσιάστηκε ως αρχηγός που δήθεν θα τους οδηγούσε στην ανεξαρτησία τους. Ο **Αλή πασάς** φυσικά ανατράπηκε, όχι όμως και τα αίτια που τόσο άφρονα είχε προκαλέσει ο ίδιος. Οι ομάδες που δημιουργήθηκαν, πρώτα μετά από τις δικές του διώξεις και αργότερα έδρασαν ενωμένοι υπό τις διαταγές του, απετέλεσαν τώρα τον πυρήνα των στρατευμένων που ξεκίνησαν τον αγώνα της **Ανεξαρτησίας** και τελικά κέρδισαν την **ελευθερία για την Ελλάδα**. Στο τέλος αυτού του πολέμου, οι **αρματολοί** και οι **κλέφτες** εξαφανίστηκαν από το προσκήνιο αφού οι αρχές τους το ζήτησαν με τον σωστό τρόπο. (Το αρματολίκι των Αγράφων διαλύθηκε περί το 1830) και οι αρματολοί του Ολύμπου διαλύθηκαν γύρω στο έτος 1833 και από τότε αλβανοί φρουροί αποτελούσαν την αστυνομία του βουνού²⁸²».

281. Ο **Γιουσούφ Αράπης** ήταν ο κυριότερος στρατιωτικός αντίπαλος των **αρματολών**. Ήταν ωμός και αυστηρός, αλλά φρόνιμος και ειλικρινής (βλ. **Νικ. Κασομούλη**, *Ενθυμήματα...*, ό.π., τόμ. Α', σ. 120).

282. Μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1836 οι Τούρκοι δεν είχαν κατορθώσει να εξοντώσουν όλους τους **αρματολούς**, όπως προ-

1872-1873: Εκθέσεις του υποπρόξενου της Γαλλίας στη Λάρισα F. Robert.²⁸³

Η ίδρυση γαλλικού υποπροξενείου στη Λάρισα, το 1867, δεν είναι άσχετη με τον αναβαθμισμένο ρόλο που επρόκειτο να παίξει η Λάρισα, η οποία με τη διοικητική μεταρρύθμιση που εφαρμόστηκε στην οθωμανική αυτοκρατορία, το 1867, ορίστηκε έδρα του σαντζακίου της Θεσσαλίας.²⁸⁴ Ο υποπρόξενος, **Felix Robert**, σύμφωνα με τις οδηγίες που είχε πάρει από τον πρέσβη Bouree, όφειλε να ενημερώνει τακτικά το Υπουργείο Εξωτερικών, την πρεσβεία στην Κων/πολη και το προξενείο στη Θεσ/νίκη για όλα τα σημαντικά γεγονότα που θα συνέβαιναν στη Θεσσαλία, να γνωρίζει από κοντά και να πληροφορεί τους προϊσταμένους του για τα προβλήματα των κατοίκων της, τις διαθέσεις τους, την οικονομική κατάσταση της χώρας κλπ, δίνοντας ιδιαίτερη σημασία στη διατήρηση καλών σχέσεων με την οθωμανική εξουσία.²⁸⁵

Ο υποπρόξενος, εφαρμόζοντας τις εντολές που είχε πάρει, θέλησε να γνωρίσει από κοντά τη χώρα, τους κατοίκους. Έτσι, λίγο μετά την άφιξή του στη Λάρισα (15.3.1867), πραγματοποίησε μία μεγάλη περιοδεία στο εσωτερικό της Θεσσαλίας, που κράτησε έναν περίπου μήνα. Συγκεκριμένα, επισκέφτηκε τις περιοχές των Τρικάλων, του Φαναρίου της Καρδίτσας, του Δομοκού και των Φαρσάλων, από τις οποίες συγκέντρωσε σημαντικές πληροφορίες για την κατάσταση που επικρατούσε εκεί.²⁸⁶ Στα επόμενα χρόνια θα πραγματοποιήσει πολλές άλλες περιοδείες σε διάφορους καζάδες της Θεσσαλίας (π.χ. το Μάιο του 1868 στον καζά της Ελασσόνας, τον Οκτώβριο του 1870,²⁸⁷ τον Αύγουστο του 1873 και τον Ιούλιο-Αύγουστο του 1874 στις περιοχές της Καρδίτσας, του Φαναρίου και των Αγράφων,²⁸⁸ κ.α.). Χάρη σ' αυτές τις περιοδείες και στις πολύ καλές σχέσεις που διατηρούσε, όπως φαίνεται από τα έγγραφα, με την οθωμανική διοίκηση και με τον πρόξενο της Ελλάδας στη Λάρισα, χάρη, οπωσδήποτε, και στο καλό δίκτυο πληροφοριοδοτών που διέθετε, ο **F. Robert** μας δίνει με τις συχνές εκθέσεις του μία καλή και με πολλές λεπτομέρειες εικόνα της κατάστασης στη Θεσσαλία την περίοδο αυτή. Μερικές, μάλιστα, φορές προτείνει

κύπτει από σχετικό έγγραφο του Ιμίν πασά των Ιωαννίνων [βλ. Περ. Δουλμές, «Ένα τούρκικο μπουγιουρντί του 1836 για τη δίωξη των θεσσαλών κλεφταρματολών», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 8 (1985), σ. 185-189].

283. Γεωργίου Β. Νικολάου, «Η κατάσταση στη Θεσσαλία κατά την περίοδο 1870-1875 με βάση τις εκθέσεις του υποπρόξενου της Γαλλίας στη Λάρισα», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 42 (2002), σ. 113-127.

284. Σύμφωνα με αυτή τη μεταρρύθμιση η Θεσσαλία, μαζί με την Ήπειρο και την Αλβανία, απετέλεσαν το βιλαέτι των Ιωαννίνων, με πρωτεύουσα-έδρα του βαλή τα Γιάννενα. Το σαντζάκι ή μουτεσαριφλίκι της Λάρισας διαιρέθηκε αρχικά σε 7 καζάδες ή καϊμακαμλίκια: της Λάρισας, του Βόλου, των Τρικάλων, της Ελασσόνας, των Φαρσάλων, του Αλμυρού και της Καρδίτσας [Έφη Αλλαμανή, «Ο υπόδουλος Ελληνισμός από το 1833 ως το 1881: Θεσσαλία», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, της Εκδοτικής Αθηνών, τόμ. 13 (Αθήνα 1977), σ. 394. Μιχάλης Κοκολάκης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι. Χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)*, διδ. διατριβή, Αθήνα 1993, σ. 130 εξ.].

285. AND (Archives Diplomatiques de Nantes), Ambassade de France r Constantinople, Correspondance avec les Echelles, Larisse, dos. 1, Pera 16 fevrier 1867.

286. AND, ό.π., Larisse, dos. 1, Larisse le 25 juillet 1867 και AMAE, CPC, Salonique, vol. 3, 30 juillet 1867 (έκθεση 25 σελ.).

287. AND, ό.π., Larisse, dos. 2, Larisse le 26 oct. 1870.

288. AND, ό.π., Larisse, dos 3, Larisse le 25 aout 1873 και Larisse le 6 aout 1874.

και μέτρα που, κατά τη γνώμη του, θα μπορούσαν να βελτιώσουν τα πράγματα. Είναι, βέβαια, αυτονόητο ότι η πραγματικότητα δεν ήταν πάντα αυτή ακριβώς που μας περιγράφει ο γάλλος υποπρόξενος. Γ' αυτό επιβάλλεται προσεκτική και με κριτικό βλέμμα ανάγνωση και διασταύρωση αυτής της πηγής με όσες άλλες διαθέτουμε. Ποια εικόνα μας δίνει ο **F. Robert** για την κατάσταση στη Θεσσαλία από το 1870 έως το 1875; Θα αρκεστούμε σε ορισμένες γενικές παρατηρήσεις:

Το ζήτημα που κυριαρχεί σε όλες τις αναφορές του **F. Robert** είναι η **ΛΗΣΤΕΙΑ**, αληθινή μάστιγα για τη Θεσσαλία, η οποία παρουσίασε **ιδιαίτερη έξαρση** την τελευταία περίοδο της Τουρκοκρατίας, ιδίως μετά τη δημιουργία της **οροθετικής γραμμής** στη Στερεά Ελλάδα.²⁸⁹ Άπρακτοι πρώην επαναστάτες, φυγόδοκοι από την Ελλάδα, καταχρεωμένοι αγρότες, Έλληνες, Τούρκοι και Τουρκαλβανοί, άτακτα σώματα Αλβανών, στα οποία η οθωμανική διοίκηση είχε αναθέσει την **οροφυλακή** και την **καταδίωξη των ληστών**, συγκροτούσαν συμμορίες, που με ορμητήριά τους τους **ορεινούς όγκους των Αγράφων** και της **οροθετικής γραμμής** λυμαίνονταν τα χωριά της θεσσαλικής πεδιάδας.²⁹⁰ Ένα κλίμα ανασφάλειας επικρατούσε παντού, ιδίως στα πιο απομονωμένα χωριά. Όπως φαίνεται από τα έγγραφα, ο υποπρόξενος συγκέντρωνε συστηματικά λεπτομερείς πληροφορίες για τα κρούσματα **ληστείας** στη Θεσσαλία, για τις καταδίωξεις των συμμοριών, την εξόντωση ορισμένων, για το τι υπέφεραν οι χωρικοί από τη διέλευση των άτακτων καταδιωκτικών σωμάτων, που τα συγκροτούσαν Τουρκαλβανοί, κλπ. Πληροφορίες πολύ ενδιαφέρουσες και, μερικές φορές, άγνωστες από πολλές πηγές.²⁹¹ Ταυτόχρονα, προσπαθεί να εντοπίσει τα αίτια της μεγάλης εξάπλωσης του **ληστρικού φαινομένου** στη Θεσσαλία. Ιδιαίτερα επιμένει, στις αναφορές του, στα μέτρα που κατά καιρούς έπαιρνε η οθωμανική διοίκηση για την **καταστολή της ληστείας**, επισημαίνοντας τους λόγους για τους οποίους δεν είχαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα: κακή οργάνωση και αδράνεια των ειδικών καταδιωκτικών σωμάτων των **συνόρων**, η δυνατότητα των συμμοριών να κινούνται και από τις δύο πλευρές της

289. Για το πρόβλημα της ληστείας και τις διαστάσεις του τον 19^ο αι., βλ. κυρίως Γιάννης Κολιόπουλος, *Ληστές, Η κεντρική Ελλάδα στα μέσα του 19^{ου} αιώνα*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία. Επίσης, επιλεκτικά: Στ. Δαμιανάκος, *Παράδοση, Ανταρσίες και Λαϊκός Πολιτισμός*, Αθήνα 1987, Χρ. Δερμεντζόπουλος, *Ληστρικό Μυθιστόρημα στην Ελλάδα*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1997. Σπ., Μπρέκης, «Το πρόβλημα της ληστείας στη μεθοριακή Φθιώτιδα (1832-1881)», *Παρουσία*, τ. 6 (1988). Δημήτρης Χρ. Χαλατσάς, *Ληστρικά τραγούδια*, εκδ. Εστία, Αθήνα 2000 (εισαγωγή, σ. 19-119).

290. Βλ. Γιάννης Κολιόπουλος, ό.π., *passim*. Eugene-Melchior de Vogüé, «La Thessalie», *Revue des deux mondes*, τ. 31 (1879), σ. 5-40 (βλ. σ. 28-30) [= *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 34 (1998), σ. 289-314]. Έφη Αλλαμανή, ό.π., σ. 401-402.

291. Για παράδειγμα: AND, ό.π., Larisse, dos. 2, αναφορά 3 Φεβρ. 1870 (τι υπέφεραν οι χωρικοί από τα άτακτα σώματα), αναφ. 17 Φεβρ. 1870 (εμφάνιση συμμοριών **Αρβανιτάκη** και **Χιωτάκη** στην περιοχή του Βόλου), αναφ. 3 Μαρτίου (συμμορία Αλβανών στην περιοχή της **Ρεντίνας**), αναφ. 12 Μαΐου 1870 (εξόντωση ή σύλληψη των 24 μελών της συμμορίας **Γουσουφ Γαρδίκη** από τα σώματα των συνόρων), αναφ. 23 Ιουν. 1870 (λεπτομέρειες για εισβολή της συμμορίας **Σπανοβαγγέλη** στο χωριό **Φωτιάνα**-Αηδοχωρι στην περιοχή της **Ρεντίνας**), Larisse, dos 3, αναφ. 21 Μαΐου 1873 (τούρκοι μπέηδες διαμαρτυρούνται στη διοίκηση και ζητούν προστασία διότι οι ληστές **βάζουν φωτιά στη συγκομιδή τους**, όταν αρνούνται να πληρώσουν λύτρα), αναφ. 10 και 14 Σεπτ. 1873 (λεπτομέρειες για την **δολοφονία στα Άγραφα του αρχιληστή Αρβανιτάκη**), αναφ. 6 Αυγ. 1874 (πληροφορίες και παρατηρήσεις για τη ληστεία, ύστερα από περιοδεία στις περιοχές της **Καρδίτσας** και των **Αγράφων**). Για τους λήσταρχους **Βαγγέλη Σπανό** και **Τάκο Αρβανιτάτη**, βλ. αναλυτικότερα στην επόμενη ενότητα του παρόντος δημοσιεύματος: «1875: Eugene-Melchior de Vogüé, ταξίδι στη Θεσσαλία. Η ληστεία».

μεθοριακής γραμμής, τροφοδοσία και κάθε είδους αρωγή που παρείχαν, από φόβο ή συμφέρον, πολλοί χωρικοί **στους ληστές**, ερείσματα που έβρισκαν οι συμμορίες μεταξύ **των νομάδων βλαχοποιμένων**, που κατέβαιναν το χειμώνα στα χειμαδιά των Τρικάλων, του Αλμυρού, του Βελεστίου, κλπ.²⁹²

Σύμφωνα με τις αναφορές του **F. Robert**, η οργάνωση και η εγκατάσταση στη **μεθοριακή γραμμή** τακτικών στρατιωτικών σωμάτων είχε ως αποτέλεσμα τη συστηματική καταδίωξη των συμμοριών και τον περιορισμό της **ληστείας**.²⁹³ Στην αποτελεσματικότερη καταδίωξη της **ληστείας** συνετέλεσαν, επίσης, δύο άλλα γεγονότα: η ενεργητικότητα που επέδειξε σ' αυτόν τον τομέα ο στρατιωτικός διοικητής Ηπείρου **Μεχμέτ Αλή πασάς**, ο οποίος στάλθηκε γι' αυτόν ακριβώς το σκοπό στη Θεσσαλία, και, κυρίως, η **συνεργασία** των τουρκικών αρχών με τις ελληνικές. Γνωρίζουμε ότι τέτοιες κοινές προσπάθειες αντιμετώπισης του προβλήματος της **ληστείας στη μεθοριακή γραμμή** είχαν αρχίσει ήδη από το 1835, χωρίς όμως να φέρουν τ' αναμενόμενα αποτελέσματα,²⁹⁴ Στις 5 Μαΐου 1873 έγινε στο μεθοριακό φυλάκιο Φούρκα Δερβένι του Δομοκού μία νέα συνάντηση του **Μεχμέτ Αλή πασά**, με το νομάρχη Φθιώτιδας **Βακάλογλου**, γνωστό από τις επιτυχίες του στην καταδίωξη των ληστών. Στη συνάντηση, στην οποία παρευρέθηκε κι ο **F. Robert**, αποφασίστηκαν διάφορα μέτρα για την **από κοινού καταδίωξη των ληστών** στις δύο επικράτειες κατά μήκος της **μεθοριακής γραμμής**.²⁹⁵ Σε μία επόμενη συνάντηση (17.10.1873) αποφασίστηκε απαγόρευση του ξεχειμωνιάσματος των **νομάδων βοσκών** στις περιφέρειες του Αλμυρού και των Φαρσάλων. Το μέτρο αυτό, που είχε εφαρμοστεί και παλαιότερα, προκάλεσε την αντίδραση των μουσουλμάνων ιδιοκτητών των λιβαδιών, οι οποίοι εισέπρατταν σημαντικά ποσά από την ενοικίασή τους. Επίσης, ο **Μεχμέτ Αλή πασάς** διέταξε τη σύλληψη 38 ατόμων στις περιοχές της **Καρδίτσας**, Δομοκού και Φαρσάλων, που συνεργάζονταν με ληστές, ζητώντας από τη διοίκηση τον εκτοπισμό τους στη Μ. Ασία. Παραθέτουμε μερικές αναφορές-εκθέσεις (ή αποσπάσματά τους), επικεντρώνοντας στην περιοχή της **Καρδίτσας και των Αγράφων**.²⁹⁶

«Προξενικό Πρακτορείο

Της Γαλλίας στη Λάρισα Λάρισα 3 Μαΐου 1872

No 119

Εξοχώτατον Κύριον de Vogüe, Πρέσβη της Γαλλίας
στην Κωνσταντινούπολη

292. Πρβλ. ενδεικτικά, **Γιάννης Κολιόπουλος**, ό.π., σ. 155 εξ.

293. AND, ό.π., Larisse, dos. 2, Larisse le 26 octobre 1870.

294. Βλ. **Γιάννης Κολιόπουλος**, ό.π., σ. 10 (1835), σ. 95 (1854). Επίσης, AND, ό.π., Larisse, dos. 1, Larisse le 11 mai 1868 συνάντηση στις 4 Μαΐου στα σύνορα του συνταγματάρχη **Σκαλτσοδήμου** με τον διοικητή των ατάκτων **Χαλήμ πασά**, Larisse, dos. 2, Larisse 9 juin 1870 (συνάντηση, στις 26 Μαΐου, στη Φούρκα Δερβένι του Δομοκού).

295. Για παλαιότερη παρόμοια ελληνοτουρκική σύμβαση (το 1856), βλ. **Γιάννης Κολιόπουλος**, ό.π., σ. 116-117.

296. DN, Ambassade de France r Constantinople, Correspondance avec les Echelles, Larisse, dossier 3.

Κύριε Πρόσβη,

Επιστρέφοντας από μία περιοδεία που έκανα στην επαρχία..., διαβιβάζω στην Πρεσβεία μία γενική περιλήψη των κυριότερων γεγονότων που συνέβηκαν σ' αυτό το χρονικό διάστημα, τα οποία αξίζει να επισύρουν την προσοχή σας.

Οι περιοχές της Θεσσαλίας που βρίσκονται στα σύνορα δεν έπαυσαν να ενοχλούνται από τις συμμορίες των ληστών οι οποίες, καταδικώμενες με αποφασιστικότητα την περασμένη χρονιά από τα ελληνικά σώματα, έφτιαξαν εκεί τα κρησφύγετά τους, παρά την παρουσία των αποσπασμάτων των σωμάτων των συνόρων που σταθμεύουν σ' αυτά τα μέρη, τα οποία αφού τις συνάντησαν περισσότερες από μία φορές, δεν τόλμησαν ποτέ να τις καταδιώξουν πραγματικά. Αυτοί οι κακοποιοί, μόλις βρουν την κατάλληλη ευκαιρία, αφήνουν το κρησφύγετό τους, περνούν τα σύνορα και, διαφεύγοντας από την προσοχή των ελληνικών σωμάτων, ληστεύουν ή οδηγούν στην αιχμαλωσία τα άτομα που είχαν την ατυχία να πέσουν στα χέρια τους, από τα οποία ελπίζουν να πάρουν λύτρα. Πλησιάζουν, επίσης, στις κωμοπόλεις και στα οθωμανικά χωριά που βρίσκονται στα σύνορα και μερικές φορές κατεβαίνουν μέχρι τη μεγάλη θεσσαλική πεδιάδα για να διαπράξουν τα ίδια αδικήματα. Αλλά σε όλες τις περιπτώσεις σπεύδουν να επιστρέψουν στα κρησφύγετά τους, όπου μένουν κρυμμένοι όσο χρόνο διαρκεί η καταδίωξη, η οποία οργανώνεται αμέσως μόλις δίνεται η πληροφορία στα αποσπάσματα των σωμάτων των συνόρων ότι μία ληστεία διαπράχθηκε στις περιοχές που τους έχει ανατεθεί να επιτηρούν, και ξαναεμφανίζονται μόλις αυτή η καταδίωξη, η οποία δεν γίνεται τακτικά παρά μόνο μερικές μέρες, σταματήσει.

Οι δυσκολίες που συναντάει η εξουσία για την καταστολή της ληστείας, από τότε που σχηματίστηκαν τα σώματα των συνόρων, πρέπει να αποδοθούν σε δύο κυρίως λόγους: πρώτα στην ανικανότητα των αξιωματικών που διοικούν αυτά τα σώματα, οι οποίοι εδώ και πάνω από δύο χρόνια δεν κατόρθωσαν να τα οργανώσουν και να τα εκπαιδεύσουν, και, ύστερα, στην ευκολία με την οποία οι κακοποιοί βρίσκουν τρόφιμα και εφόδια.

Οι στρατιώτες, από τους οποίους αποτελούνται τα σώματα που έχουν τοποθετηθεί στα σύνορα, στρατολογήθηκαν σχεδόν στο σύνολό τους, από άτακτα αλβανικά σώματα, στα οποία είχε ανατεθεί παλιότερα η φύλαξη των συνόρων. Οι αξιωματικοί και οι υπαξιωματικοί επιλέχτηκαν από τον τακτικό στρατό και έχουν ως αποστολή να εκπαιδεύσουν τα σώματα που βρίσκονται κάτω από τις διαταγές τους και να οργανώσουν τα αποσπάσματα για την καταδίωξη της ληστείας. Αυτοί οι στρατιώτες, διοικούμενοι με το στρατιωτικό νόμο, έχουν ως ένα βαθμό εγκαταλείψει την καταπιεστική συμπεριφορά που έχουν ακολουθήσει στις καθημερινές τους σχέσεις με τους κατοίκους των χωριών των συνόρων, τότε που ανήκαν στα άτακτα σώματα. Αλλά αυτές οι καταπιεστικές, αν και λιγότερο γενικευμένες, συνεχίζουν εντούτοις να είναι αιτία παραπόνων απ' αυτούς τους κατοίκους. Τοποθετημένοι κάτω από τις διαταγές αξιωματικών που δεν στέκονται στο ύψος της αποστολής που τους έχει εμπιστευτεί, δεν έχουν ακόμη οργανωθεί για την καταδίωξη της ληστείας, μοναδικό σκοπό που θέλησε να πετύχει η οθωμανική κυβέρνηση με τη δημιουργία των τριών ταγμάτων των συνόρων. Αυτοί οι στρατιώτες, μοιρασμένοι σε μικρά αποσπάσματα, κατά μήκος των συνόρων, διοικούνται τις περισσότερες φορές από κατώτερους αξιωματικούς ή και από απλούς υπαξιωματικούς, οι οποίοι αρκούνται στο να τους κάνουν να τριγυρνάνε στις περι-

οχές των οποίων έχουν αναλάβει την επιτήρηση, κατά το λιγότερο κουραστικό διάστημα της ημέρας και εφόσον το επιτρέπει ο καιρός, και αμέσως μόλις δύει ο ήλιος κλείνονται στο στρατόπεδό τους για να μη ξαναβγούν απ' αυτό όλη τη νύχτα, σε καμιά περίπτωση.

Ο συνταγματάρχης που διοικεί αυτά τα σώματα, ο οποίος έχει την έδρα του στο Φανάρι των Αγράφων, θα πρέπει να έχει στείλει οδηγίες στους επικεφαλής των αποσπασμάτων να μην κάνουν ποτέ επίθεση ή να μην καταδιώκουν τις συμμαχίες των κακοποιών, αν δεν έχουν τη βεβαιότητα ότι το σώμα τους είναι αριθμητικά μεγαλύτερο απ' αυτό των ληστών, και ότι θα είχαν να δώσουν λόγο για κάθε στρατιώτη που είναι κάτω από τις διαταγές τους, ο οποίος θα πληγωνόταν ή θα σκοτωνόταν στις συμπλοκές που το απόσπασμά τους θα μπορούσε να είχε με τους κακοποιούς. Αυτές οι οδηγίες, όπως θα περίμενε κανείς, είχαν ως αποτέλεσμα το να γίνει μεγαλύτερη η έλλειψη δραστηριότητας, η οποία αποδιδόταν ήδη στους επικεφαλής αυτών των αποσπασμάτων, και τους έκαναν τόσο διστακτικούς στη λήψη των αποφάσεών τους, κάθε φορά που ειδοποιούνταν για την παρουσία κάποιας συμμαχίας ώστε δεν τολμούν ποτέ να επιτεθούν εναντίον των κακοποιών χωρίς να ζητήσουν ενίσχυση, που φτάνει πάντα πολύ αργά, ενώ οι ληστές έχουν το χρόνο να βρεθούν μακριά και δεν μπορούν να τους χτυπήσουν.

Οι ληστές προμηθεύονται με μεγάλη ευκολία τρόφιμα και όλα τ' άλλα πράγματα, που τους είναι αναγκαία με δύο διαφορετικούς τρόπους: πρώτα από τους συνεργάτες που έχουν σε πολλά μέρη, οι οποίοι τους δίνουν επίσης τα εφόδια, και έπειτα με τη μεσολάβηση γεωργών ή βοσκών, όταν δεν μπορούν να συνεννοηθούν με τους πρώτους. Πηγαίνουν τότε τριγύρω από ένα χωριό ή από μία στάνη, όπου αιχμαλωτίζουν πολλούς χωρικούς, σ' έναν από τους οποίους παραδίδουν το ποσό των τροφίμων και των πραγμάτων που θέλουν να πάρουν, λέγοντάς του, επίσης, να επανέλθει σ' ένα άλφα χρονικό διάστημα, συνιστώντας του, κυρίως, να μη μιλήσει σε κανέναν για την παρουσία τους σ' αυτά τα μέρη, εάν θέλει να ξαναδει σώους και υγιείς τους συγγενείς του ή τους συμπολίτες του που κρατούν ως ομήρους. Συχνά μάλιστα μπαίνουν οι ίδιοι τη νύχτα σε κάποιο μικρό χωριό, μακριά από τους πολυσύχναστους δρόμους, για να εφοδιαστούν με τα αντικείμενα που έχουν ανάγκη. Αυτοί οι γεωργοί, χωρίς άμυνα, φοβούμενοι για τη ζωή των μελών της οικογένειάς τους, είναι υποχρεωμένοι να δίνουν στους ληστές όλα όσα τους ζητούν και να προσέχουν πολύ να μην ειδοποιούν τις αρχές για το πέρασμα των κακοποιών, διότι αν οι τελευταίοι μάθαιναν ότι είχαν καταδοθεί δεν θα αργούσαν να εκδικηθούν, σφάζοντας κάποιο μέλος της οικογένειας του καταδότη, αν δεν εύρισκαν τον ίδιο. Αυτό συνέβη πάλι τελευταία στη Γούρα [Ανάβρα Αλμυρού], στο Δερελί [Περιβόλι Δομοκού] και στα περίχωρα της Καρδίτσας όπου οι κακοποιοί της συμμαχίας του Σπανοβαγγέλη²⁹⁷ σκότωσαν – αφού προηγουμένως τους έκαναν να υποφέρουν με τα πιο φοβερά βασανιστήρια – έξι χωρικούς αυτών των χωριών, οι οποίοι, πριν από ένα χρόνο, είχαν αρνηθεί να τους δώσουν τρόφιμα ή είχαν ειδοποιήσει τις αρχές για την παρουσία τους.

Οι δυστυχημένοι καλλιεργητές των χωριών, που βρίσκονται στις περιοχές όπου συχνάζουν

297. , Για το λήσταρχο Βαγγέλη Σπανό, ο οποίος, κατά μία πηγή, ήταν από τη Μούχα Καρδίτσας, βλ. αναλυτικότερα στην επόμενη ενότητα: «1875: Eugene-Melchior de Vogüé, ταξίδι στη Θεσσαλία...».

οι ληστές, βρίσκονται στο δίλημμα να δώσουν τρόφιμα στους κακοποιούς, κάθε φορά που τους τα ζητούν, και να μην τους καταδώσουν στις αρχές, προκειμένου να μη χαθούν από τα χτυπήματά τους, ή να ειδοποιήσουν τις αρχές για την παρουσία τους και να μην τους δώσουν τρόφιμα, προκειμένου να μην κατηγορηθούν για συνεργασία με τη ληστεία και έτσι να γλυτώσουν από τις ποινές που ορίζει ο νόμος γι' αυτές τις περιπτώσεις. Σε κάθε περίπτωση, η θέση αυτών των χωρικών δεν είναι υποφερτή. Γι' αυτό αυτά τα χωριά ερημώνονται, μέρα με τη μέρα, και οι κάτοικοί τους περνούν στην Ελλάδα, εγκαταλείποντας την περιουσία τους, την οποία δεν μπορούν να αξιοποιήσουν διότι δεν υπάρχει ασφάλεια.

Ο στρατιωτικός διοικητής της επαρχίας, λιβά (liva) **Σαλή πασάς**, κάτω από τις ανώτερες διαταγές του οποίου βρίσκονται **τα τάγματα των συνόρων**, εδώ και δέκα μήνες που κατέχει αυτή τη θέση, **δεν πήγε ακόμη στα σύνορα** για να επιθεωρήσει τα στρατιωτικά σώματα, να βεβαιωθεί ο ίδιος με τα μάτια του για το τι συμβαίνει σ' αυτές τις περιοχές και να προσπαθήσει να ελαττώσει το κακό, παίρνοντας τα μέτρα που θα κρίνονταν αναγκαία.

Ύστερα από μία υπουργική απόφαση, ο βαλής των Ιωαννίνων, διέταξε τον μουτεσαρίφη (moutessarif) [διοικητή του σαντζακίου] της Λάρισας να απολύσει, για λόγους οικονομίας, πεντακόσιους πεζούς χωροφύλακες και εκατόν ογδόντα χωροφύλακες ιππείς, κάτι που μειώνει σε χίλιους τετρακόσιους άνδρες τη δύναμη της χωροφυλακής, από του οποίους **μόνο τριανταεφτά χωροφύλακες ιππείς**. Αυτοί οι **εξακόσιοι ογδόντα χωροφύλακες που απολύθηκαν**, μη έχοντας κάποιο επάγγελμα για να κερδίσουν το ψωμί τους, θα μπορούσαν κάλλιστα να δημιουργήσουν, αν η εξουσία αμελήσει να πάρει τα αναγκαία προληπτικά μέτρα, νέα προσκόμματα στη διατήρηση της δημόσιας ασφάλειας. Γιατί είδαμε, ήδη, περισσότερες από μία φορές, σ' αυτή την επαρχία **τους ζαπτιέδες (zarties)** [*zartiyе, χωροφύλακες*] **να κατατάσσονται στις συμμορίες των ληστών (...)**.

Οι κατακυρώσεις της **δεκάτης (achar)²⁹⁸** της προηγούμενης χρονιάς υπέστησαν τεράστιες απώλειες, ύστερα από την πτώση στις τιμές των δημητριακών, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων βρίσκεται ακόμη στις αποθήκες. Αυτές οι απώλειες έγιναν ακόμη περισσότερο αισθητές λόγω του ότι αυτοί στους οποίους επιδικάστηκε η **δεκάτη** δεν μπόρεσαν να επωφεληθούν από τις διευκολύνσεις που η αυτοκρατορική κυβέρνηση είχε δεσμευτεί να τους κάνει, παρατείνοντας την τελευταία προθεσμία πληρωμής, **με τόκο είκοσι τοις εκατό**, επειδή αυτά τα ποσά στάλθηκαν στην Κρήτη προκειμένου να πληρωθούν οι καθυστερούμενοι μισθοί των στρατιωτών. Γι' αυτό έγιναν **πολύ αυστηρές διώξεις** για να εισπραχθούν αυτά τα ποσά και μάλιστα **αρκετοί κάτοχοι δεκάτης φυλακίστηκαν**. Σ' αυτή την περίπτωση ο μουτεσαρίφης της Θεσσαλίας έδειξε εντυπωσιακή μεροληψία, **ξεσπώντας με αυστηρότητα εναντίον των χριστιανών**, ενώ οι μουσουλμάνοι κάτοχοι της δεκάτης δεν ενοχλήθηκαν καθόλου, αν και είναι αμφίβολης φερεγγυότητας.- Μένω... Felix Robert».

298. Os:ür, ο γνωστός φόρος επί των αγροτικών προϊόντων, μελισσών, κλπ, που στην πράξη δεν ισοδυναμούσε πάντα με το 1/10 των προϊόντων [βλ. Peter F. Sugar (μτφρ. Παυλίνα Μπαλουξή), *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από οθωμανική κυριαρχία (1354-1804)*, εκδ. Σμίλη, Αθήνα 1994, τόμ. Α', σ. 211].

«Προξενικό Πρακτορείο
της Γαλλίας στη Λάρισα Λάρισα 25 Αυγούστου 1873
No 134

Ο ίδιος στον ίδιο

Κύριε Πρέσβη,

Ο στρατηγός **Μεχμέτ Αλή πασάς**, στρατιωτικός διοικητής της Ηπείρου, βρισκόμενος σε αποστολή στη Θεσσαλία **για την καταστολή της ληστείας**, δεν έμεινε παρά μερικές μόνο μέρες σ' αυτή την πόλη για να συγκεντρώσει ορισμένες πληροφορίες και για να δώσει διαταγές στους αξιωματικούς που διοικούν τα σώματα των συνόρων (...).

Αφού ο **Μεχμέτ Αλή πασάς** έπρεπε να φύγει την επόμενη μέρα **για τα Άγραφα**, προκειμένου να δει την περιοχή και να οργανώσει **την καταδίωξη της ληστείας**, με παρακάλεσε να τον συνοδεύσω σ' αυτή την περιοδεία, προσθέτοντας ότι η παρουσία μου θα του ήταν πολύ χρήσιμη για να ενθαρρύνει τους κατοίκους, που είχαν χάσει το ηθικό τους, και για να τους πείσει να του προσφέρουν τη συνδρομή τους ώστε να μπορέσει **να εξοντώσει τη ληστεία**, από την οποία υποφέρουν εδώ και πολύ καιρό. Δεν πίστεψα ότι θα μπορούσα να αρνηθώ στο στρατηγό αυτή τη μικρή υπηρεσία, για τον επιπλέον λόγο ότι επιθυμούσα να επισκεφθώ ορισμένα μέρη **των Αγράφων** που δεν είχα δει και για να είμαι ταυτόχρονα παρών στην εκτέλεση των μέτρων που αποφασίστηκαν.

Πήγαμε, **διαμέσου της Καρδίτσας, στο Φανάρι**, όπου ο στρατηγός πήρε όλα τα αναγκαία μέτρα και έστειλε τα καταδιωκτικά σώματα σε διάφορα σημεία. Ύστερα από δύο μέρες παραμονής σ' αυτή την κωμόπολη, **διασχίσαμε τα Άγραφα** από τη μία ως την άλλη άκρη, σταματώντας **σε κάθε χωριό** για να συγκεντρώσουμε πληροφορίες και για να συμβουλευόμαστε τους κατοίκους να ειδοποιούν τους επικεφαλής των αποσπασμάτων **για την παρουσία ληστών** και να έχουν πλήρη εμπιστοσύνη στα μέτρα που λήφθηκαν από την αυτοκρατορική κυβέρνηση, η οποία αποφάσισε να βάλει τέρμα στην κατάσταση που επικρατούσε σ' αυτή την επαρχία και να επαναφέρει την ασφάλεια, την οποία στερούνταν εδώ και πολύ καιρό οι πληθυσμοί αυτών των περιοχών.

Οι κάτοικοι **των Αγράφων** παίρνοντας θάρρος από την παρουσία πολλών στρατιωτικών δυνάμεων και από τους γλυκείς και ευπροσήγορους τρόπους του στρατηγού, δεν έκρυψαν σ' αυτόν τον ανώτερο αξιωματικό ότι είχαν βρεθεί στην ανάγκη να δώσουν **στους ληστές** τα τρόφιμα που απαιτούσαν καταμεσήμερο, μέχρι και μέσα στο χωριό τους, ότι είχαν πολλές φορές ειδοποιήσει τα αποσπάσματα των συνόρων για την παρουσία ληστοσυμμοριών, τις οποίες δεν θέλησαν ποτέ να καταδιώξουν, και ότι περισσότεροι του ενός συγχωριανοί τους είχαν βασανιστεί και θανατωθεί απ' αυτούς τους κακοποιούς επειδή είχαν ειδοποιήσει τα αποσπάσματα για την παρουσία τους. Είπαν, επίσης, ότι ήταν έτοιμοι να δώσουν όλες τις πληροφορίες μόνο στο στρατηγό, καθώς δεν είχαν εμπιστοσύνη στους αξιωματικούς των ταγμάτων των συνόρων αλλά, επειδή ζούσαν σε χωριά που βρίσκονταν **στα βουνά στη μέση δασών**, φοβούνταν **την εκδίκηση των ληστών** και ζητούσαν την προστασία αυτού του ανώτερου αξιωματικού γι' αυτούς και την οικογένειά τους. Σ' όλα τα χωριά που διασχίσαμε, οι χωρικοί κατηγορούσαν ομόφωνα τους πιο σημαντικούς κατοίκους των χωριών **της Ρεντίνας και του Σμοκόβου** [Λουτροπηγής] ότι **ευνοούσαν**

τη ληστεία και, ως απόδειξη αυτού που υποστήριζαν, ανέφεραν ότι **εδώ και τριάντα χρόνια** κανείς από τους κατοίκους αυτών των χωριών **δεν είχε συλληφθεί ή δεν είχαν ζητηθεί γι' αυτόν λύτρα από τους ληστές**, παρόλο που αυτοί οι κάτοικοι μετακινούνται καθημερινά και όλοι σχεδόν είναι από τους πρώτους ανάμεσα σ' αυτούς που κατέχουν αρκετά μεγάλη περιουσία σε τούτη την περιοχή.

Ο Μεχμέτ Αλή πασάς ζήτησε να του δοθούν από κάθε περιοχή τα ονόματα των ατόμων που ήταν γνωστά για το ότι **συνεργάζονταν από συμφέρον και όχι από ανάγκη με τους ληστές** και έδωσε διαταγή να **συλλάβουν τριανταοχτώ** από τις περιοχές της **Καρδίτσας**, του **Δομοκού** και των **Φαρσάλων** τους οποίους έστειλε στη **Λάρισα**, ζητώντας από τον αυτοκρατορικό κυβερνήτη **την αποστολή τους στη Μ. Ασία**. Όσο για αυτούς των **Αγράφων**, ανέστειλε τη σύλληψή τους, ελπίζοντας ότι θα κατορθώσει με την πειθώ και τον εκφοβισμό να τους κάνει να παραδώσουν μία συμμορία ληστών.

Η σύλληψη αυτών των ατόμων και τα μέτρα που πήρε ο στρατηγός δεν άργησαν να φέρουν ικανοποιητικά αποτελέσματα (...).

Από τότε που έφτασε στη **Θεσσαλία ο Μεχμέτ Αλή πασάς**, πιάστηκαν [μόνο] 4 άτομα από συμμορίες ληστών. Ένας χωρικός από το **Τζαμάνι** [Τσαμάσι, σημερ. Ανάβρα Καρδίτσας], στην περιοχή της **Καρδίτσας**, στους **πρόποδες των Αγράφων**, στις 5 αυτού του μήνα, τη στιγμή που ερχόταν από το χωράφι του, από τη συμμορία του **Ζήκα**. Ένας βοσκός, ένα χιλιόμετρο μακριά από την **Καρδίτσα**, από δύο κακοποιούς με άλογα της συμμορίας του **Στράτζου**, τη νύχτα της 7^{ης} αυτού του μήνα. Και δύο έμποροι της **Καρδίτσας** από τη συμμορία του **Μπελούλια**, σε απόσταση μιας ώρας από τη **Ρεντίνα**, στις 12 του μήνα. Αυτά τα δύο τελευταία άτομα επέστρεφαν στην **Καρδίτσα**, μαζί με δώδεκα χωρικούς από τη **Ρεντίνα**, και μόνο αυτοί κρατήθηκαν από τους ληστές, που ανέρχονταν σε εφτά (...). Μένω... Felix Robert».

1875: Eugene-Melchior de Vogüe, ταξίδι στη Θεσσαλία. Η ληστεία.²⁹⁹

Ο συγγραφέας, ξεκινώντας από τον Άθω, τον Αύγουστο του 1875, θέλησε να φθάσει έως την Αδριατική διασχίζοντας τη Θεσσαλία και την Ήπειρο. Στον πρόλογό του αναφέρει ότι «**απρόβλεπτα γεγονότα με σταμάτησαν στους πρόποδες των Γιαννιώτικων βουνών**», δηλαδή της Πίνδου. Από τη συνέχεια της διήγησής του, φαίνεται ότι το ταξίδι του άλλαξε πορεία στην **Καλαμπάκα**, επειδή αρρώστησε. Τις ταξιδιωτικές εντυπώσεις του τις δημοσίευσε στο γαλλικό περιοδικό *Revue des deux Mondes* [24 (1877) σ. 404-420 και 31 (1879) σ. 5-40], με τον τίτλο: *La Thessalie. Notes de voyage* [Η Θεσσαλία, ταξιδιωτικές σημειώσεις].

Πρώτος σταθμός του ταξιδιού του είναι η Θεσσαλονίκη. Από εκεί, με μία βάρκα, έφθασε στη Σκάλα της Κατερίνης κι από εκεί, αφού μίσθωσε δύο νεαρούς Αλβανούς για συνοδούς, Κατερίνη, Λιτόχωρο, Πλαταμώνα, κοιλάδα των Τεμπών, Αμπελάκια, Λάρισα, Ζάρκο, Τρίκαλα.

299. Eugene-Melchior de Vogüe, «Ταξίδι στη Θεσσαλία του 1875», μφρ. από τα γαλλικά Γιάννης Μάνος, Σχόλια Κώστας Σπανός, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 34 (1998), σ. 289-314. Πρβ. Γιάννης Ρούσκας-Θεανώ Στεφανίδου, «Η Λάρισα και ο Πηνειός σε ξένα περιηγητικά κείμενα (16^{ος}-19^{ος} αι.)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 50 (2006), σ. 267-269.

«Το караβάνι μου ανασχηματίζεται και κατευθύνεται προς τα βόρεια της κοιλάδας, προς τα **Τρίκαλα, στα βόρεια των βουνών της Πίνδου...** Διασχίζουμε πάλι πεζοί, **τον Πηνειό**, με πολύ λιγότερη στάθμη νερού από ό,τι στα Τέμπη. Είναι ένα βορβορώδες ρυάκι που κυλάει ανάμεσα στις αμμουδερές όχθες. Σταματήσαμε **στο Ζάρκο**, σε μία μεγάλη αγροικία που ανήκει σε έναν πλούσιο Έλληνα τραπεζίτη³⁰⁰ από την Κωνσταντινούπολη..., έναν καπιταλιστή, που έγινε ο πιο μεγάλος γαιοκτήμονας της Θεσσαλίας. Μερικά από τα αγροκτήματά του συντηρούν μέχρι και 600 ζώα. Σ' αυτά καλλιεργούνται σιτάρι, βαμπάκι, καπνός, αμπέλια (...).

Αφήνουμε **το Ζάρκο...** Πλησιάζουμε στα βουνά, που κλείνουν μπροστά μας την πεδιάδα και διακοσμούν με την μαύρη τους δαντέλα το χρυσαφί του ηλιοβασιλέματος. Η κάθοδος του ήλιου παρατείνεται, η νύχτα πέφτει και το φεγγάρι θα κατέβει με τη σειρά του πίσω από τις **κορυφές της Πίνδου**, καθώς τα άλογά μας ξεφυσούν στο λιθόστρωτο **των Τρικάλων**, χωρίς να καταφέρουν να ξυπνήσουν ούτε μία ψυχή για να μας δείξει τον ξενώνα μας. Ως συνήθως, χτύπησα την πόρτα **του επισκόπου**.³⁰¹ Ο καλός ιεράρχης με δέχεται..., στην ανοιχτή ξύλινη βεράντα όπου είναι η αίθουσα υποδοχής του επισκόπου (...)

Την άλλη μέρα, με τη συνοδεία του επισκόπου, θα ανάβουν **στα Μετέωρα** και θα επισκεφθεί τις μονές. Στη συνέχεια είχε σκοπό να προχωρήσει για **τα Γιάννενα**, αλλά θα αρρωστήσει με πυρετό και θα αναβάλει το ταξίδι του αυτό. Επιστρέφει **στα Τρίκαλα** και ετοιμάζεται διαμέσου **Καρδίτσας** να αναχωρήσει για **το Βόλο**. Τότε ανακαλύπτει και τη **μάστιγα της ληστείας**, που ενδημούσε στη **νοτιοδυτική Θεσσαλία** και στη **μεθοριακή γραμμή** την εποχή εκείνη.

«Από **την Καλαμπάκα**, ξεκινάει ο δρόμος που οδηγεί στα ηπειρώτικα βουνά. Υπολόγιζα να τον ακολουθήσω μέχρι **τα Γιάννενα**, αλλά στη Θεσσαλία ο άνθρωπος προτείνει και ο **πυρετός** αντιπροτείνει. Δεν είχα ακόμα πληρώσει το φόρο μου σ' αυτόν τον **κυρίαρχο κιτρινιάρη της επαρχίας**. Καθώς επιστρέφουμε **στα Τρίκαλα**, με κρατάει (ο **πυρετός**) στο κρεβάτι της βεράντας, μοναδικό κατοικήσιμο μέρος στο επισκοπείο με αυτήν την ανυπόφορη ζέστα. Το ταξίδι μου θα έπαιρνε μια πολύ κλασική κατεύθυνση. Πέρασα ήδη **τον Ληθαίο** και λίγο πιο μακριά από εδώ, **στην πρώτη κοιλάδα της Πίνδου**, κυλάει ο **Αχελώος**, ο μοιραίος Αχέροντας. Δεν θα τον διασχίσω, αν αρέσει στους θεούς, και σκέφτομαι πια μόνο να φτάσω **στο Βόλο** και στη θάλασσα, απομακρυνόμενος από τα ποτάμια του Ερέβους.

Συζητώ τη διαδρομή μου με τους οικοδεσπότες μου. Μπορώ να επιλέξω **δύο δρόμους**. Ο ένας είναι αυτός που τον διάβηκα μερικώς, ερχόμενος από τη **Λάρισα** και **το Ζάρκο**. Ο άλλος **διέρχεται από την Καρδίτσα** και την πεδιάδα των **Φαρσάλων** και είναι καθώς φαίνεται, πιο ευθύς. Σε

300. Πρόκειται για τον Χρηστάκη Ζωγράφο, ο οποίος αγόρασε το Ζάρκο το 1874 από τους απογόνους του Ααλή πασά (1815-1871), πρωθυπουργού της Τουρκίας [βλ. Χρήστος Βραχνιάρης, *Πρώιμες εξεγέρσεις των αγροτών στο θεσσαλικό χώρο (1881-1883)*. Ο ρόλος και η συμβολή του Νικολάου Ταρμπάζη, Λάρισα 1996, σ. 26-27]. Εκτός από το Ζάρκο είχε αγοράσει και άλλα δέκα χωριά: Γελάνθη, Λαζαρίνα, Καππά, Μαυρομάτι, Αγναντερό, Χάρμα, Παλιοχώρι, Γεφύρια (της Καρδίτσας), Γριζάνο και Νεοχώρι (των Τρικάλων) [βλ. Βαγ. Πρόντζας, *Οικονομία και Γαιοκτησία στη Θεσσαλία (1881-1912)*, ΜΙ-ΕΤ, Αθήνα 1992, σ. 279].

301. Πρόκειται για τον Κωνσταντίνο Β' (1868-1876). Βλ. Β. Σκουβαράς, «Τρίκκης και Σταγών Μητρόπολις», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 11 (Αθήνα 1967), σ. 858.

τούτη, όμως, τη χώρα η ευθεία είναι σπάνια ο πιο κοντινός δρόμος από το ένα σημείο στο άλλο. Με διαβεβαιώνουν ότι αυτός ο δρόμος είναι **αδιάβατος** ακόμα και με τον αραμπά, πρωτόγονο όχημα στο οποίο πρέπει από εδώ και πέρα να ζέσω το άλογο μου. Επιπλέον, **μια ληστοσυμμορία**, διοικούμενη από τον υπολοχαγό **Σωτήρη**, λήστεψε αυτές τις μέρες **τα χωριά πίσω από την Καρδίτσα** και τώρα δρα γύρω από **τα Φάρσαλα**, στη σκακιέρα του Καίσαρα.³⁰² Πέρασε αρκετός καιρός που δεν άκουσα να μιλούν για ληστές. Να τοι, όμως, που **ξαναβγαίνουν στην επιφάνεια** και, καθώς αναφέρονται στη συζήτηση από τους οικοδεσπότες μου τόσο συχνά όσο και **το κινίνο**, είναι σωστό να μελετηθεί από κοντά αυτή η κατάσταση.

Η ληστρική οργάνωση είναι από καιρό σ' αυτές τις επαρχίες **ένα ενδημικό κακό**. Πολλοί λόγοι εξασφαλίζουν τη στρατολόγηση: η διαμόρφωση του εδάφους, η μετανάστευση **των κιρκάσιων φυλών**,³⁰³ η αυξανόμενη φτώχεια, το υπέρβαρο των φόρων, η ανοργάνωτη απόλυση των άτακτων σωμάτων. Μετά από μια άσχημη σοδειά, πολλοί χωρικοί, χρεωκοπημένοι, κυνηγημένοι από τους υπαλλήλους της εφορείας, παίρνουν το όπλο και βγαίνουν στο βουνό. Από την άλλη μεριά φτάνουν Αλβανοί διωγμένοι και απλήρωτοι από το στρατό. Μια συμμορία σχηματίζεται και περιμένει την ευκαιρία να εγκατασταθεί σε ένα χωριό της πεδιάδας. Στο χωριό επιβάλλεται **πολεμική αποζημίωση**, σύμφωνα με τον πληθυσμό του. Εάν δεν καταβληθεί, **απάγουν τους πλούσιους ως ομήρους**. Είναι φανερό ότι τα πράγματα γίνονται σύμφωνα με τους κανόνες της στρατιωτικής τέχνης. Αρκετές κοινότητες και απομονωμένοι κάτοικοι αποφεύγουν αυτές τις επιδρομές, συναλλασσόμενοι διαρκώς με τους κλέφτες, προσφέροντάς τους προμήθειες και πρόσκαιρο κατάλυμα. Ο χωρικός φαίνεται να είναι με το μέρος τους, περισσότερο από το φόβο που κυριαρχεί στην επαρχία και λιγότερο από ένα κοινό ιδεώδες. Μολονότι αποφεύγουν γενικά τις βίαιες πράξεις, είναι **αλύπητοι σε κάθε αποδεδειγμένη προδοσία**. Τελευταία, σε ένα μακεδονικό χωριό, ένας παπάς, που έβαλε την αστυνομία στα ίχνη μιας ομάδας, **συνελήφθηκε και κομματιάστηκε**.

Αυτό είναι το καθεστώς που **ληηλατεί, με ανάπαυλες, πολλές επαρχίες της Ρούμελης. Στη Θεσσαλία, αυτή η μάστιγα πήρε οξύ χαρακτήρα, εξαιτίας της κοντινής απόστασης των ελληνικών συνόρων, που εξασφαλίζουν στους ληστές ειδικές διευκολύνσεις. Η μεθοριακή γραμμή είναι αρκετά συγκεχυμένα χαραγμένη στην απότομη οροσειρά της Όθρυος [αλλά και των **Αγράρων**]³⁰⁴. Οι αμφισβητήσεις των ορίων και οι κάθε λογής διαφορές δεν είναι σπάνιες, το**

302. Θέλει να πει, στο πεδίο της μάχης (48 π.Χ.) του Καίσαρα με τον Πομπήιο.

303. Οι ληστρικές δραστηριότητες των Κιρκάσιων είχαν ως αποτέλεσμα την **αναζωπύρωση της ληστείας στη μεθοριακή γραμμή** [βλ. **Γιάννη Κολιόπουλου, Ληστές, η Κεντρική Ελλάδα στα μέσα του 19^{ου} αιώνα**, Αθήνα 1979, σ. 116-118]. Τους Κιρκάσιους έφερε στη Νοτιοδυτική Θεσσαλία ο πρωθυπουργός **Ααλή πασάς**, πιθανόν το 1867-1869 [βλ. **Αδάμ Ανακατωμένου, Τα νέα όρια της Ελλάδος**, Αθήνα 1887, σ. 38. Πρβ. **Αγγελικής Σφήκα-Θεοδοσίου**, «Απόπειρες εποικισμού Κιρκάσιων στη Θεσσαλία, 1874-1876», **Θεσσαλικά Χρονικά**, τόμ. 15 (Αθήνα 1984), σ. 245].

304. **Η οροθετική γραμμή του 1833, το Λοιμοκαθατήριο, τα Καταστήματα Μούχας και τα μεγάλα προβλήματα της Καστανιάς**. Ο καθορισμός των ορίων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας συνετελέσθη τους μήνες Σεπτέμβριο-Οκτώβριο και Νοέμβριο του 1832 από πενταμελή Οροθετική Επιτροπή αποτελούμενη από αξιωματικούς των χωρών Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας, Ελλάδος και Τουρκίας. Την Ελλάδα εκπροσωπούσε ο στρατηγός **Γιαννάκης Στάικος** [Ηλ. Παπαθανασόπουλου, «Ανέκδοτα έγγραφα αφορώντα εις την οριστικήν απελευθέρωσιν της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος (1830-1835)», **Επετηρίς Εταιρείας Στερεοελλαδικών Μελετών**, τόμ. Γ', ανάπτυπον, Αθήνα 1973, σ. 148. Ο **Γιαννάκης Στάικος** ήταν αγωνιστής του 1821 και

καταγόταν από το Βλοχό της Αιτωλίας. Μετά την Επανάσταση έγινε γερουσιαστής και υπουργός των Στρατιωτικών]. - Ως γνωστόν, η οροθετική αυτή γραμμή άφηνε τη **Μούχα** στο Ελληνικό και την **Καστανιά** στο Τούρκικο. Μετά τον ερχομό του Όθωνα, του πρώτου Βασιλιά της Ελλάδος, διορίστηκε Βασιλικός Επίτροπος, για την πιστή εφαρμογή των ορίων και για την οριστική αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων, ο επί των Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαίδευσης Γραμματέας (Υπουργός) **Ιακωβάκης-Ρίζος Νερούλης** και Διοικητής Τοποτηρητής της περιοχής **Αγράφων και Καρπενησίου, ο Κων. Πεταλάς [Ηλ. Παπαθανασόπουλου, ό.π., σ. 150]**. - Στη διαχωραχθείσα γραμμή η Ελληνική Κυβέρνηση εγκατέστησε **31 σταθμούς**. Στη γειτονική μας περιοχή είχε τους παρακάτω: **22**. Στρατώνια και Λοιμοκαθατήριο στη **Μολόχα**. **23**. Στρατώνια στον **Ίταμο**, πλησίον του χωριού **Μούχα** (καταστήματα) και **24**. Στρατώνια εντός του χωριού **Καρίτσας [Δημητρίου Μηνογιάννη, «Η παλιά οροθετική γραμμή Ελλάδος-Τουρκίας», Φθιτωικά Χρονικά, τ. 8 (1987)]** Το ίδιο έπραξε και η άλλη πλευρά. Ο Κ. Κρικέλλης αναφέρει πως με την οριοθέτηση των συνόρων το 1832 οι Τούρκοι είχαν στρατώνες («*καζάρμες*»), φυλάκια («*κούλιες*») και σταθμούς ανάμεσα στα χωριά **Μπελοκομήτη, Λαμπερό, Καστανιά και Μούχα**. Τα παραπάνω επιβεβαιώνει και η έρευνά μας, όπου αποδεικνύει μάλιστα ότι η **Καστανιά**, στα πριν του 1880 χρόνια, ήταν **έδρα Τουρκικού Επαρχείου** (διοικητικής περιφέρειας ενός ή περισσότερων οικισμών) και **Στρατιωτικού Σταθμού** με επικεφαλής **Γιούμπαση** (αξιωματικό): «*το Θεσσαλικόν χωρίον Καστανιά, ένθα υπάρχει Τουρκικόν τελωνείον, επαρχείον (Μουδερλίκι), και στρατ. Σταθμός*» [Ι. Κοκίδη, *Οδοπορικά Ηπείρου και Θεσσαλίας υπό του παρά τω Υπουργείω των Στρατιωτικών Επιτελικού Γραφείου*, Εν Αθήναις 1880, σ. 184]. Τα παραπάνω σημαίνουν ότι η **Καστανιά** αναβαθμίστηκε με από τουρκικής πλευράς ως σημαίνουσα στρατιωτική θέση, υποβαθμίστηκαν όμως οι συνθήκες ζωής των Ελλήνων κατοίκων της, με αποτέλεσμα πολλοί κάτοικοι της να την εγκαταλείψουν οριστικά και να αναζητήσουν την τύχη τους σε άλλα μέρη. - Ήραν των στρατώνων στην περιοχή της **Μούχας [Κ. Κρικέλλης, Μολόχα-Δολοπία-Άγραφα, Αθήνα 1974, σ. 26-27. Δ. Παπακαρά, Ιστορικά του Φουρνά των Αγράφων και των χωριών της περιοχής του κατά και μετά την Τουρκοκρατία, Αθήνα 1992, σ. 76, 78]**, ιδρύθηκε με το Β.Δ. 21-10-1845 **Λοιμοκαθατήριο**, για τα λοιμώδη νοσήματα της πανώλης, χολέρας και τύφου. Αργότερα (Β.Δ. της 6-12-1851) η **έδρα του Υγειονομείου Μολόχας** μεταφέρθηκε στη θέση **Μούχα**, καταργηθέντος του Υγειονομικού σταθμού της πρώτης. Τα υγειονομεία είχαν διοίκηση, γιατρό, γραμματέα και φύλακες. Μερικές μεταβολές προσωπικού που συναντήσαμε στην υπηρεσία αυτή είναι ο διορισμός του **Γ. Γαλή** (Β.Δ. 16-5-1868) ως Γραμματέα του υγειονομείου **Μούχας**, η απόλυση του ανωτέρω και ο διορισμός του **Ι. Κωσταρά** (Β.Δ. 10-3-1869), η απόλυση τούτου και ο διορισμός του **Γ.Δ. Λύκα** (Β.Δ. 20-12-1870); Όλα τα ανωτέρω (στρατώνες, λοιμοκαθατήρια κτλ) καταργήθηκαν με την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881 (Β.Δ. 23-2-1883). - Το κοινό συμβιβαστικό των κατοίκων **Καστανιάς και Μούχας** του 1884, περί μιας ενιαίας περιφέρειας, είναι πολύ χαρακτηριστικό της παραπάνω περιόδου: «*ότε η ελληνοτουρκική Επιτροπή η διορισθείσα προς διαχωρισμόν του ορίου του παραχωρηθέντος προς την τότε ελευθέραν Ελλάδα μέρους έθεσεν όρια το μέσον των δύο τούτων χωρίων, ήτοι την έν Καστανιάν αφήκεν μέσα εις την δούλην Ελλάδα, την δε θέσιν Μούχα, αποτελούσαν μέρος της κοινοτικής περιφέρειας Καστανιάς παρεχώρησεν προς την ελευθερωθείσαν τότε Ελλάδα*». - Αυτή η διχοτόμηση της μιας και ενιαίας περιφέρειας της **Καστανιάς** δημιούργησε σωρεία προβλημάτων στην περιοχή. Βρέθηκαν **ξαφνικά οι Καστανιώτες**, που ανήκαν στο **τούρκικο** να έχουν ιδιοκτησίες στο **Ελληνικό** και τουναντίον, και να απουσιάζει από αυτούς ο μεγάλος ζωτικός χώρος της κτηνοτροφίας. Σίγουρα στη μεθοριακή γραμμή της περιοχής, όπου υπήρχαν τρεις κούλιες για έλεγχο των εισερχομένων και εξερχομένων θα συνέβαιναν καθημερινά επεισόδια. Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι σε τέτοιες περιπτώσεις και μία αγελάδα βόσκοντας στο δάσος θα μπορούσε να βρεθεί **ξαφνικά στο «εξωτερικό»** και να δημιουργήσει σε στιγμές έντασης προβλήματα. Σώζονται στο Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών (ΑΥΕ) αρκετά έγγραφα για τη **δεινή θέση**, στην οποία είχαν περιέλθει οι κάτοικοι της ελληνοτουρκικής μεθορίου. Ο δήμαρχος Κτημενίων (Φουρνά) αναφέρει τα εξής: «*Ημείς απεκλείσθημεν από το έν μέρος εξ αιτίας του Ταφίλη, εκ του άλλου διά καραντινάν, ώστε κινδυνεύομεν να τρώωμεν και το ψωμί ανάλατον, το οποίον και πολλοί υστερόνται, διότι εις παζάρι Τούρκικον δεν ημπορούν να υπάγουν. Εις τα απελευθερωμένα μέρη εμποδίζει η καραντινόνα και ούτω πεινώσιν*». Και στο υστερόγραφο: «*Σήμερον εις τας 8 η ώρα ο Μερεντίης Γκέκας έχωρισεν από το σώμα του Ταφίλη και ήλθεν εις το ελεύθερον μέρος και έπιασεν τους Σπινασιώτας, τους δειρε, τους επήραν γρόσια και ό,τι άλλο είχαν, ομοίως και τον Σουφλέρην, οπού ήτον εις Τριφύλλα, τον έχουσαν δέμενον και τον ζητούν 15.000 γρόσια. Το ίδιο υπάγουν και εις Καπούλαν, Στατήρην και Σκουτέρην και Μούχας και παρακαλείται η Διοίκησις να μας βοηθήση με ό,τι δύναται και να διατάξη όθεν ανήκει*» [Ηλ. Παπαθανασόπουλου, ό.π., σ. 198, επιστολή του δημάρχου Κτημενίων **Γιαν. Κωστάκη** (10-3-1833) προς τον Διοικητή Καρπενησίου (ΑΥΕ, Φ. 1/1-1833)]. Ο **Ταφίλ Μπουζής η Βούζης** ήταν με το σώμα των Τουρκαλβανών και με Έλληνες κακοποιούς ο φόβος και ο τρόμος της μεθορίου. Μετά πάροδο λίγων ημερών αναγνωρίστηκε, μετά την έκπτωση του πρώην δερβέναγα Αγράφων, ως ο νέος Ντερβέν Αγάς των τουρκικών Αγράφων ως τα Τρίκαλα]. Σε παρόμοιο δραματικό τόνο και ύφος και η επιστολή, λίγες μέρες αργότερα, του **ιερομ. Χριστοφόρου της Μ. Μούχας** προς τον δήμαρχο Κτημενίων: «*Τι να κάνουμε για τις ψυχές των ανθρώπων μας, ότι όλοι μας έχουν εγκαταλείψει και λογαριάζομαστε πια για τουρκικό κόλι;*» (Αν και η **Μούχα** υπαγόταν στην ελεύθερη Ελλάδα). «*Κύρ Κωστάκη... Όμως, παιδί μου, με γράμματα δεν τραβά χέρι από το κακόν και τα έχομεν πολύ αχαμνά [πολύ άσχημα]. Μόνον ό,τι γνωρίζει κάμε να γλι-*

γνωρίζουμε, μεταξύ των δύο γειτονικών κρατών. Χάρη σ' αυτή την έλλειψη αρμονίας μεταξύ των συνοριακών αρχών, οι ληστές δρουν εκατέρωθεν της μεθορίου, και στις δύο χώρες.

Όταν τους κυνηγούν εντόνως στην Τουρκία, περνούν από την άλλη μεριά της γραμμής με την ελπίδα να βρουν εκεί λιγότερο σκληρή υποδοχή. Κι όταν τα αδικήματά τους εξαντλούν την ελληνική υπομονή, ξαναπερνούν στην τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία.

Πριν από ένα χρόνο [1874], αυτή η κατάσταση είχε γίνει τόσο ανυπόφορη, ώστε η Πύλη αποφάσισε να συνάψει μία συμφωνία με την Ελλάδα για την καταπολέμηση της ληστείας. Κάνοντας κάτι καλύτερο από το να υπογράψει μόνο ένα πρωτόκολλο, έστειλε έναν άνθρωπο να το εκτελέσει, το στρατηγό **Μεχμέτ Αλή πασά**.³⁰⁵ Ο αξιωματικός αυτός, **γερμανικής καταγωγής και με γαλλικό αίμα**, διότι φέρει το όνομα μιας διωγμένης οικογένειας από τη χώρα μου με την ανά-

*τώσης ψυχάς, ότι ο κόσμος είναι εις τον λαϊμόν σου, και δεν βλέπουν τι γίνονται. Εδώ μας έφεραν και δεν τραβιέται [δεν αντέχεται άλλο]... Ο Ταϊφίλης έχει σύνοδον εις Νευρόπολιν με το Σιλαγιώτη διά να κατορθώση ταις δουλείαις του και τα κόλια του. Ημείς εδώ οπού είμεθα εις τα σύνορα, θε να μας αφήσουν και μάλιστα μας έχουν μέσα εις το κόλι. Τώρα τι γνωρίζεις καλύτερον διόρθωσε να μας ελευθερώσης, ή με Διοικητήν ή μόνος σου. Απριλίου 18, 1833. Εκ Μονής Μούχης ευχέτης σου. Χριστόφορος Μούχης. Υ.Γ. Κυρ Κωστάκη, κοίταξε με όλα σου τα δυνατά να μας ξεσκαλώσης, ειδή θα φύγωμεν και πού θα υπάγωμεν δεν ηξεύρομεν, ότι εγαθήκαμεν. Μίαν ημέραν δεν μας αφήνει το κακόν, να ιδούμεν πώς είμεθα» [Ηλ. Παπαθανασόπουλου, ό.π., σ. 207, επιστολή του ιερομονάχου Χριστοφόρου προς τον δήμαρχο Κτημενίων Γιαννάκη Κωστάκη]. - ΗΛΗΣΤΕΙΑ είχε λάβει μεγάλη έκταση στην περιοχή κατά την περίοδο 1835-1837 και 1854-1855 στα μεθοριακά εδάφη. Το 1843 (Β.Δ. 15.10.1843) συστήθηκε η εθνοφυλακή (δημοφυλακή) για την καταδίωξη της ληστείας και την ασφάλεια της υπαίθρου και από το 1877 η έδρα του 2^{ου} τάγματος των Ευζώνων μεταφέρθηκε από τη Βαρυμπόπη Λαμίας στο Καρπενήσι και οι εθνοφύλακες έγιναν βοηθοί στο στρατό σαν μέρος αυτού [Κ. Κρικέλλης, ό.π., σ. 237 και Δ. Παπακαρύας, ό.π., σ. 82, 84]. Στη θέση **Καταστήματα**, στο ενδιάμεσο των δύο στρατώνων, του Ελληνικού και του Τουρκικού, γίνονταν οι συναλλαγές των κατοίκων των κοντινών χωριών της ελεύθερης Ελλάδας με των τουρκοκρατούμενων χωριών. Σε όλη την έκταση της κορυφογραμμής παρατηρούνται **τάφοι** που κλίνουν μέσα τους φρουρούς των φυλακίων και κατοίκων της περιοχής ή ανταρτών που, καθώς επιχειρούσαν να παραβιάσουν τη μεθόριο, δέχονταν τα πυρά της μιας ή της άλλης πλευράς [Δ. Τόλης, ό.π., σ. 121]. Μέσα στην ταραγμένη και απελπιστική αυτή κατάσταση βρεθήκανε τότε οι κάτοικοι της μεθορίου. Σ' αυτή συνέβαιναν **φοβερά πράγματα. Κακοποία στοιχεία την διέβαιναν καθημερινά**. Έλληνες εγκατέλειπαν το ελληνικό και κατέφυγαν στο τουρκικό, και Τούρκοι στο ελληνικό. Εκβιασμοί, ληστείες, φόννοι, ανασφάλεια στο έπακρο. Και οι **Καστανιώτες**; Πολλοί να παίρνουν «των ομματιών τους» και να την εγκαταλείπουν. Όσοι εντάχθηκαν σε επαναστατικά σώματα φοβήθηκαν με την απελευθέρωση να επιστρέψουν στην Καστανιά και παρέμειναν στη Ν. Ελλάδα. Τρεις τουλάχιστον οικογένειες αγωνιστών (Θεολόγης, Φαρμάκης και Τζακάρουλης ή Κοντός) έφυγαν προς Λάρισα, Σούρπη Μαγνησίας και Άμφισσα. Στη Λάρισα, μάλιστα, προ της απελευθέρωσης της Θεσσαλίας (1881) είχε δημιουργηθεί μία παροικία Καστανιωτών. Εδώ από ενωρίς βρίσκονται ο ιατρός Σέργιος, ο επίσης ιατρός και αργότερα βουλευτής και δήμαρχος Λαρίσης Αν. Ζαρμάνης, οι οικογένειες: Ανδρέα Κοντογεώργου, Αθανασίου και Αναγνώστη Μακρή, Δημ. Καραϊωάννου, Ιω. Μακρυγιάννη, Δημ. Μπακάλη, Στέριου Χατζη-Νικολάου, και ίσως κάποιων άλλων που η έρευνά μας δεν εντόπισε. Με τη φυγή των, η Καστανιά αποδυναμώθηκε και άνοιξε τις αγκάλες της σε κάθε εισερχόμενο νεαρό, δίνοντάς του εφ' όσον παρέμενε και παντρευόταν στο χωριό και έκταση γης (Γεωργίου Αθ. Κλήμου, *Ιστορικά στοιχεία Καστανιάς και Μούχας Αγράφων*, Καρδίτσα 2010, σ. 111-114). 305. Είναι ο ίδιος που έγινε από τότε αρχιστράτηγος του τουρκικού στρατού, πληρεξούσιος πρεσβευτής στο Συνέδριο του Βερολίνου και ο οποίος πέθανε τόσο άθλια στην Αλβανία. (Η σημείωση είναι του συγγραφέα).*

κληση του Διατάγματος της Νάντης,³⁰⁶ έφτασε νεότερος στην Κωνσταντινούπολη μετά από συνθήκες που μοιάζουν περισσότερο με μυθιστόρημα παρά με την πραγματικότητα. **Ασπάσθηκε τον ισλαμισμό, μπήκε στην υπηρεσία της Πύλης και ανέβηκε γρήγορα τις βαθμίδες, άξια, όπως θα κρίνουμε από αυτά που ακολουθούν.**

Με την εμφάνιση του καινούργιου κυβερνήτη [Μεχμέτ Αλή πασά], τα πράγματα άλλαξαν όψη στη Θεσσαλία. Στην αρχή, χτύπησε αστραπιαία. Μετά από μία κοινή ενέργεια με τις ελληνικές δυνάμεις, **ο Τάκος Αρβανιτάκης,³⁰⁷ ο απαίσιος ήρωας του Μαραθώνα [Δήλσει ή δράμα του Ωρωπού],³⁰⁸ περικυκλώθηκε στα Άγραφα και εκτελέστηκε επί τόπου.** Όπως τον τουφέκισαν οι παρευρισκόμενοι όρμησαν όλοι άτακτα πάνω στο κορμί του κι όταν το σήκωσαν δεν βρήκαν επάνω του κανένα από τα χαρτιά που έλπιζαν να κατασχέσουν και θα έρχινε κάποιιο φως στο μυστήριο δράμα του Μαραθώνα. Όπως όλες οι διασημότητες, **ο Τάκος Αρβανιτάκης είχε το**

306. Edit de Nantes: το 1598 ο βασιλιάς της Γαλλίας Ερρίκος 4^{ος} υπέγραψε ένα διάταγμα αναγνωρίζοντας την Προτεσταντική Εκκλησία. Το 1685, ο Λουδοβίκος 14^{ος} υπέγραψε την ανάκληση του διατάγματος αυτού για να υποχρεώσει τους προτεστάντες να επιστρέψουν στην Καθολική Εκκλησία. Τότε, 200.000 έως 300.000 γάλλοι προτεστάντες κατέφυγαν στη Γερμανία, στην Ολλανδία και στην Ελβετία, όπου ανέπτυξαν ισχυρή αντιμοναρχική δράση.

307. Ο Τάκος Αρβανιτάκης, ποιμένας από τα Πράμαντα της Ηπείρου, το 1857 εντάχθηκε αρχικά στη συμμορία του Καλαμπαλίκη και ήταν 25 ετών, «μετριόσωμος, καστανόθρυξ και μικρομύσταξ». Μαζί με τον αδερφό του Ντίνο, μέλος και αυτός της ίδιας συμμορίας, ήταν γνωστοί σαν «Αρβανιτάκια». Συνδέονταν με συγγενικούς δεσμούς με τα τσελιγκάτα της επαρχίας Θηβών, αφού, νεαροί ληστές την εποχή αυτή, είχαν μητέρα, τρεις αδερφούς και δύο αδερφές στις στάνες του τσέλιγκα Μήτρου Μαλαμούλη και άλλον αδερφό του Κώστα Δόση. Το 1866 οι Αρβανιτάκηδες φαίνονται στην Ευρυτανία να συμπτύσσονται με τις συμμορίες του Καραγιάννη Φίλου και του Νικόλαου Δράκου. Ήταν ήρωες του επεισοδίου του Δήλσει (το 1870) που συγκλόνισαν την Ελλάδα, βλ. στην επ. σημείωση (Γιάννη Κολιόπουλου, *Ληστές. Η Κεντρική Ελλάδα στα μέσα του 19^{ου} αιώνα*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988, σ. 147, 247, 249).

308. Πρόκειται για την περιφημη υπόθεση του Δήλσει, που έγινε γνωστό με τη ληστεία και τη σφαγή ξένων περιηγητών από την συμμορία Αρβανιτάκη το 1870. Η ληστεία του Δήλσει ή το δράμα του Ωρωπού, όπως επίσης λέγεται, αποτελεί ένα από τα πιο θλιβερά γεγονότα της ελληνικής πολιτικής ζωής του νέου τότε ελληνικού κράτους. Στις 30 Μαρτίου 1870 ομάδα Άγγλων περιηγητών και οι γραμματείς της αγγλικής και της ιταλικής πρεσβείας της Αθήνας ληστεύθηκαν και αιχμαλωτίστηκαν καθώς επέστρεφαν στην Αθήνα από τον Μαραθώνα, από τη συμμορία του Τάκη και Χρήστου Αρβανιτάκη, που για την απελευθέρωσή τους ζήτησε το ποσό των 50.000 αγγλικών λιρών (κατ' άλλες πληροφορίες, των 32.000 λιρών) και την παροχή αμνηστίας. Και ενώ η αγγλική πρεσβεία υποστήριξε την άποψη ότι πρέπει να γίνουν δεκτοί οι όροι των ληστών, ο υπουργός Στρατιωτικών Σκαρλ. Σούτζος αρνιόταν οποιαδήποτε συζήτηση θεωρώντας ότι η υποχώρηση στις αξιώσεις του Αρβανιτάκη θ' αποτελούσε απαράδεκτο εξευτελισμό για το κράτος. Η καθυστέρηση της κυβερνητικής απάντησης εξόργισε τους ληστές και ο λόρδος Μάνκαστερ, ένας από τους συλληφθέντες, ζήτησε να του επιτραπεί να επιστρέψει στην Αθήνα για να στείλει στους ληστές το ποσό των 25.000 λιρών και να φροντίσει για τη χορήγηση αμνηστίας. Ο Μάνκαστερ έφθασε στην Αθήνα, αλλά η κυβέρνηση, ανυποχώρητη στην απόφασή της, έστειλε ισχυρό στρατιωτικό απόσπασμα εναντίον της συμμορίας, η οποία διέφυγε προς τη βορεινή πλευρά της Πάρνηθας και έφτασε στον Ωρωπό. Από κει οι ληστές απείλησαν ότι, αν συνεχιζόταν η δίωξη, θα εκτελούσαν τους αιχμαλώτους, κι όταν το στρατιωτικό απόσπασμα και η συμμορία συναντήθηκαν κοντά στο χωριό Δήλσει, ο Αρβανιτάκης σκότωσε τέσσερις περιηγητές. Οι ληστές τελικά κατόρθωσαν να διαφύγουν, οι συνέπειες όμως υπήρξαν βαριές. Η Ελλάδα υποχρεώθηκε να καταβάλει σε κάθε οικογένεια θύματος από 22.000 λίρες και να εκφράσει επίσημα τη λύπη της στις κυβερνήσεις της Αγγλίας και της Ιταλίας. Κυρίως όμως καταρρακώθηκε το γόητρο της Ελλάδας, που στον ευρωπαϊκό Τύπο ονομαζόταν «φωλεά ληστών και πειρατών», «χώρα ημιβαρβάρων», «εντροπή διά τον πολιτισμόν». Σε επίσημα κείμενα γραφόταν ότι η Ελλάδα «τίθεται εκτός του κύκλου των πολιτισμένων κρατών» και υποστηριζόταν η άποψη ότι «αι ληστεία συμφωνούνται εν Αθήναις, ένθα και διανέμονται τα χρήματα». Η Αγγλία εκμεταλλεύθηκε το γεγονός και η αγγλική κυβέρνηση στη Βουλή χαρακτήριζε την ελληνική κοινωνία ανάξια για οποιαδήποτε υποστήριξη [Βασ. Σφυρόερας, λήμμα «Δήλσει» στην εγκυκλ. «Πάπαρος-Larousse-Britannica», τόμ. 20 (1996), σ. 140-141. Γιάννη Κολιόπουλου, *Ληστές...*, ό.π., σ. 148-149, 180επ., 196, 243-244, 250. Ανωνύμου, *Δίκη των συνεργατών της συμμορίας των Αρβανιτάκηδων*, (Αθήνα 1871) Πρακτικά της δίκης, Ατρ. 1871. R. Jenkins, *The Dilessi Murders*, Λονδίνο 1961].

μύθο του και τους οπαδούς του. Εξέφραζε τη λύπη του για την “άτυχη υπόθεση” που κατέστρεψε την σταδιοδρομία του, αλλά “παρασύρθηκε από τις περιστάσεις, επιπλέον οι διπλωμάτες δεν θέλησαν να τον καταλάβουν και τον ανάγκασαν να χρησιμοποιήσει βίαιες μεθόδους”.

Ο ιεράρχης με τον οποίο συνομιλώ, δείχνει, όπως όλοι οι γέροντες, προτίμηση στους ανθρώπους και στις καταστάσεις των προηγούμενων εποχών. ενδομύχως, είναι επιεικής με τον Αρβανιτάκη, που καταγόταν από πολύ περήφανη γενιά. “Επеса μια φορά στο στρατόπεδό του, μου είπε, πηγαίνοντας να επισκεφτώ τους γονείς μου, που κατοικούσαν στην Πίνδο.³⁰⁹ Σεβόταν τους κληρικούς. Με περιποιήθηκε, μου πρόσφερε γλυκά και καφέ. Αυτός ήταν ένας ευγενικός άνθρωπος”. Μεταφράζω κατά λέξη: “καλός άνθρωπος”. Το τέλος του “καλού αυτού ανθρώπου” τρομοκράτησε τους ομοίους του. Ο ανταγωνιστής του Βαγγέλης Σπανός,³¹⁰ ζήτησε

309. Ο επίσκοπος Τρίκκης Κωνσταντός Β' Ισαακίδης, στις επιγραφές του ναού του Αγίου Νικολάου Τρικάλων και της Σχολής των Σαραγιών, αποκαλείται **Βυζάντιος**, δηλαδή Κωνσταντινούπολιτης [βλ. Δημ. Καλούσιου, «Τρικαλινά Σύμμεικτα ΙΔ'». *Μετέωρα*, τ. 50 (Τρίκαλα 1997), σ. 174]. Οι γονείς του, επομένως, δεν κατοικούσαν σε κάποιο χωριό της Πίνδου, όπως κατάλαβε ο Vogüé, αλλά παραθέριζαν εκεί.

310. Ο λήσταρχος **Βαγγέλης Σπανός** ή **Παλαιοπούτσος** ήταν ποιμένας από το **Συράκο** των Ιωαννίνων (κατά άλλη πηγή, από τη **Μούχα Καρδίτσας**, τότε Ευρυτανίας). Βγήκε στο κλαρί ο 1854, σε ηλικία 16 ή 17 ετών, «σπανόθριξ, καστανόθριξ και υψηλόξ», και ανήκε στη συμμορία του **Καινούριου**. Επρόκειτο για τον διαβόητο λήσταρχο της επόμενης δεκαετίας. Κάποια συμμορία είχε συλλάβει τον αδερφό του και για να τον απελευθερώσει η οικογένειά του είχε αναγκαστεί να πουλήσει τα αιγοπρόβατά της. Ζητώντας εκδίκηση, ο **Σπανός** εντάχθηκε σε άλλη συμμορία και άρχισε έτσι την πολυετή ληστρική σταδιοδρομία του. Η ταραγμένη περίοδος που ακολούθησε τα επαναστατικά γεγονότα του 1854 ευνόησε τη διάκρισή του. Το 1857-1858 ήταν μέλος της συμμορίας του **Καλαμπαλίκη**. Στη συνέχεια έκανε δική του συμμορία. Τις μετακινήσεις και δραστηριότητες της συμμορίας **Σπανού**, το φθινόπωρο του 1864 στην **Παρνασσίδα**, περιέγραψε άλλος ληστής και μέλος της συμμορίας, ο **Νικόλαος Πρωτόβας** (30 ετών), από το χωριό Σουβάλα της Παρνασσίδας, πρώην αγροφύλακας: «Επήγαμε και ολημερνιάσαμε άνωθεν του χωριού **Κατμάδες** πλησίον εις τον μύλον και την ακόλουθον ημέραν επεράσαμε εις την **Φουντάνα** και επήγαμεν και ολημερνιάσαμε πλησίον εις τας **Καλύβας** τινών **Γιώτη Κοντού** μαυριδερού, με φαργιά γένια, όστις μας έφερον έξ (6) κουλούρας ψωμί και μία οκά τυρί και ο οποίος τον χειμώνα μένει εις το χωρίον **Σουλέμπεϊ**. Εκείθεν ετραβιάσαμεν την νύκτα κάτωθι του χωριού **Δραχμανίου** και επήραμε την δημοσιά και διά της γεφύρας του **Κραβασαρά** και του **Κασίκου** το χάνι επήγαμε και ολημερνιάσαμε άνωθεν του **Αγίου Βλασίου** εις την θέσιν **Τσιάρσει**, όπου επήγεν ο **Σπανός** με δύο άλλους, εις τινά **Βλάχον** και επείραν ένα σφαχτόν και το έφεραν και το εψύσαμεν κοντά εις το γρέκι (καλύβα) του, όπου ήλθεν και ο ίδιος όταν το ψύναμε και είδα ότι είναι κοντός και χονδρός αλλά δεν γνωρίζω πώς ονομάζεται, μας έφερον δε και τρεις κουλούρας ψωμί, και την άλλην νύκτα επήραν και άλλον σφαχτόν οι σύντροφοι, αλλά δεν γνωρίζω πόθεν, την δε επείουσαν ημέραν Κυριακήν επήγεν εις την **Λεβαδιάν** ο ειρμημένος **Βλάχος** και μας ηγόρασεν κρασί, λουκούμα, σούκα και ρώμη (ρούμι), και μας τα έφερον, του έδωσαν δε ένας σύντροφος να του φέρει και ταιροούχια και πετιόματα και δεν του έφερον. Τον ερωτήσαμεν διατί δεν του έφερον, και μας είπεν ότι **έρχεται παγάνα και να φύγουμε** αλλ' ημείς δεν επιστεύσαμεν ότι έρχεται παγάνα και ετραγουδούσαμε. Αλλά μετά το γεύμα είδαμεν ότι **ήρχετο παγάνα από την Λεβαδιά** ηκούσαμε και τουφέκια και εσηκώθημεν από το λημέρι, εχίσσαμεν το κρασί και το ρώμη (ρούμι) και ετραβήσαμε κατά το **Κορακόλιθον**. Επειδή δε υποπιτεύμεθα μην το είχαν πιάση στρατιώται ηρωτήσαμεν τινάς διαβάτας, και μας είπαν ότι δεν είναι στρατιώται εκεί και επήγαμεν και τον επίασαμεν ημείς εκείθεν τον **Κορακόλιθον**. Εις τα **Πλατάνια**, εφύλλαπεν ο **Στοφόρος Αραχοβίτης** γελάδια και τον επίασαμε. Μετ' ολίγον επεράσαμε και εις γέροντας **Αραχοβίτης**, όστις μας είπεν ότι ο **Στοφόρος** έχει χρήματα και να τον πάρουμε σκλάβον, και τότε τον εδέσαμε. Κατόπιν επέρασεν ένας **Σαλονίτης** (από τα **Σάλωνα**-³ Άμφισσα) **Δήμος** τον οποίον **επίασαμε** και τον κάλφραν του (βοηθό μάστορα), έπειτα επέρασεν άλλος **Σαλονίτης** και είπεν εις τον **Σπανόν** ότι ο **Δήμος** έχει χρήματα, διότι έχει μαγαζί, και τότε τον εδέσαμεν και τους επήραμε μαζί, αφού **εληστεύσαμεν όσους διαβάτας διήλθον εκείθεν**, εσχίασεν δε και τα γράμματα του **Ταχυδρομείου**, διότι ο **Βαγγέλης Σπανός** είπεν ότι θα εύρωμεν **λίρας και συχνάτσιαις** (επιταγές), αλλά δεν ηύραμε λίρας, ηύραμε μόνον ένα κουτί με γλυκά ωσάν κουραμπιέδες τα οποία επήραμε και εφάγαμε. Έπειτα εσηκωθήκαμε και επήγαμε κατά το **Σεμενό** (Αράχωβας) και επεράσαμεν άνωθεν από την **Αράχοβα** και επήγαμε εις τον **Παρνασσόν**, και ολημερνιάσαμε άνωθεν από τα **Αραχοβίτικα Καλύβια**. Την άλλην ημέραν επείγην η **παγάνα** και ηύρε τα λημέρια μας. Την είδαμε δε μακρώθεν και ετραβιχτήκαμε πάρα κάτω, αλλά δεν ηδυνήθη να εύρη τον τορόν μας διότι δεν είχαν χιονίση, και διότι επατούσαμε εις τα λιθάρια. Ήτον δε **επικεφαλής της παγάνας** κάποιος **Τομαράς** ως μας είπεν ο σκλάβος μας **Στοφόρος**. Εκεί τριγύρω δε αλάξαμεν έξι επίτα ολημέρια, τροφάς μας έφεραν **εξ Αραχόβης** οι **Αδελφοί των σκλάβων Στοφόρου** και **Δήμου** φορτομένας εις ζώα, σφαχτά δε μας έδι-

υποταγή, αλλά αρνήθηκε απλούστατα να παραδοθεί στην τουρκική πίστη και ζήτησε την εγγύη-

den καθ' εκάστην ο Αθανάσιος Φαρμάκης Αραχοβίτης όστις είχαν στάνην εις τον Παρνασσόν και όστις είναι φίλος του Ευαγγέλιου Σπανού. Από εκεί ετραβήθηκεν εις θέσιν Ζαρωχίω της Αμόργιανης, απέχουσα δύο ώρας από τα Αραχοβίτικα Καλύβια όπου εμείναμεν έως την απερασμένην Παρασκευήν 6 τρ. μηνός [Νοεμβρίου 1864] τροφοδοτούμενοι από τον Αθανάσιον Φαρμάκην όστις έκαμεν και τον μεσίτην, διά την εξαγοράν των σκλάβων μας, έλεγεν δε αυτός ο Αθανάσιος Φαρμάκης ότι έχει σκοτομένους τρεις ανθρώπους και φυλάγεται (...). Αξίζει επίσης να αναφέρουμε ένα επεισόδιο στο οποίο δράστης ήταν ο Σπανός και οι σύντροφοί του, και θύματα τέσσερις γυναίκες από τουρκικό χωριό (δεν αναφέρεται το όνομά του) κοντά στον Αλμυρό. Οι ληστές είχαν σκοπό να αιχμαλωτίσουν ευκατάστατο Τούρκο του χωριού, αλλά απέτυχαν και πήραν στη θέση του τις τέσσερις γυναίκες. Η εξέλιξη της αιχμαλωσίας, όπως την περιέγραψε ο ίδιος πιο πάνω ληστής (Νικόλαος Πρωτόβας) της συμμορίας, ήταν σύμφωνη με τους νόμους των ληστών, αλλά και τις ανθρώπινες αδυναμίες τους: «(...) επίηραμε τέσσαρες άλλες γυναίκες Κονιάρες και ετραβήξαμεν εις τα σύνορα, και επειδή εις την στράταν οπου ερχόμεθα εκαθήσαμε να ζαποστάσωμε, μας έφυγεν η γεροντιότερα, διά την εγάλασεν ότι θα υπάγει προς νερού της, εθύμωσεν ο Ευαγγέλιος Σπανός και έβαλεν και εκόκτωσαν τις δύο, την δε τρίτην την ελυπήθη ο επιφορισθείς τον φόνον ληστής, διότι ήτον εμμορφη και την εκτίμησεν με το χονδρόν μέρος του σπαθιού, προσποιηθείς ότι την εφόνευσεν». - Ο Σπανός είχε μεγάλο αριθμό συνεργατών στα διάφορα τσελιγκάτα στην κεντρική Ελλάδα. Στην περιοχή Ασπροποτάμου, οι περισσότεροι τσελιγκάδες ήταν φίλοι του. Φίλους τσελιγκάδες είχε επίσης και στην Πάρνηθα. Στην Ευρυτανία (Άγραφα), ο τσελιγκας Μαλαμούλης ήταν ανάδοχος του και ο Διπλαλέξης γαμπρός του από αδελφή. Υποστηρικτής του στην Ευρυτανία ήταν και ο Τσακανίκας, καθώς και ο Κολοβός, που αναφέρεται στην περιοχή αυτή στις αρχές της δεκαετίας του 1870. Ένας από τους λόγους που ο Μαλαμούλης υποστήριζε τον Σπανό ήταν η επιδίωξή του να εκδικηθεί άλλον τσελιγκά, τον Ζυγογιάννη, που ήταν άσπονδος εχθρός του. Συγγενείς του Ζυγογιάννη, που ήταν μέλη της συμμορίας του Φίλου, είχαν αιχμαλωτίσει τον γιο του Μαλαμούλη, για την απελευθέρωση του οποίου αναγκάστηκε να καταβάλει ο τσελιγκας 18.000 δρχ. ως λύτρα. Στον Παρνασσό, φίλος του Σπανού ήταν ο τσελιγκας Φαρμάκης και στην περιοχή του Αλμυρού ο Πεπόνας. - Το 1865 ο Σπανός επικηρύχθηκε από τις ελληνικές αρχές μαζί με άλλους τουλάχιστον 40 διαβόητους λήσταρχους. Έδρασε για πολλά χρόνια και στις δύο επικράτειες, ώσπου τελικά προσήλθε στις τουρκικές αρχές της Λάρισας το 1874 με τη μεσολάβηση των ελληνικών αρχών, όπως υποστηρίχτηκε από την υπεράσπιση στη δίκη του, για να απαλλαγεί η Στερέα από τις επιδρομές του. Εκεί δικάστηκε και καταδικάστηκε σε φυλάκιση για διάφορες ληστείες στο Τουρκικό και αφού εξέτισε μέρος μόνο της ποινής του αμνηστεύθηκε με σουλτανικό φερμάνι και βγήκε από τη φυλακή. Στη συνέχεια αγόρασε κτήματα στη νότια Θεσσαλία και αιγοπρόβατα και ζούσε με την οικογένειά του απολαμβάνοντας τους καρπούς των επιχειρήσεών του. Τον Ιούλιο του 1879 συνελήφθη από ελληνικό απόσπασμα κοντά στην οροθετική γραμμή και μέσα στο τουρκικό έδαφος. Δικάστηκε στο κακουριγοδικείο Αθηνών το Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου και καταδικάστηκε σε θάνατο. Στη δίκη του αυτή εμφανίστηκαν ως μάρτυρες κατηγορίας πολλά από τα θύματα του λήσταρχου με φανερά τα σημάδια των κακώσεων που ο χρόνος δεν είχε καλύψει. Ένας παντοπώλης που είχε συλληφθεί από τη συμμορία περιέγραψε και τα ψυχολογικά βασανιστήρια που είχε υποστεί: λογομαχίες των ληστών αν έπρεπε να τον σκοτώσουν χωρίς να περιμένουν τα λύτρα από τους συγγενείς του και ποιος θα τον εκτελούσε, καθώς και παρεμβολή του λήσταρχου ο οποίος έβγαλε κάποια στιγμή το γαταγάνι του δίπλα στο θύμα και είπε: «Βρε μωρή Γιαννούλα, πόσα κεφάλια έχεις πάρει;». Άλλος μάρτυρας κατέθεσε ότι για να τον εκφοβίσει ο Σπανός του έδωσε «μια διπλαρία εις το κεφάλι και μια μπιχτή εις την πλάτη και άμα είδε τα αίματα έβαλε το δάκτυλό του μέσα εις την πληγή και μου είπε “δεν έχεις ανάγκη σου, έχεις ζύγκια”». Άλλος πάλι κατέθεσε ότι είχε συλληφθεί από τη συμμορία, μαζί με πολλούς άλλους, στην Κακιά Σκάλα: «Τους έπιαναν λίγους λίγους, τους επλάκωναν με τα τσεκούρια, διά να μη φύγουν, τους έκοβε τα γόνατα και τους έρχινε σε μια μεριά». Του ίδιου ο Σπανός του έκοψε τη μύτη – «με ένα λάζο (σουγιά) τρακ μου την έκοψε». Την ίδια τιμωρία επιφύλαξε ο λήσταρχος και σε κάποιον άλλο, ο οποίος μαζί με τον προηγούμενο είχαν σκοτώσει παλαιότερα ληστή, που δεν ήταν ποτέ σύντροφος του Σπανού, αλλά που ο λήσταρχος αισθανόταν υποχρεμένος να εκδικηθεί το θάνατό του. - Στη ίδια δίκη του (το 1879), ο συνήγορός του Ε. Βακράτσας θα υποστηρίξει ότι ο Σπανός είχε πάρει μέρος στα επαναστατικά γεγονότα στη Θεσσαλία το 1878 και ότι η καταδίκη του θα αποτελούσε «κανακο-λουθία και ασέβεια φανερά απέναντι ρητών υποσχέσεων!». Δεν έμνε παρά να αμνηστευτεί από την πολιτεία: «(...) Ο Σπανός, κύριοι ένορκοι, και οι όμοιοί του αρχιλησταί Καμάρας, Βελούλας, Σκόδρας και άλλοι δεν καταδιώκονται πλέον. Και όχι μόνον τούτο, αλλά τοις εδόθη ήδη αμνηστεία εκ μέρους της κοινωνίας, και αν δεν εδόθη εισέτι τοιαύτη και υπό της Πολιτείας, τούτο προέρχεται, διότι δεν επιτρέπεται υπό του Συντάγματος. Τοις έχει δοθή όμως υπόσχεσις και εκ μέρους αυτής της πολιτείας, ότι μετά την επέκτασιν των ορίων και την λύσιν της ελληνοτουρκικής διαφοράς θα τοις δοθή και τυπική αμνηστεία, διότι και' ουσίαν θεωρούνται και ήδη αμνηστευμένοι, δι' αυτό και δεν καταδιώκονται, και ου μόνον τούτο, αλλά καθ' εκάστην συναναστρέφονται και μετά των αρχών αυτών (...). Και τούτο εγένετο, διότι η ανοχή της Κυβερνήσεως, ίνα μη είπω άλλο τι, συνεπολέμησαν ούτοι με το Σασεπώ (όπλο) παρά το πλεονόν αξιωματικών, δικηγόρων, καθηγητών εν τη δεδουλωμένη Θεσσαλία και προς απελευθέρωσιν αυτής έκτοτε εξηγγίσθησαν και ημνηστεύθησαν υπό τον κρότον του Σασεπώ και την κλαγγήν των όπλων των, και έκτοτε ούτοι λημονήσαντες το παρελθόν κατετάχθησαν πλέον εις την χορείαν των πολιτών». Τελικά, όπως είπαμε, κατα-

ση ενός προξενικού υπαλλήλου ή κάποιου Ευρωπαίου. Οι πρόξενοι όμως δεν μπορούσαν να αναμιχθούν σε παρόμοιες υποθέσεις. Ένας Γάλλος, κάτοχος ορυχείων στον Όλυμπο, εκτιμώμενος και γνωστός σε όλη τη χώρα, πρόσφερε τις υπηρεσίες του. Παρουσιάστηκε θαρραλέα στον καταυλισμό του Σπανού και εγγυήθηκε για τον **Μεχμέτ Αλή**. Ορίστε, όπως μου τα διηγήθηκε ο συμπατριώτης μου, τα λόγια που του είπε ο ληστής: “Θα σας ακολουθήσω αντί να σας κρατήσω εδώ σαν όμηρο, διότι ξέρουμε ότι ένας Ευρωπαίος δίνει το λόγο του μόνο για κάποιον σκοπό. Μου είναι, όμως, αδιάφορο και αν θέλετε μια καλή συμβουλή, μη ξαναπαίξετε αυτό το παιχνίδι με τους ληστές. Δεν θα σας βγει σε καλό δυο φορές”.

Ο Σπανός φυλακίστηκε στον Αλμυρό, όπου βρίσκεται ακόμα. Οι πιο μικρές συμμορίες, αποθαρρυμένες, άδειασαν την επαρχία. Δόθηκε αμνηστία και άρχισε η χρυσή εποχή για τη Θεσσαλία.

Ντόπιοι και αλλοδαποί, όλοι από κοινού, εξυμνούν τον **Μεχμέτ Αλή**. Αναγνωρίζεται εύκολα, λένε οι πρώτοι, το **ευρωπαϊκό αίμα που κυλάει στις φλέβες του**. Δίνει κάθε στιγμή το σπάνιο θέαμα μας δραστηριότητας και ενεργητικότητας. Οι υπάλληλοι των γραφείων της **Λάρισας** έμειναν, λένε, κατάπληκτοι στη θέα αυτού του αρχηγού που δεν ξάπλωνε ποτέ στο ντιβάνι, που έγγραφε ή περπατούσε υπαγορεύοντας τις διαταγές του [σαν τον Μ. Ναπολέοντα]. Όλα αυτά ήταν πολύ ωραία για να διαρκέσουν πολύ. Η Πύλη, αναγνωρίζοντας δίκαια την αξία του **Μεχμέτ Αλή**, του εμπιστεύθηκε τα στρατεύματα για την καθυπόταξη της εξέγερσης στην **Ερζεγοβίνη** και την πάταξη των ταραχών στο **Μαυροβούνιο**. Την επομένη της αναχώρησής του, οι ληστές, που βρίσκονταν ήδη σε απραξία, **ξαναπήραν τα όπλα και ξαναβγήκαν στο βουνό κι ο Σωτήρης εγκατέλειψε τη Θεσσαλονίκη**, όπως έγγραφα πιο πάνω. Οι Αρχαίοι θα έλεγαν ότι μετά την αναχώρηση του Ηρακλή **τα τέρατα**, τα οποία είχαν εξαλειφθεί από τη Θεσσαλία, **επανεμφανίστηκαν**. Εκ νέου, η **δύστυχη επαρχία βυθίστηκε στις λεηλασίες και στον τρόμο**. Να, λοιπόν., ένας από τους λόγους που δεν θα δω τα **Φάρσαλα**.

Πέρασα τρεις μέρες στο κρεβάτι του εξώστη να με φροντίζουν με το νερό του **Ληθαίου**, βλέποντας να κυλάει γύρω μου η ήσυχη και μονότονη ζωή του επισκοπείου. Ένας νεαρός διάκος με μακριά ξανθά μαλλιά, γνωρίζοντας μερικές γαλλικές λέξεις, **αναστατώνεται στην παρουσία μου**. Αυτός κρατάει τους λογαριασμούς του επισκόπου και μου φαίνεται ότι **η αριθμητική παίζει μεγάλο ρόλο στη διοίκηση της Επισκοπής**. Ο **ιεράρχης** μου εκμυστηρεύεται εύκολα **τι δυσκολίες του αποφέρει η διαχείριση των εσόδων**, πόση αυστηρότητα χρειάζεται για να εισπράξει **την εκκλησιαστική χορηγία μετά από αυτήν της κυβέρνησης**. Κι όμως, χωρίς μερικά πιάστρα στο πορτοφόλι, ο αγώνας για την επιβίωση είναι δύσκολος στην επαρχία κι ακόμα πιο δύσκολος στο **Φανάρι** [της Κων/πολης, όπου η έδρα του Πατριαρχείου]. Δεν πρέπει να κριθούν αυστηρά γι’ αυτήν τη μέριμνα. Να υπενθυμίσουμε ότι σ’ αυτές τις φτωχές ανατολικές χώρες, όπου **το κοινωνικό σύστημα είναι εντελώς ανύπαρκτο, από την κορυφή μέχρι τη βάση**, δεν μπορούμε να ζητήσουμε από έναν απομονωμένο μηχανισμό την απόλυτη τελειότητα. Όλοι αυτοί οι μηχανι-

δικάστηκε σε θάνατο (Γιάννη Κολιόπουλου, *Ληστές...*, ό.π., σ. 147-148, 186-187, 205-206, 229, 237-240, 250-251. *Ανωμόμου, Η δίκη του ληστήρχου Ε. Σπανού, στενογραφηθείσα υπό Μ.Μ., Αθήνα 1879*).

σμοί μάλλον θα χαθούν μοιραία, διότι εξαρτώνται ο ένας από τον άλλο και παρασύρονται μαζί προς το χειρότερο, αντί να αλληλοβοηθούνται για το καλύτερο.

Επιτέλους, στέκομαι στα πόδια μου. Δεν είμαι, όμως, σε κατάσταση να ιππεύσω. Μου φέρνουν έναν αραμπά, ένα αμαξάκι πάνω σε δύο άξονες. Αυτό το μαρτυρικό εργαλείο ταρακουνιέται, με απίστευτες μετατοπίσεις, στα χνάρια που χρησιμεύουν ως δρόμος και γι' αυτό αναπολώ γρήγορα τη σέλα μου. Μου δίνεται ξανά η ευκαιρία να θαυμάσω την αφοσίωση των δύο Αλβανών. Καθώς τους προσκαλώ να με βρουν στον επόμενο σταθμό προχωρώντας πιο γρήγορα, απαντούν λακωνικά: «Δεχτήκαμε να σε υπηρετήσουμε, δεν θα σε εγκαταλείψουμε», και φεύγουν με ζωηρό καλπασμό. Πρόκειται για αξιέπαινη αφοσίωση, αν σκεφτούμε ότι τα άλογά τους, που τους ανήκουν, είναι η μοναδική τους περιουσία σ' αυτόν τον κόσμο (...)

Από τα Τρίκαλα ο Ε.Μ. Vogüe θα περάσει στο Ζάρκο, Λάρισσα, Αρμένιο, Βόλο, χωριά του Πηλίου, Αλμυρό. Εδώ θα θυμηθεί και πάλι τον λήσταρχο Βαγγέλη Σπανό: «Στον Αλμυρό, τελευταία τουρκική πόλη πριν τα ελληνικά σύνορα, κρατείται ο Βαγγέλης Σπανός. Έγραψε πρόσφατα στον πρόξενό μας, παρακαλώντας τον να επέμβει για να λιγοστέψει την ποινή του. Ο ληστής αναφέρει τα εξαιρετικά του συναισθήματα για την Γαλλία...». Πριν ο Vogüe περάσει τα σύνορα, εγκαταλείποντας τη Θεσσαλία, δεν παραλείπει να εκφράσει την ελπίδα και την ευχή του για τη σύντομη απελευθέρωσή της: «Η κύρια πράξη, η σύνδεση της Θεσσαλίας με την Ελλάδα, δεν θα έπρεπε να συζητείται ακόμα. Επιβάλλεται στον ταξιδιώτη ως λογική συνέπεια, νόμιμη, απ' όλα όσα βλέπει... Ο Θεός μόνο ξέρει πότε θα σημάνει αυτή η ώρα και τίποτα δεν μαρτυρεί ότι θα είναι σύντομα. Επιπλέον, αυτό το ωραίο φρούτο είναι ώριμο για την ελευθερία και η πείρα μας διδάσκει ότι σε παρόμοιες περιπτώσεις καμία ανθρώπινη δύναμη δεν μπορεί να συγκρατήσει για καιρό το φρούτο στο στεγνό κλαδί. Περνάει η Ιστορία, η οποία το μαζεύει και το δίνει στους δικαιούχους...». Σε έξι χρόνια (κι αφού μεσολάβησε η επανάσταση του 1878), το 1881, θα έλθει το πλήρωμα του χρόνου...

1887: Paul Monceau, ταξίδι στη Θεσσαλία.³¹¹

Από το Βόλο, ο Ρ. Μονceau, θα περάσει στην πεδιάδα του Αλμυρού, στα Φάρσαλα, στο Δομοκό (ο οποίος «κάθεται σαν σαμάρι στις κορυφές ενός πανύψηλου λόφου»), Καϊτσα (Μακρυράχη) και τελικά κατευθύνεται προς την Καρδίτσα:

«(...) Την άλλη μέρα γλιστρούμε, κατά μήκος των απόκρημνων πλαγιών της Όρθους, σε ένα μονοπάτι πλαισιωμένο από βράχους. Είναι ο μεγάλος δρόμος της Καρδίτσας. Οδοιπορούμε προς τα βόρεια, ολόκληρη τη μέρα που είναι μακριά και μονότονη, μέσα από σπαρτά ή πάνω στα αναχώματα των ελών. Μας χαιρετούν λίγοι φτωχοί κάτοικοι, τσακισμένοι από τον πυρετό [τότε θέριζε η ελονοσία]. Στα νοτιοανατολικά της Καρδίτσας, όλη η πεδιάδα πλημμυρίζει τον χειμώνα και σχηματίζει ένα απαίσιο έλος με απροσδιόριστα όρια, την Κολοκυνθιά³¹² των Αρχαίων.

311. Paul Monceau, «Ταξίδι στη Θεσσαλία του 1887», μτφρ. από τα γαλλικά Henri-Pierre Corrieu, σχόλια Κώστας Σπανός, Θεσσαλικό Ημερολόγιο, τόμ. 36 (1999), σ. 39-63. Μετάφραση του άρθρου του Paul Monceau, «Voyage en Thessalie», *Le Tour du Monde*, 2me semester, 1887, σ. 417-432. Πρβ. Γιάννης Ρούσκακ-Θεανώ Στεφανίδου, «Η Λάρισσα και ο Πηνεϊός σε ξένα περιηγητικά κείμενα (16^{ος}-19^{ος} αι.)», Θεσσαλικό Ημερολόγιο, τόμ. 50 (2006), σ. 270-271.

312. Το έλος αυτό σχηματιζόταν από τα νερά του χειμάρρου που ρέει κοντά στο χωριό Μητρόπολη, στην περιοχή μεταξύ της

Όλη αυτή η αθλιότητα των βροχερών μηνών κρύβεται το καλοκαίρι κάτω από λουλούδια και σπαρτά.

Βαμπακίες, κυπαρίσσια, καπνοκαλλιέργειες, λασπόδρομοι, μαύρα αποστραγγιστικά αυλάκια, πλαισιωμένα από ερειπωμένα τζαμιά, αναγγέλλουν την ΚΑΡΔΙΤΣΑ. Η πόλη, κτισμένη κατά μήκος του ποταμού Παμίσου,³¹³ απομονώθηκε κατά τους τελευταίους χρόνους της μουσουλμανικής κατοχής. Μέσα στην πεδιάδα, νησάκια από ερειπωμένα σπίτια, προάστια μισοπνιγμένα στα ψηλά χόρτα, μαρτυρούν το παλιό μεγαλείο της πόλης. Σήμερα προσπαθούν να την ξαναζωντανέψουν, χαράσσονται νέες συνοικίες και δρόμοι πλαισιωμένοι από καμάρες. Η Καρδίτσα, ωστόσο, έχει μόνο 7.000 κατοίκους,³¹⁴ πολλοί από τους οποίους είναι Τούρκοι. Καθώς μπαίνουν στην πόλη με το φως ενός ηλιόλουστου σούρουπου, ανάβονται φωτιές στον αέρα, στα μπαλκόνια των μιναρέδων. Άγρια ξεφωνητά χαράς βγαίνουν από τα σπίτια, τσιγάρα λάμπουν στο μισσοκόταδο των μικρών καταστημάτων. Στο κατώφλι μερικά άτομα, καθισμένα στις φτέρνες τους, τρώνε και πίνουν λαίμαργα. Οι μουσουλμάνοι γιορτάζουν την τελευταία μέρα του ραμαζανίου. Το ηλιοβασίλεμα, πριν λίγο, ανάγγειλε το τέλος της μεγάλης νηστείας. Πολύ αργά τη νύχτα παρατείνεται, φθάνοντας έως εμάς, ο αντίλαλος των κραυγών και των καβγάδων, έως ότου οι τελευταίοι πιστοί κυλούν τσακισμένοι από τον κόπο, τη νύστα και το μεθύσι.

Στις εξοχές της Καρδίτσας εκτρέφεται μία πανέμορφη φυλή αλόγων, τα οποία είναι κοντά, νευρικά, με λεπτά πόδια, αστραφτερό τρίχωμα και περήφανο λαιμό. Στα ανατολικά της πόλης, στον χερσότοπο, βοσκούν ελεύθερα κατά εκατοντάδες. Επισκεπτόμαστε την αγέλη υπό την οδηγία ενός χοντρού επίλαρχου. Μετά την επιθεώρηση τρέχουμε κατευθείαν προς τα δυτικά, προς τα βουνά Άγραφα, όπου κουνιάζει η κωμόπολη Μπλάσδου [σημερ, Μοσχάτο Καρδίτσας]. Στη βάση του απόκρημνου βράχου, πάνω σε ένα επίπεδο έδαφος, εκτείνεται το κυκλικό περιτείχισμα της Μητροπόλεως.³¹⁵ Σκοντάφτουμε πάνω σε τουρκικά μνήματα, χαραγμένα μέσα σε αρχαία μάρμαρα. Στο κέντρο του περιτειχίσματος βρίσκεται το χωριουδάκι Παλαιόκαστρο [σημερ. Μητρόπολη Καρδίτσας], το οποίο ακουμπάει στα ερείπια του κάστρου. Ενώ εξετάζουμε τον πλούτο ενός μικρού υπαίθριου μουσείου, οι γυναίκες του χωριού με μισοκαλυμμένο το πρόσωπό τους με έναν γαλάζιο κουτσουρεμένο κώνο πάνω στο κεφάλι, τρυπώνουν μία-μία στην εκκλησία και από την ανοικτή θύρα φθάνει έως εμάς η ευλογία του ιερέα.

Στα βορειοδυτικά, τα βουνά των Αγραφών, πάνω από τις ελώδεις πεδιάδες του Παλαιόκα-

Καρδίτσας και του χωριού Προάστιο. Το έλος της Κολοκυθιάς, κατά τον Χρ. Καλοκαιρινό (εφημ. «Θεσσαλική Φωνή» Καρδίτσας, 2.5.1926) βρισκόταν ανάμεσα στα χωριά Κρανιά, Ριζοβούνι, Αρτειανό, Καρδισσομαγούλα, Καλογριανιά κ.ά. Το αναφέρει και ο Ληκ το 1810 [βλ. Γ.Δ. Στάθης (μετ.), *Η Θεσσαλία (1805-1810) από το ημερολόγιο του άγγλου περιηγητή W. Leake*, Βόλος 1969, σ. 133. W.M. Leake, «Ταξίδι στη Θεσσαλία του 1809-1810», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 38 (2000), σ. 146-147, 151].

313. Ο Πάμισος δεν διέρχεται από την Καρδίτσα αλλά από το Μουζάκι. Από την Καρδίτσα διέρχεται το ποτάμι Καράμπαλη.

314. Η Καρδίτσα το 1881 είχε 4.504 κατοίκους (βλ. Υπουργείον Εσωτερικών, *Πίνακες των επαρχιών Ηπείρου και Θεσσαλίας, κατά την απογραφήν του 1881*, Εν Αθήναις 1884, σ. 33) και το 1896 είχε 9.446 κατοίκους (βλ. Μιχ. Χουλιάρáκης, *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξη της Ελλάδας, 1821-1971*, Αθήνα 1974, τόμ. Α', II, σ. 242).

315. Για την αρχαία Μητρόπολη, βλ. Fr. Stahlin (μετ. Τόμης Αλεξόπουλος), «Η Εστιαϊώτιδα», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 7 (1984), σ. 80=81.

στρου (Μητρόπολης) και της Καρδίτσας, προβάλλουν ένα μακρύ και απόκρημνο πρόβουνο που είναι σχισμένο από τους χειμάρρους. Πάνω στη ράχη του βράχου κάθεται καβάλα, κάτω από τον ήλιο, η γραφική πολιχνη **Φανάρι**. Στο χωριουδάκι **Λοξάδα**. Κοντά σε μία βρύση, χαρούμενα παλικάρια ενώνονται με τους στρατιώτες της συνοδείας μας και το караβάνι μας ανεβαίνει σιγά-σιγά, από βαθμίδα σε βαθμίδα, λικνιζόμενο στο ρυθμό λαϊκών μελωδιών.

Ανάμεσα σε δύο σειρές εξωστών και μικρών μαγαζιών εκτείνεται ο κύριος δρόμος του **Φαναρίου**, ζωντανός και θορυβώδης, στον οποίο κινούνται και χειρονομούν οι 1.000 κάτοικοι³¹⁶ της κωμόπολης. Ένα μικρό τετράγωνο κάστρο, όπου στέκεται ακόμα όρθιο ένα τζαμί, είναι μόνο του μία επιτομή της Ιστορίας της Χώρας. Μουσουλμάνοι, Βυζαντινοί, Ρωμαίοι, όλοι οι εισβολείς άφησαν εδώ λίγες πέτρες. Στα βορειοδυτικά, ένα τείχος με τραχιά όψη, αλλά με καλοεφαρμοσμένους ογκόλιθους μας θυμίζει τους πολύ αρχαίους χρόνους της Ελλάδας. Είναι ερείπια της αρχαίας πόλης την οποία τα ομηρικά ποιήματα αποκαλούν “κλωμακόεσσαν Ιθώμην” (Ιλιάδα Β, 729). Το τοπίο δεν άλλαξε από την εποχή των Τρωικών. Εδώ κι εκεί, στο γκρίζο φόντο της πεδιάδας, βλέπουμε άσπρα σπιτάκια μέσα σε πράσινες οάσεις. Στα βόρεια, στρογγυλή σαν κόλπος, είναι η άνω κοιλάδα του **Πηγειού** και οι σκόπελοι των **Μετρώρων**.

Στη δυτική πλαγιά του απόκρημνου βράχου του **Φαναρίου** ανοίγεται μία χαριτωμένη λαγκαδιά στην οποία δεσπόζει η αετοφωλιά της **Γράλιστας** [σημερ. Ελληνόπουργος της Καρδίτσας], την είσοδο της οποίας κλείνει το χωριουδάκι **Πύργος** [Ιθώμης]. Στη μέση μεσαιωνικών οχυρώσεων, κοντά σε μία στέρνα, γιγαντιαία πλατάνια κόλλησαν στις σχισμές των βράχων και καλύπτουν τη χαράδρα με τον παχύ ίσκιό τους. Ένας πέτρινος όγκος, με αλλόκοτες μορφές, είναι ο θρόνος του βασιλιά κατά τον τοπικό θρύλο. Τίνος βασιλιά; Δεν το προσδιορίζει η ιστορία, αλλά ο βασιλιάς αυτός είχε καλαισθησία.

Εξερχόμενοι από την χαράδρα αφήνουμε στα αριστερά μας το **Μαυρομάτι**, σε μία κόγχη του βουνού. Στα δεξιά μας, γύρω από το χωριό **Καππά**, είναι ένα εκτεταμένο δάσος στο οποίο ορθώνονται ακόμα μεγάλοι μαυρισμένοι κορμοί δέντρων σαν σκελετοί.³¹⁷ Μετά, στην άλλη όχθη του **Μπλιούρη**,³¹⁸ του αρχαίου **Κουράτιου**,³¹⁹ διαβαίνουμε το ήρεμο χωριό **Γελάνη**. Ένα χιλιόμετρο πιο πέρα, στην περιοχή που ονομάζεται **Επισκοπή**,³²⁰ μία πράσινη λοφοσειρά,

το προστινό μέρος της οποίας έχει σχήμα αμφιθεάτρου, φέρει τα ερείπια των **Γόμφων**.

Πλησιάζουμε στις όχθες του **Πηγειού**, ο οποίος, ερχόμενος από τον Βορά, στρέφεται απότομα προς την Ανατολή γύρω από τα **Τρίκαλα**. Στη δεξιά όχθη του ποταμού... το έδαφος καλύπτεται από πυκνούς θάμνους. Περιπλανιόμαστε πολλή ώρα παλεύοντας με τους ακανθώδεις θά-

316. Το **Φανάρι** το 1881 είχε 1704 κατοίκους (βλ. Υπουργείον Εσωτερικών, ό.π., σ. 34) και το 1896 είχε 1837 κατοίκους (βλ. Μιχ. Χουλιαράκης, ό.π., σ. 243).

317. Πρόκειται για το δάσος που ονομαζόταν **Κιούρκα**, το οποίο πυρπόλησε ο Βελή πασάς, πριν από το 1810, για να μην το χρησιμοποιούν ως κρησφύγετό τους οι κλέφτες (βλ. Γ.Δ. Στάθης, ό.π., σ. 134).

318. **Μπλιούρης**: το ποτάμι του **Μουζακίου**, ο αρχαίος **Πάμισος**.

319. **Κουράλιος** και όχι **Κουράτιος**. Ο **Κουράλιος**, όμως, είναι ποταμός της περιοχής των **Σοφάδων** και όχι του **Μουζακίου**.

320. Ο λόφος **Επισκοπή**, όπου τα ερείπια των αρχαίων **Γόμφων**, βρίσκεται στην περιοχή του **Μουζακίου** [βλ. Γ.Στ. Καραγιάννης, «Γόμφοι-Επισκοπή-Μουζάκι», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 9 (1986), σ. 103].

μνους. Τελικώς, κάποιοι βλάχοι βοσκοί μας υποδεικνύουν ένα γυμνό μέρος και ένα ρηχό πέραςμα του *Salamyria*,³²¹ του σημερινού Πηνειού. Περνούμε προς τα *Τρίκαλα*...».

Από τα *Τρίκαλα*, θα ανέβει στην *Καλαμπάκα* και στα *Μετέωρα*. Στη συνέχεια θα κατευθυνθεί ανατολικά, θα φθάσει στη *Λάρισα*, *Βόλο*, *Βελεστίνο*. Εδώ τελειώνει το χρονικό.

Ιωάννης Εμμ. Νουνάκης: Ο νομός Καρδίτσας (1881-1900).³²²

«[Ο Νομός Καρδίτσας] αποτελείται από μόνην την επαρχίαν Καρδίτσας, κατέχει το Ν. μέρος του Ν. Τρικκάλων περιλαμβάνον και την ορεινήν χώραν των *Αγράφων*. Απεσπάσθη δε του Νομού Τρικκάλων μετά την επιψήφισιν του Νόμου ΒΧΔ' του 1899 και απετέλεσεν ίδιον, τον Νομόν Καρδίτσας, με πρωτεύουσαν την *Καρδίτσαν*, ήτις είναι εκτισμένη επί υψώματος και παρά την όχθην του *Καλέντη* (Παμίσου),³²³ παραποτάμου του Πηνειού.

Όρη ίδια η επαρχία δεν έχει, αλλά τα των ομόρων επαρχιών ατίνα εισί παραφυάδες της *Πίνδου* και των ορέων των *Αγράφων*, τινάς δε τούτων σημειούμεντας υπερκειμένας των επομένων αυτών χωρίων.

Επάνω Μανδρί άνωθεν των *Κουμπουριανών*, Άγιον Ηλίαν του χωρίου *Αργυρίου*, *Καράβαν* ύψ. 2.124 [2.184] μ. του *Βλασίου*, *Κόκκινον Στανόν* και *Σταυρόν* του χωρίου *Βραγγιανών*, *Χήραν* του *Γλογοβίτσα*, *Τύμπανον* του *Κνισόβου*, *Τσερνάτον* και *Αφορισμένην* του *Κουμπλεσίου* και *Λεοντίτου*, *Μυνόπλατον* του *Μεζήλου*, *Καλατόριον* του *Μποκοβίτσης*, *Μνήμα* του *Σπυρέλου*, *Γαλάτσου* της *Στεφανάδας* και *Μερμιντσάλα* των *Σελιπιανών*. Έτι δε τα *Κρεβάτια*, το *Βουτσιάκιον* ύψ. 2.156 μ., τα *Τρία Σύνορα* ύψ. 2.023 μ., *Γκαβέλος* παρά το χωρίον *Πετρίλου*, *Κατάχλωρον* άνωθεν του *Ζωγλοπίου* ως και τα *Ίταμον* και *Τσιούκαν*, *Τσαρδάκι-Κορώναν* ύψ. 1.150 μ., *Καπροβούνιον*, το *Τιτάνιον* (*Δουβρούτζιον*), *Δουγατζί* κλπ. Ταμάσιον όρος ή *Κατάχλωρόν*, κείμενον μεταξύ των χωρίων *Χαλαμπρέζι*, *Τσαμασίου*, *Σμοκόβου* και *Δρανίστης* του ομώνυμου αυτού Δήμου.

Ποταμούς έχει: τον *Πετριλιώτικον*, όστις πηγάζων από της *Πίνδου* (*Καράβαν* και *Γκαβέλον*), χωρίζει ένθεν μεν τα χωρία *Βλάσιον*, *Μεζήλου*, *Σπυρέλου*, *Κουμπουριανά* και *Λιάσκοβον*, εκείθεν δε το *Πετρίλον*, *Κουμπλέσιον*, *Λεοντίτου* και *Στεφανάδα*, ενούμενος δε μετά του ποταμού *Μποκοβίτσης*, όστις επίσης πηγάζει εκ *Καλατορίου*, εν τη θέσει *Σμίξις*, χύνονται αμφοτέροι εις τον *Αχελών*.

Πάμισον ή *Μπλιούρην*, πηγάζοντα εκ της *Πίνδου* εις τας υπωρείας της κορυφής *Καράβα*, ρέων δ' επί μακρόν μάλλον ή ήτιον παραλλήλως προς τον Πηνειόν, δέχεται τους χειμάρρους *Βατσουριάς*, *Πορτής*, *Σκλαταινης*, *Στάμπα* [απροσδιόριστο τοπωνύμιο], *Φλωρεσίου*, *Ζερεσιού*, *Βρώστιανης*, *Βουνίστης* και *Νεβροβουνίστης*, διέρχεται προς Ν. του *Μουζακίου* διά του στενού

321. *Σαλαμβρίας* ή *Σαλαμπριά*, το σωστό. Είναι το μεσαιωνικό όνομα του Πηνειού.

322. Απόσπασμα από το έργο, *Ελληνική Χωρογραφία. Γεωγραφία, Ιστορία, Στατιστική πληθυσμού και αποστάσεων*, υπό Ιω. Εμμ. Νουάκη, λοχαγού του πεζικού, έκδοσις τρίτη, εν Αθήναις 1901, σ. 349-363. Αναδημοσιεύθηκε στο *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 69 (2016), σ. 374-386. Πρβ. και *Κωνσταντίνου Δ. Ρίζου*, «Η διαίρεση σε δήμους του νομού Τρικκάλων μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 77 (2020), ιδίως σ. 374-379.

323. Ο *Καλέντης* ρέει κοντά στην *Καρδίτσα*, ενώ ο *Πάμισος* (*Μπλιούρης*) κοντά στο *Μουζάκι*.

Μπουγαζίου, διασχίζει την Θεσσαλιώτιδα και εκβάλλει εις τον Πηνεϊόν ποτ. Παρά την γέφυραν Αλή Εφένδη έναντι του Τσιότι [Φαρκαδόνας].

Ονόχωνον (...), Αήψιμον (...). Γραλισιώτην, πηγάζοντα εκ της θέσεως Προφήτης Ηλίας και δεχόμενον τα ύδατα της Γραλίστης, ρέει από Β προς Ν και διερχόμενος προς Β του χωρίου Μαγουλίτσης συμβάλλει εις τον Μέγαν Τσιναρλήν [το σωστό, εκβάλλει στον Πάμισο].

Γολιτσιόνον, πηγάζοντα εκ της **Αγίας Τριάδος του Βουνεσίου** ρέει από Ν προς Β και δεχόμενος τα ύδατα των πηγών Κουρλίγκας και Καρκατούνας της Γραλίστης, διά της Κοιλιάδος του Πύργου συμβάλλει εις τον Πάμισον.

Πάσχαν, πηγάζουσαν όθεν έρχεται η λοφοσειρά **Φαναρίου** παρά το **Παλαιοχώριον Ράζια (ακατοίκητον)**, δεχομένη δε τα ύδατα απάσης της Α πλευράς της λοφοσειράς ταύτης, ρέει εκ Ν. προς Β [και] εκβάλλει εις τον Πάμισον.

Ρογόζιονον (...). Μωρίτσιον χείμαρρον, όστις σχηματίζεται από των δειράδων [κορυφογραμμών] της **Πίνδου** Κοκκίνου Στανού και Σταυρού, διέρχεται διά μέσου των Βραγγιανών και χύνεται εις τον Αχελών.

Λίμνας δεν έχει, ειμή κατά τόπους έλη, σημαντικώτερον δε είναι της Πετρομαγούλας, όπερ άρχεται από της περιφερείας της κωμοπόλεως **Φαναρίου** προς δυσμάς και διά των περιφερειών των χωρίων Ριζάβας, Μεριχώβου, Παραπρασταίνης, Ρακώβης, Εκείμ Βελέσι, καταλήγει εις Βάναριν όπου η θέσις Πετρομαγούλα εξ ής ωνομάσθη.

ΔΗΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ, α' τάξ. Β.Δ. 31 Μαρτίου 1883: (Καρδίτσα, Δελή Ιμβραϊμ, Ίσαρι, Ζουλευκάρι, Καμινάδες, Καπουτσή, Καρδιτσομαγούλα, Κουρτέσι, Κουμάδες, Κρύα Βρύση, Μοίρους, Νταούτη, Παλαιόκαστρον, Πιτσαρή, Ρούσου, Σαρακίνα, Τσαούση, Φράγκου).

ΚΑΡΔΙΤΣΑ: έδρα Νομαρχίας, Πρωτοδικείου, Οικονομικής Εφορίας, Ταχυδρομείου και Τηλεγραφείου, Αστυνομίας, Ειρηνοδικείου και Πταισματοδικείου, Στρατολογικού Γραφείου, Μοιραρχίας Χωροφυλακής, Γυμνασίου, Ελληνικού κλπ Σχολείων (...). Η **Καρδίτσα** κείται ΝΔ των Τρικκάλων αφ' ών απέχει **6 ώρας και ¼ της ώρας** από της αριστεράς όχθης του Παμίσου [Μπλιούρη] παραποταμίου του Πηνεϊού ποτ. Εν τη πεδιάδι της Θεσσαλιώτιδος. Μίαν ώραν μακράν της Καρδίτσης κείται το δάσος **Παπαράτζα**, όπου **το έαρ συνέρχονται οι κάτοικοι των πλησίον χωρίων**, το οποίον όμως **κατά τον πόλεμον του 1897 κατέστρεψεν ο τουρκικός στρατός**, όστις εγκατέλειψεν αυτήν την 6 Μαΐου 1898. Δημόσια κτίρια έχει στρατώνας Ιππικού και Πεζικού. Δεν απαντώνται αρχαία λείψανα, αλλ' ούτε κατά την βυζαντινήν εποχήν. Φαίνεται δ' ότι η πόλις εκτίσθη και συνωκίσθη μετά την τουρκικήν κατάκτησιν.

Μητρόπολις-Παλαιόκαστρον: κείται ΝΔ της Καρδίτσης επί του ποταμού **Ζαπέρδα** και παρά τας υπωρείας του όρους. Αυτότη έκειτο η **αρχαία Μητρόπολις**, πόλις της Θεσσαλίας, αριστερά [δεξιά] του Πηνεϊού, τα ερείπια αυτής εισί καταφανή.

ΔΗΜΟΣ ΑΡΓΙΘΕΑΣ (Κουμπουριανά, Αργύριον, Βλάσιον, [Μικρά] Βραγγιανά, Βλασίου Μονή, Βραγγιανών Μονή, Γλογοβίτσα, Γριμπιανά, Κνίσοβον, Κουμπλέσιον, Κώστης Μονή, Λεοντίτου (Η Γέννησις της Θεοτόκου), Λιάσκοβον, Μαρτιντζικόν, Μεζήλον, Μεσοβούνιον, Μεσοβουνίου Μονή, Μολενταϊκόν, Μποκοβίτσα, Μποκοβίτσης Μονή, Πετρίλον, Πετρίλου Μονή, Σπηλιάς Μονή, Σπυρέλον, Στεφανάδα, Σελπιανά, Τριζύλων).

ΔΗΜΟΣ ΓΟΜΦΩΝ: (Μουζάκιον, Βατσουιά, Βούνισα, Βρώστανη, Ζερέτσι, Λαζαρίνα, Νεβροβούνισα, Πορτή, Ροπωτόν, Σιάμι, Σκλάταινα, Σκλαταινής Μονή, Φλωρέσι).

ΔΗΜΟΣ ΙΘΩΜΗΣ: (Φανάριον, Γελάνθη, Ἅγιος Γεώργιος, Γόλιτσα, Γράλιτσα, Ζωγραφία πρότερον Κιούρκα, Κανάλια, Καπά, Κρασιά, Λάσδα, Λοξάδα, Μαγουλίτσα, Μαυρομάτιον, Παλιογορίτσα, Πύργος, Φανάριον Μαγούλα, Χάρμαινα).

ΔΗΜΟΣ ΙΤΑΜΟΥ: (Ζογλόπη, Αηδιά, Βελέσιον, **Καστανιά**, Καταφύγιον, Μαστρογιάννη, Μπόσκλαβον, Παλαιά Ζογλόπη, Πέτρας Μονή, Σέκλιζα, **Τιτάγιον**).

ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΛΙΦΩΝΙΑΣ: (Καλλιφώνιον, Γκέρμπεσι, Ζαΐμη, Ζαρχανάδες, Καζνέσιον, Καζνέσιον-Μαγούλα, Κουβανάδες, Λουτρός, Ντελή-Βελή, Παλιούριον, Παναγία Φανερωμένη, Φίλια).

ΔΗΜΟΣ ΚΙΕΡΙΟΥ: (Σοφάδες, Αμβροσιάς, Ανώγειον, Κουπρετζή, Μοσχολούριον, Μαυραχάδες, Μπαλταλάρ, Καραλάρ Οθωμανικόν, Παζαράκιον Μεγάλον, Παζαράκιον Μικρόν, Πύργος Ματαράγκας, Σούπη).

ΔΗΜΟΣ ΜΕΝΕΛΑΪΔΟΣ: (Ρεντίνα, Γιαννιτσού Παλαιά, Θραψίμι, Ἅγιος Ιωάννης, Κοίμησις Θεοτόκου, Λακρέσι, Σμόκοβον, Χωτένα-Φωτιάνα).

ΔΗΜΟΣ ΝΕΒΡΟΠΟΛΕΩΣ, β' τάξεως Β.Δ. 31 Μαρτίου 1883.

Σημ.: Αι αποστάσεις: **α)** από Καρδίτσης και **β)** από Μεσσηνικόλα (πρωτεύουσα του Δήμου).

Μεσσηνικόλας 4 ώρ. ---κάτ. 1.118 Ειρηνοδικείον β' τάξεως, Αστυνομία, Ταχυδρομικόν Γραφείον, Ελληνικόν Σχολείον.

Αγία Τριάς 3:30 1:30 ----- μονή διαλυμένη

Ἅγιος Γεώργιος 2 2:50 750

Ἅγιος Δημήτριος 4 0:20 ----- μονή διαλυμένη

Βουνέσι 4 0:20 1.096

Γενέθλια Θεοτόκου 3 1:30 40 Μονή Κορώνης

Κερασιά 5 2512

Μπεζούλα 5 2 379

Μπελάγια 5 288

Μπλάσδου 3 1:30 765 καλείται και Βλάσδου

Νεοχώριον 6 2 542

Παλαιός Ἅγ. Γεώργιος 3:30 3 ----- παραθερίζουν σκηνίται

Πορτίτσα 2:30 2 331

Σερμενίκον 6 2 545

Στούγκον 5 2 460

[Στην απογραφή του Σεπτ. 1881 (αμέσως μετά την απελευθέρωση) ο πληθυσμός των οικισμών ήταν: **Μεσσηνικόλας** 961 κάτ., **Ἅγιος Γεώργιος** 668, **Βουνέσι** 773, **Κερασιά** 304, **Μπεζούλα** 199, **Μπελάγια** 000, **Μπλάσδου** 651, **Νεοχώριον** 426, **Πορτίτσα** 242, **Σερμενίκον** 404, **Στούγκον** 347. Σύνολον Δήμου 4.975].

Νεβρόπολις. Αρχαία πόλις,³²⁴ ήτις έκειτο εν τη περιφερεία του Δήμου. **Σερμενίκου.** Κείται επί της ορεινής χώρας των Αγράφων και προς Α του όρους Καράβας και Αφεντικού. **Πορτίτσα.** Κείται βορειανατολικώς των υπωρειών των ορέων των Αγράφων.

ΔΗΜΟΣ ΣΞΕΛΑΝΩΝ: (Παραπράστανη, Βάναρη, Εκήμ Βελέση, Καλογριανά, Κόρδα, Μερίχον, Μεσδάνι, Παλαιοχώριον, Ράκοβα, Ριζάβα).

ΔΗΜΟΣ ΤΑΜΑΣΙΟΥ: (Δρανίστα, Αμαρλάρ, Ασλανάρ, Καϊτσα, Μπαλαμπανλού, Πάπα, Τσαμάσιον, Χαϊχάλ, Χαλαμπρέζιον, Χατζή Εμήρ).

ΔΗΜΟΣ ΤΙΤΑΝΙΟΥ: (Παλαμάς, Βλοχός, Γοργοβίταις, Ερμήτσιον, Καλυβάκια, Κουρτίκι, Κοσκινά, Μακροχώριον, Μάρκου, Παππαρίζου, Ματαράγκα).

ΔΗΜΟΣ ΦΥΛΛΟΥ: (Άγ. Δημήτριος, Αλμαντάρ, Άνω Ορφανά, Γιαννίκη, Ηλιά, Κάτω Ορφανά, Λασποχώριον, Μισαλάρ, Μολόση, Μπουλή, Δουβλατάν, Πέτρινον παραχειμάζουον σκηνίται, Σαμπαλή, Τεκελή, Τσιαμπασλάρ)».

324. Δεν υπήρξε αρχαία πόλη με το όνομα Νεβρόπολις.

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΙΝΟΤΙΣΜΟ ΤΩΝ ΑΓΡΑΦΩΝ ΣΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ

Παναγιώτης Νάννος, συγγραφέας – δήμαρχος Λίμνης Πλαστήρα

Στην αναψηλάφηση προγονικών ιχνηλασιών στο χώρο και το χρόνο των Αγράφων, θα ήταν παράληψη να μην ανιχνεύσουμε τις Αυτοδιοικητικές μεταβολές των Κοινοτήτων μας και τη διαχρονική εξέλιξή τους. Τούτο είναι ιδιαίτερα χρήσιμο διότι αν γίνει κατανοητή η εξέλιξη του Αυτοδιοίκτου των Αγράφων, θα γίνει αντιληπτή η βαθύτερη αξία του Κοινοτισμού, που εδώ αναπτύχθηκε για ιστορικούς λόγους στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Αν η γνώση του Κοινοτισμού γίνει συνείδηση, τότε θα έχουμε αληθινή μετάβαση από το σημερινό διοικητικό – γραφειοκρατικό σχήμα των ΟΤΑ, στη νέα συνθήκη της Τοπικής Διακυβέρνησης, η οποία αποτελεί το Μέλλον της Αυτοδιοίκησης και ελπίδα της Κοινωνίας.

Επιχειρούμε να αναδείξουμε το αυτοδιοίκτο των κοινοτήτων από τα αρχαία χρόνια μέχρι την Βυζαντινή εποχή, από εκεί στην Αυτονομία του Κοινοτισμού των Αγράφων στην μακράιωνη περίοδο της Τουρκοκρατίας. Έπειτα, παρακολουθούμε τα πρώτα χρόνια της απελευθέρωσης και την ενσωμάτωση στον εθνικό κορμό με τη δημιουργία του Δήμου Νευροπόλεως (1883). Ακολουθούν οι αυτοτελείς Κοινότητες (1915) ως διοικητική έκφραση των Τοπικών Κοινωνιών και οι διαδοχικές συνενώσεις, μέχρι το σημερινό Δήμο Λίμνης Πλαστήρα.

Τέλος, επιχειρούμε να αποτυπώσουμε την προσπάθεια μετάβασης από τον ΟΤΑ στην Τοπική Διακυβέρνηση Δήμου Λίμνης Πλαστήρα, η οποία ξεκίνησε συμβολικά το 2021, με τον εορτασμό των 200 χρόνων από την Ελληνική Επανάσταση με το πρόγραμμα “**Επιστροφή στην Πατρίδα**”. Ανακαλούμε πολύτιμα ιστορικά στοιχεία από τον Κοινοτισμό των Αγράφων, αξιοποιούμε την Κοινωνική και Αλληλέγγυα οικονομία, από την διοικητική και γραφειοκρατική λειτουργία των ΟΤΑ επιχειρούμε την δημιουργία κυψέλης καινοτομίας στα χωριά της Λίμνης Πλαστήρα σε όλα τα επίπεδα. Ένα κοινωνικό πείραμα βρίσκεται σε εξέλιξη με στόχο την επανακατοίκηση των χωριών με όρους κοινοτισμού, ήτοι Τοπικής Διακυβέρνησης του Μέλλοντος.

Η αρχαία διαδρομή της Αυτοδιοίκησης ως τα Βυζαντινά χρόνια /και τον Κοινοτισμό των Αγράφων

Η αυτοδιοίκηση γεννήθηκε στην αρχαία Ελλάδα μέσα από τον θεσμό της πόλης-κράτους, η οποία αποτελούσε αυτόνομη πολιτική οντότητα με δικούς της νόμους, στρατό και οικονομία. Το πολίτευμα της Αθήνας, η άμεση δημοκρατία, αποτέλεσε το αποκορύφωμα αυτής της αυτονομίας. Οι ίδιοι οι πολίτες συμμετείχαν ενεργά στη λήψη αποφάσεων μέσω της Εκκλησίας του Δήμου, δεν υπήρχαν αντιπρόσωποι, καθώς η εξουσία πηγάζει απευθείας από το σώμα των πολιτών. Η Βουλή των Πεντακοσίων προετοιμάζε τα θέματα επέβλεπε

την καθημερινή διοίκηση, παράλληλα, οι κληρωτοί και εκλεγμένοι άρχοντες εκτελούσαν τις αποφάσεις των λαϊκών συνελεύσεων. Η δικαιοσύνη απονεμόταν από λαϊκά δικαστήρια, όπως η Ηλιαία, διασφαλίζοντας την ισονομία. Στη Σπάρτη, η αυτοδιοίκηση είχε ολιγαρχική μορφή με την Απέλλα και τη Γερουσία. Στην αρχαία Μακεδονία και σε άλλες περιοχές, υπήρχαν τοπικά κοινά και ομόσπονδα συστήματα. Οι θεσμοί αυτοί καλλιεργούσαν την έννοια του υπεύθυνου πολίτη και της συλλογικής ευθύνης. Η τοπική αυτονομία περιορίστηκε κατά την ελληνιστική περίοδο με την άνοδο των βασιλείων.

Σε περιφερειακό επίπεδο η διοίκηση βασίστηκε στο δίκτυο των τοπικών κοινοτήτων και δήμων και αναπτύχθηκαν τα «Κοινά», ευρύτερες δηλαδή ομοσπονδιακές ενώσεις

αυτοδιοικούμενων κοινοτήτων και πόλεων. Το **Κοινό των Θεταλών** είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα ομόσπονδης οργάνωσης (συμπολιτείας) στον αρχαίο ελληνικό κόσμο. Η συγκρότησή του βασίστηκε αρχικά στη γεωγραφική και διοικητική διαίρεση της περιοχής σε τέσσερις περιφέρειες, οι οποίες εξυπηρετούσαν κυρίως στρατιωτικούς και φορολογικούς σκοπούς της κεντρικής διοίκησης. Τα τέσσερα αυτόνομα κράτη ήταν η **Εστιαιώτιδα** η οποία αντιστοιχούσε στην περιοχή των Τρικάλων, η **Θεσσαλιώτιδα** (Καρδίτσα), η **Πελασγιώτιδα** (περιοχή Λάρισας) και η **Φθιώτιδα** (διευρυμένη η σημερινή Φθιώτιδα). Δεν πρέπει να γίνεται ταύτιση με τους σημερινούς 4 νομούς της Θεσσαλίας, διότι τα όρια ήταν άλλα τότε και υπάγονταν σε διαφορετικές πόλεις κράτη. Για παράδειγμα τα Φάρσαλα ανήκαν στη Φθιώτιδα, ο Βόλος στην Πελασγιώτιδα, οι Γόμφοι και η Μητρόπολη στην Εστιαιώτιδα. Έδρα της συμπολιτείας ήταν η Λάρισα. Στην κορυφή της ομοσπονδιακής ιεραρχίας βρισκόταν ο ανώτατος άρχοντας, ο οποίος έφερε τον τίτλο του «ταγού», με κύρια εξουσία τη σύγκληση του κοινού στρατού, με ιδιαίτερη έμφαση στο περίφημο ιππικό των Θεσσαλών το οποίο διοικούσαν οι 4 Ίππαρχοι, στην ιεραρχία ακολουθούσαν οι πέζαρχοι (με το πεζικό). Κυρίαρχο σώμα λήψης αποφάσεων της συμπολιτείας ήταν το «συνέδριο», στο οποίο συμμετείχαν αντιπρόσωποι των Θεσσαλικών πόλεων.

Η αυτονομία των επιμέρους πόλεων-μελών εκδηλωνόταν έντονα μέσω της κοπής δικών τους νομισμάτων και της άσκησης ανεξάρτητης πολιτικής, η οποία ήταν φορές που υπήρχαν ακόμα και βίαιες αντιπαραθέσεις και πόλεμοι μεταξύ των πόλεων – κρατών. Η ομόσπονδη αυτή δομή επέτρεπε σε μικρές κοινότητες να επιβιώνουν απέναντι σε ισχυρές δυνάμεις. Η λειτουργία των τοπικών θεσμών καλλιεργούσε τη συλλογική ευθύνη, την πολιτική αλλά και εθνική συνείδηση των Ελλήνων και εθνοτική ταυτότητα. Πέρασε στην ιστορία η φράση για «το όμαιμον, το ομόγλωσσον, το ομόθρησκον και το ομότροπον» θεμελιακά στοιχεία που συγκροτούν την εθνική και πολιτιστική ταυτότητα.

Στο βιβλίο «Ηρόδοτου Ιστορίαι», ο Ηρόδοτος καταγράφει την απάντηση των Αθηναίων προς τους Σπαρτιάτες όταν εκείνοι φοβήθηκαν μήπως οι Αθηναίοι συνθηκολογήσουν με τον Πέρση βασιλιά Ξέρξη. Οι Αθηναίοι διαβεβαίωσαν τους συμμάχους τους ότι ποτέ δεν θα πρόδιδαν τους Έλληνες, απαριθμώντας τους τέσσερις πυλώνες που ενώνουν το ελληνικό έθνος: Το όμαιμον: Η κοινή καταγωγή, το ίδιο αίμα και η συγγένεια εξ αίματος, το

ομόγλωσσον, ήτοι η κοινή γλώσσα και η επικοινωνία μέσω της ίδιας διαλέκτου που λειτουργούσε ενωτικά, το ομόθρησκον με την κοινή πίστη και λατρεία των ίδιων θεών, αλλά και το **ομότροπον**, δηλαδή τα ίδια ήθη, έθιμα, αξίες και ο ίδιος τρόπος ζωής.

Κατά την ελληνιστική περίοδο, η άνοδος των μεγάλων βασιλείων περιέστειλε την κυριαρχία των πόλεων. Ωστόσο, οι τοπικές κοινότητες διατήρησαν σε μεγάλο βαθμό την εσωτερική τους αυτοδιοικητική δομή.

Η ρωμαϊκή κατάκτηση ενέταξε τις κοινότητες αυτές σε ένα ενιαίο, συγκεντρωτικό επαρχιακό διοικητικό σύστημα. Παρά τον κεντρικό έλεγχο, οι τοπικοί θεσμοί επιβίωσαν ως όργανα διαχείρισης της καθημερινότητας. Στα ρωμαϊκά χρόνια, οι πόλεις διατήρησαν μια τυπική εσωτερική αυτοδιοίκηση υπό κεντρικό έλεγχο. Ο θεσμός αυτός έθεσε τις βάσεις για τις σύγχρονες δημοκρατικές και διοικητικές δομές. Η αρχαία αυτοδιοίκηση απέδειξε ότι η τοπική κοινωνία μπορεί να αυτορρυθμίζεται αποτελεσματικά.

Η αυτοδιοίκηση διατηρήθηκε και κατά την Βυζαντινή περίοδο, ενώ τα Άγραφα ακολούθησαν την ιδιαίτερη ιστορική τους διαδρομή όταν το 1204 οι σταυροφόροι καταλύουν την αυτοκρατορία και την μοιράζονται μεταξύ τους. Τότε αναδεικνύεται το Δεσποτάτο της Ηπείρου από τον Μιχαήλ Α΄ Κομνηνό Δούκα, με πρωτεύουσα την Άρτα, το οποίο αρχικά περιοριζόταν στη Β.Δ. Ελλάδα. Η οροσειρά της Πίνδου ήταν το φυσικό του σύνορο προσάτευε και το απομόνωνε από την υπόλοιπη ηπειρωτική Ελλάδα. Οι κάτοικοι χαρακτηρίζονταν από το αίσθημα της ελευθερίας αλλά και της αυτονομίας, δεδομένου ότι ήταν απομονωμένες κοινότητες λόγω του ορεινού και δύσβατου εδάφους. Διαχρονικά κατοικούνταν από ανυπότακτους με αντίστροφο πνεύμα ανθρώπους, οι οποίοι αναγνώριζαν την ελευθερία και το αυτοδιοικητο ως κυρίαρχα στοιχεία της συλλογικής οντότητας των Αγράφων. Την εποχή αυτή αποκτούν προνόμια ελευθερίας και αυτοδιοικητο, ως αναγνώριση της ασφάλειας του Δεσποτάτου. Οι ηγεμόνες ήθελαν την αφοσίωση των Αγραφιωτών και παραχώρησαν προνόμια με αντάλλαγμα την ασφάλεια και τον έλεγχο των περασμάτων. Αυτό αποτέλεσε αφετηρία μιας ένοπλης πραγματικότητας που εξελίχθηκε αργότερα στα αρματολίκια με γνωστούς κλεφταρματολούς, οι οποίοι έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της Ιστορίας, ειδικά στα χρόνια της τουρκοκρατίας.

Υπό τη διακυβέρνηση του Θεοδώρου Κομνηνού Δούκα, το Δεσποτάτο μετατράπηκε σε μια πανίσχυρη αυτοκρατορία που διεκδίκησε την ανασύσταση του Βυζαντίου. Τα σύνορά του απλώθηκαν θεαματικά, κατέλαβε τη Θεσσαλία (Λάρισα), τη Μακεδονία και κατέλυσε το Φραγκικό Βασίλειο της Θεσσαλονίκης (1224), επεκτάθηκε στη Θράκη, φτάνοντας ανατολικά μέχρι το Διδυμότειχο και την Αδριανούπολη, αγγίζοντας σχεδόν τα τείχη της Κωνσταντινούπολης. Μετά το 1230 και έπειτα από την καταστροφική ήττα από τους Βουλγάρους στη Μάχη της Κλοκοτινίσσας (1230), η ανατολική αυτοκρατορία κατέρρευσε. Το Δεσποτάτο περιορίστηκε ξανά στα αρχικά του γεωγραφικά όρια της Ηπείρου και μέρους της Αιτωλοακαρνανίας. Τα Ιωάννινα αναδείχθηκαν αργότερα σε δεύτερη, πανίσχυρη πρωτεύουσα. Σταδιακά, εδάφη του στα βόρεια χάθηκαν από Αλβανούς και Σέρβους ηγεμόνες,

ενώ στα νότια (Αιτωλοακαρνανία) πέρασαν στον έλεγχο της δυναστείας των Τόκκων, πριν την τελική οθωμανική κατάκτηση.

Ομοίως και οι Οθωμανοί διατήρησαν τις κοινότητες, διότι μεταξύ των άλλων διευκόλυνε στη συλλογή γενικών και ειδικών φόρων, αλλά και τον έμμεσο έλεγχο μιας δύσκολης από πολλές απόψεις περιοχής. Οι προεστοί ή δημογέροντες ή κοτζαμπάσηδες στα χρόνια της τουρκοκρατίας, ήταν αιρετοί και προέρχονταν από τους ισχυρούς εκάστης κοινότητας (Τσοποτός), όπως θα δούμε στη συνέχεια. Η αναγνώριση των κοινοτικών θεσμών δεν ήταν απόρροια σεβασμού των κατακτητών της πραγματικότητας που βρήκαν, αλλά έτοιμος μηχανισμός για τον φορολογικό και κοινωνικό έλεγχο σε μία δυσπρόσιτη περιοχή που αντικειμενικά ήταν δύσκολο να ελεγχθεί με στρατιωτικό ή άλλο τρόπο. Με άλλα λόγια διασφάλισε τα έσοδα, έκαμε ευκολότερα αποδεκτή την εξουσία του, αναγνώρισε την κυριαρχία του κατακτητή.

Πριν παρουσιάσουμε το κοινοτικό σύστημα των Αγράφων αξίζει να εξετάσουμε την **προέλευση του ονόματος Άγραφα**, για το οποίο υπάρχουν διάφορες ερμηνείες. Ίσως προήλθε από την αρχαία Αγραία ή Αγραίδα χώρα που περιλάμβανε την περιοχή ανάμεσα στα ποτάμια του Αγραφιώτη και του Αχελώου.

Άλλη εκδοχή είναι ότι μπορεί να προέρχεται από ομώνυμο χωριό Άγραφα. Πολλοί σχετίζουν το όνομα με τα φορολογικά της Βυζαντινής εποχής, λόγω της αδυναμίας είσπραξη φόρων από τους Βυζαντινούς, έμειναν άγραφα στους φορολογικούς καταλόγους, ακριβώς διότι οι φιλοπόλεμοι κάτοικοι πέτυχαν προνόμια αυτονομίας και φορολογικής απαλλαγής, έμειναν άγραφοι.

Λέγεται επίσης ότι **ονομάστηκαν Άγραφα** όταν ο εικονομάχος αυτοκράτωρ Κωνσταντίνος Ε΄ ο Κοπρώνυμος (741 - 775) τα διέγραψε από το χάρτη όταν οι απεσταλμένοι του αποκεφαλίσθηκαν από τους κατοίκους της περιοχής, διότι προσπάθησαν να καθαιρέσουν τις εικόνες. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Κωνσταντίνος Ε΄ ήταν γιος του Λέοντος Γ΄, ικανότατος αυτοκράτορας με σημαντικές στρατιωτικές επιτυχίες στα πεδία των μαχών, νίκησε τους άραβες και κυρίως τους Βούλγαρους και επί των ημερών του ισχυροποιήθηκε η αυτοκρατορία. Επονομάστηκε υβριστικά Κοπρώνυμος, από τους αντιπάλους εικονόφιλους διότι ήταν εικονομάχος από θεολογική πεποίθηση. Ένας τόσο ικανός αυτοκράτορας δεν θα λειτουργούσε με όρους θυμικού, ωστόσο τα Άγραφα διατήρησαν τις εικόνες και την ελευθερία των επιλογών. Η περιοχή παρέμενε πιστή στην Ορθοδοξία, με τα μοναστήρια και τις εκκλησίες να παίζουν σημαντικό ρόλο στη διατήρηση της ταυτότητας και της Παιδείας, λειτουργώντας ως κέντρα παιδείας και πολιτισμού (Ιστορία τ. 8).

Υπάρχουν παρεμφερείς εκδοχές, ο ιστορικός του αγώνα Ν. Κασομούλης τα αναφέρει «ως μη εγγραφείσα με τας λουπάς επαρχίας εις το πρωτόκολλον του Σουλτάνου... **ωνομάσθη Άγραφα όλη**». Το ίδιο και ο Άγγλος περιηγητής LEAKE όταν κατά το 1805 - 1810 περιηγείται στη Θεσσαλία. Τέλος ο Π. Αραβαντινός το 1856 μας παραδίδει ότι «**εκλήθησαν ίσως Άγραφα διότι οι κατοικήσοντες την Θεσσαλίαν οθωμανοί ουκ ηδυνήθησαν ίνα εγγράψωσι και**

την χώραν εκείνην μεταξύ των λουπών της Θεσσαλίας χωρών...».

Οι ερμηνείες περί “διαγραφής” εδράζονται στη συμφωνία των Αγραφιωτών με τον Μουράτ περί το 1446 και την αποδοχή των προνομίων αυτονομίας έναντι φόρου υποτέλει-ας, σήμερα όλοι γνωρίζουμε ότι στην πραγματικότητα και γραμμένα ήταν στους φορολογι-κούς καταλόγους και οι φόροι πληρώνονταν ανελλιπώς. Η πρώτη μαρτυρία, στο φορολο-γικό κατάστιχο του 1454/1455, στο οποίο καταγράφονται με λεπτομέρεια τα χωριά των Αγράφων ως pefs-I Agraφα με αναλυτικά στοιχεία για την οικονομική δραστηριότητα, τον πληθυσμό και τη φορολογία που αναλογεί. (Νημάς Θ.)

Τέλος, στις ερμηνείες ετυμολόγησης της ιστορικής λέξης Άγραφα, ας καταχωρηθεί και η νεότερη πρόταση, ότι το όνομα προέρχεται από την αρχαία ελληνική λέξη Άγροφον, που σημαίνει ορεινή, δυσπρόσιτη περιοχή, άγονη λόγω του πετρώδους εδάφους με απόκρημα βουνά (Θεολόγης Θ.), την οποία προσυπογράφουμε. Δεν είναι τυχαίο ότι στα αρχαία χρό-νια η περιοχή ανάμεσα στα ποτάμια Αγραφιώτη και Αχελώου ονομάζονταν Αγραία ή Αγραίδα χώρα.

Για τους λόγους που εξηγήθηκαν αναπτύχθηκε ισχυρό καθεστώς κοινοτισμού και Αυτο-διοίκησης, λειτουργώντας με δικό τους εθιμικό άγραφο Δίκαιο. Στο συλλογικό αξιακό σύ-στημα κεντρική θέση κατέχει η αντρειωσύνη, η προσωπική λεβεντιά η οποία εκφράζεται δυναμικά, ιδίως σε ζητήματα προσωπικής ή οικογενειακής τιμής η οποία δεν αμφισβητεί-ται από κανένα. Σε αντίθετη περίπτωση και ανάλογα με την βαρύτητα ξεπλένονται μόνο με αίμα, γι’ αυτό και τα εγκλήματα τιμής είναι κοινωνικά αποδεκτά, ειδικά τα μαχαιρώματα που δεν καταλήγουν πάντα σε θάνατο. Αξίζει να σημειωθεί ότι η τιμωρία είναι σκληρή, ακόμα και στα ίδια τα μέλη της οικογένειας ειδικά αν δεν τιμούν τους άγραφους κανόνες τιμής και εκθέτουν την υπόληψη της οικογένειας.

Η περιοχή ακολούθησε τις γενικότερες ιστορικές εξελίξεις με τα ιστορικά γεγονότα κά-θε εποχής, χωρίς ωστόσο να επηρεαστούν καθοριστικά. Στα χρόνια των Σταυροφοριών και ειδικότερα στην Δ Σταυροφορία οπότε καταλύεται η Βυζαντινή αυτοκρατορία από τους Φράγκους το 1204, με εξαίρεση τις υπώρειες των Αγράφων και τα ημιορεινά που πέρασαν για ένα διάστημα στον έλεγχο των φράγκων, χωρίς όμως να μείνει κάτι ουσιαστικό, πλην ορισμένων ποικιλιών αμπέλου που έφεραν από τη Γαλλία και καλλιέργησαν στην αμπε-λουργική ζώνη Μεσσηνικόλα, όπου διασώζεται μέχρι τις μέρες μας η ποικιλία από την οποία παράγεται το κρασί ΠΟΠ “Μαύρο Μεσσηνικόλα”. Ακολουθεί η περίοδος της Σερβο-κρατίας, με τον Γαβριηλόπουλο και τον Στέφανο Δουσάν, οι οποίοι ακολούθησαν πολιτική προσεταιρισμού και όχι βίαιης επιβολής στον ντόπιο πληθυσμό.

Το παραγωγικό και οικονομικό μοντέλο που για αιώνες ακολουθήθηκε εδώ, ήταν ένα καθαρά επιβιωτικό πρότυπο κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας, το οποίο στηρίζο-νταν στην ανταλλακτική πρακτική προϊόντων και εργασίας. Οι κύριοι τομείς ήταν η κτηνο-τροφία, η δασοκομία, η παραγωγή περιορισμένων αγροτικών αγαθών, ιδίως σιτηρών, κα-λαμποκιού, κηπευτικών κ.α., αναγκαία για την επιβίωση των οικογενειών.

Καθοριστικό στοιχείο της αγροτικής παραγωγής και οικονομίας ήταν η **ιδιοκτησία γης**, της νομής, κατοχής και εκμετάλλευσης απέραντων λιβαδιών, δασών, καλλιεργήσιμων εκτάσεων έστω και σε περιορισμένη έκταση, γεγονός που οδήγησε τους ανθρώπους να αξιοποιούν κάθε σπιθαμή γης. **Οι εκτάσεις ανήκουν στις κοινότητες** δηλαδή σε όλους, εδώ δεν υπάρχουν τσιφλικάδες και κολίγοι, ούτε δουλοπάροικοι, αλλά μόνο ελεύθεροι άνθρωποι οι οποίοι εργάζονται σκληρά, αξιοποιώντας κάθε φυσικό πόρο. Βεβαίως υπάρχουν και οικογένειες με ισχυρά περιουσιακά στοιχεία και χρήματα τα οποία αποκτούν μέσα από την παραγωγική διαδικασία, το εμπόριο, την αξιοποίηση της οικογενειακής παράδοσης, κ.α. Σχεδόν όλες οι οικογένειες έχουν κτήματα και όταν αυτά δεν επαρκούν οι οικογένειες εντοπίζουν δασικές εκτάσεις και δημιουργούν “ρόγκια”, δηλαδή εκχερσώνουν τμήματα δάσους, τα καλλιεργούν και με το χρόνο τα επεκτείνουν σιγά – σιγά. Παράλληλα όλες οι οικογένειες διατηρούν οικόσιτα ζώα ή και μεγαλύτερα κοπάδια, παράγουν λιγοστά αγαθά, τα οποία όμως είναι όλα δικά τους: δημητριακά, γάλα, τυριά, κρέας, όσπρια, μαλλιά για υφαντά ρούχα και κλινοσκεπάσματα ζεστά, με άλλα λόγια τροφές ισχυρές και εφόδια για μια ζωή ελεύθερη, όχι πλούσια αλλά αξιοπρεπή από κάθε άποψη. Απολαμβάνουν κοινοτικών και φορολογικών προνομίων από τα Βυζαντινά χρόνια, τα οποία ανανεώνονται σε κάθε ιστορική εποχή όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Η δυνατότητα κατοχής γης και απόκτησης ιδιοκτησίας από τους Αγραφιώτες όλη την περίοδο της Τουρκοκρατίας ήταν αποφασιστικής σημασίας όχι μόνο για την επιβίωση των οικογενειών, αλλά και την ανάπτυξη της αυτοδιοίκησης και του Κοινοτισμού. Τα περιουσιακά στοιχεία μεταβιβάζονταν από γενιά σε γενιά ως επί το πλείστον ως κληρονομιά, προίκα στους γάμους και άλλες δωρεές και διευρύνονταν μέσα από αγορές, ή την δημιουργία μέσα από την εργασία τους, όπως η εκχέρωση δασικών εκτάσεων, τα λεγόμενα ρόγκια. Το γεγονός αυτό δημιουργούσε συναισθηματικούς δεσμούς οι οποίοι έκαμαν την υπεράσπιση της περιουσίας έντονη, το ενδιαφέρον αδιάλειπτο και την αγάπη για τον τόπο διαρκή έγνοια. Ομοίως και η αναγνώριση ιδιοκτησίας στο όνομα της κοινότητας μεγάλων εκτάσεων δασών και λιβαδιών, έδινε τη δυνατότητα ανάπτυξης της κτηνοτροφίας σε μεγάλα συνεταιριστικά οικογενειακής μορφής κοπάδια αιγοπροβάτων, τα περίφημα τσελιγκάτα των Σαρακατσαναίων, τα οποία έφτασαν στις μέρες μας με την μετακινούμενη κοινότητα του Καρβασαρά και τον οικισμό Ζυγογιαννείκα του Μπελοκομίτη στη Λίμνη Πλαστήρα.

Η ελεύθερη καλλιέργεια της γης, η βόσκηση των λιβαδιών, η αξιοποίηση του δασικού πλούτου και γενικά η αξιοποίηση κάθε πόρου, έδινε τη δυνατότητα δημιουργίας αγαθών και αποταμίευσης χρημάτων, για να ανταποκριθούν στη φορολογία και στις άλλες ανάγκες. Τα περιουσιακά στοιχεία ενίσχυαν το αίσθημα της ελευθερίας και αυτοπεποίθησης, διότι δεν υπήρχε καμία εξάρτηση από κανένα. Για να αυξήσουν την αποδοτικότητα, επιδίωκαν δημιουργία κοινοτικών έργων υποδομής, όπως η πρόσβαση στα κτήματα (δρόμοι), αύξηση παραγωγής (αρδευτικά), το μερίδιο από κοινοτικούς πόρους, κ.α. Για να έχουν δικαιώματα αναγνώριζαν τη συλλογική υποχρέωση της συμμετοχής με προσωπική εργασία,

με πρόταση, με ψήφο. Συνεπώς είχαν κάθε λόγο να συμμετέχουν ενεργά στην κοινοτική ζωή, διότι μέσα από αυτή πετύχαιναν τους κοινούς στόχους, “οι πολλοί παίρνουν την Πόλη” έλεγαν, ενώ βρίθει η λαϊκή θυμοσοφία για την αξία της συλλογικής δράσης.

Μέσα από την συμμετοχή διεκδικούσαν την βελτίωση των συνθηκών παραγωγής, όρους διαβίωσης, με ένα λόγο δια της συμμετοχής συν-διαμόρφωναν το μέλλον που οι ίδιοι ήθελαν.

Η δυνατότητα αύξησης της περιουσίας και η δημιουργία οικονομικού αποθέματος, από το απλό κομπόδεμα για ώρα ανάγκης, την αποκατάσταση των κοριτσιών με προίκα και προικιά, στη βελτίωση της κοινωνικής θέσης, έρχονταν κυρίως μέσα από ένταση εργασίας και εξοικονόμηση πόρων. Σε αντιδιαστολή οι ραγιάδες του κάμπου που εργαζόνταν στα τσιφλίκια των αγάδων δεν είχαν κανένα κίνητρο, εκτός από την απλή επιβίωση των μελών της οικογένειας για να υπηρετούν τσιφλικάδες για ένα κομμάτι ψωμί και χωρίς καμιά άλλη προοπτική.

Ένας άλλος πόλος ιδιοκτησίας ήταν τα βακούφια των μοναστηριών, τα οποία οι κάτοικοι των ορεινών αξιοποιούσαν ως “μισακά” ή “τριτάρκα” όπως προκύπτει από παλαιά τοπωνύμια και άλλα τεκμήρια. Τα μοναστήρια διέθεταν μεγάλη περιουσία - τα λεγόμενα “βακούφικα” κτήματα σε ορισμένες περιπτώσεις ήταν χιλιάδες στρέμματα τα οποία νοίκιαζαν με ποσοστό επί του καλλιεργούμενου είδους, συνήθως 1/3 της μονής και 2/3 του καλλιεργητή. Οι καλλιεργητές είχαν σχέση συνεταιρική με τα μοναστήρια, δεδομένου ότι κάτοικοι νοίκιαζαν και καλλιεργούσαν τα κτήματα όχι με όρους κοληγίας, αλλά συνεργατικότητας.

Η μονή Κορώνας μόνο στον οικισμό Ράζια Βουνεσίου είχε 13.500 στρέμματα, τα οποία άγνωστο πως περιήλθαν στο μοναστήρι. Σύμφωνα με προφορική παράδοση εκεί ήταν χωριό, αλλά οι κάτοικοι χάθηκαν από επιδημία και έμειναν τρεις κοπέλες, οι οποίες δώρισαν την περιουσία και έφυγαν από το εκεί χωριό και εγκαταστάθηκαν στο Βουνέσι, σήμερα Μορφοβούνι. Την έκταση αυτή καλλιεργούσαν οι Βουνεσιώτες όλα τα χρόνια και αντί ενοικίου παρέδιδαν το 1/3 των παραγόμενων αγαθών στη Μονή, μέχρι το 1920 οπότε οι κάτοικοι αγόρασαν την έκταση. (Γαλανούλης).

Στην πραγματικότητα η δωρεά εκτάσεων στα μοναστήρια ήταν συνηθισμένη πρακτική για να μην περιέλθουν οι ιδιοκτησίες στους τοπικούς αγάδες/τσιφλικάδες.

Η ιδιωτική περιουσία έδωσε τη δυνατότητα σε ευκατάστατους να χρηματοδοτήσουν κοινωφελή έργα, εκκλησίες, σχολεία, γεφύρια, και άλλα έργα της Κοινότητας. Η ανέγερση του μοναστηριού της Κορώνας και της Πέτρας Καταφυγίου από τους Κουσκούλαδες του Νεοχωρίου, το “γεφύρι του Μάντζιαρη” στο Νεβροπολίτικο ποτάμι, είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα μεγάλων δωρεών στις κοινότητες.

Επιπλέον το συσσωρευμένο κεφάλαιο σε κάποιες οικογένειες δημιούργησε μια εσωτερική, ελληνική τάξη προνομιούχων (πρόκριτοι, κοτζαμπάσδες), οι οποίοι ανέλαβαν διοικητικό και πολιτικό ρόλο, έγιναν οι γέφυρες επικοινωνίας και διαμεσολαβητές ανάμεσα

στους Οθωμανούς κατακτητές και τις Αγραφιωτικές κοινότητες. Επιπλέον σε κάποιες περιπτώσεις από τα πλεονάσματα αυτά χρηματοδοτούνταν οι ανάγκες των επαναστατικών κινήσεων και αγώνων για την απελευθέρωση και την δημιουργία ελληνικού κράτους. Ο Αναγνώστης Αλεξόπουλος, πρόκριτος των Αγράφων, την άνοιξη του 1821 έδωσε στον αρχηγό της Επανάστασης Κώστα Βελή 5.000 γρόσια για να στηρίξει τον αγώνα του 1821 στα Άγραφα.

Ο ρόλος της οικογένειας υπήρξε καθοριστικός στην Κοινοτική ζωή και τον Κοινοτισμό που αναπτύχθηκε στα Άγραφα. Με τον όρο “οικογένεια” εννοούμε την πολυπυρηνική, ήτοι ο πατέρας με την μητέρα και τα παιδιά ακόμα και όταν ενηλικιώνονταν, παντρεύονταν έκαμαν παιδιά και εγγόνια ήταν όλοι μαζί συχνά έμεναν και στο ίδιο σπίτι με αρχηγό της οικογένειας τον γεννήτορα που προσδιόριζε ονοματολογικά την οικογένεια, π.χ. η οικογένεια του Βασιλή μαζί με τα παιδιά, τα εγγόνια και τα δισέγγονα λεγόταν Βασιλακαίοι, του Θανάση, Θανασακαίοι, κ.ο.κ., αν και στους εκλογικούς, στρατολογικούς και λοιπούς καταλόγους ήταν γραμμένοι με το κοινό επώνυμο. Από τον γεννήτορα, τα αδέρφια, τα πρώτα και τα δεύτερα ξαδέλφια θεωρούνταν ενιαία οικογένεια και αναγνώριζαν δικαιώματα και ηθικές υποχρεώσεις έναντι όλων των μελών, ενώ απαγορεύονταν οι γάμοι μέχρι και τα δεύτερα ξαδέλφια. Ομοίως αναγνωρίζονταν η συγγένεια στα τρία και τέταρτα ξαδέλφια, αλλά επιτρέπονταν οι γάμοι μεταξύ μελών της οικογένειας στο βαθμό αυτό. Οι οικογένειες λόγω της πολυτεκνίας 5 με 7 παιδιά κατά μέσο όρο, κατέληγαν να συγκροτούν σύνολα των 50 με 70 άτομα με κοινό επώνυμο, ισχυρούς δεσμούς, κοινές στάσεις και συμπεριφορές έναντι άλλων οικογενειών, διαφωνιών, εννοείται και εκλογικών επιλογών για την ανάδειξη δημογέροντα αρχικά και προέδρου κοινότητας μετά. Ειδικά στις εκλογές ο ηλικιωμένος που διοικούσε την οικογένεια, σύναπτε πολιτικές συμφωνίες, ενίοτε και με εκλογικό διάφορο (κέρδος) για την οικογένεια.

Τα σπίτια των Αγραφιωτών ήταν δίπατα, κτισμένα από πέτρα η οποία πλεονάζει στην περιοχή, με σαχνισιά στον όροφο για λόγους ασφαλείας και μπαλκόνι στο κέντρο. Στο ισόγειο ήταν οι αποθήκες τροφίμων και εσωτερική σκάλα οδηγούσε στον όροφο δωμάτια με πρώτο τον “καλόν οντά” – καλό δωμάτιο για τους φιλοξενούμενους, σήμερα σαλόνι. Τα άλλα δωμάτια ήταν τα λουπά μέλη της οικογένειας, τα παιδιά και ενήλικες αν έφθαναν τα κρεβάτια συχνά έστρωναν ψάθα και φλοκάτη για στρώμα στο πάτωμα για να κοιμηθούν. Τα πέτρινα κτίσματα ήταν λαϊκής αρχιτεκτονικής, λιτά, όμορφα, με λιγότερα ανοίγματα στο ισόγειο και τα παράθυρα πιο ανοιχτά στον όροφο, για λόγους ασφαλείας, αλλά και για να διευκολύνουν τον αερισμό και το πέρασμα του ήλιου. Στην αυλή ή και κολλητά στο σπίτι ήταν ο σταύλος με τα ζώα, αποθήκη με ζωτροφές, φούρνος, κ.α. Φυσικά δεν έλλειπαν και τα αρχοντικά, ανάλογα με την οικονομική δύναμη και την κοινωνική θέση κάθε οικογένειας.

Η βιοτεχνία περιοριζόταν σε συγκεκριμένα εργαστήρια που συνδέονταν άμεσα με την αγροτική παραγωγή και τις ανάγκες των κατοίκων, όπως σιδηρουργεία, ξυλουργεία, βυρ-

σοδεφεία, τσαρουχάδικα, μύλοι, δριστερές, νεροπρίονα, λανάρες, κ.α. Λιγιστό το εμπόριο όπου οι όποιες πλεονάζουσες ποσότητες της οικοτεχνίας τροφίμων και κλινοσκεπασμάτων διατίθεντο στα παζάρια. Ομοίως περιορισμένοι οικονομικοί πόροι προέρχονταν από την εποχική μετανάστευση, με πρώτους τους οικοδόμους μαστόρους που συγκροτούσαν συνεργεία και έκτιζαν όπου έβρισκαν δουλειά. Η μόνιμη μετανάστευση στα αστικά κέντρα της εποχής, Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινούπολη, Βλαχία, κ.α. άνοιξε νέους δρόμους και τα “ξενάκια”, οι νέοι μετανάστες που έφυγαν από τον τόπο, βοήθησαν τις οικογένειες αλλά και συνολικά την κοινότητα. *(Αναλυτικά για την Μετανάστευση στα Άγραφα, στον τόμο 7/2024 της Ιστορίας.)*

Τα Άγραφα λόγω της αυτονομίας αναδείχθηκαν σε προπύργιο της Παιδείας, με την ίδρυση ονομαστών σχολών (όπως η Σχολή των Αγράφων και της Ρεντίνας) και τη δράση λογίων όπως ο Ευγένιος Γιαννούλης ο Αιτωλός, ο Αναστάσιος Γόρδιος, ο ιεραπόστολος της Ελληνικής Παιδείας πατρο-Κοσμάς ο Αιτωλός, ο οποίος έγινε διαπρύσιος κήρυκας για την οργάνωση σχολείων στα χωριά της Πίνδου. Παράλληλα με τα ονομαστά σχολεία, σχεδόν σε όλες τις κεντρικές εκκλησίες οργανώνονται μαθήματα για τα παιδιά από την κοινότητα ή την ενορία με τον ιερέα κεντρικό πρόσωπο, ο οποίος βοηθά στην στοιχειώδη γραφή και ανάγνωση, όποτε οι συνθήκες το επιτρέπουν. *(Αναλυτικά για την Παιδεία στα Άγραφα στον τόμο 9/2025 της Ιστορίας.)*

Οι κοινότητες των Αγράφων στα Βυζαντινά χρόνια χαρακτηρίζονταν από αυτονομία και ελευθερία, δεδομένου ότι ήταν απομονωμένες λόγω του ορεινού και δύσβατου εδάφους, κατοικούσαν από ανθρώπους ανυπότακτους, με ατίθασο πνεύμα, οι οποίοι ανα-γνώριζαν την Ελευθερία και τον Κοινοτισμό ως κυρίαρχα ταυτοτικά στοιχεία της οντότητάς τους. Ήταν αυτά τα ίδια στοιχεία τα οποία προετοίμασαν και την συνέχεια της αυτονομίας στους αιώνες της Οθωμανικής κυριαρχίας.

Η αντίσταση στην έλευση των Οθωμανών: από την "απιστία του Φαναρίου" (1404) μέχρι τη Συνθήκη του Ταμασίου (1525)

Η κατάκτηση της Θεσσαλίας από τους Οθωμανούς άρχισε το 1386/7, όταν ο Χαϊρεντίν Πασάς και ο Εβρενός Μπέης κατέλαβαν για πρώτη φορά τη Λάρισα επί σουλτάνου Μουράτ Α΄, χωρίς να συναντήσουν ιδιαίτερη αντίσταση. Το 1392/3 ξεκίνησε η β΄ φάση της οθωμανικής προέλασης στη Θεσσαλία, η οποία συνεχίστηκε το 1394 και λίγο μετά το 1396/7 συνεχίστηκαν οι καταλήψεις στη Δυτική Θεσσαλία, Τρίκαλα και Φανάρι. Το 1402 σταμάτησε η οθωμανική επέκταση στην υπόλοιπη Θεσσαλία, διότι ο Βαγιαζήτ Α΄ υπέστη ήττα στην Άγκυρα από τους Μογγόλους και αναγκάστηκαν να μετακινήσουν το στρατό στην Άγκυρα, προκειμένου να αντιμετωπίσουν το μογγολικό κίνδυνο.

Η απουσία ισχυρής δύναμης Οθωμανών στη Θεσσαλία έδωσε την ευκαιρία να εξεγερθούν οι κάτοικοι του Φαναρίου το καλοκαίρι του 1404 και να διώξουν τους κατακτητές με ένα πρώιμο κίνημα, το πρώτο που σημειώθηκε στο Θεσσαλικό χώρο και ονομάστηκε “**απιστία του Φαναρίου**”. Ωστόσο, ήδη από το 1403, μετά από συμφωνία που υπεγράφη ανά-

μεσα στους Οθωμανούς και τους Βυζαντινούς την εποχή της ήττας από τους Μογγόλους, πολλά από τα κατακτημένα από τους Οθωμανούς εδάφη, κυρίως της ανατολικής Θεσσαλίας, επιστράφηκαν στο βυζαντινό κράτος. Αλλά και η δυτική Θεσσαλία, σύμφωνα με ορισμένους μελετητές, κατά την περίοδο αυτή παρέμενε σχεδόν ανεξάρτητη.

Το 1423, οι Οθωμανοί επανήλθαν και κατέκτησαν τη Θεσσαλία, μεταξύ αυτών των εδαφών και το Φανάρι. Η επόμενη εξέγερση των Θεσσαλών εναντίον των Οθωμανών εκδηλώθηκε το έτος 1444, με αποτέλεσμα κάποιες περιοχές της Θεσσαλίας να ελευθερωθούν και πάλι προσωρινά. Τότε ο Δεσπότης του Μυστρά Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, επικεφαλής στρατιωτικού σώματος, επιχείρησε ανακατάληψη των κατακτημένων περιοχών, το 1445 ο Παλαιολόγος πέρασε στη Στερεά Ελλάδα, στη Θεσσαλία, πέρασε από το Φανάρι, ηττήθηκε όμως το 1446 από τον Τουραχάν και το Φανάρι περνά στην κατοχή των Οθωμανών.

Οι ένοπλοι Αγραφιώτες ζήτησαν από τον Μουράτ την αναγνώριση προνομίων αυτονομίας που είχαν από τα Βυζαντινά χρόνια. Συμφωνήθηκε να καταβάλλουν ένα χαμηλό φόρο, αναγνωρίζοντας τυπικά την κυριαρχία του Μουράτ. Επίσης δέχθηκαν να καταβάλουν “χαράτσι” ήτοι κεφαλικό φόρο με αντιστάθμισμα την απαλλαγή από στρατιωτικές υποχρεώσεις. Οι φόροι θα συλλέγονταν όχι από τον ορισμένο φοροεισπράκτορα (ταϊρ-αγα), αλλά από την αυτοδιοίκηση των Αγραφιώτικων κοινοτήτων. Στην εκδίκαση των αστικών υποθέσεων οι Αγραφιώτες πέτυχαν στο ιεροδικείο όπου ο κατής απένειμε δικαιοσύνη, να συμμετέχουν ο τοπικός επίσκοπος και ο οπλαρχηγός, ήτοι 2 ψήφοι χριστιανικοί στους τρεις που δικάζαν.

Στην πραγματικότητα οι Αγραφιώτες πέτυχαν το 1446-1447 την εξαίρεση από την Οθωμανική κυριαρχία γεγονός που τους ενέταξε στην κατηγορία των “**Σκούρτα**” που σημαίνει ότι δεν ήταν ραγιάδες, αλλά παρεπιδημούντες της Οθωμανικής επικράτειας. Μάλιστα ο διπλωμάτης Ιακωβάκης Ρίζος Νερουλός (Κων/πολη 1778 – 1850) , χρησιμοποιεί τον διεθνή όρο “*διομολόγηση*” (kapitulation”) που σημαίνει συνεργασία μεταξύ δύο κρατών. Στην πράξη αυτό σημαίνει εξαίρεση από την Οθωμανική κυριαρχία και αναγνώριση της αυτονομίας την οποία μεταφέρουν και έξω από τα στενά όρια των Αγράφων. (Αλεξάκης σ.77)

Προς επίρρωση των ανωτέρω, αναφέρουμε την κατηγορία “Σκούρτα” στην απογραφή πληθυσμού στην Οθωμανική Θεσσαλονίκη ο όρος «Σκούρτα» (ή «*εξ Αγράφων σκούρτα*») αλλά αποτελεί ειδική φορολογική και πληθυσμιακή κατηγορία παρεπιδημούντων. Αφορούσε κυρίως ετεροδημότες μετανάστες από τα Άγραφα και την ευρύτερη Νότια Πίνδο, οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί στην πόλη για επαγγελματικούς λόγους. Οι Οθωμανοί τους αναγνώριζαν τους Αγραφιώτες ως παρεπιδημούντες και όχι υπηκόους, οι οποίοι μάλιστα καταβάλλουν υψηλό φόρο λόγω του μεγάλου πλήθους και της οικονομικής δραστηριότητας. (Καραφύλλης Ν)

Επίσης υπάρχει το χωριό Σκούρτα Βοιωτίας, το οποίο ενδεχόμενα να οφείλει το όνομά του στους σκούρτα Αγραφιώτες Σαρακατσαναίους οι οποίοι ξεχειμώναζαν τα κοπάδια στη

Βοιωτία. “Την εποχή των Καταλανών, το 1382, με πρωτοβουλία του Καταλανού διοικητή Ραμόν ντε Βιλανόβα, η περιοχή εποίκιστηκε με αλβανόφωνους πληθυσμούς, τους γνωστούς ως Αρβανίτες. Με τον ερχομό και την οριστική εγκατάστασή τους στην περιοχή αυξήθηκε σημαντικά ο πληθυσμός της Βοιωτίας. Αυτοί οι νέοι κάτοικοι αντικατέστησαν σε μεγάλο βαθμό τους Βλάχους που είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή από παλιότερα χρόνια”. (βλ. Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού).

Έτσι γίνεται τοπική έδρα με υπόδουλες τις περιοχές μεταξύ των άλλων και των δικών μας ορεινών περιοχών, οι οποίες αποτέλεσαν εστίες αντίστασης μέχρι το 1525 με τη Συνθήκη του Ταμασίου. Έκτοτε και μέχρι το 1832 η περιοχή των Αγράφων τίθεται σε καθεστώς φόρου υποτέλειας, αλλά απολαμβάνει ουσιαστικής αυτονομίας και ελευθερίας, χωρίς την παρουσία Οθωμανών.

Παράλληλα, η περιοχή κατέστη το κυριότερο κέντρο του αρματολισμού, με ισχυρές στρατιωτικές οικογένειες (π.χ. Μπουκουβαλαίοι) να ελέγχουν τα περάσματα της Πίνδου. Μετά το 1830, ένα μέρος των Αγράφων παρέμεινε εκτός των συνόρων του πρώτου ελληνικού κράτους, συνεχίζοντας τον αγώνα μέσα από αλληπάλληλες επαναστατικές κινήσεις (1854, 1866/7 1878), μέχρι την οριστική ενσωμάτωση της Θεσσαλίας το 1881. Η ιστορική τους διαδρομή από τη βυζαντινή παράδοση της αυτοδιοίκησης στο αυτοδιοίκητο και την αυτονομία των Αγράφων, συνέβαλε στη διαμόρφωση εθνικής συνείδησης και την αναγνώριση της ανάγκης δημιουργίας ελεύθερου κράτους για το Γένος των Ελλήνων.

Η Συνθήκη του Ταμασίου (10 Μαΐου 1525), φέρεται να συνομολογήθηκε μεταξύ των εκπροσώπων των Αγραφιωτικών κοινοτήτων και του Οθωμανού Μπεηλέρμπε της Ρούμελης επί Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς, με το ακόλουθο περιεχόμενο:

“Απαντα τα χωρία των Αγράφων αποτελούσιν αυτονομίαν, η οποία διοικείται υπό συμβουλίου, έχοντος έδραν την παρά το οροπέδιον Νεβροπόλεως ονομαστήν κωμόπολιν (Κασαμπά) Νεοχώριον.

Ουδεμία τουρκική οικογένεια επιτρέπεται να κατοικήση εις τα χωρία των Αγράφων, εκτός του Φαναρίου.

Οι κάτοικοι των πεδινών και ορεινών μερών επικοινωνούν ελευθέρως.

Εκάστη κοινότης των Αγράφων υποχρεούται να πληρώνη εις την Υψηλήν Πύλην ετησίως πενήκοντα χιλιάδας γρόσια. Το ποσόν δε τούτο θ' αποστέλλεται παρά του ειρημένου συμβουλίου δι εμπίστου προσώπου εις την έδραν της ευδαιμονίας (Κ/πολιν).

Εγένετω εν Ταμασίω τη 10η Μαΐου 1525.

Βέιλερ Βέης Αρχιστράτηγος Θεσσαλίας

Οι πρόχοντες των Αγράφων”

Αν και μέχρι σήμερα πρωτότυπο έγγραφο της Συνθήκης Ταμασίου δεν βρέθηκε, αυτό κάνει πολλούς ιστορικούς να αμφιβάλουν για την ύπαρξή της, οι περισσότεροι συμφωνούν με την άποψη ότι αποτελεί μεταγενέστερη καταγραφή προφορικών παραδόσεων. Ορισμένα μάλιστα σημεία πάσχουν φανερά και ενισχύουν τις αμφιβολίες για την ύπαρξή

της. Για παράδειγμα τα 50.000 γρόσια για “κάθε κοινότητα” είναι ποσό υπερβολικό, ακόμα και αν θεωρηθεί ότι το ποσό ήταν για όλα τα χωριά και τους οικισμούς των Αγράφων, πάλι πολλά ήταν για τη συγκεκριμένη περιοχή. Ο πραγματικός φόρος αποτυπώνεται στα δημοσιευμένα Οθωμανικά φορολογικά τεφτέρια, 250 χρόνια μετά και με υποτιμημένο το νόμισμα, ολόκληρο το γειτονικό σαντζάκι του Κάρλελι (Αιτωλοακαρνανία) πλήρωνε 75.000 γρόσια, οπότε γίνεται αντιληπτό το πρόβλημα της αξιολογίας. (Γκόλιας) Επίσης η αναφορά στο Φανάρι ως κοινότητα της επαρχίας Αγράφων, είναι και αυτή ανακριβής καθότι είναι γνωστό ότι το 1526 αποτελεί έδρα του ομώνυμου καζά.

Όσο ανεξάρτητα από την ύπαρξη ή μη της συνθήκης του Ταμασίου με το συγκεκριμένο περιεχόμενο, υπάρχει η επί αιώνες ιστορική πραγματικότητα της αυτονομίας των Αγράφων, η οποία έρχεται από τα Βυζαντινά χρόνια και ανανεώνεται στα χρόνια του Μουρατ, (1444-1446). Με την συνθήκη του Ταμασίου (1525) βεβαιώνονται τα προνόμια και η αυτονομία έναντι φόρου υποτέλειας και σε κάθε περίπτωση ανεξάρτητα από το ακριβές κείμενο, τα γεγονότα επιβεβαιώνουν την αξία της αυτονομίας, η οποία δεν επιδέχεται αμφισβήτηση.

Η Συνθήκη εδράζεται στο προηγούμενο κεκτημένο συμφωνίας με τον Μουράτ (1444-1446) και ήταν ζωτικής σημασίας ρυθμίσεις, οι οποίες καθόρισαν την μετέπειτα ιστορική εξέλιξη της περιοχής, συνοπτικά αναφέρουμε:

Α) Την αναγνώριση του αυτοδιοίκητου των Αγράφων, καθώς η οθωμανική εξουσία δεν είχε δικαίωμα εξουσίας, ελέγχου, εγκατάστασης τακτικού στρατού ή μόνιμων υπαλλήλων εντός των ορίων της περιοχής.

Β) Την παραχώρηση ημι-αυτονομίας με τη μετατροπή της περιοχής σε φόρου υποτελή, με υποχρέωση καταβολής τακτικών και έκτακτων φόρων σε είδος, τους οποίους εισέπραταν και απέδιδαν οι ίδιοι οι δημογέροντες, χωρίς την μεσολάβηση Οθωμανών, συχνά κάνοντας κατάχρηση του φόρου και οι ίδιοι για άλλους λόγους όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Γ) Στην πράξη αναγνωρίστηκαν τα ένοπλα σώματα για την τήρηση της τάξης και τη φύλαξη των δερβενίων (περασμάτων), θέτοντας τις βάσεις για τα αρματολίκια, θεσμό στον οποίο εναλλάσσονταν οι κλεφταρματολοί.

Δ) Καθορίστηκαν γεωγραφικά όρια της αυτόνομης περιοχής, στα οποία απαγορευόταν η μόνιμη εγκατάσταση Οθωμανών, η δήμευση γαιών και απόκτηση ιδιοκτησίας από Οθωμανούς αξιωματούχους.

Ε) Διασφαλίστηκε η ελεύθερη μετακίνηση των ανθρώπων, γεγονός που επέτρεψε τα ματακινούμενα κοπάδια των Σαρακατσάνων, να εναλλάσσουν ελεύθερα τα χειμαδιά με τα θερινά βοσκοτόπια στα Άγραφα, με ό,τι αυτό σήμαινε για την οικονομία των κοινοτήτων και των ιδίων.

ΣΤ) Διασφαλίστηκε η απρόσκοπτη λειτουργία των χριστιανικών ναών και μοναστηριών, γεγονός που επέτρεψε στα Άγραφα να καταστούν πνευματικό κέντρο της εποχής. Η ίδρυση σχολείων στα χρόνια της τουρκοκρατίας υπό την σκέπη της Εκκλησίας συνέβαλλε στην πνευματική ανάπτυξη των ορεινών κοινοτήτων.

Οι όροι αυτοί που ίσχυσαν για αιώνες ανακούφισαν τους Αγραφιώτες οι οποίοι κέρδισαν την ελευθερία τους, έναντι φόρων οι οποίοι ήταν ενίοτε βαρείς τόσο σε χρήμα όσο και σε είδος, το ύψος των οποίων ήταν αναλογικά “δίκαιο” με τη δικαιοσύνη των δημογερότων, αλλά και την πίεση των Τούρκων.

Η αυτονομία εξασφάλισε αδιατάρακτη πληθυσμιακή ομοιογένεια, δεδομένου ότι δεν επιτρέπονταν μόνιμη εγκατάσταση Οθωμανών, παρά μόνο η διέλευσή τους, την οποία απέφευγαν στα Άγραφα για λόγους ασφαλείας. Έτσι διατηρήθηκαν αλώβητα τα στοιχεία της εθνικής ταυτότητας, όπως η γλώσσα, η θρησκεία, η αυτονομία, η ελευθερία, οι πολιτισμικές αξίες που ρύθμιζαν την κοινή ζωή τους. Με τα στοιχεία αυτά στις παραδοσιακές τοπικές κοινωνίες των Αγραφιωτικών χωριών αναπτύσσεται μία βαθύτερη επικοινωνία και ψυχική εγγύτητα μέσα από τις διαπροσωπικές σχέσεις. Ουσιαστικά δημιουργείται ένα αταξικό κοινόβιο με ισχυρούς δεσμούς και μεγάλη αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών του, αναπαράγοντας μέσα από ήθη και έθιμα ταυτοτικά στοιχεία τα οποία δεν είναι εύκολο να γίνουν σήμερα αντιληπτά. Μεταξύ των άλλων διότι άλλαξαν οι κοινωνικές συνθήκες και προφανώς επειδή ξεπερνούν τους όρους Κοινότητα και Αυτοδιοίκηση, όπως έχουν στις μέρες μας εξελιχθεί σε διοικητικούς όρους και έχουν χάσει το μεγαλύτερο μέρος του κοινωνικού και πολιτικού περιεχομένου τους.

Η δημιουργία ζώνης αυτονομίας στα Άγραφα, λειτούργησε ως πόλος έλξης χιλιάδων κυνηγημένων από τους Οθωμανούς και τόπος αληθινής ελευθερίας, όαση για τους σκλαβωμένους Γραικούς. Πριν το 1525 και για αιώνες μετά τα Άγραφα αποτελούν τόπο μετοικεσιών, με υποδοχή χιλιάδων υπόδουλων ή διωκόμενων, οι οποίοι θέλουν να ζήσουν ελεύθερα και εγκαθίστανται στα βουνά δημιουργώντας νέους οικισμούς. Ταυτόχρονα λόγω αύξησης του πληθυσμού, παρατηρούνται μεταναστευτικές ροές προς τα αστικά κέντρα της εποχής, Θεσσαλονίκη – Πόλη – Βλαχία, κ.α. (Ιστορία τ.7) Ανάμεσα σε αυτούς και κάποιοι ευκατάστατοι από αστικά κέντρα, ακόμα και από την Κωνσταντινούπολη, οι οποίοι δημιουργούν παράλληλη έδρα στα Άγραφα ακριβώς για αποφύγουν την υψηλή φορολογία και να ασφαλίσουν τον πλούτο τους. Λιγοστά παραδείγματα είναι ο Τσολάκογλου στη Ρεντίνα, οι Κουσκουλάδες στο Νεοχώρι, κ.α. οι οποίοι γίνονται οι πρώτοι τραπεζίτες – “τοκιστές” οι οποίοι δανείζουν χρήματα με “διάφορο” τον τόκο. Εκτός της Ρεντίνας και του Νεοχωρίου, στα ύστερα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας οικογένειες τοκιστών υπάρχουν στο Μεσενικόλα και τη Γράλιστα/Ελληνόπυργος.

Η συνθήκη αυτονομίας παραβιάστηκε πρώτα από τον Αλή-πασά των Ιωαννίνων, δυναμική αλλά αμφιλεγόμενη προσωπικότητα με αρπακτικές διαθέσεις σε όλα τα επίπεδα, από την ίδια την εξουσία, εκτάσεις, χρήματα, λοιπούς πόρους.

Η πρώτη φορά που οι Τούρκοι εγκαταστάθηκαν στα Θεσσαλικά Άγραφα ήταν μετά το 1832 μετά την χάραξη των συνόρων του νέου Ελληνικού Κράτους και την εγκατάσταση στρατιωτών στα περάσματα, σε κούλιες και καζάρμες, ερείπια των οποίων έφτασαν στις μέρες μας.

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΥΤΟΝΟΜΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΑΓΡΑΦΩΝ

Τα Εγιαλέτια ή Βιλαέτια ήταν οι Γενικές Διοικήσεις, οι πολύ μεγάλες περιφέρειες της αυτοκρατορίας, τις οποίες διοικούσε ένας *μπεηλέρ-μπεης* ή *πασάς*. Ο ελλαδικός χώρος υπαγόταν αρχικά στο Εγιαλέτι της Ρούμελης, που περιλάμβανε τα Βαλκάνια με έδρα τη Σόφια, αργότερα το Μοναστήρι.

Τα Σαντζάκια (Λιβάδες / Νομαρχίες) ήταν υποδιαιρέσεις των βιλαετιών, αντίστοιχες με τους σημερινούς νομούς, με διοικητή τον *σαντζακ-μπέη*, με έκταση όμως πολύ μεγαλύτερη από τους σημερινούς νομούς. Για παράδειγμα το Σαντζάκι των Τρικάλων περιελάμβανε τους σημερινούς νομούς Τρικάλων, Καρδίτσας, μέρος της Ευρυτανίας και των Γρεβενών, κ.α.

Οι Καζάδες (Επαρχίες): Υποδιαιρέσεις των σαντζακίων που περιλάμβαναν μια πόλη και τα γύρω χωριά. Είχαν κυρίως δικαστικό και φορολογικό χαρακτήρα, με επικεφαλής τον *καδή* (ιεροδικαστή) και τον διοικητικό *σούμπαση*, αργότερα βοεβόδα, αξίωμα που έπαιρναν και Έλληνες. Η θέση ήταν σημαντική διότι πέραν της εξουσίας αποτελούσε και πηγή πλουτισμού, ειδικά όταν στους φόρους πρόσθεταν επιπλέον για τον εαυτό τους, από εδώ προέρχεται η έκφραση “*καζάντισε*” - πλούτισε.

Οι Ναχιγιέδες (Δήμοι / Κοινότητες): Η μικρότερη διοικητική μονάδα, που αποτελούνταν από ένα μεγάλο χωριό ή μια ομάδα μικρότερων χωριών, με τους διορισμένους από τους Τούρκους *κοτζαμπάσηδες*, στα Άγραφα ήταν οι δημογέροντες. Ο Καζάς των Αγράφων είχε τους Ναχιγιέδες: των Νοτίων Αγράφων με έδρα τη Ρεντίνα, ο μόνος δήμος που είχε διορισμένο *κοτζαμπάση* (Τσολάκογλου), την περιοχή της σημερινής Νευρόπολης αλλά και χωριά του Ιτάμου, με έδρα το Νεοχώρι όπου ήταν και επισκοπική έδρα, τα χωριά της Αργιθέας με έδρα το Πετρίλο. Ναχιγιέδες στα χωριά της Ευρυτανίας ήταν των Αγράφων, με έδρα τα σημερινά Άγραφα, τα χωριά των Απεραντίων, ο ναχιγιές της περιοχής του Κεράσσοβου και του Φουρνά. (Αλεξάκης).

Έτσι, στο ιστορικό αυτό πλαίσιο οι κοινότητες των ιστορικών Αγράφων κατά την οθωμανική περίοδο, αποτέλεσαν μοναδικό πρότυπο πολιτικής και διοικητικής αυτονομίας. Σε τοπικό επίπεδο ο κοινοτισμός των Αγράφων ήταν ουσιαστικά η συλλογική αυτοδιαχείριση της κάθε κοινότητας ξεχωριστά. Πέρα από τα μικρά ή μεγαλύτερα κοινοτικά έργα, έπρεπε να λυθούν θέματα λειτουργικά, όπως φύλαξης των αγρών, διανομής αρδεύσιμου νερού, πρόσληψη δασκάλου, διορισμός εκκλησιαστικών επιτροπών, κ.α. Ένα από τα σημαντικά θέματα ήταν η συλλογή τακτικών και έκτακτων φόρων κ.α. “*δοσίματα*” που έπρεπε να δοθούν στους Τούρκους, αλλά και οι φόροι για τις εσωτερικές ανάγκες της κοινότητας, αναλυτικά πιο κάτω.

Σε δεύτερο επίπεδο σχημάτισαν Δήμους, οι οποίοι είχαν αποστολή να κάμουν ευρύτερης σημασίας έργα και να εξασφαλίσουν υπηρεσίες ασφάλειας στις διαβάσεις, να κτίσουν γεφύρια, να στρώσουν με πέτρες καλντερίμια στα μονοπάτια που συνδέαν τα χωριά και

να διασφαλίσουν το εμπόριο, να εξασφαλίσουν ύδρευση και άρδευση, να γίνουν έργα δημόσιου χαρακτήρα. Επίσης να διευθετήσουν συνοριακές διαφορές των κοινοτήτων, ειδικά εκεί όπου υπήρχαν πόροι όπως λιβάδια, δάση, νερά, κ.α. Σημαντικό επίσης ήταν να καθορίσουν τις σχέσεις με τους καπεταναίους των αρματολικιών, να εξασφαλίσουν την τάξη και να έχουν κοινή στάση έναντι των Τούρκων, ιδιαίτερα σε εποχές εντάσεων, αν θα “προσκυνήσουν”, ή θα συμμετέχουν στα επαναστατικά κινήματα.

Οι κάτοικοι συγκεντρώνονταν την ημέρα τ' Αη-Γιωργιού στο προαύλιο της εκκλησίας ή στην πλατεία, σε γενική συνέλευση του χωριού και δια της βοής εξέλεγαν τον πρόεδρο της κοινότητας για ένα χρόνο. (Αρσενίου). Συνήθως εκλέγονταν μέλη ισχυρών οικογενειών με επιρροή οι οποίοι επανεκλέγονταν για πολλά χρόνια, ανάλογα με το πόσο δίκαιος ήταν και πως φέρονταν στα μέλη της κοινότητας. Οι δημογέροντες ή προεστοί ήταν εξέχοντες ηλικιωμένοι που αναδεικνύονταν μέσα από άμεση εκλογή με καθολική ψηφοφορία σε λαϊκή συνέλευση υπό κανονικές συνθήκες. Ενίοτε όμως γινόταν ορισμός μέσα από την γενική συνέλευση, με την παρέμβαση ισχυρών παραγόντων, όπως λ.χ. η παρουσία καπεταναίων ή άλλων με σκοπό να επηρεάσουν την εκλογή, η οποία δεν ήταν πάντα εύκολη ή δημοκρατική. Στην κοινότητα υπήρχαν αντίρροπες δυνάμεις και οικογένειες οι οποίες διαγκωνίζονταν για την ανάληψη της δημογεροντίας, γεγονός που οδηγεί συχνά σε ενδοκοινοτικές διενέξεις. Προσωπικές φιλοδοξίες τοπικών δημογερόντων, οικονομικά και ανταγωνιστικά συμφέροντα είναι αιτίες εσωτερικών τριβών και αντιθέσεων, ωστόσο υπάρχουν και εξωτερικές παρεμβάσεις της Οθωμανικής διοίκησης, η οποία αξιοποιεί το κλίμα αυτό και παρεμβαίνει με στόχο την χειραγώγηση του κοινοτικού θεσμού.

Η φορολογία ήταν ακανθώδες θέμα, διότι οι περισσότεροι κάτοικοι δεν ήταν σε θέση να ανταποκριθούν λόγω περιορισμένων εισοδημάτων και ισχνών περιουσιακών στοιχείων. Η φορολογία που έβαζε το κράτος μερικές φορές αύξανε με ευθύνη των ενοικιαστών των φόρων, αλλά και των φόρων που οι τοπικοί άρχοντες έθεταν για την κοινοτική διοίκηση, τις δαπάνες για έργα, επισκευές δρόμων, γεφυριών, αμοιβές αγροφυλάκων, υδρονομέων, δασκάλων, αλλά και των εξόδων διοίκησης για μισθό των ίδιων των δημοτικών αρχόντων. Υπήρχαν φορές που οι κοινοτικοί φόροι ήταν πολλαπλάσιοι των κρατικών, με προφανή αδυναμία των κατοίκων να πληρώσουν. Υπήρχαν κοινότητες οι οποίες έκαμαν εσωτερικό δανεισμό για να πληρώσουν τους φόρους, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να ανταποκριθούν και να εγκαταλείψουν τα χωριά, παράδειγμα το Τεροβίτζι και τα Κλεπτά Ευρυτανίας. Τα χωριά Κύφος και Μπέσια, σήμερα οικισμοί του Καροπλεσίου Καρδίτσας, εξαφανίστηκαν περί το 17ο αι. (Γκόλιας).

Η φορολογία ήταν σημείο τριβής και το αίτημα για ακριβοδίκαιη κατανομή των φόρων ήταν μόνιμο αίτημα των μελών της κοινότητας, η οποία εγγράφως απευθύνονταν στην Οθωμανική διοίκηση, θεωρώντας την “δίκαιο επιδιαιτητή” καθώς η ίδια γνώριζε τον αρχικό φόρο. Η επέμβαση στις κοινοτικές υποθέσεις ήταν αγαπημένη συνήθεια των Οθωμανών που με τον τρόπο αυτό έβλεπαν ότι γινόταν ρυθμιστής. Υπήρχαν καταγγελίες (1801) σε

βάρος δημογερόντων ότι εκμεταλλεύονται τους φόρους βάζοντας πρόσθετο ποσό το οποίο το καρπώνονται οι ίδιοι σε συνεργασία με τους ‘χαρατζήδες’ τους φοροεισπράκτορες και καλούσαν ως επιδειαιτητή τον ...Αλήπασα να σωφρονίσει τους παραβάτες. Ανεξάρτητα πόσο δίκαια ή άδικη ήταν η καταγγελία, γεγονός ήταν ότι έδινε θαυμάσια ευκαιρία στην κεντρική Οθωμανική εξουσία να παρέμβει, διορίζοντας προύχοντα της αρεσκείας της, όπως στη Ρεντίνα με τον Τσολάκογλου, ο οποίος διαφέντευε επί Αλή-πασα σε ολόκληρα τα Άγραφα, μέχρι που πήρε το αρματολίκι ο Καραϊσκάκης και μετέφερε την έδρα στο Νεοχώρι όπου ήταν από το 1525 και έκαψε το πυργόσπιτο των Τσολάκογλου.

Αντίθετα ισχυρή αυτοδιοικούμενη κοινότητα σήμαινε περιορισμό της εξουσίας των Οθωμανών και ανάχωμα στις άμεσες ή έμμεσες επεμβάσεις στις κοινοτικές υποθέσεις. Υπήρχαν προεστοί δίκαιοι, οι οποίοι φρόντιζαν να κατανέμονται αναλογικά οι φόροι και όταν κάποια οικογένεια αδυνατούσε φανερά να ανταποκριθεί στις φορολογικές υποχρεώσεις, τότε η κοινότητα κάλυπτε το ποσό που έλλειπε, με εσωτερική καταβολή επιπλέον φόρου σε εύπορα μέλη της Κοινότητας. Το γεγονός αυτό τους έκαμε ιδιαίτερα αγαπητούς και έμειναν για χρόνια προεστοί απολαμβάνοντας την εκτίμηση της Κοινότητας.

Όμως αυτή η κατηγορία ήταν η μία όψη, η άλλη ήταν η επανεκλογή με μεθόδους προσηταιρισμού του εκλογικού σώματος, ενίοτε με σύμπραξη με ετερόκλητα κοινωνικά χαρακτηριστικά, διασυνδέσεις με την κλεφτουριά αλλά και την οθωμανική εξουσία. Υπήρχαν προύχοντες που είχαν αναδείξει σε επάγγελμα τη δημογεροντική ιδιότητα, έκαμε τον δάσκαλο του Γένους Ευγένιο Γιαννούλη να τους περιγράψει ως “*παραδυναστεύοντες του τόπου*” αλλά και ως “*λυκόμορφους φορολόγους*” εκείνους που έχουν επιφορτιστεί την συλλογή των φόρων και την απόδοση στους Οθωμανούς. Ο Γιαννούλης δεν κάνει πολιτική, απλά ζει την ιστορική πραγματικότητα του καιρού του και την περιγράφει στις επιστολές του.

Πρέπει να εξηγήσουμε ότι οι “δημογέροντες”, ήτοι οι γέροντες που υπηρετούν το Δήμο, δεν αναδεικνύονταν βάση την ηλικία, αλλά την εμπειρία και τη σοφία που έχει κάποιος που θα διαχειριστεί τα κοινά. Εδώ “γέρος” δεν είναι ο ηλικιωμένος συνταξιούχος, δεν είναι ηλικιακός ο προσδιορισμός, αλλά είναι το χαρακτηριστικό δυναμικού ανθρώπου που με την σοφία του βιωμένου χρόνου παίρνει ορθές αποφάσεις, με την δέουσα ενσυναίσθηση της εμπειρίας ζωής που έχει. Σε ανθρώπους έμπειρους εγνωσμένης αξίας, προ του ονόματος έθεταν τη λέξη “Γέρος”, χαρακτηριστικό το παράδειγμα του “Γέρου του Μωριά”, του Κολοκοτρώνη.

Ο τρόπος εκλογής και διοίκησης ήταν ένα ιδιότυπο κράμα άμεσης δημοκρατίας, άγραφου εθιμικού δικαίου, κοινωνικής και αλληλεγγύας οικονομίας, χωρίς εξάρτηση από καμία εξουσία, πόσο μάλλον την Οθωμανική κυριαρχία. Η τελευταία επηρέαζε έμμεσα την κοινοτική ζωή με την φορολογία, τους διορισμούς αρματολών, τη διασπορά διχόνοιας αλλά και ενίοτε με ένοπλες συγκρούσεις κάθε φορά που ξέσπαγαν με τα επαναστατικά κινήματα.

Ο Κοινοτισμός ήταν ένα σύστημα πολιτικής και διοικητικής οργάνωσης, το οποίο κάλυπτε όλες τις πτυχές της δημόσιας ζωής και τις ανάγκες των μελών της κοινότητας. Όπου

υπήρχε ανάγκη η αλληλοβοήθεια λειτουργούσε ως άτυπος μηχανισμός υποστήριξης αλληλεγγύης για τις αδύναμες οικογένειες, διατηρώντας με αυτό τη συνοχή του κοινωνικού ιστού σε περιόδους κρίσης.

Σε υπερτοπικό - περιφερειακό επίπεδο και συνολικά στην επικράτεια των ιστορικών Αγράφων, οι κοινότητες κατά την οθωμανική περίοδο αποτέλεσαν ιδιαίτερη περίπτωση πολιτικής και διοικητικής οργάνωση δεύτερου βαθμού. Η διοίκηση ασκούσαν από το **Κοινό των Αγράφων**, ένα σώμα δημογερόντων που διαχειριζόταν την κατανομή των φόρων και την εσωτερική ασφάλεια και άλλα κοινά θέματα για να έχουν ενιαία στάση και συνεργασία όπου απαιτούνταν. Η συνεργασία επιβάλλονταν ειδικά στη διαχείριση συλλογικών πόρων, όπως τα δάση, οι πηγές, τα βοσκοτόπια, ειδικά όσα ήταν στα όρια των κοινοτήτων, δεδομένου ότι δεν υπήρχαν χάρτες και κοινά αποδεκτά σύνορα κοινοτήτων.

Τα Άγραφα απαρτιζόταν από δέκα (10) Δήμους που περιλάμβαναν 120 χωριά των ενιαίων Αγράφων, σήμερα χωρίζονται στα Ευρυτανικά και Θεσσαλικά, σύμφωνα με την διοικητική διαίρεση που προέκυψε με τη δημιουργία του νέου Ελληνικού κράτους. Διοικούσαν από Συμβούλιο Δημογερόντων με μέλη το σύνολο των δημογερόντων – προέδρων κοινοτήτων.

Έδρα του Συμβουλίου των Δημογερόντων ήταν το Νεοχώρι Νευρόπολης, με βάση τη Συνθήκη του Ταμασίου, με πρώτο πρόεδρο τον Γιαννάκη Ζογλοπίτη, σύμφωνα με προφορική παράδοση. (Γριβέλλας) Το καλοκαίρι οι συναντήσεις γίνονταν στη θέση “Τσαρδάκι” Νευρόπολης, σήμερα κοινότητα Μοσχάτου όπου υπήρχε πρόχειρο κατάλυμα (τσαρδάκι), εκεί συνεδρίαζαν οι πρόκριτοι (γέροντες) για τη λήψη αποφάσεων.

Σπανίως ο ορισμός γινόταν και από τον τοπικό πασά, ο οποίος όριζε Έλληνα στην κοινότητα ο οποίος δεν εκλέγονταν και τον αποκαλούσαν **κοτζαμπάση**, η θητεία του οποίου διαρκούσε όσο η εύνοια του αγά, διότι ήταν υποχείριό του. Χαρακτηριστικό παράδειγμα κοτζαμπάση στα Άγραφα ήταν στη Ρεντίνα των Νοτίων Αγράφων, με την οικογένεια Τσολάκογλου να κυριαρχεί, η οποία ήταν σε μόνιμη σύγκρουση με τους κλέφτες και ήταν φανερά υποστηρικτές των συμφερόντων των Τούρκων. Μάλιστα από το 1790, όταν ο Αλή πασάς διορίστηκε από τον σουλτάνο διοικητής του Σαντζακίου (περιφέρεια) των Τρικάλων και γενικός διοικητής των Δερβενίων (περάσματα), μετέφερε την έδρα του Συμβουλίου των Αγράφων από το Νεοχώρι στη Ρεντίνα (Γριβέλλας). Επίσης όρισε πρόεδρο τον φίλο του κοτζαμπάση Δημήτρη Τσολάκογλου, ακριβώς για να παίρνει τις αποφάσεις που ο Αλής ήθελε, χρησιμοποιώντας μεθόδους που συναγωνίζονταν το αφεντικό του, σε πολιτικές πρακτικές εξάλειψης των κλεφταρματολών. Δεν είναι τυχαίο ότι στα χρόνια της Επανάστασης του 1822 ο Καραϊσκάκης έκαψε το πυργόσπιτο των Τσολάκογλου, δίνοντας συμβολικό τέλος, ο κοτζαμπάσης με εντολή του Χουρσίτ Πασά, απαγχονίστηκε στην Λάρισα στις 8/7/1822. Για την Ιστορία αξίζει να αναφερθεί ότι ο απόγονός του Δημήτρη Τσολάκογλου δέχθηκε να γίνει κατοχικός πρωθυπουργός των Γερμανών, όταν ο πρωθυπουργός Κορυζής αυτοκτόνησε για να μην παραδώσει την χώρα στους κατακτητές.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειωθεί, ότι στα Άγραφα δεν υπήρχε μία ενιαία οριζόντια αυτοδιοικητική δομή, αλλά διαφορετικά σχήματα με ομοιότητες αλλά και διαφορές. Η κοινότητα και ο κοινοτισμός προέκυπτε από τις τοπικές ανάγκες, το πλήθος και τη σύνθεση του πληθυσμού, το εύρος και το είδος των επαγγελματικών δραστηριοτήτων, κ.α.

Άλλη σημαντική παράμετρος ήταν το επίπεδο των τοπικών προυχόντων, οι οποίοι συμμετείχαν στα κοινά και ο λόγος τους είχε ευθέως ανάλογο κύρος με την οικονομική δύναμη αλλά και την προσωπικότητά τους. Επίσης η τοπική εκκλησία και η ύπαρξη κλεφταρματολών ήταν παράμετροι που συνέβαλλαν στην λειτουργία της Κοινότητας. Κάπως έτσι βγήκε η παροιμία “*Κάθε τόπος και ζακόνι, κάθε μαχαλάς και τάξη*”, ήτοι κάθε κοινότητα τον δικό της άγραφο νόμο, (ζακόνι= τουρκική λέξη που σημαίνει συνήθεια, έθιμο) και εντός της ίδιας κοινότητας κάθε μαχαλάς = συνοικία έχει τις δικές της συνήθειες.

Αν και οι σχέσεις βασιζόνταν σε Χριστιανικά ήθη και τοπικά έθιμα, αναγνωρίσιμα και σεβαστά από όλους, ο σεβασμός στις τοπικές ιδιαιτερότητες ηθών και εθίμων επιβίων με κάθε τρόπο, από την παιδική ηλικία. Στις νιόπαντρες θύμιζαν ότι “*όχι νύφη όπως ήξερες, αλλά όπως τα βρήκες*”, ενδεικτικό του σεβασμού στις συνήθειες της νέας οικογένειας. Σε κάθε περίπτωση οι σχέσεις των μελών της κοινότητας ρυθμιζόνταν από ένα ισχυρό άγραφο Δίκαιο και αξιακούς κώδικες τιμής, οι οποίοι δεν παραβιάζονταν εύκολα.

Μάλιστα σε ορισμένα αδικήματα ή άλυτα οικονομικά ζητήματα, ξεπλένονταν με αίμα στο πλαίσιο της αυτοδικίας, ειδικά όσα είχαν θέματα τιμής και αξιοπρέπειας.

ΒΑΘΥΤΕΡΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΙΣΜΟΥ

Η Αυτονομία τροφοδότησε τον Κοινοτισμό, διότι οι συλλογικές ενίοτε και οι ατομικές ανάγκες δεν θα καλύπτονταν παρά μόνο μέσα από την συνένωση δυνάμεων της ίδιας της Κοινότητας, η οποία μέσα στην αυτονομία της δεν είχε να περιμένει από κανέναν τίποτα. Συνεπώς οι όποιες ανάγκες καλύπτονταν εκ των ενόντων μέσα από την ορθολογική διαχείριση των πενιχρών πόρων και την συλλογική αντιμετώπιση κινδύνων. Για να επιτευχθεί αυτό, ο Κοινοτισμός δημιούργησε ένα μοντέλο Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας των Αγράφων, σπάνιο παράδειγμα τοπικής διακυβέρνησης, όπου κάθε κοινότητα αναπτύσσει το δικό της τρόπο διοίκησης, προσαρμοσμένο στις δικές της ανάγκες αλλά και δυνατότητες, τις ιδιαίτερες συνθήκες και ιδιαιτερότητες, όμως σε ένα ενιαίο σύστημα ηθικών αξιών και άγραφων νόμων που ίσχυαν σε όλα τις αυτόνομες Κοινότητες.

Η σχέση Αυτονομίας που εξασφαλίζει Ελευθερία, τροφοδοτεί κοινωνικές και συλλογικές εκφράσεις και μέσα από την ατομική συμμετοχή ενός εκάστου, κυρίως μέσα από την εθελοντική - προσωπική εργασία που αναδεικνύεται σε πολύτιμο πόρο που μαζί με τους φυσικούς (πέτρα, ξύλα, μέταλλα, κ.α.) κτίζουν γεφύρια, δρόμους, εκκλησίες, δημιουργούν υποδομές χωρίς οικονομική εξάρτηση από καμία αρχή και εξουσία. Έτσι περιορίζεται δραστικά η αξία του χρήματος το οποίο υπάρχει, ωστόσο ο Κοινοτισμός και η Συλλογική δράση δεν το έχει τόσο μεγάλη ανάγκη.

Ομοίως και στην αλληλέγγυα οικονομία η εργασία αναδεικνύεται κυρίαρχο μέσο το

οποίο θέτει στο περιθώριο την οικονομική διάσταση του χρήματος, αφού σχεδόν όλα τα παραγόμενα αγαθά διακινούνται μέσω ανταλλαγών και παραχώρησης υπό καθεστώς αλληλεγγύης κοινωνικής και ηθικής χριστιανικής. Τα προσφερόμενα είδη δεν είναι “δωρεάν” γιατί κάποιος κανόνας το προβλέπει, αντίθετα είναι προσφορά αγάπης από τα λιγοστά διαθέσιμα κάθε οικογένειας στην οποία δεν περισσεύουν, αλλά προσφορά από το υστέρημα. Είναι η απόδειξη έγνοιας για την επιβίωση όσων βρέθηκαν στην ανάγκη και τεκμήριο αλληλεγγύης, η οποία κατά κανόνα έμεινε αθέατη για λόγους αξιοπρέπειας και των δύο μερών. Αυτό έχει μεγάλη διαφορά από τα σημερινά κοινωνικά προγράμματα που γίνονται με κρατικούς ή ευρωπαϊκούς πόρους και τα θεωρούμε αυτονόητα.

Υπό το πρίσμα αυτό, η **κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία είναι αποτέλεσμα συνείδησης της αυτονομίας και της ελευθερίας**, η οποία επιστρέφει στο κοινωνικό σύνολο ως ανάληψη ευθύνης και συμμετοχής εθελοντικής σε όσα η Κοινότητα αποφασίζει να γίνει. Ακόμα και εκείνος που δέχεται βοήθεια για τις δυσκολίες που περνάει, συμμετέχει ισότιμα με την εθελοντική του εργασία στα κοινά έργα, ως να μη συμβαίνει τίποτα. Έτσι σβήνει την όποια οικονομική ή άλλη αδυναμία, (πλην θεμάτων υγείας φυσικά) και με την συμμετοχή διασφαλίζει την αξιοπρέπεια, το λόγο στα κοινά και την ισότιμη σχέση με τα άλλα μέλη της κοινότητας, τα οποία εκτιμούν τη στάση του.

Καταλυτικό ρόλο παίζει η ατομική ιδιοκτησία την οποία όλοι συντηρούν ή αυξάνουν με αγорές ή και την εργασία τους. Η κατ’ εξοχήν παραγωγική χρονική περίοδος οριοθετείται από τ’ Αη-Γιωργίου (τέλος Απριλίου) μέχρι τ’ Αη-Δημητρίου (26 Οκτωβρίου). Ήταν δυναμική περίοδος για τις περισσότερες αγροτικές ή άλλες εργασίες για οικογένειες αλλά και την Κοινότητα, τις οποίες καθόριζαν οι καιρικές συνθήκες. Την εποχή αυτή μετακινούνταν στα Αγραφιώτικα βουνά τα τσελιγκάτα των Σαρακατσάνων, με κύκλο εργασιών και οικονομικό αποτέλεσμα που έφερνε η παραγωγή και εμπορία τόνων τυριών, κλινοσκεπασμάτων και άλλων αργαλίστων υφαντών της σαρακατσάνικης οικοτεχνίας. Από Νοέμβριο και μετά έμπαινε χειμώνας και μέχρι τον Μάρτιο οι εξωτερικές εργασίες περιορίζονταν, έκαμαν συντηρήσεις, ενώ οι γυναίκες το χειμώνα έπλεκαν κένταγαν τις προίκες των κοριτσιών.

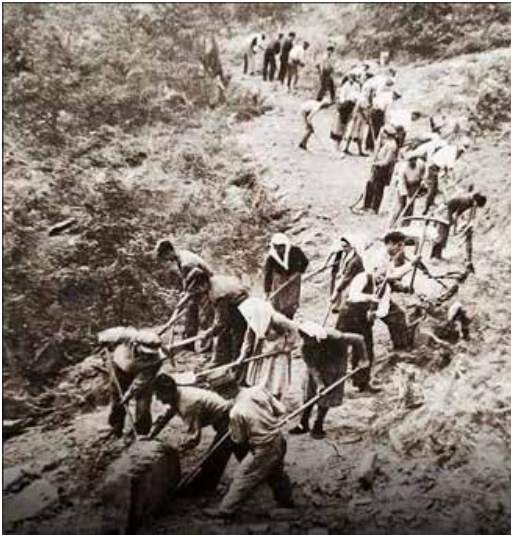
Στον παραγωγικό τομέα όλες οι οικογένειες μεριμνούσαν για την ιδιοπαραγωγή βασικών αγαθών, όπου δια της οικοτεχνίας όλοι εξασφάλιζαν **αυτάρκεια** για όλη τη χρονιά. Η παρασκευή τροφών όπως λ.χ. τραχανάδες, λουκάνικα, φασόλια, τυρί, κ.α., γινόταν μέσα από μία έντονα αναπτυγμένη οικοτεχνική δραστηριότητα, η οποία διασφάλιζε την επιβίωση της οικογένειας. Τα όποια πλεονάσματα ήταν το είδος σε μια ανταλλακτική διαδικασία όπου ο καθένας εξασφάλιζε αυτό που του έλλειπε με την ανταλλαγή αγαθών, ή υπηρεσιών. Όπου δεν υπήρχε η δυνατότητα διάθεσης αγαθών, το κενό κάλυπτε η προσφορά εργασίας η οποία λειτουργούσε ως παράλληλο “νόμισμα” με το οποίο αγόραζαν με αντάλλαγμα την διάθεση εργατικών χεριών, όποτε τα είχε ανάγκη ο πωλητής.

Στις μορφές κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας συναντάμε πρωτόλειες μορφές συ-

νεργατισμού / συνεταιρισμού, όπως λ.χ. τα συνεταιριστικά κοπάδια που συγκροτούνταν από τα οικόσιτα ζώα της κοινότητας. Η “γελαδαριά” και η “γιδιβίτσα” ήταν άτυπος συνεταιρισμός που έφτασε μέχρι την δεκαετία του 1970 με τη συλλογική φύλαξη των οικόσιτων ζώων. Οι “σεμπριές” ήταν συνεργατική μορφή δύο οικογενειών που ένωναν αροτριώντα ζώα για να γίνουν ζευγάρι να οργώνουν, να κουβαλούν υλικά και αγροτικά προϊόντα, κ.α. Η κοινωνική αλληλεγγύη εκδηλώνονταν μέσα από την “παρακαλιά” που έβγαινε όταν κάποια οικογένεια βρισκόταν σε προφανή αδυναμία, τότε έπεφτε όλη η κοινότητα για να βοηθήσει. Ομοίως όταν διαπίστωναν ότι κάποιος “κρέμασε τροβά στο μύλο” όλοι έριχναν αλεύρι για να μην πεινάσει η οικογένεια. (Αναλυτικά για τεκμήρια για άτυπες συνεταιριστικές μορφές και ήθη, για την κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία των Αγράφων, βλ. Νάννος – Ιστορηση τ.7/2024.σελ. 187).

Αξίζει πρόσθετη αναφορά στην προσωπική – εθελοντική εργασία για εκτέλεση κοινωτικών έργων η οποία ήταν θεσμοθετημένη και συμμετείχε όλη η κοινότητα, άντρες, γυναίκες, ακόμα και παιδιά στην εφηβεία συμμετείχαν για λόγους εκπαίδευσης και ενηλικίωσης μέσα από ρόλους. Συνήθως ήταν άντρες άνω των 18 μέχρι 60 ετών, οι οποίοι εργάζονταν εθελοντικά για όσες μέρες αποφάσιζε το κοινοτικό συμβούλιο και για όσα έργα εκτιμούσε ότι έπρεπε να εκτελεστούν.

Τα συνηθέστερα έργα ήταν η διάνοιξη και συντήρηση κεντρικών δρόμων προς τα χω-

ράφια, η κατασκευή ξερολιθιάς όπου έπρεπε, γεφυριών, τα καλντερίμια στα δύσκολα σημεία, η κοπή δένδρων και ο καθαρισμός δρόμων, η κατασκευή και βελτίωση των βρυσών, των εξωκλησιών, κλπ.

Τα εργαλεία που χρειαζόνταν για την εκτέλεση των εργασιών, όπως φτυάρια, κασμάδες, λοστούς, βαριοπούλες, πριόνα κλπ τα έφερναν οι εθελοντές εργαζόμενοι. Για τις μεταφορές υλικών ή για άλλες εργασίες που χρειαζόνταν ζώα, όπως

μουλάρια και άλογα, συμμετείχαν στην προσωπική εργασία αναλο-

γικά με τις ημέρες που απαιτούνταν και σημειώνονταν οι μέρες εργασίας για να κατανέμονται δίκαια οι ημέρες απασχόλησης. Αξίζει να σημειωθεί ότι η προσωπική εργασία των Αγράφων δεν είχε καμία σχέση με την “αग्γαρεία”, στην οποία υποχρέωναν οι Βενετσιάνοι στις κατακτημένες περιοχές της Πελοποννήσου. Εκεί ήταν απλήρωτη εργασία την οποία επέβαλλαν οι κατακτητές, εδώ στα Άγραφα ήταν εθελοντική συμμετοχή σε εργασίες που οι ίδιοι πίστευαν ότι έπρεπε να υλοποιηθούν από κοινού και χωρίς αμοιβή.

Η ειδοποιός διαφορά του Κοινοτισμού των Αγράφων έναντι άλλων μορφών αυτοδιοίκησης του Ελλαδικού χώρου με πρόκριτους ή κοτσαμπάσηδες, είναι ότι εδώ έχουμε ανάπτυξη μιας ιδιότυπης άμεσης δημοκρατίας, με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τα οποία σπάνια απαντώνται αλλού. Στα Άγραφα ακριβώς για λόγους ιστορικούς και γεωμορφολογικούς που εξηγήθηκαν, ο Κοινοτισμός και το Αυτοδιοίκητο των κοινοτήτων, μπολιάζεται με την αυτοδιαχείριση της οικονομικής και κοινωνικής ζωής των Αγραφιωτών, με πυλώνες την ιδιοκτησία, την κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία. Εγγυητής και προστάτης του Κοινοτισμού είναι η οικογένεια και το ισχυρό **άγραφο Δίκαιο**, το οποίο εδράζεται πρωτίτως στις χριστιανικές αξίες και την τοπικότητα.

Επιπλέον εγγυητής είναι το γεγονός ότι όλοι σχεδόν οι ενήλικες ήταν ένοπλοι, το μαχαίρι στο ζωνάρι ήταν η απλούστερη μορφή και μέρος της ένδυσης. Ήταν ένοπλοι όχι από φόβο ή ανάγκη, αλλά από τη δυνατότητα να υπερασπιστούν την αυτονομία και την ελευθερία τους που ανέβλυζε βαθιά από την Αγραφιώτικη ψυχή, η οποία δεν φοβόταν χάρο. Θυμίζουμε την έμμετρη γραφή στο σπαθί του Κοντογιάννη: *Όποιος τυράννους δεν ψηφεί,/ κι ελεύθερος στον κόσμο ζει,/ Δόξα, τιμή, ζωή του/ είν' μόνο το σπαθί του.* (Φωριέλ)

Εδώ αναδεικνύεται όσο πουθενά αλλού η σχέση οπλίτη – πολίτη, αποκτά αληθινό περιεχόμενο μέσα από την παράλληλη άσκηση και των δύο ιδιοτήτων όπου η μία τροφοδοτεί την άλλη, σημειολογικά οι έννοιες ταυτίζονται όπως και γραμματολογικά, με την απλή μετάθεση του γράμματος “ο”. Στο πλαίσιο αυτό διαμορφώνονται ελεύθερες συνειδήσεις, αξίες οι οποίες εκφράζονται μέσα από μία προσωπική λεβεντιά, καθημερινά με την στάση και την συμπεριφορά της αξιοπρέπειας, ενίοτε ένοπλα όποτε η τιμή καλούσε την αυτοδικία, ή το πατριωτικό καθήκον πρόσταζε την συμμετοχή στα επαναστατικά κινήματα, τα οποία όπως θα δούμε δεν ήταν και λίγα στα Άγραφα.

Πρόκειται ίσως για μία σπάνια περίπτωση, αν όχι μοναδική, αυτοδιαχείρισης με τη συμμετοχή όλων, με μία κοινωνική συνοχή η οποία εδράζεται στη συλλογική συνείδηση ότι η ικανοποίηση των αναγκών της τοπικής κοινωνίας είναι ευθύνη όλων την οποία και αναλαμβάνουν. Ομοίως και η διατήρηση των κοινοτικών αξιών τις οποίες εθελοντικά προστατεύουν με την συμμετοχή σε όλα τα επίπεδα. Έτσι διατηρούνται αλώβητα ήθη και έθιμα ενός Λαϊκού Πολιτισμού που μετέφερε αξίες ατόφιες εις τους αιώνες των αιώνων, ιδιαίτερο γνώρισμα και χαρακτηριστικό της γνήσιας ελληνικής ψυχής η οποία χάνεται στις μέρες μας.

Επαναστατικά κινήματα στα Άγραφα και ο ρόλος των Κοινοτήτων

Ανέκαθεν, αλλά κυρίως από το 1387 οπότε εγκαταστάθηκαν οι Οθωμανοί στη Θεσσαλία για πρώτη φορά, ξεκινά και η Αντίσταση, η οποία ενίοτε εξελίσσεται σε επαναστατικό κίνημα. Η σύγκρουση με τους εισβολείς στον τόπο των Αγραφιωτών είναι αναπόφευκτη και αποτελεί για κάθε κοινότητα συλλογική υπόθεση, η συμμετοχή κρίνεται πάντα σε ανοιχτές συγκεντρώσεις εκπροσώπων των κοινοτήτων, ή στο συμβούλιο της Δημογεροντίας. Για ιστορικούς και ιδιαίτερους λόγους που σχετίζονταν με την ένοπλη παράδοση, τα Άγραφα αποτέλεσαν πάντα προπύργιο των εθνικών αγώνων. Οι κοινότητες δεν έλειψαν ποτέ

από κανένα επαναστατικό κίνημα, πληρώνοντας βαρύτατο τίμημα με σφαγές και κάψιμο των χωριών.

Όπως είδαμε η «**απιστία του Φαναρίου**», όπως χαρακτηρίστηκε η εξέγερση των ορθόδοξων της Καρδίτσας κατά των Οθωμανών, οδήγησε στην απελευθέρωση του Φαναρίου (κωμόπολη στα ριζά των Αγράφων) και της ευρύτερης περιοχής η οποία κράτησε από το 1404 μέχρι το 1423. Οι κατακτητές μόλις έγιναν περισσότερο ισχυροί, επανήλθαν και εδραίωσαν την παρουσία τους, σχεδόν για 500 χρόνια.

Το Κίνημα του Διονυσίου του Φιλόσοφου (1601) ήταν απελευθερωτικό κίνημα στη Θεσσαλία, με πρωταγωνιστή τον μητροπολίτη της Λάρισας Διονύσιο Β΄ το Φιλόσοφο, τον επονομαζόμενο χλευαστικά απ' τους εχθρούς του «σκυλόσοφο». Παρακινημένος απ' τον ηγεμόνα της Βλαχίας Μιχαήλ το Γενναίο, ο ψυχωμένος ιεράρχης το 1600 ξεσηκώνει τη Θεσσαλία και την Ήπειρο ενάντια στον τύραννο με το σύνθημα «Τρίκκη Βυζάντιον ανακτήσει». Στην προσπάθειά τους να καταπνίξουν το κίνημα οι Τούρκοι το 1601 αφάνισαν κυριολεκτικά τη Νευρόπολη, κατέσφαξαν όλους τους κατοίκους και έκαψαν τα χωριά. Μαρτυρικό θάνατο βρήκε ο μητροπολίτης Φαναρίου Σεραφείμ, ο οποίος αφού βασανίστηκε απαγχονίστηκε στο Φανάρι στις 4/12/1601, ημέρα που τιμάται η μνήμη του ως άγιος.

Τα Ορλωφικά (1770) ήταν ένοπλη εξέγερση των Ελλήνων κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στο πλαίσιο του Ρωσοτουρκικού Πολέμου (1768-1774). Η επαναστατική πράξη υποκινήθηκε από την τσαρική Ρωσία υπό την Αικατερίνη Β΄ και ήταν οργανωμένη από τους αδελφούς Ορλώφ. Στόχευε στον αντιπερισπασμό των οθωμανικών δυνάμεων μέσω της δημιουργίας ενός νότιου μετώπου στον Ελλαδικό χώρο. Παρά την αρχική κατάληψη στρατηγικών σημείων (π.χ. Ναυαρίνο, Μάνη), η ανεπαρκής ρωσική στρατιωτική υποστήριξη και η έλλειψη συντονισμού με τις τοπικές δυνάμεις οδήγησαν στην κατάρρευση του εγχειρήματος. Η αποτυχία της εξέγερσης επέφερε βίαια αντίποινα από άτακτα αλβανικά σώματα, βαρύ ήταν το τίμημα και για τα χωριά της Νευρόπολης μετά την αποτυχία του κινήματος. Υπήρξαν συστηματικές λεηλασίες από άτακτα σώματα Τουρκαλβανών, που είχαν κληθεί από την Πύλη για την καταστολή, παρέμειναν στην περιοχή για εννέα χρόνια, (1770-1779) καίγοντας και ρημάζοντας τον τόπο.

Το κίνημα του παπα-Θύμιου Βλαχάβα το 1808 ήταν σημαντική προεπαναστατική εξέγερση στη Θεσσαλία, η οποία υποκινήθηκε από τους Ρώσους στο πλαίσιο του ρωσοτουρκικού πολέμου (1806-1812). Ο ιερωμένος και πρωτοκλέφτης Ευθύμιος Βλαχάβας, συνεχίζοντας την παράδοση των Λαζαίων, δρούσε στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία, καταστρέφοντας τουρκικά χωριά. Το 1808, οι Ρώσοι προέτρεψαν τον Βλαχάβα να ξεσηκωθεί, υποσχόμενοι υποστήριξη. Ο Αλή Πασάς, μη μπορώντας να τον νικήσει στρατιωτικά, κατέφυγε σε δόλο, πλαστογράφησε επιστολή των Λαζαίων για να παγιδεύσει τον Βλαχάβα. Μετά από προδοσία ο Βλαχάβας συνελήφθη και μεταφέρθηκε στα Γιάννενα και τον Μάιο του 1808, θανατώθηκε με φρικτό τρόπο (διαμελισμός), μένοντας στην ιστορία ως μάρτυρας του Γένους.

Παραθέτουμε ένα δημοτικό τραγούδι για τον παπα – Θύμιο Βλαχάβα/παπα-κλέφτη, το οποίο υπάρχει στη συλλογή Φωριέλ (τομ. Ι, 204), αλλά και του Ζαμπέλιου, (668, 87) Ένας πασάς εβγήκε στην **Ευρύπολη**/ αρματολούς μαζώνει, κλέφτες κυνηγά,/και τον παπά γυρεύει τον γραμματικό-/πού 'σαι παπά μου κλέφτη και γραμματικέ;/ Έλα να πολεμήσεις με τ' αδέρφια σου/ και με τους εδικούς σου τα ξαδέρφια σου/σε κλαιν τα μονοπάτια που περπάταες,/σε κλαιν οι κρουοβρουσούλες με το κρύο νερό.

Η Ευρύπολη δεν είναι άλλη από τη Νευρόπολη Αγράφων, η σημερινή περιοχή της Λίμνης Πλαστήρα... η οποία έγινε Δήμος Νεβροπόλεως από λανθασμένη ερμηνεία, αναλυτικά για το όνομα του Δήμου στη συνέχεια.

Η Επανάσταση του 1821 επίσημα ξεκίνησε στις 10/5/1921 από τον Κώστα Βελή στο Κεράσσο Ευρυτανικών Αγράφων, ωστόσο η μορφή όμως που σφράγισε τα ιστορικά Άγραφα είναι ο Καραϊσκάκης, για τον οποίο αξίζει ακροθιγώς αναφορά στο λαϊκό αυτό ηγέτη της Επανάστασης του 1821. Ο γιός της καλογριάς ξεκίνησε τον ένοπλο βίο του στην περιοχή της Νευρόπολης, στην οποία αντρώθηκε, περνώντας τα εφηβικά του χρόνια αρχικά από την Γράλιστα, το Βουνέσι, την Κερασιά, αργότερα τον Ίταμο, την Οξυά, το Λεοντίτο, κ.α.

Τον Ιούνιο του 1823, τουρκαλβανοί πασάδες με 4.000 άντρες καταλαμβάνουν το οροπέδιο της Νευρόπολης και στρατοπεδεύουν στο Στούγκο (Κρυονέρι). **Το καλοκαίρι του 1823** ορδές τουρκαλβανών του πασά της Σκόδρας Μουσταή εισβάλλουν στα Άγραφα για να καταστείλουν ολοκληρωτικά την Επανάσταση στα Άγραφα και κατακαίνε τα αγραφιώτικα χωριά. Σε εσώφυλλο εκκλησιαστικού βιβλίου της Παναγίας Πελεκητής, διασώζεται σχετική ενθύμηση: «*τα γράφω δια θύμιση φόντας βγήκε ο Σκόντρας στ' Άγραφα κι έκαψε τα χωριά κι έκαψε και την Καρύτσα και πήρε όλο των το βιος κινητόν και ακίνητον*». Ανάμεσα στα άλλα χωριά και της Νευρόπολης. (Παίσης Κ)

Στα χρόνια της Επανάστασης του 1821 και ειδικότερα την εποχή όπου έριζαν ο Καραϊσκάκης με τον Ράγκο για τον έλεγχο των Αγράφων, υπάρχουν επιστολές τις οποίες υπογράφουν οι πρόκριτοι των Αγράφων άλλοτε κατά του Καραϊσκάκη και άλλοτε υπέρ του. Από τις επιστολές αυτές μαθαίνουμε τα ονόματα των δημογερόντων, τα οποία και παραθέτουμε χωρίς να μπορούμε στην ουσία της αλήθειας του θέματος, λέγοντας μόνο ότι ιστορικά δικαιώθηκε ο Καραϊσκάκης. Στην πρώτη επιστολή καταφέρονται κατά του “ανθρωπόμορφου λύκου”, όπως αποκαλούν το γιο της καλογριάς, παίρνουν θέση υπέρ του Ράγκου και υπογράφουν προς την επαναστατική κυβέρνηση “Είς τάς προσταγάς σας προθυμότατοι δοῦλοι”, Σακελλάριος από Βουνέσι, Παπα-Γιάννης, Άπιδιά, Κωνσταντῆς Λάμπογλου από Ρενδίνα, Γεώργιος Δεσπότη από Ρενδίνα, Δημήτρης Τζιάπαλου από Σμόκοβον, Κώνστας Γιαννάκη Σμόκοβον, Δημήτρης Άβράκατου Χρύσου, Θανάσης Ταραλάρης από Πετρίλου, Μητρος Άλεξανδρή από Λιάσκοβο, Θεοδόσιος Γούζιου από Καστανιά, Μητρο Κονόμου, Βραγγιανά

Ακολουθεί επιστολή μεταμέλειας όπου οι ίδιοι που κατηγορούσαν τον Καραϊσκάκη αυ-

τή τη φορά τον υποστηρίζουν “καί προσκυνούντες μέ ὄλον τό βαθύ σέβας μένομεν. Τῆ 28ῃ Οκτωβρίου 1824. Βρύση Μπουκουβάλα. Οἱ πρόκριτοι καί πληρεξούσιοι Ἀγράφων”.

Σακελλάριος Βουνέσι, [...], Γιάννης Χριστοδουλόπουλος Ζογλόπου, Δημήτ. Κουτής Σαμ, Δήμος Απιδιάτης, Ἀναγνώστης Κωσταντή (πιθ. Βλάσι), Θανάσης Πολυζόπουλος, Γιώργης Αλεξανδρής Λιάσκοβο, Μπαλάνος Μποκοβίτσα, Παπανίκος ἀπό Φραγγίσα, Ἀντώνιος Κώνστα Φραγγίσα, [...].

Ολοκληρώνουμε την αναφορά στους δημογέροντες με το όνομα του Αναγνώστη Αλεξόπουλου, πρόκριτος των Αγράφων, ο οποίος έδωσε στον Κώστα Βελή 5.000 γρόσια για την ενίσχυση του Αγώνα του 1821. (Αγραφιώτικη Φωνή Μάρτης 1986/σελ.13)

ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ - ΚΑΤΑΡΓΗΣΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑΣ – ΝΕΟΙ ΑΓΩΝΕΣ

Στις 3/2/1830 στο Λονδίνο υπογράφεται συμφωνία ανάμεσα στην Αγγλία, τη Ρωσία και τη Γαλλία, η οποία καθορίζει το μέλλον της χώρας μας. «*Η Ελλάς θέλει σχηματίσει εν κράτος ανεξάρτητον και θέλει χαίρει όλα τα δίκαια, πολιτικά, διοικητικά και εμπορικά, τα προσφεφυκόντα εις εντελή ανεξαρτησίαν*». Ήταν το πρώτο και καίριο άρθρο του πρωτοκόλλου του Λονδίνου με το οποίο η χώρα μας αποκτούσε τη διεθνή αναγνώριση της ανεξαρτησίας της. Αγώνας και θυσίες εννέα ετών, χάρη και στις άοκνες διπλωματικές προσπάθειες του Καποδίστρια δικαιώνονταν. Βέβαια έμεναν αρκετά να διευθετηθούν όπως η χάραξη των συνόρων, η οποία έγινε αποδεκτή (30/8/1832) η αξίωση του δολοφονημένου πια Καποδίστρια, τα ελληνοτουρκικά σύνορα να είναι η γραμμή Παγασητικού – Αμβρακικού κόλπου. Τα όρια όπως φαίνονται στο χάρτη ακολουθούσαν την οροσειρά των Φθιωτικών βουνών, περνούσαν από τη Γιαννιτσού στα Θεσσαλικά Άγραφα μέχρι τον Αμβρακικό που έμεναν στους Οθωμανούς.

Τα μετέπειτα Ευρυτανικά Άγραφα απελευθερώνονταν, ενώ τα Θεσσαλικά έμειναν στην τουρκική επικράτεια και μάλιστα για πρώτη φορά καταργούνταν η κατακτημένη από αιώνες αυτονομία. Για την ακρίβεια η Νευρόπολη έμεινε υπόδουλη στους οθωμανούς όπως και η Καστανιά, ενώ η Μούχα και το σημερινό φράγμα της λίμνης πέρασαν στην Ελλάδα, μέχρι το ποτάμι του Καριτσιώτη ήταν το φυσικό όριο. Οι κάτοικοι Καρίτσας και Μπελοκομίτη, με αποφασιστικότητα έβγαλαν τους συνοριακούς πασάλους... και μετατόπισαν τα όρια στο Νεοχώρι και προς του Καραμανώλη! Έτσι οι ανυποχώρητοι κάτοικοι επέβαλαν τη δική τους «οριοθέτηση», σε πείσμα των Τούρκων που αρχικά μεγαλοποίησαν το θέμα, ωστόσο διευθετήθηκε ως συνοριακή μικροδιαφορά υπέρ των δύο χωριών. Έτσι τα δύο χωριά εντάχθηκαν στο Νομό Ευρυτανίας, μέχρι το 1975 οπότε και εντάχθηκαν στο νομό Καρδίτσας.

Με την ίδρυση του Ελληνικού κράτους και τον καθορισμό των συνόρων, (1833) η μακράίωνη αυτονομία και ο Κοινοτισμός των Αγράφων καταργείται οριστικά. Στα πρώτα σύνορα στήνονται κούλιες (φυλάκια) και καζάρμες (στρατώνες) επάνω από το Νεοχώρι και προς ορειβατικό καταφύγιο «Καραμανώλη», τεκμήρια σήμανσης των αρχικών συνόρων, έφτασαν μέχρι τις μέρες μας και ανοίχθηκαν από το Δήμο Λίμνης Πλαστήρα για πρώ-

τη φορά το 2021, με αφορμή το εθνικό ιωβηλαίο των 200 χρόνων από την επανάσταση του 1821. Για την επιτήρηση των συνόρων για πρώτη φορά εγκαθίστανται στα Άγραφα τούρκοι στρατιώτες και στα χωριά που γειτνιάζουν με τα σύνορα όπως η Καστανιά, ο Μεσενικόλας και το Νεοχώρι γίνονται τόπος εγκατάστασης και μόνιμης διαμονής τούρκων.

Στα Οθωμανικά Άγραφα διορίζεται κοτζαμπάσης από τους Τούρκους με διοικητική και δικαστική εξουσία, καταργώντας το αυτοδιοίκητο και τον Κοινοτισμό των Αγράφων. Τα Θεσσαλικά Άγραφα χωρίζονται σε 4 ΚΟΛ, (ενότητες γεωγραφικές) στη Ρεντίνα με τα Νότια Άγραφα, το Μεσενικόλα με τα χωριά της Νευρόπολης, το Σιάμ, σήμερα Οξυά, με τα χωριά της Αργιθέας και τα ορεινά του Μουζακίου,

Οι Αγραφιώτικες κοινότητες οι οποίες βρέθηκαν στο Ελληνικό, εντάσσονται στους τότε δήμους της επαρχίας Ευρυτανίας και την αυτοδιοικητική οργάνωση του Υπουργείου, το οποίο διατηρεί πολλές αρμοδιότητες και δεν έχει σχέση με το αυτοδιοίκητο των Αγράφων, όπως όλοι το ήξεραν.

Με τη χάραξη των συνόρων, για πρώτη φορά εγκαθίστανται Τούρκοι στα Άγραφα και δημιουργούν καζάρμες (στρατώνες) και συνοριακά φυλάκια. Ο Μεσενικόλας ορίστηκε έδρα της Αστυνομικής Διοίκησης Νευρόπολης (ΚΟΛ) και έκτοτε αποτέλεσε για πολλές δεκαετίες τοπικό οικονομικό και διοικητικό κέντρο, γνωρίζοντας πρωτοφανή άνθηση. Η τουρκική παρουσία στα Άγραφα εξαλείφθηκε έπειτα από 60 χρόνια μετά την επανάσταση του 1821, όταν μετά από τρία επαναστατικά κινήματα, 1854, 1866-7 και 1878, το 1881 εντάχθηκαν στον εθνικό κορμό.

Η Επανάσταση του 1854 στη Θεσσαλία και τη Νευρόπολη ξεκίνησε με τον Κριμαϊκό Πόλεμο (1853-1856) Τουρκίας – Ρωσίας και θεωρήθηκε ευκαιρία για την απελευθέρωση αλύτρωτων εδαφών. Ο βασιλιάς Όθων και η βασίλισσα Αμαλία υποστήριξαν ενεργά το κίνημα και ενθάρρυναν αξιωματικούς του Ελληνικού Στρατού να παραιτηθούν για να ηγηθούν των επαναστατικών σωμάτων στις τουρκοκρατούμενες περιοχές Θεσσαλία Ήπειρο και Μακεδονία. Η Νευρόπολη βρέθηκε στο επίκεντρο του αγώνα στη Δυτική Θεσσαλία και γρήγορα πέρασε στον έλεγχο των επαναστατών. Νικηφόρες μάχες των επαναστατών δόθηκαν στο Βλάσδο, Κανάλια, Φανάρι, Λουτρό, Προάστιο, Παλαμά, Χάρμαινα, Μαγουλίτσα, κ.α, δεν έχει νόημα να αναφερθούν εδώ λεπτομέρειες.

Οι στρατιωτικές επιτυχίες ενόχλησαν τους Αγγλογάλλους διότι επεδίωκαν τη διατήρηση της οθωμανικής ακεραιότητας και προπαντός σε καμία περίπτωση δεδομένα που θα ευνοούσαν τη ναυτική έξοδο της Ρωσίας στη Μεσόγειο. Οι Γάλλοι μάλιστα έκαμαν απόβαση στον Πειραιά και απαίτησαν από το βασιλιά να αποκηρύξει την επανάσταση στην Θεσσαλία Άγραφα και Ήπειρο, αλλά ζήτησαν διορισμό νέας κυβέρνησης με πρόσωπα επιλογής τους.

Ο βασιλιάς ενέδωσε και πρωθυπουργός ορίστηκε ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, με υπουργό των στρατιωτικών τον Δ. Καλλέργη, πολιτικό γενίτσαρο που καταδίωξε με μανία τους επαναστάτες και όσους βοήθουσαν τους εξεγερμένους. Η επονειδίστη κατοχή έληξε το

1857 αφήνοντας αίσθημα πικρίας και αηδίας στους επαναστάτες από την συμπεριφορά των ξένων δυνάμεων, αλλά και των ντόπιων υπηρετών τους. Το χειρότερο όλων ήταν ότι μετά την συνθηκολόγηση, οι Οθωμανοί τιμώρησαν σκληρά καταστρέφοντας τα ορεινά χωριά και οι πληθυσμοί που έλαβαν μέρος στην επανάσταση, όπως η Γράλιστα και άλλα χωριά της Νευρόπολης. Όσο για τους αγωνιστές, τέθηκαν στο περιθώριο.

Το 1866, ξεσπά νέο επαναστατικό κίνημα το 1866 - 1867. Αφορμή αυτή τη φορά η Κρητική Επανάσταση του 1866, με στόχο τον αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού και την ένωση με την Ελλάδα. Η επανάσταση αυτή στα Άγραφα έχει ως επίκεντρο την Αργιθέα και την Άρτα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν είχαν συμμετοχή και άλλες περιοχές, όπως η Νευρόπολη. Η επανάσταση είχε άδοξο τέλος και δεν έφερε κανένα αποτέλεσμα, αφού δεν έτυχε ανάλογης υποστήριξης, ενώ ο διεθνής παράγοντας ήταν πάλι αρνητικός, σε βάρος της Ελλάδας και των επαναστατών.

Το 1878 ξεσπά νέος Ρωσοτουρκικός πόλεμος που έγινε για να προστατέψει τους Σλάβους της Βαλκανικής και αυτό δημιούργησε νέες προσδοκίες για απελευθέρωση Ελληνικών περιοχών. Η κυβέρνηση αλλάζει στάση μετά από την παρότρυνση του πρέσβη του σάφρου στην Αθήνα, ο οποίος προέτρεψε τον βασιλιά Γεώργιο, έστω και την τελευταία ώρα, να κηρύξει τον πόλεμο κατά της Τουρκίας, διότι μόνο έτσι θα μπορούσε και η Αθήνα να αξιώσει μερίδιο εδαφών βάσει της συμφωνίας που θα επακολουθούσε. Έτσι ο Κουμουνδούρος ανέλαβε τον συντονισμό των επαναστατικών κινήματων που μέχρι πρότινος είχαν οι οργανώσεις «Εθνική άμυνα» και «Αδελφότης». Στη Θεσσαλία, τη Μακεδονία και την Κρήτη και αλλού, ξεσπούν επαναστατικά κινήματα.

Οι στρατιωτικές επιτυχίες των επαναστατών στη Δυτική Θεσσαλία και ειδικότερα στα Άγραφα, ήταν αυτές που κράτησαν άσβεστη τη φλόγα της Λευτεριάς και έδωσαν επιχειρήματα στις διαπραγματεύσεις που ακολούθησαν, για να καταλήξουμε στην απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881, με τη Συνθήκη του Βερολίνου. Η Θεσσαλία απελευθερώνεται και από τις 18/8/1881 η περιοχή μας περνάει στην κυριαρχία του Ελληνικού κράτους, οπότε αρχίζει ο ελεύθερος βίος με πρώτη μεταβολή τη δημιουργία του **Δήμου Νευρόπολης**, όπως θα δούμε πιο κάτω.

ΔΗΜΟΙ ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΜΕΤΑ ΤΟ 1881 ΣΤΗΝ ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΝΕΥΡΟΠΟΛΗΣ

Με την απελευθέρωση το 1881 και την ένταξη στο διοικητικό χάρτη των κοινοτήτων, οι οποίες το 1883 με το Β.Δ. της 31ης Μαρτίου 1883 (Φ.Ε.Κ. 126) **συγκρότησαν το Δήμο της Νευρόπολης**, της επαρχίας Καρδίτσας του Νομού Τρικκάλων, με συνολικό πληθυσμό 4.975 κατοίκους, δήμος Β τάξεως, με πρωτεύουσα το Μεσενικόλα, κεφαλοχώρι με 961 κατοίκους. Τα υπόλοιπα χωριά που απαρτίζουν το νεοσύστατο Δήμο, είναι: Άγιος Γεώργιος (668), Πορτίτσα (242), Σερμενίκον (σήμερα Φυλακτή με 404 κατοίκους), Μπεζούλα (σήμερα Πεζούλα με 199 κατοίκους), Βουνέσι - σήμερα Μορφοβούνι (773) Μπλάσδου – σήμερα Μοσχάτο (651), Κερασιά (304) Στούγκον - σήμερα Κρυονέρι (347), Νεοχώρι (426), το ακατοίκητο χωριό Μπελάγια, τη Μονή Κορώνης και τις διαλελυμένες μονές Αγί-

ου Δημητρίου Μεσενικόλα και Αγίας Τριάδος Βουνεσίου. Για περισσότερες πληροφορίες αλλά και για την αισθητική της δημοσίευσης παραθέτουμε απόσπασμα από ΦΕΚ 126/31.3.1883.

Μεσενικόλας (α).....	961	4975	B'.	(α) Μίαν ὥραν ἀπέχει ἡ ἑνορα κῆ Μονὴ τοῦ Ἁγ. Δημήτριου»
Ἅγιος Γεώργιος	3 ..	668			(β) Ἡμισίαν ὥραν ἀπέχει ἡ Μονὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος».
Πορτίτσα	3 ..	242			(γ) Εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ὥρας κεῖται ἡ Μονὴ «Κορώνης».
Σορμενίκον	3 15	404			(δ) Ἀκατοίκητον.
Μπεζούλια	2 15	199			
Βουνέσι (β) 15	773			
Μπλασόδο (γ)	2 ..	651			
Κερασσιὰ	2 30	304			
Στοβίγκον	2 30	347			
Μπελάγια (δ)	1			
Νεοχώριον	1 30	426			

Β.Δ. της 31ης Μαρτίου 1883 (Φ.Ε.Κ. 126)

σημ: η α+ β στήλη γράφει την απόσταση σε ώρες και λεπτά από την έδρα. Η γ στήλη τον πληθυσμο, η Δ τον πληθυσμό του Δήμου, η Ε την τάξη του Δήκου, η στ παρατηρήσεις.

Το δημοτικό συμβούλιο πρότεινε ως έμβλημα της σφραγίδος του τον «σταυρόν». Ο αρχαιολόγος Π. Ευστρατιάδης απέρριψε την πρόταση και κατόπιν γνωμοδοτήσεώς του επελέγη το εικονιζόμενο έμβλημα που καθορίστηκε με το Β.Δ. της 23/9/1883 (ΦΕΚ 393 σελ.2205/27-9-1883). Μεταξύ άλλων δήμων αναφέρει για την σφραγίδα, «και η του Δήμου Νεβροπόλεως εν τω μέσω μεν «κόρην καθημένην επί βράχου, έχουσαν εις τους κόλπους της νεβρόν» κύκλωθεν δε τα λέξεις «δήμος Νεβροπόλεως».

Πρόκειται για φανερό ιστορικό σφάλμα το οποίο διατηρείται ακόμα και σήμερα, καθώς καμία δημοτική ή άλλη αρχή δεν επιχείρησε την αποκατάσταση της αλήθειας, με αποτέλεσμα να διαιωνίζεται το σφάλμα, αν και οι περισσότεροι επιλέγουν τον ορθό τύπο “Νευρόπολη”. Προς επίρρωση των ανωτέρω αναφέρουμε ότι ο πατέρας της Λαογραφίας Νικόλαος Πολίτης, πρόεδρος της επιτροπής για την αλλαγή των τοπωνυμίων το 1909, σημείωνε στην εργασία του «Τα ονόματα των Δήμων», σελ.27, έκδοση 1899, ότι το ορθό είναι Δήμος Νευροπόλεως, και ότι αυτό «ελήφθη» από το Νευρόπολις, με σημείωση ότι «Εν τοις δημοτικῆς ἄσμασιν Ευρύπολις (Νευρόπολις)», προφανώς αναφερόμενος στον Φωριέλ και το δημοτικό ο παπᾶς – κλέφτης το οποίο ήδη καταχωρήσαμε στην αναφορά για τα επαναστατικά κινήματα πιο πάνω.

Οι δήμαρχοι που υπηρέτησαν στο Δήμο Νευροπόλεως από ιδρύσεως μέχρι τη διάλυση και την δημιουργία κοινοτήτων, έχουν ως εξής:

Βολιωτάκης Χρήστος, από 29-5-1883, μέχρι 5-7-1887, επανεκλογή μέχρι 7-7-1891 και ξανά μέχρι 10-9-1895.

Βασαρδάνης Μιλτιάδης Νικ., από 10/9/1895 μέχρι 5-9-1899

Κοτρώτσιος Στέργιος, εκλεγμένος από 5-9-1899 μέχρι 1903,

Καταραχιάς Παναγιώτης Κ., από το 1903 μέχρι 1/7/1907.

Βλάτσιος Αναστασιος, από 1/7/1907 μέχρι 1/2/1914.

Δήμαρχος υπηρέτησε και ο Γεώργιος Κορκόντζιαλος, τη δεκαετία 1890 – 1900, πιθανότατα αντικατέστησε τον Χρήστο Βολιωτάκη. (Στάθης) που εξέλιπε. Το 1895 επί δημαρχίας του μεταφέρθηκε το παζαράκι από την Κερασιά και το έφερε στο Άσπρα Λιθάρια του Μεσσηνικού και το διέυρυνε σε Παζαράκι της Νευρόπολης.

Ο **Δήμος Ελλοπίας** συστάθηκε με ΒΔ της 30/9/1836 και αρχικά ανήκε στην επαρχία Ευρυτανίας του Νομού Αιτωλίας και Ακαρνανίας. Είχε έδρα την Μούχα, μικρό οικισμό που βρισκόταν στα πρώτα σύνορα του νέου Ελληνικού κράτους, στο κέντρο από τα χωριά που απάρτιζαν το Δήμο. Σήμερα είναι οικισμός της Καστανιάς Αγράφων. Τα χωριά ήταν Μπιλοκομήτι, Καρίτσα Δολόπων, Καροπλέσι και Σπινάσα, τα οποία υπάγονταν στα Ευρυτανικά Άγραφα. Θυμίζουμε ότι τα χωριά αυτά μαζί και η Μούχα πέρασαν στην ελληνική επικράτεια, ενώ τα υπόλοιπα χωριά της Νευρόπολης παρέμειναν στην τουρκική. Μόλις έναν μήνα αργότερα (Β.Δ. 16/10/1836), ο Δήμος Ελλοπίας συγχωνεύθηκε και οι οικισμοί του μεταφέρθηκαν στον Δήμο Κτημενίων. Χρόνια μετά, (1877) πέρασαν στο Δήμο Δολόπων, με πρωτεύουσα το Καροπλέσι Τα χωριά ήταν Μπιλοκομήτι, Καρίτσα Δολόπων, Καροπλέσι και Σπινάσα, το 1975 αποσπώνται από το Νομό Ευρυτανίας και εντάσσονται στο Νομό Καρδίτσας.

Οι κοινότητες για πρώτη φορά αναγνωρίστηκαν ως αυτοτελείς οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης το **1912**, με το Νόμο ΔΝΖ' /1912 με πρωθυπουργό τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Η δημοσίευση αυτή ακολούθησε την ψήφιση του νόμου ΔΝΖ' (4057) του 1912 «Περί συστάσεως Δήμων και Κοινοτήτων», ο οποίος οδήγησε στην κατάργηση των παλαιών μεγάλων δήμων και τη δημιουργία μικρότερων κοινοτήτων. Ο διπλασιασμός της επικράτειας και του πληθυσμιακού δυναμικού της χώρας μετά τις νίκες στους Βαλκανικούς πολέμους (1912-1913) καθιστούσε επιτακτική ανάγκη αναδιάρθρωσης της ελληνικής διοίκησης. Αν και τα διατάγματα εκδόθηκαν το 1912, η εφαρμογή της νέας διοικητικής διαίρεσης καθυστέρησε λόγω των Βαλκανικών Πολέμων και τέθηκε σε πλήρη ισχύ στις αρχές του 1914.

Η πολιτική αφετηρία του Ελευθερίου Βενιζέλου ήταν που πίστευε ότι η ανάπτυξη θα έλθει μέσα από την αποκέντρωση και η Δημοκρατία θα έλθει μέσα από αυτοδιοικούμενες κοινότητες, όπου οι κάτοικοι θα διαχειρίζονταν οι ίδιοι τα τοπικά ζητήματα και κυρίως την καθημερινότητα. Από το Δήμο το κέντρο μεταφέρονταν σε κάθε κοινότητα, με τον τρόπο αυτό η διοίκηση θα έρχονταν πιο κοντά στους πολίτες, από τους οποίους εκλέγονταν το Κοινοτικό Συμβούλιο. Με άλλα λόγια πήγαινε σε αποκέντρωση, δημιουργώντας πολλαπλάσια σημεία αναφοράς άσκησης εξουσίας.

Ένας άλλος βαθύτερος πολιτικός λόγος ήταν ότι στην πραγματικότητα οι Βαυαρικής εμπνεύσεως Δήμοι, αποτελούσαν τοπικά κέντρα εξουσίας. Με νόμο της 16/22ης Σεπτεμβρίου 1840, οι Δήμοι από 750 μειώθηκαν σε 250, πράγμα που σήμαινε πιο ισχυρούς Δήμους και τους δημάρχους ισχυρούς τοπικούς πολιτικούς παράγοντες που ευνοούσαν πολιτικά την Βασιλική παράταξη και κρατούσαν ισχυρό το παλάτι στη συνείδηση των πολιτών. Με την ένταξη στην Ελλάδα της Θεσσαλίας και μέρος της Ηπείρου το 1881, οι Δήμοι αυξήθηκαν από 250 σε 442 το 1890. Με την κατάργησή τους ξεφύτρωσαν χιλιάδες Κοινότητες, τις οποίες σχημάτιζαν οικισμοί 300 και άνω κατοίκων, ενώ δήμοι παρέμειναν οι πρωτεύουσες νομών και πόλεις άνω των 10.000 κατοίκων, καθώς και κάποιες ιστορικές πόλεις.

Έτσι δημιουργήθηκαν περί τις 6.000 κοινότητες, εξ' αυτών πολύ μικρές, χωρίς πόρους, οι οποίες κατέληξαν να λειτουργούν σαν τοπικά παραρτήματα κρατικής γραφειοκρατίας, προορισμένα να εκδίδουν πιστοποιητικά και ληξιαρχικές πράξεις για όλα τα χρόνια, χωρίς αναπτυξιακές ή άλλες πρωτοβουλίες. Ο αριθμός των κοινοτήτων ήταν υπερβολικά μεγάλος για τα δεδομένα της εποχής εκείνης, αν λάβει κανείς υπόψη ότι τότε είχε η Ελλάδα μέχρι την εφαρμογή του Ν. 2539/1997, αν και ο πληθυσμός της όσο και η έκταση διαφοροποιήθηκε. Έτσι αυτονομήθηκαν οι κοινότητες οι οποίες προσπάθησαν εκ των ενόντων να λύσουν τοπικά προβλήματα, χωρίς ιδιαίτερους οικονομικούς πόρους είναι αλήθεια. Στο οροπέδιο της Νευρόπολης οι κοινότητες που προέκυψαν ήταν οι ίδιες που συγκρότησαν τον αρχικό Δήμο.

Οι Αγραφιώτικες κοινότητες επέστρεψαν σε μία οικεία από αιώνες μορφή, ενώ χρονικά δεν απήχε πολύ το 1883 που έγινε ο Δήμος Νευρόπολης με το 1914 που έγιναν ξανά κοινότητες. Παλαιές καλές πρακτικές, όπως η προσωπική εργασία, επανήλθαν και οι άνθρωποι προσπάθησαν να λύσουν προβλήματα καθημερινότητας οι ίδιοι και να αντιμετωπίσουν την έλλειψη οικονομικών πόρων. Στις εκλογές ψήφιζαν μόνο άντρες από 21 ετών και άνω, οι γυναίκες απόκτησαν δικαίωμα ψήφου μετά το 1952 με κυβέρνηση του Νικολάου Πλαστήρα.

Οι κοινότητες πέρασαν τις δυσκολίες των ιστορικών εποχών, με πρώτη δοκιμασία την Δικτατορία Μεταξά (1936), οπότε παύθηκαν οι πρόεδροι και τα κοινοτικά συμβούλια και διορίστηκαν οι αρεστοί στο καθεστώς. Ακολούθησε η “δεκαετία της Φωτιάς”, 1940 – 1944 – 1949, Κατοχή – Αντίσταση – Εμφύλιος. Στα χρόνια της Κατοχής πρόεδροι και δήμαρχοι διορίστηκαν οι αρεστοί στους κατακτητές, στα Άγραφα ανέλαβαν οι αιρετοί της Εθνικής Αντίστασης μέσα από λαϊκές συνελεύσεις και δια βοής ανάδειξη των υποψηφίων του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ.

Αν και η εμπόλεμη κατάσταση με ένοπλες συγκρούσεις, κάψιμο χωριών, επισιτιστική ένδεια και έλλειψη αγαθών, συντήρηση των ένοπλων ανταρτών, η λαϊκή αυτοδιοίκηση έδωσε σημαντικά έργα. Λειτουργήσε τα σχολεία, οργάνωσε υπηρεσίες υγείας και πρόνοιας, επισκεύαζε δρόμους και υποδομές, οργάνωσε πολιτιστικές εκδηλώσεις, κυρίως λαϊκό θέατρο, κυκλοφόρησαν για πρώτη φορά τοπικές εφημερίδες για την ενημέρωση, έδωσαν

δικαίωμα λόγου και ψήφου στις γυναίκες ενθαρρύνοντας τις νέες κοπέλες να βγούνε από το σπίτι και να λάβουν μέρος στην Αντίσταση, είτε ως ένοπλες είτε ως εθελόντριες στον Αγώνα. (Για το κεφάλαιο όμως αυτό, περισσότερα βλ. άρθρο Αντ. Αντωνίου).

Στον Εμφύλιο Πόλεμο του 1945-1949 η χώρα γνώρισε μεγαλύτερες καταστροφές και αδικίες διότι αδελφός σκότωνε και βασάνιζε τον αδελφό και ο διχασμός διατηρείται ακόμα και στις ημέρες μας. Την τριετία 1947 – 1949 τα ορεινά χωριά μετακινήθηκαν υποχρεωτικά στον κάμπο, για να μην βρίσκουν τροφή και στήριξη οι αντάρτες. Οι πρόεδροι την περίοδο αυτή διορίζονται από το κράτος ενώ όσοι ασχολήθηκαν με τα κοινά στην περίοδο της Εθνικής Αντίστασης, διώκονται. Αντίθετα σε πολλές περιπτώσεις όσοι συνεργάστηκαν με τους Γερμανούς ... επαναδιορίστηκαν από την βασιλική κυβέρνηση ξανά πρόεδροι.

Από το 1950 και μετά γίνονται εκλογές, ωστόσο οι κοινοτάρχες που εκλέγονται, ουσιαστικά συνδιοικούν με τα ένοπλα Τάγματα Εθνικής Ασφαλείας, τα γνωστά ΤΕΑ, που επιτηρούν τη “νομιμότητα” όπως την αντιλαμβάνονται οι νικητές του Εμφυλίου. Ουσιαστικά η αυτοδιοίκηση είναι επιτηρούμενη και στα χωριά αυτό που ενθαρρύνεται είναι η εθελοντική – προσωπική εργασία για την αποκατάσταση των πληγών που άφησε η Κατοχή και ο Εμφύλιος.

Από την δεκαετία του 1960 αρχίζει κάπως να παίζει ρόλο η Τοπική Αυτοδιοίκηση για κατασκευή έργων, αναδασμούς, ανάπτυξη του πρωτογενούς τομέα με αναδιαρθρώσεις καλλιεργειών και εκμηχάνιση της γεωργίας, η οποία στα ορεινά δεν υφίσταται, αφού δεν υπάρχουν καν δρόμοι.

Με την επιβολή της δικτατορίας των συνταγματαρχών, ακολουθεί η περίοδος της Χούντας, όπου οι αιρετοί παύονται και διορίζονται άτομα φιλικά προς το καθεστώς. Αναβιώνουν επώδυνα μετεμφυλιοπολεμικά σύνδρομα, επιλεκτικές συλλήψεις, τρομοκρατία. Στο Μορφοβούνι σημειώνεται πολιτική δολοφονία αριστερού σχεδιασμένη από τα ΤΕΑ. Τη δεκαετία αυτή έχουμε το κορύφωμα της εσωτερικής κυρίως μετανάστευσης η οποία στα ορεινά παίρνει μορφή χιονοσιβιάδας και τα χωριά πληθυσμιακά αποψιλώνονται.

Με την μεταπολίτευση τον Ιούλιο του 1974 και με την εθνική τραγωδία της Κύπρου την οποία κατέλαβαν οι Τούρκοι, η κυβέρνηση εθνικής Ενότητας διόρισε κυρίως εκπαιδευτικούς, στα ορεινά τους διευθυντές των σχολείων, να κάνουν χρέη προέδρων μέχρι τις εκλογές που έγιναν τον Οκτώβριο του 1974 και οι αιρετοί ανέλαβαν τον Ιανουάριο του 1975.

Με την πολιτική “Αλλαγή” και την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, το 1981, τέθηκε το αίτημα αναδιάρθρωσης της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Οι κοινότητες είχαν ολοκληρώσει τον κύκλο τους, τα χωριά συρρικνώθηκαν πληθυσμιακά λόγω μετανάστευσης, οικονομικοί πόροι δεν υπήρχαν, κατέληξαν να λειτουργούν ως τοπικοί διεκπεραιωτές κρατικής γραφειοκρατίας, αλληλογραφίας, έκδοσης πιστοποιητικών και ληξιαρχικών πράξεων. Η πλειοψηφία των κοινοτήτων ήταν πολύ μικρή, χωρίς πόρους και οικονομική αυτοτέλεια, καθιστώντας αυτές μη βιώσιμες. Η Ευρωπαϊκή αυτοδιοικητική πραγματικότητα, η ανάγκη

διαχείρισης ευρωπαϊκών κονδυλίων, η δημιουργία υπερ-τοπικών έργων υποδομής και η ενιαία ανάπτυξη του τόπου, απαιτούσε ισχυρούς ΟΤΑ με τεχνικές υπηρεσίες, στελέχη ικανά να διαχειριστούν τις προκλήσεις των καιρών, κάτι που οι μικρές κοινότητες αντικειμενικά δεν μπορούσαν να κάνουν και οι συνενώσεις ήταν μονόδρομος.

Οι διαδικασίες για εθελοντικές συνενώσεις ξεκίνησαν μέσα από ένα θεσμικό πλαίσιο εξοικείωσης με τους **Αναπτυξιακούς Συνδέσμους** ως πρώτο στάδιο. Με το Ν.1416/1984 (ΦΕΚ18/21.2.1984 τ.Α) έγινε τροποποίηση και συμπλήρωση διατάξεων στη νομοθεσία των ΟΤΑ, οι οποίες ενίσχυαν την αποκέντρωση και την αυτοδιοίκηση. Συγκεκριμένα με το άρθρο 23, δίνονταν η δυνατότητα δημιουργίας Αναπτυξιακών Συνδέσμων με απόφαση νομάρχη, ακόμα και χωρίς έγκριση όλων των κοινοτήτων ή δήμων που θα συμμετείχαν. Επίσης επιτρέπονταν η χρηματοδότηση από φορείς του Δημοσίου για αντιμετώπιση δαπανών λειτουργίας, αποδοχές προσωπικού, αλλά και εκτέλεση έργων.

Με το Ν.1622/1986 (ΦΕΚ 92/14.7.1986 τ.Α) έγινε νέος νόμος για την «*Τοπική Αυτοδιοίκηση – Περιφερειακή Ανάπτυξη και δημοκρατικό προγραμματισμό*», όπου δίνονταν πρόσθετες αρμοδιότητες στις νομαρχιακές αυτοδιοικήσεις.

Ο νομάρχης Καρδίτσας Μιχ. Χρυσοχοΐδης ήταν από τους πρώτους που αξιοποίησε το νομικό πλαίσιο και την 18/1/1988 ανακοίνωσε τη δημιουργία του **Αναπτυξιακού Συνδέσμου Κοινοτήτων Λίμνης Πλαστήρα** με συμμετοχή 14 παραλίμνιων κοινοτήτων, με έδρα το Μεσενικόλα. Ο Α.Σ. ήταν Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου με σκοπούς του δημοκρατικού προγραμματισμού, ήτοι ιεράρχηση αναγκών, κοινές προτεραιότητες και προγραμματισμός έργων ανάπτυξης ευρύτερα της Λίμνης Πλαστήρα, συνεργασία με το κράτος, άλλους φορείς, κ.α. Λίγο αργότερα ο Αναπτυξιακός Σύνδεσμος Κοινοτήτων Λίμνης Πλαστήρα αποτέλεσε την **10η Αναπτυξιακή Ενότητα του Νομού Καρδίτσας**, με την ίδια μορφή.

Στις εκλογές που έγιναν στις 20.2.1988, συγκροτήθηκε σε σώμα το πρώτο Δ.Σ. του Αναπτυξιακού Συνδέσμου Λίμνης Πλαστήρα, με πρόεδρο τον Γιώργο Ντόβολο (πρόεδρος Καρίτσας), αντιπρόεδρο τον Παντελή Δημητρίου (πρόεδρο Πεζούλας), μέλη τους πρόεδρους Β. Ζαρκάδα (Κερασιά), Γιάννη Συργκάνη (Μπελοκομίτη) Ηλία Μπόρλα (Καστανιά), Αλκιβιάδη Νικολάου (Μοσχάτο) και τους Κοινοτικούς Συμβούλους, Δημήτρη Μηλίτση (Μεσενικόλα), Στέφανο Κολοβό (Λαμπερό), Αναστάσιο Θέο (Κρυονέρι), Δημήτρη Κρομμύδα (Νεοχώρι), Δημήτρη Παΐση (Μορφοβούνι) και Χρίστο Ψαρογιώργο (Καρβασαρά), ενώ ως συμπράττων σύμβουλος συμμετείχε ο Κ. Τραχανής, πρόεδρος Καροπλεσίου, κοινότητα η οποία αν και δεν ήταν παραλίμνια εντάχθηκε στην αναπτυξιακή πρωτοβουλία. *Πηγή: «Νεβρόπολη», φ.119/2ος 1988*

Αξίζει να σημειωθεί ότι ακριβώς η ίδια διαδικασία ακολουθήθηκε για την ίδρυση του **Αναπτυξιακού Συνδέσμου Αγράφων** το Νοέμβριο 1988, προκειμένου να καλυφθούν και τα άλλα χωριά των Αγράφων. Έδρα ορίστηκε το Καλλιθήρο και συμμετείχαν οι κοινότητες Αμαράντου, Απιδιάς, Δαφνοσπηλιάς, Καλλιθήρου, Καταφυγίου, Μολόχας, Νεραΐδας, Παληουρίου και Ραχούλας. Ομοίως την ίδια χρονιά (1988) ιδρύονται και άλλοι αναπτυξι-

ακοί σύνδεσμοι, όπως της Μενελαΐδος με έδρα τον Κέδρο, Σελλάνων (Προάσιο), Ενιπέα (Ιτέα) Τιτανίου (Παλαμάς). Την επόμενη χρονιά (1989) ο Κάμπος (Σταυρός Καρδίτσας), ο Πάμισσος (Μαγούλα), Ιθώμης (Φανάρι) Κατάχλωρος (Λεοντάρι) Σοφάδων (Σοφάδες), το 1990 της Καρδίτσας (πόλη Καρδίτσα), το 1991 η Δυτική Αργιθέα (Ανθηρό), το 1992 οι Γόμφοι (Μουζάκι) και η Παναγιά η Σπηλιώτισσα με έδρα τα Πετρίλια. Η δημιουργία των Αναπτυξιακών συνδέσμων συνοδεύτηκε με οικονομικά κίνητρα μέσα από τα Ειδικά Αναπτυξιακά Προγράμματα Τοπικής Ανάπτυξης που υλοποιήθηκαν. Με τον τρόπο αυτό το Κράτος ενθάρρυνε τις εθελοντικές συνενώσεις, ωστόσο δεν υπήρξε καμία κοινότητα που να ήθελε να συνενωθεί, με εξαίρεση τα Καλυβάκια που συνενώθηκαν με τον Παλαμά.

Από τους Αναπτυξιακούς Συνδέσμους αυτός που ξεχώρισε πραγματικά ήταν της Λίμνης Πλαστήρα, διότι κατάφερε να παράξει σπουδαίο αναπτυξιακό έργο με την αξιοποίηση των προγραμμάτων ΕΑΠΤΑ Ι και ΕΑΠΤΑ ΙΙ, απορροφώντας περίπου 250.000.000 δραχμές, πόροι που επενδύθηκαν σε τουριστικές υποδομές (πλαζ, ξενώνες, κ.α.) οι οποίες αποτέλεσαν την στέρεα βάση της Τουριστικής Ανάπτυξης της Λίμνης Πλαστήρα.

Το 1996 οι Αναπτυξιακοί Σύνδεσμοι καταργούνται και στη θέση τους δημιουργούνται δεκατρία (13) Συμβούλια Περιοχής, μία ορθολογική χωροταξική πρόταση για τις μελλοντικές συνενώσεις που είχαν ήδη αποφασιστεί σε πολιτικό επίπεδο. Το “Σχέδιο Ιωάννης Καποδίστριας» που ακολούθησε με τις υποχρεωτικές συνενώσεις κοινότητων και σχηματισμό Δήμων στη θέση τους δημιούργησε 20 Δήμους στο Νομό Καρδίτσας.

Το 1997 για τη δύσκολη αυτή υπόθεση είχαν συσταθεί Νομαρχιακές Επιτροπές για να καταρτίσουν το νέο Αυτοδιοικητικό χάρτη της χώρας. Προτεραιότητα οι συνενώσεις με τις ελάχιστες δυνατές αντιδράσεις και το λιγότερο πολιτικό κόστος. Έτσι στην Καρδίτσα προτείνονται 19 Καποδιστριακοί Δήμοι, και επιπλέον ένας ιστορικός Δήμος στη Ρεντίνα Αγράφων. Με την εφαρμογή του προγράμματος «Καποδίστριας» (Ν. 2539/1997), στην περιοχή της Λίμνης Πλαστήρα δημιουργήθηκε:

Α) ο Δήμος Πλαστήρα με έδρα το Μορφοβούνι, ο οποίος προέκυψε από τη συνένωση των κοινοτήτων Μορφοβουνίου, Μεσενικόλα, Μοσχάτου, Κερασιάς και Λαμπερού. Πρώτος και μόνος δήμαρχος αυτά τα χρόνια ήταν ο κοινοτάρχης του Μορφοβουνίου κ. Δημήτρης Τσιαντής, ο οποίος το 1998 κέρδισε τις εκλογές και με αλληπάλληλες επανεκλογές ήταν δήμαρχος μέχρι 31/8/2019 και στον ενιαίο Δήμο Λίμνης Πλαστήρα.

Β) ο Δήμος Νεβρόπολης Αγράφων, με έδρα την Πεζούλα, ο οποίος περιλάμβανε τις κοινότητες Πεζούλας, Φυλακτής, Νεοχωρίου, Κρουονερίου, Μπελοκομίτη, Καρβασαρά και Καρίτσας Δολόπων. Πρώτος δήμαρχος ήταν ο μηχανικός Σωκράτης Κρομμύδας, ο οποίος εκλέχθηκε το 1998, τον διαδέχθηκε ο Φώτης Παπαντώνης, ο οποίος εκλέχθηκε δύο φορές.

Ο Δήμος Λίμνης Πλαστήρα προέκυψε από την ένωση των Δήμων Πλαστήρα και Νεβρόπολης Αγράφων, με το Πρόγραμμα Καλλικράτης (Ν.3852/2010), σημαντική διοικητική μεταρρύθμιση από τη μεταπολίτευση και μετά στην Τοπική Αυτοδιοίκηση. Από 1.034

πρωτοβάθμιους ΟΤΑ μειώθηκαν σε 332, μέσω υποχρεωτικών συγχωνεύσεων δήμων και κοινοτήτων, ενώ καταργήθηκαν 54 νομαρχιακές αυτοδιοικήσεις και αντικαταστάθηκαν από 13 αιρετές Περιφέρειες. Η εφαρμογή του ξεκίνησε την 1η Ιανουαρίου 2011, αφού προηγήθηκαν οι αυτοδιοικητικές εκλογές του Νοεμβρίου 2010.

Στην Καρδίτσα δημιουργήθηκαν 6 Δήμοι, ένας εξ' αυτών ο Δήμος Λίμνης Πλαστήρα αποτελούμενος από τους δύο Καποδιστριακούς Δήμους Πλαστήρα και Νευρόπολης, με έδρα του νέου Δήμου το Μορφοβούνι. Στις εκλογές του 2010, νικητής αναδείχθηκε ο κ. Δημήτρης Τσιαντής δήμαρχος Πλαστήρα (1999 – 2010), ο οποίος επανεκλέχθηκε το 2014 και ήταν δήμαρχος Λίμνης Πλαστήρα 2011 – 2019, οπότε έχασε τις δύο επόμενες εκλογές (2019 -2023) από τον Παναγιώτη Νάνο.

ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΟΤΑ ΣΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ

Παρακολούθησαμε συνοπτικά την ιστορική διαδρομή των κοινοτήτων από τα χρόνια της αυτονομίας των Αγράφων. Είδαμε τον κοινοτισμό, την κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία, το οργανωτικό και διοικητικό πλαίσιο των ΟΤΑ από τα πρώτα χρόνια του ελεύθερου βίου μέχρι των Δήμων όπως έφτασαν να λειτουργούν στις μέρες μας. Η ιστορική αναδρομή έχει νόημα να γνωρίζουμε από ποιο σημείο ξεκινήσαμε και πως φθάσαμε ως εδώ. Να εντοπίσουμε τα θετικά στοιχεία και να τα αξιοποιήσουμε αν έτσι αρμόζει στις συνθήκες της εποχής μας. Να επισημάνουμε τα αρνητικά για να διορθώσουμε τις δικές μας παθογένειες.

Όμως, αλήθεια, 200 χρόνια μετά την ίδρυση του νέου Ελληνικού Κράτους, την κατάργηση της αυτονομίας των Αγράφων, της απώλειας του Κοινοτισμού, έχει νόημα σήμερα να ασχολούμαστε με το θέμα αυτό; Στην εποχή της Παγκοσμιοποίησης και της Τεχνητής Νοημοσύνης, ποια αξία μπορεί να έχει ο Κοινοτισμός των Αγράφων, πόσο μάλλον όταν δεν συντρέχει καμία συνθήκη από εκείνες που την δημιούργησαν;

Η απάντηση είναι ότι το Μέλλον των τοπικών κοινωνιών βρίσκεται στη βαθύτερη ουσία του Κοινοτισμού των Αγράφων, τις αρχές και τις αξίες, οι οποίες οδηγούν με ασφάλεια στην Τοπική Διακυβέρνηση που τόσο ανάγκη έχει η Ελληνική Κοινωνία. Ένα μοντέλο αυτοδιοίκησης/αυτοδιαχείρισης το οποίο δημιουργήθηκε αιώνες πριν την ίδρυση των σημερινών κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι αυτόνομες κοινότητες λειτούργησαν με θαυμάσια αποτελέσματα σε προβιομηχανικές κοινωνίες. Πέτυχαν, ακριβώς διότι ήταν μικρές κοινότητες όπου όλοι είχαν την επωνυμία, την αξία τους, τις δυνατότητές τους. Δεν είχαν ιδέα από θεωρητικές προσεγγίσεις για παραδοσιακές μορφές κυβέρνησης και διοίκησης, ούτε είχαν ανάγκη ιδιαίτερων “διαδικασιών” και συνθηκών διαμόρφωσης πολιτικής και λήψης αποφάσεων, οικονομικών συντελεστών και θεωρητικές προσεγγίσεις για μετασχηματισμό της κοινωνικής πραγματικότητας και ανάδυση νέων μορφών τοπικής εξουσίας.

Οι άνθρωποι μπορεί να μην γνώριζαν ανάγνωση και γραφή, όμως είχαν διαβάσει καλά το μάθημα των συλλογικών αναγκών και αξιών. Είδαν ότι η συνένωση εργατικών χε-

ριών και υλικών πόρων εξασφαλίζουν τα αναγκαία δημόσια αγαθά και υποδομές που οι ίδιοι έπρεπε να δημιουργήσουν. Επένδυσαν στη συμμετοχή όλων, δεν έκαμαν διακρίσεις, αυτο-οργανώθηκαν στη βάση της ισότητας και της ισοτιμίας. Δόμησαν ένα αξιακό σύστημα που συνομιλούσε με την φιλοσοφία του Πρωταγόρα όπου πάνω από τους οικονομικούς και άλλους πόρους, είναι ο άνθρωπος. Έτσι έκαμαν σοφή διαχείριση ανθρώπινων δυνάμεων και φυσικών πόρων, προσπάθησαν να καλύψουν πρώτα τις συλλογικές ανάγκες, αλλά και να στηρίξουν οικογένειες που δεν είχαν τα προς το ζην. Έθεσαν στο κέντρο την Κοινότητα για την οποία όλοι είχαν ευθύνη να υπηρετήσουν με την προσωπική εργασία, η οποία κατείχε κεντρική θέση και λειτουργούσε ως παράλληλο “νόμισμα” στις μεταξύ των συναλλαγές. Επιπλέον θέσπισαν συνεργατικές και ανταλλακτικές πρακτικές, ακριβώς διότι υπήρχαν ισχυρές αξίες, σεβασμός της κοινής ταυτότητας και καταγωγής, τήρηση του άγραφου νόμου, διαρκής ανανέωση των σχέσεων εμπιστοσύνης και αλληλεγγύης. Ο κοινοτισμός προσπέρασε την “κυβέρνηση”, ακριβώς διότι λόγω της αυτονομίας δεν είχε κυβέρνηση, αλλά έφυγε ακόμα πιο μπροστά από την ίδια τη “Διακυβέρνηση” με την σημερινή έννοια του όρου, με την συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών να συνδιαμορφώνει κοινούς στόχους και πολιτικές που οι ίδιοι έθεταν και υπηρετούσαν.

Το μοντέλο του Κοινοτισμού με τον αξιακό του κόσμο έχουμε σήμερα όσο ποτέ άλλοτε ανάγκη. Οι σημερινοί ΟΤΑ αποτελούν μέρος της κρατικής οντότητας, λειτουργεί ως άλλο τοπικό υποκατάστημα ενός πελατειακού κράτους, το οποίο ακόμα δεν μπορεί να ξεπεράσει αντιλήψεις παρωχημένες. Σχοινοβατεί ανάμεσα στη διατήρηση του συγκεντρωτισμού, κρατά πόρους και αρμοδιότητες, εκχωρεί άλλες, διότι το Ευρωπαϊκό κεκτημένο επιβάλλει, σε κάθε περίπτωση κρατάει δεμένη την Αυτοδιοίκηση, τα όποια διαφορετικά θετικά παραδείγματα είναι η εξαίρεση και αποτελεί πρωτοβουλία δημάρχων και κοινωνιών.

Το στοίχημα σήμερα δεν είναι αν θα οργανώσουμε καλύτερα το νομικό, θεσμικό, οργανωτικό πλαίσιο των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Ούτε πως θα εξασφαλίσουμε περισσότερους πόρους, εξοπλισμό, προσωπικό και χρήματα από την κεντρική κυβέρνηση. Ούτε πως θα ισχυροποιήσουμε πολιτικά τις θέσεις και το ρόλο των δημάρχων και άλλων αιρετών, έναντι της κεντρικής εξουσίας που διαρκώς «μεταβιβάζει αρμοδιότητες στην Τοπική Αυτοδιοίκηση, χωρίς τους αναγκαίους οικονομικούς πόρους», όπως είναι το μόνιμα επαναλαμβανόμενο επιχείρημα και άλλοθι των αιρετών, όταν θέλουν να δικαιολογήσουν την αναποτελεσματικότητα. Αυτά είναι τα προφανή, ισχύουν αλλά και να διορθωθούν δεν λύνουν το πρόβλημα στην Αυτοδιοίκηση, διότι αποτελούν απλή διαχείριση.

Το διακύβευμα και η βαθύτερα κρυμμένη ουσία βρίσκεται στην αυτονομία της κοινωνίας, η οποία οφείλει να νοιώθει ελεύθερη από την όποια κεντρική ή τοπική εξουσία. Το στοίχημα που πρέπει να κερδίσουμε είναι να πιστέψουμε πρώτοι εμείς οι ίδιοι στην αξία του πολίτη ήτοι δημότη. Να αντιληφθούμε αυτό που οι Αγραφιώτες πρόγονοι είχαν συλλάβει πρώτοι, όταν ανέδειξαν τη σχέση **πολίτη/οπλίτη** και του έδωσαν τόπο να σταθεί για να κάνει συνειδητή μετάβαση στον **οπλίτη/πολίτη**, ακριβώς διότι είχαν ανάγκη κάθε ένοπλο

και δεν περίσσευε κανένας στον αγώνα για την Ελευθερία και αργότερα τη δημιουργία εθνικού κράτους. Στις μέρες μας το όπλο που οφείλουμε να πάρουμε στους ώμους μας λέγεται Ευθύνη. Συνεπώς **κάθε άτομο οφείλει να μετατραπεί σε ενεργό πολίτη και να αναλάβει την Ευθύνη που του αναλογεί.** Όποιος αντιλαμβάνεται το βάρος της Ευθύνης, όχι μόνο την αναλαμβάνει αλλά παραιτείται από τα δικαιώματα και δεν συνωστίζεται το ταμείο του Δήμου να εξαργυρώσει τις υπηρεσίες του απολαμβάνοντας τα σιτηρέσια. Απομακρύνεται συνειδητά, παραχωρώντας τη θέση του σε άλλον που έχει πραγματικά ανάγκη.

Εκείνος που θα βρεθεί στη θέση αυτή μετασχηματίζεται σε εθελοντή δημότη – ενεργό πολίτη και οπλίτη, με πίστη σε συλλογικές αξίες έτοιμο να θυσιάσει το χρόνο, τον κόπο, ακόμα και το χρήμα του για συλλογική και κοινωνική πρόοδο. Χωρίς την ψυχική επαφή της τοπικής διακυβέρνησης με τους δημότες / πολίτες – οπλίτες, η απόσταση θα παραμένει μεγάλη. Έτσι, η Αυτοδιοίκηση παραμένει ταυτισμένη με τις κρατικές υπηρεσίες που οφείλουν να εξ-υπηρετούν ατομικές ανάγκες ανωνύμων κατοίκων, οι οποίες έχουν μονίμως «υποχρέωση» να ικανοποιούν τον αυξανόμενο δικαιωματισμό κάθε ανικανοποίητου ατομικού ή συλλογικού εγωισμού.

Για να γίνει όμως η μετάβαση αυτή, πρέπει πρώτα εμείς οι αιρετοί με το ήθος και ύφος άσκησης της εξουσίας να πείσουμε ότι είμαστε πρώτα εμείς πολίτες – οπλίτες και όχι επαγγελματίες της πολιτικής και μισθοφόροι κομματικών σχηματισμών που για ίδιο όφελος πολεμάμε, ενίοτε και εκ του ασφαλούς. Να αποδείξουμε ότι δεν είμαστε **“κοτζαμπάσηδες”** οι οποίοι με νύχια και με δόντια κρατάνε την εξουσία, για ίδιο όφελος, εξαργυρώντας συνειδήσεις, εξοντώνοντας πολιτικά αντιπάλους, με χρήματα από τα υπέρογκα χαράτσια που φόρτωναν στις πλάτες των φορολογούμενων, ακριβώς διότι υπολόγιζαν το δικό τους κέρδος. Οι κοτζαμπάσηδες διαιώνιζαν την παρουσία τους, μερικές φορές το αξίωμα περνούσε από τον πατέρα στο γιό, μετά στον εγγονό. Δεν είναι τυχαίο που ο κοτζαμπάσης Τσολάκογλου στη Ρεντίνα των Νοτίων Αγράφων δεν στήριξε ποτέ επαναστατικό κίνημα, ούτε τυχαία ο Καραϊσκάκης έκαψε το πυργόσπιτό τους στα χρόνια της Επανάστασης του 1821 για να τον τιμωρήσει.

Ο κοινοτισμός των Αγράφων ξεπερνά την έννοια της αυτο-διοίκησης και συμπεριλαμβάνει το άπαν και το όλον της συλλογικής ζωής με τα ήθη και τα έθιμα, το άγραφο Δίκαιο, τη σχέση με τους ανθρώπους και τη Φύση, ακόμα και τον ίδιο το Θεό. Ετούτα δεν είναι έννοιες αφηρημένες, ούτε θεωρητική προσέγγιση, έχουν πρόσωπο και όνομα, έχουν ψυχή, αναπνέουν ακόμα και σήμερα, μέσα από τα πέτρινα σπίτια, τα γεφύρια, τις εκκλησίες, τα μοναστήρια, τα ιστορικά γεγονότα, τα τοπωνύμια, εν τέλη τους χορούς και τα δημοτικά τραγούδια που ακούγονται ακόμα σήμερα.

Είναι ο ανεκτίμητος περιβαλλοντικός πλούτος, το ιστορικό και πολιτιστικό απόθεμα των αιώνων, κληρονομιά βαριά και ηθικό χρέος όλων ημών των αληθινών απογόνων, που δεν πρέπει να φανούμε κατώτεροι των περιστάσεων. Δεν πρέπει να αποδειχθούμε ανίκανοι επίγονοι μιας αρχόντισσας γριάς, ανήμπορης πια να προστατευτεί, κι εμείς από την πί-

σω πόρτα να βγάζουμε τα ασημικά της στο σφυρί, τα αρχαία χρυσαφικά στους αργυραμοιβούς της εποχής μας.

Όλοι νομίζουν ότι η φτώχεια των επιγόνων είναι οικονομική, ότι η ανάπτυξη των Κοινοτήτων είναι πρωτίστως θέμα πόρων, μέγα λάθος. Στην πραγματικότητα είναι το βαθύτερο έλλειμμα της Γνώσης και ένδειας αξιών των εποχών μας, είναι το έλλειμμα της τοπικής και εθνικής συνείδησης, έτσι όπως έχουμε επενδύσει στο καταναλωτικό μοντέλο των αστικών κέντρων, υποβαθμίζοντας το Φυσικό Περιβάλλον και απαξιώνοντας τη ζωή στη Ύπαιθρο χώρα. Η ιστορικότητα των Αγράφων είναι η απάντηση αλλά και η σύνοψη μιας άλλης οπτικής θέασης του κοινοτισμού της περιοχής η οποία αποτελεί και πρόταση για την Τοπική Διακυβέρνηση του Μέλλοντος.

Ο Κοινοτισμός των Αγράφων εδράζονταν σε αξιακό σύστημα που αναγνώριζε προσωπικότητες, γνώριζε τις ιδιαίτερες ανάγκες και σέβονταν τον κάθε ένα, ακριβώς γι' αυτό και ο ίδιος σέβονταν το κοινωνικό σύνολο και υπάκουε στις αποφάσεις συμμετέχοντας χειρωνακτικά στις εργασίες, συνεισφέροντας με τις επαγγελματικές του γνώσεις, προσφέροντας από το υστέρημά του για το κοινό καλό, το οποίο αντιλαμβάνονταν ως συλλογική αλλά και προσωπική υπόθεση. Οι όποιες διαφορές πήγαζαν από τη διαφορετικότητα εισοδημάτων, τάξης, επαγγελματικών, οικογενειακών ή άλλων αντιθέσεων, όλες υποχωρούσαν μπροστά στις αξίες της εθνικής ταυτότητας και χριστιανικής πίστης. Απλός λαός, πλούχοντες και δημογέροντες, ισχυροί κάθε είδους, όλοι ενώνονται σηματοδοτώντας μία πολιτική και κοινωνική διαδρομή όπου όλοι υπηρετούν την Κοινότητα και μέσω αυτής την Πατρίδα και το Θεό. Οι φτωχοί διαθέτουν την προσωπική τους εργασία για την κατασκευή κοινόχρηστων έργων. Οι εύποροι χρηματοδοτούν ανάλογα με τον πλούτο τους έργα, όπως το φημισμένο “γεφύρι του Μάντζιαρη”, πλούχοντα από το Νεοχώρι Νευρόπολης, το οποίο κτίστηκε το 1679.

Ομοίως αμέτρητες είναι οι βρύσες σε όλα τα χωριά, ενδεικτικά αναφέρουμε προπολεμικά τις βρύσες “Βασιαρδάνη”, “Καρβούνη”, και “Βελέντζα” στο Μεσενικόλα, του 19ου αιώνα της “Γιαννιώτσας”, του “Χατζή” στο Μορφοβούνι, μέρος δωρεών που έφτασαν στις μέρες μας ως έργα – τεκμήρια ενός κοινοτισμού και έγνοιας όλων συχνά ανεξαρτήτως οικονομικής κατάστασης.

Αφήσαμε για το τέλος τη βρύση της “Πλιάκαινας” στο Μορφοβούνι, συγκινητικό έργο φτωχής χήρας στη μνήμη του συζύγου της Γιώργου Πλιάκου που σκοτώθηκε νιόπαντρος το 1940 στο Αλβανικό έπος, αφήνοντας την γυναίκα έγκυο και κοιλάρφανο το παιδί που πήρε το όνομά του.

Στην ίδια κατηγορία ανήκουν τα εικονοστάσια, ξωκλήσια και εκκλησιές αλλά και κάθε είδους δωρεές προς την Κοινότητα, μνημεία λαϊκής πίστης, αλλά και αγάπης προς την Κοινότητα, την οποία όλοι υπηρετούσαν ανεξαρτήτως οικονομικής θέσης και ισχύος.

Ο Πολιτισμός των Αγράφων εδράζονταν στην κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία, στον οποίο όλοι είχαν ρόλο και αναγνωρισμένη αξία. Ο προσδιορισμός “κοινωνική οικονομία” δεν ερμηνεύει μόνο την οικονομική αντίληψη για τις σχέσεις παραγωγής και ανα-διανομής των παραγόμενων αγαθών, αλλά ξεπερνά τον άνθρωπο και επεκτείνεται στο σύνολο των δραστηριοτήτων με μια άλλη αντίληψη και φιλοσοφία, όπου όλα είναι αξια σεβασμού από τον άνθρωπο που οργώνει με τα ζώα του, μέχρι τα “γεννήματα” των χωραφιών.

Για τους ανθρώπους της εποχής εκείνης δεν ήταν απλώς ζώα, αλλά «ζωντανά», μάλιστα τα ιπποζύγια και τα γαλακτοφόρα είχαν μικρό όνομα, όπως οι άνθρωποι το οποίο εκείνα “παραδόξως” αντιλαμβάνονταν και ανάλογα αντιδρούσαν. Το σπάσιμο της πρωτοχρονιάτικης κουλούρας στο κεφάλι των ζώων πριν το φαγητό, όπως η νυφιάτικη προβέ-ντα στο κεφάλι της νύφης δεν ήταν μια γραφική συνήθεια και λαϊκό έθιμο λαογραφικής αξίας, ήταν ιερός συμβολισμός και βαθύτατη αναγνώριση της συνεισφοράς των ζωντανών στη διατήρηση της οικογένειας. Έτσι, τα χωράφια παρήγαγαν «γεννήματα» όχι δημητριακά, ή αγροτικά “προϊόντα”. Γι’ αυτό δεν υπήρχαν εμπορεύματα, αλλά αγαθά, προσοχή, δεν πρόκειται για λεκτική διαφορά, αλλά φανερώνει ουσιαστική ψυχική επαφή με την Φύση και όσα αγαθά μας προσφέρει μαζί με το δικό μας τίμιο μόχθο και ιδρώτα ποτισμένα. Η παραπάνω κοινοτική αντίληψη, **αποτελεί βαθιά οικολογική προσέγγιση**, η οποία οδηγεί σε πολιτικές επιλογές με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά όπως αυτά της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας των Αγράφων.

Με τον όρο “αλληλέγγυα οικονομία” δεν περιγράφουμε απλά συνεργατικές μορφές μιας ανταλλακτικής σχέσης εργασίας και δανεισμού ειδών ή άλλων συντελεστών παραγωγής αγαθών. Ούτε περιορίζεται ο όρος στην κοινωνική βοήθεια και αλληλεγγύη σε ανθρώπους της ανάγκης, οι οποίοι έπρεπε να τύχουν μέριμνας και προστασίας από την Κοινότητα, πόσο μάλλον σε περίπτωση τραγικής απώλειας, ασθένειας ή κινδύνου επιβίωσης της οικογένειας. Ήταν η βαθύτερη ψυχική εγγύτητα των μελών της κοινότητας, η έγνοια των οποίων δεν ήταν περιστασιακή αλλά διαρκής και η κάλυψη των αναγκών προσωπική ευθύνη, από τον προσωπικό θηλασμό του μωρού της γειτόνισσας όταν η μάνα έπρεπε να λείψει στα χωράφια, μέχρι την “παρακαλιά” για εργασίες, συγκέντρωση ειδών και τροφίμων όταν κάποιος καταστρέφονταν λ.χ. από πυρκαγιά ή άλλη αιτία και έπρεπε να υπάρξει άμεση στεγαστική συνδρομή για αποκατάσταση.

Ολοκληρώνουμε την αναφορά με το Έθος, ως συλλογική έκφραση και συνείδηση και ενσυναίσθηση ταυτότητας, η οποία οφείλει βιωματικά να δομηθεί ως κοινό ήθος και έθιμο με αναγνωρίσιμη αξία και αντιληπτή σημασία. Εδώ, εκτός από την εκπαίδευση στο σχολείο, η Αυτοδιοίκηση μπορεί να παίξει σημαντικό ρόλο μέσα από τις διαγενεακές συναντήσεις, όπου οι μικροί θα μαθαίνουν στους μεγάλους λ.χ. ηλεκτρονικές εφαρμογές και οι μεγάλοι θα μιλάνε για την εποχή τους ή για τέχνες που χάθηκαν και οικιακές ασχολίες που λησμονήθηκαν, ή χορούς και τραγούδια που έπαψαν να ακούγονται.

Η Τοπική Διακυβέρνηση οφείλει να ενεργοποιήσει εθνικοτοπικούς Συλλόγους, πολιτιστικά και αθλητικά σωματεία, κάθε συλλογική έκφραση, να σχεδιάσουν μαζί κοινό πρόγραμμα δράσεων διάσωσης της βιοποικιλότητας ηθών και εθίμων, ανάδειξης της Τοπικής Ιστορίας, γενικά να μεριμνήσει για τον αξιακό κόσμο που χάνεται μαζί με τους εναπομείναντες ηλικιωμένους. Αν για το Φυσικό Περιβάλλον υπάρχει μια ευαισθητοποιημένη πραγματικότητα και αναγνωρισμένες εκπαιδευτικές και άλλες δράσεις, για το Ανθρωπογενές Περιβάλλον, τον Λαϊκό Πολιτισμό, τα Έθνη και τα Έθιμα του Τόπου μας που χάνονται, τότε θα ενδιαφερθούμε; Η μελλοντική μας ύπαρξη και η συνέχεια της εθνικής μας ταυτότητας και υπόστασης, δεν μπορεί να γίνει με όρους διεθνικούς και υιοθέτηση πολυπολιτισμικών χαρακτηριστικών ξένων προς την Ελληνική Παιδεία και ταυτότητα. Εκτός κι αν είναι επιλογή μας να μεταβληθούμε σε χώρα “Λωτοφάγων”, όπου η λήθη θα γίνει συνειδητή επιλογή και συμφωνηθεί η αφομοίωση από ισχυρότερους λαούς και χώρες.

Ως παράδειγμα αναφέρουμε τον πασχαλιάτικο Διπλό Χορό Αγράφων, ο οποίος δεν ήταν απλά ένας ιδιαίτερος θρησκευτικός χορός, αλλά η συμβολική ανάδειξη του Κοινοτισμού την Ανάσταση του Χριστού. Από το τελετουργικό εστιάζουμε στη διπλή ένωση των χορευτών με σταυρωτά χέρια που δήλωνε ότι όλοι είμαστε ένας για όλους και όλοι για έναν. Ταυτόχρονα όμως είναι και ελεύθεροι με το δίπλωμα και ξεδίπλωμα των χεριών των χο-

Διπλός χορός Αγράφων, πασχαλιάτικος χορός στο Μορφοβούνι, 2008.

ρευτών. Οι άνθρωποι ήταν πρόσωπα και προσωπικότητες, όχι αριθμοί. Είχαν ψυχικούς δεσμούς και συλλογικές αξίες τις οποίες υπηρετούσαν με στάση ζωής. Η Κοινωνία των Πολιτών ήταν τρόπος ζωής και όχι πολιτικός ή κοινωνικός στόχος προς διεκδίκηση. (αναλυτικά για το διπλό χορό σε άλλο άρθρο της παρούσης έκδοσης).

Οι τοπικές κοινωνίες εκφράζονταν όχι μόνο με λόγια αλλά με έργα και συμβολισμούς, με στάση ζωής, ήθη και έθιμα, άγραφους νόμους ενός Λαϊκού Πολιτισμού που όταν αναλυθούν αποκαλύπτεται το αληθινό μέγεθος μιας άλλης κοινωνικής πραγματικότητας. Φανερόνεται έτσι ένας ολόκληρος κόσμος αξιών, το μεγαλείο της ψυχικής ένωσης και ταύτισης με την συλλογική πορεία των μικρών κοινωνιών και τις τύχες του έθνους, με τις οποίες ταυτίζονταν ψυχικά κάθε φορά, γι' αυτό οι οπλίτες/πολίτες δεν έλειψαν ποτέ από κανένα επαναστατικό προσκλητήριο. Για τους Αγραφιώτες οι λέξεις Ελευθερία ή Θάνατος δεν ήταν σύνθημα, αλλά στάση ζωής και συνειδητή επιλογή.

Αντί επιλόγου

Επιχειρήσαμε να ιχνηλατήσουμε μία αθέατη πτυχή του αυτοδιοίκητου των Αγράφων. Να επι-κοινωνήσουμε με ένα αξιακό κόσμο που γέννησε κάτι μοναδικό, τον Κοινοτισμό, αληθινά πλούσιο μέσα στην ένδεια πόρων, αλλά με πλεονάσματα πρωτίστως ηθικά και ψυχικά, δευτερευόντως πολιτικά και ιδεολογικά. Η αληθινή ελευθερία των πολιτών/οπλιτών ξεκινά από την συνείδηση της αυτονομίας από κάθε είδους εξάρτηση. Η βαθύτερη αυτογνωσία έρχεται μέσα από την διαδικασία ενός “οίκαδε νόστου” για την καταγωγική των Ελλήνων Πατρίδα, η οποία εδράζεται στην Ελληνική Γλώσσα, την διαχρονική Παιδεία, την Ιστορία και τον Πολιτισμό. Στοιχεία τα οποία δεν εγκλωβίζονται σε αριθμούς και γεωγραφικές συντεταγμένες, ακριβώς επειδή είναι Οικουμενικές αξίες και γι' αυτό πανανθρώπινες. Το αποτέλεσμα αυτό δεν θα το φέρει κανείς άλλος από την ίδια την τοπική κοινωνία, η οποία χωρίς Τοπική Διακυβέρνηση δεν μπορεί να πάει μακριά.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

- Αλεξάκης Δ. Χριστόφορος, Άγραφα – Ιστορία, Γεωγραφία, Μνημεία, Αθήνα 2013, κυρίως σελ. 71 – 87.
- Αντωνίου Ηλ. Αντώνης, “Ιστορική αναδρομή της τοπικής αυτοδιοίκησης στην Ελλάδα, αλλά και στο νομό Καρδίτσας”, “Καρδίτσιώτικα Χρονικά”, τόμ. 3, σελ. 165 – 198, Καρδίτσα, 1997.
- Αρσενίου Λ., Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία, εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα 1984, σελ. 60 -63.
- Αγγελής Δημ. Η «απιστία» εξέγερση των ορθοδόξων χριστιανών της Καρδίτσας κατά των Οθωμανών και η απελευθέρωση του Φαναρίου (1404-1423), “Ιστορία” τ.8, σελ. 37.
- Γαλανούλης Αλέξης, ΘΗΜ 50 τόμος (2006) «Η αγορά του τσιφλικιού της Ράζιας από τους Μορφοβουνιώτες το 1920» (σελ.193-208)
- Γκόλιας Μάρκ. “Ιστορία της Ευρυτανίας στους Νεότερους χρόνους (1393 – 1821)”, εκδ. Πορεία, Αθήνα 1999, σελ. 117 – 133.
- Γριβέλλας Λ. “Παραλειπόμενα της Θεσσαλικής Ιστορίας”, για το Συμβούλιο των Αγράφων, σελ.76 εκδ. “Φάος” Καρδίτσα 2026.

- Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, <http://boeotia.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=12995> Εγχειρίδιο Τοπικής Ιστορίας, συγγρ. Γριβέλλας – Καραφύλλης – Μαγούπουλος, έκδ. Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Καρδίτσας, 1997
- Θεολόγης Θωμάς, “Τ’ Άγραφα ανεξίτηλα γραμμένα”, Εκδόσεις Ρήσος, Αθήνα, 2016
- “Ιστόρηση” Επιθεώρηση Τοπικής Ιστορίας, τ.7 αφιέρωμα “Άγραφα – Τόπος Μετοικεσιών” том. 8 αφιέρωμα στην ιστορία των θρησκευτικών μνημείων, том. 9 αφιέρωμα στην Παιδεία.
- Καραφύλλης Νίκος, “Οι Αγραφιώτες “Σκούρτα” στη Θεσσαλονίκη την περίοδο της Τουρκοκρατίας, Καρδίτσιώτικα Χρονικά, том viii, Σελ. 93 – 101, Καρδίτσα 2005.
- Νάννος Π. “Άτυπες συνεταιριστικές μορφές και ήθη, για την κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία των Αγράφων” Ιστόρηση τ.7/2024. σελ. 187.
- “Νεβρόπολη” μηνιαία εφημερίδα της Ένωσης Μεσσηνολιτών Αθήνας, φ.119/2ος 1988
- Νημάς Θεόδωρος, “Η οθωμανική απογραφή του 1454/55 στο Σαντζάκι Τρικάλων (Θεσσαλία - Πιερία - Ευρυτανία - Ναυπακτία - Δυτ. Φωκίδα και άλλα όμορα) Ονόματα κατοίκων, κτηνοτροφία, γεωργική παραγωγή, φόροι κ.ά”, έκδοση του Φ.Ι.ΛΟ.Σ. και του Εκδ. Οίκου Κ. & Μ. Σταμούλη Θεσσαλονίκη 2024.
- Παϊσης Κ. “Η καταστροφή της Καρδίτσας απο τον Σκόνδρα πασά στα 1823 – τρεις ενθυμήσεις απο το μοναστήρι της Παναγίας της Πελεκητής”, Καρδίτσιώτικα Χρονικά, том viii, Σελ. 133 – 141, Καρδίτσα 2005.
- Σδρόλια Σ., «Συμβολή στην ιστορία του Φαναρίου Καρδίτσας, 1289-1453», Θεσσαλικό Ημερολόγιο, τ. 12.
- Σκιαδάς Ελευθέριος, “Τίτλος, Ιστορικό διάγραμμα των Δήμων και Κοινοτήτων της Ελλάδας 1833-1912: Σχηματισμός-σύσταση-εξέλιξη-πληθυσμός-εμβλήματα”, έκδοση Υπ. Εσωτερικών Τ.Ε.Δ.Κ.Α, 1993.
- Σύλλογος Μορφοβουνιωτών Καρδίτσας - Νάννος Π. “Αναβίωση εθίμου Διπλός Χορός Αγράφων”, ειδική έκδοση βιβλίου και 2πλού CD με καταγραφές δημοτικών τραγουδιών του εθίμου, (καταγραφή – έρευνα, κείμενα, οργάνωση Χορωδίας από κατοίκους του Μορφοβουνίου, υπεύθυνος έκδοσης Παναγιώτης Νάννος), Καρδίτσα 2006,
- Στάθης Δ, “Οι Δήμοι και οι δήμαρχοι του Ν.Καρδίτσας, 1883 – 1914”, Καρδίτσιώτικα Χρονικά, том viii, Σελ. 171 – 177, Καρδίτσα 2005.
- Τσοποτός Κ.Δ., Γη και Γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την τουρκοκρατίαν, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1984.ΦΕΚ, διάφορα όπως μνημονεύονται αναλυτικά, σε ψηφιακή μορφή διαθέσιμα από την ιστοσελίδα του Ε.Τ.
- Φωριέλ том. I, 204

Τοπική Αυτοδιοίκηση και λαϊκή αυτοοργάνωση.

Μία συνοπτική αποτίμηση της ιστορικής της εξέλιξης στη νεότερη Ελλάδα.

Αντώνης Α. Αντωνίου,

Οικονομολόγος Διδάκτωρ Οικονομικής Ιστορίας Πανεπιστημίου Paris 1 - Sorbonne

Στο παρόν κείμενο επιχειρείται να δοθεί, μια ιδιαίτερα συνοπτική και αναγκαστικά ελλιπτική περιγραφή της ιστορικής εξέλιξης του θεσμού της αυτοδιοίκησης καθώς και της λαϊκής αυτοοργάνωσης στην νεότερη Ελλάδα. Ο χώρος της τοπικής αυτοδιοίκησης ήταν και είναι χώρος συγκρουσιακών συμφερόντων μεταξύ πολιτικο-επαγγελματικών ομάδων και ευρύτερων κοινωνικών, εθνικών και διεθνών ανακατατάξεων. Η ιστορία των θεσμικών μεταρρυθμίσεων της τοπικής αυτοδιοίκησης από την επανάσταση του 1821 μέχρι και σήμερα, είναι μεταξύ των άλλων και μια ιστορία αντίρροπων δυνάμεων μεταξύ συγκεντρωτισμού και αποκέντρωσης.

Μετά την Οθωμανική κατάκτηση, η τεράστια αυτοκρατορία αρκούσαν στην επιβολή του λεηλατικού της ρόλου και οι τοπικές κοινωνίες υπήρχαν γι' αυτήν κυρίως σαν τροφодότης του φοροδοτικού μηχανισμού της. Η Οθωμανική Επικράτεια διαιρούνταν στα βιλαέτια ή γιιαλέτια. Το κάθε βιλαέτι αποτελούνταν από τα σαντζάκια. Το κάθε σαντζάκι αποτελούνταν από τους καζάδες και οι καζάδες με την σειρά τους αποτελούνταν από τις κοινότητες. Το βιλαέτι της Ρούμελης περιελάμβανε τη Θεσσαλία, την Ήπειρο, τη Θράκη, την Αλβανία, τη Βουλγαρία και τη Μακεδονία.

Τα βιλαέτια, χωρίζονταν σε σαντζάκια και η Θεσσαλία υπήρξε σαντζάκι. Η κεντρική διοίκηση όριζε τους φόρους. Το καθορισμένο από το φοροεισπράκτορα ποσό κατένεμαν στους κατοίκους των κοινοτήτων, οι προεστοί ή κοτζαμπάηδες. Στο μοίρασμα των φορολογικών βαρών έπρεπε κανονικά να λαμβάνουν υπόψη την οικογενειακή κατάσταση και την οικονομική δυνατότητα των συγχωριανών τους. Στα χρόνια της τουρκοκρατίας, βασικός μηχανισμός της τοπικής διοίκησης, υπήρξε η κοινότητα. Μια κοινότητα περιλάμβανε έναν ή περισσότερους οικισμούς και είχε την ευθύνη κυρίως της πληρωμής των φόρων. Οι κοινότητες των ραγιάδων αυτοοργανώνονταν και σε πολλές περιπτώσεις, εμφάνισαν αξιόλογη δραστηριότητα. Πολλές ελληνικές κοινότητες αναπτύχθηκαν σημαντικά και προχώρησαν στην ανάπτυξη οικονομικών και εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων και συνέβαλαν στην ενίσχυση, διαμόρφωση και διατήρηση της εθνικής συνείδησης.

Οι «χριστιανικές κοινότητες» ήταν ισχυροί οργανισμοί και η κοινοτική τους ζωή είχε σαν βάση, το εθιμικό δίκαιο. Οι τοπικοί άρχοντες αναφέρονταν ως γέροντες, δημογέροντες, άρχοντες, προεστοί, επίτροποι και στα τουρκικά κοτζαμπάηδες. Κάθε χωριό και πόλη είχε τους δικούς του προεστούς. Ο προεστός, κρατούσε την σφραγίδα της κοινότητας, είχε διοικητικές και δικαστικές δικαιοδοσίες και εισέπραττε τους φόρους από τα μέλη της κοινότητας, τους οποίους παρέδιδε στην οθωμανική διοίκηση. Οι περισσότεροι προέρχονταν από εύπορες οικογένειες, εκλέγονταν από το λαό σε κοινή συνέλευση, συνήθως για

έναν χρόνο και σπάνια για δύο ή και περισσότερα. Σε ορισμένα νησιά όπως στην Ύδρα και τις Σπέτσες το εκλογικό δικαίωμα περιοριζόταν στους πλοιοκτήτες και τους πλοιάρχους οι οποίοι αποτελούσαν και το κυρίαρχο στρώμα στην κυρίως φορολογούμενη δραστηριότητα. Προεστός, μπορούσε να εκλεγεί οποιοσδήποτε και πολλές φορές καταξινόνταν στον ρόλο τους και παρέμεναν ισόβιοι. Η εκλογή επικυρωνόταν από τους Τούρκους. Οι δημογέροντες εκπροσωπούσαν τους κατοίκους της κοινότητας τους. Είχαν αστυνομικά καθήκοντα, συνέτασσαν τους φορολογικούς καταλόγους και εισέπρατταν τους φόρους, τους οποίους μετά παρέδιδαν στους ανώτερους ιεραρχικά Οθωμανούς εισπράκτορες. Η κατανομή των φορολογικών βαρών, επέφερε πολλές φορές διαιρέσεις και σκληρές συγκρούσεις στο εσωτερικό των κοινοτήτων. Στην Οθωμανική αυτοκρατορία οι φόροι ενοικιάζονταν και υπενοικιάζονταν. Αν ο προεστός ήταν και ενοικιαστής των φόρων ή δανειστής της κοινότητας, για να μπορέσει να αντιμετωπίσει τις φορολογικές της υποχρεώσεις, η εξουσία του ήταν πλέον ιδιαίτερα ισχυρή και συνήθως πολύ πιεστική. Οι προεστοί είχαν επίσης και περιορισμένη δικαστική εξουσία και πολλές φορές δικάζαν κτηματικές και άλλες διαφορές ανάμεσα στους κατοίκους της κοινότητας με βάση τα ήθη και έθιμα του τόπου. Επέλυαν και θέματα οικογενειακού δικαίου. Ανελάμβαναν την ευθύνη για τα κοινωφελούς χαρακτήρα έργα και μερμνούσαν για την ανέγερση και συντήρηση ναών και σχολικών κτιρίων. Το κτίριο όπου συνεδρίαζαν οι δημογέροντες ονομαζόταν δημογεροντείο. Πολλές κοινότητες κατ'άφεραν για διάφορους λόγους να αποσπάσουν από το σουλτάνο το «κοινοτικό προνόμιο». Σε αυτή την περίπτωση πλήρωναν λιγότερους φόρους και γλίτωναν από ποικίλες καταπιέσεις. Οι δημογέροντες, απέκτησαν σιγά-σιγά σημαντική δύναμη, η οποία παρά τις καταχρήσεις που παρουσιάστηκαν, ήταν σωστική, γιατί περιορίστηκε η τουρκική επέμβαση στις υποθέσεις του πληθυσμού. Παρά τον συντηρητισμό, που τους διέκρινε και το γεγονός ότι πολλές φορές ήταν έρμαια τοπικών και γενικότερων φατριαστικών παθών και συμφερόντων αποτέλεσαν, την πολιτική ηγεσία που ήταν απαραίτητη στα πρώτα βήματα της επανάστασης του 1821¹. Στην ψηφοφορία για την εκλογή των προεστών, συμμετείχαν οι ενήλικοι αυτόχθονες φορολογικά ενήμεροι άντρες, ενώ πολλές φορές εφαρμοζόταν και οικονομικά κριτήρια στον καθορισμό των εχόντων δικαίωμα «εκλέγειν». Η εσωτερική ιεραρχία των γενών σε πολλά χωριά ήταν εμφανής στην συγκρότηση των κοινοτήτων.

Στην ύστερη τουρκοκρατία, σε πολλά σημεία, η ανάπτυξη διαφόρων μορφών οικονομικής δραστηριότητας, όπως στα Μαντεμοχώρια, στα Ζαγοροχώρια και στα Αμπελάκια συνέβαλε στην εμφάνιση, συνεργατικών μορφών κοινοτισμού. Γενικά πάντως, μπορεί βάσιμα να ισχυριστεί κάποιος, ότι ο θεσμός των κοινοτήτων δεν ήταν ομοιογενής και συνήθως κινούνταν με βάση συντηρητικά πρότυπα, αλλά ανέδειξε και αυθεντίες οι οποίοι αναδείχτηκαν σε άλλους ευρύτερους ρόλους κατά και μετά την επανάσταση του 1821.²

1. Ασδραχάς Σπύρος, *Ελληνική οικονομική ιστορία 1Ε'-1Θ' αιώνας*, Αθήνα 2003. Πανταζόπουλου Ν., *Ο ελληνικός κοινοτισμός και η νεοελληνική κοινοτική παράδοση*, Παρουσία, 1993.

2. Λιάτα Ευτυχία, «Οι κοινότητες. Ένας θεσμός με πολλές όψεις», Β. Παναγιωτόπουλος (επ.), *Ιστορία του Νέου*

Ο Ρήγας Φεραίος, στο πολίτευμά του αντιλαμβάνεται την αναγκαιότητα της δημοκρατικής διοίκησης, όταν θα έχει επιτευχθεί η ανεξαρτησία. Χωρίζει την επικράτεια σε Πλάσες όπου Πλάσα, είναι η ένωση 10 έως 15 χωριών. Οι διοικητές, εκλέγονται από τις συνελεύσεις των κατοίκων και οι συνεδριάσεις των διοικητικών σωμάτων είναι δημόσιες. Η διάρθρωση στην περιφερειακή και τοπική αυτοδιοίκηση που επιλέγει ο Ρήγας, θέτει τα θεμέλια για μια πιο αποκεντρωμένη δημοκρατική και αυτόνομη αυτοδιοίκηση.

Κατά την επανάσταση του 1821, από την πρώτη κιόλας Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου, υπήρξε πρόνοια για την λειτουργία των επαρχιών και προβλέφθηκε η εκλογή των Παραστατών. Ο θεσμός των τοπικών διοικήσεων, είχε δύο κυρίως στόχους. Ο πρώτος στόχος, είναι η συνέχιση του θεσμού των κοινοτήτων, έτσι ώστε να μη θιγούν οι εξουσίες των προεστών. Ο δεύτερος στόχος, είναι η ενίσχυση του επαναστατικού αγώνα από ένα πλέγμα διοικητικών και στρατιωτικών δραστηριοτήτων, τα οποία αναπτυσσόταν σε τοπικό επίπεδο. Δημιουργήθηκαν στην Πελοπόννησο η «Μεσσηνιακή Γερουσία» και οι «Εφορείες» ή «Επαρχιακές Δημογεροντίες», που αντικατέστησαν την τουρκική εξουσία και ενίσχυσαν την επανάσταση. Με πρωτοβουλία του Αλ. Μαυροκορδάτου τον Νοέμβριο του 1821, ιδρύθηκε ο «Οργανισμός Δυτικής Ελλάδος» και αργότερα η «Περιφερειακή Διοίκηση Ανατολικής Ελλάδος». Με τον «Οργανισμό της Πελοποννησιακής Γερουσίας», τη διοίκηση του χωριού ανέλαβαν ένας μέχρι πέντε έφοροι και εφαρμόστηκαν τοπικά συντάγματα και θεσμοί, που βασίστηκαν στην τοπική παράδοση. Στις 12 Απριλίου 1822, ιδρύθηκε ο πρώτος οργανισμός των Ελληνικών Επαρχιών, που περιελάμβανε σαν πρώτο βαθμό τοπικής αυτοδιοίκησης τις κωμοπόλεις και τα χωριά σαν περιφερειακές μονάδες. Για την διοίκησή τους, προβλέπονταν ένα τριμελές όργανο, η δημογεροντία, που αποτελούνταν από τρία μέλη και εκλέγονταν από τους κατοίκους της κοινότητας. Η ανάθεση όμως της διοίκησης της επαρχίας στην οποία ανήκουν αυτές οι περιφερειακές μονάδες, δίνεται σε καθαρά κρατικό όργανο, που αργότερα θα οδηγήσει στην κατάργηση των αιρετών διοικητών. Αυτή είναι μια σημαντική αλλαγή σε σχέση με το προηγούμενο καθεστώς των κοινοτήτων. Η συγκεντρωτική αυτή επιλογή, προκρίθηκε με το επιχείρημα των αναγκών, για μια πιο οργανωμένη διοίκηση σε συνθήκες επανάστασης. Στις 30 Μαρτίου 1823, καταργούνται τα τοπικά συντάγματα Πελοποννήσου και Στερεάς Ελλάδας. Κατά την επανάσταση, όμως, διαφάνηκε έντονα το τοπικιστικό πνεύμα. Ορισμένες φορές οι τοπικισμοί στάθηκαν εμπόδιο στην προσπάθεια δημιουργίας, μετά την επανάσταση του 1821, ενός ενιαίου και συμπαγούς εθνικού κράτους. Οι έντονες τοπικιστικές αντιπαραθέσεις της εποχής, έπαιξαν αρνητικό ρόλο και στην καταξίωση των αυτοδιοικητικών θεσμών.

Το 1828 ο Ιωάννης Καποδίστριας, οργάνωσε τις κοινοτικές και επαρχιακές δημογεροντίες σε ένα συγκεντρωτικό πρότυπο, αφού εκτιμούσε ότι το αυτόνομο κράτος θα έπρεπε να διοικηθεί από μία ισχυρή κεντρική εξουσία μέχρι να μπορέσουν να εξελιχθούν οι θεσμοί. Δημιουργήθηκε το σύστημα διοίκησης έκτακτων επιτροπών. Η ελληνική επικράτεια

Ελληνισμός, 1770-2000, τ. Β' Αθήνα 2003, 309-324.

διαρέθηκε σε επτά τμήματα και το κάθε τμήμα είχε περισσότερες από μία επαρχίες. Η διαίρεση της κάθε επαρχίας γινόταν, σε πόλεις-κωμοπόλεις και χωριά. Οι αυτοδιοικούμενες μέχρι τότε κοινότητες, γινόταν παραρτήματα της κεντρικής διοίκησης και διόριζε τους κυβερνητικούς επιτρόπους οι οποίοι ασκούσαν την τοπική διοίκηση.

Το σύγχρονο ελληνικό κράτος από την εποχή του Καποδίστρια μέχρι σήμερα, στήριξε την ισχύ του στον συγκεντρωτισμό και στον στενό έλεγχο και επιβολή στους αυτοδιοικητικούς θεσμούς. Στόχος υπήρξε, η μετατροπή τους σε υπάκουες προεκτάσεις του κεντρικού κρατικού μηχανισμού. Το 1833, με την έλευση των Βαυαρών στην Ελλάδα καταργήθηκαν οι κοινοτικές και επαρχιακές δημογεροντίες και καθιερώθηκε ο θεσμός του δήμου. Το βασικό πλαίσιο δημιουργήθηκε από τον βαυαρό πανεπιστημιακό και νομικό Maurer και προέβλεπε ένα συλλογικό όργανο βουλευόμενο, όπως τα τοπικά συμβούλια και τον δήμαρχο, σε ρόλο μονοπρόσωπου εκτελεστικού οργάνου. Ο Maurer στο σχεδιασμό του διατάγματος επηρεάζεται σαφώς από τον διανοητή Alexis de Toqueville και από τους βαυαρικούς διοικητικούς θεσμούς, οι οποίοι με τη σειρά τους βασίστηκαν στο γαλλικό διοικητικό μοντέλο που εφαρμόστηκε στη Βαυαρία μετά την κατάληψή της από τον Ναπολέοντα. Τα καθήκοντα του δημάρχου, ταιριάζουν με αυτά των κοτζαμπάσηδων, αφού αναλαμβάνει εκτεταμένες αρμοδιότητες σε θέματα διοικητικά, αστυνομικά, ληξιαρχικά, εκλογικά, στρατολογικά, φορολογικά, κλπ. Ο δήμαρχος όμως, αποτελεί μονοπρόσωπη κορύφωση της τοπικής εξουσίας, η οποία δεν υπήρχε την περίοδο των προεστών, οπότε ο προεστός ανέλαμβανε συγκεκριμένα καθήκοντα και αποστολές, στα πλαίσια μιας συλλογικής λειτουργίας. Βασικός σκοπός αυτών των αλλαγών, οι οποίες γίνονταν στο όνομα της πολιτικής και εθνικής ενότητας, ήταν η απομάκρυνση του λαού από την εξουσία. Βαθμιαία, η δύναμη της δημοτικής εξουσίας συγκεντρώθηκε στο δήμαρχο και οι εξουσίες του δημοτικού συμβουλίου εξαφανίστηκαν. Το αίτημα της μη δικαίωσης του αγώνα του 1821 είναι διάχυτο και στα 1843 ο Μακρυγιάννης αναφέρει: «... ήμουν πρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου. Μαζώνεται όλο το Συμβούλιο και φκειάνομεν ένα ψήφισμα και λέγαμεν μ' αυτόν τον τρόπον δεν διοικιώμαστε, με το "έτσι θέλω" του κάθε ενού, θέλομεν νόμους κατά τους αγώνες μας και θυσίες μας».

Το μικρό βασίλειο χωρίστηκε σε δέκα νομούς και σε επαρχίες. Οι δήμοι υπάγονταν σε 47 επαρχίες και οι επαρχίες σε 10 νομαρχίες. Οι νομάρχες διορίζονταν από το Υπουργείο Εσωτερικών. Οι δήμοι είχαν αρκετές αρμοδιότητες, με κυριότερες: την στοιχειώδη εκπαίδευση (απ' όπου και «δημοτικά» σχολεία), την αστυνόμευση και την στρατολόγηση. Τα δημοτικά συμβούλια εκλέγονταν από τους δημότες, αλλά ο δήμαρχος επιλεγόταν από τον νομάρχη, από κατάλογο υποψηφίων που συνέντασε το δημοτικό συμβούλιο. Κατά την συνταγματική περίοδο της βασιλείας του Όθωνα, η μοναρχία με την στήριξη των διορισμένων από αυτήν δημάρχων προσπαθούσε να ενισχύσει την εκλογή αρεστών στην μοναρχία βουλευτών. Οι δήμοι έπρεπε να έχουν τριακόσιους τουλάχιστον κατοίκους και προέκυψαν από την συγχώνευση των κοινοτήτων των χωριών. Με αυτό τον τρόπο δημιουργήθηκαν 750 δήμοι, οι οποίοι το 1840 με νέο νόμο, περιορίστηκαν σε 250. Δεν ήταν όλοι ισότιμοι

αλλά ανάλογα με τον πληθυσμό τους υπήρχαν δήμοι πρώτης, δεύτερας και τρίτης τάξεως. Το 1836, καταργήθηκαν οι νομοί και η χώρα διαιρέθηκε σε 30 διοικήσεις και σε 19 υποδιοικήσεις. Επανήλθαν όμως το 1845, με τη διαφορά ότι οι επαρχίες αυξήθηκαν σε 49.

Επί Χαριλάου Τρικούπη, επιδιώχθηκε για πρώτη φορά, η δημιουργία τοπικής αυτοδιοίκησης δευτέρου βαθμού. Τα σχετικά νομοσχέδια δεν προωθήθηκαν στην Βουλή μέχρι το 1887, οπότε θεσμοθετήθηκαν τα νομαρχιακά συμβούλια.

Το 1909 και το κίνημα στο Γουδί, αποτελούν το πολιτικό σημείο καμπής που σηματοδοτεί αλλαγές στο πολιτικό σύστημα και στον τρόπο λειτουργίας των δήμων και των κοινοτήτων και ο Βενιζέλος στην πρώτη του πολιτική εμφάνιση στην Ελλάδα, μίλησε για την ανόρθωση στο «σύστημα δημοτικών στηριζόμενον επί δήμου, ο οποίος... απέβη... εις όργανον καταδυναστεύσεως εις τας χείρας των φατριών». Το 1912, η κυβέρνηση Ελευθερίου Βενιζέλου επαναφέρει τις κοινότητες με όριο πληθυσμού τους 300 κατοίκους για κάθε κοινότητα και διατηρεί τους δήμους στις πρωτεύουσες των νομών και τις πόλεις άνω των 10.000 κατοίκων. Πρόκειται για την ριζικότερη προσπάθεια αναμόρφωσης του αυτοδιοικητικού συστήματος. Στόχος ήταν, να μειωθεί η πολιτική επιρροή περίπου 440 δημάρχων και να απομειωθεί η στενή κομματική τους συνεργασία με τους βουλευτές, που εμπόδιζε την προσπάθεια εκσυγχρονισμού του πολιτικού και διοικητικού συστήματος της χώρας και την αντιμετώπιση των τοπικιστικών συντηρητικών δυνάμεων.³ Οι χιλιάδες κοινότητες, που δημιουργήθηκαν, ήταν μικρές, θνησιγενείς και χωρίς πόρους και κατέληξαν να έχουν ένα ασήμαντο ρόλο, κυρίως, σαν τοπικά παραρτήματα της κρατικής γραφειοκρατίας αντί να αποτελούν δυναμικούς μηχανισμούς οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης και προόδου. Το 1934, οι γυναίκες ψήφισαν για πρώτη φορά στις δημοτικές εκλογές, αλλά σε περιορισμένη κλίμακα, αφού το εκλογικό δικαίωμα δόθηκε μόνο σε όσες είχαν συμπληρώσει τα 30 χρόνια και γνώριζαν ανάγνωση και γραφή.

Η αύξηση του αριθμού των κοινοτήτων και κυρίως οι μεταβολές στην διαχείριση της τοπικής φορολογίας με την πλήρη, σχεδόν, στήριξη στον κρατικό προϋπολογισμό για την διεκπεραίωση του έργου τους, οδήγησε τους ΟΤΑ σε μεγαλύτερη εξάρτηση από τον κρατικό μηχανισμό. Μεγαλύτερη απώλεια αρμοδιοτήτων, είναι η απώλεια της δημοτικής εκπαίδευσης. Πολιτικές εξελίξεις, όπως η μεταξική δικτατορία, ο εμφύλιος και η δικτατορία διατήρησαν το συγκεντρωτικό κράτος και μια τοπική αυτοδιοίκηση παράρτημα του κρατικού μηχανισμού. Η αστυφιλία και συνακόλουθα ο γερασμένος πληθυσμός της υπαίθρου και το αναποτελεσματικό και αντιπαραγωγικό πολιτικό σύστημα, επέτειναν τις αγκυλώσεις γύρω από τον θεσμό της αυτοδιοίκησης. Η βασική δομή της πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης παρέμεινε γενικά σταθερή μέχρι τα τέλη του εικοστού αιώνα, οπότε με την μεταρρύθμιση γνωστή ως “πρόγραμμα Καποδίστρια” οι κοινότητες συνενώθηκαν σε δήμους. Κατά την τελευταία εικοσαετία του εικοστού αιώνα, στα πλαίσια του εκσυγχρονιστικού εγχειρήματος και των νέων προτεραιοτήτων που επέβαλλε η ένταξη στην ΟΝΕ, εκτός από τον

3. Φύλλο Εφημερίδος της Κυβερνήσεως τ. Α', αρ. 58 της 14 Φεβρουαρίου 1912, σ. 346-373.

«Καποδίστρια», εφαρμόστηκαν και μια σειρά άλλων μεταρρυθμίσεων, με κυριότερες τις αλλαγές στον δεύτερο και τρίτο βαθμό αυτοδιοίκησης.

Σύμφωνα με το σύνταγμα του 1975, η διοίκηση των τοπικών υποθέσεων ανήκει στους Ο.Τ.Α., οι οποίοι αναλαμβάνουν διοικητική αυτοτέλεια. Το κράτος ασκεί εποπτεία στους Ο.Τ.Α., χωρίς να εμποδίζει την πρωτοβουλία και την ελεύθερη δράση τους⁴.

Συνδεδεμένο με το θέμα της αυτοδιοίκησης, είναι και το θέμα της λαϊκής αυτοοργάνωσης. Μια σημαντική γέννηση και ανάπτυξη θεσμών αυτοδιαχείρισης αλλά και αναγέννησης των αυτοδιοικητικών θεσμών εμφανίστηκε στην περίοδο της κατοχής και της Εθνικής Αντίστασης. Ήδη από την δεκαετία του 1930, είχαν διογκωθεί έντονα τα αναπτυξιακά προβλήματα στον ορεινό όγκο της Πίνδου. Κάτω από την επίδραση ντόπιων κομμουνιστών, επιδιώχθηκε να υπάρξει μια απάντηση στα αδιέξοδα των ορεινών κοινοτήτων. Στο Καροπλέσι, ιδρύθηκε η «Φιλοπρόσδος Ένωσις Καροπλεσίου», η οποία δημιούργησε την Συμβιβαστική Επιτροπή Καροπλεσίου με στόχο την μείωση των δικαστικών διενέξεων μεταξύ των χωρικών και την ανάπτυξη της συλλογικότητας. Η υποδειγματική λειτουργία της Συμβιβαστικής Επιτροπής, οδήγησε τους κατοίκους και άλλων χωριών να μιμηθούν το παράδειγμα των Καροπλεσιτών και να δημιουργήσουν Συμβιβαστικές Επιτροπές. Πάνω στο παράδειγμα αυτό οικοδομήθηκε η δικαστική εξουσία της Εθνικής Αντίστασης.

Η εξαθλίωση που επέβαλαν οι κατακτητές, η καθυπόταξη του κρατικού μηχανισμού και η προσαρμογή του στις ανάγκες τους, επέβαλε την δημιουργία ενός άλλου αντίπαλου κράτους που θα σέβεται τις προτεραιότητες και τις ανάγκες του πενόμενου λαού και θα συνδέεται με την αντιστασιακή του δράση. Με βάση τον κοινοτισμό και με την καλλιέργεια του ομαδικού πνεύματος, τονώθηκε το πνεύμα της αυτοάμυνας για την επιβίωση του χωριού. Μεγάλες περιοχές αυτονομημένες από την κατοχική εξουσία, προχώρησαν στην εκλογή αιρετών εκπροσώπων και ολοκλήρωσαν ένα τεράστιο έργο. πολιτικό, πολεμικό, αλληλεγγύης, δικαιοσύνης και πολιτισμού. Στα χρόνια της αντίστασης διαμορφώθηκε μια έννομη τάξη, βασισμένη στην αντιστασιακή εξουσία. Στις ορεινές ελεύθερες περιοχές, οι αντιστασιακές οργανώσεις διαμόρφωσαν ένα πρωτότυπο σύστημα τοπικής εξουσίας, βασισμένου στους θεσμούς της αυτοδιοίκησης και της λαϊκής δικαιοσύνης. Ιδιαίτερα την πρώτη περίοδο, η κυριαρχία της τοπικής συνέλευσης, η οποία ήταν κυρίαρχο όργανο και αναδείκνυε και ανακαλούσε όλα τα όργανα εμφανίζει στοιχεία άμεσης δημοκρατίας. Στον οικισμό Κορίτσα στο χωριό Κλειτσό της Ευρυτανίας, δημιουργήθηκε το φθινόπωρο του 1942, ο πρώτος γραπτός κώδικας λαϊκής αυτοδιοίκησης, ο γνωστός «Κώδικας Ποσειδών» από την τοπική υπαχτιδική επιτροπή του ΚΚΕ, εκτός της γενικότερης πολιτικής γραμμής του ΚΚΕ και του ΕΑΜ. Πρωτεργάτες ο γραμματέας και δικηγόρος Γεωργούλας Μπέικος από τον Κλειτσό, ο τελειόφοιτος της Νομικής Δημήτρης Τραχανής από τον Φουρνά, ο φιλόλο-

4. Ιδιαίτερα σημαντικές για την ιστορική εξέλιξη της αυτοδιοίκησης είναι μεταξύ των άλλων οι μελέτες: Μπαμπούνης, Χ., *Όψεις της τοπικής αυτοδιοίκησης στο ελληνικό κράτος: Διοικητική οργάνωση, πληθυσμός, εκπαίδευση*, Αθήνα 2008. Κλειώσης Χ., *Ιστορία της τοπικής αυτοδιοικήσεως*, Αθήνα, 1977.

γος Κώστας Ράγκος από τη Βράχα, ο δάσκαλος Στέφανος Θάνος από το Σαραντάπορο και ο καταρτισμένος αγρότης Βασίλης Μανούκας από τη Μολόχα. Σύμφωνα με τον «Κώδικα Ποσειδών», εκλεγόταν σε κάθε χωριό, πενταμελής επιτροπές Λαϊκής Αυτοδιοίκησης από Γενική Συνέλευση. Οι συνελεύσεις, αναλάμβαναν όλα τα προβλήματα του χωριού. Η δικαιοσύνη γινόταν λαϊκή και απονέμονταν από λαϊκά δικαστήρια. Συγκροτούνταν για τα διάφορα ζητήματα υποεπιτροπές, επισιτιστική, λαϊκής ασφαλείας, σχολική, εκκλησιαστική. Οριζόταν ως ανώτερο σώμα η Γενική Συνέλευση του χωριού, που θα συνερχόταν τακτικά ανά μήνα. Με βάση τις ίδιες αρχές δημιουργήθηκε ο κώδικας Στερεάς Ελλάδος και οι μετέπειτα αποφάσεις του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ και η Πράξη 4 της Π.Ε.Ε.Α. όπου κωδικοποιήθηκαν οι διατάξεις για την αυτοδιοίκηση και την λαϊκή δικαιοσύνη..

Μέσα από τους θεσμούς της εθνικής αντίστασης αναδείχτηκε ο ρόλος της γενικής συνέλευσης, σαν κυρίαρχου οργάνου και προβλέφθηκε η ανακλητότητα και η αμισθί διεκπεραίωση των εργασιών των αντιπροσώπων. Εφαρμόστηκε για πρώτη φορά, η πλήρης πολιτική ισοτιμία γυναικών και ανδρών. Μάλιστα εκλέχθηκαν και οι πρώτες γυναίκες Εθνοσύμβουλοι.⁵ Η δικαιοσύνη απονεμόταν δωρεάν, προβλεπόταν η επιδίωξη επίτευξης συμβιβασμού στα λαϊκά δικαστήρια και η επιβολή ποινών με σκοπό τη βελτίωση του υπαίτιου.

Στην περιοχή που ελέγχονταν από το ΕΑΜ, η εξουσία δομούταν σε τρία βασικά επίπεδα. Το πρώτο επίπεδο, ήταν η οργανωτική δομή που συντόνιζε τον αντιστασιακό αγώνα. Το ανώτερο πολιτικό της σώμα, ήταν η Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ, η οποία αποτελούνταν από τρεις βαθμίδες αντιπροσώπευσης. Η πρώτη βαθμίδα, ήταν οι αντιπρόσωποι των κομμάτων που συνιστούσαν το ΕΑΜ. Η δεύτερη βαθμίδα, αποτελούνταν από τους αντιπροσώπους των αντιστασιακών οργανώσεων. Η τρίτη βαθμίδα, αποτελούνταν από αντιπροσώπους των τοπικών Εαμικών επιτροπών. Τους αντιπρόσωπους στο πρώτο επίπεδο, τους όριζε κάθε κόμμα μέλος του ΕΑΜ. Το δεύτερο επίπεδο, ήταν η κοινοβουλευτική δομή που συγκροτήθηκε τον Μάρτιο 1944, η ΠΕΕΑ, η Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης, η προσωρινή κυβέρνηση που εκλέχθηκε στις κατεχόμενες περιοχές και στην Ελεύθερη Ελλάδα. Το τρίτο επίπεδο, ήταν μία δομή άμεσης δημοκρατίας, που αντιπροσωπεύονταν από τους θεσμούς της λαϊκής αυτοδιοίκησης και της λαϊκής δικαιοσύνης.⁶

Το 1943, με την θεσμοθέτηση ενός συνόλου λαοκρατικών θεσμών επιχειρήθηκε να λειτουργήσει στην Ελλάδα μετά την απελευθέρωση ένα καθεστώς βασισμένο στην λαϊκή βούληση. Το Κοινό Γενικό Στρατηγείο Ανταρτών, με απόφασή του στις 10 Αυγούστου 1943, ρύθμισε τα θέματα αυτοδιοίκησης. Όρισε τιμές για τα βασικά είδη διατροφής, επέβαλε εισφορά για την ενίσχυση των αντάρτικων δυνάμεων, των πολεμοπαθών και του ορεινού πληθυσμού και παρακράτημα στη διακίνηση εμπορευμάτων και κυρίως τροφίμων. Συ-

5. Σαμίου Δήμητρα, Οι Ελληνίδες στην κατοχή, Β. Παναγιωτόπουλος (επ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, τ. 8, Αθήνα 2003, 179-190.

6. Κορμπάκης Ευστ., Λαϊκή συμμετοχή και πολιτική υγείας την περίοδο της εθνικής αντίστασης και του εμφυλίου. Η περίπτωση του Υπουργού Υγείας Πέτρου Κόκκαλη, Διδακτορική διατριβή, Πάντειο πανεπιστήμιο, Αθήνα 2023, σ. 50-52.

γκρότησε κοινά φρουραρχεία σε περιοχές όπου δρούσαν πάνω από μια οργανώσεις και επέπτευσε τις διαδικασίες σχετικά με τις εκλογές των επιτροπών και υποεπιτροπών.

Η διαταγή 2929, του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ την 1η Δεκεμβρίου 1943, έθεσε σε ισχύ από την 1η Ιανουαρίου 1944 τις «Διατάξεις για την Αυτοδιοίκηση και Λαϊκή Δικαιοσύνη». Εισηγήθηκαν θεσμοί όπως το Ακυρωτικό δικαστήριο και το Επαρχιακό και Νομαρχιακό Συμβούλιο, αφού πλέον οι ελεύθερες ζώνες είχαν επεκταθεί.

Η μεγάλη ανάπτυξη του εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος και η απελευθέρωση εκτεταμένων περιοχών κατά μήκος του ορεινού όγκου της χώρας, δημιούργησε την ανάγκη για μια ευρύτερη διοίκηση, ενός κεντρικού πολιτικού οργάνου οργανωμένου με βάση τις αρχές της εκπροσώπησης. Στις 10 Μαρτίου του 1944, συγκροτήθηκε στο χωριό Βίνιανη της Ευρυτανίας η Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ) η οποία αποτελούσε την ανώτερη διοικητική αρχή, που θα αναλάμβανε τον συντονισμό και την διοίκηση του ένοπλου αγώνα και των απελευθερωμένων περιοχών. Στις 13 Μαρτίου 1944, επικυρώθηκαν από την Πράξη 4 της Π.Ε.Ε.Α. οι ανωτέρω διατάξεις για την αυτοδιοίκηση και την λαϊκή δικαιοσύνη. Οι Διατάξεις, αποτελούσαν συστηματοποίηση του Κώδικα Στερεάς Ελλάδας και αποτελούνταν από 146 άρθρα. Κάθε κοινότητα, δήμος, επαρχία και νομός διοικούνταν από συμβούλια και λαϊκές επιτροπές οι οποίες κάλυπταν όλο το φάσμα των αναγκών που παρουσιαζόταν. Σε κάθε κοινότητα και δήμο λειτουργούσε και λαϊκό δικαστήριο και σε κάθε έδρα παλιού ειρηνοδίκειου, αναθεωρητικό δικαστήριο. Αξίζει να σημειωθεί, ότι οι αποφάσεις αυτές των λαϊκών αυτών δικαστηρίων, δεν αναγνωρίστηκαν μετά τον εμφύλιο και οι ποινές που επιβλήθηκαν, θεωρήθηκαν «αυτοδικίες», με αποτέλεσμα να διωχθούν πολλοί συμμετέχοντες στην απονομή και εκτέλεση αυτών των δικαστικών αποφάσεων.

Η ΠΕΕΑ, επιπρόσθετα διόριζε έναν διοικητικό αντιπρόσωπο σε κάθε επαρχία, με αρμοδιότητα την «καθοδήγηση και παρακολούθηση των οργάνων της αυτοδιοίκησης». Όπως φαίνεται και από τα ανωτέρω, ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης προβλεπόταν ιδιαίτερα αυξημένος. Η αυτοδιοίκηση ασχολήθηκε με την ίδρυση ή την εξασφάλιση λειτουργίας σχολείων και μονάδων περίθαλψης, μικρών νοσοκομείων και φαρμακείων. Ρύθμισε και το ζήτημα της αγοράς εργασίας, καθορίζοντας σε ορισμένες περιπτώσεις ημερομίσθια και ορίζοντας εκ περιτροπής εργασία σε κοινωτικά έργα. Έγιναν έτσι μια σειρά μικρά και μεγαλύτερα δημόσια έργα, επισκευές γεφυρών και δημόσιων δρόμων αλλά και νέα έργα, όπως ο ηλεκτροφωτισμός πολλών κοινοτήτων. Σε ορισμένες περιοχές, εφαρμόστηκε ο θεσμός του λαϊκού πρατηρίου το οποίο διέθετε τρόφιμα σε φτηνές τιμές. Με πόρους από το δημοτικό ταμείο και από τους συνεταιρισμούς αγόραζε και μεταπωλούσε προϊόντα με μικρό κέρδος.

Η λαϊκή αλληλεγγύη, υπήρξε ένα από τα πιο σημαντικά έργα της αυτοδιοίκησης, μέσα στα πλαίσια της πολιτικής και των αποφάσεων του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ για ενίσχυση των πιο αδύναμων περιοχών της Ελεύθερης Ελλάδας. Η περίθαλψη προσφύγων και αδύναμων γενικά που είχαν βιώσει την βία ή την απειλή από τους κατακτητές, υπήρξε σημαντι-

κή. Η αυτοδιοίκηση διοργάνωσε κινητοποιήσεις και συλλαλητήρια από τις αποκλεισμένες περιοχές, για την απόσπαση της ενίσχυσης από τις επιτροπές του Ερυθρού Σταυρού. Έπαιξε σοβαρό ρόλο στην απορρόφηση της διεθνούς βοήθειας⁷.

Επιχειρήθηκε η επίλυση των θεμάτων διαχείρισης των δασικών εκτάσεων και των βοσκοτόπων με βάση τις ανάγκες των αγροτών, αλλά και με στόχο την ανάπτυξη του δασικού πλούτου. Στα πλαίσια αυτά, άλλαξε τον ρόλο του δασοτεχνικού προσωπικού από αστυνομικό σε καθοδηγητικό για τους αγρότες. Τέθηκαν οι κανόνες για την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας, με τρόπο με τον οποίο, δεν παρακωλύοταν η σωστή δασική διαχείριση. Προβλεπόταν, η παραχώρηση των δασικών εκτάσεων των μοναστηριών, στις κοινότητες έναντι μικρού ενοικίου. Την διαχείριση των δασών, ρύθμιζε το Επαρχιακό Συμβούλιο της τοπικής Αυτοδιοίκησης από κοινού με τον δασάρχη, το Συμβούλιο της Ένωσης Συνεταιρισμών και το Συμβούλιο Κτηνοτροφικής Οργάνωσης. Συμμετείχαν και εκπρόσωποι του δασοτεχνικού προσωπικού. Οι κάθε είδους παρεμβάσεις στα δάση, προγραμματιζόταν και αποφαιζόταν στο συμβούλιο αυτό και καμία ενέργεια εκμετάλλευσης ή αλλαγής χρήσης δεν επιτρεπόταν χωρίς να προβλέπεται από το δασικό σχέδιο που εκπονούσε το Επαρχιακό Συμβούλιο. Τα δασικά προϊόντα, τα οποία προοριζόταν για ατομική χρήση του αγρότη παρέχονταν με έκπτωση και προβλεπόταν αυστηρές ποινές για τους εμπρηστές και άλλους μεγάλης κλίμακας παραβάτες.

Με βάση την νομοθεσία της Εθνικής Αντίστασης, δόθηκε ώθηση στο συνεταιριστικό κίνημα. Με μόλις δέκα άτομα, επιτράπηκε η δημιουργία συνεταιρισμών. Με βάση την Πράξη 60, που ψήφισε το Εθνικό Συμβούλιο, όρισε τους συνεταιρισμούς ως πρωταγωνιστικό παράγοντα για την αναγέννηση της αγροτικής οικονομίας. Οι συνεταιρισμοί στήριξαν τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα με τη διάθεση στον ΕΛΑΣ και στις οργανώσεις της κοινωνικής πρόνοιας τροφίμων για την αντιμετώπιση της πείνας. Ο γραμματέας του Αγροτικού κόμματος Κώστας Γαβριηλίδης, έθεσε το πλαίσιο των αποφάσεων για τους συνεταιρισμούς.

Η γένεση και ανάπτυξη των αντιστασιακών θεσμών Αυτοδιοίκησης και Δικαιοσύνης προέκυψε, ως σύνθεση μίας σειράς αναγκαιοτήτων, εξελίξεων και επιλογών με βάση τους αγώνες για επιβίωση και την ανάγκη για κοινωνική συνοχή. Η συγκρότηση και λειτουργία μιας θεσμοθετημένης εξουσίας στις απελευθερωμένες περιοχές, υπήρξε απολύτως απαραίτητη. Οι θεσμοί αυτοδιοίκησης και δικαιοσύνης της Εθνικής Αντίστασης καταργήθηκαν οριστικά μετά τα Δεκεμβριανά και την Συμφωνία της Βάρκιζας, παρέμειναν όμως στην συλλογική μνήμη ως πολιτικές και θεσμικές εκφράσεις της αντίστασης και της λαϊκοδημοκρατικής προοπτικής στην οποία ήταν στραμμένες.⁸

7. Για αναλυτικότερη παρουσίαση του θέματος ιδιαίτερα σημαντική είναι οι μελέτες: Τσουπαρόπουλος Θανάσης, *Οι Λαοκρατικοί Θεσμοί της Εθνικής Αντίστασης*, Γλάρος 1989. Τυροβούζης, Χρήστος, *Αυτοδιοίκηση και λαϊκή δικαιοσύνη 1942 - 1945: Συμβολή στην ιστορία των θεσμών της Ελληνικής Αντίστασης*, Αθήνα 1991.

8. Τυροβούζη Χρ., *Αυτοδιοίκηση και λαϊκή δικαιοσύνη 1942-1945, Συμβολή στην μελέτη των νομικοπολιτικών θεσμών της ελληνικής αντίστασης*, διδακτορική διατριβή, ΑΠΘ, 1989, σ. 527-530.

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΩΝ ΧΩΡΙΩΝ ΤΗΣ ΝΕΥΡΟΠΟΛΕΩΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΥΣΤΑΤΗ ΟΘΩΜΑΝΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΙΣΟΔΟ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΠ. ΜΠΡΕΝΤΑΣ

Μέσα από τις αδιάκοπες και μακρόχρονες έρευνές μας στην τοπική ιστορία και γενεαλογία της Θεσσαλίας, είμαστε σε θέση να παρουσιάσουμε στοιχεία για τους κατοίκους της Νευροπόλεως του 19ου αιώνα που έχουνται στο προσκήνιο για πρώτη φορά. Στο παρόν άρθρο θα επιχειρήσουμε μία σύγκριση των επαγγελμάτων των κατοίκων από την οθωμανική φορολογική απογραφή του 1847¹ και από τον εκλογικό κατάλογο του 1883², όταν και η Θεσσαλία πλέον είχε περάσει στην επικράτεια του Ελληνικού Βασιλείου.

Η εν λόγω οθωμανική απογραφή μας παρέχει εκτός των άλλων και το είδος φορολόγησης των κατοίκων, κατηγοριοποιημένη σε υψηλή (Ala), μεσαία (evsat) και χαμηλή (edna), ενώ καταγράφονται επί της ουσίας όλοι οι άρρενες κάτοικοι³, μαζί φυσικά και τα παιδιά, τα οποία απαλλάσσονται της φορολογίας μέχρι την ενηλικίωσή τους. Από την φορολογία φαίνονται να απαλλάσσονται και κάποιοι ανάπηροι ή καθυστερημένοι διανοητικά, που καταγράφονται ως «amel mande».

Για να γίνει πιο κατανοητή η σημασία αλλά και τα δεδομένα της απογραφής, θα πρέπει να εξετάσουμε το ιστορικό πλαίσιο αλλά και την γεωγραφία της περιοχής. Βρισκόμαστε μόλις 17 έτη από το τέλος της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 και επτά έτη πριν την Επανάσταση του 1854, οι οποίες είχαν αμφότερες καταλυτικά αποτελέσματα για τα χωριά της εγγύς περιοχής, με πρόσημο κυρίως αρνητικό αφού και στις δύο περιπτώσεις τα περισσότερα χωριά παρέμειναν υπό τον τούρκικο ζυγό. Τα χωριά της Νευροπόλεως καήκαν ολοσχερώς το καλοκαίρι του 1823 από τον Σκόδρα Πασά και τις ορδές των Τουρκαλβανών και ανάγκασαν μεγάλο μέρος του πληθυσμού να μετακινηθεί για να επιβιώσει.

Η συνοριακή γραμμή που επικυρώθηκε στις 30/8/1832 και ακολούθησε το Πρωτόκολλο του Λονδίνου (3/2/1830) άφηνε εκτός Ελλάδος τα χωριά της Νευροπόλεως και της Αργιθέας. Εκτός Ελλάδος έμεναν και τα χωριά Καρίτσα και Μπελοκομίτη. με τους κατοίκους

1. Οι μεταφράσεις του κώδικα NFS 5186 (Nahiye Agrafta) από τα αραβικά τούρκικα στα λατινικά τούρκικα έγιναν μεταξύ των ετών 2020-2026 από τον Πρύτανη του Πανεπιστημίου Ιστορίας και γεωγραφίας της Άγκυρας, Levent Kayaripa και τον μεταφραστή Κο Γεώργιο Καλαβέσιο, ενώ από τα λατινικά τούρκικα στα ελληνικά από τον Γ. Καλαβέσιο και τον Αθ. Μπρέντα. Μόνο στην περίπτωση της Κερασιάς χρησιμοποιήθηκε ο ελαφρώς παλαιότερος κώδικας του 1844, NFS 5179.

2. Εκλογικός κατάλογος Δήμου Νευροπόλεως έτους 1882 (θεωρημένος το 1883), ΕΒΕ. Για την περίπτωση του χωριού Τετάϊ, χρησιμοποιήθηκε ο αντίστοιχος ε.κ. του Δήμου Ιτάμου, στον οποίο και άνηκε την περίοδο αυτή.

3. Φυσικά θα πρέπει να είμαστε υποψιασμένοι πως πολλοί κάτοικοι και ιδίως παιδιά αποκρύφθηκαν, κυρίως για φορολογικούς και στρατολογικούς λόγους. Σε μικρότερο βαθμό, αυτό έγινε και τα πρώτα χρόνια της ελληνικής κυριαρχίας στην Θεσσαλία.

τους όμως να βάζουν την δική τους «πινελιά» στην ιστορία, αλλάζοντας τις θέσεις των συνοριακών πασσάλων και βάζοντας από μόνοι τους τα χωριά τους στην Ελληνική Επικράτεια. Στα Άγραφα βρίσκονται για πρώτη φορά τούρκικες φρουρές και συνοριοφύλακες, χτίζονται οχυρά και ντάπιες, ενώ τον Μεσενικόλα εγκαθίσταται μόνιμα η Διοίκηση της Τούρκικης Αστυνομίας.

Όπως είναι φυσικό, παρότι δόθηκε αμνηστία για τους Έλληνες επαναστάτες, πολλοί κάτοικοι των χωριών που είχαν επιστρέψει δραπέτευσαν προς το ελληνικό έδαφος για να ζήσουν ελεύθεροι. Από αυτούς δε που έμειναν στο οθωμανικό, είναι αμφίβολο το πόσο τελικώς απογράφηκαν, καθότι ο φόβος, η δυσπιστία και η καχυποψία προς τις οθωμανικές αρχές, σε συνδυασμό με την άρνηση για φορολόγηση, θα απέτρεφαν αρκετούς από το να καταγραφούν⁴. Σε μικρότερο βαθμό, φυγάδες και ληστές από την Ελλάδα περνούσαν στο Οθωμανικό έδαφος για να αποφύγουν ενδεχόμενη δίωξή τους και τούμπαλι.

Την ίδια περίοδο συντελούνται στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μεταρρυθμίσεις με σκοπό κυρίως την διοικητική και στρατιωτική αναδιοργάνωση, μεταρρυθμίσεις αναγκαίες ώστε το κράτος να επιβιώσει και να σταματήσει να συρρικνώνεται μετά τις διαδοχικές επαναστάσεις των Ελλήνων και των Αιγυπτίων. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές, γνωστές με το όνομα «Τανζιμάτ» ξεκίνησαν επί σουλτάνου Αμπντούλ Μεζίτ Α΄ και το περίφημο «Διάταγμα του Γκιούλχανε» (2/11/1839) που παραχωρούσε θρησκευτική ανεξαρτησία στους οθωμανούς υπηκόους. Μεταξύ άλλων, προστατεύονταν η ζωή και η περιουσία των χριστιανών και πλέον μπορούσαν να συμμετέχουν ισότιμα στον στρατό, την διοίκηση και τις δομές του κράτους. Παρόλαυτά, τα περισσότερα εξ αυτών δεν θα εφαρμοστούν παρά το 1856 και το «Χάτι Χουμαγιούν», μετά την Επανάσταση του 1854 στην Βόρεια Ελλάδα και τον Κριμαϊκό πόλεμο (1853-1856). Οι διαθέσεις αυτές αποτυπώνονται και στην εξεταζόμενη απογραφή, καθότι ισχύουν για τους χριστιανούς τα ίδια φορολογικά κριτήρια, ενώ καταγράφεται συστηματικά το ύψος τους και η ηλικία τους, το οποίο φαίνεται να είχε και στρατολογική χρήση.

Αναηδώνοντας τώρα στο 1883 και στην δεύτερη πηγή πληροφοριών που παρουσιάζουμε, θα πρέπει ο αναγνώστης να έχει υπ' όψιν του πως η Θεσσαλία είχε ενταχθεί από την 1η Αυγούστου του 1881 στο Ελληνικό Βασίλειο. Η προσάρτηση αυτή (και κομματιού της Αρτας επίσης) επικυρώθηκε με την Συνθήκη της Κωνσταντινουπόλεως⁵, που ήταν απότοκη της συνεχούς πίεσως των Μεγάλων Δυνάμεων αλλά και της Επανάστασης του 1878. Η περιοχή του σημερινού Νομού Καρδίτσας εντάχθηκε ως Επαρχία στον Νομό Τρικκάλων⁶ και τα χωριά της Νευροπόλεως εντάχθηκαν στον ομώνυμο Δήμο, με έδρα τον Μεσενικόλα. Από το 1882 είχαν ήδη συνταχθεί οι εκλογικοί κατάλογοι των κατοίκων, ενώ το 1883 συ-

4. Από προφορικές παραδόσεις που συλλέξαμε, υπήρχαν οικογένειες που έμειναν στα δάση και μακριά από τα χωριά για πολλά χρόνια μετά την λήξη της Επανάστασης.

5. Υπεγράφη στις 20 Ιουνίου (2 Ιουλίου) 1881.

6. Εκτός της Επαρχίας Καρδίτσας, ο Νομός Τρικκάλων είχε ακόμα τις Επαρχίες Τρικκάλων και Καλαμπάκας.

ντάσσονται επίσης με Βασιλικό Διάταγμα τα πρώτα Μητρώα Αρρένων για όλες τις προσαρτηθείσες περιοχές και στο τέλος του ιδίου έτους θα προσκληθεί να υπηρετήσει η πρώτη κλάση, αυτή του 1883 (γεννηθέντες το 1862).

Τα εκλογικά έγγραφα του 1883⁷, η μόνη διαθέσιμη σειρά εγγράφων που έχει σωθεί από εκείνη την περίοδο, μας παρουσιάζουν όλους τους έχοντες το δικαίωμα ψήφου άρρενες (από 23 ετών και άνω) και μαζί τα επαγγέλματά τους. Θεωρείται βέβαιο πως κι εδώ ένα μέρος του πληθυσμού θα απέφυγε να καταγραφθεί, όμως δεν μπορεί να συγκριθεί αυτό με την αντίστοιχη απόκρυψη επί οθωμανικής διοικήσεως, λόγω του διάχυτου ενθουσιασμού που υπήρχε για την λύτρωση.

Πέραν της αναμφισβήτητης συμβολής στην ιστορία και την γενεαλογία της περιοχής, τα έγγραφα αυτά μας παρέχουν και πληροφορίες για την επαγγελματική εξέλιξη των κατοίκων και μας επιτρέπουν κάποια υποτυπώδη σύγκριση με τα δεδομένα της δεκαετίας 1840. Εμφανίζεται εδώ σε μεγάλη συχνότητα το επάγγελμα του «κτηματία», το οποίο διαχωρίζεται από τον γεωργό, θέλοντας προφανώς να διαχωρίσει τους γεωργούς που είχαν δική τους γη από τους ακτήμονες και τους μεσακιάρηδες. Το 1883 βλέπουμε πολλά από τα παραδοσιακά επαγγέλματα των μέσων του 19ου αιώνα να έχουν πλέον εκλείψει (π.χ. καρβουνάδες, μεταξάδες, παπουτσιήδες κτλ). Σε περιπτώσεις, καταγράφονται εκλογείς ως «άεργοι», «γέροντες», «βωβοί» κτλ. αντί επαγγέλματος. Προκύπτει η δυσκολία να συγκρίνουμε άμεσα τον ανδρικό πληθυσμό των χωριών στις δύο ημερομηνίες, καθότι το δεύτερο έγγραφο καταγράφει συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα, ακόμη κι έτσι όμως μπορούμε να έχουμε μία εικόνα κατά προσέγγιση της ανόδου του πληθυσμού των χωριών αλλά και των μεταξύ τους διαφορών και αναλογιών.

Ένα ακόμη άμεσο συμπέρασμα είναι πως γειτονικά χωριά έχουν εντελώς διαφορετικούς επαγγελματικούς προσδιορισμούς και εισοδήματα. Υπάρχουν πολυπληθείς κατηγορίες επαγγελάτων που ενώ εμφανίζονται σε ένα χωριό, απουσιάζουν παντελώς από άλλα.

Το άρθρο αυτό έρχεται να «ρίξει φως» για πρώτη φορά στις άγνωστες αυτές πτυχές που προαναφέρθηκαν και προσφέρει στατιστικά στοιχεία επ' αυτών. Ακολουθούν τα στοιχεία ανά χωριό.

Μπλάσδο

Στο Μπλάσδο του 1847 καταγράφονται συνολικά 95 οικίες συν μία οικία γύπτου-σιδερά, με συνολικό πληθυσμό 129 αρρένων. Η πλειονότητα των ενηλίκων δηλώνεται με το επάγγελμα του γεωργού και του εργάτη και ακολουθούν οι υπηρέτες, οι ποιμένες, οι αγωγιάτες κτλ. Μία ιδιότυπη κατηγορία είναι τα «δασκαλούδια», νέοι δηλαδή ηλικίας εως 25 ετών που διδάσκουν, και οποίοι αριθμούνται ως 9. Φορολογικά, η πλειονότητα (92) ανήκουν στην μεσαία κατηγορία, 24 στην υψηλή και μόλις 10 στην χαμηλή.

7. Τα έγγραφα φαίνονται αρχικά κατηρημένα το 1882, αλλά θεωρημένα από τον Πρόεδρο των Πρωτοδικών Γ. Ζαχαριάδη την 17/2/1883.

Το 1883, κυριαρχεί το επάγγελμα του κτηματία, ακολουθούμενο από 19 ακόμα κατηγορίες επαγγελματιών, σε μικρότερες τιμές. Εντύπωση εδώ προκαλεί το γεγονός πως 23 νέοι δηλώνονται ως στρατιώτες, την στιγμή που η πρώτη κλάση από την Θεσσαλία (κλάση 1883) δεν έχει ακόμα στρατευτεί, που σημαίνει πως κατετάγησαν εθελοντικώς.

α) 1847

Υψηλής φορολόγησης:	24
Μέσης φορολόγησης:	92
Χαμηλής φορολόγησης:	10
Παιδιά:	52
(δυσανάγνωστο):	1
Σύνολο:	129
ΟΙΚΙΕΣ:	95+1=96
Γεωργοί:	34
Εργάτες:	32
Ποιμένες:	10
Δασκαλούδια:	9
Υπηρέτες:	8
Αγωγιάτες:	5
Γελαδάρηδες:	1
Ιερείς:	1
Μπακάληδες:	1
Ανυφαντήδες:	1
Σιδεράδες:	1
Συλλέκτες φρούτων:	1

β) 1883

ΕΚΛΟΓΕΙΣ:	181
Κτηματίες:	96
Στρατιώτες:	23
Υπηρέτες:	15
Γεωργοί:	10
Μπακάληδες:	9
Ράπτες:	2
Αρτοποιοί:	2
Μυλωνάδες:	2
Ιερείς:	2
Έμποροι:	2
Σαμαράδες:	2
Τσαγκάρηδες:	2

Οπλοποιός:	2
Καπνοπώλης:	1
Καφφεπώλης:	1
Μάγειρας:	1
Μεσίτης:	1
Βαϊνοποιός ⁸ :	1
Γραματοδιδάσκαλος:	1
Φαρμακοποιός:	1

Βουνέσι

Από την απογραφή του 1847 δυστυχώς λείπει η καταγραφή της φορολογήσεως από το πρωτότυπο έγγραφο. Καταγράφονται 183 άρρενες κάτοικοι και 15 κατηγορίες επαγγελματιών εκ των οποίων πρώτη είναι αυτή των καρβουνάδων (28) και έπονται οι εργάτες (24), οι γεωργοί (17), οι μαχαιροποιοί (16) και οι σαπουνοποιοί (15).

Το 1883, το χωριό έχει 205 εκλογείς. Καταγράφονται μόνο δύο κατηγορίες: κτηματίες (177) και γεωργοί (22).

α) 1847

Σύνολο:	183
ΟΙΚΙΕΣ:	74
Καρβουνάδες:	28
Εργάτες:	24
Γεωργοί:	17
Μαχαιροποιοί:	16
Σαπουνοποιοί:	15
Υπηρέτες:	8
Ανυφαντήδες:	3
Σιδεράδες:	3
Ιερείς:	2
Καλατζήδες:	2
Μπακάληδες:	1
Τσοχοποιοί:	1
Χασάπηδες:	1
Γραφείς:	1
Ποιμένες:	1
β) 1883	
ΕΚΛΟΓΕΙΣ:	205
Κτηματίες:	177

8. Βαρελοποιός.

Γεωργοί: 22

Στούγκου

Στο χωριό Στούγκου το 1847 καταγράφονται 49 άρρενες. Από αυτούς, οι 9 κατατάσσονται στην υψηλή κατηγορία φορολογίας, οι 32 στην μεσαία και μόλις 1 στην χαμηλή. Η συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων είναι γεωργοί, μόλις 4 ποιμένες, 3 υπηρέτες και από ένας υλοτόλος και ιερείς.

Στο εκλογικό έγγραφο του 1883, εκ νέου οι πλειονότητα είναι γεωργοί (41), ακολουθούμενοι από τους κτηματίες (25) και άλλες 4 κατηγορίες με μικρότερες τιμές.

α) 1847

Υψηλής φορολόγησης: 9

Μέσης φορολόγησης: 32

Χαμηλής φορολόγησης: 1

Παιδιά: 7

Σύνολο: 49

ΟΙΚΙΕΣ: 29

Γεωργοί: 29

Ποιμένες: 4

Υπηρέτες: 3

Υλοτόμοι: 1

Ιερείς: 1

β) 1883

ΕΚΛΟΓΕΙΣ: 98

Γεωργοί: 41

Κτηματίες: 25

Υπηρέτες: 7

Στρατιώτες: 4

Διδάσκαλοι: 2

Νεωκόροι: 1

Νεοχώρι

Το Νεοχώρι του 1847 εμφανίζει 63 καταγεγραμμένους άρρενες σε 29 οικίες, εκ των οποίων οι 8 φορολογούνται υψηλά, οι 37 μεσαία και οι 7 χαμηλά. Η συντριπτική πλειοψηφία αυτών είναι γεωργοί (35) και καταγράφονται ακόμα 4 υπηρέτες, 3 γελαδάρηδες και 2 ιερείς.

Το 1883 και σε ένα σύνολο 111 εκλογέων, κυριαρχούν οι κτηματίες και οι γεωργοί (41 και 35 αντίστοιχα) και ακολουθούν άλλες 7 κατηγορίες επαγγελματιών.

α) 1847

Υψηλής φορολόγησης: 8

Μέσης φορολόγησης:	37
Χαμηλής φορολόγησης:	7
Παιδιά:	11
Σύνολο:	63
ΟΙΚΙΕΣ:	29
Γεωργοί:	35
Γελαδάρηδες:	3
Υπηρέτες:	4
Ιερείς:	2
β) 1883	
ΕΚΛΟΓΕΙΣ:	111
Κτηματίες:	41
Γεωργοί:	35
Ξυλοφόροι:	12
Ράπτες:	9
Υπηρέτες:	5
Παντοπώλες:	2
Μεσίτες:	1
Ιερείς:	1
Στρατιώτες:	1

Άγιος Γεώργιος

Το 1847 καταγράφονται στον Άγιο Γεώργιο 167 άρρενες σε 78 οικίες (77 συν 1 οικία γύπτου-σιδερά), εκ των οποίων οι 22 είναι υψηλά φορολογούμενοι, οι 75 μεσαία και οι 22 χαμηλά. Τα επαγγέλματα των κατοίκων διαμοιράζονται σε 13 κατηγορίες, με τις πολυπληθέστερες να είναι οι εργάτες (17), οι υλοτόμοι (17) και οι γεωργοί (15).

Το 1883 θα βρει τον Άγιο Γεώργιο με 188 εκλογείς και 23 κατηγορίες επαγγελματιών, εκ των οποίων πρώτες σε αριθμό είναι οι γεωργοί (41), οι υπηρέτες (34), οι κτηματίες (29) και οι ξυλοφόροι (22).

α) 1847

Υψηλής φορολόγησης:	22
Μέσης φορολόγησης:	75
Χαμηλής φορολόγησης:	22
Παιδιά:	48
Σύνολο:	167
ΟΙΚΙΕΣ:	77+1=78
Εργάτες:	17
Υλοτόμοι:	17
Γεωργοί:	15

Ποιμένες:	10
Αγωγιάτες:	10
Υπηρέτες:	2
Ιερείς:	2
Μπακάληδες:	2
Ανυφαντήδες:	2
Γραμματικός:	1
Θυρωρός:	1
Καρβουνάς:	1
Σιδεράς:	1
β) 1883	
ΕΚΛΟΓΕΙΣ:	188
Γεωργοί:	41
Υπηρέτες:	34
Κτηματίες:	29
Ξυλοφόροι ⁹ :	22
Ξυλοτεχνίτες:	10
Ράπτες:	7
Σαμαράδες:	6
Παντοπώλες:	5
Ποιμένες:	4
Ξενοδόχοι:	4
Έμποροι:	2
Κρεοπώλες:	2
Καλαθοποιοί:	1
Τσαρουχάδες:	1
Κεραμείς:	1
Υπάλληλοι:	1
Καπνοπώλες:	1
Λόγιοι ¹⁰ :	1
Αγροφύλακες:	1
Κτίστες:	1
Ανθρακείς:	1
Στρατιώτες:	1
Χαλκείς:	1

9. Παρουσιάζονται αθροιστικά οι υλοτόμοι και οι αγωγείς ξυλείας (ξυλοφόροι).

10. Η περιέργη αυτή «επαγγελματική προσφώνηση» αποδίδεται σε Αγογιωργίτη που διαμένει στην Αθήνα το 1883.

Μεσενικόλας

Ο Μεσενικόλας εμφανίζεται και στα δύο αντιπαρατιθέμενα έγγραφα ως το πολυπληθέστερο εξεταζόμενο χωριό. Το 1847 καταγράφονται 107 οικίες (106 συν 1 σιδερά-γύπτου) με 227 άρρενες κατοίκους. Από αυτούς, οι 30 φορολογούνται υψηλά, οι 111 μεσαία και οι 19 χαμηλά, ενώ απασχολούνται σε 16 κατηγορίες επαγγελμάτων, κυρίαρχη των οποίων είναι αυτή των γεωργών (40) και ακολουθεί αυτή των γεωργών (26). Συναντούμε ακόμα σε μικρό ποσοστό ομάδα ανθρώπων που ασχολούνται με το μετάξι, όπως και διάφορους εξειδικευμένους τεχνίτες.

Το 1883 και από το σύνολο 265 εκλογέων, η συντριπτική πλειοψηφία (234) καταγράφεται ως «κτηματίες», άτομα δηλαδή που κατέχουν και δουλεύουν δική τους γη και ακολουθούν άλλες 9 κατηγορίες επαγγελμάτων με μικρές τιμές.

α) 1847

Υψηλής φορολόγησης:	30
Μέσης φορολόγησης:	111
Χαμηλής φορολόγησης:	19
Παιδιά:	69
Σύνολο:	229
ΟΙΚΙΕΣ:	106+1
Εργάτες:	40
Αγρότες:	26
Αγωγιάτες:	8
Ποιμένες:	7
Υπηρέτες:	6
Μεταξάδες:	5
Ράπτες:	5
Ιερείς:	4
Ανυφαντήδες:	3
Παπουσιήδες:	2
Πλανόδιοι έμποροι:	2
Μαχαιροποιοί:	1
Μπακάληδες:	1
Σιδεράδες:	1
Κατασκευαστές πηγαδιών:	1
Φύλακες:	1
β) 1883	
ΕΚΛΟΓΕΙΣ:	265
Κτηματίες:	234
Υπάλληλοι:	9

Διδάσκαλοι:	3
Στρατιώτες:	3
Έμποροι:	2
Ιατροί:	1
Μαθητές:	1
Αιγοβοσκοί:	1
Κτίστες:	1
Χαλκείς:	1

Κερασιά

α) 1844

Η Κερασιά του 1844 καταγράφει 70 άρρενες κατοίκους σε 30 οικίες. Δυστυχώς δεν έχει καταγραφεί στο πρωτότυπο έγγραφο η φορολόγηση των κατοίκων. Τα επαγγέλματά τους κατανέμονται σε 6 κατηγορίες με πρώτη αυτή των υπηρετών (17) και δεύτερη αυτή των γεωργών (15).

Το εκλογικό έγγραφο του 1883 εμπεριέχει 81 εκλογείς σε 7 επαγγελματικές κατηγορίες, με τις δυο πρώτες να είναι οι γεωργοί (37) και οι κτηματίες (32) και τις υπόλοιπες να έχουν μικρές τιμές.

ΟΙΚΙΕΣ:	30
ΑΡΡΕΝΕΣ:	70
Υπηρέτες:	17
Γεωργοί:	15
Αγωγιάτες:	9
Ανυφαντήδες:	3
Ράπτες:	1
Ιερείς:	1

β) 1883

ΕΚΛΟΓΕΙΣ:	81
Γεωργοί:	37
Κτηματίες:	32
Υπηρέτες:	5
Μυλωνάδες:	2
Εργάτες:	1
Μανταντζήδες:	1
Διδάσκαλοι:	1

Σερμενικό

Στο Σερμενικό του 1847 καταγράφονται 96 άρρενες κάτοικοι σε 37 οικίες. 13 εξ αυτών φορολογούνται υψηλά, 52 μεσαία και 11 χαμηλά, ενώ η μεγαλύτερη κατηγορία επαγγελ-

μάτων είναι οι υλοτόμοι (20) και ακολουθούν οι μυλωνάδες, οι γεωργοί, οι παπουτσήδες και άλλες ακόμα 4 κατηγορίες.

Το 1883 στο Σερμενικό έχει 111 εκλογείς οι οποίοι διαμοιράζονται σε 11 κατηγορίες επαγγελματιών. Κυριαρχούν οι γεωργοί (45) και οι κτηματίες (34) και ακολουθούν οι λοιπές σε μικρές τιμές.

α) 1847

Υψηλής φορολόγησης:	13
Μέσης φορολόγησης:	52
Χαμηλής φορολόγησης:	11
Παιδιά:	18
Ανίκανοι προς εργασία:	2
Σύνολο:	96
ΟΙΚΙΕΣ:	37
Υλοτόμοι:	20
Μυλωνάδες:	16
Γεωργοί:	13
Παπουτσήδες:	8
Υπηρέτες:	6
Ανυφαντήδες:	1
Καλαντζήδες:	1
Ιερείς:	1

β) 1883

ΕΚΛΟΓΕΙΣ:	111
Γεωργοί:	45
Κτηματίες:	34
Υπηρέτες:	5
Ποιμένες:	4
Ξυλουργοί:	3
Μαντατζήδες ¹¹ :	2
Στρατιώτες: 2	
Κανταρτζήδες ¹² :	2
Ιερείς:	1
Σανδαλοποιοί:	1
Μυλωνάδες:	1

11. Οι κατασκευαστές μαντανιών, ξύλινων υδροκίνητων μηχανών.

12. Οι κατασκευαστές κανταριών, ζυγαριών.

Μπεζούλα

Η Μπεζούλα το 1847 έχει 41 καταγεγραμμένους άρρενες κατοίκους σε 18 οικίες. Τα επαγγέλματα των κατοίκων είναι χωρισμένα σε 10 κατηγορίες με πρώτη σε αριθμό αυτή των γεωργών.

Το 1883 το χωριό εμφανίζει 66 εκλογείς εκ των οποίων η πλειονότητα είναι γεωργοί (30) και κτηματίες (29).

α) 1847

Υψηλής φορολόγησης:	4
Μέσης φορολόγησης:	20
Χαμηλής φορολόγησης:	5
Παιδιά:	10
Ανίκανοι προς εργασία:	2
Σύνολο:	41
ΟΙΚΙΕΣ:	18
Γεωργοί:	8
Μυλωνάδες:	4
Υπηρέτες:	6
Αγωγιάτες:	2
Εργάτες:	1
Δασκαλούδια:	1
Ιερείς:	1
Μπακάληδες:	1
Παπουτσήδες:	1
Ξυλοκόποι:	1

β) 1883

ΕΚΛΟΓΕΙΣ:	66
Γεωργοί:	30
Κτηματίες:	29
Μυλωνάδες:	4
Στρατιώτες:	2
Ιερείς:	1

Πορτίτσα

Το 1847 στην Πορτίτσα καταγράφονται 74 άρρενες κάτοικοι σε 35 οικίες. Οι κατηγορίες των επαγγελματιών είναι 7 με πρώτη αυτή των γεωργών (15) και δεύτερη των εργατών (13).

Το 1883 το χωριό εμφανίζει 66 εκλογείς οι οποίοι κατανέμονται σε 10 κατηγορίες επαγγελματιών, με πρώτες αυτές των κτηματιών (19) και των γεωργών (13).

α) 1847	
Υψηλής φορολόγησης:	11
Μέσης φορολόγησης:	37
Χαμηλής φορολόγησης:	4
Παιδιά:	21
Ανίκαντοι προς εργασία:	1
Σύνολο:	74
ΟΙΚΙΕΣ:	35
Γεωργοί:	15
Εργάτες:	13
Ποιμένες:	3
Υπηρέτες:	3
Ανυφαντήδες:	1
Ιερείς: 1	
Τυροκόμοι:	1
β) 1883	
ΕΚΛΟΓΕΙΣ:	66
Κτηματίες:	19
Γεωργοί:	13
Υπηρέτες:	12
Ξυλοφόροι:	6
Ξενοδόχοι:	5
Ποιμήν:	4
Αγροφύλακες:	1
Αρτοποιοί:	1
Βυρσοδέψες:	1
Στρατιώτες:	1

Τεταΐ

Το χωριό Τεταΐ το 1847 έχει 19 καταγεγραμμένους άρρενες κατοίκους σε 12 οικίες. Από αυτούς, οι 9 δηλώνονται ως γεωργοί και οι 3 ως εργάτες. 3 εξ αυτών έχουν υψηλή φορολόγηση και 11 μεσαία.

Το 1883 το χωριό έχει 34 εκλογείς και στο σύνολό τους, εξαιρώντας τους 3 υπερήλικες, είναι γεωργοί.

α) 1847	
Υψηλής φορολόγησης:	3
Μέσης φορολόγησης:	11
Παιδιά:	5
Σύνολο:	19

ΟΙΚΙΕΣ:	12
Γεωργοί:	9
Εργάτες:	3
β) 1883	
ΕΚΛΟΓΕΙΣ:	34
Γεωργοί:	31

Βιβλιογραφία:

- Ετκ, ΦΕΚ 14, 13/3/1882, «Περί κυρώσεως της μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας συμβάσεως της 20 Ιουνίου (2 Ιουλίου) 1881, αφορώσης τα νέα όρια μεταξύ των δύο Κρατών».
- Ετκ, ΦΕΚ 126, 2/4/1883, 9) «Περί της εις δήμους διαιρέσεως της εν Νομώ Τρικκάλων επαρχίας Καρδίτσης».
- ΘΗΜ, Τόμος 73, Αθανασίου Απ. Μπρέντα, «Οι πρώτοι κληρωτοί από τη Δυτική Θεσσαλία. Συνεισφορά στη νεότερη ιστορία και γενεαλογία της περιοχής».
- Ιστορία, Τεύχος 1, Κώστα Αθ. Παΐση, «Οι συνοριακές διαφορές Ελλάδος-Τουρκίας κατά την χάραξη των πρώτων διακρατικών συνόρων στα Άγραφα».
- ΕΒΕ, Εκλογικός Κατάλογος του Δήμου Νευροπόλεως, Καταρτιθείς μετά την εν έτει 1882 γενομένην αναθεώρησιν αυτού.
- ΕΒΕ, Εκλογικός Κατάλογος του Δήμου Ιτάμου, Καταρτιθείς μετά την εν έτει 1882 γενομένην αναθεώρησιν αυτού.
- T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, NFS 5186/5179.

ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ Τ. ΔΗΜΟΥ ΝΕΥΡΟΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΝΥΝ ΛΙΜΝΗΣ ΠΛΑΣΤΗΡΑ ΕΥΡΥΤΕΡΑ, ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ, 1881 ΜΕΧΡΙ 2021.

Μπιμπίκος Αριστείδης,

Προϊστάμενος της Περιφερειακής Υπηρεσίας Στατιστικής Καρδίτσας (ΕΛ ΣΤΑΤ)

Η Απογραφή Πληθυσμού αποτελεί διαχρονικά την πλέον σύνθετη και ευρείας κλίμακας στατιστική εργασία ενός κράτους, ενώ τα αποτελέσματά της αντικατοπτρίζουν τις δημογραφικές, πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες της εποχής που διενεργείται. Σε αντίθεση με τις δειγματοληπτικές στατιστικές έρευνες στις οποίες, για λόγους εξοικονόμησης πόρων και ταχύτερης εξαγωγής αποτελεσμάτων, ερευνάται ένα δείγμα του πληθυσμού, στις απογραφικές έρευνες ερευνώνται όλες οι μονάδες του πληθυσμού. Μέσω της Απογραφής Πληθυσμού γίνεται η καταμέτρηση του μόνιμου πληθυσμού και, ταυτόχρονα, η καταμέτρηση του νόμιμου πληθυσμού της Χώρας (*δηλαδή των δημοτών κάθε Δήμου και Δημοτικής Ενότητας*), από την οποία προκύπτουν σημαντικά αποτελέσματα που συνιστούν τη βάση για την πλήρη αντιπροσωπευτικότητα του δημοκρατικού πολιτεύματος, όπως η κατανομή των βουλευτικών εδρών στις επιμέρους εκλογικές περιφέρειες, κατά τις βουλευτικές εκλογές (*άρθρο 54 του Συντάγματος*). Τα αποτελέσματα της Απογραφής αποτελούν οδηγό για την αποτελεσματική άσκηση οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής και καλύπτουν μια σειρά από διεθνείς υποχρεώσεις της Χώρας.

Η πρώτη Απογραφή Πληθυσμού που έγινε στην Ελλάδα, μετά την Επανάσταση, ήταν η Απογραφή του 1828, όταν Κυβερνήτης της Ελλάδας ήταν ο Ιωάννης Καποδίστριας. Με την Απογραφή αυτήν έγινε η εξακρίβωση του πληθυσμού της νεοσύστατης Ελληνικής Πολιτείας (753.400 κάτοικοι) και ταυτόχρονα η αναδρομική εκτίμηση του πληθυσμού για το 1821 (938.765 κάτοικοι).

Μετά από σειρά διπλωματικών μαχών αλλά και την ήττα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1828-1829, η Διάσκεψη του Λονδίνου διακήρυξε στις 22 Ιανουαρίου / 3 Φεβρουαρίου 1830 την πολιτική ανεξαρτησία της Ελλάδας με περιορισμένα σύνορα (Αχελώος-Σπερχειός), ενώ από τα νησιά επιδικάστηκαν η Εύβοια, οι Σποράδες και οι Κυκλάδες. Τα σύνορα αυτά αναγνωρίστηκαν ως «ασφυκτικά» στο Πρωτόκολλο του Λονδίνου της 14^{ης} Σεπτεμβρίου 1831 που υποδείκνυε τη συνοριακή γραμμή Βόλου – Άρτας. Λίγες μέρες αργότερα, στις 27 Σεπτεμβρίου 1831, δολοφονήθηκε ο Ιωάννης Καποδίστριας και η αναρχία που ακολούθησε έκανε τις Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής να προκρίνουν τον ανήλικο ακόμα πρίγκιπα Φρειδερίκο Όθωνα της Βαυαρίας για τον ελληνικό θρόνο.

Με διάταγμα της 3^{ης} Απριλίου 1833, το Ελληνικό Κράτος χωρίστηκε σε 10 νομούς και κάθε νομός σε επαρχίες. Η πρωτεύουσα του Κράτους μεταφέρθηκε την 1^η Δεκεμβρίου 1834 από το Ναύπλιο στην Αθήνα. Με διάταγμα του 1833, δημιουργήθηκε η επί των Εσωτερικών

Γραμματεία, ένας από τους σκοπούς ήταν η διενέργεια στατιστικών. Με το Β.Δ. 29-04-1834, ιδρύθηκε το Γραφείο Δημόσιας Οικονομίας στη Γραμματεία Εσωτερικών (Υπουργείο Εσωτερικών από το 1846) που περιλάμβανε στις αρμοδιότητές του την ανάπτυξη της στατιστικής. Το γραφείο Δημόσιας Οικονομίας διενέργησε για πρώτη φορά Απογραφή Πληθυσμού το 1838 με πολύμηνη διάρκεια για κάθε περιοχή της χώρας, με βάση ατελείς γενικές οδηγίες, από τους Δημάρχους και τους ιερείς, με την εποπτεία των Νομαρχών και των Έπαρχων. Κατά την πολύμηνη Απογραφή του 1838 ο πληθυσμός ανέρχεται σε 752.077 άτομα.

Το 1881 απελευθερώνεται η Θεσσαλία μετά από σκληρούς αγώνες κατά του τουρκικού ζυγού, πλην της επαρχίας Ελασσόνας, μαζί με ένα τμήμα της Ηπείρου το Ν. Άρτας.

Είχαν προηγηθεί εξεγέρσεις των Θεσσαλών κατά τη διάρκεια των εξήντα χρόνων από την Επανάσταση του 1821, χωρίς να στεφθούν από επιτυχία. Ενώ σε πολλές περιοχές της Θεσσαλίας η φλόγα της επανάστασης είχε σβήσει, στην περιφέρεια της Καρδίτσας το ένα χωριό μετά το άλλο αποκτούσε την ελευθερία του και ο ενθουσιασμός των ντόπιων Ελλήνων ήταν πολύ μεγάλος. Στην τελευταία όμως επανάσταση του 1878, όχι μόνο οι Αγραφιώτες, αλλά και οι κάτοικοι των πεδινών χωριών της Καρδίτσας, έδειξαν άφθαστο θάρρος και ηρωισμό απέναντι στους Τούρκους. Μετά το Συνέδριο του 1878, οι διαπραγματεύσεις μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατέληξαν, στις 28 Μαρτίου, στη Συμφωνία της Κωνσταντινούπολης. Με τη συμφωνία αυτή καθορίστηκε η γραμμή των νέων συνόρων μεταξύ των δυο κρατών, σύμφωνα με την οποία παραχωρήθηκαν στην Ελλάδα το μεγαλύτερο μέρος της Θεσσαλίας και τμήμα του Νομού Άρτας, ανατολικά του Άραχθου στην Ήπειρο.

Η 18^η Αυγούστου 1881 για την Καρδίτσα είναι μια ξεχωριστή ημέρα. Γιατί στις 18 Αυγούστου του 1881 εισήλθε ο ελληνικός στρατός στην πόλη. Κατά την παράδοση της πόλης στις ελληνικές αρχές, παρόν ήταν το αμέτρητο πλήθος των ανθρώπων, όχι μόνο της πόλης, αλλά και των γύρω χωριών.

Μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Άρτας διατάχθηκε με Βασιλικά Διατάγματα στις 26 Ιουνίου και 3 Ιουλίου 1881, η Απογραφή του πληθυσμού των περιοχών αυτών. Η Απογραφή διενεργήθηκε τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους και διήρκεσε 15 μέρες. Συγχρόνως διενεργήθηκε απογραφή ατόμων που κατάγονταν από τις περιοχές αυτές και διέμεναν στο εξωτερικό. Τα αποτελέσματα της Απογραφής δημοσιεύτηκαν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, αρχικά ο πραγματικός πληθυσμός (ΦΕΚ 251/04-10-1889) και στη συνέχεια ο νόμιμος πληθυσμός (ΦΕΚ 22/26-01-1890). Κατά την ενεργηθείσα Απογραφή και των νέων επαρχιών Άρτης, Λαρίσης και Τρικάλων. Η Καρδίτσα αποτελεί Επαρχία του Νομού Τρικάλων και περιλαμβάνει 59.310 κατοίκους.

Πληθυσμός των προσαρτημένων νέων επαρχιών.

Αποτελέσματα Απογραφής του 1881 για την Επαρχία Καρδίτσας, σύνολο 59.310 κάτοικοι. Ο πληθυσμός στα χωριά του τότε Δήμου Νευροπόλεως, καθώς και των κοινοτήτων που ανήκαν σε άλλους Δήμους, αλλά σήμερα είναι στην ευρύτερη περιοχή της Λίμνης Πλαστήρα βάσει της Απογραφής του 1881, έχει ως εξής:

Αγίου Γεωργίου	668	κάτοικοι
Καρβασαρά	70	«
Καρίτσης Δολόπων	305	«
Καρπλεσίου	430	«
Καστανέας.....	373	«
Καταφυγίου.....	276	«
Κερασέας.....	304	«
Κρυονερίου (Στούγκον)	347	«
Λαμπερού (Τετάγι)	123	«
Μεσενικόλα	961	«
Μορφοβουνίου (Βουνέσι).....	773	«
Μοσχάτου (Μπλάσδου)	651	«
Μούχα	53	«
Μπελοκομίτης (Μπιλοκομίτι)	89	«
Νεοχωρίου.....	426	«
Πεζούλας (Μπεζούλα).....	199	«
Πορτίτσης	242	«
Φυλακτής (Σερμενίκον).....	404	«

Μετά την απελευθέρωση και μέχρι το 1887 η Καρδίτσα ήταν επαρχία του Νομού Τρικάλων. Από το 1887 μέχρι το 1891 ήταν έδρα νομού. Γίνεται πάλι επαρχία μέχρι το 1899 και εν συνεχεία πάλι νομός μέχρι το 1909. Από το 1910 μέχρι το 1944 είναι επαρχία και από τότε και εφεξής νομός.

Το 1883 η Επαρχία Καρδίτσας διαιρέθηκε σε 13 δήμους, ως εξής: 1) Δήμος Καρδίτσας με πρωτεύουσα την Καρδίτσα, 2) Δήμος Αργιθέας με πρωτεύουσα τα Κουμπουριανά, 3) Δήμος Ιτάμου με πρωτεύουσα το Ζωγλόπι, 4) Δήμος Γόμφων με πρωτεύουσα το Μουζάκι, 5) Δήμος Νεβροπόλεως με πρωτεύουσα το Μεσενικόλα, 6) Δήμος Ιθώμης με πρωτεύουσα το Φανάρι, 7) Δήμος Ταμασίου με πρωτεύουσα τη Δρανίστα, 8) Δήμος Τιτανίου με πρωτεύουσα τον Παλαμά, 9) Δήμος Κιερίου με πρωτεύουσα τους Σοφάδες, 10) Δήμος Σιλάνων με πρωτεύουσα την Παραπράστανα, 11) Δήμος Φύλλου με πρωτεύουσα το Κουτσιαρί, 12) Δήμος Καλλιφωνίου με πρωτεύουσα το Καλλιφώνι, 13) Δήμος Μεναλαΐδος με πρωτεύουσα τη Ρεντίνα.

Η Καρδίτσα ήταν καθαρά αγροκτηνοτροφική Επαρχία. Έτσι και στα χωριά της Λίμνης Πλαστήρα ήταν ανεπτυγμένη η αμπελουργία και η αιγοτροφία. Η συγκοινωνία εκτελούνταν με πρωτόγονα μέσα ζώα και κάρα.

Απογραφή 1889: Στις 16 Απριλίου 1889 έχουμε την Απογραφή Πληθυσμού, με Νομικό πλαίσιο Β.Δ. 14-02-1889 (ΦΕΚ 42/15-02-1889), εγκύκλιος 2081/16-07-1889. Η διενέργεια της Απογραφής έγινε σε ολόκληρη τη Χώρα με οικογενειακά δελτία και με τη επίσκεψη των απογραφέων στα σπίτια για να λάβουν τις απαραίτητες πληροφορίες από τους απογραφόμε-

μενους. Τα αποτελέσματα της Απογραφής δημοσιεύτηκαν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Αρχικά ο πραγματικός πληθυσμός της Χώρας κυμαίνεται σε 2.187.208 άτομα (ΦΕΚ 251/04-10-1889) και στη συνέχεια ο νόμιμος πληθυσμός σε 2.263.899 άτομα (ΦΕΚ 22/26-01-1890). Ο Πληθυσμός επαρχίας (νομός) Καρδίτσας ανέρχεται σε 72.174 κατοίκους.

Χωριά της Λίμνης Πλαστήρα και ο πληθυσμός βάσει της Απογραφής του 1889

Αγίου Γεωργίου.....	698	κάτοικοι
Καρβασαρά.....	60	«
Καρίτσης Δολόπων.....	346	«
Καροπλεσίου.....	515	«
Καστανέας.....	513	«
Καταφυγίου.....	324	«
Κερασέας.....	355	«
Κρυονερίου (Στούγκον).....	355	«
Λαμπερού (Τετάγι).....	220	«
Μεσενικόλα.....	1081	«
Μορφοβουνίου (Βουνέσι).....	872	«
Μοσχάτου (Μπλάσδου).....	699	«
Μούχα.....	76	«
Μπελοκομίτης (Μπιλοκομίτι).....	100	«
Νεοχωρίου.....	510	«
Πεζούλας (Μπεζούλα).....	259	«
Πορτίτσης.....	275	«
Φυλακτής (Σερμενίκον).....	447	«

Η Απογραφή του 1896 έγινε 5/6 Οκτωβρίου 1896, με νομικό πλαίσιο το Β.Δ. 13-03-1896 (ΦΕΚ 25/Β' /15-03-1896). Να θυμηθούμε ιστορικά, στις αρχές της δεκαετίας του 1890 ξέσπασε η σταφιδική κρίση λόγω της πτώσης των εξαγωγών σταφίδας, προϊόντος που είχε εξελιχθεί σε μονοκαλλιέργεια σε πολλές περιοχές της Χώρας, με αποτέλεσμα όλη η Ελληνική οικονομία να εξαρτάται από αυτή. Ο πρωθυπουργός Χαρίλαος Τρικούπης, αναζήτησε δάνειο από τις Μεγάλες Δυνάμεις οι οποίες απαίτησαν με βασιλικό διάταγμα. ανακοίνωσε από το βήμα της Βουλής, ότι το Κράτος κηρύσσει στάση πληρωμών, αποτέλεσμα συσσωρευμένων χρεών και υπερδανεισμού. Το 1895 ξέσπασε στην Κρήτη η Μεταπολιτευτική Επανάσταση 3^{ης} Σεπτεμβρίου, με αφορμή τις συνεχείς παραβιάσεις από πλευράς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας της Σύμβαση της Χαλέπας, απότοκο της Συνθήκης του Βερολίνου του 1878 που προέβλεπε διοικητικές μεταρρυθμίσεις στο νησί. Την περίοδο 6-15 Απριλίου 1896 διοργανώθηκαν στην Αθήνα οι πρώτοι σύγχρονοι Ολυμπιακοί Αγώνες. Έγινε καθολική χρήση του ατομικού δελτίου. Η επεξεργασία των δελτίων της Απογραφής δεν ολοκληρώθηκε λόγω πυρκαγιάς, το 1897, στο κτίριο όπου φυλασσόταν το

απογραφικό υλικό. Ο συνολικός πληθυσμός της Χώρας κυμαίνεται σε 2.433.806 άτομα και δημοσιεύθηκαν στην Εφημερίδα της κυβερνήσεως της 17^{ης} Ιουνίου 1897. **Ο Πληθυσμός Επαρχίας (Νομός) Καρδίτσας ανέρχεται σε 80.766 κατοίκους.**

Χωριά της Λίμνης Πλαστήρα και ο πληθυσμός βάσει της Απογραφής του 1896

Αγίου Γεωργίου	750	κάτοικοι
Καρβασαρά	225	«
Καρίτσης Δολόπων	498	«
Καροπλεσίου	740	«
Καστανέας.....	570	«
Καταφυγίου.....	354	«
Κερασέας.....	513	«
Κρυονερίου (Στούγκον)	460	«
Λαμπερού (Τετάγι)	325	«
Μεσενικόλα	1188	«
Μορφοβουνίου (Βουνέσι).....	1096	«
Μοσχάτου (Μπλάσδου)	805	«
Μούχα	150	«
Μπελοκομίτης (Μπιλοκομίτι)	200	«
Νεοχωρίου.....	542	«
Πεζούλας (Μπεζούλα).....	379	«
Πορτίτσης	331	«
Φυλακτής (Σερμενίκον).....	545	«

Απογραφή 1907: Τον Απρίλιο του 1897 με αφορμή το Κρητικό Ζήτημα ξέσπασε ο «Ατυχής Πόλεμος» μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής αυτοκρατορίας, που έληξε τον Μάιο του ίδιου έτους με την ήττα της Ελλάδας. Με τη μεσολάβηση των Μεγάλων Δυνάμεων, το Σεπτέμβριο του 1897, υπογράφηκε ειρήνη όπου η, πρόσφατα χρεοκοπημένη, Ελλάδα αναγκάστηκε να εκχωρήσει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μία λωρίδα γης επιφάνειας περίπου 395 τετρ. χλμ., της Θεσσαλίας, να πληρώσει μεγάλο ποσό σε πολεμικές αποζημιώσεις και να καταφύγει στον Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο για την οικονομική ανασυγκρότηση της και την εξασφάλιση της αποπληρωμής των δάνειων της. Τέλος, συμφωνήθηκε η παράδοση της Κρήτης σε διεθνή διοίκηση, γεγονός που συντέλεσε στη δημιουργία το 1898, της Αυτόνομης Κρητικής Πολιτείας. Το 1904 έχουμε την έναρξη του Μακεδονικού Αγώνα, μιας σειράς συγκρούσεων μεταξύ κυρίως ελληνικών και βουλγαρικών ένοπλων σωμάτων στην υπό Οθωμανικής ακόμα κυριαρχία περιοχή της Μακεδονίας.

Η Απογραφή του 1907 με ημερομηνία διεξαγωγής 27 Οκτωβρίου 1907, με νομικό πλαίσιο Β.Δ. 22-03-1907 (ΦΕΚ 54/28-03-1907. Η Απογραφή αυτή διενεργήθηκε με ατομικό δελτίο, όλη η Χώρα διαιρέθηκε σε απογραφικά τμήματα και ορίσθηκαν άμισθοι απογραφείς. Ο συνολικός πληθυσμός της Χώρας κυμαίνεται σε 2.631.952 άτομα και δημοσιεύτη-

καν στα αντίστοιχα φύλλα της Εφημερίδας Κυβερνήσεως. Ο Πληθυσμός Νομού Καρδίτσας ανέρχεται σε 92.941 κατοίκους.

Χωριά της Λίμνης Πλαστήρα και ο Πληθυσμός βάσει της Απογραφής του 1907

Αγίου Γεωργίου	843	κάτοικοι
Καρβασαρά	104	«
Καρίτσης Δολόπων	474	«
Καροπλεσίου	806	«
Καστανέας.....	676	«
Καταφυγίου.....	428	«
Κερασέας.....	529	«
Κρυονερίου (Στούγκον)	459	«
Λαμπερού (Τετάγι)	415	«
Μεσενικόλα	1.364	«
Μορφοβουνίου (Βουνέσι).....	1.168	«
Μοσχάτου (Μπλάσδου)	1.002	«
Μούχα	97	«
Μπελοκομίτης (Μπιλοκομίτι)	157	«
Νεοχωρίου.....	937	«
Πεζούλας (Μπεζούλα).....	424	«
Πορτίτσης	413	«
Φυλακτής (Σερμενίκον).....	615	«

Απογραφή 1920: Μετά τον πόλεμο του 1897 οι δυσκολίες στη λειτουργία του Κράτους ήταν σημαντικές. Τα Αγροτικό Ζήτημα στη Θεσσαλία (1909-1910), τα μεγάλα συλλαλητήρια στα Τρίκαλα, στη Λάρισα, στο Βόλο, στο Βελεστίνο, στα Φάρσαλα, στην Καρδίτσα, η αγροτιά του κάμπου «έβραζε» από άκρη σε άκρη. Το Κιλελέρ έμεινε στην ιστορία ως ορόσημο των αγροτικών αγώνων και τιμάται κάθε χρόνο με συγκεντρώσεις, ομιλίες και κατάθεση στεφάνων στο κενοτάφιο των νεκρών αγροτών. Η παραίτηση του Πρωθυπουργού Δημητρίου Ράλλη, το μεταρρυθμιστικό έργο του Ελευθερίου Βενιζέλου το 1911, οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και η προσάρτηση στην Ελλάδα του μεγαλύτερου μέρους της Μακεδονίας (26 και 27 Οκτωβρίου 1912 απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης), της Ηπείρου και της Κρήτης με τις Συνθήκες του Λονδίνου και του Βουκουρεστίου το 1913. Ένα χρόνο αργότερα, το 1914, παραχωρήθηκαν στην Ελλάδα τα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου, εκτός από την Ίμβρο και την Τένεδο.

Μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων και της εκχώρησης στην Ελλάδα της Δυτικής και Ανατολικής Θράκης (Συνθήκη του Νείγυ, 1919 και Συνθήκη των Σέρβων, 1920), διεξάγεται η Απογραφή του 1920. Ημερομηνία διεξαγωγής 18/19 Δεκεμβρίου 1920 με νομικό πλαίσιο Ν. 490 (ΦΕΚ 386/Α' /13-12-1914, Β.Δ.. 25-05-1920 (ΦΕΚ 117/26-05-1920) και Β.Δ 29-05-1920 (ΦΕΚ 119/02-06-1920). Χρησιμοποιήθηκαν παράλληλα ατομικό και οικογενειακό δελτίο καθώς και κατάσταση απογραφικού τμήματος. Δεν ήταν εύκολο να

βρεθούν κατάλληλοι απογραφείς λόγω της εμπόλεμης κατάστασης της χώρας, της άμισθης απασχόλησης των απογραφέντων, του αλλόγλωσσου πληθυσμού σε ορισμένες κοινότητες και χρειάστηκε να διενεργηθεί και από τον Ελληνικό στρατό.

Ο πληθυσμός της Χώρας κατά την Απογραφή του 1920, όπως κυρώθηκε με το Β.Δ. της 31-08-1921, σύμφωνα με τις Συνθήκες Βουκουρεστίου – Σεβρών και μετά από την οριστική διαρρύθμιση των συνόρων με την Αλβανία, διαμορφώθηκε σε 5.531.474 άτομα. **Πληθυσμός του Νομού Καρδίτσας ανέρχεται σε 102.652 κατοίκους.**

Χωριά της Λίμνης Πλαστήρα και ο Πληθυσμός βάσει της Απογραφής του 1920

Αγίου Γεωργίου	954	κάτοικοι
Καρβασαρά	105	«
Καρίτσης Δολόπων	499	«
Καρπλεσίου	892	«
Καστανέας.....	654	«
Καταφυγίου.....	509	«
Κερασέας.....	538	«
Κρυονερίου (Στούγκον)	499	«
Λαμπερού (Τετάγι)	419	«
Μεσενικόλα	1.462	«
Μορφοβουνίου (Βουνέσι).....	1.291	«
Μοσχάτου (Μπλάσδου)	739	«
Μούχα	134	«
Μπελοκομίτης (Μπιλοκομίτι)	173	«
Νεοχωρίου.....	1.005	«
Πεζούλας (Μπεζούλα).....	528	«
Πορτίτσης	336	«
Φυλακτής (Σερμενίκον).....	603	«

Απογραφή 1928: Τον Αύγουστο του 1922, το μέτωπο της Μικράς Ασίας κατέρρευσε και ακολούθησε η άτακτη υποχώρηση του ελληνικού στρατού και η καταστροφή της Σμύρνης. Για την κατάπαυση των εχθροπραξιών την πρωτοβουλία πήραν οι Άγγλοι με την υπογραφή, τον Σεπτέμβριο 1922, της ανακωχής των Μουδανιών. Με την ανακωχή αυτή, έγινε αποδεκτή η αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Μικρά Ασία αλλά και από την Ανατολική Θράκη. Στις 11/24 Σεπτεμβρίου 1922, μερίδα αξιωματικών του ελληνικού στρατού, με επικεφαλής τον συνταγματάρχη Νικόλαο Πλαστήρα (*περισσότερο γνωστός όπως έμεινε με το όνομα «Μαύρος Καβαλάρης»*), απαίτησε την άμεση παραίτηση του βασιλιά, την ενίσχυση του Θρακικού μετώπου, τη διάλυση της φιλομοναρχικής Βουλής και τη προκήρυξη εκλογών. Επίσης να σημειωθεί ότι ο Άξιος της Πατρίδας μας Νικόλαος Πλαστήρας, δίκαια χαρακτηρίστηκε ως «**Ναυαγοσώστης του Έθνους**» σώζοντας 1,5 εκατομμύριο προσφύγων από τη Μικρά Ασία, ως διοικητής συντάγματος.

Τον Ιούλιο 1923, υπογράφηκε στη Λωζάννη της Ελβετίας η ομώνυμη Συνθήκη που ήταν και το επίσημο τέλος της Συνθήκης των Σεβρών. Την Ελλάδα εκπροσώπησε ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Το Ιούνιο του 1925, ο Θεόδωρος Πάγκαλος σχημάτισε πραξικοπηματική η οποία μετατράπηκε σύντομα σε δικτατορία μέχρι το 1926 όπου ανετράπη. Με τις εκλογές της 19^{ης} Αυγούστου 1928, επανήλθε στην πρωθυπουργία ο Ελευθέριος Βενιζέλος.

Με το Ν.Δ. της 31^{ης} Μαρτίου 1925 «Περί οργανώσεως Γ.Σ.Υ.Ε» (ΦΕΚ 82/31-03-1925) ιδρύθηκε ως αυτοτελή Αρχή, η Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Η Υπηρεσία εντάχθηκε στο Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας και συ έργου. Η νεοσυσταθείσα Υπηρεσία διενήργησε την Απογραφή Πληθυσμού στις 15/16 Μαΐου 1928 με νομικό πλαίσιο Ν.3445/24-01-1928 (ΦΕΚ 7/26-01-1928), Διάταγμα της 10-02-1928 (ΦΕΚ 17/13-02-1928) και Διάταγμα της 14-02-1928 (ΦΕΚ 21/20-02-1928). Ο συνολικός πληθυσμός της Χώρας, το σύνολο των απογραφθέντων ήταν 6.204.684 άτομα, κατόπιν επεξεργασίας και πινακοποίηση των στοιχείων. **Ο Πληθυσμός του Νομού Καρδίτσας ανέρχεται σε 114.113 κατοίκους.**

Χωριά της Λίμνης Πλαστήρα. Πληθυσμός βάσει της Απογραφής του 1928

Αγίου Γεωργίου	1.011	κάτοικοι
Καρβασαρά	123	«
Καρίτσης Δολόπων	324	«
Καροπλεσίου	937	«
Καστανέας.....	757	«
Καταφυγίου.....	573	«
Κερασέας.....	515	«
Κρυονερίου (Στούγκον)	515	«
Λαμπερού (Τετάγι)	516	«
Μεσενικόλα	1.528	«
Μορφοβουνίου (Βουνέσι).....	1.354	«
Μοσχάτου (Μπλάσδου)	715	«
Μούχα	180	«
Μπελοκομίτης (Μπιλοκομίτι)	208	«
Νεοχωρίου.....	1.104	«
Πεζούλας (Μπεζούλα).....	623	«
Πορτίτσης	312	«
Φυλακτής (Σερμενίκον).....	667	«

Απογραφή 1940: Μετά τη νίκη του στις εκλογές του 1928, ο Ελευθέριος Βενιζέλος έθεσε σε εφαρμογή ένα πρόγραμμα ανοικοδόμησης της Χώρας, το οποίο στόχευε στην οικονομική εξυγίανση, την αξιοποίηση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων και την εξυπηρέτηση του δημοσίου χρέους. Μετά το Κραχ του 1929 στο Χρηματιστήριο της Νέα Υόρκης, η διεθνής παρατεταμένη ύφεση που ακολούθησε μείωσε σημαντικά τα μεταναστευτικά εμβάσματα που εισέρρεαν στην ελληνική οικονομία από τους έλληνες μετανάστες. Η δυσκολία

δανεισμού οδήγησε τη Χώρα, το 1932, σε παύση πληρωμών, σε υποτίμηση της δραχμής και σε σκληρά οικονομικά μέτρα που είχαν ως συνέπεια την κοινωνική αναταραχή. Το Μάρτιο του 1932, εκδηλώθηκε, αποτυχημένο, πολιτικοστρατιωτικό βενιζελικό κίνημα με συνέπεια την αποχώρηση του Βενιζέλου από την Ελλάδα μέχρι τον θάνατόν του, το 1936.

Στις εκλογές του 1935, με την αποχή του κόμματος των «Φιλελευθέρων» του Βενιζέλου κέρδισε ο κυβερνητικός συνασπισμός Τσαλδάρη – Κονδύλη και προκηρύχθηκε δημοψήφισμα για το πολίτευμα της Χώρας για τις 3 Νοεμβρίου του 1935. Ο Γ. Κονδύλης και οι αρχηγοί των ενόπλων δυνάμεων, όμως, κατέλαβαν την εξουσία στις 10 Οκτωβρίου και κατήργησαν την αβασίλευτη Δημοκρατία. Το προκηρυχθέν δημοψήφισμα διεξήχθη («Νόθο Δημοψήφισμα») και αποφασίστηκε η παλινόρθωση της Βασιλείας και η επιστροφή του Γεωργίου Β'. Με τον Κονδύλη προκηρύχθηκαν εκλογές στις (26-01-1936). Το αποτέλεσμα των εκλογών ήταν ισοψηφία για τους Φιλελεύθερους και το Λαϊκό Κόμμα και τα κόμματα αδυνατούσαν να σχηματίσουν κυβέρνηση. Ο βασιλιάς διόρισε πρωθυπουργό τον Ιωάννη Μεταξά ο οποίος στις 4 Αυγούστου του 1936, με την έγκριση του Γεωργίου Β', διέλυσε τη Βουλή και εγκαθίδρυσε δικτατορία. Τον Σεπτέμβριο του 1939 με την εισβολή της ναζιστικής Γερμανίας στην Πολωνία, άρχισε ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος.

Καθιερώθηκε, με την ψήφιση του Α.Ν. 1972/07-09-1939 (ΦΕΚ 389 /Α' /16-09-1939, η διεξαγωγή των απογραφών ανά δεκαετία. Έτσι λοιπόν, αποφασίστηκε η διεξαγωγή Απογραφής Πληθυσμού με ημερομηνία 16 Οκτωβρίου 1940, δώδεκα μέρες πριν η Ελλάδα μπει στον πόλεμο στις 28-10-1940 μετά την απόρριψη του τελεσιγράφου της Ιταλικής φασιστικής κυβέρνησης. Με νομικό πλαίσιο της Απογραφής, Β.Δ. 25-06-1940 (ΦΕΚ 200/29-06-1940), Β.Δ. 28-06-0940 (ΦΕΚ 207/04-07-1940 και Β.Δ. 09-07-1940(ΦΕΚ 226/23-07-1940), καθοριζόταν ο σκοπός της απογραφής πληθυσμού και το ότι αρμόδια για την κατάρτιση των απογραφικών δελτίων και λοιπόν εντύπων της απογραφής πληθυσμού είναι η Γενική Στατιστική Υπηρεσία, η οποία έχει ακόμα την αρμοδιότητα της πλήρους επεξεργασίας του απογραφικού υλικού και της εμφάνισης όλων των στατιστικών δεδομένων που προκύπτουν.

Η απογραφή του 1940 διενεργήθηκε με χρήση ατομικού και οικογενειακού δελτίου, καθώς και ειδικού δελτίου για την απογραφή εμπορικών, βιομηχανικών και βιοτεχνικών καταστημάτων που έγινε ταυτόχρονα. Το απογραφικό υλικό μετά τον έλεγχο που διενήργησαν τα γραφεία Απογραφής των δήμων ή κοινοτήτων και των νομαρχιών, συγκεντρώθηκαν στη Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος για την επεξεργασία, την πινακοποίηση και την δημοσίευση των αποτελεσμάτων.

Κατά την Απογραφή του 1940 οι απογραφέντες ανέρχονται σε 7.344.860 άτομα. Λόγω των πολεμικών γεγονότων, η Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, δεν πρόέβη σε πλήρη επεξεργασία των στοιχείων και έκδοση αναλυτικών αποτελεσμάτων. **Ο Πληθυσμός του Νομού Καρδίτσας ανέρχεται σε 130.960 κατοίκους.**

Τα χωριά της Λίμνης Πλαστήρα και ο Πληθυσμός βάσει της Απογραφής του 1940

Αγίου Γεωργίου	1.021	κάτοικοι
Καρβασαρά	254	«
Καρίτσης Δολόπων	701	«
Καροπλεσίου	1.324	«
Καστανέας.....	726	«
Καταφυγίου.....	553	«
Κερασέας.....	561	«
Κρυονερίου (Στούγκον)	565	«
Λαμπερού (Τετάγι)	661	«
Μεσενικόλα	1.466	«
Μορφοβουνίου (Βουνέσι).....	1.553	«
Μοσχάτου (Μπλάσδου)	705	«
Μούχα	305	«
Μπελοκομίτης (Μπιλοκομίτι)	386	«
Νεοχωρίου.....	1.227	«
Πεζούλας (Μπεζούλα).....	733	«
Πορτίτσης	312	«
Φυλακτής (Σερμενίκον).....	858	«

Απογραφή 1951: Η ιταλική εισβολή στην Ελλάδα αναχαιτίστηκε ενώ ο ελληνικός στρατός πέρασε στη αντεπίθεση και κατέλαβε τη Βόρειο Ήπειρο. Η ναζιστική Γερμανία αναγκάστηκε να συνδράμει τους Ιταλούς συμμάχους της και στις 6 Απριλίου 1941 εισέβαλε στην Ελλάδα μέσω της, συμμάχου της, Βουλγαρίας και της, προσφάτως αιτηθείσας, Γιουγκοσλαβίας και στη συνέχεια Ελλάδα οδηγήθηκε στην κατοχή.

Η ανάγκη οργανωμένης αντίστασης οδήγησε στην ίδρυση αντιστασιακών ομάδων: το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ) και το Εθνικό Δημοκρατικό Ελληνικό (ΕΔΕΣ). Το Φεβρουάριο του 1942, το ΕΑΜ αποφάσισε την ίδρυση ενόπλων αντάρτικων σωμάτων, με την ονομασία Ελληνικός Απελευθερωτικός Στρατός (ΕΛΑΣ) ενώ τον Ιούλιο του ίδιου χρόνου ο ΕΔΕΣ ίδρυσε τις Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών (ΕΟΕΑ). Και βαθμιαία όλες οι ομάδες εξαπλώνονται σε ολόκληρη την Ελλάδα. Εκεί όμως που η Εθνική Αντίσταση θέριζε ήταν στο τρίγωνο Καρδίτσα – Λαμία- Καρπενήσι. Τα Άγραφα γέμισαν αντάρτες, η πρώτη μεγάλη αντιστασιακή πράξη είναι η ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου (25 Νοεμβρίου 1942) για να ανακοπεί η μεταφορά εφοδίων και στρατευμάτων του εχθρού προς τη Μέση Ανατολή. Κορυφαίο αντιστασιακό γεγονός στην περιοχή της Καρδίτσας είναι το Αεροδρόμιο της Νεβρόπολης, το 1943, όπως λέγεται το «φάντασμα του βουνού». Το αεροδρόμιο αποφασίστηκε να κατασκευαστεί στο οροπέδιο της Νεβρόπολης, εκεί που σήμερα βρίσκεται η τεχνητή Λίμνη «Νικολάου Πλαστήρα». Ο χώρος του αεροδρομίου βρισκόταν σε υψόμετρο 800 μέτρων και σε απόσταση 25 χλμ. από την Καρδίτσα και κατά τη διάρ-

κεια του πολέμου μεταφέρονταν υλικά και ανθρώπους. Το αεροδρόμιο ήταν πολύ καλά καμουφλαρισμένο, οι Γερμανοί δεν μπόρεσαν να το ανακαλύψουν και για αντίποινα όμως έκαψαν τα χωριά της Νεβρόπολης, Βουνέσι, Μεσενικόλα, Μπεζούλα και άλλα. Τα συνεχή χτυπήματα των ανταρτών, η γεωγραφική θέση της Καρδίτσας, η κατάρρευση του Ανατολικού μετώπου και η προέλαση των Ρώσων που δημιουργούν κίνδυνο αποκοπής των Γερμανών στα Βαλκάνια, όλα αυτά τους αναγκάζουν να εγκαταλείψουν την Καρδίτσα οριστικά το Σεπτέμβριο 1944. Η Απελευθέρωση της Αθήνας πραγματοποιήθηκε στις 12 Οκτωβρίου 1944. Στις 18 Οκτωβρίου 1944, μέσα σε κλίμα έντασης εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα η κυβέρνηση εθνικής ενότητας αλλά το Δεκέμβριο του ίδιου έτους ξέσπασαν στην Αθήνα ένοπλες συγκρούσεις ανάμεσα του ΕΑΜ – ΕΛΑΣ και των κυβερνητικών και βρετανικών δυνάμεων. Στις 11 Ιανουαρίου 1945 ο ΕΛΑΣ υπέγραψε ανακωχή με τους Βρετανούς και, τέλος, στις 12 Φεβρουαρίου με τη Συμφωνία της Βάρκιζας, μεταξύ της νέας κυβέρνησης, του Νικολάου Πλαστήρα, και του ΕΛΑΣ, έληξαν και τυπικά τα «Δεκεμβριανά». Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους η Ελλάδα έγινε ιδρυτικό μέλος του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ). Στις 31 Μαρτίου του 1946 πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες, μετά την απελευθέρωση, εκλογές με την αποχή του Κουμμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος και νίκη του Λαϊκού Κόμματος. Την ίδια χρονιά ξέσπασε ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος με σφοδρές συγκρούσεις μεταξύ ανταρτών από τη μία και κυβερνητικών δυνάμεων από την άλλη.

Με τη Συνθήκη Ειρήνης του Παρισιού, τον Φεβρουάριο του 1947, τα Δωδεκάνησα, καθώς και τα μικρότερα νησιά και νησίδες αυτού του νησιώτικου συμπλέγματος, παραχωρήθηκαν από την Ιταλία στην Ελλάδα. Η κατάληψη του υψώματος Κάμενικ του Γράμμου, έπειτα από σφοδρές μάχες στις 30 Αυγούστου 1949 σήμανε τη λήξη των στρατιωτικών συγκρούσεων του ελληνικού εμφυλίου πολέμου με την επικράτηση των κυβερνητικών δυνάμεων επί του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδος (ΔΣΕ), του οποίου οι δυνάμεις υποχώρησαν προς την Αλβανία. Το Δεκέμβριο του 1950, το Εκστρατευτικό Σώμα Ελλάδας στην Κορέα συμμετείχε στον πόλεμο της Κορέας στο πλευρό της Νότιας Κορέας και του ΟΗΕ και παρέμεινε εκεί για πέντε χρόνια.

Το 1947 ιδρύθηκε η Στατιστική Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών, ως το υψηλότερο όργανο λήψης αποφάσεων για διεθνείς στατιστικές και υπεύθυνο για τον καθορισμό προτύπων, την ανάπτυξη μεθοδολογίας, καθώς και την εφαρμογή τους σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Με τον Α.Ν.1564 «Περί οργανισμού της Στατιστικής Υπηρεσίας του Κράτους», κατέστη αρμόδια για την διενέργεια και την επεξεργασία των απογραφών η Γενική Διεύθυνση Απογραφών στο Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, το οποίο καταργήθηκε το 1951 και στη θέση του συστάθηκαν τα Υπουργεία Βιομηχανίας και Εμπορίου, στο οποίο εντάχθηκε η Γενική Διεύθυνση Απογραφών. Με σκοπό την προετοιμασία και τη διεξαγωγή της Απογραφής της 7^{ης} Απριλίου 1951, με νομικό πλαίσιο Α.Ν. 1486/14-08-1950 (ΦΕΚ 178/17-08-1950), Α.Ν. 1564/29-10-1950 (ΦΕΚ 253/29-10-1950) και Β.Δ. 15-12-1950 (ΦΕΚ 16/11-01-1951) λειτούργησαν σε κάθε νομαρχία, δήμο και κοινότητα Προσωρινά Γραφεία Απογραφής και Επιτροπές Διαφώτισης.

Είναι η πρώτη απογραφή στην οποία το Ελληνικό Κράτος παρουσιάζεται εδαφικά ίδιο με το σημερινό. Κατά την προετοιμασία της Απογραφής, έγινε ονοματοθεσία των οδών και των πλατειών, αριθμήθηκαν οι κατοικίες σε όλους τους οικισμούς της Χώρας και καθορίστηκαν οι αυτοτελείς οικισμοί κάθε δήμου και κοινότητας. Κάθε αυτοτελής οικισμός διαιρέθηκε σε απογραφικά τμήματα, το καθένα από τα οποία περιλαμβάνει μέχρι 50 οικοδομικά διαμερίσματα (κατοικίες οικογενειών, βιομηχανικά ή βιοτεχνικά καταστήματα, εμπορικά καταστήματα κλπ). Συλλογικές συμβιώσεις όπου κατοικούσαν περισσότερα των 20 ατόμων αποτελούσαν ξεχωριστά απογραφικά τμήματα.

Η συλλογή των οικογενειακών δελτίων, καθώς και των δελτίων οικοδομής και οικοτεχνίας, έγινε από απογραφείς κατά τη διάρκεια των δύο ημερών μετά την ημερομηνία αναφοράς της Απογραφής, που ήταν η 7^η Απριλίου 1951 και απογράφησαν 7.632.801 άτομα.

Ο Πληθυσμός του Νομού Καρδίτσας ανέρχεται σε 138.786 κατοίκους.

Τα χωριά της Λίμνης Πλαστήρα και ο Πληθυσμός βάσει της Απογραφής του 1951

Αγίου Γεωργίου	1.012	κάτοικοι
Καρβασαρά	54	«
Καρίτσης Δολόπων	568	«
Καρπολεσίου	1.101	«
Καστανέας.....	723	«
Καταφυγίου.....	560	«
Κερασέας.....	533	«
Κρυονερίου (Στούγκον)	603	«
Λαμπερού (Τετάγι)	699	«
Μεσενικόλα	1.038	«
Μορφοβουνίου (Βουνέσι).....	1.368	«
Μοσχάτου (Μπλάσδου)	615	«
Μούχα	241	«
Μπελοκομίτης (Μπιλοκομίτι)	216	«
Νεοχωρίου.....	1.186	«
Πεζούλας (Μπεζούλα).....	702	«
Πορτίτσης	259	«
Φυλακτής (Σερμενίκον).....	760	«

Απογραφή 1961: Το 1952, επί κυβερνήσεως Νικολάου Πλαστήρα, τέθηκε σε ισχύ το νέο Σύνταγμα με βασικές καινοτομίες του τη ρητή καθιέρωση του Κοινοβουλευτισμού σε καθεστώς βασιλευόμενης δημοκρατίας και την κατοχύρωση, για πρώτη φορά στις Ελληνίδες του διακονήματος ψήφου και υποβολής υποψηφιότητας για το βουλευτικό αξίωμα. Το Φεβρουάριο του 1952, τέθηκε σε ισχύ η συμμετοχή της Ελλάδας ως μέλους Βορειοατλαντικής Συμμαχίας (NATO). Στις 9 Απριλίου 1953, η κυβέρνηση Αλέξανδρου Παπάγου προχώρησε στην υποτίμηση κατά 50% της δραχμής έναντι του αμερικανικού δολαρίου. Τον

Οκτώβριο 1955, πέθανε ο πρωθυπουργός Αλέξανδρος Παπάγος και τον διαδέχθηκε ο Κωνσταντίνος Καραμανλής. Το Ιούλιο του 1961, υπογράφηκε η Συμφωνία Σύνδεσης Ελλάδας - Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ).

ΤΟ 1953 οργανώθηκε η ενιαία Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (ΕΣΥΕ), η οποία υπαγόταν στο Υπουργείο Συντονισμού και εμφανίζεται ως σήμα της ΕΣΥΕ η «πυξίδα» μέσα στην οποία περιέχεται ο χάρτης της Ελλάδας. Το 1953, ιδρύθηκε η Διεύθυνση Στατιστικής της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα, ενώ, το 1958, με την ίδρυση της ΕΟΚ, γεννιέται ο πρόδρομος της σημερινής Ευρωπαϊκής Στατιστικής Υπηρεσίας, η οποία απέκτησε τη σημερινή ονομασία (Eurostat) το 1959. Το 1959, η ΕΣΥΕ έλαβε μέρος, για πρώτη φορά στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης (ΔΕΘ).

Η διεξαγωγή και επεξεργασία της Απογραφής της 19^{ης} Μαρτίου 1961, με νομικό πλαίσιο: Β.Δ. της 07-10-1958 (ΦΕΚ 180/30-10-1958), Υπ' αριθμ. 27556/8929 της 18-08-1960 απόφαση του Υπουργού Συντονισμού (ΦΕΚ 382/Β' /25-08-1960), όλοι οι νομοί διαιρεθήκαν σε απογραφικούς τομείς και τμήματα ενώ συστάθηκαν επιτροπές Απογραφής. Σε κάθε νομό της Χώρας ορίστηκε ένας επόπτης, ενώ για την ενίσχυση του έργου του διατέθηκαν ένας ή περισσότεροι βοηθοί επόπτη. Μια από τις βασικότερες εργασίες των εποπτιών ήταν η οριστικοποίηση των διοικητικών ορίων των δήμων και κοινοτήτων, καθώς και ο καθορισμός των αυτοτελών οικισμών (πόλεων, κωμοπόλεων ή χωριών) κάθε δήμου ή κοινότητας. Στο έργο τους αυτό είχαν την αρωγή των τοπικών αρχών.

Τα αποτελέσματα της εργασίας αυτής μεταφέρθηκαν σε χάρτες κλίμακας 1:50.000 (όπου σημειωνόταν η θέση κάθε οικισμού) και καταχωρίστηκαν σε ειδικές καταστάσεις κατά δήμο ή κοινότητα (φύλλα Αυτοτελών Οικισμών). Για την κατάρτιση τοπογραφικών διαγραμμάτων των αυτοτελών οικισμών με πληθυσμό 2.000 κατοίκων και άνω, σε κλίμακα 1:5.000, η ΕΣΥΕ είχε ήδη εγκαινιάσει στενή συνεργασία με την Υπηρεσία Τοπογραφίσεως και Κτηματολογίου του Υπουργείου Δημοσίων Έργων. Τα διαγράμματα αυτά καταρτίστηκαν με βάση πρόσφατες αεροφωτογραφίες της Ελληνικής Βασιλικής Αεροπορίας. Για τους οικισμούς με πληθυσμό κάτω από 2.000 κατοίκους, οι επόπτες και οι βοηθοί επόπτες κατάρτισαν σκαριφήματα. Οι διεσπαρμένες οικοδομές δεν ήταν δυνατόν να εντοπισθούν στα τοπογραφικά διαγράμματα ή στα σκαριφήματα, σημειωνόταν, όμως, η θέση τους και ο αριθμός τους στο περιθώριό τους.

Οι επόπτες ήταν υπεύθυνοι για τη διαίρεση κάθε νομού σε απογραφικούς τομείς και τμήματα. Σε κάθε απογραφικό τομέα υπεύθυνος ορίστηκε ένας τομεάρχης. Οι τομεάρχες είχαν την ευθύνη 10-15 απογραφικών τμημάτων, σε καθένα από τα οποία ορίστηκε ένας απογραφέας. Οι τομεάρχες και οι απογραφείς εκπαιδεύτηκαν από τον επόπτη και από τους βοηθούς επόπτες στα θέματα της Απογραφής στη διαδικασία που θα έπρεπε να ακολουθήσουν και στις έννοιες των ερωτημάτων του ερωτηματολογίου. Οι επόπτες και οι βοηθοί επόπτες έκαναν λεπτομερή έλεγχο των απογραφικών δελτίων. Η διαδικασία αυτή διήρκεσε δύο έως τρεις και στη συνέχεια, το απογραφικό υλικό στάλθηκε στην Κεντρική Υπηρεσία για την καθολική, συστηματική επεξεργασία.

Τα αποτελέσματα της απογραφής ανακοινώθηκαν εντός ενός έτους με σύνολο απογραφέντων της Χώρας σε 8.388.553 άτομα και παρείχε μια σειρά νέων πληροφοριών όπως στοιχεία για εσωτερική μετανάστευση, είδος πτυχίων των πτυχιούχων ανώτατης ή τεχνικής - επαγγελματικής μη ανώτατης εκπαίδευσης, συγκεντρωμένο και διεσπαρμένο πληθυσμό κάθε οικισμού, «νέους» στην αγορά εργασίας (δηλαδή για πρώτη φορά αναζητούσαν εργασία). **Ο Πληθυσμός του Νομού Καρδίτσας ανέρχεται σε 152.543 κατοίκους.**

Τα χωριά της Λίμνης Πλαστήρα και ο Πληθυσμός βάσει της Απογραφής του 1961

Αγίου Γεωργίου	1.088	κάτοικοι
Καρβασαρά	57	«
Καρίτσης Δολόπων	598	«
Καροπλεσίου	1.098	«
Καστανέας.....	834	«
Καταφυγίου.....	514	«
Κερασέας.....	565	«
Κρυονερίου (Στούγκον)	656	«
Λαμπερού (Τετάγι)	800	«
Μεσενικόλα	1.021	«
Μορφοβουνίου (Βουνέσι).....	1.412	«
Μοσχάτου (Μπλάσδου)	691	«
Μούχα	318	«
Μπελοκομίτης (Μπιλοκομίτι)	183	«
Νεοχωρίου	1.223	«
Πεζούλας (Μπεζούλα).....	645	«
Πορτίτσης	229	«
Φυλακτής (Σερμενίκον).....	783	«

Το 1965, εκδόθηκε ο Άτλαντας Νομών της Χώρας, στον οποίο συμπεριλαμβάνονταν, σε έναν τόμο συνολικά 54 έγχρωμοι χάρτες (κλίμακας 1 :200.000), σε επίπεδο νομού, και απεικονίστηκε η διοικητική διαίρεση της Χώρας στην Απογραφή πληθυσμού του 1961. Η επιτυχία της πρώτης έκδοσης οδήγησε στην επανέκδοση αντίστοιχου το 1975 με τα στοιχεία της Απογραφής του 1971.

Απογραφή 1971: Η Απογραφή του 1971 έγινε στις 14 Μαρτίου 1971 με νομικό πλαίσιο Β.Δ. 93/05-02-1969 (ΦΕΚ 22/14-02-1969), υπ' αριθμ. 12854/Γ' 1624/29-05-1970 (ΦΕΚ 445/Β' /29-06-1970) Κοινή Απόφαση των Υπουργών Συντονισμού, Εσωτερικών, Οικονομικών, Γεωργίας και Δημοσίων Έργων.

Βάση ιστορικών πλαισίων, στις εκλογές της 29^{ης} Οκτωβρίου 1961, η Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ), του Κωνσταντίνου Καραμανλή, πέτυχε την Τρίτη συνεχή εκλογική νίκη ενώ ο Γεώργιος Παπανδρέου, επικεφαλής της Ένωσης Κέντρου, κατήγγειλε το αποτέλεσμα ως προϊόν βίας και νοθείας. Τον Ιούνιο του 1963, ύστερα από διαφωνία του με τον βασιλιά

Παύλο, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής παραιτήθηκε από την πρωθυπουργία. Στις εκλογές της 3^{ης} Νοεμβρίου 1963, που έγιναν βάση της Απογραφής του 1961, η Ένωση Κέντρου κέρδισε τις εκλογές χωρίς όμως να εξασφαλίσει αυτοδυναμία, κάτι που πέτυχε στις εκλογές της 16^{ης} Φεβρουαρίου του 1964. Λίγες ημέρες μετά, ανακοινώθηκε ο θάνατος του βασιλιά Παύλου και πραγματοποιήθηκε η ενθρόνιση του γιού του, Κωνσταντίνου Β΄. Τον Ιούλιο του 1965, οι έντονες διαφωνίες μεταξύ του Γεωργίου Παπανδρέου και του Κωνσταντίνου Β΄ για τον έλεγχο του στρατού, οδήγησαν τον πρωθυπουργό σε παραίτηση και τη Χώρα σε πολιτική και συνταγματική κρίση («Ιουλιανά»). Τη νύχτα της 20^{ης} προς 21^{ης} Απριλίου 1967, εκδηλώθηκε πραξικόπημα από ομάδα αξιωματικών του στρατού οι οποίοι κατέλαβαν την εξουσία και εγκαθίδρυσαν στρατιωτική δικτατορία. Τον Αύγουστο του 1968 ο Αλέξανδρος Παναγούλης αποπειράθηκε, χωρίς επιτυχία, να δολοφονήσει τον δικτάτορα Γεώργιο Παπαδόπουλο ενώ τον Νοέμβριο του ίδιου έτους πέθανε ο Γεώργιος Παπανδρέου.

Για τη διενέργεια της Απογραφής 14^{ης} Μαρτίου 1971, χρησιμοποιήθηκαν δύο κύριοι τύποι ερωτηματολογίων (δελτίο απογραφής νοικοκυριού – οικοτεχνίας και κατοικίας και δελτίο απογραφής συλλογικής συμβίωσης) και ένας βοηθητικός (δελτίο προαπογραφής νοικοκυριού). Σε κάθε απογραφέντα οι απογραφείς χορήγησαν βεβαιωτικό σημείωμα απογραφής. Το απογραφικό υλικό, μετά τον αρχικό έλεγχο που έκαναν τα όργανα της Απογραφής, συγκεντρώθηκε στο αρμόδιο Γραφείο Εντύπων της Διεύθυνσης Απογραφών της ΕΣΥΕ, που ήταν υπεύθυνο για τη συγκέντρωση και τη ταξινόμησή του. Στην Απογραφή του 1971, ήταν η τελευταία φορά που τέθηκε το ερώτημα του θρησκειύματός του απογραφόμενου. Ειδικές ομάδες απογραφέντων επιβιβάστηκαν και απέγραψαν το πλήρωμα και τους επιβάτες των πλοίων της ακτοπλοΐας, επίσης επιβιβάστηκαν σε τρένα για να απογράψουν όσους κατευθύνονταν στο εξωτερικό ή προερχόταν από αυτό, εφόσον τα μεσάνυκτα της 13^{ης} προς τη 14^{ης} Μαρτίου 1971 βρισκόταν σε Ελληνικό έδαφος.

Το χρονικό διάστημα ανάμεσα στις Απογραφές 1961 και 1971, σημειώθηκαν πολλές μεταβολές στις κατοικημένες περιοχές, λόγω οικοδόμησης νέων κατοικιών, επέκτασης των σχεδίων πόλεως, δημιουργίας νέων οικισμών ή καταστροφής οικισμών από σεισμούς ή κατολισθήσεις. Το 1963, από το τμήμα Μητρώων – Βασικών Πλαισίων και Χαρτών της Διεύθυνσης Μηχανογραφίας, πραγματοποιήθηκε εμβαδομέτρηση της Χώρας (μεθοδολογικά ανά φύλλο χάρτη και τμηματικά ανά δήμο και κοινότητα και απέδωσε το σύνολο). Σύνολο απογραφέντων στη Χώρας μας, ανέρχεται σε 8.768.641 άτομα. **Ο Πληθυσμός του Νομού Καρδίτσας ανέρχεται σε 133.776 κατοίκους.**

Τα χωριά της Λίμνης Πλαστήρα και ο Πληθυσμός βάσει της Απογραφής του 1971

Αγίου Γεωργίου	773	κάτοικοι
Καρβασαρά	11	«
Καρίτσης Δολόπων	278	«
Καρπλεσίου	733	«
Καστανέας.....	472	«

Καταφυγίου.....	303	«
Κερασέας.....	421	«
Κρυονερίου (Στούγκον).....	568	«
Λαμπερού (Τετάγι).....	463	«
Μεσενικόλα.....	834	«
Μορφοβουνίου (Βουνέσι).....	1.149	«
Μοσχάτου (Μπλάσδου).....	508	«
Μούχα.....	200	«
Μπελοκομίτης (Μπιλοκομίτι).....	98	«
Νεοχωρίου.....	788	«
Πεζούλας (Μπεζούλα).....	465	«
Πορτίτσης.....	144	«
Φυλακτής (Σερμενίκον).....	520	«

Απογραφή 1981: Η Απογραφή του 1981 έγινε στις 5 Απριλίου 1981 και με νομικό πλαίσιο Π.Δ. 256/28-03-1979, Κοινή Υπουργική Απόφαση υπ' αριθμ. 13712/Β150/17-06-1980, Τροποποιητική υπουργική απόφαση υπ' αριθμ. 7541/Β239//31-03-1981.

Τον Φεβρουάριο του 1973, η κατάληψη της Νομικής Σχολής της Αθήνας αποτέλεσε την πρώτη μαζική κινητοποίηση των φοιτητών ενάντια στη δικτατορία των συνταγματαρχών, και τον Νοέμβριο του ίδιου έτους ξέσπασε η εξέγερση στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο που κατέληξε σε αιματοχυσία. Λίγες ημέρες μετά, η δικτατορία του Παπαδόπουλου ανατράπηκε με το πραξικόπημα του Δ. Ιωαννίδη. Στις 15 Ιουλίου 1974, η δικτατορία Ιωαννίδη προκάλεσε πραξικόπημα στην Κύπρο, στις 20 Ιουλίου, η Τουρκία εισέβαλε στη μεγαλόνησο και η δικτατορία στην Ελλάδα κατέρρευσε.

Στις 24 Ιουλίου 1974 ο Κωνσταντίνος Καραμανλής ανέλαβε τον σχηματισμό κυβέρνησης εθνικής ενότητας. Ίδρυσε το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας, που κέρδισε τις εκλογές του Νοεμβρίου, και προκήρυξε δημοψήφισμα για το πολιτειακό. Στο δημοψήφισμα, που διεξάχθηκε στις 8 Δεκεμβρίου κυριάρχησε η αβασίλευτη δημοκρατία και τον Ιούνιο του 1975 τέθηκε σε ισχύ το νέο Σύνταγμα. Την ίδια περίοδο, η ελληνική κυβέρνηση υπέβαλε αίτηση για πλήρη ένταξη της Χώρας στην ΕΟΚ. Οι διαπραγματεύσεις ξεκίνησαν τον Ιούλιο του 1976 και ολοκληρώθηκαν τον Μάιο του 1979, η οποία επικυρώθηκε από τη Βουλή των Ελλήνων στις 28 Ιουνίου 1979. Η πλήρης ένταξη πραγματοποιήθηκε δύο χρόνια αργότερα, την 1^η Ιανουαρίου 1981 και η Ελλάδα έγινε το 10^ο μέλος της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας.

Στην Απογραφή του 1981, ο Νομάρχης είχε την πρώτη ανώτατη εποπτεία για την άρτια και έγκαιρη οργάνωση και εκτέλεσή της σε επίπεδο νομού, ενώ την ευθύνη για τη σωστή και έγκαιρη προπαρασκευή, οργάνωση και εκτέλεση είχε η αντίστοιχη νομαρχιακή ομάδα εργασίας και ιδιαίτερα ο επόπτης απογραφής, που ήταν υπάλληλος της ΕΣΥΕ. Στην Απογραφή της 5^{ης} Απριλίου 1981, συμπεριλήφθησαν όλα τα άτομα κάθε ηλικίας, φύλου και

υψηκότητας, που βρέθηκαν μέσα στα όρια της Ελληνικής Επικρατείας (χερσαία, εναέρια και θαλάσσια) τα μεσάνυκτα του Σαββάτου 4 προς 5 Απριλίου.

Να σημειωθεί εδώ το εξής παραλειπόμενο, ότι η ημερομηνία της Απογραφής μεταφέρθηκε από τις 15 Μαρτίου στις 5 Απριλίου 1981 λόγω του ισχυρού σεισμού 6,7 βαθμών της κλίμακας Ρίχτερ, της 24^{ης} Φεβρουαρίου 1981, στις Αλκυονίδες Νήσους, που δημιούργησε δυσχέρειες στην εξέλιξη των απογραφικών εργασιών.

Τον Οκτώβριο του 1981 γίνονται εθνικές εκλογές, στις οποίες γίνεται πολιτική ανατροπή και το ΠΑΣΟΚ με τον Ανδρέα Παπανδρέου κερδίζει πανηγυρικά τις εκλογές, κυβερνά μέχρι το 1989 οπότε χάνει τις εκλογές. Εφαρμόζεται μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα και με σύνθημα «Αλλαγή» συντελούνται σε όλα τα επίπεδα, από την Δημόσια Διοίκηση, την Παιδεία, την Υγεία, τον Πολιτισμό, την οικονομική και κοινωνική ζωή.

Το 1981 διενεργήθηκε ταυτόχρονα Απογραφή Οικοδομών-κτηρίων, Πληθυσμού-Κατοικιών, Γεωργίας Κτηνοτροφίας. Ήταν προγραμματισμένη και η Απογραφή Οικοτεχνίας, η οποία όμως δεν πραγματοποιήθηκε για τεχνικούς λόγους. Η διαφώτιση και ενημέρωση του κοινού για το σκοπό και τους στόχους της Απογραφής υπήρξε ένα τεράστιο έργο, για το οποίο χρησιμοποιήθηκαν όλα τα σύγχρονα μέσα, όπως: η τηλεόραση, το ραδιόφωνο, ο ημερήσιος, εβδομαδιαίος και περιοδικός Τύπος, η ενημέρωση μέσω των λογαριασμών της ΔΕΗ, η ρίψη διαφημιστικών μονόφυλλων από αεροπλάνο, η καταχώριση διαφημιστικού σκίτσου στον επίσημο κατάλογο της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης. Με τη λήξη της Απογραφής, οι επόπτες συγκέντρωσαν τα απογραφικά δελτία και τα λοιπά έντυπα από τους τομείς, έκαναν όλους τους λογικούς ελέγχους, με τη συνδρομή των βοηθών εποπτών, και απέστειλαν όλο το απογραφικό υλικό στην Κεντρική Υπηρεσία της ΕΣΥΕ. Την ευθύνη για την ανάλυση και την δημοσίευση των αποτελεσμάτων είχε η Διεύθυνση Απογραφών.

Ο συνολικός πληθυσμός της Χώρας ανέρχεται σε 9.470.417 άτομα. **Ο Πληθυσμός του Νομού Καρδίτσας ανέρχεται σε 124.930 κατοίκους.**

Τα χωριά της Λίμνης Πλαστήρα και ο Πληθυσμός βάσει της Απογραφής του 1981

Αγίου Γεωργίου	619	κάτοικοι
Καρβασαρά	66	«
Καρίτσης Δολόπων	227	«
Καροπλεσίου	413	«
Καστανέας.....	341	«
Καταφυγίου.....	299	«
Κερασέας.....	450	«
Κρυονερίου (Στούγκον)	610	«
Λαμπερού (Τετάγι)	447	«
Μεσενικόλα	927	«
Μορφοβουνίου (Βουνέσι).....	1.138	«
Μοσχάτου (Μπλάσδου)	392	«

Μούχα	148	«
Μπελοκομίτης (Μπιλοκομίτι)	148	«
Νεοχωρίου	955	«
Πεζούλας (Μπεζούλα).....	341	«
Πορτίτσας	104	«
Φυλακτής (Σερμενίκον).....	377	«

Απογραφή 1991: Με το Π.Δ. 224/1986 συστάθηκε η Γενική Γραμματεία Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδος (Γ.Γ. ΕΣΥΕ), υπαγόμενη στο Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας. Η Ελλάδα ανέλαβε το δεύτερο εξάμηνο του 1988, την προεδρία της ΕΟΚ. Αποφασίστηκε Απογραφή Πληθυσμού με ημερομηνία διεξαγωγής 17 Μαρτίου 1991. Με νομικό πλαίσιο Π.Δ. 488/15-09-1989 (ΦΕΚ 209/26-09-1989), Κοινή Υπουργική Απόφαση υπ' αριθ. 18894/Γ' 3582/28-09-1989 των Υπουργών Εθνικής άμυνας, Εσωτερικών, Εξωτερικών, Εθνικής Οικονομίας, Οικονομικών, Γεωργίας, Δημόσιας Τάξης, Περιβάλλοντος-Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων.

Η Απογραφή του 1991 διενεργήθηκε, σε γενικές γραμμές, με τον τρόπο που είχε διενεργηθεί η Απογραφή του 1981. Σε κάθε νομό ο Νομάρχης είχε την ανώτατη εποπτεία για την άρτια και έγκαιρη οργάνωση της Απογραφής, ενώ συγκροτήθηκε νομαρχιακή ομάδα εργασίας που είχε την ευθύνη για τη σωστή και έγκαιρη προπαρασκευή, οργάνωση και εκτέλεσή της, κυρίως ο επόπτης, ο οποίος ήταν υπάλληλος της ΕΣΥΕ, με εμπειρία στις απογραφές. Δύο βασικά έντυπα που χρησιμοποιήθηκαν για την Απογραφή ήταν το δελτίο απογραφής νοικοκυριού και κατοικίας, το οποίο συμπληρώθηκε από απογραφείς με συνέντευξη με τον «αρχηγό» του νοικοκυριού ή άλλο κατάλληλο πρόσωπο και το δελτίο συλλογικής κατοικίας, το οποίο συμπληρώθηκε από ειδικούς απογραφείς, για όσους διέμεναν σε συλλογικές κατοικίες. Έγινε καθολική επεξεργασία των ερωτηματολογίων της Απογραφής και το σύνολο των απογραφέντων στη Χώρα μας ανέρχεται σε 10.259.900 άτομα. **Ο Πληθυσμός του Νομού Καρδίτσας ανέρχεται σε 126.854 κατοίκους.**

Τα χωριά της Λίμνης Πλαστήρα και ο Πληθυσμός βάσει της Απογραφής του 1991

Αγίου Γεωργίου	598	κάτοικοι
Καρβασαρά	57	«
Καρίτσας Δολόπων	221	«
Καρπλεσίου	476	«
Καστανέας.....	276	«
Καταφυγίου.....	311	«
Κερασέας.....	528	«
Κρυονερίου (Στούγκον)	688	«
Λαμπερού (Τετάγι)	333	«
Μεσενικόλα	679	«
Μορφοβουνίου (Βουνέσι).....	844	«

Μοσχάτου (Μπλάσδου)	333	«
Μούχα	143	«
Μπελοκομίτης (Μπιλοκομίτι)	202	«
Νεοχωρίου	1.108	«
Πεζούλας (Μπεζούλα).....	547	«
Πορτίτσας	161	«
Φυλακτής (Σερμενίκον).....	464	«

Απογραφές του 21ου αι.

Στις 7 Φεβρουαρίου 1992 μετά από πολυετείς διαβουλεύσεις σχετικά με την εμπάθυνση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης υπογράφηκε στο Μάαστριχτ της Ολλανδίας η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Με την έναρξη της ισχύος της, την 1^η Ιανουαρίου 1993, οι 12 χώρες μέλη της ΕΟΚ (Ελλάδα, Βέλγιο, Γαλλία, Γερμανία, Δανία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ιρλανδία, Ισπανία, Ιταλία, Ολλανδία, Λουξεμβούργο και Πορτογαλία) έθεσαν τα θεμέλια για ένα κοινό νόμισμα. Η Ελλάδα ανέλαβε, το πρώτο εξάμηνο του 1994, την προεδρία του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (που αντικατέστησε την ΕΟΚ) και στη Σύνοδο κορυφής της Κέρκυρας, τον Ιούνιο, ολοκληρώθηκαν οι προσπάθειες για τη διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με την ένταξη της Αυστρίας, της Σουηδίας και της Φιλανδίας. Την 1^η Ιανουαρίου 2001, η Ελλάδα έγινε μέλος της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης και υιοθέτησε ως νόμισμά της το ευρώ.

Η απογραφή του 2001 διενεργήθηκε με τον ίδιο τρόπο ανάλογο των Απογραφών του 1981 και του 1991. Ημερομηνία διεξαγωγής 18 Μαρτίου 2001 με νομικό πλαίσιο Π.Δ. 70/08-03-2000 (ΦΕΚ 63/Α' /10-03-2000), Κοινή Υπουργική Απόφαση 12613/Γ' 347/05-09-2000 των Υπουργών Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, Εθνικής Οικονομίας, Οικονομικών, Δημόσιας Τάξης και Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων (ΦΕΚ 1187/Β' /27-09-2000). Την ευθύνη για τη σωστή και έγκαιρη προπαρασκευή, οργάνωση και εκτέλεση της Απογραφής σε κάθε νομό είχε η αντίστοιχη νομαρχιακή ομάδα εργασίας, ιδιαίτερα ο επόπτης απογραφής, ο υπάλληλος της ΕΣΥΕ.

Για πρώτη φορά, χρησιμοποιήθηκε κατά την επεξεργασία των ερωτηματολογίων το σύστημα αναγνώρισης οπτικών σημάτων (Optical Mark Recognition – OMR). Η μέθοδος αυτή προϋποθέτει ειδικά διαμορφωμένα ερωτηματολόγια με «σημεία» τα οποία «διαβάζει» ο ηλεκτρονικός υπολογιστής. Με αυτόν τον τρόπο, επιταχύνθηκε η επεξεργασία των δεδομένων και η παραγωγή των τελικών στατιστικών αποτελεσμάτων. Ο συνολικός πληθυσμός της Χώρας ανέρχεται σε 10.964.020 άτομα. **Ο Πληθυσμός του Νομού Καρδίτσας ανέρχεται σε 120.265 κατοίκους.**

Τα χωριά της Λίμνης Πλαστήρα και ο Πληθυσμός βάσει της Απογραφής του 2001

Αγίου Γεωργίου	523	κάτοικοι
Καρβασαρά	86	«

Καρίτσης Δολόπων	143	«
Καροπλεσίου	280	«
Καστανέας.....	240	«
Καταφυγίου.....	265	«
Κερασέας.....	298	«
Κρυονερίου (Στούγκον)	380	«
Λαμπερού (Τετάγι)	310	«
Μεσενικόλα	486	«
Μορφοβουνίου (Βουνέσι).....	730	«
Μοσχάτου (Μπλάσδου)	541	«
Μούχα	128	«
Μπελοκομίτης (Μπιλοκομίτι)	89	«
Νεοχωρίου.....	493	«
Πεζούλας (Μπεζούλα).....	263	«
Πορτίτσης	129	«
Φυλακτής (Σερμενίκον).....	289	«

Η Απογραφή του 2011, έγινε 10 έως 15 Μαΐου 2011. Με νομικό πλαίσιο Π.Δ. 168 (ΦΕΚ 223/Α' /2008, Κανονισμός (ΕΚ) 763/2008 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με τις Απογραφές Πληθυσμού και Στέγασης, Κοινή Υπουργική Απόφαση υπ' αριθμ. 1524/Γ5-473 (ΦΕΚ 425/Β' /2011) και τροποποίηση αυτής (ΦΕΚ 783/Β' /2011), Πράξη Νομοθετικού Περιεχομένου περί Διενέργειας Απογραφής Πληθυσμού – Κατοικιών (ΦΕΚ 106/Α' /2011), όπως αυτή κυρώθηκε με Νόμο 3995/2011 (ΦΕΚ 166/Α' /2011).

Από τη 1^η Ιανουαρίου του 2002, τέθηκε σε κυκλοφορία το ευρώ που, όπως και σε όλα τα κράτη της ευρωζώνης, αντικατέστησε το εθνικό νόμισμα της Χώρας. Το πρώτο εξάμηνο του 2003, η Ελλάδα ανέλαβε την προεδρία του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), τον Αύγουστο του 2004 διεξήχθησαν στην Αθήνα οι 28^{οι} Θερινοί Ολυμπιακοί Αγώνες και τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους οι 12^{οι} Παραολυμπιακοί Αγώνες.

Μετά τις εκλογές τον Οκτώβριο του 2009 τις κέρδισε και αναλαμβάνει πρωθυπουργός ο Γεώργιος Παπανδρέου, ενώ στη συνέχεια εκδηλώθηκε έντονα η ελληνική κρίση. Η απότομη αύξηση του κόστους δανεισμού από τις αγορές ανάγκασε τη Χώρα να προσφύγει, στις 23 Απριλίου 2010, σε δανεισμό, υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις πολιτικής, από τον μηχανισμό στήριξης που είχαν συγκροτήσει από κοινού το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα.

Το 2010, με τον Νόμο 3832 (ΦΕΚ 38/Α' /2010), η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας (ΕΣΥΕ) μετασχηματίστηκε από Γενική Γραμματεία του Υπουργείου Οικονομικών σε Ανεξάρτητη Διοικητική με την ονομασία «Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ)» με τον ίδιο Νόμο, καθιερώθηκε το Ελληνικό Στατιστικό Σύστημα.

Η Απογραφή αυτή με ημερομηνία διεξαγωγής 10 έως 24 Μαΐου 2011, διενεργήθηκε σε διάστημα δεκαπέντε ημερών. Με αυτόν το τρόπο οι απογραφόμενοι δε χρειάστηκε να πε-

ριμένουν τον απογραφέα να περάσει από την κατοικία τους. Σε περίπτωση απουσίας τους, ο απογραφέας άφηνε ειδοποιητήριο με τα στοιχεία του, προκειμένου να επικοινωνήσουν μαζί του και να ορίσουν συνάντηση για να πραγματοποιηθεί η συνέντευξη.

Είναι η πρώτη Απογραφή που διεξήχθη από την Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛ ΣΤΑΤ). Τον γενικό συντονισμό των εργασιών είχε η ομάδα έργου των απογραφών αποτελούμενη από στελέχη της ΕΛΣΤΑΤ. Απασχολήθηκαν συνολικά Πανελλαδικά 55.000 απογραφείς και 13.000 τομεάρχες ως ιδιώτες συνεργάτες, καθώς και μεγάλος αριθμός στελεχών της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής. Τα ερωτηματολόγια ήταν σχεδιασμένα με τρόπο που να επιτρέπει την ανάγνωσή τους από σύστημα οπτικής ανάγνωσης χαρακτήρων (OCR), ώστε να επιταχυνθεί η επεξεργασία των δεδομένων και η παραγωγή των τελικών στατιστικών αποτελεσμάτων. Ο συνολικός πληθυσμός της Χώρας ανέρχεται σε 10.816.286 άτομα. **Πληθυσμός του Νομού Καρδίτσας ανέρχεται σε 119.686 κατοίκους.**

Τα χωριά της Λίμνης Πλαστήρα και ο Πληθυσμός βάσει της Απογραφής του 2011

Αγίου Γεωργίου	389	κάτοικοι
Καρβασαρά	62	«
Καρίτσης Δολόπων	408	«
Καροπλεσίου	277	«
Καστανέας.....	298	«
Καταφυγίου.....	169	«
Κερασέας.....	285	«
Κρυονερίου (Στούγκον)	941	«
Λαμπερού (Τετάγι)	654	«
Μεσενικόλα	861	«
Μορφοβουνίου (Βουνέσι).....	1.081	«
Μοσχάτου (Μπλάσδου)	726	«
Μούχα	106	«
Μπελοκομίτης (Μπιλοκομίτι)	376	«
Νεοχωρίου.....	1.306	«
Πεζούλας (Μπεζούλα).....	809	«
Πορτίτσης	322	«
Φυλακτής (Σερμενίκον).....	865	«

Η Απογραφή του 2021, ημερομηνία διεξαγωγής 23 Οκτωβρίου έως 23 Νοεμβρίου 2021, με νομικό πλαίσιο: Νόμος 4772/2021 (ΦΕΚ 17/Α' /05-02-2021, Απόφαση του Προέδρου της ΕΛΣΤΑΤ υπ. αριθ. 1697/Β4-234 (ΦΕΚ 1024/Β' /2021, Κανονισμός (ΕΚ) 763/2008 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με τις Απογραφές Πληθυσμού και Στέγασης.

Το 2020 σηματοδεύτηκε παγκοσμίως από το ξέσπασμα της πανδημίας της νόσου του κορονοϊού (COVID-19) με συνέπειες στην υγεία, την οικονομία και την καθημερινότητα όλη

της ανθρωπότητας. Δεδομένων των συνθηκών που διαμορφώθηκαν λόγω πανδημίας της νόσου του κορονοϊού (COVID-19), ο σχεδιασμός των στοιχείων τροποποιήθηκε σε σχέση με τις προηγούμενες Απογραφές (συμπλήρωση εντύπων ερωτηματολογίων με προσωπική συνέντευξη) με επαναπροσδιορισμό της απογραφικής διαδικασίας. Η νέα προσέγγιση βασίζεται στην αξιοποίηση της σύγχρονης τεχνολογίας διατηρώντας το αποκεντρικό σύστημα διεξαγωγής. Ο πληθυσμός απογράφηκε ηλεκτρονικά μέσω ειδικά σχεδιασμένης διαδικτυακής εφαρμογής (ηλεκτρονική αυτοαπογραφή) κάνοντας χρήση του μοναδικού, 12ψηφίου κωδικού, τον οποίο διανείμουν σε κάθε κατοικία οι απογραφείς.

Η πρώτη ηλεκτρονική Απογραφή Πληθυσμού (αυτοαπογραφή), είναι γεγονός, πρωτοφανές για τα Ελληνικά δεδομένα. Είναι επίτευγμα καθώς 30.000 περίπου πολίτες της Περιφερειακής Ενότητας Καρδίτσας (νομού Καρδίτσας), κάνοντας χρήση των κωδικών taxis-net στην ηλεκτρονική εφαρμογή gov.gr, συμπλήρωσαν μόνοι τους τα ερωτηματολόγια. Ενώ για τους υπόλοιπους πολίτες που για οποιονδήποτε λόγο δε μπόρεσαν ηλεκτρονικά, απογράφηκαν με συνέντευξη από τον απογραφέα με χειρόγραφο τρόπο.

Στην Π.Ε. Καρδίτσας απασχολήθηκαν συνολικά 900 απογραφείς και τομεάρχες ως ιδιώτες συνεργάτες της ΕΛΣΤΑΤ, που επιδείξανε αφοσίωση, προσήλωση και επαγγελματισμό αφήνοντας πίσω τις πρωτόγνωρες δυσκολίες του κορονοϊού, τις ακραίες καιρικές συνθήκες, και τις αρνήσεις των πολιτών. Δεν θα ήταν τίποτα εφικτό χωρίς την βοήθεια των δημάρχων του Νομού Καρδίτσας, για την συνεργασία τους και την επίλυση όλων των προβλημάτων, ιδιαίτερα στα ορεινά χωριά των Δήμων, Λίμνης Πλαστήρα, Αργιθέας και τα χωριά της περιοχής Ιτάμου, στα οποία η πρόσβαση ήταν δύσκολη λόγω καιρικών συνθηκών, κατολισθήσεων κλπ. Επίσης αρωγός στην όλη προσπάθεια στάθηκε και η Διεύθυνση της Ελληνικής Αστυνομίας Καρδίτσας (τον Διευθυντή της και τους Διοικητές των Τμημάτων), για την ψύχραιμη αντιμετώπιση κάποιων ακραίων περιστάσεων. Το αποτέλεσμα της Απογραφής του 2021 ήταν μια **Συλλογή Επιτυχία**.

Ο συνολικός πληθυσμός της Χώρας ανέρχεται σε 10.482.487 άτομα.

Ο Πληθυσμός του Νομού Καρδίτσας ανέρχεται σε 106.305 κατοίκους.

Τα χωριά της Λίμνης Πλαστήρα και ο Πληθυσμός βάσει της Απογραφής του 2021

Αγίου Γεωργίου	311	κάτοικοι
Καρβασαρά	69	«
Καρίτσης Δολόπων	243	«
Καρπλεσίου	486	«
Καστανέας.....	207	«
Καταφυγίου.....	217	«
Κερασέας.....	544	«
Κρουονερίου (Στούγκον)	564	«
Λαμπερού (Τετάγι)	557	«
Μεσενικόλα.....	534	«

Μορφοβουνίου (Βουνέσι).....	813	«
Μοσχάτου (Μπλάσδου)	424	«
Μούχα	87	«
Μπελοκομίτης (Μπιλοκομίτι)	211	«
Νεοχωρίου	467	«
Πεζούλας (Μπεζούλα).....	343	«
Πορτίτσης	96	«
Φυλακτής (Σερμενίκον).....	465	«

ΠΗΓΕΣ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

1881. Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, υπ' αριθ. Φ. 112, εν Αθήναις 27 Νοεμβρίου «Απογραφικοί πίνακες των αποτελεσμάτων της απογραφής πληθυσμού των κατοίκων των προσαρτηθεισών τη Ελλάδι χωρών

1881: Υπουργείον Εσωτερικών (Τμήμα Δημόσιας Οικονομίας και Στατιστικής) – Πίνακες των Επαρχιών Ηπείρου και Θεσσαλίας κατά την Απογραφή του 1881. Εν Αθήναις εκ του Τυπογραφείου των ΑΔΕΛΦΩΝ ΠΕΡΡΗ (επί της πλατείας του Πανεπιστημίου)1884.

1889: Υπουργείον Εσωτερικών – Τμήμα Δημόσιας Οικονομίας και Στατιστικής, Στατιστική της Ελλάδος – Πληθυσμός Απογραφή της 15-16 Απριλίου 1889, Μέρος Β, Εθνικό Τυπογραφείο και Λιθογραφείου, 1890.

Δημοσιεύτηκαν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως στο ΦΕΚ 251/4-10-1889 και στη συνέχεια στο ΦΕΚ 22/26-1-1890.

1896 : Υπουργείον Εσωτερικών – Τμήμα Δημόσιας Οικονομίας και Στατιστικής, Στατιστικά Αποτελέσματα της Απογραφής του Πληθυσμού κατά την 5-6 Οκτωβρίου 1896, Α' – Πληθυσμός κατά Νομούς, Επαρχίας, Δήμους, Πόλεις και Χωρία. Μέρος Δεύτερον-Πίνακες. Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, και Λιθογραφείου 1897. Δημοσιεύτηκαν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της 17^{ης} Ιουνίου 1897.

1907: Υπουργείον Εσωτερικών – Υπηρεσία Απογραφής, Στατιστικά Αποτελέσματα Γενικής Απογραφής του Πληθυσμού κατά την 27η Οκτωβρίου 1907, επιμέλεια Γεωργίου Χωματιανού τμηματάρχου του Υπουργείου, Διευθυντού της Υπηρεσίας απογραφής. Τόμος 2ος, Αθήνα, Τυπογραφείο Μιχαήλ Νικολαΐδου, 1909.

1912-Στοιχεία Συστάσεως και Εξελίξεως των Δήμων και Κοινοτήτων (από εφαρμογή του Νόμου ΔΝΖ' του έτους 1912 και εφεξής), Β.Δ 29-8-1912, ΦΕΚ. Α 261/1912. Επιμέλεια Υπουργείου Εσωτερικών, Δ/νσεως Τοπικής Αυτοδιοικήσεως, Τμήματος Δημοτικής και Κοινοτικής Διοικήσεως. Έκδοση της Κεντρικής Ενώσεως Δήμων και Κοινοτήτων της Ελλάδος. Αθήνα Ιούλιος 1962.

1920: Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας – Διεύθυνσις Στατιστικής, Πληθυσμός του Βασιλείου της Ελλάδος κατά την

Απογραφήν της 19 Δεκεμβρίου 1920, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1921.

1928: Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας – Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατι-

στικά Αποτελέσματα της Απογραφής Πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928. Δευτέρα έκδοσις, αύξων αριθ. Δημοσ/τος 807. Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1935.

1940: Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας – Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την Απογραφήν της 16 Οκτωβρίου 1940*. Πραγματικός πληθυσμός κατά νομούς, επαρχίας, δήμους, κοινότητας, πόλεις και χωριά. Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1950.

1951: Ε.Σ.Υ.Ε., *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την Απογραφήν της 7ης Απριλίου 1951*, Πραγματικός πληθυσμός κατά νομούς, επαρχίας, δήμους, κοινότητας, πόλεις και χωριά. Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1955.

1961: Ε.Σ.Υ.Ε., *Αποτελέσματα της Απογραφής Πληθυσμού – Κατοικιών της 19 Μαρτίου 1961*, Πραγματικός πληθυσμός κατά νομούς, επαρχίας, δήμους, κοινότητας, πόλεις και χωριά. Κυρωθείς δια της υπ' αριθ. 46929/6877/1961 κοινής αποφάσεως των Υπουργών Συντονισμού και Εσωτερικών. Αθήνα, Εθνικού Τυπογραφείου 1962.

1971: Ε.Σ.Υ.Ε., *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την Απογραφήν της 14ης Μαρτίου 1971*. Κυρωθείς δια της υπ' αριθ. 3893/Ε637/1972 κοινής αποφάσεως των Υπουργών Βοηθού Πρωθυπουργού και Εσωτερικών. Αθήνα, 1972, σ. 36-38.

1981: Ε.Σ.Υ.Ε., *Πραγματικός Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την Απογραφή της 5 Απριλίου 1981*. Κατά νομούς, επαρχίες, δήμους, κοινότητες και οικισμούς, που κυρώθηκε με την 7908/Δ' 554/12-4-1982 κοινή απόφαση των Υπουργών Συντονισμού και Εσωτερικών. Αθήνα, 1982.

1991: Ε.Σ.Υ.Ε., *Πραγματικός Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την Απογραφή της 17ης Μαρτίου 1991*, Αθήνα, 1994. Κυρώθηκε με την 24197/Γ' 3812/24-11-1993 κοινή απόφαση των Υπουργών Εθνικής Οικονομίας και Εσωτερικών

2001: Ε.Σ.Υ.Ε. *Πραγματικός Πληθυσμός της Ελλάδος – Απογραφή 2001*. Κατά την Απογραφή της 18^{ης} Μαρτίου 2001. Αθήνα, 2003. Κυρώθηκε με την 6821/Γ5-908/4-6-2002 κοινή απόφαση Υπουργών Οικονομίας και Οικονομικών και Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης.

2011: *Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας*, Τεύχος Β, Φ.698, 20/3/2014

2021: Εγχειρίδιο – Λεύκωμα ΕΛ ΣΤΑΤ . Απογραφές Πληθυσμού-Κτοικιών 1821-2021. Έκδοση ΕΛ ΣΤΑΤ, Πειραιά 2021

2021: *Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας*, Τεύχος Β, Αρ. Φύλλου 2090, 7/4/2024. ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ Αριθμ. 2081/Β4-241, «Αποτελέσματα της Απογραφής Πληθυσμού-Κατοικιών έτους 2021 που αφορούν στο Μόνιμο Πληθυσμό της Χώρας».

Έθος και Ιστορία των Αγράφων μέσα από εθιμικά τραγούδια και χορούς της Λαμπρής.

Παναγιώτης Νάννος

Από τα χρόνια του Ομήρου μέχρι τις ημέρες μας, το τραγούδι εξακολουθεί να αποτελεί ζωντανό φορέα ιστορικής μνήμης και συλλογικής ταυτότητας, λειτουργώντας ως η άτυπη, προφορική καταγραφή της Ιστορίας του τόπου μας. Ακόμα και σήμερα μέσα από εθιμικά και άλλα τραγούδια της Λαμπρής – Ανάστασης, διασώζονται ιστορικά πρόσωπα και γεγονότα των Αγράφων, όχι με την αυστηρή επιστημονική προσέγγιση αλλά με την ελευθερία της προφορικής ποίησης που κατά βάθος μέσα από τα πρόσωπα, υμνεί αξίες. Πρόκειται για τεκμήρια ήθους της εποχής εκείνης και ζώσα ιστορική μνήμη.

Τα αντιφωνικά τραγούδια των Αγράφων δεν εξυπηρετούν απλά την τέλεση των εθιμικών χορών, αλλά λειτουργούν ως ένα άλλο εκπαιδευτικό σύστημα προφορικής ενημέρωσης για ιστορικά γεγονότα και πολεμικές συγκρούσεις, μεταφέροντας την ιστορική γνώση από γενιά σε γενιά. Πρόκειται για συλλογικό Έθος, το οποίο μέσα από μία επαναλαμβανόμενη διαδικασία με θρησκευτικά και τελετουργικά στοιχεία ενός εθίμου πασχαλιάτικου, εξελίσσεται σε προσωπικό και συλλογικό βίωμα, ήθη και έθιμα.

Το σημαντικότερο όμως όλων είναι ότι μέσα από την εξύμνηση κατορθωμάτων συγκεκριμένων προσώπων, οι απλοί ανώνυμοι δημιουργοί των ιστορικών και κλέφτικων τραγουδιών, δεν καταγράφουν απλά τα γεγονότα, αλλά ταυτίζονται ψυχικά μαζί τους. Απο-

Λαϊκή εικονογραφία εθιμικού χορού περασμένων αιώνων, οι χορευτές περνούν το χέρι μέσα από τον άλλο δημιουργώντας αλυσίδα που συμβολίζει την ένωση της κοινότητας. Εξώφυλλο του δίσκου «Έχε γειά Παναγιά» της Δόμνας Σαμίου, (κυκλοφόρησε το 1974),

τυπώνουν τα συναισθήματα, τους φόβους, τους πόνους και τα ιδανικά της τοπικής κοινωνίας. Μυθοποιούν τα πρόσωπα και μέσα από αυτά, κτίζουν πρότυπα γενναιότητας και αντίστασης για το Μέλλον.

Η αφήγηση γίνεται σε σημαντικές στιγμές των τοπικών κοινωνιών, όπως ο εθιμικός Διπλός Χορός Αγράφων, Λαμπριάτικος τελετουργικός χορός με πολλούς συμβολισμούς, ο οποίος αναδεικνύει τον Κοινοτισμό και τις συλλογικές αξίες. Παλαιότερα ο εθιμικός αυτός χορός ήταν σε όλα τα ορεινά χωριά, ενώ στον Θεσσαλικό κάμπο είχαν τα “Σιργιάνια”. Στις μέρες μας σε κάποια χωριά, όπως ο Ελληνόπουργος, εξακολουθεί να γίνεται κάθε απόγευμα, μετά τον εσπερινό της αγάπης και τις τρεις μέρες της Ανάστασης, Κυριακή, Δευτέρα και Τρίτη του Πάσχα. Στο Κρυονέρι αναβίωθηκε (2026) την πρώτη και την δεύτερη μέρα του Πάσχα, στο Μοσχάτο το απόγευμα της δεύτερης, στο Μορφοβούνι το πρωί της δεύτερης ημέρας, στα άλλα χωριά έχουν λόγω της μετανάστευσης και της απουσίας ανθρώπων έχει σβήσει το έθιμο.

Πριν την δεκαετία του 1970, στα Αγραφιώτικα χωριά το τριήμερο της Αναστάσεως, από την Κυριακή το Απόγευμα, την Δευτέρα και την Τρίτη του Πάσχα, στο προαύλιο της εκκλησίας η στην πλατεία του χωριού οι Αγραφιώτες έστηναν τον «θλυκτώ ή «κλειστό», ή «διπλό» χορό, που μόνο το Πάσχα χορευόταν. Λέγεται «διπλός», διότι είναι χωρισμένος ανά φύλο. Ο εσωτερικός κύκλος είναι των γυναικών και ο εξωτερικός των ανδρών.

Στην κεφαλή του χορού έμπαιναν οι πρωτόγεροι (οι προύχοντες) του χωριού. Μπροστά από κάθε άντρα χόρευε η σύζυγός του. Ο αριθμός των χορευτών ήταν σχεδόν πάντα ζυγός και σπάνια υπήρχε ασυνόδετος χορευτής. Μετά τα σεβάσματα πρόσωπα ακολουθούσαν τα παντρεμένα ζευγάρια, οι αρραβωνισμένοι και στο τέλος οι ανύπαντροι. (Νάνος)

Η συμμετοχή στο χορό από τα «κορίτσια της παντρείας» ήταν διαθέσιμα για αρραβώνα, και ο χορός ήταν ένα σιωπηρό «νυφοδιάλεγμα» που έκαναν τόσο οι γονείς παλικαριών σε ηλικία γάμου, με απολυτήριο στρατού και μετά, όσο και τα ανύπαντρα παλικάρια. Άπαντες πρόσεχαν να μη δώσουν δικαιώματα για πονηρούς συνειρμούς· γι' αυτό, φρόντιζαν να συνοδεύονται από συγγενικά πρόσωπα, όπως αδέρφια και ξαδέλφια. Η διάταξη αυτή τηρούσαν αυστηρά σε όλες τις επίσημες κοινωνικές εκδηλώσεις (γάμους, βαπτίσιμα, γιορτές κ.λπ.) και αντανάκλυνε τα ήθη της εποχής. Αντίθετα, ο μικτός χορός (δηλαδή στον ίδιο χορό άνδρες και γυναίκες μαζί) άρχισε μετά το 1970, με την επιστροφή των μεταναστών. (Οι μικτοί χοροί ήταν επιτρεπτοί μόνο σε οικογενειακό κύκλο). Οι άντρες χορευτές δεν πιάνονταν από τα χέρια, αλλά τα περνούσαν στο μπράτσο του προηγούμενου, ενώ σε κάποια χωριά οι άντρες χορευτές ακουμπούσαν το χέρι ο ένας στον ώμο του άλλου.

Η διάταξη των χορευτών ήταν τέτοια, ώστε οι κύκλοι να διπλασιάζονται και να γίνονται δύο των γυναικών και δύο των ανδρών (διπλός και τετρακάγκελος χορός). Οι διπλοί αυτοί χοροί θλύκωναν, δηλαδή «κούμπωναν» μεταξύ τους και γίνονταν ένας, καθώς τα χέρια των πίσω χορευτών περνούσαν πάνω από τα κεφάλια των μπροστινών χορευτών. Σε συγκεκριμένα σημεία των τραγουδιών οι χοροί θλύκωναν και γίνονταν μονοί ανά φύλο μετά ξεθλύκωναν και γίνονταν διπλοί κ.ο.κ. Σε ό,τι αφορά στο είδος, ο χορός αυτός είναι αργός «στα τρία», χωρίς ιδιαίτερα τσακίσματα ομοιόμορφος χορός από τον πρώτο μέχρι τον τε-

λευταίο χορευτή με κύριο χαρακτηριστικό τα όρθια κορμιά - λαμπάδα. Ταυτόχρονα οι χορευτές τραγουδούσαν ειδικά για την περίπτωση τραγούδια «με το στόμα», ήτοι χωρίς όργανα μουσικά. Αρχίζουν οι άντρες και επαναλαμβάναν το στίχο οι γυναίκες, δημιουργώντας μία αρμονική εναλλαγή. Απέναντι από τους χορευτές υπήρχε πάντα κάποιος που συντόνιζε το χορό. Ήταν ο «κορυφαίος» κατά την αρχαιοελληνική έννοια του χορού, ο οποίος έδινε τον τόνο και ξεκίναγε τα τραγούδια. Κρατούσε την γκλίτσα του, στην οποία είχε δεμένο ένα μαντίλι ή μια κόκκινη κορδέλα σε κάποια αγραφιώτικα χωριά ένα κοντάρι.

Στα «γυρίσματα» (τετράστιχα επαναλαμβανόμενα) μερικών τραγουδιών ο ρυθμός γινόταν πιο γρήγορος, για να επιστρέψει και πάλι στον ίδιο αργό ρυθμό. Στη συνέχεια βέβαια χόρευαν άλλους χορούς. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφέρουμε ορισμένα από τα χαρακτηριστικά του χορού. Π.χ. στην «επιστροφή» (βήμα προς τα πίσω) οι άντρες έκαναν ελαφρά κλίση της κεφαλής και του κορμιού προς τα πίσω.

Το χορό διακρίνει η απλότητα, η θρησκευτικότητα, αλλά και το κέφι, που εκφράζεται κυρίως μέσα από το τραγούδι και τους αυτοσχεδιασμούς. Ο καθηγητής Λουκάτος που κατέγραψε το χορό το 1959 στο Αηδονοχώρι (ονομάζεται Τάι - Τάι) τον χαρακτήρισε βυζαντινής προέλευσης. Μεταξύ των άλλων παρατηρεί: «Χορεύεται με μεγαλοπρέπειαν, κάμνει δε εντύπωσιν η εναλλαγή των ανδρικών και γυναικείων φωνών, αίτινες διαδέχονται ομαδικώς η μία την άλλην, πριν ή τελειώσουν». Την έναρξη του χορού έκανε ο παπάς του χωριού, για τον οποίο οι χορευτές τραγουδούσαν ένα ειδικό και πρωτότυπο τραγούδι, σε μελωδία συρτού «στα τρία», χωρίς χορευτικές φιγούρες.

Στη συνέχεια, και πάλι με ρυθμό «στα τρία» χόρευαν οι δημογέροντες του χωριού, ενώ μετά εναλλασσόταν ο συρτός στα τρία. Σε κάθε χωριό εμφανίζονται κάποιες μικρές διαφορές, κυρίως στο περιεχόμενο των τραγουδιών. Τα τραγούδια είναι τα ίδια τα δημοτικά, όπως έφτασαν από στόμα σε στόμα και από γενιά σε γενιά, από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας ως τις ημέρες μας. Βέβαια, οι ρίζες τους φτάνουν ως τα ακριτικά τραγούδια των Βυζαντινών, ξεκινώντας από τα ομηρικά έπη και τα αρχαία χορικά.

Διπλός χορός στο Μορφοβούνι, δεκ.1950, ο πρωτοχορευτής (Σανιδάς) με την παραδοσιακή φορεσιά του και τσαρούχια, δείγμα αυθεντικότητας και ανεξερτησίας.

Η θεματολογία είναι ίδια με αυτή της δημοτικής ποίησης. Εκτός του πρώτου τραγουδιού «Σήμερα Χριστός Ανέστη», τα θέματα των υπολοίπων είναι από την καθημερινή ζωή με τις χαρές και τις λύπες. Υμνούν τη γυναικεία χάρη και την ανδρική λεβεντιά, τον πόνο της ξενιτιάς, και κυρίως τον καημό και τη χαρά του έρωτα, φανερά κάποιες φορές ή συγκαλυμμένα πιο συχνά.

Ο αυτοσχεδιασμός στο στίχο είναι από τα κυρίαρχα στοιχεία του χορού και ουσιαστικά αυτό δημιουργεί τις διαφορές ανάμεσα στα χωριά. Ανάλογα με το κέφι της στιγμής οι πρωτοτραγουδιστές σχολίαζαν την επικαιρότητα, ενώ οι χορευτές επαναλάμβαναν τα λόγια τους, δημιουργώντας εκείνη τη στιγμή νέα τραγούδια. Με ένα τέτοιο τραγούδι (την πείνα δεν τη σκιάζομαι) το Πάσχα του 1942 οι Βουνεσιώτες αντιμετώπισαν την παροιμιώδη πείνα. Παλαιότερα, στα χρόνια της Μικρασιατικής Εκστρατείας, στο τραγούδι «Σαν πας στην Καλαμάτα» (Κέντρο παρουσιάσεως στρατιωτών) εκφράζουν το παράπονο, λέγοντας **«πανάθεμά σε Σμύρνη τη σκάλα π' άνοιξες πήρες τα παλικάρια και μας ορφάνεψες»**. Αξίζει να σημειωθεί ότι στη Μικρασία πήγαν περί τους 100 Βουνεσιώτες, από τους οποίους οι 18 χάθηκαν, αναλυτικά οι πεσόντες για όλα τα χωριά της Λίμνης Πλαστήρα στον τόμ. 2/2015 του περιοδικού «Ιστορία».

Ολοκληρώνουμε την συνοπτική παρουσίαση του εθίμου, αναφέροντας ότι στον αναπόσπαστο δεσμό του δημοτικού τραγουδιού με το χορό διασώζονται αρχαίοι ελληνικοί ρυθμοί και μουσικές κλίμακες αρχαϊκές, δίνοντας μια θρησκευτικότητα, ιδιαίτερα διακριτή στους πασχαλιάτικους χορούς.

Σε κάθε χωριό τραγουδούσαν τα δικά τους τραγούδια, ουσιαστικά παραλλαγές των ιδίων τραγουδιών, που επιδέχονταν στιγμιαίους αυτοσχεδιασμούς ή μονιμότερες αλλαγές. Το έθιμο ξεκινούσε πάντα με το παπά, ο οποίος χόρευε συγκεκριμένο τραγούδι που δεν το χόρευε ποτέ κανένας άλλος. Στο Μορφοβούνι το τραγούδι που ήταν αποκλειστικά για την έναρξη του εθίμου είχε ως θέμα την Ανάσταση του Χριστού, άντρες και γυναίκες τραγουδούν ακόμα και σήμερα αντιφωνικά και χορεύει ο ιερέας στα τρία:

*Σήμερα Χριστός Ανέστη και ταχιά Αληθώς Ανέστη
σήμερα κι η Παναγία και η Μάρθα κι η Μαρία
έστησαν χορό μεγάλο
έστησαν χορό μεγάλο το Χριστός Ανέστη ψάλλουν
σήμερα κι οι Αποστόλοι, τραγουδούν χορεύουν όλοι
και μπροστά έχουν τον Πέτρο που χορεύει με το μέτρο
έχουν και τον Άγιο Αντρέα που φωνάζει ιερέα.*

Το τραγούδι καταγράψαμε στο Μορφοβούνι και περιλαμβάνεται σε διπλό ψηφιακό δίσκο (βλ. Νάνος) και το ίδιο ή με παραλλαγμένο χόρευαν οι ιερείς σε όλα τα χωριά των Αγράφων.

Μετά τον ιερέα τα πρώτα τραγούδια ήταν συνήθως εκείνα με ιστορικό περιεχόμενο, οι “σαράντα κλέφτες” ήταν ένα από τα αγαπημένα τραγούδια καθώς συνδύαζε την κλεφτουριά με την αγάπη:

Σαράντα Κλέφτες ήμασταν

Σαράντα Κλέφτες ήμασταν, ω μπω-μπω Κωσταντινιά.

Γιέμ σαρά - γιεμ σαράντα δυο νομάτοι, ρούσα και ξανθομαλλούσα,
άιντε ρούσα και ξανθομαλλούσα, και στα μά - και στα μάτια την τηρούσα,

ποια ήταν ά- ποια ήταν άσπρη ποια ήταν ρούσα,
άιντε πια ποια ήταν άσπρη ποια ήταν ρούσα,
ποια ήταν γαϊτανοφρυδούσα.

Όλοι έναν όρκο κάναμε, ω μπω - μπω Κωσταντινιά,
γιέμ' απάνω στο Βαγγέλιο, ρούσα και ξανθομαλλούσα,
άιντε ρούσα και ξανθομαλλούσα, και στα μάτια την τηρούσα.

Σαν αρρωστήσ' κάνας 'πο μας, ω μπω μπω Κωσταντινιά,
γιέμ' κάνας - γιεμ κάνας απ' τους δικούς μας,
ρούσα και ξανθομαλλούσα, άιντε ρούσα και ξανθομαλλούσα,
και στα μάτια την τηρούσα.

Ήρθε καιρός κι αρρώστησε, -ω μπω-μπω Κωσταντινιά,
γιέμ' ένας - γιεμ ένας απ' τους δικούς μας,
ρούσα και ξανθομαλλούσα, άιντε ρούσα και ξανθομαλλούσα,
και στα μάτια την τηρούσα.

Ήρθε καιρός κι αρρώστησα, - ω μπω-μπω Κωσταντινιά,
γιέμ' καιρός - γιεμ' καιρός για να πεθάνω,
ρούσα και ξανθομαλλούσα, άιντε ρούσα και ξανθομαλλούσα,
και στα μάτια την τηρούσα.

Θέλω να ανέβω σε βουνό, ω μπω-μπω Κωσταντινιά,
γιέμ' να πά- γιεμ να πάω στην αγάπη,
ρούσα και ξανθομαλλούσα, άιντε ρούσα και ξανθομαλλούσα,
και στα μάτια την τηρούσα.

Άιντε στο Βουνέσι το χωριό, οι μπω-μπω Κωσταντινιά, γ
ιέμ στα σπí- γιεμ στα σπíτια τα μεγάλα,
ρούσα και ξανθομαλλούσα, άιντε ρούσα και ξανθομαλλούσα,
και στα μάτια την τηρούσα.

Που έχει τα σπí- τα σπíτια τα ψηλά ω μπω-μπω Κωσταντινιά,
γιέμ παρά- γιεμ παράθυρα μεγάλα,
ρούσα και ξανθομαλλούσα, άιντε ρούσα και ξανθομαλλούσα,
και στα μάτια την τηρούσα.

Τα παραθύ- θύρια με γυαλιά, ο μπομπο Κωσταντινιά,
γιέμ μαλά- γιεμ μαλαματένιες πόρτες,

ρούσα και ξανθομαλλούσα, άιντε ρούσα και ξανθομαλλούσα,
και στα μάτια την τηρούσα,

ποια ήταν ά- ποια ήταν άσπρη ποια ήταν ρούσα,
άιντε ποια ήταν άσπρη ποια ήταν ρούσα,
αχ ποια ήταν γαϊτανοφρυδούσα.

Στο γειτονικό Κρυονέρι το ίδιο πασχαλιάτικο τραγούδι, αποδίδεται αντιφωνικά από ομάδες αντρών γυναικών, με ρυθμό του κομματιού στον πρώτο στίχο 6/8 (4-2), ενώ στο δεύτερο στίχο αλλάζει και γίνεται 4/4 (2-2). Τα λόγια όμως αλλάζουν σημαντικά, στο Μορφοβούνι έχει όνομα “Κωνσταντινά” η οποία είναι έμορφη και προστίθεται η φράση “και στα μάτια την τηρούσα”, δίνοντας έμφαση στη νέα και όχι στους σαράντα κλέφτες και αρρωσταίνει από τον καημό της αγάπης ο ίδιος.

Αντίθετα στο Κρυονέρι (καταγραφή Κανελάτου) η κοπέλα παραμένει άγνωστη και περιγράφεται ως “κοντούλα” που έχει στο πρόσωπο ελιά, δείγμα γοητείας, η οποία γίνεται ποθητή από τους σαράντα κλέφτες, όμως ο πρωτοκαπετάνιος είναι αυτός που ερωτεύεται την κόρη και αρρωσταίνει, τον τρώει ο καημός όπως οι λύκοι και τον ξεσκίζουν όπως τα αρκούδια του πόθου για την νέα.

Ωρέ σαράντα κλέφτες ήμασαν κοντού(χ)α αμάν με τις ελιές,
γιε μ’ σαράντα δυο νομάτοι ρούσα μ’ και ξανθομαλλούσα.

Κι όλοι έναν όρκο κάναμε κοντού(χ)α αμάν με τις ελιές,
γιε μ’ στα δώδεκα Βαγγέλια ρούσα μ’ και ξανθομαλλούσα.

Κι αν αρρωστήσ’ καν’ας ‘πό μας κοντού(χ)α αμάν με τις ελιές,
στον ώμο θα τον πάμε ρούσα μ’ και ξανθομαλλούσα.

Κι ήρθε ο καιρός κι αρρώστησε κοντού(χ)α αμάν με τις ελιές,
γιε μ’ ο πρώτος καπετάνιος ρούσα μ’ και ξανθομαλλούσα.

Κανέννας δεν το έπαιρνε κοντού(χ)α αμάν με τις ελιές,
γιε μ’ κανείς δεν τον κοιτάει ρούσα μ’ και ξανθομαλλούσα.

Ωρέ παιδιά μου μη μ’ αφήνετε κοντού(χ)α αμάν με τις ελιές,
γιε μ’ στον έρημο τον τόπο ρούσα μ’ και ξανθομαλλούσα.

Ωρέ έρχονται οι λύκοι και με τρών’ κοντού(χ)α αμάν με τις ελιές,
γιε μ’ τ’ αρκούδια και με σκίζουν ρούσα μ’ και ξανθομαλλούσα.

Ωρέ για πάрте με και σύрте με κοντού(χ)α αμάν με τις ελιές,
γιε μ’ ψηλά σε ‘κείν’ τη ράχη ρούσα μ’ και ξανθομαλλούσα.

Που ‘ναι τα ‘λάτια τα ψηλά κοντού(χ)α αμάν με τις ελιές,
γιε μ’ και τα νερά τα κρύα ρούσα μ’ και ξανθομαλλούσα.

Ωρέ κόψτε κλαδιά και στρώστε με κοντού(χ)α αμάν με τις ελιές,
γιε μ’ και βάλτε με να κάτσω ρούσα μ’ και ξανθομαλλούσα.

Ωρέ και φέрте και τον ταμπουρά κοντού(χ)α αμάν με τις ελιές,
γιε μ’ να πω ένα τραγουδάκι ρούσα μ’ και ξανθομαλλούσα.

Αναπαράσταση διπλού χορού – θληκωτού των Αγράφων από το χορευτικό τμήμα νέων του Ομίλου “Καραγκούνα” Καρδίτσας, σε εκδήλωση στην ιστορική πλατεία Μεσσηνικόλα, 13/5/2026.

Επιλέξαμε να παρουσιάσουμε ορισμένα ιστορικά τραγούδια, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η θεματολογία των πασχαλιάτικων τραγουδιών περιορίζεται στην κατηγορία αυτή. Το αντίθετο, την σημαντικότερη θέση καταλαμβάνουν οι χαρές της ζωής με κυρίαρχο τον ερωτικό πόθο, την αγάπη, την τιμή και άλλες αξίες συλλογικές.

Το πρώτο είναι για τους Μπουκουβαλαίους, μια μεγάλη οικογένεια κλεφταρματωλών που κράτησαν τα ηνία για αρκετές γενιές και έχασαν το αρματολίκι από τον Γεώργιο Καραϊσκάκη, ο οποίος αυτοανακηρύχθηκε καπετάνιος των Αγράφων στα χρόνια της Επανάστασης του 1821, αρχές του 1822.

Το τραγούδι περιγράφει μια μάχη η οποία γίνεται στη μέση στο Κεράσσοβο – σήμερα Κερασσώρι του Δήμου Αγράφων Ευρυτανίας όπου το σώμα του κλεφταρματωλού Κώστα Μπουκουβάλα πολεμάει με τούρκους αλλά και ρωμαίους (;) Μια τουρκοπούλα φώναξε από το παραθύρι να σταματήσει ο πόλεμος για να δούνε τα θύματα ενθεν κακείθεν. Το αποτέλεσμα είναι να μετρηθούν οι τούρκοι τρεις φορές και έχουν τρεις χιλιάδες νεκρούς, οι κλέφτες έχασαν μόλις τρεις λεβέντες, η αναλογία εμφανής για να τονώσει το ηθικό των Ελλήνων, να εξυμνήσει τον ηρωϊσμό και την μοναδικότητα των κλεφταρματωλών εκ των οποίων ο ένας αξίζει για 1000 τούρκους.

*Στη μέση του Κεράσσου κι στη μεγάλη χώρα
Μπουκουβαλαίοι πολεμούν μι τούρκους μι ρωμαίους.
Πέφτουν τα τόπια σαν βροχή κι σφαίρες σαν χαλάζι.
Πέφτουν τα λιαντούφεκα σα μια ψιλή βροχούλα.
Μια τουρκοπούλα φώναξε ν από το παραθύρι.
Πάψε Κώστα μ' τον μ-πόλεμο, πάψι κι το ντουφέκι
να κατακάσει Κώστα μ' ου κουρνιαχτός να σηκωθεί η αντάρα.
Να μετρηθούνε Κώστα μ' τ' ασκέρια μας να δούμε πόσοι λείπουν.*

Μετριούνται οι τούρκοι τρεις φορές και λείπουν τρεις χιλιάδες.
Μετριούνται τα κλεφτόπουλα και λείπουν τρεις λεβέντες.
Κωστάκη Μπουκουβάλα μας έκανες τριβάλα.

Συγκλονιστικό είναι το τραγούδι για τη Τζαβέλαινα που τραγουδούν και χορεύουν στο Μοσχάτο:

Στη βρύση την Τσιαρίτσιανη, στον πλα- μωρέ, στον πλάτανο στη βρύση,
όλο πασά- γεια σας παιδιά, όλο πασάδες κάθονταν,
όλο πασάδες κάθονταν κι όλο μωρέ, κι όλο καπεταναίοι.
Κι ακούρμεναν γειά σας παιδιά κι ακουρμεναν τον πόλεμο,
κι ακούρμεναν τον πόλεμο, πως πο- μωρέ, πως πολεμάν Σουλιώτες.
Πως πολεμά γειά σας παιδιά, πως πολεμά η Τζαβέλλαινα,
πως πολεμά η Τζαβελλενα, με δε- μωρέ, με δεκαοχτώ χιλιάδες.
Σέρνει φουσε- γειά σας παιδιά, σέρνει φουσεκία στην ποδιά.
σέρνει φουσεκία στη ποδιά και το μωρέ, και το σπαθί στα δόντια.
Μαρή κακιά - γειά σας παιδιά, μαρή κακιά Τζαβέλλαινα,
μαρή κακιά Τζαβέλλαινα, - κακιά μωρέ, κακιά Τζαβελλοπούλα.
Τον άντρα σου γειά σας παιδιά, τον άντρα σου στη φυλακή,
τον άντρα σου στη φυλακή και τα μωρέ, και τα παιδιά στο βόλι.
Βαλ' τε σφάξ' τε - γειά σας παιδιά, βαλ' τε σφάξ' τε τον άντρα μου,
βαλ' τε σφάξ' τε τον άντρα μου, σκοτώ- μωρέ, σκοτώστε τα παιδιά μου.
Εγώ Τούρκα - γειά σας παιδιά, εγώ Τούρκα δε γένομαι,
εγώ Τούρκα δε γένομαι, την πι- μωρέ την πίστη δεν αλλάζω.

Στην αρχή του τραγουδιού μιλά για την μάχη μιας γυναίκας με 18.000 αντιπάλους, μάχη φοβερή που φθάνει ως αχός στο κέντρο της Τσαριτσάνης, μεταφορικά στη Λάρισα που είναι το διοικητικό κέντρο της Θεσσαλίας. Την ακούνε όλοι οι πασάδες και όλοι οι καπεταναίοι από μακριά και για να την γονατίσουν ψυχικά της θυμίζουν ο άντρας της είναι στη φυλακή και τα παιδιά πολεμάνε κι αυτά και κινδυνεύουν. Η απάντηση της Τζαβέλλαινας είναι σκληρή, σφάξτε τον άντρα και σκοτώστε τα παιδιά μου, εγώ τούρκα δε γένομαι την ορθόδοξη χριστιανική πίστη δεν αλλάζω. Η επανάληψη “γειά σας παιδιά” είναι ο αγωνιστικός χαιρετισμός στα παιδιά της κλεφτουριάς αλλά και επιλογή που δεν έχει επιστροφή το “Ελευθερία ή Θάνατος” είναι στάση ζωής και για τις γυναίκες. Αυτό είναι το δίδαγμα που θέλει να περάσει στους μετέχοντες στο χορό, αλλά και σε όσους ακούνε το τραγούδι κάθε φορά σε άλλες μικρότερες εκδηλώσεις στην κοινότητα. Η διατήρηση των αξιών και ο εθνικός αγώνας για Ρωμείο κράτος είναι υπεράνω της δικής μας ζωής και των αγαπημένων όπως ο άντρας και τα παιδιά, η ιερότητα της ίδιας της οικογένειας.

Και δεν είναι μόνο η Τζαβέλαινα, η Μπότσαρη και άλλες επώνυμες γυναίκες του 1821, τις οποίες κανένας δεν θα μπορούσε εύκολα να προσπεράσει. Είναι άλλο ένα μεγάλο πλή-

θος ανωνύμων γυναικών, για τις οποίες δεν υπάρχουν τεκμήρια, ακριβώς διότι η καταγραφή της Ιστορίας ήταν υπόθεση αντρική και η γυναίκα αντιμετωπίστηκε ως δευτερεύουσα δύναμη, αν και μάχονταν ισότιμα ή και ανώτερα συχνά από τους άντρες. Όπως δεν είναι μόνον η επανάσταση του 1821, αλλά και τα προεπαναστατικά κινήματα, καθώς και εκείνα που ξέσπασαν μετά το 1830, με στόχο την ενσωμάτωση μεγάλων περιοχών στον εθνικό κορμό, όπως λ.χ. η επανάσταση του 1854 στη Θεσσαλία, του 1866 σε Ήπειρο, Θεσσαλία και Κρήτη, ξανά και πάλι επανάσταση το 1878 στα ίδια μέρη και τη Μακεδονία, λίγο μετά ο Μακεδονικός Αγώνας, το Αντάρτικο του Πόντου, τέλος η Εθνική Αντίσταση.

Παραθέτουμε ένα ακόμα δημοτικό τραγούδι για μια ανώνυμη Μαριγούλα των Νοτίων Αγραφών, η οποία είναι ένοπλη, ντυμένη κλέφτικα και μοιάζει με το πρωτοπαλικάρο της ομάδας των κλεφτών του Λεπενιώτη:

*Στη Βράχα βγαίνει αυγερινός και στη Γκορίτσα η πούλια
και στη Φουρνά στον Πλάτανο, χορεύει η Μαριγούλα.
Λέει τραγούδια κλέφτικα κι αρματωλά χορεύει.
Στο νύχι πάει το χορό, με πάσο το τραγούδι.
Σέρνει τα βόλια στην ποδιά και τ'άρματα στη μέση
κι είναι ντυμένη κλέφτικα σαν πρώτο παλικάρι.
Τέσσερα χρόνια πολεμά κοντά στο Λεπενιώτη.*

Το τραγούδι αυτό προέρχεται από την περιοχή Κλειτσού Ευρυτανίας και είναι από τα πλέον γνωστά τραγούδια της περιοχής, σε ρυθμό 3/4 τσάμικου χορού. Ωστόσο χορεύεται πάνω στα βήματα του τοπικού «κλειτσού», χορός ευρέως διαδεδομένος στα Άγραφα, Ευρυτανικά και Θεσσαλικά. Το τραγούδι απαντάται σε δύο παραλλαγές, η πρώτη ανήκει στην κατηγορία τραγουδιών της αγάπης, το οποίο χορεύεται σε όλα τα χωριά της περιοχής και έχει πανελλήνια διάδοση.

Ολοκληρώνουμε την αναφορά με ένα τραγούδι που καταγράψαμε στο Μορφοβούνι και διασώσαμε σε ψηφιακό δίσκο το 2006 με τα τραγούδια του Διπλού Χορού, παραγωγή στην οποία στηρίζεται η αναβίωση του εθίμου και η διάσωση μέχρι σήμερα. Το τραγούδι φανερώνει το ήθος της εποχής, αλλά συνάμα και την αξία του όπως αναπαράγει ως στάση ζωής το παράδειγμα μιας ανώνυμης θαρραλέας γυναίκας, της Αλεξάνδρας / Αλέξως, η οποία πηγαίνει τραγουδώντας στη βρύση για νερό, ήτοι με αυτοπεποίθηση και με καλή διάθεση, αλλά πέφτει επάνω σε τούρκους και γενιτσάρους Αρβανίτες. Ο τρόπος που αντιδρά η όμορφη νέα στην πρόταση να παντρευτεί τουρκαρβανίτη, αποτελεί ένα μάθημα για τις νέες ανύπαντρες κοπέλες του διπλού χορού, οι οποίες μαθαίνουν ότι ο θάνατος είναι προτιμότερος από την παράδοση σώματος και ψυχής στον άπιστο και αιώνιο εχθρό τούρκο.

*Πως νά 'ταν να γινότανε η Άρτα περιβόλι
οι Αρτινιές πορτοκαλιές κι εγώ περιβολάρης
Ν' ανέβαινα ν' αγνάντευα της Άρτας το γιοφύρι
πως πάει η Αλέξω για νερό στη βρύση τραγουδώντας.*

Στη βρύση Τούρκοι κάθονταν, στο δρόμο γενιτσάροι
Λουλούδω μ' πάτα το ζυγγί, Αλέξω μ' καβαλικά
να πάμε στην Αρβανιτιά, στον έμορφο τον τόπο
Να κάνεις Τούρκο πεθερό, κι αντράδερφο Αρβανίτη.
Εγώ είμαι η Αλέξω η έμορφη, Αλέξω η ξακουσμένη
εγώ Τούρκους δεν σκιάζομαι, ούτε και γενιτσάρους
Κάλλιο να ιδώ το αίμα μου τη γης να κοκκινίσει
παρά να ιδώ τα μάτια μου Τούρκος να τα φιλήσει.
Απ' τα μαλλιά την άρπαξαν, στη γης τη γονατίσαν.

Ο χορός ήταν τόσο δημοφιλής, ιδιαίτερα στις γυναίκες, ώστε πολλές φορές νύχτωνε και δεν έλεγαν να σταματήσουν. Στις περιπτώσεις αυτές οι άνδρες αυτοσχέδιαζαν τραγούδι και έκαναν το χορό να διαλυθεί. Στη γειτονική Πεζούλα προπολεμικά χρειάστηκαν τούτα τα λόγια: «Βελάζουν τα μουσκάρια σας, γουμάρες - γουμάρες, και κλαίνε τα παιδιά σας», ενώ στο Βουνέσι κάποιος χρησιμοποίησε ένα πιο σκληρό στίχο, για να διαλύσει το χορό και να φύγουν οι γυναίκες για τα σπίτια: Ξεκίνησε να τραγουδά «Στα μελά – μελά – μελά, στα μεχρινά μ τα αρχ ... κάθονται δυό περδικούλες» οπότε ο χορός διαλύθηκε. Σε κάθε περίπτωση ο χορός τέλειωνε με την ευχή «Χριστός Ανέστη, Χρόνια Πολλά». «Και τ' χρόν» φώναζε εκείνος που είχε το γενικό πρόσταγμα.

Διπλός Χορός στο Μορφοβούνι δεκ.1960

Ολοκληρώνοντας την αναφορά στα πασχαλιάτικα ιστορικά δημοτικά τραγούδια του Διπλού χορού των Αγράφων, αξίζει να αναφερθεί ότι πολλά είναι κοινά, ωστόσο ο στίχος κάποτε παραλλάζει. Λόγω της προφορικότητας, ο στίχος προσαρμόζεται ανάλογα με τις εκάστοτε ιστορικές συνθήκες και τις τοπικές ανάγκες κάθε εποχής. Η μελωδική αφήγηση γεγονότων και η προσέγγιση επώνυμων και ανώνυμων προσώπων γίνεται μέσα από την

Λαϊκή ματιά και αντίληψη των ιστορικών συμβάντων, όχι την ίδια την Ιστορία ως επιστήμη και επίσημη καταγραφή. Επιπλέον στο διάβα του χρόνου, τα εθιμικά αυτά τραγούδια λειτουργούν ως πολιτισμική και αξιακή γέφυρα που συνδέουν το παρόν με το παρελθόν, διατηρώντας ζωντανούς τους δεσμούς με αιώνες από το Βυζάντιο μέχρι την αρχαιότητα. Προπαντός ως μία άτυπη αλλά ουσιαστική εκ-παιδευτική διαδικασία των νεαρών μελών της κοινότητας που αύριο θα δημιουργήσουν τη δική τους οικογένεια με τις ίδιες πάντα συλλογικές αξίες της Κοινότητας.

Πηγές – Βιβλιογραφία

Σύλλογος Μορφοβουνιωτών Καρδίτσας - Νάνος Π. “Αναβίωση εθίμου Διπλός Χορός Αγράφων”, ειδική έκδοση βιβλίου και 2πλού CD με καταγραφές δημοτικών τραγουδιών του εθίμου, (καταγραφή – έρευνα, κείμενα, οργάνωση Χορωδίας από κατοίκους του Μορφοβουνίου, υπεύθυνος έκδοσης Παναγιώτης Νάνος), Καρδίτσα 2006,

Νάννος Παναγιώτης “Η απάρνηση του γυναικείου φύλου και υιοθέτηση του αντρικού από κόρες περασμένων αιώνων: Αίτια και τεκμήρια της έμφυλης υπέρβασης όπως έρχονται μέσα από το Δημοτικό Τραγούδι”, Λαογραφική Μελέτη, έλαβε Α Βραβείο Λαογραφίας “Άγις Θέρος” το 2016, εργασία υπό έκδοση.

Νάννος Παναγιώτης, καταγραφή δημοτικών τραγουδιών σε Μοσχάτο, Κρυονέρι, Κερασιά.

ΠΑΣΧΑΛΙΝΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΜΟΣΧΑΤΟΥ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

Πιτσιλκας Δημήτρης, πρόεδρος Μορφωτικού Συλλόγου Μοσχάτου

Στο Μοσχάτο Καρδίτσας, το Πάσχα δεν ήταν μόνο μια μεγάλη θρησκευτική γιορτή, ήταν μια ζωντανή εμπειρία κοινότητας, μνήμης και παράδοσης. Στις αυλές, στις πλατείες και στα σοκάκια του χωριού, οι άνθρωποι μαζεύονταν για να γιορτάσουν την Ανάσταση με τραγούδια που περνούσαν από γενιά σε γενιά, όχι γραμμένα σε χαρτί, αλλά χαραγμένα στη μνήμη και την καρδιά.

Τα πασχαλινά τραγούδια του Μοσχάτου λέγονταν «με το στόμα», χωρίς όργανα, με τη δύναμη της φωνής και τη συλλογικότητα της στιγμής. Οι φωνές ενώνονταν σε έναν ιδιαίτερο ρυθμό, καθώς ο χορός ξεκινούσε κυκλικά, στήνοντας έναν δεσμό ανάμεσα στους συμμετέχοντες. Ο χορός ήταν διπλός: στον εσωτερικό κύκλο στέκονταν οι γυναίκες και στον εξωτερικό οι άντρες, δημιουργώντας μια χαρακτηριστική διάταξη που ενίσχυε την αίσθηση της ενότητας. Τα τραγούδια τα ξεκινούσαν οι άντρες και στη συνέχεια οι γυναίκες επαναλάμβαναν τους στίχους, σε έναν ζωντανό διάλογο φωνών που έδινε ξεχωριστό παλμό στο έθιμο.

Διπλός Χορός στο Μοσχάτο, 1920, φωτ. Φ. Παπαφωτίου

Κάθε τραγούδι είχε τον δικό του χαρακτήρα: άλλοτε χαρμόσυνο και πανηγυρικό, άλλοτε νοσταλγικό και βαθιά συγκινητικό, πάντοτε όμως αυθεντικό. Οι στίχοι τους αντλούσαν από την πίστη, την άνοιξη, την αγάπη και τη ζωή στο χωριό. Μέσα από αυτά τα τραγούδια, οι κάτοικοι εξέφραζαν τη χαρά της Ανάστασης, αλλά και τη συνέχεια της παράδοσης, που τους ένωνε με τους προγόνους τους.

Το παρόν σύνολο των δώδεκα βασικών τραγουδιών αποτελεί μια πολύτιμη καταγραφή αυτής της προφορικής κληρονομιάς. Δεν είναι απλώς τραγούδια, είναι στιγμές ζωής, εικόνες ενός κόσμου όπου η μουσική γεννιόταν αυθόρμητα και ο χορός ήταν τρόπος έκφρασης και σύνδεσης.

Ας αποτελέσει αυτό το μικρό αφιέρωμα έναν φόρο τιμής σε εκείνους που κράτησαν ζωντανή την παράδοση, και μια γέφυρα για τις νεότερες γενιές, ώστε να γνωρίσουν, να αγαπήσουν και να συνεχίσουν τα πασχαλινά τραγούδια του Μοσχάτου.

ΒΑΤΟ ΚΙ ΑΓΚΑΘΙ

Βάτο κι αγκά - μικρούλα μου, βάτο κι αγκάθι πάτησα.
Μικρό γαρυφαλλάκι ώσπου να σ' ανταμώσω.
Και τώρα που - μικρούλα μου, και τώρα που σ' αντάμωσα,
μικρό γαρυφαλλάκι τι θέλεις να σου στείλω;
Γυαλί και χτε' - μικρούλα μου, γυαλί και χτένι σου 'στειλα.
μικρό γαρυφαλλάκι κι ένα χρυσό γαϊτάνι.
Το χτένι να - μικρούλα μου, το χτένι να χτενίζεσαι.
μικρό γαρυφαλλάκι και το γυαλί να βλέπεις.
Κι αυτό το χρυ' μικρούλα μου, κι αυτό το χρυσογαϊτανο.
μικρό γαρυφαλλάκι να πλέκεις τα μαλλιά σου.

ΔΥΟ ΝΙΟΥΤΣΙΚΑ ΑΓΑΠΙΟΝΤΑΝ

Δυο νιούτσικ' αγαπιούνταν σ' ένα μαχαλά,
τα δυο συνεννοούνταν και κουβέντιαζαν.
Για πάρε με λεβέντη μ' για παράτα με.
ούτε σε παίρνω κόρη μ' ούτε σε παρατώ.
Θα πάω μακριά στα ξένα να ξενιτευτώ
και πίσω θα γυρίσω για να σε παντρευτώ.
Όσπου να πάω και να 'ρθώ από την ξενιτιά,
βρίσκω χαρές μεγάλες κι αρραβωνιάσματα.
Την κόρη δε γνωρίζω από τα κλάματα,
κι αρχίζω να δακρύζω απ' τα γεράματα.
Που σ' άφησα γλυκιά μου για να ξενιτευτώ.
δεν έβραza θηλιά στο λαιμό να κρεμαστώ.

Διπλός Χορός στο προαύλιο του Σχολείου, Μοσχάτο 1926, φωτ. Δ. Κουσιά

ΕΝΑΣ ΚΟΝΤΟΣ ΚΟΝΤΟΥΤΣΙΚΟΣ

Ένας κοντός κι αμάν αμάν, ένας κοντός κοντούτσικος.
γιέ μ' π' όχει όμορφη γυναίκα, νεράντζι και λεμόνι.
Την εξήλε' κι αμάν αμάν, την εξηλεύει η γειτονιά.
γιέ μ' την εξηλεύει η χώρα, νεράντζι και λεμόνι.
Την εξήλευ' κι αμάν αμάν, την εξήλευ' κι ένας πασάς.
γιέ μ' γυναίκα να την πάρει, νεράντζι και λεμόνι.
Πόσα κόντε μ' κι αμάν αμάν, πόσα κόντε μ' την έμορφη.
γιέ μ' πόσα τη μαυρομάτα, νεράντζι και λεμόνι.
Χίλια φλουριά κι αμάν αμάν, χίλια φλουριά τα μάτια της.
γιέ μ' και δυο τα μάγουλα της, νεράντζι και λεμόνι.
Και το λιγνό κι αμάν αμάν, και το λιγνό της το κορμί.
γιέ μ' ξαγοραμούς δεν έχει, νεράντζι και λεμόνι.
Αμέτρητα κι αμάν αμάν, αμέτρητα τα έβγαλε.
γιέ μ' κι αφήφιστα τα δίνει, νεράντζι και λεμόνι.
Άρχισ' ο νιος κι αμάν αμάν, άρχισ' ο νιος να την τσιμπάει.
γιέ μ' κι άρχισ' ο Θεός ν' αστράφτει, νεράντζι και λεμόνι.
Άρχισ' ο νιος κι αμάν αμάν, άρχισ' ο νιος να τη φιλάει.
γιέ μ' κι άρχισ' ο Θεός να βρέχει, νεράντζι και λεμόνι.
Άρχισ' ο νιος κι αμάν αμάν, άρχισ' ο νιός να τη ρωτάει.
γιέ μ' κι άρχισ' ο Θεός να λάμπει, νεράντζι και λεμόνι.
Πατέρας μ' α- κι αμάν αμάν, πατέρας μ' απ' το Γαλατά.
γιέ μ' κι μάνα μ' απ' τη Θήβα, νεράντζι και λεμόνι.

Διπλός Χορός δεκ.1950, φωτ. Β. Μπέσα

Είχα κι ένα κι αμάν αμάν, είχα κι ένα μικρό αδερφό,
γιέ μ' τον έλεγαν Γιαννάκη, νεράντζι και λεμόνι.
Κ' οι κλέφτες τον κι αμάν αμάν, κ' οι κλέφτες τον αρπάξανε,
γιέ μ' κ' είναι με τους κουρσάρους, νεράντζι και λεμόνι.
Τον παίρνει το κι αμάν αμάν, τον παίρνει το παράπονο,
γιέ μ' και το πολύ το κλάμα, νεράντζι και λεμόνι.
Διάτες στέλνει κι αμάν αμάν, διάτες στέλνει στον άντρα της,
γιέ μ' και πίσω τον γυρίζει, νεράντζι και λεμόνι.
Πάρε κόντε κι αμάν αμάν, πάρε κόντε μ' την όμορφη,
γιέ μ' πάρε τη μαυρομάτα, νεράντζι και λεμόνι.
Και τα φλουριά κι αμάν αμάν, και τα φλουριά που σου 'δωσα,
γιέ μ' να είναι τα προικιά της, νεράντζι και λεμόνι.
Κ' η όμορφη κι αμάν αμάν, κ' η όμορφη γυναίκα σου,
γιέ μ' είν' αδερφή δική μου, νεράντζι και λεμόνι.

ΚΑΛΟ ΣΤΑΥΡΟ

Καλό σταυρόν από 'κανα σήμερα τη Δευτέρα.
Και σταύρωσα, Βάγγιω-Βαγγελή, και σταύρωσα μια λυγερή.
Και σταύρωσα μια λυγερή που 'ρχοτ' από τ' αμπέλι.
Σέρνει τα μη', Βάγγιω-Βαγγελή, σέρνει τα μήλα στην ποδιά.
Σέρνει τα μήλα στην ποδιά τα κίτρα στο μαντήλι.
Δυο μήλα της, Βάγγιω-Βαγγελή, δυο μήλα της εγύρεψα.

Διπλός Χορός δεκ.1950, φωτ. Δ. Τσιτσιάς

Δυο μήλα της εγύρευα κι αυτή μου δίνει πέντε.
Δε θέλω εγώ, Βάγγιω-Βαγγελή, δε θέλω εγώ τα μήλα σου.
Δε θέλω εγώ τα μήλα σου τα τσαλαπατημένα.
Μον' θέλω εγώ, Βάγγιω-Βαγγελή, μον' θέλω δυο απ' τον κόρφο σου.
Μον' θέλω δυο απ' τον κόρφο σου τα μοσχομυρισμένα.
Τα μήλα από, Βάγγιω-Βαγγελή, τα μήλα από τον κόρφο μου.
Τα μήλα από τον κόρφο μου καλός δραγάτης τα 'χει.
Τσαλαπατώ, Βάγγιω-Βαγγελή, τσαλαπατώ τη δραγασιά.
Τσαλαπατώ τη δραγασιά, σκοτώνω το δραγάτη.

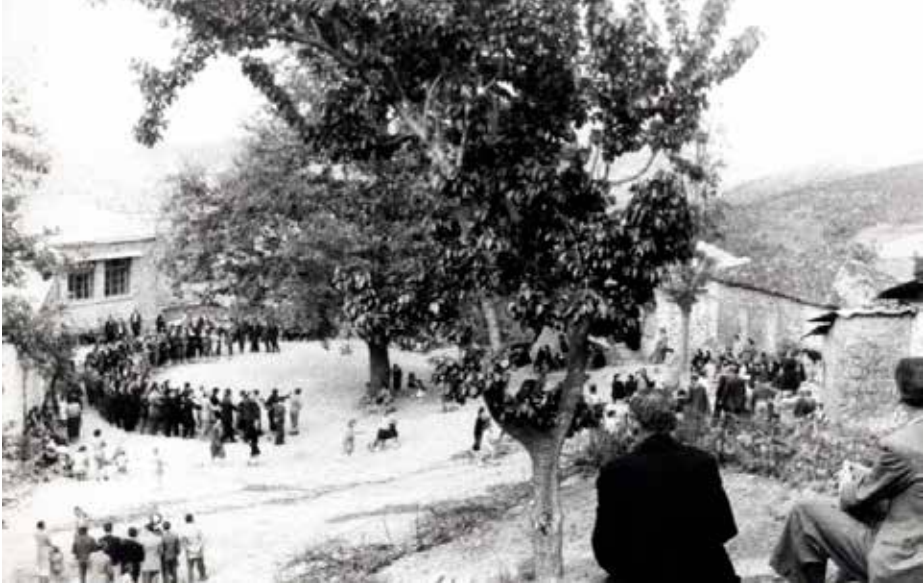
ΚΑΤΩ ΣΤΟ ΔΑΦΝΟΠΟΤΑΜΟ

Κάτω στο δαφνοπόταμο, α που 'ναι οι δάφνες οι πολλές,
α που 'ναι οι δάφνες οι πολλές και οι δασιές τριανταφυλλιές.
Και οι δασιές τριανταφυλλιές, πολύς κόσμος μαζεύονταν.
Πολύς κόσμος μαζεύονταν και γένονταν και δυο χοροί.
Και γένονταν και δυο χοροί, χορεύει μια Χασιώτισσα.
Χορεύει μια Χασιώτισσα και μια Μοσχοβολιώτισσα.
Και μια Μοσχοβολιώτισσα δέρνει τη θυγατέρα της.
Δέρνει τη θυγατέρα της, κρυφά από τον πατέρα της.
Κρυφά από τον πατέρα της με τρία κλωνιά βασιλικό.
Με τρία κλωνιά βασιλικό, με τρία κλωνάρια βάλσαμο.
Με τρία κλωνάρια βάλσαμο, δείρε με μάνα μ' δείρε με.
Δείρε με μάνα μ' δείρε με κι εσύ πατέρα μ' ταπεινά.
Κι εσύ πατέρα μ' ταπεινά, μη μας ακούσουν στη Φραγκιά.
Μη μας ακούσουν στη Φραγκιά κι εμένα Φράγκος μ' αγαπά.
Κι εμένα Φράγκος μ' αγαπά κι αφράτο μήλο μ' έστειλε.
Κι αφράτο μήλο μ' έστειλε δεν το 'φαγα, δεν το 'ριξα.
Δεν το 'φαγα, δεν το 'ριξα, μες στην κασέλα το 'βαλα.

Η ΣΥΡΜΟΠΟΥΛΑ

Μικρόπραματευτόπουλο ξεβγη-μωρέ, ξεβγήκε από την πόλη.
Σέρνει μουλα-, Συρμποπούλα μου, σέρνει μουλάρια τριανταδού.
Σέρνει μουλάρια τριανταδού, κριμέ-μωρέ, κριμέζι φορτωμένα.
Κι ακόμα δε, Συρμποπούλα μου, κι ακόμα δεν ξεπέζεψε.
Κι ακόμα δεν ξεπέζεψε να πα-μωρέ, να παντρευτεί γυρεύει.
Τη Συρμποπού-, γεια σας παιδιά, τη Συρμποπούλα γύρεψε.
Τη Συρμποπούλα γύρεψε, γυναί-μωρέ, γυναίκα του να πάρει.
Δε θέλω εγώ, Συρμποπούλα μου, δε θέλω εγώπραματευτή.
Δε θέλω εγώπραματευτή ούτε και ντου-, ούτε και ντουλπεντέρη.

Μον' θέλω εγώ γεια σας παιδιά, μον' θέλω άντρα περήφανο.
Μον' θέλω άντρα περήφανο να παί- μωρέ, να παίζει το μπουζούκι.
Για να βαρεί γεια σας παιδιά, για να βαρεί τον ταμπουρά.
Για να βαρεί τον ταμπουρά, να παί- μωρέ, να παίζει το μπουζούκι.

Διπλός Χορός, Πάσχα 1956, φωτ. Δ. Κουσιάς

ΚΟΡΑΣΙΟΝ ΕΤΡΑΓΟΥΔΗΣΕ

Κοράσιον ε', κοράσιον ε', κοράσιον ετραγουδήσε.
Λενιώ μου, Μαριώ μου επάνω σε γεφύρι.
Και το γεφυ' και το γεφυ', και το γεφύρι ράγισε.
Λενιώ μου, Μαριώ μου κι ο ποταμός εστάθει.
Και το στοιχειό και το στοιχειό, και το στοιχειό του ποταμού.
Λενιώ μου, Μαριώ μου κι αυτό στην άκρη βγαίνει.
Πάψε κόρη, πάψε κόρη, πάψε κόρη μου τους λυγμούς.
Λενιώ μου, Μαριώ μου πάψε και τα τραγούδια.
Έχω τον α', έχω τον α', έχω τον άντρα μ' άρρωστο.
Λενιώ μου, Μαριώ μου τώρα δώδεκα χρόνους.
Κι ακόμα δυο κι ακόμα δυο, κι ακόμα δυο τον καρτερώ.
Λενιώ μου, Μαριώ μου τρία τον περιμένω.
Κι απε θα γί' κι απε θα γί', κι απε θα γίνω καλογριά.
Λενιώ μου, Μαριώ μου σε μέγα μοναστήρι.
Για να ξυπνώ, για να ξυπνώ, για να ξυπνώ κάθε πρωί.
Λενιώ μου, Μαριώ μου ν' ανάβω τα καντήλια.

ΜΑΡΜΑΡΕΝΙΟ ΚΥΠΑΡΙΣΣΙ

Βρε ν' αγγελικό μου μήλο και νεράντζι μυρισμένο
Και νεράντζι μυρισμένο, εγώ πολλά έπαθα για 'σένα.
Εγώ πολλά έπαθα για 'σένα όσο να σε σήσω βρύση.
Όσο να σε σήσω βρύση, μαρμαρένιο κυπαρίσσι.
Μαρμαρένιο κυπαρίσσι, να 'ρχοντ' οι όμορφες να πλένουν,
Να 'ρχοντ' οι όμορφες να πλένουν, τα κορίτσια να λευκαίνουν.
Τα κορίτσια να λευκαίνουν, ήρθε η μια ήρθε η άλλη.
Ήρθε η μια, ήρθε η άλλη, ήρθ' ένα φτωχό κορίτσι.
Ηρθ' ένα φτωχό κορίτσι κι έλαμψε κι αυτό κ' η βρύση.
Κ' έλαμψε κ' αυτό κ' η βρύση, αχ μαρή φτωχό κορίτσι.
Αχ μαρή φτωχό κορίτσι, που τα βρες του ήλιου τα κάλλη.
Που τα βρες του ήλιου τα κάλλη και του φεγγαριού τη λάμψη.
Και του φεγγαριού τη λάμψη, είχα αφέντη πρώτον κλέφτη.
Είχα αφέντη πρώτον κλέφτη κι αδερφό πρώτον κουρσάρο.
Κι αδερφό πρώτον κουρσάρο που 'κλεψαν του ήλιου τα κάλλη.
Που 'κλεψαν του ήλιου τα κάλλη και του φεγγαριού τη λάμψη.

Πάσχα δεκ. 1970, φωτ. αρχείο Δ. Πιτσιλκα

ΜΙΑ ΚΟΝΤΗ ΜΕΛΑΧΡΟΙΝΗ

Πίσω από κι αμάν - αμάν, πίσω από την πόρτα σου,
κρασοπουλιό θα σήσω, να 'ρθεις να σε φιλήσω.
Όλες πα' κι αμάν - αμάν, όλες πάνε κ' έρχονται,
Όλες με την αράδα, παλιά μου φιλενάδα.
Μια κοντή κι αμάν - αμάν, μια κοντή μελαχροινή,
Δε φάνηκε να έρθει, κακό που θα την έβρει.
Μου 'δειξ' αφορμή καλέ μου 'δειξ' αφορμή,
Μου 'δειξ' αφορμή πως ήταν άρρωστη.
Άρρωστη, άρρωστη βαριά στο στρώμα,
Πως να μη, πως να μη τη φάει το χώμα.
Φερ' τε το γιατρό καλέ φέρ' τε το γιατρό,
φέρ' τε το γιατρό τον πόνο μου να πω.
Το γιατρό, το γιατρό και το σπετσιέρη
με τα φα', με τα φάρμακα στο χέρι.
Να τος κι ο γιατρός, καλέ να τος κι ο γιατρός,
να τος κι ο γιατρός στη σκάλα που 'ρχεται.
Γιε μ' στη σκά', γιε μ' στη σκάλα π' ανεβαίνει,
με τα φα', με τα φάρμακα στο χέρι.
Έλα κυρ' γιατρέ, καλέ έλα κυρ' γιατρέ,
έλα κυρ' γιατρέ κάτσε στον καναπέ.
Για να δεις, για να δεις την αρρώστια μου,
που 'χω με', που 'χω μέσα στην καρδιά μου.

ΠΟΛΛΑ ΠΡΩΙ ΣΗΚΩΝΟΜΑΙ

Πολλά πρωί σηκώνομαι σε περιβόλι μπαίνω.
Όπλα να κο- καλέ να κόψω το βασιλικό,
να κόψω το βασιλικό και το μακεδονήσι.
Όπλα να κο- καλέ να κόψω κι εν' αγιόφυλλο,
να κόψω κ' ένα αγιόφυλλο για τ' έρημο λιογκάρι.
Αχ λιογκά- καλέ λιογκάρι μ' δε βαρείς καλά,
λιογκάρι μ' δε βαρείς καλά για δε βαρείς γιομάτα.
Όπλα σφίξε τα τε- σφίξε τα τέλια δυνατά,
σφίξε τα τέλια δυνατά και βάρα στα γιομάτα.
Αχ κι αν δε καλέ κι αν δε στη φέρω την ξανθιά,
κι αν δε στη φέρω την ξανθιά στο γόνα σου να κάτσει.
Αχ στο γο- καλέ στο γόνα και στην αγκαλιά,
στο γόνα και στην αγκαλιά να παίξει να γελάσει.

ΡΟΪΔΟ ΜΟΥ ΖΑΧΑΡΕΝΙΟ

Ολ' τη νυχτούλα περπατώ, ροΐδο μου ζαχαρένιο,
μ' ένα όμορφο κοράσιο.
Γιε μ' να το φιλήσω ντρέπομαι, ροΐδο μου ζαχαρένιο,
να της το πω ντρέπομαι.
Γιε μ' και να τ' αφήσω αφίλητο, ροΐδο μου ζαχαρένιο,
ταχιά γελάει με 'μένα.
Πεζεύω, δένω τ' άλογο, ροΐδο μου ζαχαρένιο,
σε νεραντζιάς ριζούλα.
Γιε μ' κρεμώ και το τουφέκι μου, ροΐδο μου ζαχαρένιο,
σε νεραντζιάς κλωνάρι.
Φιλώ την κόρη μια φορά, ροΐδο μου ζαχαρένιο,
φιλώ την κόρη δυο.
Και μεσ' το τρίτο φίλημα, ροΐδο μου ζαχαρένιο,
μου φεύγει τ' άλογό μου.
Τρέχω να πιάσω τ' άλογο, ροΐδο μου ζαχαρένιο,
και πίσω να γυρίσω.
Βρίσκω την κόρη να βόγγα, ροΐδο μου ζαχαρένιο,
να βαριαναστενάζει.
Τα χείλια που με φίλησαν, ροΐδο μου ζαχαρένιο,
σαπίτης να τα φάει.

Πάσχα δεκ. 1980, φωτ. αρχείο Β. Μπέσσα

ΣΤΗ ΒΡΥΣΗ ΤΗΝ ΤΣΙΑΡΙΤΣΙΑΝΗ

Στη βρύση την Τσιαρίτσιανη, στον πλα- μωρέ, στον πλάτανο στη βρύση,
όλο πασά- γεια σας παιδιά, όλο πασάδες κάθονταν,
όλο πασάδες κάθονταν κι όλο μωρέ, κι όλο καπεταναίοι.
Κι ακούρμεναν γειά σας παιδιά κι ακουρμεναν τον πόλεμο,
κι ακούρμεναν τον πόλεμο, πως πο- μωρέ, πως πολεμάν Σουλιώτες.
Πως πολεμά γειά σας παιδιά, πως πολεμά η Τζαβέλλενα,
πως πολεμά η Τζαβέλλενα, με δε- μωρέ, με δεκαοχτώ χιλιάδες.
Σέρνει φουσε- γειά σας παιδιά, σέρνει φουσεκία στην ποδιά.
σέρνει φουσεκία στη ποδιά και το μωρέ, και το σπαθί στα δόντια.
Μαρή κακιά - γειά σας παιδιά, μαρή κακιά Τζαβέλλενα,
μαρή κακιά Τζαβέλλενα, - κακιά μωρέ, κακιά Τζαβελλόπουλα.
Τον άντρα σου γειά σας παιδιά, τον άντρα σου στη φυλακή,
τον άντρα σου στη φυλακή και τα μωρέ, και τα παιδιά στο βόλι.
Βαλ' τε σφάξ' τε γειά σας παιδιά, βαλ' τε σφάξ' τε τον άντρα μου,
βαλ' τε σφάξ' τε τον άντρα μου, σκοτώ- μωρέ, σκοτώστε τα παιδιά μου.
Εγώ Τούρκα γειά σας παιδιά, εγώ Τούρκα δε γένομαι,
εγώ Τούρκα δε γένομαι, την πι- μωρέ την πίστη δεν αλλάζω.

*Η Παράδοση συνεχίζεται με ευθύνη του Πολιτιστικού Συλλόγου Μοσχάτου, Πάσχα 21/4/2026
Διπλός Χορός, συμμετέχουν ο δήμαρχος κ. Νάνος, η πρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου Πλα-
στήρα κ. Σκούφη, ο πρόεδρος της Κοινότητας κ. Καραμπέρης, κ.α. (φωτ. Δ. Πιτσιλκας)*

ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΗΣ ΛΑΜΠΡΗΣ ΤΟΥ ΘΛΗΚΩΤΟΥ ΧΟΡΟΥ ΚΡΥΟΝΕΡΙΟΥ.

Ευριπίδης Παπουτσής

ΣΗΜ.: "Ιστορία". Παραθέτουμε ορισμένα Πασχαλιάτικα τραγούδια της Κοινότητας Κρυονερίου, τα οποία σύμφωνα με τον Ευριπίδη Παπουτσή ο οποίος τα συγκέντρωσε από διάφορες καταγραφές και τα διέθεσε στην "Ι". Όπως μας ανέφερε ότι ο "Θληκωτός χορός - κλειστός Κρυονερίου", διαφέρει από τον "κλειστό Αργιθέας" στο πρώτο μέρος τό αργό. Τό τραγούδι "Σαράντα κλέφτες" είναι αυτό με το οποίο κλείνει το τριήμερο των Πασχαλιάτικων χορών. Είναι διπλός θληκωτός οι άντρες μπροστά και οι γυναίκες πίσω και εναλλάσσεται από αργό σε γρήγορο. Τα τραγούδια που είναι αποκλειστικά του Κρυονερίου, είναι τα εξής, ωστόσο είναι άλλα τρία αλλά λείπουν κάποιοι στίχοι. Τα τραγούδια, σύμφωνα με τον πληροφορητή, είναι τα παρακάτω:

Μαρή κακιά γειτόνισσα κακιά γειτονοπούλα,
σύμας' τα περιστέρια σου που έρχονται στην αυλή μου
τα ρίχνω στιάρι δεν το τρών κεχρί δεν το μαζεύουν
τα ρίχνω μοσχοσίταρο, σπυράκι δεν αφήνουν
με πήραν και το χώμα μου στα νύχια στα φτερά τους
στα νύχια στα φτερά τους στα νυχοπόδαρά τους
εγώ το χώμα τό θελα να χτίσω μοναστήρι
να χτίσω μοναστήρι, να χτίσω μοναστήρι
μέσα να βάλω καλογριές και όξω καλογέρους
να βάλω κι έναν γούμενο να τους ξεμολογάει
στους νιούς να δίνει άλογα, στους γέρους κομπολόγια
και στα κορίτσια τα μικρά, σαρακοστή μεγάλη.

Από τα τρίκορφα βουνά, κοράσιο κατεβαίνει
φέρνει το μόσχο στα μαλλιά, το ζάχαρη στα χείλη
φέρνει – μωρέ φέρνει και τον αμάραντο
φέρνει και τον αμάραντο με τον δεξι της κόρφο
χίλια φλουράκια έδωκε να μπει μεσ' το καράβι
καρα – γιε μ' караβοκύρης πονηρός
καραβοκύρης πονηρός πολύ διαολεμένος
απλώνει το χεράκι της στον αργυρό της κόρφο
κι η κόρη απο το φόβο της κι απο την αντροπή της

Στη μέση του Κεράσσοβου κι στη μεγάλη χώρα
Μπουκουβαλαίοι πολεμούν μι τούρκους μι ρωμαίους.
Πέφτουν τα τόπια σαν βροχή κι σφαίρες σαν χαλάζι.
Πέφτουν τα λιανοτούφεκα σα μια ψιλή βροχούλα.
Μια τουρκοπούλα φώναξε ν από το παραθύρι.
Πάψε Κώστα μ' τουν μ-πόλεμο, πάψι κι το ντουφέκι
να κατακάτσει Κώστα μ' ου κουρνιαχτός να σηκωθεί η αντάρα.
Να μετρηθούνε Κώστα μ' τ' ασκέρια μας, να δούμε πόσοι λείπουν.
Μετριούνται οι τούρκοι τρεις φορές, και λείπουν τρεις χιλιάδες.
Μετριούνται τα κλεφτόπουλα και λείπουν τρεις λεβέντες.
Κωστάκη Μπουκουβάλα μας έκανες τριβάλα.

Ο ΓΙΑΝΝΟΣ

Έγειρε ο ήλιος ρούσα μ' έγειρε, πάει να βασιλέψει
κι ο Γιάννος μένει μοναχός και μοναχός θερίζει
θέλει να βγάλει δέματα, και χύνει μαύρα δάκρυα,
ο ήλιος τον αγνάντευε από μια ψηλή ραχούλα.
Τί έχεις Γιάννη μ' και θλίβεσαι και χύνεις μαύρα δάκρυα;
Ήλιε μου που με ρώτησες θα σου το μαρτυρήσω,
εγώ κορίτσι σύβασα, μικρό στη σαρμανίτσα
κι έκατσα και το κούνησα ν' αξίζει να το πάρω
κι αυτό ξένε μ' και τράνεψε κι άλλος άντρας το πήρε
και μένα μ' απαράτησε σαν καλαμιά στον κάμπο,
βάνω θερίζω τον καρπό κι η καλαμιά απομένει
Βάνω φωτιά στην καλαμιά και καίει ο κάμπος όλος.

Δευτέρα μέρα είν' τ' Αη Γιωργιού

Δευτέρα μέρα είν' τ' Αη Γιωργιού και η Τρίτη το Σεργιάνι
βγήκαν να παί- να παίξουν τα παιδιά
βγήκαν να παίξουν τα παιδιά να ρίξουν στο σημάδι
(ΑΛΛΑΓΗ)
Βαρέσαν τη βρε τη Γιαννακάκαινα
Βαρέσαν τη Γιαννακάκαινα στο γόνα και στο χέρι
Και σ' ακρινό ακρινό της δάχτυλο
Και σ' ακρινό της δάχτυλο που 'χει την αρραβώνα
Γιαννάκης την βρε την ερώταγε
Γιαννάκης την ερώταγε Γιαννάκης τη ρωτάει
Να πάω να φέ- να φέρω τον γιατρό

Να παύ να φέρω τον γιατρό, γιατρό να την γιατρέψει
Γιαννάκη μ' μη μωρέ μη ξοδιάζεσαι
Γιαννάκη μην ξοδιάζεσαι, μη χάνεις τα φλουριά σου
Εγώ για δε για δε γιατρεύομαι
Εγώ για δε γιατρεύομαι και γιατρεμούς δεν έχω
Και γιατρεμούς δεν έχω, και γιατρεμούς δεν έχω.

Σαράντα κλέ ε-ν- έφτες ήμασαν

Κοντού ου χα αμάν με τις ελιές
ΓΙΕΜ ΣΑΡΑΝΤΑΔΥΟ ΝΟΜΑΤΟΙ
ΡΟΥΣΑ Μ' ΚΑΙ ΞΑΝΘΟΜΑΛΛΟΥΣΑ

Όλοι έναν όρκο κάναμε
Κοντού ου χα αμάν με τις ελιές
ΓΙΕ Μ' ΣΤΑ ΔΩΔΕΚΑ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ
ΡΟΥΣΑ Μ' ΚΑΙ ΞΑΝΘΟΜΑΛΛΟΥΣΑ

Αν αρρωστή η νήσει κάνας από μας
Κοντού ου χα αμάν με τις ελιές
ΓΙΕ Μ' ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΤΡΟΦΙΑ ΜΑΣ
ΡΟΥΣΑ Μ' ΚΑΙ ΞΑΝΘΟΜΑΛΛΟΥΣΑ

Έρθε ο καιρό-νος που αρρώστησε
Κοντού ου χα αμάν με τις ελιές
ΓΙΕ Μ' ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΠΑΛΗΚΑΡΙ
ΡΟΥΣΑ Μ' ΚΑΙ ΞΑΝΘΟΜΑΛΛΟΥΣΑ

Ανήλικα κορίτσια από τα Αγραφιώτικα χωριά, υπηρέτριες σε αστικές οικογένειες εποχής Μεσοπολέμου μέχρι το 1960.

Παναγιώτης Νάννος

Μία αθέατη πλευρά της μετανάστευσης ήταν αυτή των ανήλικων κοριτσιών ηλικίας περίπου 10 – 15 ετών, τα οποία έφευγαν από τα χωριά για να μπουν σε μεσοαστικές οικογένειες ως υπηρέτριες. Το φαινόμενο αρχίζει να εμφανίζεται λίγα χρόνια μετά τον ορισμό της Αθήνας ως πρωτεύουσα του νέου Ελληνικού Κράτους, όταν οι ανάγκες της αστικής τάξης η οποία αρχίζει να διαμορφώνεται θέλει τις υπηρέτριες κατά το πρότυπο της Δυτικής Ευρώπης. Έτσι αρχίζει δειλά η δημιουργία μιας νέας τάξης εργαζομένων γυναικών η οποία αυξάνει αναλογικά με την πληθυσμιακή εξέλιξη των Αθηνών και την διόγκωση των μεσο-αστικών εύπορων οικογενειών, εμπόρων, βιοτεχνών, στελεχών της διοίκησης, κ.α.

Κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου και τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια (μετά τον Εμφύλιο), η ζήτηση αυξάνει και χιλιάδες ανήλικα κορίτσια από την ελληνική ύπαιθρο εξαναγκάστηκαν σε εσωτερική μετανάστευση προς τα μεγάλα αστικά κέντρα (κυρίως την Αθήνα, τον Πειραιά και τη Θεσσαλονίκη), προκειμένου να εργαστούν ως οικιακές βοηθοί.

Πρόκειται για αποσιωπημένες σελίδες της κοινωνικής μας ιστορίας, ίσως και διότι δεν τιμά την Ελληνική συνείδηση, καθώς όπως έγραφε η Καλλιόπη Παρρέν σε άρθρο – φωτιά, «*μια εκμετάλλευσις μικρών παιδιών ενεργείται και εις την Ελλάδα ως εις τας βαρβάρους και απολιτίστους χώρας*». Το 1890 προσπαθούσε να αφυπνίσει συνειδήσεις όταν ιδρύει τη Σχολή της Κυριακής για μόρφωση απόρων γυναικών και κορασίδων του λαού, όπου γίνονται δεκτές και υπηρέτριες. Το μάθημα είναι από τις 13:00 έως τις 15:00 κάθε Κυριακή. Οι κοπέλες ζητούν ολιγόωρη κυριακάτικη άδεια από τα αφεντικά τους, τα οποία δυσφορούν.

Χιλιάδες κορίτσια από την ορεινή και νησιωτική Ελλάδα μαζί με προσφυγόπουλα του 1922 εργάστηκαν κάτω από δύσκολες συνθήκες. Έζησαν μία σκληρή πραγματικότητα για την οποία υπήρχε σιωπηρή κοινωνική αποδοχή. Μέχρι που αποκαλύφθηκε στον καθρέπτη της ελληνικής κοινωνίας το αποκρουστικό πρόσωπο αυτής της ιστορίας με το χειρότερο τρόπο, στις 4/8/1955, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Την ίδια εποχή νεαρά αγόρια της επαρχίας απασχολούνται ως «μπακαλόπαιδα» μεταφέροντας τα ψώνια στα σπίτια, ή εργάζονται σε «δουλειές του ποδαριού», πλανόδιοι πωλητές, εφημεριδοπώλες, λούστροι, βοηθοί σερβιτόροι, κ.α. Ο μεγάλος όγκος όμως αγοριών απορροφάται στα εργαστήρια ως βοηθοί, γίνονται «καλφάδες» με την προοπτική να γίνουν αργότερα τεχνίτες.

Κύρια αίτια του φαινομένου ήταν η ακραία φτώχεια που βασάνιζε την επαρχία του Μεσοπολέμου, με τις μεταπολεμικές επιπτώσεις από τη «δεκαετία της φωτιάς» (1912 – Βαλκανικοί πόλεμοι – Α Παγκόσμιος – Μικρασιατική εκστρατεία και καταστροφή 1922).

Πολλά ορφανά κορίτσια χωρίς άλλη προστασία δίνονταν ως «ψυχοκόρες» ή υπηρέτριες από τους γονείς τους ίδιους. Το ίδιο έκαναν οι πολυμελείς οικογένειες στην ύπαιθρο, οι οποίες αδυνατούσαν να θρέψουν όλα τα παιδιά τους. Ο θεσμός της προίκας και η προοπτική εργασίας ενός ανήλικου κοριτσιού στην πόλη φάνταζε ελκυστική πρόταση να εξοικονομήσει χρήματα και ο εργοδότης να εξασφαλίσει την απαραίτητη προίκα για να παντρευτεί αργότερα, αποφορτίζοντας την οικογένεια από φαγητό κ.α. ανάγκες.

Στην ουσία επρόκειτο για ανασφάλιστη εργασία, χωρίς ωράριο, χωρίς πραγματική αμοιβή, με την αόριστη προφορική υπόσχεση ότι τα χρήματα θα παραδίδονταν στις οικογένειες ή στα ίδια τα παιδιά με την ενηλικίωση. Στην πραγματικότητα γονείς και αστικές οικογένειες έκαναν άτυπη προφορική συμφωνία, παρέδιδαν το παιδί, συχνά σε ηλικία μόλις 10 - 12 ετών, με ένα ποσό προκαταβολή που δίνονταν στους γονείς, με συνθήκες ωραιοποιημένες για αυτό που θα ακολουθούσε. Άλλοτε δίνονταν ως «ψυχοκόρες» στη νέα οικογένεια η οποία θα προίκιζε με ακίνητο το κορίτσι όταν θα παντρεύονταν, υπό την προϋπόθεση ότι θα φρόντιζαν τα ηλικιωμένα άτομα και με το θάνατό τους θα τα κληρονομούσαν. Έτσι στο πνεύμα αυτό, η μικρή επαρχιώτισσα ζει ένα μεταβατικό στάδιο για λίγα χρόνια μέχρι να συγκεντρώσει χρήματα, να βρει ένα καλό παιδί και μέσω του γάμου να “αποκατασταθεί”. Ζει με το όνειρο της μετάβασης από τη θέση της υπηρέτριας να γίνει η

ίδια κυρία, έχοντας ως πρότυπο είτε την δική της κυρία ή άλλες φίλες που σερβίρει στο σπίτι. Μιμείται τις κυρίες και μεγαλώνει με το όνειρο της κοινωνικής ανέλιξης, όμως δεν είναι λίγες οι φορές που κακοπέφτουν και αλλάζουν προορισμό.

Τα ανήλικα κορίτσια μετά την πρώτη χαρά της αλλαγής περιβάλλοντος από το χωριό στο αστικό κέντρο, περνούσαν στα δύσκολα: Πρώτα απ’ όλα αποκόπτονταν πλήρως από το οικογενειακό τους περιβάλλον, εννοείται δεν πήγαιναν σχολείο και τα όποια γράμματα τα μάθαιναν από ...τα παιδιά της οικογένειας που

φρόντιζαν ενώ από τις κυρίες που έρχονται στο σπίτι μαθαίνουν τρόπους και “ελληνικούρες”.

Είκοσι και πλέον χιλιάδες ταλαιπωρημένα κορίτσια, σύμφωνα με τη στατιστική του 1907, οι υπηρέτριες στην Ελλάδα είναι 19.491, εξακολουθούν να ζουν πίσω και μακριά από τον κόσμο... «Περί των υπηρετριών, περί των ατυχών αυτών υπάρξεων, περί των ουδείς ποτέ νόμος εμερίμνησεν, ουδεμία αρχή συνεκινήθη, ουδέν σωματείον έλαβε την ελαχίστην μέριμναν» γράφει η Παρρέν.

Το 1920 ο αριθμός των υπηρετριών φτάνει τις 32.550 και σε λίγο, με την Μικρασιατική Καταστροφή και την έλευση των προσφύγων, θα αυξηθεί κατά περίπου 5.000.

Τα “δουλάκια” ζούσαν σε καθεστώς απόλυτης εξάρτησης από τα «αφεντικά» τους, με εξαντλητικό ωράριο, από τα χαράματα μέχρι τη νύχτα, εκτελώντας όλες τις βαριές οικιακές εργασίες, ζύμωμα, καθάρισμα, πλύσιμο ρούχων, σφουγγάρισμα, σιδέρωμα, μαγειρέμα, μεγάλωμα παιδιών) Οι συνθήκες διαβίωσης ήταν κατώτερες των περιστάσεων, συνήθως κοιμούνταν σε διαδρόμους, αποθήκες, σε καναπέδες της κουζίνα, χωρίς ιδιωτικότητα στο χώρο, δεν συζητάμε για προσωπική ζωή. Καθημερινά ήταν εκτεθειμένες σε σωματική, λεκτική και ψυχολογική βία, είχαν ειρωνική αντιμετώπιση, ενώ όχι σπάνια έπεφταν θύματα σεξουαλικής εκμετάλλευσης από μέλη της οικογένειας ή του περιβάλλοντος των εργοδοτών, μένοντας εντελώς απροστάτευτες και μη έχοντας που να πάνε, κάποιες φθάνουν στο έσχατο όριο, στην απόπειρα αυτοκτονίας.

Από άρθρο – αφιέρωμα της Τόνιας Α. Μανιατέα (2025) αλιεύουμε μικρές ειδήσεις εφημερίδων:

«Δωδεκάχρονη υπηρέτρια, εις την περιοχήν της Νεαπόλεως, απειπειράθη να θέση τέλος εις την ζωήν της, καταναλώνοντας μία φυάλη βενζίνην...» – Εφημ. ΕΣΤΙΑ, 20/3/1913

«Επί της οδού Βαλαωρίτου, υπηρέτρια, 15 ετών, απειπειράθη να αυτοκτονήσῃ ριχθείσα από της ταράσας προς το μέρος της οδού, διότι την επέπληξεν η κυρία της...» – Εφημ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, 27/7/1948

«Επί της οδού Πατησίων, υπηρέτρια 20 ετών, περιέβρεξε με βενζίνην τα ενδύματά της και έθεσε πυρ...» – Εφημ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ 1/11/1962

Στο ίδιο άρθρο σημειώνει η συγγραφέας για τις υπηρέτριες: “Εργάζονται για 15 και 20 ώρες την ημέρα, κάτω από τις πιο ανθυγιεινές συνθήκες. «Οι περισσότερες αρχόντισσες όχι μόνο δέρνουν αυτά τα δυστυχισμένα πλάσματα, αλλά και τους δίνουν το ψωμί σαν αντίδωρο και μόνον το Πάσχα και τα Χριστούγεννα τρώγουν ένα κομμάτι κρέας. Τον άλλο καιρό, όλο τον χρόνο, το μεσημέρι και το βράδυ, ένα ξεροκόμματο, δύο ελιές και μισό κρεμμύδι. Αυτό είναι και γεύμα και δείπνο. Εξόν όμως από τη σκυλίσια αυτή ζωή, οι δούλες ικανοποιούν και τις σεξουαλικές ορμές των αγοριών των αφεντικών τους» γράφει ο ιστορικός Κορδάτος, ερμηνεύοντας εν μέρει και την τύχη αρκετών εξ’ αυτών, οι οποίες «δραπετεύουν» από τα σπία-κολαστήρια για να πέσουν στα νύχια σωματεμπόρων, που τις εξωθούν στην πορνεία”.

Η κοινωνική ανοχή απέναντι σε αυτό το ιδιότυπο καθεστώς δουλείας άρχισε να κλο-

νίζεται, με την δημοσιοποίηση της ιστορίας ενός 12χρου κοριτσιού, της [Σπυριδούλας Ράπτη](#) από την Ματαράγκα Αιτωλοακαρνανίας. Το κορίτσι κατηγορήθηκε ότι έκλεψε ένα 50δολάρο και βασανίστηκε άγρια από τα αφεντικά, με ηλεκτρικό σίδερο έκαigan το γυμνό κορμί οι εργοδότες της, κατέληξε στο Νοσοκομείο 4/8/1955 σε οριακή κατάσταση.

Η υπόθεση προκάλεσε πανελλήνιο σοκ, απασχόλησε για καιρό τον αθηναϊκό και πανελλήνιο Τύπο, η μικρή Σπυριδούλα έγινε σύμβολο με πολλές εκδηλώσεις αλληλεγγύης. Κατά το διάστημα νοσηλείας την επισκέφθηκαν επώνυμοι, πολιτικοί και καλλιτέχνες, ενώ δημοσιεύματα για τα “δουλακία” ανέδειξαν την αθέατη πλευρά της αστικής οικογένειας με τις υπηρέτριες και τις συνθήκες εργασίας. Αυτά αφύπνισαν την κοινή γνώμη και οδήγησε σταδιακά στην αυστηροποίηση του νομικού πλαισίου, στην εξασθένιση του ενδιαιφέροντος για ανήλικες υπηρέτριες και τελικά στην παρακμή του θεσμού της ιδιότυπης δουλείας.

Στις αρχές της δεκαετίας του '60 το ΙΚΑ παίρνει πρωτοβουλία για σύνταξη νομοσχεδίου “περί κοινωνικής πολιτικής και προστασίας των ασθενεστέρων τάξεων” δημιουργώντας ασφαλιστικές υποχρεώσεις για τους εργοδότες αλλά και ασφαλιστικές παροχές για τις ίδιες. Διαβάζουμε απόσπασμα από την εφημερίδα “Ελευθερία” της 30/7/1961:

«Από τα 50.000 άτομα που αποτελούν το υπηρετικόν προσωπικόν εις την περιοχήν πρωτευούσης, μόνον 2.000 έχουν απογραφή και ασφαλισθή, δηλαδή τέσσαρα περίπου τοις εκατόν. Θλιβρώτερα ακόμη είναι τα αποτελέσματα εις άλλας πόλεις. Πέραν τούτου όμως, το νομοσχέδιον του υπέρ του ΙΚΑ χαρατσώματος έχει, ως αναφέρεται, προκαλέση μεγάλην αναστάτωσιν μεταξύ του υπηρετικού κόσμου και εις τας με τους εργοδότης σχέσεις του. Υπηρέτριαι με μακροχρόνιον υπηρεσίαν εγκαταλείπουν τους εργοδότης των, διότι φοβούνται την απογραφήν των και την αντιμετώπιζον ως κοινωνικήν μείωσιν. Διότι ουδεμία, βεβαίως, φιλοδοξεί να τελειώσει τον βίον της ως συνταξιοδοτούμενη από το ΙΚΑ υπηρέτρια. Τον δημιουργηθέντα διά του νομοσχεδίου σάλον επιτείνει μάλιστα τώρα η μελετωμένη υπό του υπουργείου εργασίας σύστασις «συνεργείων ελέγχου» (ανάγνωθι κατασκόπων), τα οποία θα περιέρχωνται την πόλιν και θα ζητούν πληροφορίας από τους γαλακτοπώλας και τα μπακάλικα...» (βλ. Καραβασίλη)

Από τις 50.000 που υπολογίζει το ΙΚΑ για το υπηρετικό προσωπικό, αρκετά κορίτσια προέρχονταν και από τα Αγραφιώτικα χωριά. Εδώ τα παιδιά ήταν πολλά και το ψωμί λιγφό, πόσο μάλλον αν η οικογένεια ήταν οικονομικά ασθενής. Αν και βοηθούσαν όλοι στις αγροτικές δουλειές, το πλεόνασμα της αγροτικής παραγωγής δεν επαρκούσε για προίκες και προικιά, ειδικά στην περίπτωση που η οικογένεια είχε πολλά κορίτσια. Έτσι επέλεγαν να πιάσουν δουλειά εσωτερικής υπηρέτριας, διότι κατ' αυτό τον τρόπο εξασφάλιζε στέγη και τροφή στο σπίτι που εργαζόνταν, καθώς και ένα μηνιαίο μισθό, τον οποίο συνήθως απέδιδαν μια ή δυο φορές το χρόνο στην οικογένεια.

Σε αντάλλαγμα τα ανήλικα κορίτσια παρείχαν διαρκώς οικιακές υπηρεσίες, εννοείται χωρίς ωράριο ή αργίες και λοιπές ελευθερίες. Η χρονική διάρκεια παραμονής στην οικογένεια ήταν ανάλογη με τις φιλικές σχέσεις που αναπτύσσονταν ή το χάσμα που δημιουρ-

γούνταν. Στην πρώτη περίπτωση συνήθως κρατούσε περίπου 8 με 10 χρόνια, στην περίπτωση που οι σχέσεις ήταν αρμονικές και η κυρία ικανοποιημένη. Έμπαιναν ανήλικα κορίτσια και έφευγαν από το σπίτι όταν αρραβωνιάζονταν, έχοντας μαζί τους και τις οικονομίες μιας ζωής. Στις περιπτώσεις αυτές δημιουργούνταν ισχυροί συναισθηματικοί δεσμοί και γινόταν άτυπα μέλη της οικογένειας στην οποία εργάζονταν. Τα κορίτσια αυτά ενηλικιώνονταν γρήγορα, μάθαιναν τρόπους, ομιλία, αστική συμπεριφορά, ανέπτυσαν νέες δεξιότητες, κοινωνικότητα. Προσέχοντας τα παιδιά της οικογένειας, εμποδώνονταν συναισθηματικοί δεσμοί. Μεριμνώντας για τα ψώνια, το μαγείρεμα, την καθαριότητα του σπιτιού, την περιποίηση των επισκεπτών, σερβίρισμα, κ.α., αποκτούσαν κοινωνικότητα της πόλης. Σημείο αναφοράς ήταν η απαιτητική κυρία, στην οποία η υπηρέτρια δήλωνε υποταγή με μόνιμη επωδό «μάλιστα κυρία». Σε αντίθετη περίπτωση οι σχέσεις ήταν κακές, οι συγκρούσεις συχνές, η απαξίωση φανερή, οι συνεργασίες διαλύονταν γρήγορα και μάλλον επεισοδιακά.

Ο Ελληνικός Κινηματογράφος, οι θεατρικές επιθεωρήσεις, ακόμα και τα σχολικά σκετσ έχουν διασώσει πολλές «χαριτωμένες» ιστορίες με πρωταγωνίστριες υπηρέτριες, αναπαράγοντας στερεότυπα τα οποία πήγαζαν από την πραγματικότητα, συνολικά όμως αδικούσαν φανερά τα κορίτσια αυτά. Το στερεότυπο της υπηρέτριας από την επαρχία θέλει τα κορίτσια ειλικρινή αλλά συνάμα και αφελή, απονήρευτα και ανίδεια από καλούς τρόπους του «αστικού καθωσπρεπισμού». Μεταφέρουν την προφορά του τόπου τους, μερικές φορές είναι φλύαρες και ακαμάτες, μειωμένης αντίληψης και ικανότητας σε σχέση με την απαιτητική κυρία που τα θέλει όλα και, υποτίθεται ότι τα γνωρίζει όλα. Πιο σπάνια η μικρή υπηρέτρια υφίσταται τις «θωπείες» του κυρίου, γεγονός που σηματοδοτεί την έξοδο από το σπίτι όταν αυτό γίνεται αντιληπτό από την κυρία, η οποία παρακολουθεί διαρκώς την υπηρέτρια διότι της «ανήκει».

Παραθέτουμε ενδεικτικά ένα προπολεμικό ποίημα του Ζαχαρία Παπαντωνίου για την υπηρέτρια *“Μαριγούλα”*, η οποία συχνά – πυκνά αναπολούσε το χωριό της και ξέχναγε τις δουλειές της, οπότε με αφορμή το σπάσιμο ενός πιάτου, απολύθηκε. Το καταχωρούμε όπως το θυμάται η Ροδάνθη Νάνου:

Η κοπέλλα ή Μαριγώ
μιὰ δουλειά σωστή δέν κάνει.
Τὴν κουζίνα μας ξεχνάνει
καὶ θυμάται τὸ χωριό.

Τὰ χεράκια της ἐδῶ,
τὸ μυαλά της ἐκεῖ κάτω.
Πέφτει κι ἔσπασε τὸ πιάτο...
Μαριγούλα, Μαριγώ!

Φέρνει τὸ νερὸ στὸν ὦμο,
μὰ θυμήθηκε ξανά:
«Ποῖος τὸ δράκο μας κουνᾷ;»
Χύνει τὸ μισὸ στὸ δρόμο.

«Ἡ ἄσπρη κότα τί νὰ κάνει;
Τὸ γουρούνι εἶναι γερό;

Ο παπποὺς νὰ μὴν πεθάνει;...»
Μαριγούλα, Μαριγώ!

«Θᾶβγαλε χηνάκια ἢ χήνα,
θᾶναι κίτρινα, σταχτιά,
θᾶ τρυγάμε αὐτὸ τὸ μῆνα,
θᾶ μὲ πόνεσε ἡ γιαγιά».

«Τί ἔχεις σύννεφο στὰ μάτια,
τί ἔχεις ἀναφιλητό;
Κι ἄλλο πιάτο εἶναι κομμάτια,
Μαριγούλα, Μαριγώ;

Πάρε τ' ἄσπρο γιορτινὸ σου,
τίς ποδιές ποὺ σοῦ φορῶ.
Στὸ χωριό σου, στὸ χωριό σου,
Μαριγούλα, Μαριγώ!»

Ἐνα ἀκόμα ἀπόσπασμα ἀπὸ "αθῶο" κωμικὸ σκετς σε σχολικὲς ἐκδηλώσεις, παιδικὲς κατασκηνώσεις, κ.α., τὸ ὁποῖο φανερώνει τὴν ψυχικὴ διάθεση ἀπέναντι στις ἀνήλικες υπηρέτριες:

- Μαρία – Μαρία!
- Ορίστε κυρία!
- Τα πιάτα Μαρία,
- τὰ σπασα κυρία
- τον καφέ Μαρία
- τον ἔχυσα κυρία
- το γλυκό Μαρία
- το ἴφαγα κυρία
- Να λυσσάξεις Μαρία
- Ευχαριστῶ κυρία!
- Στο χωριό σ' Μαρία
- γιατί καλέ κυρία; (Συνεχίζεται ὁ διάλογος)

Στὴν πραγματικότητα τα νεαρά κορίτσια προσαρμόζονταν εὐκολὰ στο νέο περιβάλλον, ἦταν υπάκουες, σπάνια ἀντιδρούσαν ἀκόμα και σε προσβλητικὲς συμπεριφορές, σε ἀντίθεση με τις ἐνήλικες υπηρέτριες. Πολλὲς φορές ὅμως οἱ διαφορετικὲς ἀντιλήψεις και οἱ ἐκατέρωθεν συμπεριφορὲς βύθιζαν σε ἀποξένωση τὴν υπηρέτρια ἀπὸ τὴν οἰκογένεια. Ἡ χειρότερη τιμωρία ἦταν ἡ ἀπόλυση, διότι ἀπολυμένη υπηρέτρια δὲν ἐβρίσκει εὐκολὰ δουλειά σε ἄλλο σπίτι, ὁπότε ἐπέστρεφε στο πατρικὸ. Ἡ ἀπόλυση και ἀναζήτηση νέας ἐργασίας

ας, στέγης, τροφής, χωρίς οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον, ήταν μαρτύριο. Δεν ήταν λίγες οι φορές που έπεφταν θύματα πολλαπλής εκμετάλλευσης από ξένους και δεν μιλάμε μόνο για απλήρωτη και ανασφάλιστη εργασία.

Στη Θεσσαλία, οι πρώτες μετακινήσεις κοριτσιών για υπηρέτριες ξεκινούν δειλά με την κατασκευή του Θεσσαλικού σιδηροδρόμου, λίγο πριν το 1900, ο οποίος κάνει πιο εύκολες τις μετακινήσεις των εποχικών μεταναστών κυρίως προς τη Μαγνησία. Ακολουθεί η Αθήνα την εποχή του Μεσοπολέμου με πολλά κορίτσια να φεύγουν από τα ορεινά κυρίως χωριά. Τα ονόματα των υπηρετριών που ακολουθούν προέρχονται από προφορική μαρτυρία της Ροδάνθης Νάνου, του Σεραφείμ Μανώλη (Μορφοβούνι 1937), η οποία εργάστηκε για περίπου δέκα χρόνια μαζί με την μητέρα της και άλλες γυναίκες από το Βουνέσι Αγράφων ως εποχική εργάτρια γης στα ελαιοπερίβολα του Βόλου από την ηλικία των 12 ετών και εντεύθεν. Σύμφωνα με την ίδια αφηγήτρια τα ονόματα των κοριτσιών είναι όσα η ίδια θυμάται και είναι μέρος ευρύτερου πλήθους ανήλικων κοριτσιών που έφυγαν από το Βουνέσι και εγκαταστάθηκαν κυρίως στην Αθήνα, κ.α. πόλεις της Ελλάδας. Παραθέτουμε ενδεικτικά τα ονόματα των ανήλικων υπηρετριών από το Μορφοβούνι, σεβόμενοι την επιθυμία της να μην δημοσιευτούν επώνυμα και πατρώνυμα τα οποία είναι στη διάθεση της καταγραφής.

Προπολεμικά από το Βουνέσι έφυγαν για την Αθήνα και άλλες πόλεις τα παρακάτω ανήλικα κορίτσια:

Η Αφροδίτη του Γιάννη Κ. πήγε υπηρέτρια στην αδελφή του στρατηγού Νικολάου Πλαστήρα, στην Αθήνα και μεταξύ των άλλων είχε την ευθύνη του σπιτιού του «Μαύρου Καβαλάρη». Οι αδελφές Αγορίτσα και Ζωή Κ. (του Κ.) (Αθήνα), η Ουρανία Κ. και η αδελφή της, κόρες του Κ.Κ. (Αθήνα). Η Μαγδαληνή Κ. (του Κ.) πήγε υπηρέτρια στο Βόλο και παντρεύτηκε εκεί. Η Αγγέλω Μ. του Μ. (ίσως Αθήνα;), η Ευαγγελία Ζ., του Χρ. (Τρίκαλα), η Αρετή και Ελένη κόρες του Γ.Ζ., η Αριστέα Τ. του Γ. (Καρδίτσα), η Μάρθα Στ. (του Δ.), η Ευαγγελία Π., του Β. (Αθήνα), η Αριστέα Π του Μ. (Αθήνα), η Όλγα Σ. του Μ. (Αθήνα). Η Αγορή Κ. του Θ., πήγε στο θείο της Η.Κ. (Θεσσαλονίκη)

Κατά την διάρκεια του Εμφυλίου και κυρίως τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια έφυγαν από το Μορφοβούνι τα εξής ανήλικα κορίτσια:

Η Ιφιγένεια Σ. του Φ., πήγε στα Κανάλια Καρδίτσας σε σπίτι ηλικιωμένων άκληρων, τους οποίους γηροκόμησε και έλαβε ως αντάλλαγμα την περιουσία, μετά επέστρεψε στο χωριό.

Η Ιφιγένεια Κ. του Σ., η Ελένη Κ. του Δ, η Αγορίτσα Μ. του Α. δεκ 1950 μπήκε αρχικά στον οικισμό ΔΕΗ Μοσχάτου και είχε την επιμέλεια των παιδιών ενός μηχανικού που εργάζονταν στα έργα κατασκευής της Λίμνης Πλαστήρα. Με την ολοκλήρωση του φράγματος η ίδια οικογένεια την πήρε στην Αθήνα. Αργότερα παντρεύτηκε εκεί και δημιούργησε οικογένεια. Η Ευαγγελία του Μ. του Δ. (Καρδίτσα), η Βάγγιω Ζ. (Τρίκαλα), Φωτεινή Ρ. του Δ (Αγρίνιο), Κων/να Χ. (Καρδίτσα), Ευγενία Ρ. του Η. (Βόλος), η Ευαγγελία Σ. του Η. (Τρίκαλα), η Θεοδώρα Α. του Π. (Τρίκαλα), η Ευανθία Σ. του Γ. (Αθήνα)

Αντί επιλόγου: Παρουσιάσαμε μια αθέατη πλευρά της μεταναστευτικής κατηγορίας εργαζόμενων ανήλικων κοριτσιών, τα οποία βοήθησαν τις οικογένειές τους οικονομικά σε δύσκολες εποχές. Ήταν ένα πολιτικό και κοινωνικό φαινόμενο το οποίο αναδεικνύει το ζήτημα της ταξικής ανισότητας, των έμφυλων διακρίσεων, της ανασφάλιστης και υπομοιβόμενης παιδικής εργασίας.

Αν θεωρήσουμε το Μορφοβούνι και τα 30 κορίτσια κατ' ελάχιστο ως αντιπροσωπευτικό δείγμα μεσαιάς κοινότητας της επαρχίας από τα χρόνια του Μεσοπολέμου μέχρι το 1960, κατ' αντιστοιχία μπορούμε αναλογικά μέσα από τον πληθυσμό άλλων κοινοτήτων της Ελληνικής Υπαίθρου, αλλά και της νησιωτικής Ελλάδας να υπολογίσουμε τις χιλιάδες ανήλικων κοριτσιών που απασχολήθηκαν ως υπηρέτριες σε αστικά κέντρα εποχής Μεσοπολέμου μέχρι το 1960. Από τις 14 Κοινότητες περιμετρικά της Λίμνης Πλαστήρα υπολογίζουμε βέβαια ότι κατ' ελάχιστον 200 ανήλικα κορίτσια εργάστηκαν ως υπηρέτριες. Είναι ένα ακόμα "ίχνος" προγόνων, αθέατη πτυχή της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας του τόπου μας που σήμερα ιχνηλατούμε.

Πηγές: Προφορικές μαρτυρίες: α) της Ροδάνθης Νάνου, (Μορφοβούνι 1937), εποχική εργάτρια γης από 12 ετών στα περιβόλια του βόλου, β) Αγορίτσα Μ., υπηρέτρια 1955 – 1965 στην Αθήνα.

Βιβλιογραφία: Μαριάννα Καραβασίλη, πρώτη δημοσίευση 2019 www.peopleandideas.gr και αναδημοσίευση 2026 στο ηλεκτρονικό περιοδικό "Ιδεοστρόβιλος" <https://ideostrovilos.gr>

Τόνια Α. Μανιατέα, άρθρο – αφιέρωμα στην εφημερίδα Greek News, 8/2/2025, <https://www.greeknewsusa.com/doules-ypiretries-psykokores-skies-sta-ypogeia/>

Γιώργος Αλεξάτος, Τα «δουλικά»: Οικιακές εργάτριες στην Αθήνα στα τέλη του 19ου αι. δημοσίευση στην ιστοσελίδα ΚΟΜΟΝ, www.komon.gr, ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑ 13/6/2026

"Όσα μύθια ούλα αλήθεια": μουραπάδες για πρόσωπα και γεγονότα, ένας άλλος καθρέπτης της κοινωνικής πραγματικότητας παρελθόντος χρόνου.

Παναγιώτης Νάννος

Η αξία των μύθων έχει αναγνωριστεί πολλαπλώς, τροφοδοτούν την Λογοτεχνία και την Ποίηση, διαπερνούν το σύνολο της Τέχνης, μεταφέρουν τη διαχρονική τους ομορφιά αλλά και την Παιδαγωγική τους αξία. Είναι η αστείρευτη πηγή ιδεών, εικόνων, αλληγοριών και συμβολισμών, τροφοδότης όλων των μορφών Τέχνης. Εξελίσσεται μέσα από την λαϊκή φαντασία και την διήγηση, ωστόσο η φράση «Όσα μύθια, τόσα αλήθεια», ή «Όσα μύθια, ούλα αλήθεια» όπως έλεγαν οι παλαιοί Αγραφιώτες, φανερώνει την πίστη και την βεβαιότητα ότι πίσω από λαϊκούς μύθους, τις παραδόσεις ή λαϊκές ιστορίες, κρύβεται συχνά μια πραγματική αλήθεια ή βαθύτερο νόημα. Οι μύθοι και οι ιστορίες της Παράδοσης δεν είναι απλώς φανταστικά σενάρια, αλλά αληθινές ιστορίες που μεταλλάχθηκαν με το χρόνο και έχασαν την ιστορικότητά τους, ωστόσο μεταφέρουν αλήθειες, διδάγματα ή ιστορικά γεγονότα, ατόφια στοιχεία της λαϊκής σοφίας. Τα τραγώδια και μουραμπάδες ήταν αγαπητά είδη λόγου στα Βυζαντινά χρόνια.

Ο Λουκάτος ορίζει τις λαϊκές διηγήσεις ότι είναι για την Λαογραφία ό,τι είναι στην Λογοτεχνία το μυθιστόρημα, και τις εντάσσει στα μνημεία του λόγου. Οι μουραπάδες είναι τοπικοί μύθοι που εδράζονται σε αληθινά περιστατικά αλλά με τον καιρό χάνουν την ακρίβεια των αληθινών γεγονότων και εξελίσσονται σε μύθο (άφησε μύθο λέμε, ή ένα παλιό περιστατικό που λέγεται ως παραμύθι, το λένε μουραπά. Θα αναφέρουμε ορισμένους μουραπάδες, οι οποίοι λέγονταν σαν παραμύθια μέχρι την δεκαετία του 1970, στα νυχτέρια και τα ξεφλουδίσματα του Μορφοβουνίου και του γειτονικού Μεσενικόλα, καθώς τόποι και πρωταγωνιστές κοινοί, αλλά και τα πρόσωπα γνωστά στον γράφοντα. Οι ιστορίες είναι αληθινές ως γεγονότα, αλλά γνήσιοι μουραπάδες ως απόδοση.

Μακάβριο

Στα τέλη του 19ου αι., ο Μήτσιου Χρήστος από το Μεσενικόλα, ήταν περίφημος τεχνίτης τσαρουχάς και παπουτσή. Μάλιστα είχε βελτιώσει τον τρόπο παραγωγής και αξιοποιώντας το γεγονός ότι είχε 10 παιδιά, έκανε στο Μεσενικόλα μία πρώιμη οικογενειακή «βιοτεχνική» μονάδα, με αποτέλεσμα να παράγει πολλά τσαρούχια και παπούτσια, τα οποία πούλαγε στα παζάρια, της Καρδίτσας, της Νευρόπολης, στην Τατάρνας. Ο Μήτσιου δεν περίμενε να έλθει ο πελάτης να πάρει μέτρα και να παραγγείλει παπούτσια, βρήκε μόνος του τα μεγέθη, πριν ζητηθούν από την αγορά.

Ήταν νοικοκύρης, έκαμε πολλά χρήματα, ήταν γερός άντρας και δεινός κυνηγός, γεγονός που τον προστάτευσε από ληστείες και άλλες κακές σε βάρος του ενέργειες. Όμως πέθανε κατά λάθος, διότι όταν ασθένησε αντί για κινίνο πήρε κάψουλα φόλας για άγρια ζώα.

Κηδεύτηκε με όλες τις τιμές, ενώ στο στόμα για τα διόδια του Αχέροντα, του έβαλαν χρυσό πεντόλιρο, το ανώτερο νόμισμα που υπήρχε την εποχή εκείνη, γεγονός που προκάλεσε αίσθηση. Λίγα 24ωρα αργότερα άγνωστοι πήγαν και τον ξέθαψαν, πήραν το πεντόλιρο αλλά και το κουστούμι. Το χειρότερο όλων ήταν ότι κρέμασαν γυμνό απέναντι από το σπίτι του.

Η εκδίκηση

Προπολεμικά, σταθμάρχης Χωροφυλακής Μεσσηνικόλα ήταν κάποιος Βλαχάβας, με καταγωγή από το Κεραμίδι Μαγνησίας. Ήταν σκληρός και άτεγκτος στην τήρηση του νόμου. Εκείνοι που έρχονταν συχνά σε δύσκολη θέση ήταν οι Βουνεσιώτες που είχαν την ατυχία να βρεθούν μπροστά του, δεινοπαθούσαν διότι τους έδερνε με το παραμικρό και γενικά τους θεωρούσε εκ προοιμίου παραβάτες. Ένα βράδυ καλοκαιριού πήγε στο Βουνέσι και εκεί πρόσβαλε κάποιο Βουνεσιώτη κατηγορώντας τον για ζωκλοπή, εκείνος αντέδρασε ότι τον κατηγορεί άδικα και ότι τον δυσφημεί, επάνω στη λεκτική αντιπαράθεση ο Βλαχάβας τον χαστούκισε δημόσια, μέγιστη ντροπή και ταπείνωση για έναν άντρα. Ο άγραφος νόμος απαιτούσε απάντηση δυναμική για την αποκατάσταση της ντροπής, ειδικά για τους Βουνεσιώτες ο δημόσιος εξευτελισμός ενός άντρα δεν ήταν αποδεκτός και έπρεπε να απαντηθεί με τον πιο σκληρό τρόπο: με αίμα. Έλα όμως που δεν τα βάζεις δημόσια με ένοπλο διοικητή χωροφυλακής και μάλιστα ... παλαιάς κοπής. Όμως λένε “η εκδίκηση είναι πιάτο κρύο”.

Ο Βλαχάβας συνήθιζε να κοιμάται στο μπαλκόνι τις ζεστές νύχτες του καλοκαιριού και λίγα βράδια μετά που έριξε χαστούκι στο Βουνεσιώτη, “άγνωστος” έριξε δυναμίτη στο μπαλκόνι του σπιτιού, όπου συνήθιζε να κοιμάται ο σταθμάρχης. Τη βραδυά εκείνη ο Βλαχάβας είχε κρεμασμένες τις μπότες στο μαλκόνι, αλλά για καλή του τύχη κοιμήθηκε μέσα στο δωμάτιο. Αποτέλεσμα ήταν να διαλυθεί το μπαλκόνι από την έκρηξη, αλλά και να αραιώσουν στο ελάχιστο οι επισκέψεις στο Βουνέσι. Στο μεταξύ παντρεύτηκε κοπέλα από το Μεσσηνικόλα και κάπως ηρέμησαν τα πράγματα.

Η κατσίκα του χωροφύλακα.

Οι φήμες ήθελαν συγκεκριμένους Βουνεσιώτες να κλέβουν κατσίκια από το Μεσσηνικόλα, τους οποίους κατήγγειλαν κάποιοι. Ο αστυνόμος τους έκλεισε στο κρατητήριο, προσπαθώντας να εξασφαλίσει χρόνο και να βρει τρόπο για να αποσπάσει την ομολογία. Αυτοί, όταν έφτασαν τα μεσάνυχτα, έβαλαν σε εφαρμογή το σχέδιό τους. Με κάποιο τρόπο ο ένας βγήκε έξω και ... έκλειψε τη γίδα του αστυνόμου! Την πήγε και την έκρυψε κάτω από το Αγίασμα, πίσω από τον Αηλιά του Μεσσηνικόλα, και επέστρεψε γρήγορα στο κελί του. Το πρωί... ξυπνά ο χωροφύλακας και διαπιστώνει ότι έλειπε η κατσίκα του από το σταύλο. Πήγε τρέχοντας στο κρατητήριο, θεωρώντας ότι οι Βουνεσιώτες δραπέτευσαν και διέπραξαν την κλοπή, όμως καθώς είδε τους ύποπτους στη θέση τους και αμέριμνους, τους ελευθέρωσε διότι πίστεψε ότι άλλοι έκλειψαν την κατσίκα του και όχι οι κρατούμενοι που άδικα τους είχε στο κρατητήριο.

Το θαύμα του Αλλάχ

Περί τα 1870, κάποιος Βουνεσιώτης ονόματι Κατοίκος, πήγε στα Τρίκαλα, πρωτεύουσα τότε της δυτικής Οθωμανικής Θεσσαλίας, πριν φθάσει στο παζάρι, περνώντας στα σπίτια των Τρικάλων βρήκε μια κερασιά ατρύγητη, φορτωμένη με πολλά κατακόκκινα ώριμα κεράσια. Πεινασμένος όπως ήταν και δεν έχασε την ευκαιρία, ανέβηκε πάνω και βιαστικά έφαγε όσα περισσότερα μπορούσε και απομακρύνθηκε γρήγορα. Φυσικά δεν ήξερε ο φουκαράς ότι είχαν μέσα σκουλήκια και έτσι όπως γύριζε στους δρόμους στο παζάρι, ένοιωσε τις πρώτες ενοχλήσεις στην κοιλιά. Ένα γράπωμα, ένα ιδρώμα, κατάλαβε πως είχε «κόψιμο», οι γιατροί το λένε επιστημονικώς ευκοιλία.

Ψάχνει ο φουκαράς απεγνωσμένα για αποχωρητήριο, αλλά πού να πάει; Η ανάγκη πίεζε και περιθώρια επιλογών δεν υπήρχαν. Κοίταζε να βρει επειγόντως κάποιο απόμερο, ένα δέντρο, ένα τοίχο, κάτι τέλος πάντων να κρυφτεί, αλλά ο μόνος ελεύθερος χώρος που ήταν διαθέσιμος ήταν ...το προαύλιο του μουσουλμανικού τέμενους. Η επιλογή αποδείχθηκε σωτήρια διότι στο «παράενα» γλύτωσε τα χειρότερα. Αφού ανακουφίστηκε σωματικά και ψυχικά, σηκώθηκε να φύγει.

Το δυστύχημα όμως ήταν ότι τον είδε ένας τούρκος, ο οποίος το είπε στο νιζάμη (χωροφύλακα της εποχής) και εκείνος αγριεμένος έκανε αυτοψία στο χώρο του «εγκλήματος» τον οδήγησε στον κατή εκείνη τη στιγμή με την κατηγορία της προσβολής της ισλαμικής θρησκείας και άλλες κατηγορίες που η φυλάκιση φάνταζε ως η βέβαιη ποινή, χώρια το πρόστιμο, χώρια ο ξυλοδαρμός και ποιος ξέρει τι άλλο πέρναγε από τη σκέψη του φουκαρά.

Μέχρι να δικαστεί στο αυτόφωρο, σκέφτονταν τι δικαιολογία να βρει για να γλιτώσει. Έπρεπε να βρει κάτι που πείθει για να αθωωθεί. Να αρνηθεί; Δεν μπορούσε, θα τον τιμωρούσαν ακόμα χειρότερα. Να πει την αλήθεια; Θα του έλεγε γιατί λ.χ. δεν πήγαινε στο ποτάμι που ήταν διακόσια μέτρα πιο πέρα ή γιατί δεν έμπαινε στην αυλή ενός σπιτιού, σε μια ταβέρνα της αγοράς; Κρύος ιδρώτας τον έκοψε καθώς έβλεπε ότι ο ίδιος έβρισκε τώρα ένα σωρό λύσεις, αλλά τότε που είχε το ζόρι δεν τις έβλεπε...

Στο αυτόφωρο τον ρωτάει αυστηρά ο δικαστής αν είναι αλήθεια ότι έκανε την πράξη που τον καταλογίζει ο χωροφύλακας; Είναι αλήθεια; Γιατί την έκανες μπρε αυτή την προσβολή στο τζαμί μας; Τον ρώτησε αγριεμένος ο κατής. Αυτός άνοιξε τα χέρια και υποκλίθηκε στον κατή λέγοντας:

Μόνο αλήθεια είναι; Εγώ δοξάζω τον Αλλάχ για το θαύμα που με γιάτρεψε! Έφυγα περπατώντας από το χωριό μου και ήρθα ως εδώ για το σκοπό αυτό... Είμαι άρρωστος, στρίφκι τ' άντερο μ', έχω σαράντα μέρες να ενεργηθώ, πήρα φάρμακα, ήπια βοτάνια, τίποτα, είπα θα σκάσω. Πήγα στις δικές μας εκκλησίες κι μοναστήρια, πήγα στον παπά έκαμα ευχέλαιο, τίποτα. Πήγα σε έναν τούρκο πρακτικό γιατρό και με είπε να βρώ τζαμί μεγάλο, να πέσω να προσευχηθώ, ο Αλλάχ είναι μεγάλος και θα γίνω καλά. Έφυγα από τα βουνά, να βρώ τζαμί μεγάλο να προσευχηθώ στο μεγάλο Αλλάχ, με με κάνει καλά, όπως και έγινε. Θαύμα του Αλλάχ! Δόξα το γιαραμπί, θαύμα και δόξα τον Αλλάχ, δόξα το Μω-

άμεθ με γέριψε τί καλά που ήρθα στο τζαμί, και ξανά πάλι δόξα το γιαραμπή! Λίγο οι μετάνοιες και τα δόξα στον Αλλάχ, λίγο η ταλαίπωρη εμφάνιση, λίγο το θαύμα που θεράπευσε τον ειλεό... αθώς ο κατηγορούμενος!

Μεταμεσονύκτια κάλαντα “του σταυρού”... τον Αλωνάρη!

Ο Γιάννης, “παιδί πουτσαράς”, 10-12 χρονών, με τον μπάρμπα του το Βάιο, μάθαινε να φυλάει τα γιδοπρόβατα από τους λύκους. “ο καλός τζομπάνος πρέπει να είναι στη μέση του κοπαδιού και να βλέπει παντού. Ούτε μπροστά, ούτε πίσω, μόνος στο κέντρο και να κοιτάζει παντού! Να μιλάει με τα σκυλιά και να τα κρατάει σε ακτίνα γύρω από το κοπάδι, ένα μπροστά, ένα πίσω. Προπαντός να ακούγεται ανθρώπινη φωνή γιατί οι λύκοι σκιάζονται τον άνθρωπο. Έτσι ο Γιάννης άρχισε μόνος του να τραγουδάει κλέφτικα, για να ακούνε οι λύκοι αλλά και να παίρνει θάρρος από την ίδια τη φωνή του. Ο Γιάννης αφού εξάντλησε το φτωχό του ρεπερτόριο, είτε τα “νειάτα” δυό και τρεις φορές ακόμα, είτε και τη «Μαρουδιά γραμμένα μάτια» και κάποια άλλα πασχαλιάτικα, συνέχισε ακάθεκτος το ρεπερτόριό του με τραγούδια από τα λοκατζάρια. Αλωνάρη μήνα ακούγονταν στην Ψηλόραχη από το “ένα μικρό, μικρούτσικο” και “για την υγεία σ αφέντη μου”. Ο φόβος των λύκων ήταν υπαρκτός και δεν υπήρχε βδομάδα που να μην έχαναν οι φτωχοί κτηνοτρόφοι ένα ζωντανό.

Ο Γιάννης ποτέ δεν φοβήθηκε λύκο, μόνο τη ζημιά φοβόταν, μια φορά μάλιστα... τον είδε έναν στο τέλος να караδοκεί, ενώ τα σκυλιά κυνηγούσαν άλλο λύκο μπροστά, για να τον διώξει όρμησε με την γκλίτσα ίσα πάνω στο λύκο αλαλάζοντας ως άλλο άγριο θηρίο, ο λύκος τρόμαξε και το έβαλε στα πόδια. Εκτός της ψυχραιμίας του Γιάννη, υπήρχε και ένα άλλο κρυμμένο μυστικό που δεν είπε ποτέ σε κανέναν, ο αληθινός τσέλιγκας ποτέ δεν «πουλάει», μόνο χαρίζει εκεί που πρέπει. Το επαγγελματικό μυστικό που έκρυβε καλά ήταν ότι είχε φάει λυκοφαγωμένο όταν ήταν μικρός, κοντά στο μπάρμπα του το Βάιο. Εκείνος του έδωσε και έφαγε κρέας από ζεστή προβατίνα που είχε φάει πριν λίγο ο λύκος, έκοψε με το μαχαίρι το ωμό κρέας όπου ήταν εμφανείς οι δαγκωματιές του λύκου. Όποιος έτρωγε “λυκοφαγωμένο”, εξομοιώνονταν με το αγρίμι. Μεγάλωσε με την πεποίθηση ότι όταν τρωσ το ίδιο κρέας που έφαγε κι ο λύκος, δεν έχεις τίποτα πια να φοβηθείς κι ότι ο λύκος καταλαβαίνει αυτή τη δύναμη και στέκεται αλάργα. Μια ζωή στα «πράματα» από εφτά χρονώ παιδαρέλι ο Γιάννης κοντά στον μπάρμπα του, μέχρι τα 70 που έδωσε τις τελευταίες του πρατίνες, δεν έχασε ούτε ένα πρόβατο από λύκο, αλλά ούτε άνθρωπος τόλμησε να κλέψει από το κοπάδι του και ήταν αυτός που μας συμβούλευε να μη φοβάστε χάρο...

Οι Ξουθιές

Μεσοπόλεμος, η bell époque εποχή σε πλήρη άνθιση. Ο Αριστείδης, σερβιτόρος από το Βουνέσι, μετά τη θητεία στο Ευζωνικό, γεννημένος αρχές του 20ού αι., αντί να γυρίσει στο χωριό, έμεινε στην Αθήνα. Έγινε σερβιτόρος, αλλά γρήγορα, πηδώντας δυο – δυο τα μαρμάρινα σκαλιά, της καλής κοινωνίας των Αθηνών, κατάφερε να γίνει πρώτος των πρώτων ... σε πολλά πράγματα. Η νύχτα της Αθήνας στα πόδια του, οι γυναίκες στα χέρια του! Αε-

τός ο Αριστείδης. Πετούσε. Κοντά στις έμπειρες κυρίες της καλής κοινωνίας μορφώθηκε. Το άγριο μπολιάστηκε με το ήμερο και έδινε γλυκούς καρπούς. Έμαθε με το «σεις» και το «σας», έμαθε να περπατά με άνεση στα σαλόνια, αλλά ποτέ του δεν ξέχασε τα Βουνεσιώτικα αλώνια. Παρέμεινε γνήσιος Αγραφιώτης που αντιμετώπιζε όλα με χιούμορ απίστευτο, αλλά ...και με κοσμοπολίτικο αέρα!

Κάποτε, ένοιωσε την ανάγκη να επιστρέψει στο χωριό. Σκέφθηκε να φέρει ως δώρο κάτι που ήταν παντελώς άγνωστο: το πρώτο γραμμόφωνο! Οι δικοί του άνθρωποι μαζεύτηκαν στην αυλή και το βράδι έκπληκτοι έβλεπαν ένα ξύλινο κουτί μ' ένα σφοντύλι απάνω σε μια μαύρη πλάκα και μια αρίδα να γυρίζει, από μέσα από το χωνί άκουγαν κλαρίνα, βιολιά, τραγούδια! Που διάολο χωρούσε ολόκληρη ορχήστρα σε τόσο μικρό κουτί; Απορούσαν όλοι. Ο Αριστείδης έκανε χάζι, σοβαρά έλεγε ότι άμα ήθελε μπορούσε να ανοίξει το καπάκι και να βγούνε έξω μουσικοί και τραγουδιστές.

Τη μάνα την έζωσαν φίδια: κάπ' να βγούν ούλοι μαζί και να μην έχει να κεράσει ένα μεζέ κι ένα κρασί... «Ξένοι άνθρωποι, Αριστείδη μ', μην τα' ανοίξ' άσε να προλάβω να βγάλω ριτζέλια, λίγου τυρί για μεζέ... Τι να κεράσω η έρμη τόσο απρόοπτα; Ωχ η μαύρη, ρεζίλι θα γένου»

Ο Αριστείδης μετέθεσε χρονικά την έξοδο της ορχήστρας.

«Άστο μάνα, αύριο να έχεις χρόνο, να τηγανίσεις κεφτέδες, τυρί, κρασί».

Την επόμενη μέρα, πριν διαδοθεί καλά το νέο στην ύπαιθρο, ο Αριστείδης με το φίλο του μετά τις κεφτέδες και το κρασί, σκάρωσαν μία ιστορία που τροφοδότησε τη φαντασία της κοινότητας για χρόνια. Πήραν το γραμμόφωνο νύχτα, κοντά στα μεσάνυχτα και πήγαν επάνω στο «Στεφάνι». Απότομα βράχια, πάντα εκεί σύχναζαν αερικά, ήταν και οι πεθαμένοι δίπλα στον Αηλιά... Κάποτε είδαν φως αναμμένο στα κοτρόνια.

Στην πίσω πλευρά στην «καπηλίνα» ξεθεωμένοι από το θερισμό οι ξωμάχοι κοιμώνταν τον ύπνο του δικαίου. Μεσάνυχτα, εκεί που μόνο ο γκιώνης ακούγονταν και τριζόνια, κάποιος ακούει αγνά να έρχονται από μακριά, μουσικές άγνωστες και βιολιά, γυναίκες να τραγουδούν σε γλώσσα αλλόκοτη! Πάγωσε. Ξουθιές, δεν χωράει συζήτηση! Με τρόπο ξύπνησε τους άλλους, διότι αν μιλούσε οι ξουθιές ήταν σε θέση να πάρουν τη φωνή του! Έντρομοι προσπαθούσαν να δούνε τι θα κάνουν για να γλιτώσουν από τη μοιραία συνάντηση. Ο αέρας άλλοτε έφερνε πιο κοντά τις μουσικές και τώρα έκπληκτοι άκουγαν την άγνωστη γλώσσα των νεράϊδων!

Γαλλικά ήταν στην πραγματικότητα κι αυτό που άκουγαν ήταν δίσκος της Σουζί Σολιντός, υπό μία έννοια νεράϊδα του γαλλικού καμπαρέ, που βρέθηκε να κάνει καριέρα στο Βουνέσι του Μεσοπολέμου, μεσάνυχτα και κάτι στο «Στεφάνι». Το αεράκι έφερνε άλλοτε πιο έντονα τη γυναικεία φωνή, η νεράϊδα που τραγουδούσε με τσαχπινιά, κελαηδούσε στη γαλλική γλώσσα.

Λίγες εκατοντάδες μέτρα πιο κάτω, στα καλύβια της «καπηλίνας» κι απέναντι, στα «ρεφενείκα» τα καλύβια, μέχρι τη Ραχωβίτσα κάτω, σήμανε συναγερμός. Χωρίς να μι-

λάνε διότι οι ξουθιές έπαιρναν πρώτα τη μιλιά, ο καθένας άρχισε να οργανώνει την άμυνά του: Άλλοι έλεγαν από μέσα τους ξόρκια, άλλοι προσευχές, άλλος λάλησε σαν κόκορας, είναι γνωστό ότι σαν λαλήσει ο πετεινός χάνονται οι ξουθιές και τα διαόλια! Άλλος έψαχνε τη σκελίδα με το σκόρδο για το αυριανό σκορδοστούμπι, άλλος προσπαθούσε να κόψει νυχτιάτικα κλωνάρια παλιουριάς με τα αγκάθια να τον τρυπάνε, αλλά τι είναι ο πόνος μπροστά στην προστασία και την ασφάλεια;

Με τη φαντασία τους έπλαθαν τις «καλότυχες» όπως τις αποκαλούσαν τις νεράϊδες να χορεύουν σε βρύσες και σταυροδρόμια. Έκαναν το σταυρό τους, ένας πιο ψύχραιμος, πήρε το σουγιά και έκοψε λίγο από τη λιγδωμένη κάπα που την είχε για στρώμα του. Άναψε το τσακμάκι του και άρχισε να καίει το μάλλινο ύφασμα. Το ταγκισμένο τραγόμαλο άρχισε να καίγεται σιγά – σιγά. Βαριά δύσοσμη μυρωδιά απλώθηκε τριγύρω, μόνο όσοι ξέρουν από καμμένο μαλλί τράγου μπορούν να καταλάβουν. Οι νεράϊδες ως γνωστό σιχαίνονται τις άπλυτες μασχάλες και το καμμένο ρούχο. Λίγο πριν γίνει σκρούμπος (στάχτη) το κομμάτι της κάπας, εξαφανίστηκαν ως δια μαγείας και το τραγούδι έπαψε! Δόξα σοι Κύριε και πάλι δόξα τω θεώ!

Η ιστορία έμεινε να συζητιέται χρόνια, μόλις σήμερα αποκαλύπτεται η αθώα ζαβολιά του Αριστείδη και του Λάμπρου, χωρατατζής κι αυτός από τους παλιούς. Η λαϊκή φαντασία είχε πλάσει τέτοιες προεκτάσεις, τις οποίες δεν μπορούσε κανείς πλέον να τις μαζέψει. Ούτε τον κοσμοπολίτη Βουνεσιώτη που δεν εννοούσε να αφήσει ήσυχες τις ζωηρές γυναίκες του χωριού, οι οποίες αρέσκονταν στο άρωμά του. Λέγεται ότι μέσα σε ένα βράδυ τακτοποίησε τρεις και δεν άφησε καμία στο παράπονο ο έμπειρος εραστής. Δίκαια πράματα. Βοήθησαν βέβαια και οι ξουθιές, που με το φόβο έκλεισαν τα περιέργα βλέμματα στο σπίτι τους...

ιστορίες... ακατάλληλες δι' ανηλίκους

Αφού μπήκαμε σε “πιπεράτες” ιστορίες, αγαπημένο θέμα για όλους, ευκαιρία για δύο - τρεις ακόμα εύθυμες ιστορίες, από τις πολλές που λέγονταν με τρόπο, καθ’ ότι ... ακατάλληλες δι’ ανηλίκους!

Στα μέσα της δεκαετίας 1950, μεσάνυχτα στο Βουνέσι, ο Γ. Ρ. και ο Π.Κ. τύφλα στο μεθύσι, τρεκλίζοντας χάνει το παπούτσι στις λάσπες, νύχτα, αλλά το αφήνει για ... αύριο. Ο Γ. ήθελε σώνει και καλά να πει κρασί στο σπίτι του Π, εκείνος έλεγε ότι πέρασε η ώρα, ο άλλος έγινε εμμονικός και έφτασε στην πόρτα. Για να τον ξεφορτωθεί λέει φωναχτά: “Πατέρα ξύπνα, σ’ έφερα κώλο απόψε να γαμήσεις!” Ξεμέθυσε με μιας ο Γιώργος στο άκουσμα, διότι αντελήφθη τον κίνδυνο που διατρέχει... κι ακόμα τρέχει!

Την ίδια περίπου εποχή, στη “γούρνα βαβά”, τον υγροβιότοπο της Νευρόπολης, βόσκει τα πρόβατα ένας ηλικιωμένος, αλλά “πουτσαρόγερος”, ο οποίος παρά τα χρόνια του είχε τη φήμη του επιθετικού αρσενικού που δεν αφήνει ήσυχη γυναίκα και χούφτωνα με ευκολία. Αδυναμία είχε στις ξενοχωρίτισες, διότι στο Βουνέσι δεν ήταν εύκολα τα πράγματα και τα μαχαίρια ήταν ακόμα καλά ακονισμένα...

Δύο έφηβοι για να “σπάσουν πλάκα” με το μερακλή, σκάρωσαν μια φάρσα που έμεινε στην ιστορία. Ήταν από τους αγαπημένους μουραπάδες στα νυχτέρια και τα ξεφλουδίσματα, εννοείται ότι διάνθιζαν τους σχετικούς διαλόγους των προσώπων της ιστορίας προσθέτοντας σάλτσα και αλατοπίπερο. Ο ένας, (Β.Κ.) ψηλός αλλά έντονα μελαμψός, με χιούμορ απίστευτο και με κοινωνικότητα, σκέφθηκε να ντυθεί γυναίκα και ...να παρενοχλήσει σεξουαλικά το γέρο. Όμως δεν είχε κατάλληλα γυναικεία ρούχα, νεανικά και κάπως προκλητικά που θα υπηρετούσαν το ρόλο της άτακτης γυναίκας. Από το αδιέξοδο τον έβγαλε ο φίλος του ο Γ. Μ, ο οποίος είχε αδελφές και μάλιστα είχε ένα φόρεμα παρδαλό, σχιστό στο πίσω μέρος, αμερικάνικο από αυτά που έστελνε η ΟΥΝΤΡΑ αμέσως μετά τον Εμφύλιο για τους φτωχούς της καθημαγμένης από τον Εμφύλιο υπαίθρου. Το φόρεμα απορρίφθηκε από τις κοπέλες ως τολμηρό, “αυτό είναι για παρδαλές” (γυναίκες ανήθικες), αλλά τίποτα δεν πάει χαμένο, βρέθηκε ο κατάλληλος άνθρωπος... για να το αναδείξει!

Σούρουπο καλοκαιριού στη Νευρόπολη, βλέπει ο τσέλιγκας μία γυναίκα η οποία κρατούσε ένα τροβά και έδειχνε σαν κάτι να ψάχνει. Φορούσε ωραίο μαντήλι στο κεφάλι, παρδαλό πολύχρωμο φόρεμα, με υπαινικτικό σκίσιμο στο πίσω μέρος, αποκαλυπτικό για να φαίνονται τα πόδια του (ΒΚ), ο οποίος φόρεσε κάλτσες γυναικείες για να μην φαίνονται οι τρίχες.

Του γέρου γυάλισε το μάτι κι ας έπασχε από μυωπία και αστιγματισμό και οι αισθήσεις του ξύπνησαν απότομα.

“Μπάρμπα που έχει λάχανα να μαζέψω; Μου είπαν ότι έχει εδώ αλλά δεν βλέπω...” είπε με λεπτή φωνή ο Β.Κ. και με προφορά γυναικείας της πόλης.

“Αυτού καταή είναι, σκύψε και μάζεψε, αλλά περισσότερα έχει σια δώ που είμι ιγώ” απάντησε ο γέρος, προσδοκώντας να προσελκύσει το ενδιαφέρον της γυναίκας.

Η “κοπέλα” έκαμε πως μάζευε χόρτα και ερχόταν αργά, αλλά σταθερά με την όπισθεν για να μη φαίνεται το πρόσωπό της, και με νάζι πλησίαζε το γέρο που χαλβάδιζε και η φαντασία του πήρε φωτιά.

“Απο πού είσι κουρίτσι μ;
πως βρέθηκες τέτοια ώρα εδώ;
ανύπαντρο είσι ή αριβουνισμένου;
ο πατεράκουσ τί δλειά κάνει”;

Ο γέρος έπιασε κουβέντα για πάρει τις χρήσιμες πληροφορίες για το πως έπρεπε να κινηθεί, μην πέσει σε σφάλμα και βρει μελάδες διότι η επίθεση είχε ήδη αποφασιστεί. Όταν έμαθε ότι είναι από την Αθήνα, ότι είναι χωρισμένη και ότι παραθερίζει για ξεσκάζει από το χωρισμό, το άλογο μέσα του χλιμίντριζε, δεν έβλεπε την ώρα να φθάσει ως το μέρος του. Αποτραβήχθηκε σε μέρος απάγκιο για να μην τον βλέπουν αδιάκριτα μάτια διερχόμενων, λέγοντας “να, ιδώ έχει πολλά λάχανα”.

Η “γυναίκα” άλλοτε σκυφτή και άλλοτε όρθια καθάριζε τα χόρτα και πλησίαζε προς το μέρος του γέρου που αδημονούσε, έτσι όπως έπλαθε την φαντασίωση όσων έρχονταν αργά αλλά σταθερά. Κάποια στιγμή δεν άντεξε, όρμησε επάνω και έχωσε το χέρι πίσω από τα σκέλια της καλλονής...

Καλύτερα να έπιανε φίδι στην παλάμη ζωντανό, ή να έπιανε νωπή μπολοβίνα με τα χέρια του, παρά αυτό που κατάλαβε πως άγγιξε: ο ΒΚ ήταν γυμνός και δεν φορούσε εσώρουχο με τα καλαμπαλίκια να κρέμονται μαζί με την ξεραμένη...

Μόλις αντελήφθη τι έπιασε, τράβηξε απότομα το χέρι, προσπαθώντας να καταλάβει τι συμβαίνει. Κάτωχρος, ιδρωμένος, στα όρια του εγκεφαλικού ο γέρος, προσπαθούσε μάταια να καταλάβει πως η καλοντυμένη γυναίκα... έγινε άντρας!

Ο Β.Κ. τράβηξε το μαντήλι αποκαλύπτοντας το πρόσωπό του γελώντας τρανταχτά, πίσω απ' τους θάμνους βγήκε ο Γ.Μ. κρατώντας την κοιλιά του απ' τα γέλια, μαζί τους γελούσε κι ο γέρος με το χουνέρι που έπαθε και είπε:

- Α, μελάνα, παλιομελάνα, μου την έκανες την κασκαρίκα!

Τί είναι Φεμινισμός ;

Δεκαετία 1970, η μετανάστευση και η εργασία των γυναικών έφερε δικαιώματα και ισότητα, αλλά και νέες έννοιες και λέξεις όπως φεμινισμός. Μία ηλικιωμένη από χωριό της Νευρόπολης, είχε απορία και ρώτησε τη νύφη της να μάθει τι είναι φεμινισμός. Η νύφη καταλαβαίνει ότι πρέπει να το πει με απλά λόγια διότι ισότης και τοιαύτα είναι άγνωστες λέξεις και δεν είναι αντιληπτά αυτά τα πράγματα, όμως η κοπέλα δυσκολεύεται και όσο παρατείνονται τα μμ, πώς να στο πω τώρα, το μυαλό της γριάς στροφάρει και αρχίζει να σκέφτεται αλλιώς, πιο πονηρά. “Ίέλα, πες, μην αντρέπισι, μιγάλις γυναικίς είμαστι, άί τώρα...”

Κάποια στιγμή αυθόρμητα βρίσκει τη σωστή απάντηση και αρχίζει να λέει ότι η γυναίκα έχει την ελευθερία των κινήσεων, έχει ίσα δικαιώματα, παίρνει πρωτοβουλίες. Εδώ ήταν που το μπέρδεψε ακόμα περισσότερο, “κι τι είδους προυτουβουλίες παίρνει; “Ε, να όταν ο άντρας είναι από κάτω και η γυναίκα κάνει το κουμάντο, όταν είναι απ' απάν” απαντάει στη γλώσσα της πεθεράς. Εκείνη τότε ξεκαρδίζεται στα γέλια και της λέει κλείνοντας πονηρά το μάτι: “άη μαρή, ιμείς στουν κιρό μας αυτό του λέγαμι συντριβανάτου”!

Τα παιδιά... και τα κορίτσια!

Πρώτη διδακτική ώρα για τη νεοδιόριστη δασκάλα στο Βουνέσι τη δεκαετία του 1960. Το κουδούνι μόλις είχε κτυπήσει και με ευγένεια της πρώτης διδασκαλίας απευθύνθηκε στους μαθητές λέγοντας: «Και τώρα παιδιά θα βγούμε με τάξη και ησυχία έξω για διάλειμμα». Τα αγόρια άρχισαν να βγαίνουν έξω τρέχοντας ζωηρά, ενώ τα κορίτσια έμειναν όλα στη θέση τους και κοίταζαν τη δασκάλα τους.

«Εσείς γιατί δεν βγαίνετε για διάλειμμα;» ρώτησε με απορία η δασκάλα

“Αφού κυρία δεν μας είπατε να βγούμε”, είπε διστακτικά το κορίτσι του πρώτου θρανίου. Προς στιγμήν η δασκάλα τα έχασε. «Μα σας είπα παιδιά βγέστε έξω για διάλειμμα» απάντησε.

“Ε, γι' αυτό κι εμείς καθόμαστε μέσα, αφού είπατε να βγούμε έξω τα παιδιά”.

Η δασκάλα από Ηράκλειο της Κρήτης που βρέθηκε στο μεταπολεμικό Βουνέσι, μάταια

προσπαθούσε να καταλάβει ότι παιδιά είναι τα αγόρια... και όχι τα κορίτσια!

«τας γραφάς μου θέλετε - δεν θέλετε, να τας τιρίσετε ανιπερθέτος».

Ολοκληρώνουμε τους «μουραπάδες» με την αναδημοσίευση διαταγής του ενωμοτάρχη που στάλθηκε από το σταθμό Χωροφυλακής Παλαμά στη Ματαράγκα Καρδίτσας το 8/12/1907, το χωριό ανήκε στο Δήμο Τιτανίου. Ο ενωμοτάρχης με ένα χωροφύλακα πήγαν εκεί για να αποκαταστήσουν την τάξη μετά από ξυλοδαρμό που σημειώθηκε στο “συργιάνι”. Ο χορός έγινε μετά την θεία λειτουργία του Αγίου Νικολάου, όπως μας βεβαίωσε προσωπικά η αείμνηστη Παναγιώτα Βασιλείου από την Ματαράγκα, η οποία επιβεβαίωσε τα γεγονότα και το πανηγύρι έκτοτε σταμάτησε.

Το έγγραφο ήρθε στο φως της δημοσιότητας από τον Λαρισαίο ερευνητή Κωνσταντίνο Παπαθανασίου, ο οποίος έχει στο αρχείο του την διαταγή. Την διέθεσε στην ιστοσελίδα «Μηχανή του Χρόνου», αν και ενωρίτερα το κείμενο είχε δημοσιευτεί στην εφημερίδα “Νέος Αγών”, της Καρδίτσας, στις 11/2/2005, αντίγραφο του οποίου έχουμε στο αρχείο μας.

Το περιεχόμενο της διαταγής αποτελεί καθρέπτη της κοινωνικής πραγματικότητας της Ελληνικής Υπαίθρου των αρχών του 20ού αι. Εξαιρετικό τεκμήριο κοινωνικής ιστορίας της ελληνικής επαρχίας των αρχών του 20ού αι., αναδεικνύει το ρόλο της Χωροφυλακής στην επιβολή της τάξης... αλλά και των κανόνων υγιεινής με έναν τρόπο που σήμερα φαντάζει κωμικοτραγικός. Ομοίως αποκαλυπτικό είναι το μορφωτικό επίπεδο του ενωμοτάρχη ο οποίος τα καταφέρνει με την καθαρεύουσα, αλλά σκοντάφτει κάπως στην ορθογραφία. Ο ίδιος εξομολογείται ότι τελείωσε την 3^η τάξη του Δημοτικού, οπότε για τις σπουδές του είναι όλα εντάξει, και το ανορθόγραφον έχει την ιδιαίτερη αξία, οπότε ας απολαύσουμε την διαταγή:

«Προς απάσας τας αρχάς που διοικούν το χωρίον Ματαράγκα Καρδίτσης:

Δήμαρχο, ιερέα του χωριού, Δάσκαλο και άπαντας τους προύχοντας του χωριού.

Έρθα εις Ματαράγκαν κατόπιν διαταγής του διοικητού μου μετά ενός χωροφύλακος προς επιβολήν της τάξεως, από άκρου εις άκρον του χωριού, άνευ χρονοτριβής και άμεσα.

Διότι προχθές στο συργιάνη μετά την Θίαν και Ιεράν Λειτουργίαν εν τω ναό όταν έπεζαν τα κλαρίνα και τα όργανα ο Κώστας (ας μην αναφέρω το ονομά του) χόρεβε συνέχεια μπροστά χωρίς να αφήνη και τους άλους να χορέψουν μπροστά με κατά συνένια παραξιγιθήκατε και πλακοθήκατε στο ξίλο με τα παλούκια και τα μαχέρια με αποτέλεσμα και κατά συνένια να τραβημιστούν πολλοί άνθρωποι.

Πάραφτα να εφαρμόσετε απάσας τα εξίς διαταγάς μου:

1) Αν ξανασιμβή τιάφτη πράξης εν τω χωρίο να γνωρίζετε ότι θα σας συλλάβω και άνεφ χρονοτριβής άμέσος θα σας κλείσω στη φυλακή. Όταν πέζουν τα κλαρίνα και τα μουσικά όργανα στο συργιάνη στο πανιγίρη και στο γάμο πρέπη να χορέβουν μπροστά άπαντες που επιθυμούν να χορέψουν και όχι μόνο ο ίδιος άνθρωπος. Αφτό είνε γηδοουριά.

2) Μου αναφέρθηκε ότι ο γάηδαρος του χαντζόπουλου τον Σεπτέμβριο μπίκε στο καλαμπόκι του Βάϊου (ας μην αναγράψω το επίθετο) και ο Βάϊος εκνεβρίστηκε και κάρφωσε τον γάηδαρο με την αξάλη στο ένα καπούλι. Καταλαβένετε ο γάηδαρος δέν είναι όνος αλλά ο Βάϊος. Άνεφ πολόν σκέψεν καταλαβένη κανής ότι το κεφάλη δεν έχει μιαλό αλλά κολοκιθόσπορο. Απαγορεύετε να ξαναγίνη εκ νέου τέτιο απαράδεκτο ή παρόμιο πράγμα.

3) Πίγα στο μαγαζή για καφέ και από έξο βρομούσε κατρουλιό. Απαγορεύετε νά κατουράτε έξω στον τίχο του μαγαζιού.

4) Απαγορεύετε το βρισίδι το φονασκίν και εντός του καφενίου το ανεμίζι (κλάσιμο) διότι είναι χιμόνας και εσθάνετέ τις αποφορά από τι βρόμα. Όστις επιθυμή να ανεμιστή να εξέρχετε έξοθεν του καφενίου.

5) Ίδα πολλές γυνέκες να πιάνουν τη σιγκούνα μετά του υποκαμίσου να το τραβούν πρό το έμπροσθεν να ανίγουν τα πόδια και να ουρούν ορθίος. Το τιούτον είναι απαράδεκτο και πρέπη άνεφ χρονοτριβίς να τις βρακόσετε άπαξ και διαπαντός.

6) Όταν λίαν προίαν πάτε τα γελάδια στο γελαδάρη και γιρίζοντας πρέπη ανιπερθέτος να μαζέβετε τις βονιές των ζών από το δρόμο, το ίδιο να κάνετε και το βράδη διότι δεν έχη που να πατίση όστις βαδίζη εις τας οδούς του χωριού. Και εκτός του τιούτου σας χιάζοντε αι βονιές να ζεστένεστε στο μπουχαρί το χιμόνα με τα κρία.

7) Σε κάθε πανιγίρι αποκριές πάσχα και γάμους που βαδίζη καλοντιμένος ο κόσμος πάι στην Εκκλισία και μετά χορέβη στα σιργιάνια και στους γάμους πρέπη άπαντα τα σκυλιά να είναι δεμένα διά χονδρόν αλισίδεον και σχινίον προς αποφιγίν ατιχιμάτων εκ τον σκιλοδακομάτων.

8) Να μιν πίνετε πολί ινοπνεμβατόδη ποτά τσίπουρα και ίνους και μετά ξερνοβολάτε και κάνετε χαζαμάρες.

9) Να τირίσετε άνεφ αντιρίσεος και χρονοτριβής την άνοθεν τάφτην διαταγήν μου άνθρωπη σκύλη και γινέκες διότι όποιος συληφθή παραβάτις θα τον σιλάβο θα τον κλίσο στο σχολίο και αλίμονό του θα τον ταράξο και θα τον μαβρίσο στο ξίλο.

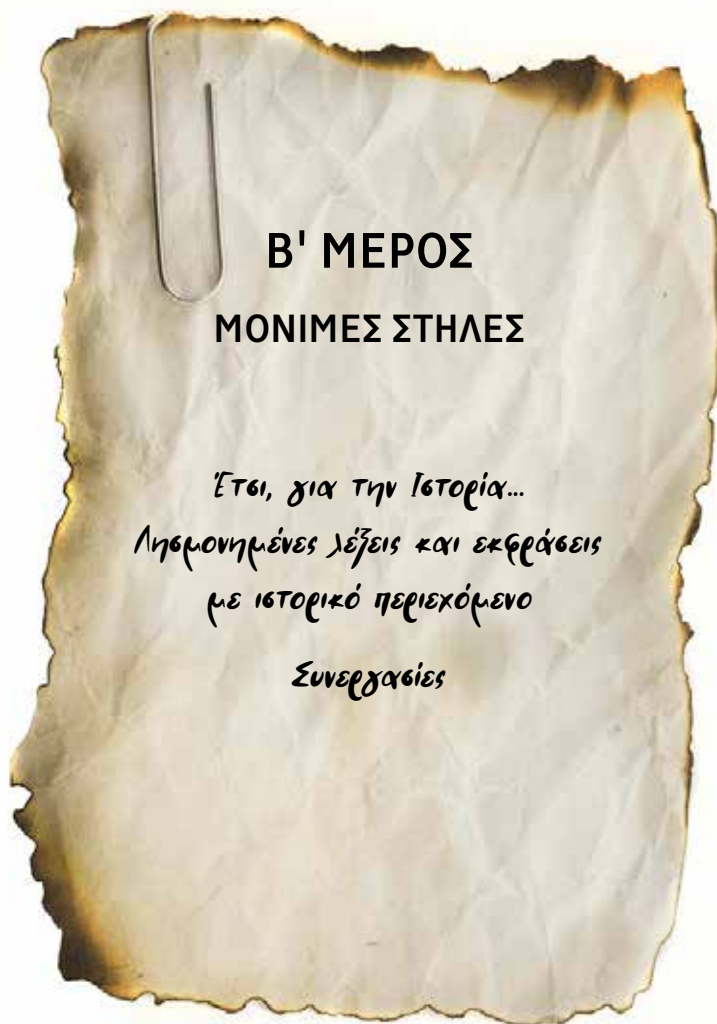
Να με σιγχορίτε αν έκανα κάπιο σιντακτικό λάθος καθότι τελίοσα και εγώ την Τρίτη του Δημοτικού σχολίου διότι δεν με έστιλε ο πατέρας μου από το χωριόν εις τιν Λάρισσαν για να μάθο περισσότερα γράματα. Σαν γκαραγκούνις που είμε και εγώ καταλαβένετε άπαντες τας γραφάς μου τας οπίας θέλετε δεν θέλετε να τας τირίσετε ανιπερθέτος».

Πηγές:

Ηλικιωμένοι του Βουνεσίου αλλά και προσωπικά βιωματικά ακούσματα από τα τελευταία νυχτέρια της δεκαετίας 1970, αλλά και καταγραφές στο καφενείο του Σωκράτη Τουλιά.

Το κείμενο της διαταγής του 1907, του ερευνητή Κ. Παπαθανασίου από Λάρισα, δημοσιευμένη στην ιστοσελίδα “Μηχανή του Χρόνου” και την εφημερίδα “Νέος Αγών”, Καρδίτσας, 11/2/2005.

Προφορική μαρτυρία της Παναγιώτας Θ. Βασιλείου, η οποία επιβεβαιώνει τα γεγονότα «χάλασαν» το πανηγύρι - σιργιάνι του Αγίου Νικολάου.

Β' ΜΕΡΟΣ

ΜΟΝΙΜΕΣ ΣΤΗΛΕΣ

Έτσι, για την Ιστορία...
Λησμονημένες λέξεις και εκφράσεις
με ιστορικό περιεχόμενο
Συνεργασίες

Έτσι ...για την Ιστορία!

ειδήσεις και γεγονότα με τοπικό & ευρύτερο ιστορικό ενδιαφέρον

«Μνήμη ήρωα ταγματάρχη Δημητρίου Κασλά»

(Ομιλία στο Πουρί Δήμου Ζαγοράς, 3-5-2026)

Δρ. Θεόδωρος Νημάς

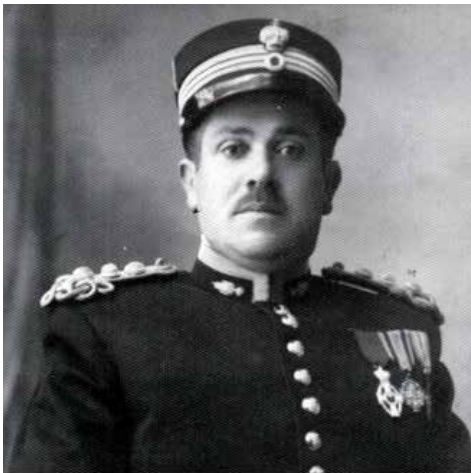
Σεβασμιότατε, Κύριοι Βουλευτές, Κύριε Περιφερειάρχα, Κύριοι Δήμαρχοι, Κύριε Ταξίαρχε, Κύριε Δ/ντά της Β/Εκπαίδευσης Τρικάλων, Αγαπητοί Απόγονοι του Δημητρίου Κασλά, Κυρίες και Κύριοι,

Χαίρομαι ιδιαίτέρως που μετά από δεκαπέντε (15) χρόνια, προσκεκλημένος και πάλι από τον Δήμο Ζαγοράς, ξαναβρίσκομαι για τρίτη φορά στο Πουρί, για να ξαναμιλήσω, σε μια άλλη, διαφορετική τώρα, εκδήλωση, κατά την οποία εγκαινιάζεται το Μουσείο «Χώρος Μνήμης Δημητρίου Κασλά», το οποίο δημιουργήθηκε από την Περιφέρεια Θεσσαλίας για να τιμηθεί ο ήρωας του Ελληνοϊταλικού Πολέμου και υπερασπιστής του υψώματος 731 της Βορείου Ηπείρου. Λυπούμαι όμως ειλικρινά, διότι σήμερα δεν είναι παρών ο πρωταγωνιστής της προσπάθειας για την δικαίωσή του, ο γιος του Ιωάννης Κασλάς, για να δει ότι ο αγώνας του δικαιώνεται και ένας από τους καρπούς αυτού του αγώνα είναι και η ίδρυση του εγκαινιαζομένου σήμερα Μουσείου.

Στο αποτέλεσμα αυτό καθοριστική ήταν η συμβολή του φίλου Αλέξανδρου Καπανιάρη, διευθυντή Δ/βάθμιας Εκπαίδευσης Τρικάλων σήμερα, ο οποίος από την αρχή, συνεργαζόμενος με τις τότε Νομαρχιακές Αυτοδιοικήσεις Μαγνησίας και Τρικάλων, καθώς και τους

Δήμους Ζαγοράς και Καρδίτσας, οι οποίοι συνέδραμαν οικονομικά, επιμελήθηκε της εκδόσεως του Λευκώματος και της παραγωγής ντοκιμαντέρ σχετικού με τη δράση του Δημητρίου Κασλά.

Ο Πουριώτης αξιωματικός του Ελληνικού Στρατού Δημήτριος Κασλάς, δεν είναι πλέον ένας από τους πολλούς ξεχασμένους ήρωες της νεότερης ιστορίας μας. Και αυτό χάρη στην πρωτοβουλία του αιμνήστου Γιάννη Κασλά, ο οποίος έσωσε, ταξινόμησε και έβγαλε στην επιφάνεια το Αρχείο του ήρωα πατέρα του και πρόβαλε

τα ηρωικά του κατορθώματα. Σήμερα όλοι γνωρίζουν για την Τιτανομαχία στο Ύψωμα 731 της Βορείου Ηπείρου και για τον πρωταγωνιστή της. Ο τιμώμενος όμως ήρωας Δημήτριος Κασλάς έφυγε πικραμένος, όπως γίνεται συνήθως στον τόπο μας, όπου βασιλεύουν η αχαριστία και η αγνωμοσύνη και όπου επιβραβεύονται οι μετριότητες.

Ας ανατρέξουμε όμως στην άνοιξη του 1941, τότε που οι Έλληνες είχαν εκδιώξει τους Ιταλούς εισβολείς μακριά από τα ελληνο-αλβανικά σύνορα πολεμώντας με ηρωισμό υπό αντίξοες συνθήκες.

Ο διοικητής της Μεραρχίας Ιππικού, υποστράτηγος Στανωτάς, σε διαταγή του, η οποία εκδόθηκε στη διάρκεια του Ελληνοϊταλικού Πολέμου 1940-41, σημείωνε και τα εξής: «*Εκ των μονάδων, αίτινες ετέθησαν υπό τας Διαταγάς μου, το Τάγμα Κασλά μετά του Λόχου Παπή, υπέστησαν βαρυτάτας απωλείας πλην προς τιμήν των, μετά τινων ετέρων ηρωικών τμημάτων της Μεραρχίας και των άλλων μονάδων του Στρατού, αποτελώσι τους εκλεκτούς, τους υποστάντας τας μεγαλύτερας στερήσεις και θυσίας αλλά και τους δρέψαντες την υψίστην δόξαν, ήτις θα τους αποδοθή εν καιρώ*». Αυτή η «εν καιρώ» απόδοση της «υψίστης δόξης» στον ήρωα του Ελληνοϊταλικού Πολέμου Δημήτριο Κασλά άργησε πολύ να αποδοθεί. Σταδιακά όμως του αποδόθηκε αλλά μετά θάνατον. Η έκδοση του Λευκώματος «**Δημήτριος Κασλάς. Η στρατιωτική διαδρομή, το πρόσωπο, η εποχή**», αλλά και του σχετικού ντοκιμαντέρ, το επιβεβαιώνουν.

Είχαν προηγηθεί κάποιες άλλες εκδηλώσεις και εκδόσεις, οι οποίες ευαισθητοποίησαν το κοινό και προετοίμασαν το έδαφος για την πλήρη αναγνώριση της προσφοράς του Δημητρίου Κασλά. Για την ιστορία αναφέρουμε ότι τον Μάρτιο του 2000, διοργα-

νώθηκε στα Τρίκαλα ειδική εκδήλωση και τιμήθηκε για πρώτη φορά η Τιτανομαχία του υψώματος 731 και ο κύριος συντελεστής της Δημήτριος Κασλάς. Την επόμενη χρονιά στο επιστημονικό περιοδικό «*Τρικαλινά*», το οποίο εκδίδει ο Φιλολογικός Ιστορικός Λογοτεχνικός Σύνδεσμος Τρικάλων, δημοσιεύθηκε το πολεμικό ημερολόγιο του Δημητρίου Κασλά και άλλα σχετικά κείμενα. Ακολούθησαν πολλά άλλα δημοσιεύματα σε διάφορα περιοδικά και εφημερίδες, αλλά και βιβλία. Σήμερα, μετά από 85 χρόνια, οι συμπατριώτες του, με τα εγκαίνια του Μουσείου Δημητρίου Κασλά ολοκληρώνουν την απόδοση των οφειλόμενων τιμών. Κι αυτό ας αποτελέσει την αρχή της αποδόσεως των σχετικών τιμών σε όλους τους Θεσσαλούς ήρωες.

Ποιος είναι όμως ο ήρωας Δημήτριος Κασλάς; Γεννήθηκε στο Πουρί του Πηλίου το 1901. Σε ηλικία 15 ετών κατέβηκε στον Βόλο και εργαζόμενος σε φούρνο στην αρχή και σε

ταβέρνα αργότερα, τελείωσε την νυχτερινή Εμπορική Σχολή Βόλου. Σε ηλικία 19 ετών κατετάγη κληρωτός στη Λάρισα, και τέλη Ιουλίου του 1920 αναχώρησε για τη Σμύρνη, όπου βρισκόταν σε ανάπτυξη η Μικρασιατική Εκστρατεία. Τον Ιανουάριο του 1922 έδωσε εξετάσεις και εισήχθη, με πολύ καλή σειρά, στον ουλαμό Εφέδρων Αξιωματικών του Αφιών Καραχισάρ. Επακολουθεί η κατάρρευση του μετώπου. Ο Κασλός συλλαμβάνεται αιχμάλωτος τον Αύγουστο του 1922 και απελευθερώνεται τον Απρίλιο του 1923. Με την επιστροφή του από την αιχμαλωσία και σε ηλικία 22 ετών ονομάζεται έφεδρος ανθυπολοχαγός. Το 1924 εντάσσεται στις τάξεις των μονίμων αξιωματικών του Στρατού.

Κατά την έκρηξη του πολέμου, το 1940, ο Δ. Κασλός υπηρετούσε στο 5ο Σύνταγμα Πεζικού Τρικάλων ως διοικητής του 2ου Λόχου Πολυβόλων του II Τάγματος, το οποίο ήδη από τον Αύγουστο βρισκόταν στην περιοχή Μετσόβου. Στις 3 το πρωί της **28ης Οκτωβρίου 1940** το Τάγμα του Κασλά ειδοποιήθηκε τηλεφωνικώς για την κήρυξη του πολέμου και διατάχθηκε να κινηθεί εναντίον του εχθρού. Την 1η Νοεμβρίου έλαβε επαφή με τον εχθρό κοντά στο χωριό Παλιοσελι στη διάβαση του Αώου. Εκεί ανέκοψε την προέλαση των Ιταλών και έκτοτε η πορεία του Τάγματος ήταν νικηφόρος.

Από τις 3 Νοεμβρίου είχε υπαχθεί στο Απόσπασμα Αώου του αν/χη Μαρδοχαίου Φριζή και από 14 έως 16 Νοεμ. συμμετείχε στη μάχη για την απελευθέρωση της Κόνιτσας. Στις 16 τραυματίζεται ο διοικητής του Τάγματος Πέτρος Παπαβασιλείου και ο Κασλός ως ο αρχαιότερος λοχαγός αναλαμβάνει τη διοίκησή του, την οποία διατήρησε ως το τέλος του πολέμου. Στις 10 Δεκ. το Τάγμα διατίθεται στο Απόσπασμα Κετσέα.

Στις 10 Ιαν. το Τάγμα, ύστερα από σκληρές μάχες, έφθασε στο Ροντέν, ΒΑ της Κλεισούρας και ανατολικά της Τρεμπεσίνας. Στις 23 Ιαν. με ένα τολμηρό στρατήγημα του Κασλά εξουδετερώθηκε η ισχυρή αντίσταση των Ιταλών και καταλήφθηκε το ύψωμα 717 ή Μπρέγκου Ράπιτ, το οποίο βρίσκεται ανατολικά και δίπλα από το Ύψωμα 731. Συνελήφθησαν 147 Ιταλοί αιχμάλωτοι, εκ των οποίων 7 αξιωματικοί, και έπεσαν στα χέρια των Ελλήνων πολλά όπλα. Επακολουθούν ομηρικές μάχες σώμα με σώμα και τα υψώματα περνούν μια στους Έλληνες και μια στους Ιταλούς. Στις 24 σταθεροποιήθηκε η κατάληψη του υψ. Μπρέγκου Ράπιτ από το Τάγμα του Κασλά και καταλήφθηκε και το διπλανό ύψ. 731 από το I/51 Τάγμα Τρικάλων. Για τον ηρωισμό του και τις ικανότητες που επέδειξε στις μάχες αυτές ο Κασλός, στην Ημερήσια Διαταγή της 27 Ιαν. 1941 του 51ου Συντάγματος Πεζικού (Τρικάλων) γίνεται πρόταση για απονομή σ' αυτόν του Αριστείου Ανδρείας.

Επί του υψ. Μπρέγκου Ράπιτ το Τάγμα του Κασλά παρέμεινε ως τις 16 Φεβ., οπότε απεσύρθη και παρέμεινε σε εφεδρεία ως τις 8 Μαρτίου, όταν διατάχθηκε να αντικαταστήσει το I/51 Τάγμα επί του υψ. 731. Στο ύψωμα αυτό επρόκειτο να διεξαχθεί η μεγαλύτερη μάχη του Ελληνοϊταλικού πολέμου, αφού εκεί συντρίφτηκαν οι πάνοπλες Μεραρχίες των Ιταλών και εκεί κρίθηκε ο Ελληνοϊταλικός πόλεμος. Πρωταγωνιστής της Τιτανομαχίας αυτής ήταν ο διοικητής του II Τάγματος του 5ου Συντάγματος (Τρικάλων) Δημήτριος Κασλός.

Απέναντι από την I Μεραρχία (Θεσσαλίας), στην οποία υπαγόταν το 5ο ΣΠ (Τρικά-

λων), το 4ο ΣΠ (Λαρίσης) και το 2ο ΣΠ (Βόλου), ήταν παρατεταγμένες 4 ιταλικές μεραρχίες (η Κάλιαρι, η Πούλιε, η Πινερόλο και η Μπάρι) και 2 εφεδρικές (η Πουστερία και η Σιένα).

Στις 9 Μαρτίου το πρωί άρχισε η ιταλική επίθεση. Προηγήθηκε ανηλεής βομβαρδισμός από 400 βαρέα πυροβόλα, από όλμους αλλά και από 190 αεροπλάνα. Το ύψωμα 731 σείστηκε ολόκληρο και ανασκάφτηκε. Όμως η ιταλική επίθεση αποκρούστηκε. Και, όπως γράφει ο στρατηγός Ιω. Μυτιληναίος, «οι ελάχιστοι επιζώντες Έλληνες, την κατάλληλη στιγμή, εξέρχονται των κατεστραμμένων χαρακωμάτων τους και με εφ' όπλου λόγχη και την κραυγή "ΑΕΡΑ" αντεπιτίθενται. Οι Ιταλοί ανατρέπονται και υποχωρούν προς την αρχική γραμμή εξορμήσεώς τους, καταδιωκόμενοι, αρχικά από τους μαχητές και στη συνέχεια από τα πυρά του ελληνικού ΠΒ». Επακολούθησαν άλλες τρεις επιθέσεις ως το απόγευμα και όλες αποκρούστηκαν. Το ίδιο συνέβη και τις επόμενες τέσσερις ημέρες, ώσπου αποδεκατισμένο το ΙΙ/5 Τάγμα αντικαταστάθηκε από το 19ο ΣΠ (Σερρών), το οποίο με τον ίδιο ηρωισμό απέκρουσε όλες τις ιταλικές επιθέσεις ως τις 24 Μαρτίου, οπότε οι Ιταλοί απογοητευμένοι σταμάτησαν. Προηγουμένως ο Μουσολίνι, που παρακολουθούσε τις μάχες από κοντινό παρατηρητήριο, έφυγε ταπεινωμένος.

Στις 10 Μαρτίου 1941 ο Διοικητής του Β' Σώματος Στρατού υποστράτηγος Γεώργιος Μπάκος απέστειλε προς τους Πολεμιστές της Ι Μεραρχίας, στην οποία υπαγόταν και το Τάγμα του Κασλά, την ακόλουθη διαταγή: «Πολεμιστάς Ι Μεραρχίας. Προ του ακαμάτου ηρωισμού σας εθραύσθησαν από της χθες άπασαι αι απεγνωσμένα εχθρικά προσπάθειαι. Προ των χαλυβδίνων γραμμών σας συνετρίβησαν κατά το διήμερον διάστημα τρεις νωπαί εχθρικά μεραρχίαι. Είμαι υπερήφανος διότι ηγούμαι τοιούτων ηρώων. Η Πατρίς σεμνύεται δι' αυτούς. Η παρούσα να φθάση μέχρι του τελευταίου οπλίτου της μεραρχίας».

Η νεότερη ιστορία ονομάζει το ύψ. 731 «Νέες Θερμοπύλες», γράφτηκε δε και ειδικός Θούριος ως εμβατήριο του Στρατού. Έγινε θρυλικό και είναι γραμμένο στο Μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη στην Αθήνα. Το ύψ. 731 κατά την έναρξη των εχθροπραξιών ήταν δενδροσκεπασμένο, στο τέλος όμως δεν έμεινε κανένα δένδρο και είχε τροποποιηθεί η γεωλογική μορφή του. Το ύψος του μειώθηκε κατά 6 μέτρα. Σε κανένα άλλο μέρος του κόσμου κατά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο δεν ρίχτηκαν τόσα πυρομαχικά όσα στο ύψωμα 731. Οι Ιταλοί χαρακτήρισαν την περιοχή του ως «Ιερή Ζώνη» και τίμησαν τους μαχητές τους. Η εκεί μάχη χαρακτηρίστηκε ως Τιτανομαχία και θεωρείται ισάξια ή και ανώτερη της μάχης του Μαραθώνα.

Ο Δημ. Κασλάς με τις ηγετικές του ικανότητες, το θάρρος, τον πατριωτισμό του και την πίστη του για τη νίκη υπήρξε ο κύριος συντελεστής της Τιτανομαχίας του 731, ήταν αυτός που διηύθυνε τη μάχη, εμπύχωνε τους γενναίους μαχητές του και συνέβαλε αποφασιστικά στη μεγαλειώδη νίκη των Ελλήνων και στην ταπείνωση του ίδιου του Μουσολίνι.

Για τον ηρωισμό του στον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο του 1940-41 του είχαν απονεμηθεί: Χρυσούν Αριστείον Ανδρείας, Πολεμικός Σταυρός Γ' τάξεως, Αργυρούς Σταυρός του Β. Τάγματος και Μετάλλιον στρατιωτικής Αξίας Δ' τάξεως.

Αλλά και κατά την υποχώρηση του Ελληνικού Στρατού, μετά την επέμβαση των Γερμανών τον Απρίλιο του 1941, όταν οι περισσότερες μονάδες είχαν διαλυθεί, ο Δημ. Κασλός κατάφερε όχι μόνο να οδηγήσει το Τάγμα του συντεταγμένο ως το Μέτσοβο αλλά έδωσε και αρκετές νικηφόρες επιβραδυντικές μάχες με τον εχθρό. Για τον ηρωισμό που επέδειξε και σ' αυτή την περίοδο, όπου τα πάντα είχαν καταρρεύσει, ο Δ/τής του 5ου ΣΠ Νικ. Γεωργούλας πρότεινε στις 17-4-1941 να απονεμηθεί στον Ταγματάρχη Δ. Κασλά το Χρυσούν Αριστείων Ανδρείας.

Κατά την Γερμανοϊταλική Κατοχή ο Κασλός έλαβε μέρος στην Εθνική Αντίσταση. Ενταχθείς αρχικά στις τάξεις του ΕΔΕΣ περί το τέλος Αυγούστου του 1943, με 7 άλλους συναδέλφους του αξιωματικούς, ανέλαβε να συγκροτήσει το Υπαρχηγείο Φαρσάλων του ΕΔΕΣ. Μετά την διάλυσή του από τμήματα του ΕΛΑΣ περί το τέλος Σεπτεμβρίου 1943, εντάχθηκε σ' αυτόν και έδρασε κυρίως στην περιοχή της κοιλάδας του Σπερχειού, ως Στρατιωτικός Διοικητής Τάγματος και Συντάγματος, του 51 και του 52 κατά σειράν, υπό τις διαταγές των υποστρατήγων Κων. Τσαμάκου και Δημ. Ματσούκα, καθώς και του αντ/χη Αθ. Κατσαρού, και έλαβε μέρος σε πολλές μάχες του ΕΛΑΣ εναντίον των στρατευμάτων Κατοχής. Το 52 Σύνταγμα, κατά τις συγκρούσεις με τα στρατεύματα Κατοχής, είχε απώλειες 52 νεκρούς και 43 τραυματίες.

Η συμμετοχή του στα Δεκεμβριανά του στοίχισε αυτεπάγγελτη αποστρατεία με τον βαθμό του αντισυνταγματάρχη. Απεβίωσε στις 22 Φεβρουαρίου 1966 από καρδιακό επεισόδιο. Είχε προηγηθεί και εγκεφαλικό, το οποίο του προκάλεσε προβλήματα στην ικανότητα να γράφει. Με την αναγνώριση και της Εαμικής Εθνικής Αντίστασης το 1985 προήχθη, μετά θάνατον, σε ταξίαρχο.

Η καθολική αναγνώριση και αποδοχή της εθνικής του δράσης ήρθε αργότερα. Με την έκδοση του **Αφιερώματος**, την προβολή του σχετικού ντοκιμαντέρ και την ίδρυση του εγκαινιαζομένου σήμερα Μουσείου "Χώρος Μνήμης Δημητρίου Κασλά", εξήντα χρόνια μετά τον θάνατό του, πιστεύουμε ότι του αποδίδονται πλέον όλες οι οφειλόμενες τιμές. Η Ιστορία μπορεί να αργεί αλλά δεν λησμονεί.

Τώρα που ο εθνομηδενισμός έχει γίνει μόδα και τάχα προοδευτική αντίληψη, επιβάλλεται οι πατριωτικές δυνάμεις της Χώρας μας, που βρίσκονται σε όλους τους πολιτικούς χώρους και αποτελούν την συντριπτική πλειοψηφία του Λαού μας, να τιμούν τα κατορθώματα των προγόνων μας και να αντλούν δύναμη από αυτά.

Η Διαταγή που απέστειλε προς τους διοικητές των λόχων του στις 9 π.μ. της 9ης Μαρτίου 1941 ο επί του υψ. 731 διοικητής του 11/5 Τάγματος τχης Δ. Κασλός ας είναι οδηγός μας. Επιτρέψτε μου να κλείσω την ομιλία μου με αυτή: «*Επί των κατεχομένων θέσεων θα αμυνθώμεν μέχρι εσχάτων. Ουδείς θα κινηθή προς τα πίσω. Εμφυχώσατε άνδρας σας και τονώσατε το ηθικόν των. Προμηνύεται λυσσώδης επίθεσις του εχθρού, η οποία όπως δήποτε θα αποκρουσθή και θα συντριβή. Τηρήσατέ με ενήμερον τακτικής καταστάσεως. Επαναλαμβάνω, τότε μόνον θα διέλθη ο εχθρός εκ της τοποθεσίας μας, όταν αποθάνωμεν άπαντες επί των θέσεών μας.*»

Προτάσεις δημάρχου Λίμνης Πλαστήρα Παναγιώτη Νάνου στο πλαίσιο της Κοινωνικής Διαβούλευσης για την Μεταρρύθμιση στην Αυτοδιοίκηση (Όπως κατατέθηκαν εγγράφως στην Κυβέρνηση, Πρόεδρο Βουλής των Ελλήνων, ΠΕΔ Θεσσαλίας, ΚΕΔΕ, και ΜΜΕ)

Αναγνωρίζοντας την σπουδαιότητα της προσπάθειας του Υπουργείου Εσωτερικών, σε συνεργασία με την ΚΕΔΕ, τους επιστήμονες και όλα τα στελέχη που εργάστηκαν για την σύνταξη του Νέου Κώδικα για του ΟΤΑ, συμμετέχουμε στην κοινωνική διαβούλευση με ιδέες και προτάσεις τις οποίες καταθέσαμε και στην έκτακτη Γενική Συνέλευση της ΚΕΔΕ, τον Δεκέμβριο του 2025.

Ως δήμαρχος Λίμνης Πλαστήρα, μέλος της ΠΕΔ, μέλος της Επιτροπής Ορεινότητας της ΚΕΔΕ, θέλω να συγχαρώ τον υπουργό κ. Λιβάνιο και όλους όσους εργάστηκαν για το Νέο Κώδικα των ΟΤΑ. Αναμφίβολα διευκολύνει την λειτουργία των Δήμων, αφού τακτοποιεί πολλές ασάφειες, την πολυνομία, τα κενά, ενώ αντιμετωπίζει νέα θέματα που έχουν ανακύψει.

Όσοσο όπως δεν απαντά στο βαθύτερο αίτημα των καιρών για μετεξέλιξη των ΟΤΑ σε Τοπική Διακυβέρνηση, η οποία αποτελεί ιστορική επιταγή και ανάγκη να συνεισφέρει στην ανόρθωση της Ελληνικής Κοινωνίας, η οποία διέρχεται βαθύτατη κρίση και είναι αμφίβολο αν θα αντέξει αυτή τη φορά. Η εποχή ζητά ρηξικέλευθες μεταρρυθμίσεις, καινοτόμες επιλογές, ταχύτατες αποφάσεις οι οποίες θα απαλλάξουν την Αυτοδιοίκηση από τις παθολογίες του Δημοσίου, θα συμπαρασύρουν ευρύτερες αλλαγές και στη Δημόσια Διοίκηση αλλά και την πολιτική ζωή της χώρας.

Η χώρα μας αντιμετωπίζει κρίσιμα εθνικά θέματα, τα οποία υπονομεύουν την ύπαρξη και της υπόστασης της χώρας, με πρώτο την απώλεια του Αιγαίου με την αναθεωρητική «Γαλάζια Πατρίδα» των Τούρκων που δημιουργούν τετελεσμένα με την νομική κατάληψη του μισού Αιγαίου και των νησιών.

Σε εσωτερικό επίπεδο το δημογραφικό πρόβλημα ενώ αναγνωρίζεται από όλους ως μείζον εθνικό θέμα, δεν αντιμετωπίζεται αποτελεσματικά, ήδη έχει καταρρεύσει η ύπαιθρος χώρα και ο πρωτογενής τομέας. Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του δημογραφικού προβλήματος θέτουν υπό αμφισβήτηση την Εθνική Οικονομία και την ίδια την υπόσταση και την ασφάλεια της χώρας.

Είναι όσο ποτέ άλλοτε εθνική ανάγκη για μεταρρυθμίσεις ρηξικέλευθες τις οποίες έχει ανάγκη η κοινωνία, ο τόπος, η ανάπτυξη, η ίδια η ιστορική πορεία της χώρας, αν θέλει να μην έχει την τύχη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας η οποία ενώ έχανε τα εδάφη, κάποιοι προβληματίζονταν οι άγγελοι τί φύλο έχουν...

Προς την κατεύθυνση αυτή προτείνουμε:

1) Μετάβαση από τους ΟΤΑ στην Τοπική Διακυβέρνηση, με επιχειρησιακό πρόγραμμα, δείκτες αξιολόγησης, μέτρηση αποτελεσμάτων, ένα μοντέλο εναρμονισμένο με το Ευρωπαϊκό κεκτημένο. Δεν είναι όλοι οι Δήμοι το ίδιο και συνεπώς πρέπει να αναπτυχθούν

μαζί με την τοπική κοινωνία με βάση τα επιμέρους χαρακτηριστικά, τις δυνατότητες και τις προοπτικές. Οι οριζόντιες πολιτικές δεν οδηγούν σε ουσιαστικά αποτελέσματα.

2) Για την χρηματοδότηση προτείνουμε την κατάργηση της οριζόντιας μορφής με πληθυσμιακά κριτήρια, αλλά κατανομή των πόρων με γνώμονα την λειτουργικότητα και βιωσιμότητα των Δήμων. Επίσης προτείνουμε θέσπιση διαδικασιών εξεύρεσης ίδιων οικονομικών πόρων, όχι μόνο στατικά όπως γίνεται με τα ανταποδοτικά. Στο πλαίσιο αυτό μπορεί να είναι η αξιοποίηση των φυσικών πόρων, η παραγωγή ενέργειας από εναλλακτικές πηγές φιλικές προς το Περιβάλλον, επενδυτικές - αναπτυξιακές συμπράξεις ΣΔΙΤ, κ.α.

3) Για την υποσελέχωση και την αντιμετώπιση της δημοσιouπαλληλικής νοοτροπίας προτείνουμε την πρόσληψη επιστημονικού προσωπικού με όρους των ειδικών συνεργατών, με κριτήρια, αξιολόγηση του παραγόμενου έργου, κ.α. Για το διοικητικό και λοιπό προσωπικό προτείνουμε συμβάσεις ορισμένου χρόνου, (όχι άλλους μόνιμους υπαλλήλους) τον περιορισμό της κινητικότητας των Δήμων μόνο εντός ΟΤΑ κατά το πρότυπο του ΕΣΥ του Υπουργείου Υγείας, διεύρυνση των προγραμμάτων του ΟΑΕΔ και αύξηση θέσεων για τους Δήμους, κ.α.

4) Ειδικά για την μετατροπή των Αναπτυξιακών Εταιριών σε Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου, είμαστε βέβαιοι ότι πρόκειται για στρατηγικό λάθος το οποίο θα πληρώσει ακριβά η Αυτοδιοίκηση και ο Τόπος. Θα μετατρέψει ένα ευέλικτο εργαλείο το οποίο αποδείχθηκε ο αναπτυξιακός βραχίονας της Τοπικής Αυτοδιοίκησης σε μία ακόμα υπηρέσια του Δημοσίου, με γραφειοκρατικές και άλλες δημοσιouπαλληλικές αντιλήψεις που θα οδηγήσουν σε αδιέξοδο. Προεξοφλώ βάσιμα ότι διακυβεύεται η υλοποίηση Ευρωπαϊκών και άλλων Προγραμμάτων, όταν ο τόπος χρειάζεται ακριβώς το αντίθετο: ευέλικτους και αποτελεσματικούς φορείς που να εργάζονται με όρους ιδιωτικού τομέα για λογαριασμό του Δημοσίου και της Αυτοδιοίκησης. Προτείνουμε να αποσυρθεί άμεσα το σχέδιο αυτό, διότι σε αντίθετη περίπτωση θα λειτουργήσει καταστροφικά.

5) Για την εκλογή αιρετών και την εξυγίανση του τοπικού πολιτικού συστήματος προτείνουμε οι δήμαρχοι να εκλέγονται με ατομική σταυροδοσία σε ενιαίο ψηφοδέλτιο υποψηφίων δημάρχων/περιφερειάρχων. Επίσης για την εκλογή των δημοτικών και περιφερειακών συμβούλων πρότεινε ένα ενιαίο ψηφοδέλτιο με όλους τους υποψηφίους, χωρίς παραταξιακά, κομματικά ή άλλα χαρακτηριστικά.

6) Ισότιμη συμμετοχή των Γυναίκων στην Αυτοδιοίκηση, ώστε να πάψει να είναι στο περιθώριο της πολιτικής, με ενίσχυση της οικονομικής και κοινωνικής αυτοτέλειας, ειδικά για τις γυναίκες της Υπαίθρου. Ο αποκλεισμός της Γυναίκας από την Πολιτική συνιστά πολιτική και κοινωνική στρέβλωση και για να αρθεί πρέπει διασφαλιστούν όροι και προϋποθέσεις για το 50% στις εκλογές, με εκλογικό μέτρο για την κάλυψη εκλόγιμων θέσεων από γυναίκες.

7. Δημιουργία συνθηκών για την ουσιαστική συμμετοχή των Νέων στην Τοπική Διακυβέρνηση, θεσμοθέτηση ρόλων και ευθυνών από τα Δημοτικά Σχολεία, ανάδειξη της αρ-

χαίας Ελληνικής αντίληψης για τις σχέσεις: πολίτη/οπλίτη, ανάληψη ευθύνης/απόκτηση δικαιωμάτων, την ανάδειξη αξιών συλλογικής ενσυναίσθησης, το βαθύτερο κόστος από τις στρεβλώσεις της αδιαφορίας, της ιδιωτίας, του δικαιωματοσμού, κ.α.

8. Ουσιαστική συμμετοχή των πολιτών στην Τοπική Διακυβέρνηση αποτελεί αξιακό και ουσιαστικό κοινωνικό πόρο, τον οποίο μετά την Μεταπολίτευση, σταδιακά απωλέσαμε διότι η ενασχόληση με τα Κοινά, την Αυτοδιοίκηση και την Πολιτική απέκτησε επαγγελματικά χαρακτηριστικά και πρακτικές. Η Μεταρρύθμιση της Τοπικής Διακυβέρνησης οφείλει να διασφαλίσει συμμετοχή των Πολιτών, Συλλογική δράση, προώθηση του Εθελοντισμού ως μέρος της κοινωνικής υπόστασης και ύπαρξης.

9. Για τον περιορισμό της διαφθοράς, της ατιμωρησίας, της αναξιοκρατίας, των πελατειακών εκλογικών σχέσεων, έλεγχος σε δύο επίπεδα, προκαταρκτικός ή κατασταλτικός, ή συνδυασμός για ορισμένες κατηγορίες αποφάσεων.

10. Η ηλεκτρονική ψηφοφορία ενώ φαντάζει ως ένα μέτρο εκσυγχρονισμού, αν δεν διασφαλιστούν προϋποθέσεις για αληθινά ελεύθερη επιλογή του ψηφοφόρου, και με άπαξ επιλογή και όχι με «διορθώσεις», τότε η αλλοίωση του εκλογικού αποτελέσματος πρέπει να θεωρείται δεδομένη, ειδικά αν υπερήλικες και ψηφιακά αναλφάβητοι «εκχωρήσουν» σε νεότερους το δικαίωμα να ψηφίζουν. Η ηλεκτρονική ψηφοφορία μπορεί να θεσπιστεί σήμερα, αλλά να ισχύσει μετά από δύο εκλογικές αναμετρήσεις.

Αγαπητοί συνάδελφοι

Βρισκόμαστε σε περίοδο εθνικής κρίσης διότι στις μέρες μας σημειώνεται μια νέα «Μικρασιατική Καταστροφή» με τη νομοθέτηση από την Τουρκία της «Γαλάζιας Πατρίδας» και την εισαγωγή ως μάθημα στην τουρκική εκπαίδευση. Το μισό Αιγαίο με δεκάδες νησιά μπαίνουν σε καθεστώς συνιδιοκτησίας, μία άλλη υβριδική εισβολή και κατοχή της Πατρίδας μας συντελείται επί των ημερών μας και το περίεργο είναι ότι κανείς δεν μιλάει.

Βρισκόμαστε σε περίοδο ηθικής παρακμής, όπου ο παράνομος πλουτισμός τείνει να γίνει ηθικά αποδεκτός από μεγάλο μέρος της ελληνικής κοινωνίας, ενώ η απαξίωση της πολιτικής και των πολιτικών είναι τόσο μεγάλη, που καταντήσαμε συνώνυμο της διαφθοράς.

Βρισκόμαστε μπροστά σε ένα Μέλλον που καλπάζει ασυγκράτητο, κι εμείς παραμένουμε δέσμιοι πελατειακών αντιλήψεων με ένα πολιτικό σύστημα που έχει χαρακτηριστικά καθεστώτος Συναλλασσόμενης Δημοκρατίας.

Η απάντηση σε όλα αυτά είναι Επανεκκίνηση: Τοπική Διακυβέρνηση τώρα. Η χώρα και η Αυτοδιοίκηση όσο ποτέ άλλοτε χρειάζεται τώρα ένα restart, μέσα από μία σύγχρονη Τοπική Διακυβέρνηση, χωρίς κομματικές παρωπίδες και παρακμιακές πρακτικές, χωρίς παθογένειες που χρεωκόπησαν τη χώρα και απαξίωσαν Πολιτική και Πολιτικούς.

Οφείλουμε να σχεδιάσουμε το Μέλλον του τόπου μας με όρους Ισότητας, Ισοτιμίας και Ανθεκτικότητας. Μόνο η Σύγχρονη και Ελεύθερη Αυτοδιοίκηση μπορεί να εξασφαλίσει ανθεκτικές τοπικές κοινωνίες, προγράμματα ανάπτυξης, κινητοποίηση ανθρώπινων και άλλων πόρων, μέσα από πολιτικές συνθέσεις και κοινωνικές συμφωνίες, οι οποίες προϋπο-

θέτουν την αληθινή συμμετοχή όλων των πολιτών. Όσο επικρατεί η παραταξιακή λογική και η επανεκλογή των δημάρχων γίνεται κεντρικός στόχος, όσο κυριαρχεί η κομματική λογική και η ταύτιση όλων αυτών με προσωπικά κίνητρα και ενίοτε ιδιοτελή συμφέροντα, τότε ο τόπος δεν έχει καμία τύχη. Ούτε και η Αυτοδιοίκηση.

Είναι η ώρα για γενναίες αποφάσεις, διαφορετικά η διαχείριση δεν θα οδηγήσει πουθενά και θα κριθούμε αρνητικά από την Ιστορία η οποία θα μας δικάσει.

Παναγιώτης Νάνος
Δήμαρχος Λίμνης Πλαστήρα

ΓΥΝΑΪΚΑ ΚΑΙ ΟΡΕΙΝΟΤΗΤΑ*

Η σημερινή εκδήλωση του Δήμου Λίμνης Πλαστήρα με θέμα «Γυναίκα και Ορεινότητα» γίνεται με την ευκαιρία του εορτασμού της Παγκόσμιας Ημέρας της Γυναίκας στις 8 Μάρτη. Ωστόσο βασικός σκοπός της εκδήλωσης είναι η ανάδειξη της εθνικής κοινωνικής προσφοράς της Ελληνίδας της Υπαιθρου και ειδικότερα στις ορεινές περιοχές, όπου οι συνθήκες είναι δύσκολες και η κοινωνική πραγματικότητα πιο σκληρή και με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.

Παράλληλα όμως δεν θέλουμε να σταθούμε μόνο στο Παρελθόν ούτε να σταματήσουμε στην απόδοση φόρου τιμής στις γυναίκες που αγωνίστηκαν για ένα καλύτερο Μέλλον, Μέσα από αυτές τις συνθήκες να διερευνήσουμε σήμερα την αποκατάσταση της σχέσης “Γυναίκα και Ορεινότητα” διότι θέλουμε να χαράξουμε δρόμους επιστροφής για όσες έφυγαν ή θέλουν να εγκατασταθούν εδώ, αλλά να δώσουμε τόπο και σε όσες γυναίκες διαμένουν εδώ και θα ήθελαν να δημιουργήσουν ό,τι οι ίδιες επιθυμούν περισσότερο, επιχείρηση, οικογένεια, προσωπική και συλλογική ζωή, καλλιέργεια ενδιαφερόντων, ποιότητα ζωής, κ.α.

Η δική μας Αγραφιώτισσα Γυναίκα και κατ’ επέκταση όλες οι Γυναίκες της Υπαιθρου είναι διαχρονικά ηρωίδες ενός αθόρυβου έπους, για το οποίο όσα και να πούμε πάντα θα είμαστε ελλειμματικοί, διότι η Γυναίκα της ορεινής Ελλάδας έχει ταυτόχρονα πολλαπλούς και δύσκολους ρόλους: αρχικά κόρη, έπειτα νύφη, σύζυγος, μητέρα, εργαζόμενη στις αγροτικές εργασίες, στυλοβάτης της οικιακής οικονομίας, φορέας ηθών και εθίμων στις τοπικές κοινότητες, φορέας διατήρησης σχεδόν όλων των εκφράσεων του Λαϊκού Πολιτισμού και της Χριστιανικής Θρησκείας, ενώ δεν έλλειψε ποτέ από τους εθνικούς αγώνες.

Στο πέρασμα των δεκαετιών μεταβλήθηκαν οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες στην Οικογένεια, την Εκπαίδευση, την Εργασία, την Κοινότητα, την Πολιτική και τον Πολιτισμό. Η Ελληνική κοινωνία ομογενοποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό και “αστικοποιήθηκε” εγκαταλείποντας ήθη και έθιμα, αλλάζοντας τρόπο ζωής, μορφές επικοινωνίας, με χρήση νέων τεχνολογιών. Η Γυναίκα αν και περισσότερο μορφωμένη όσο ποτέ άλλοτε κάνοντας χρήση της κοινωνικής κινητικότητας, άλλαξε θέση σε σχέση με το παρελθόν.

Όμως αν και οι αλλαγές ήταν μεγάλες και τα περισσότερα από το “Μέλλον” που ονειρεύτηκαν οι προηγούμενες γενιές έγιναν πράξη, ωστόσο απομένει ακόμα δρόμος διότι η

Γυναίκα δεν κατέκτησε την ισότητα, την ελευθερία, την οικονομική της αυτοτέλεια, διότι η ανεργία πλήττει περισσότερο τις γυναίκες, στην πολιτική υστερεί, ακόμα στις Τέχνες και τον Πολιτισμό η γυναίκα δημιουργός πρέπει να προσπαθήσει περισσότερο για αναγνώριση και καταξίωση.

Οι κοινωνικές αλλαγές στις ορεινές περιοχές έγιναν με πιο αργούς ρυθμούς και έμειναν κατάλοιπα από παλαιές πατριαρχικές αντιλήψεις οι οποίες είναι επηρεάζουν την καθημερινότητα των γυναικών στα ορεινά, αν και έχει επέλθει ισοτιμία και δικαιοσύνη μεταξύ των δύο φύλων. Η οικονομική ανεξαρτητοποίηση και η κοινωνική απελευθέρωσή τους φαντάζει ουτοπία στις ορεινές περιοχές για τις γυναίκες, όπου η εξεύρεση πόρων, απασχόλησης είναι δυσεύρετα, αυτό καθιστά δύσκολη δημιουργία οικογένειας και την ανανέωση της κοινότητας. Τα στοιχεία αυτά σε μεγάλο βαθμό επηρεάζουν και τους άντρες διότι απλά δεν υπάρχουν ουσιαστικές ευκαιρίες, απλά περιστασιακή υποαπασχόληση.

Αυτή η οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα οδήγησε χιλιάδες κατοίκους των ορεινών κοινοτήτων στην αναχώρηση για τα αστικά κέντρα ή και χώρες της Ευρώπης τις δεκαετίες 1960 και 1970 με την **μαζική μετανάστευση που ερήμωσε τα ορεινά χωριά**, καθιστώντας στα περισσότερα από αυτά καταστάσεις μην αναστρέψιμες.

Το δημογραφικό δεν είναι μόνο ένα αναγνωρίσιμο από όλους πλέον κοινωνικό πρόβλημα, αλλά είναι στοιχείο της εθνικής μας επιβίωσης και ύπαρξης της ίδιας της πατρίδας και της χώρας. Ήδη έχουμε μπει στο φάσμα μιας δημογραφικής κρίσης όπου τις επόμενες δεκαετίες θα έχουμε μεγάλη αύξηση του δείκτη γήρανσης και σε συνδυασμό με την μείωση του δείκτη γονιμότητας οδηγεί μαθηματικά στο να μετατραπεί η Ελλάδα σε χώρα γερόντων. Ενδεικτικά αξίζει να αναφερθεί ότι το 2006 οι γεννήσεις ανήλθαν στις 117.000 και το 2025 στις 65.500. Οι νέοι φοβούνται το γάμο, τα διαζύγια έχουν αυξηθεί, η επικοινωνία των φύλων είναι προβληματική και το μέλλον οιωνίζεται ζοφερό.

Οι μεταβαλλόμενες κοινωνικές συνθήκες, η πληθυσμιακή σύνθεση, η πολυπολιτισμική διάσταση, η απουσία πολιτισμικής ταυτότητας και κυρίως η έλλειψη ισχυρής εθνικής Συνείδησης, οδηγεί σε κοινωνικό αδιέξοδο και αφελληνισμό της χώρας. Οι ραγδαίες μεταβολές στην τεχνολογία, την οικονομία, την επικοινωνία, συμβάλλουν στην ενίσχυση ενός μεταβαλλόμενου κοινωνικού περιβάλλοντος. Δεν είναι κινδυνολογία, αλλά αν δεν ελεγχθούν, έστω και καθυστερημένα, αυτές οι καταστάσεις, σε λίγες δεκαετίες δεν θα αναγνωρίζουμε τον εαυτό μας στον καθρέπτη...

Ωστόσο οι διαπιστώσεις είναι χρήσιμες, εφόσον οδηγούν σε προτάσεις, αποφάσεις, λύσεις. Η χώρα υποφέρει από την τυραννία των διαπιστώσεων και μη ανάληψη Ευθύνης. Η διαχείριση κρίσιμων εθνικών θεμάτων γίνεται με όρους δημοσιοϋπαλληλικής νοοτροπίας και όχι εθνική πολιτική, την οποία οφείλουμε να συνδιαμορφώσουμε και να υπηρετούμε ανεξάρτητα από πολιτικές αλλαγές. Το Κράτος, η Τοπική Αυτοδιοίκηση, η Κοινωνία των Πολιτών, οφείλει να έχει συνέχεια και συνέπεια. Στη δημογραφική κρίση δεν υπάρχουν άλλα περιθώρια. Οι όποιες αποφάσεις πρέπει να έχουν στο επίκεντρο την Γυναίκα, διότι αυτή αποτελεί το κλειδί στη λύση του Δημογραφικού.

Η ύπαιθρος χώρα προσφέρεται για δημιουργία οικογένειας και ποιότητας ζωής, η Αυτοδιοίκηση οφείλει να αναλάβει πρωτοβουλίες αλλά και το Κράτος να στηρίξει ολοκληρωμένα προγράμματα. Η εύκολη δικαιολογία είναι ότι δεν υπάρχουν πόροι, και για όσους την επικαλούνται εμείς ρωτάμε: έχετε σχέδιο; Πόσα χρήματα χρειάζονται; Στην πραγματικότητα δεν υπάρχουν ούτε σχέδια, ούτε κόστος, ούτε πολιτική βούληση για εθνική συνεννόηση, αυτή είναι η αλήθεια και το μόνο γνωστό είναι το κόστος αδράνειας και η πληθυσμιακή συντριβή που συντελείται επί των ημερών μας.

Αλήθεια, σήμερα ποια προοπτική μπορεί να έχει μία γυναίκα και μάλιστα νέα και σε παραγωγική ηλικία, όταν οι ορεινές κοινότητες έχουν αποφιλωθεί πληθυσμιακά; Όταν απουσιάζουν οι ευκαιρίες απασχόλησης και κυρίως οι δομές υγείας και παιδείας που είναι απαραίτητες προϋποθέσεις για να μείνει κάποιος στα ορεινά χωριά; Ειλικρινά, ποιά ποιότητα ζωής μπορούμε να προσφέρουμε σε μια νέα γυναίκα, έτσι ώστε να επιλέξει το χωριό από την πόλη; Τί είναι αυτό που θα την έκανε να επιλέξει την ύπαιθρο από ένα αστικό κέντρο;

Η απάντηση δεν είναι εύκολη: Αν θέλουμε να είμαστε ειλικρινείς, οφείλουμε να παραδεχθούμε ότι υπάρχουν περιπτώσεις περιοχών που η κατάσταση είναι μη αναστρέψιμη με τις παρούσες συνθήκες. Χωριά με 5 μόνιμους κατοίκους δεν είναι εφικτό να γίνουν προορισμός ζωής αν δεν εξασφαλιστούν προϋποθέσεις αειφορικής και βιώσιμης ανάπτυξης όρων που θα καθιστούν ελκυστικά τα χωριά αυτά. Ωστόσο υπάρχουν πολλές περιπτώσεις, οι οποίες υπό προϋποθέσεις οι γυναίκες θα μπορούσαν να επιλέξουν ως μόνιμη κατοικία πολλά ορεινά χωριά. Ο κάθε Δήμος ας αναλάβει την ευθύνη του ως Τοπική Διακυβέρνηση. Η Λίμνη Πλαστήρα είναι ένας από τους τόπους που θα μπορούσαν να αναπτυχθούν σε ένα πολυκεντρικό οικονομικό και κοινωνικό θερμοκήπιο, όπου θα αξιοποιεί το σύνολο των δυνατοτήτων παρέχοντας μία ζηλευτή ποιότητα ζωής για όσους επιστρέψουν εδώ.

Από τις ορεινές αυτές περιοχές πρέπει να ξεκινήσει η προσπάθεια για δημιουργία “Κυψελών Δημιουργίας”, έτσι ώστε να μπορούν ταυτόχρονα να αναπτυχθούν παράλληλες δράσεις οι οποίες θα λειτουργούν ως συγκοινωνούντα δοχεία, τροφοδοτώντας με δυναμική την οικονομική και κοινωνική ζωή. Οι καινοτόμες επιλογές είναι το κλειδί, αρχής γενομένης από μια νέα φιλοσοφία που θα φέρνει στο επίκεντρο τον Άνθρωπο, να αναδεικνύει το Φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον, να εξασφαλίζει στοιχεία ποιότητας ζωής και εσωτερική πληρότητα που θα κάνει την επιστροφή στο ορεινό χωριό, συνειδητή επιλογή.

Οι περισσότεροι ορθά εστιάζουν στην Οικονομία και την Απασχόλησης, αληθινά στοιχεία για την ανάπτυξη ενός τόπου, τα οποία πρέπει να δούμε δυναμικά και με ευφυή τρόπο ως συνθήκες επιστροφής στην Ορεινή περιοχή με νέους όρους.

Μέχρι σήμερα το κίνητρο έλαβε μορφή επιδομάτων και βοηθημάτων, τα οποία δεν έλυσαν ουσιαστικά τα κοινωνικά προβλήματα που υποτίθεται ότι ήλθαν για να θεραπεύσουν. Το αντίθετο δημιούργησαν κοινωνικά ζητήματα και παθογένειες που οι συνέπειες είναι πολύ βαθύτερες από όσο υποψιαζόμαστε.

Για παράδειγμα τα πολυτεκνικά επιδόματα και ιδιαίτερα για τις υπερ-πολύτεκνες οικογένειες τα αξιοποίησαν στο έπακρο μειονότητες στη Δυτική Θράκη και «ευπαθείς ομά-

δες», έτσι δημιούργησαν ένα ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα τετραπλασιάζοντας τα μέλη της οικογένειάς τους.

Αντίστοιχα το ΚΕΑ με 250 ευρώ για κάθε άτομο και με προσαύξηση για άλλα μέλη, συντηρεί 250.000 δικαιούχους και συνολικά υπολογίζεται ότι 500.000 άτομα καλύπτονται από το πρόγραμμα. Πολλοί δεν εργάζονται για να μην χάσουν το ΚΕΑ, έτσι η κοινωνική πρόνοια εξελίχθηκε σε θερμοκήπιο άεργων από επιλογή, με πολλαπλό οικονομικό και κοινωνικό κόστος.

Η επιδοματική πολιτική οδήγησε σε ιδρυματισμό και αποδοχή της φτωχοποίησης σημαντικού πληθυσμού της Ελληνικής κοινωνίας, η οποία συνήθισε να ζει στο περιθώριο πλήρως εξαρτημένη και χωρίς ουσιαστική συνεισφορά. Το Κράτος ευνοούσε χιλιάδες νέους και αντί να τους ενθαρρύνει να δημιουργήσουν κάτι, τους υποχρεώνει να μην κάνουν τίποτα με αντάλλαγμα την εξάρτηση από το ΚΕΑ. Θα μπορούσε να διατηρήσει το ΚΕΑ ως μορφή ενίσχυσης υπό την προϋπόθεση ότι θα επιχειρούσαν κάτι.

Συμπέρασμα: Η επιδοματική πολιτική είναι αδιέξοδη και αναποτελεσματική, δεν οδηγεί σε ουσιαστικά αποτελέσματα, συντηρεί την ανισότητα και λειτουργεί ως θερμοκήπιο παραγωγής κοινωνικών προβλημάτων. Συνεπώς αυτό που χρειάζεται είναι μια σύγχρονη θεώρηση για τα κοινωνικά ζητήματα και εν προκειμένω για τη θέση και το ρόλο της Γυναίκας που σήμερα εξετάζουμε.

Επιβάλλεται όσο ποτέ άλλοτε να δημιουργηθούν συνθήκες διασφάλισης των δικαιωμάτων των γυναικών. Επιβάλλεται να δοθεί τόπος για ουσιαστική οικονομική και κοινωνική ανεξαρτησία της Γυναίκας, με δικαίωμα όχι απλά στην απασχόληση, αλλά στην δική της Δημιουργία η οποία θα την οδηγήσει στην εξάλειψη της οικονομικής, ψυχικής και κοινωνικής εξάρτησης.

Πρώτα απ' όλα πρέπει να κάνουμε την Γυναίκα να νοιώσει ασφαλής για αυτό που θα επιχειρήσει και εδώ οφείλουμε στήριξη ουσιαστική: από την Συμβουλευτική, την σύνταξη του επιχειρηματικού φακέλου, την εξασφάλιση της οικονομικής στήριξης, την αξιολόγηση μετά και την ενδυνάμωση. Πρέπει να δώσουμε στη Γυναίκα τόπο να σταθεί, να δημιουργήσει, να εκφραστεί, να νοιώσει ελεύθερη, να χαιρέται τις επιλογές της, τα στοιχεία αυτά έχουν μεγαλύτερη αξία από τις επιδοτήσεις των προγραμμάτων και πρέπει να τα εξασφαλίσουμε.

Εδώ η Τοπική Αυτοδιοίκηση σε συνεργασία με άλλους φορείς μπορεί να παίξει καθοριστικό ρόλο, διότι στους ορεινούς Δήμους υπάρχει επωνυμία για όλους, υπάρχουν τα φυσικά πρόσωπα, η άμεση προσέγγιση του δημάρχου και των υπηρεσιών, φιλικό περιβάλλον, αϋλες δράσεις, προβολή και διαφήμιση, κα.

Ορισμένες επιλογές οφείλουν να είναι αποτέλεσμα κεντρικής πολιτικής, άλλες αφορούν την Αυτοδιοίκηση, η οποία οφείλει να αναδείξει τα επιμέρους χαρακτηριστικά εκάστου τόπου. Κάθε Κοινότητα, κάθε Δήμος έχει τα δικά του ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και δεν χωρούν οριζόντιες πολιτικές, διότι απλά διαφέρουν οι συντελεστές παραγωγής, οι διαθέσιμοι πόροι, οι υποδομές, οι αποστάσεις, οι τοπικές συνθήκες.

Κάθε Δήμος έχει τις δικές του δυνατότητες Ανάπτυξης τις οποίες οφείλει να ανιχνεύσει ξεκινώντας από την ιστορικότητα του Τόπου, την Παράδοση στην παραγωγή προϊόντων, τους τομείς που μπορεί σήμερα να αναπτυχθούν, τις διαθέσιμες εκτάσεις και κτιριακές υποδομές, το ανθρώπινο δυναμικό, τις επενδύσεις που έχει ή δεν έχει ακόμα υποδεχθεί.

Ο Δήμος οφείλει να παράσχει διευκολύνσεις που μπορεί σε επιχειρήσεις που προτίθενται να εγκατασταθούν στην περιοχή, όπως λ.χ δωρεάν οικοπέδο για εγκατάσταση επιχείρησης εφόσον έχει διαθέσιμο.

Αυτά μόνο ένα Γραφείο Ανάπτυξης του Δήμου μπορεί να αναλάβει και μαζί την παρακολούθηση των ευκαιριών, τις οποίες θα θέτει στην κρίση των δημοτών, με προτεραιότητα ενημερώνοντας τις γυναίκες της περιοχής.

Ολοκληρώνουμε με ενδεικτικές προτάσεις τις οποίες καταθέτουμε για διάλογο σε επίπεδο Κυβέρνησης – Περιφέρειας – Τοπικής Διακυβέρνησης, χωρίς να σημαίνει ότι δεν μπορούν να υπάρξουν και άλλες.

Μορφές απασχόλησης – επιχειρηματικότητα Γυναικών υπό την προϋπόθεση μόνιμης εγκατάσταση σε ορεινό χωριό

1. Δημιουργία Κοινσεπ, με επιχορήγηση 100% της αγοράς εξοπλισμού υπό προϋποθέσεις, όπως η ανάθεση εργασιών του Δήμου κατά προτεραιότητα στις Κοινσεπ, παραχώρηση δημοτικού ακινήτου για στέγαση, απαλλαγή από δημοτικά αγαθά και υπηρεσίες. Η ένωση δυνάμεων πολλών γυναικών μπορεί να εμπλέξει το σύνολο των ενεργών γυναικών, η λίμνη Πλαστήρα έχει θετικό παράδειγμα τον Συνεταιρισμό Γυναικών.

2. Δημιουργία ατομικών επιχειρήσεων από Γυναίκες, μέσα από ειδικά προγράμματα και ουσιαστική οικονομική στήριξη, απαλλαγή από φόρους, κ.α. παροχές.

3. Μεταφορά από πόλεις επιχειρήσεων και εγκατάσταση στο χωριό με ειδικό φορολογικό καθεστώς, επιχορήγηση αγοράς εξοπλισμού, αγοράς ακινήτου, κ.α.

4. Ατομική απασχόληση στο Δήμο ή άλλες ιδιωτικές επιχειρήσεις μέσω προγραμμάτων ΔΥΠΑ, με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, όπως λ.χ. η συνάρτηση με την γέννηση παιδιών και παραμονή στο χωριό.

Παραδείγματα κινήτρων για εγκατάσταση νέων στα ορεινά χωριά:

- Πρόγραμμα στεγαστικής αποκατάστασης για όποιον θα έμενε στο χωριό, είτε μέσω κοινωνικών κατοικιών, είτε μέσω στεγαστικής συνδρομής 90% για απόκτηση πρώτης κατοικίας.
- Παροχή δωρεάν δημοτικών οικοπέδων /κτιρίων για ανέγερση επαγγελματικών χώρων.
- Παροχή δημοτικών εκτάσεων για ανάπτυξη οικονομικών δράσεων στον πρωτογενή τομέα, την αξιοποίηση της βιομάζας, καλλιέργειας αρωματικών φυτών, κ.α.

Μέρος αυτών υλοποιεί ήδη ο Δήμος Λίμνης Πλαστήρα μέσα από το Πρόγραμμα “Επιστροφή στην Πατρίδα”, με στόχο να ξαναζωντανέψουν τα χωριά. Οι καινοτόμες επιλογές

για το Φυσικό και Ανθρωπογενές Περιβάλλον είναι ο μόνος τρόπος να καλύψουμε τις χαμένες ευκαιρίες και το χρόνο που πέρασε. Σε κάθε περίπτωση δεν πρέπει να ξεχνάμε τον στίχο του ποιητή:

Σου στέλνω χαιρετίσματα με δύο μικρά πουλιά /λιγότερα συνθήματα και πιο πολύ δουλειά..”

**Ομιλία δημάρχου Πλαστήρα Π. Νάνου, στην εκδήλωση που οργάνωσε ο Δήμος για να τιμήσει την Παγκόσμια Ημέρα της Γυναίκας, η Ημερίδα έγινε 5/3/2026 στο παλαιό δημαρχείο Νευρόπολης.*

Ο Δήμος Λίμνης Πλαστήρα στο επίκεντρο της Ευρωπαϊκής συνεργασίας για την Αγροδιατροφική Καινοτομία και τη Βιώσιμη Ανάπτυξη *

Στη Λίμνη Πλαστήρα και για τρεις ημέρες χτίζεται ένα πεδίο διαλόγου όπου η επιστημονική γνώση, η Τοπική Αυτοδιοίκηση με τους παραγωγούς συναντιούνται με κοινό στόχο τη βιώσιμη ανάπτυξη. Η συνάντηση της κοινοπραξίας του ευρωπαϊκού έργου AquaLoops4Med φέρνει στην περιοχή περισσότερους από τριάντα εκπροσώπους φορέων από Ισπανία, Ιταλία και Ελλάδα, επιστήμονες και επαγγελματίες που εργάζονται για την ενίσχυση της αγροδιατροφικής αλυσίδας μέσα από σύγχρονες, κυκλικές λύσεις διαχείρισης νερού. Τις αντιπροσωπείες υποδέχθηκε ο δήμαρχος Λίμνης Πλαστήρα ο οποίος έκαμε την έναρξη των εργασιών αξιολόγησης του προγράμματος, οι εργασίες θα κρατήσουν δύο ημέρες, ενώ την Πέμπτη (5/3/2026 στις 4 μμ στο δημαρχείο) θα γίνει 2η ενημέρωση των επιχειρηματιών της Θεσσαλίας για ένταξη των επιχειρήσεων στο πρόγραμμα, με εξασφαλισμένες πιστώσεις 850.000 ευρώ, αληθινή ευκαιρία για Θεσσαλικές επιχειρήσεις.

Η παρουσία τους στο Δήμο Λίμνης Πλαστήρα δεν είναι τυπική αλλά ουσιαστική, συνδέεται άμεσα με τη στρατηγική επιλογή του Δήμου να επενδύσει στην «Ορεινότητα» ως αναπτυξιακή προτεραιότητα και την Περιβαλλοντική Καινοτομία.

Στο πλαίσιο αυτό, κομβικό ρόλο διαδραματίζει η συνεισφορά των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων - όπως το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο και το Πανεπιστήμιο της Μπασιλικάτα - που συμμετέχουν στο έργο και μεταφέρουν τεχνογνωσία και ερευνητική εμπειρία σε κυκλικές λύσεις και την εφαρμοσμένη καινοτομία στον πρωτογενή τομέα. Προστιθέμενη αξία - εκτός των υπολοίπων σημαντικών εταίρων από Ισπανία και Ιταλία - κομίζει και η συμμετοχή εκπροσώπων του Cluster Βιοοικονομίας και Περιβάλλοντος Δυτικής Μακεδονίας αλλά και του Συνδέσμου Βιομηχάνων Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας. Ενώ, ιδιαίτερη σημασία για τη Θεσσαλία έχει και η συμμετοχή της εταιρείας HYDRASPIS, η οποία αναπτύσσει πιλοτικό έργο σε συνεργασία με τη μονάδα FRESH MILK. Η πιλοτική αυτή εφαρμογή αποτελεί λύση που συνδέει την έρευνα με τον πρωτογενή τομέα.

Η φιλοξενία και η υλοποίηση των δραστηριοτήτων στον Δήμο Λίμνης Πλαστήρα δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς τη σταθερή πολιτική και διοικητική υποστήριξη της

δημοτικής αρχής. Ο Δήμαρχος Παναγιώτης Νάνος στηρίζει ενεργά τη στρατηγική εξωστρέφειας και καινοτομίας του Δήμου, εντάσσοντας το έργο σε ένα ευρύτερο όραμα ορεινής αναγέννησης. Μαζί του ο Γ.Γ. του Δήμου Βασίλης Μπράντζος συντονίζει σε διοικητικό επίπεδο τις απαραίτητες διαδικασίες, διασφαλίζοντας την ομαλή εξέλιξη των συνεργασιών, ενώ ο τεχνικός σύμβουλος Δρ. Δημήτρης Μπανούσης παρέχει επιστημονική καθοδήγηση και τεχνική υποστήριξη, γεφυρώνοντας τον σχεδιασμό με την υλοποίηση.

Όλα αυτά εντάσσονται σε μια συνεκτική αναπτυξιακή στρατηγική του Δήμου Λίμνης Πλαστήρα ο οποίος αντιμετωπίζει την Ορεινότητα ως πεδίο δυναμικής εξέλιξης και όχι ως περιορισμό. Μέσα από πρωτοβουλίες όπως το πρόγραμμα «Επιστροφή στην Πατρίδα» και το Ειδικό Αναπτυξιακό Πρόγραμμα Αγράφων, επιδιώκεται η επανακατοίκηση των χωριών, η προσέλκυση νέων ανθρώπων και η δημιουργία ενός οικοσυστήματος που συνδυάζει έρευνα, καινοτομία, αγροδιατροφική παραγωγή και ήπιο τουρισμό. Το AquaLoops4Med λειτουργεί ως καταλύτης αυτής της μετάβασης. Η συνάντηση πανεπιστημίων, τεχνολογικών εταιρειών, Τοπικής Αυτοδιοίκησης και παραγωγικών μονάδων σε έναν ορεινό Δήμο της Θεσσαλίας στέλνει ένα σαφές μήνυμα: η Περιφέρεια μπορεί να πρωταγωνιστεί. Η γνώση μπορεί να εγκαθίσταται μόνιμα στον τόπο. Και η ανάπτυξη μπορεί να είναι βιώσιμη, συνεργατική και βαθιά ριζωμένη στην τοπική κοινωνία.

Δήλωση δημάρχου Παναγιώτη Νάνου: «Για εμάς, η Καινοτομία δεν είναι θεωρητική προσέγγιση, αλλά εργαλείο ανάπτυξης με απτό αποτέλεσμα για τον τόπο μας. Η συνεργασία με τους συμμετέχοντες φορείς στο AquaLoops4Med αποδεικνύει ότι ο Δήμος μας μπορεί να αποτελέσει πεδίο εφαρμοσμένης έρευνας και πραγματικής παραγωγικής αναβάθμισης. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι ότι μέσα από το έργο ενεργοποιείται και χρηματοδοτικό εργαλείο στήριξης Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων (ΜμΕ) της ευρύτερης περιοχής, δίνοντας τη δυνατότητα σε τοπικές ΜμΕ να επενδύσουν σε καινοτόμες λύσεις, να εκσυγχρονίσουν τις υποδομές τους και να ενισχύσουν την ανταγωνιστικότητά τους. Δεν μιλάμε μόνο για σχεδιασμό, αλλά για συγκεκριμένες ευκαιρίες που μπορούν να κρατήσουν τις επιχειρήσεις μας βιώσιμες και να δημιουργήσουν νέες θέσεις εργασίας. Στο πλαίσιο αυτό, στηρίζουμε κάθε πρωτοβουλία που ενώνει γνώση, τεχνολογία και επιχειρηματικότητα, γιατί πιστεύουμε βαθιά ότι το μέλλον των χωριών μας και της τοπικής μας οικονομίας περνά μέσα από τέτοιες συνέργειες».

**Δελτίο τύπου Δήμου Λίμνης Πλαστήρα, δημοσιεύτηκε στον Τοπικό Τύπο 4/3/2026*

Τοπικές ΒΙΒΛΙΟ- παρουσίες

Γράφει ο Παναγιώτης Νάννος

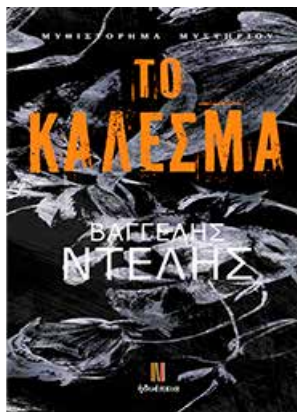
«Παραλειπόμενα Θεσσαλικής Ιστορίας», του Λάμπρου Α. Γριβέλλα.

Όταν έρχεται στα χέρια ένα βιβλίο, χαίρομαι διότι νοιώθω ότι ολοκληρώθηκε ένα επώδυνο έργο που μόνο όσοι έγραψαν και εξέδωσαν βιβλία καταλαβαίνουν τον κόπο και την δικαίωση, δεν έχει νόημα άλλη αναφορά. Προσωπικά χαίρομαι όλες τις πνευματικές δημιουργίες, διότι είναι μέρος συλλογικής γνώσης και μόχθος που διακαίωται. Αυτή τη φορά με πολύ χαρά διάβασα τα «Παραλειπόμενα Θεσσαλικής Ιστορίας», του Λάμπρου Α. Γριβέλλα, και τούτο διότι τα 50 ολοκληρωμένα άρθρα αρχίζουν με την προϊστορική Θεσσαλία, διέρχονται τους αιώνες, Μεσαίωνα και Τουρκοκρατία, Κλεφτουριά και Επαναστατικά Κινήματα, πόλεμοι της Ελλάδος, αλλά και για την Παιδεία στα Άγραφα, μέχρι τις συνθήκες μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας, καθώς άλλα άρθρα – καθρέπτης της ιστορικής και κοινωνικής πραγματικότητα της Καρδίτσας. Για έναν ερευνητή τοπικής ιστορίας δεν υπάρχει καλύτερη διευκόλυνση από οργανωμένη βιβλιογραφία και μάλιστα από συγγραφέα εγνωσμένης αξίας, όπως ο Λάμπρος Γριβέλλας.

Ακάματος εργάτης της τοπικής συλλογικής μνήμης, συγγραφέας με 21 βιβλία, με απίστευτη αρθρογραφία που ούτε ο ίδιος γνωρίζει πόσα άρθρα έχει δημοσιεύσει στον Τοπικό Τύπο, σε επίτομα περιοδικά, στην “Αγραφιώτικη Φωνή” και στα “Ζωγλοπίτικα Χρονικά”, έντυπα στα οποία ο ίδιος έχει άμεση σχέση. Παράλληλα είναι και μόνιμος συνεργάτης της “Ιστορίας” και σηρίζει την έκδοση.

Τα “Παραλειπόμενα” είναι ανθολόγηση από άρθρα τοπικής ιστορίας, καθώς και ομιλίες σε Συνέδρια και Ημερίδες, Θεσσαλικού ενδιαφέροντος. Η διαδικασίας ανάδειξης ενός θέματος και προπαντός η τεκμηρίωση φαντάζει εύκολη υπόθεση, αλλά δεν είναι, ειδικά αν δεν υπάρχουν πηγές, βιβλιογραφία ή έστω προφορικές. Παρά την ηλικία του, ο Λάμπρος συνεχίζει να εργάζεται με την ίδια πάντα αφοσίωση, ως συγγραφέας υπηρετεί την Τοπική μας Ιστορία και τον ευχαριστούμε ιδιαίτερα γι’ αυτό.

Ευχόμαστε ο θεός να του χαρίζει χρόνια και προπαντός υγεία, να μας φιλοδώρει από το πλεόνασμα της γνώσης, αλλά και της σοφίας που έρχεται μέσα από τον βιωμένο χρόνο, αυτό κάνει τις μαρτυρίες του ακόμα πιο σημαντικές.

“Το κάλεσμα” του Βαγγέλη Ντελή

Ο πολυγραφότατος συγγραφέας και ποιητής, ο δικός μας Βαγγέλης Ντελής (δημότης), ξανά στη εκδοτική δράση, αυτή τη φορά, ένα μυθιστόρημα μυστηρίου. Διάχυτη η αγάπη του για τις αρχαιότητες, ειδικά τα κυκλαδικά ειδώλια που βρίσκονται διάσπαρτα στα κυκλαδονήσια, ωστόσο δεν πρόκειται για ιστορικό μυθιστόρημα, αλλά για έργο κοινωνικό με πολλά στοιχεία μυστηρίου αλλά και στοιχεία που βρίσκουμε μόνο σε αστυνομικά μυθιστορήματα.

Η πρωταγωνίστρια του μυθιστορήματος είναι γυναίκα, κάτι ιδιαίτερα δύσκολο για άντρα συγγραφέα. Πρέπει να έχει μελετήσει σε βάθος τη γυναικεία ψυχολογία ώστε οι αντιδράσεις και οι πράξεις της πρωταγωνίστριας να είναι ρεαλιστικές και να φαίνονται φυσιολογικές στην πλοκή του έργου. Και μάλιστα πρωταγωνιστούν δύο γυναίκες, Η Νεφέλη και Η Νάντια, σε δύο διαφορετικούς χρόνους, έχουν ωστόσο αρκετά κοινά στοιχεία.

Τα προσωπικά βιώματα του συγγραφέα εμφανίζονται έντονα καθώς περιγράφει μια παρέα καθηγητών στην Αντίπαρο, κάτι που ο ίδιος είχε βιώσει αρκετά χρόνια πριν όταν είχε ζήσει έναν χρόνο στην Νάξο ως νεοδιόριστος καθηγητής. Η περιγραφή αυτών των ανθρώπων είναι απόλυτα αληθινή και προκαλούν το ενδιαφέρον με τη διαφορετικότητά τους. Μέσα απ’ αυτή την παρέα αναδύεται ο ξεχωριστός χαρακτήρας του Φοίβου, ενός ανθρώπου ευαίσθητου που όμως έχει ορμιστεί εκδίκηση και τρομάζει κάποιες φορές τους υπόλοιπους καθώς σχοινοβατεί μεταξύ πραγματικότητας και παραφροσύνης. Υπάρχει και το αντίθετο του Φοίβου, ένας άντρας ώριμος, δυναμικός, ψημμένος από τον ήλιο των Κυκλάδων, που διαθέτει ήρεμη δύναμη και προσπαθεί να νικήσει με κάθε τρόπο τον δικό του πόνο, χαρίζοντας στους γύρω του την ασφάλεια που χρειάζονται. Αυτούς τους δύο άντρες θα ερωτευτούν οι δύο πρωταγωνίστριες και θα μπουν σε παρόμοια διλήμματα.

Το μυθιστόρημα αναδεικνύει το φαινόμενο της αρχαιοκαπηλίας στην Ελλάδα. Γίνονται αναφορές στα Μάρμαρα του Παρθενώνα που κρατούνται φυλακισμένα στο Βρετανικό Μουσείο, μα και στη σύγχρονη πραγματικότητα στην οποία δρουν ανεξέλεγκτα οι αρχαιοκάπηλοι σε πολλές περιοχές. Πάνω σε ένα τέτοιο συμβάν χιτίζεται ολόκληρο το έργο κι ένα αντίστοιχο συμβάν θα δώσει επιτάχυνση στην εξέλιξη της πλοκής, μέχρι να αποκαλυφθεί ότι το μεγάλο αφεντικό της αρχαιοκαπηλίας ... είναι ο υπουργός πολιτισμού!

Όλα μοιάζουν φυσιολογικά στο μυθιστόρημα, μα υπάρχουν κάποιες απορίες που ορθώνονται όσο προχωρούν οι σελίδες. Νέα στοιχεία βγαίνουν στο φως, έρωτας ζήλια και πάθος, νέες επιλογές, χάρτες αρχαιολογικών θέσεων, κυκλαδικά ειδώλια, δολοφονίες, απαγωγές, μαρτυρίες που ανατρέπουν όσα θεωρούσαμε δεδομένα και μία παράδοση αίσθησης ότι όλα τα κινεί κάποιο υπέρκοσμο πλάσμα, από μία άλλη πραγματικότητα, σαν ένα πραγματικό “Κάλεσμα” σε μία φρενήρη πλοκή και να κάνει τον αναγνώστη να μην θέλει να το αφήσει από τα χέρια του. Η συνέχεια στο βιβλίο!

Γίναμε ... 10 τευχών!

Κλεψύδρα ο Χρόνος, από την μία αδειάζει και από την άλλη γεμίζει με βιώματα, εμπειρία, γνώσεις. Ως “Ιστορία” **ξεκινήσαμε συμβολικά το 2021**, με στόχο την ανάδειξη της Τοπικής Ιστορίας, την ενίσχυση της συλλογικής μνήμης, την απόκτηση γνώσης και αυτογνωσίας πολύτιμα στοιχεία για την Ανάπτυξη στο Δήμο Λίμνης Πλαστήρα και την αναζήτηση της θέσης μας στο Μέλλον.

Ένα ταξίδι η ζωή στο Χώρο και το Χρόνο, στη συλλογική μνήμη, κάθε τόμος ένα σταθμός, αισίως φθάσαμε στον **δέκατο (10ο) τόμο** και συνεχίζουμε με δημιουργικό κέφι τη διαδρομή. Χωρίς υπερβολή, είναι αληθινός άθλος η έκδοση της “Ιστορίας” και μάλιστα με διεύρυνση σε παράλληλες θεματικές εκδόσεις. Εν μέσω καταστροφικών πλημμυρών “Ιανού” και “Daniel” και διαχείρισης κρίσεων, χωρίς ουσιαστική χρηματοδότηση, με μικρόψυχες αντιπολιτευτικές προσεγγίσεις τύπου “περιοδικά μας μάραναν” και άλλες ειρωνικές αμφισβητήσεις (λ.χ. για τις συναντήσεις ποιητών στη Λίμνη Πλαστήρα), εμείς προχωράμε συναισθανόμενοι το Χρέος απέναντι στην Ιστορία που μας βλέπει και μας κρίνει όλους.

Έχουμε ηθική υποχρέωση να ευχαριστήσουμε τους ερευνητές της Τοπικής Ιστορίας, οι οποίοι μας στήριξαν όλο αυτό το διάστημα με εργασίες τους, χωρίς τις οποίες δεν θα γινόταν τίποτα. Είναι σεμνοί πνευματικοί άνθρωποι, ερευνητές εγνωσμένης αξίας και συγγραφείς με σημαντικό έργο, διαχρονικά σταθεροί συνεργάτες, αντί άλλης αναφοράς ονομαστικής, οι εργασίες τους είναι δημοσιευμένες και αποτελούν αψευδείς μάρτυρες δημιουργίας.

Συνοπτικά θυμίζουμε τους πρώτους δέκα (10) τόμους, περισσότερο για να γνωρίζουμε τα περιεχόμενα έτσι όπως κυλάει ο χρόνος και για να μην ξεχνάμε την διαδρομή:

Ο 1ος τόμος κυκλοφόρησε τον Δεκέμβρη του 2021 και ήταν αφιερωμένος στα 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση και το Εθνικό Ιωβηλαίο που γιόρτασε η χώρα μας. Περιλαμβάνει άρθρα για την Επανάσταση του 1821 στα Άγραφα, άγνωστα κεφάλαια της τοπικής ιστορίας των επαναστατικών κινημάτων της περιοχής μας, μέσα από 155 σελίδες.

Ο 2ος τόμος κυκλοφόρησε τον Ιούνιο του 2022 και ήταν αφιερωμένος στα 100 χρόνια από την Μικρασιατική Καταστροφή και τον θρυλικό Μαύρο Καβαλάρη Νικόλαο Πλαστήρα, Μέσα από τις σελίδες 161 για πρώτη φορά ονόματα πεσόντων από τα χωριά της Λίμνης Πλαστήρα, καθώς και αναφορές στα γεγονότα της εποχής.

Ο 3ος τόμος κυκλοφόρησε τον Δεκέμβρη του 2022 με θέμα ελεύθερο και 171 σελίδες αφιερωμένες στην Τοπική Ιστορία.

Ο 4ος τόμος κυκλοφόρησε τον Ιούνιο του 2023 και ήταν αφιερωμένος στα **80 χρόνια από το κάψιμο των χωριών του Δήμου Λίμνης Πλαστήρα από τους Ιταλούς**, λίγους μήνες μετά και από τους Γερμανούς κατακτητές, το 1943. Ένα αφιέρωμα στην Εθνική Αντίσταση 1941 – 1944 στη Νευρόπολη και την ολική καταστροφή των Κοινοτήτων μας. τις ανθρώπινες απώλειες, τις επιπτώσεις. Ο τόμος αποτέλεσε και το τεκμήριο για την αναγνώριση του

Δήμου ως μαρτυρικού και τις Κοινότητες Μορφοβουνίου, Μεσενικόλα, Πεζούλα, Φυλακτή και οικισμός Νεράϊδα να κηρυχθούν μαρτυρικά χωριά με το Προεδρικό Διάταγμα 71/2025 ΦΕΚ 146/Α/8-8-2025

Ο 5ος τόμος κυκλοφόρησε τον Δεκέμβρη του 2023 με ελεύθερο θέμα, αλλά με αφιέρωμα στον Γαβριήλ Διονυσιάτη, Αγιορίτη μοναχό, 40 χρόνια από το θάνατο του μιας σπουδαίας μορφής της Εκκλησίας που γεννήθηκε στο Μεσενικόλα το 1886 και απεβίωσε στο Άγιο Όρος το 1983.

Ο 6ος τόμος κυκλοφόρησε τον Ιούνιο του 2024, έχει τίτλο *Μνησιπήμων Πόνος* και είναι αφιέρωμα στην Κύπρο, πενήντα (50) χρόνια από την Τουρκική εισβολή και κατοχή της μεγαλονήσου, ζωτικού τμήματος του ενιαίου και αδιάσπαστου Ελληνισμού. Άρθρα, συνεντεύξεις και άλλες αναφορές για την προδοσία της Κύπρου, μαζί με ένα αφιέρωμα στον ποιητή Κυριάκο Χαραλαμπίδη που ο Δήμος Λίμνης Πλαστήρα τίμησε στις εκδηλώσεις Μνησιπήμων Πόνος 2024.

Ο 7ος τόμος κυκλοφόρησε τον Δεκέμβρη του 2024 με θέμα *«Άγραφα Τόπος Μετοικειών*, από την αυτονομία της επιβίωσης ως τη «Γη της Επαγγελίας»: αναζητώντας αιτίες, ίχνη και περάσματα για δικά μας διαβατικά πουλιά. Ένα μοναδικό αφιέρωμα που παρακολουθεί τις μεταναστευτικές ροές προς και από τα Άγραφα της αυτονομίας την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας (1450) μέχρι τις μέρες μας

Ο 8ος τόμος κυκλοφόρησε τον Ιούνιο του 2025 και είχε τίτλο *"Εν αρχή ήν ο Λόγος"*, θρησκευτικά Μνημεία και Τεκμήρια Λαϊκής Πίστες στις Κοινότητες της Λίμνης Πλαστήρα, ένα αφιέρωμα στη θρησκεία από τα χρόνια της αρχαιότητας μέχρι τις μέρες μας. Στόχος η ανάδειξη των εκκλησιαστικών μνημείων, Μοναστήρια, μετόχια, εκκλησίες, ξωκλήσια, αγίους, μαρτύρους και άλλες προσωπικότητες της Εκκλησίας των Κοινοτήτων μας.

Ο 9ος τόμος κυκλοφόρησε τον Δεκέμβρη του 2025 και είχε τίτλο *"Παιδείας Ιχνηλασία"* με θέμα την ιστορία της εκπαίδευσης των Αγράφων από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας με τα μαθήματα μέσα στις εκκλησίες και τα σχολεία με την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους, μέχρι τις ημέρες μας. Συλλέχθηκε σπάνιο φωτογραφικό και άλλο υλικό για τις συνθήκες της Παιδείας στον τόπο μας.

Ο 10ος τόμος κυκλοφόρησε τον Ιούνιο του 2026 και έχει τίτλο *"Προγόνων Ιχνηλασίες"* και έχει θέματα που σχετίζονται με οικονομικές και κοινωνικές παραμέτρους, πληθυσμό, οικονομία, κ.α.

Οι επόμενοι δύο τόμοι είναι θεματικοί και έχουν προγραμματιστεί ως εξής:

Ο 11ος τόμος σχεδιάζεται να κυκλοφορήσει τον Δεκέμβριο του 2026 με τίτλο *"Ονομάτων επίσκεψις"* και είναι αφιέρωμα στα επώνυμα των Κοινοτήτων Λίμνης Πλαστήρα, αλλά και στις προσωπικότητες που γέννησε ο τόπος μας. Για πρώτη φορά θα κυκλοφορήσει λεξικό με τα ονόματα προσώπων που πέρασαν στην Ιστορία, αλλά και καταγράφηκαν στη δημόσια ζωή της χώρας και του τόπου μας.

Ο 12ος τόμος θα κυκλοφόρησε τον Ιούνιο του 2027 με τίτλο *"Δι-αχρονική συλλογική*

δράση" όπως αυτή έρχεται μέσα από τον Κοινοτισμό, συλλογικές δράσεις, συνεταιρισμούς, πολιτιστικά και αθλητικά σωματεία των Κοινοτήτων Λίμνης Πλαστήρα, από το 1952 μέχρι το 2025,

Παράλληλα με ευθύνη μας κυκλοφόρησαν οι κάτωθι θεματικές εκδόσεις:

Ειδικό λεύκωμα που εξέδωσε ο Δήμος Λίμνης Πλαστήρα με τίτλο «**Αθάνατος – Γιώργος Α. Μπαλαδώρος 1984-2018**». Η έκδοση περιέχει στοιχεία από την στρατιωτική διαδρομή του Γιώργου, την πτώση του αεροσκάφους σε ώρα καθήκοντος, ομιλίες, κείμενα και ποιήματα που έφτασαν στην οικογένεια μετά τον αδόκητο χαμό του αετού των Αγράφων. Το Λεύκωμα εκδόθηκε το 2020 στην Καρδίτσα από τις εκδόσεις "Φάος" με κείμενα και επιμέλεια του συγγραφέα Παναγιώτη Νάνου. Η έκδοση χρηματοδοτήθηκε από το Δήμο Λίμνης Πλαστήρα και τα αντίτυπα διατέθηκαν δωρεάν στο κοινό κατά την εκδήλωση αποκαλυπτηρίων μνημείου στην πλατεία αντιπετράρχου Γιώργου Μπαλαδώρου.

Αγγελής Δημήτρης, Σημείες Θεσσαλών αγωνιστών – ηρώων. Άγραφα, Όλυμπος, Πήλιο, Σποράδες, Ασπροπόταμος κ.α. (1680 – 1922). Η έκδοση έγινε με αφορμή τα 200 χρόνια από την Επανάσταση του 1821, αλλά και με την έρευνα της Δημοτικής Επιτροπής Ιστορίας Λίμνης Πλαστήρα, για την πρώτη επαναστατική σημαία των Αγράφων. Πρόκειται για συμβολή στην ανάδειξη του άγνωστου αυτού κεφαλαίου της Ιστορίας και τη συλλογικής μας αυτογνωσίας. Μέρος των σημαιών επαναστατικών κινήσεων θα αποτελέσουν έκθεμα στο πάρκο της Αυτονομίας που δημιουργήθηκε στο Νεοχώρι. Το βιβλίο εκδόθηκε το 2022 στην Καρδίτσα από τις εκδόσεις ΦΑΟΣ - Ηλίας Καρκαλέτσος, με ευθύνη δημάρχου Παναγιώτη Νάνου.

Πρακτικά εκδηλώσεων "Μνησιήμων Πόνος" Δήμου Λίμνης Πλαστήρα 2024, 50 χρόνια από την εισβολή και κατοχή της Κύπρου, σειρά εκδηλώσεων με αποκορύφωμα την κεντρική εκδήλωση 6/10/2024, με σημαντικές παρουσίες Ελλαδιτών και Κυπρίων. Ειδική έκδοση, κυκλοφόρησε Δεκέμβρη 2024, σελ. 81.

Λεύκωμα για το Υπαίθριο Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, κυκλοφόρησε το 2024 με αφορμή την υλοποίηση του Α Διεθνούς Συμποσίου Γλυπτικής, το οποίο χρηματοδότησε το Γερμανικό Προξενείο της Θεσσαλονίκης. Παρουσιάζονται τα έργα και οι καλλιτέχνες που έλαβαν μέρος, Παπαγιάννης Θόδωρος (Ελλάδα), Moretti Francesco (Ιταλία), Ton Kale (Ολλανδία) Rainer Fest (Γερμανία) Vasilis Vasilis (Καναδάς). Στην έκδοση παρουσιάζονται τα πρακτικά από την Ημερίδα που πραγματοποιήθηκε με την λήξη του Συμποσίου, είναι στην ελληνική και αγγλική γλώσσα, ενώ για πρώτη φορά παρουσιάζονται τα έργα που βρίσκονται εντός του ΥΜΣΤ.

Χρήστος Λιαππής, "Άγιος Σεραφείμ, από την Ιστορία στην Αγιότητα" μονογραφία με 117 σελίδες για τον Άγιο Σεραφείμ, φωτίζει πολύπλευρα τα ιστορικά γεγονότα και την προσωπικότητα του αγίου. Με την εμβριθεία της αξιοπιστίας ερευνητικής εργασίας και σχολαστικής τεκμηρίωσης, ο συγγραφέας συγκέντρωσε όλα τα ιστορικά στοιχεία για τον άγιο. Το βιβλίο εκδόθηκε στην Καρδίτσα από τις εκδόσεις ΦΑΟΣ - Ηλίας Καρκαλέτσος το 2025 με χρηματοδότηση από το Δήμο Λίμνης Πλαστήρα.

Χρήστος Τηλεμ. Λιαπής, "Αποδημίες και διασπορά Αγραφιωτών επί Τουρκοκρατίας (τέλη 16ου αι. – 1881)", παράλληλη έκδοση 10ου τόμου και συνέχεια του 7ου θεματικού τόμου "Άγραφα – Τόπος Μετοικεσιών" της "Ιστορίας". Ερευνά τις μεταναστευτικές ροές και την διασπορά των Αγραφιωτών στους αιώνες της Οθωμανικής κυριαρχίας, από το 16ο αιώνα μέχρι την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881 και την ενσωμάτωση στον εθνικό κορμό. Σημαντική μονογραφία, χαρτογραφεί τις διαδρομές των Αγραφιωτών ανά τους αιώνες της Τουρκοκρατίας και την διασπορά τους, τόσο εντός των ορίων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, όσο και σε πόλεις των Βαλκανίων και της κεντρικής Ευρώπης. Το βιβλίο εκδόθηκε στην Καρδίτσα από τις εκδόσεις ΦΑΟΣ - Ηλίας Καρκαλέτσος το 2026.

Τέλος, αξίζει για την Ιστορία να αναφερθεί το πρώτο Λογοτεχνικό Περιοδικό "Συνάντηση" των ποιητών στη Λίμνη Πλαστήρα. Εκδόθηκε για πρώτη και τελευταία φορά 2021, ήταν αυτοδιαχειριζόμενη πολιτιστική πρωτοβουλία με έδρα τον Δήμο Λίμνης Πλαστήρα με την συμμετοχή ποιητών από την Καρδίτσα κυρίως και ευρύτερα. Η έκδοση φιλοδοξούσε να γίνει τοπική επιθεώρηση Λόγου και Τέχνης, με περιοδικές λογοτεχνικές συναντήσεις δημιουργών στην περιοχή. Η πρωτοβουλία σταμάτησε διότι οι φυσικές καταστροφές από τα ακραία καιρικά φαινόμενα "Ιανός" 2020 "Daniel", (2023), ήταν μεγάλες και υπήρχαν αρνητικά σχόλια για τις προτεραιότητες της δημοτικής αρχής. Καταλυτική ήταν και η απώλεια του Χρήστου Διαμαντή, νέου ποιητή από τη Φυλακτική που πέθανε από Covid, ο οποίος ήταν ένας εκ των βασικών συντελεστών της συνάντησης.

Όλες οι εκδόσεις είναι ελεύθερα διαθέσιμες στο κοινό από την Ψηφιακή Βιβλιοθήκη του Δήμου Λίμνης Πλαστήρα!

**Παναγιώτης Νάνος
Δήμαρχος Λίμνης Πλαστήρα**

Λησμονημένες λέξεις & εκφράσεις με ιστορικό περιεχόμενο

γράφει ο Παναγιώτης Νάννος

«Χαιρέτα μου τον πλάτανο»

Η φράση «Χαιρέτα μου τον πλάτανο» σήμερα έχει περισσότερο ειρωνική σημασία και δηλώνει την ματαιότητα κάθε προσπάθειας, καθότι έχει χαθεί οριστικά και μάλλον άδοξα αυτό που επιδιώκαμε. Η προέλευσή της ανάγεται στις πρώτες δεκαετίες του νέου Ελληνικού Κράτους, όταν επί Όθωνα, το κτίριο ενός οθωμανικού ιεροδιδασκαλείου (Μεντρεσέ) το οποίο χτίστηκε το 1721 στην Πλάκα, μετατράπηκε σε σκληρή φυλακή. Ήταν εκεί όπου σήμερα είναι το αρχαίο Ωρολόγιο του Κυρρήστου, γνωστό σήμερα ως Αέρηδες της Πλάκας.

Στην αυλή της φυλακής υπήρχε ένας υπεραιωνόβιος πλάτανος, στα κλαδιά του οποίου κρεμούσαν όσους είχαν δικαστεί με την ποινή του θανάτου. Όταν κάποιος φυλακισμένος ολοκλήρωνε την ποινή και αποφυλακιζόταν, οι συγκρατούμενοι που παρέμειναν στη φυλακή του έλεγαν «χαιρέτα μου τον πλάτανο», εννοώντας ότι ο αποφυλακισμένος δεν θα ξαναέβλεπε την φυλακή και τον πλάτανο. (Νατσούλης)

Ο ποιητής Αχιλλέας Παράσχος έγραψε το ποίημα «Εις τον πλάτανον του Μεντρεσέ» το 1861, συμβάλλοντας στην ενίσχυση του μύθου στη συλλογική μνήμη για τον συγκεκριμένο πλάτανο. Ο ποιητής σε ηλικία 23 ετών φυλακίστηκε στον Μεντρεσέ για τη δράση του κατά του βασιλιά Όθωνα. Οι πιο γνωστοί στίχοι του είναι:

*«Ὡ Πλάτανε τοῦ Μεντρεσέ, στοιχειὸ καταραμένο,
ποῦ στὰ κλαδιά σου τὰ ξερὰ χιλιάδες εἶναι οἱ πόνοι,
ποῦ κάθε κλωνάρι σου κρατεῖ κι ἕναν ἀπηγγονισμένο,
κι ὁ χάρος στὰ φυλλώματα τὰ μαύρα σου φωλιάζει.»* (Γιοχάλας – Καφετζάκη)

Λέγεται ότι το δέντρο καταστράφηκε από κεραυνό το 1898, ενώ η φυλακή γκρεμίστηκε αργότερα, αλλά η φράση παραμένει μέχρι σήμερα ζωντανή και χρησιμοποιείται στη λαϊκή γλώσσα. Η έκφραση «χαιρέτα μου τον πλάτανο», αντικαταστάθηκε με την ευχή «Καλή κοινωνία» που έδιναν οι κρατούμενοι σε αποφυλακίζονταν, ευχόμενοι ομαλή επανένταξη στην κοινωνία και να μην επιστρέψει ξανά στη φυλακή.

Πηγές – Βιβλιογραφία:

Νατσούλης Τάκης, «Λέξεις και φράσεις παροιμιώδεις», εκδόσεις Σμυρنيωτάκης.

Γιοχάλας Θ., Καφετζάκη Τ., Αθήνα, Ιχνηλατώντας την πόλη με οδηγό την ιστορία και τη λογοτεχνία, Βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ, 2013. Η φωτογραφία είναι από το αρχείο της ΕΡΤ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σημείωμα του εκδότη.....	3
Η Οθωμανική απογραφή του 1454/55 σε χωριά της περιοχής Λίμνης Πλαστήρα στα Άγραφα: Πληθυσμός, παραγωγή, φόροι*	
Θεόδωρος Α. Νημάς	5
ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΒΟΥΝΕΣΙ ΤΗΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ (15ος-17ος αι.)	
Dr Prof. LEVENT KAYARINAR - ΚΩΣΤΑΣ ΣΠΑΝΟΣ	27
ΤΑ ΧΩΡΙΑ ΚΑΡΥΤΣΑ ΔΟΛΟΠΩΝ, ΜΑΓΚΑΡΝΤΑ (ΜΕΓΑΡΕΜΑ) ΚΑΙ ΜΠΕΛΟΚΟΜΙΤΗΣ ΑΠ΄ ΤΙΣ ΠΡΩΤΕΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΕΣ ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ ΤΟΥ 1454/55 και 1521 ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ..	
Κώστας Αθ. Παΐσης	35
Όψεις κοινωνικής και οικονομικής κατάστασης της Θεσσαλίας	
Λάμπρος Α. Γριβέλλας.....	68
Άναστάσιος Γόρδιος, Περί Μωάμεθ και κατά Λατείνων Σύγγραμμα: τά δύο χειρόγραφα τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης	
Κωνσταντίνος Σπ. Τσιώλης	81
ΙΧΝΗΛΑΣΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΙΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΚΑΡΑΙΣΚΑΚΗ: Ο ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ ΚΑΠΕΤΑΝΙΟΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΝΕΙ ΚΑΙ «ΚΡΑΤΕΙ» ΤΑ ΑΓΡΑΦΑ, ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ (1822-1823)	
Δημήτρης Κ. Αγγελής	89
ΠΕΡΙΓΗΓΗΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΑ ΣΕ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΩΝ ΑΓΡΑΦΩΝ (και του σημερινού Δήμου Λίμνης Πλαστήρα ειδικότερα)	
Χρήστος Τηλ. Λιαπής	107
ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΙΝΟΤΙΣΜΟ ΤΩΝ ΑΓΡΑΦΩΝ ΣΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ	
Παναγιώτης Νάννος	214
Τοπική Αυτοδιοίκηση και λαϊκή αυτοοργάνωση. Μία συνοπτική αποτίμηση της ιστορικής της εξέλιξης στη νεότερη Ελλάδα.	
Αντώνης Αντωνίου	254
Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΩΝ ΧΩΡΙΩΝ ΤΗΣ ΝΕΥΡΟΠΟΛΕΩΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΥΣΤΑΤΗ ΟΘΩΜΑΝΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΙΣΟΔΟ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ.	
Αθανάσιος Μπρέντας	263

ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ Τ. ΔΗΜΟΥ ΝΕΥΡΟΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΝΥΝΛΙΜΝΗΣ ΠΛΑΣΤΗΡΑ ΕΥΡΥΤΕΡΑ, ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ, 1881 ΜΕΧΡΙ 2021. <i>Αριστείδης Μπιμπίκος</i>	277
Έθος και Ιστορία των Αγράφων μέσα από εθιμικά τραγούδια και χορούς της Λαμπρής. <i>Παναγιώτης Νάννος</i>	301
ΠΑΣΧΑΛΙΝΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΜΟΣΧΑΤΟΥ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ <i>Δημήτρης Πιτσιλάκας</i>	313
ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΗΣ ΛΑΜΠΡΗΣ ΤΟΥ ΘΛΗΚΩΤΟΥ ΧΟΡΟΥ ΚΡΥΟΝΕΡΙΟΥ. <i>Ευριπίδης Παπουτσής</i>	323
Ανήλικα κορίτσια από τα Αγραφιώτικα χωριά, υπηρέτριες σε αστικές οικογένειες εποχής Μεσοπολέμου μέχρι το 1960. <i>Παναγιώτης Νάννος</i>	326
"Όσα μύθια ούλα αλήθεια": μουραπάδες για πρόσωπα και γεγονότα, ένας άλλος καθρέπτης της κοινωνικής πραγματικότητας παρελθόντος χρόνου. <i>Παναγιώτης Νάννος</i>	334
Μόνιμες στήλες	
<i>Έτσι ... για την Ιστορία! Ειδήσεις και γεγονότα με τοπικό & ευρύτερο ιστορικό ενδιαφέρον</i>	344
«Μνήμη ήρωα ταγματάρχη Δημητρίου Κασλά»(Ομιλία στο Πουρί Δήμου Ζαγοράς, 3-5-2026) <i>Δρ. Θεόδωρος Νημάς</i>	345
Προτάσεις δημάρχου Λίμνης Πλαστήρα Παναγιώτη Νάννου στο πλαίσιο της Κοινωνικής Διαβούλευσης για την Μεταρρύθμιση στην Αυτοδιοίκηση (Όπως κατατέθηκαν εγγράφως στην Κυβέρνηση, Πρόεδρο Βουλής των Ελλήνων, ΠΕΔ Θεσσαλίας, ΚΕΔΕ, και ΜΜΕ)	350
ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΟΡΕΙΝΟΤΗΤΑ	353
Ο Δήμος Λίμνης Πλαστήρα στο επίκεντρο της Ευρωπαϊκής συνεργασίας για την Αγροδιατροφική Καινοτομία και τη Βιώσιμη Ανάπτυξη	358
Τοπικές ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΕΣ <i>Παναγιώτης Νάννος</i>	360
Γίναμε ... 10 τευχών! <i>Παναγιώτης Νάννος</i>	362
Λησμονημένες λέξεις & εκφράσεις με ιστορικό περιεχόμενο <i>Παναγιώτης Νάννος</i>	366
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	367

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ ΕΠΟΜΕΝΩΝ ΤΟΜΩΝ

Θεματικός τόμος 11ος/ Δεκέμβριος 2026, τίτλος: "ὀνομάτων ἐπίσκεψις",

– αφιέρωμα στα επώνυμα οικογενειών Κοινοτήτων Λίμνης Πλαστήρα, από τα χρόνια της αυτονομίας των Αγράφων επί Τουρκοκρατίας, στον ελεύθερο βίο από το 1881 μέχρι σήμερα.

Ενδεικτικά θέματα προς ανάπτυξη:

Παλαιότερα και σύγχρονα ονόματα Κοινοτήτων και Οικισμών Δήμου Λίμνης Πλαστήρα

Επώνυμα μέσα από τα Μητρώα Αρρένων, καταλόγους στρατευσίμων, φορολογικούς και εκλογικούς καταλόγους, τοπωνύμια/κυριώνυμα, αρχαιακά και άλλα τεκμήρια με επώνυμα κατοίκων του τόπου μας.

Συντάσσουμε Λεξικό Προσωπικότητων καταγομένων από τις κοινότητες της Λίμνης Πλαστήρα, οι οποίοι διέπρεψαν σε διάφορα πεδία της Δημόσιας ζωής, αλλά και λιγότερο γνωστοί πρωταγωνιστές με σημαντική κοινωνική προσφορά στις τοπικές κοινότητες. Πρόκειται για συλλογικό έργο που επιχειρείται για πρώτη φορά, ο κάθε συγγραφέας θα υπογράφει τα κείμενα για τα πρόσωπα που θεωρεί ότι πρέπει να συμπεριληφθούν, εννοείται με την σχετική τεκμηρίωση.

Παράκληση προς συγγραφείς:

Οι εργασίες καλό είναι να μην ξεπερνούν τις 3.000 λέξεις, η αναφορά σε κάθε προσωπικότητα να μην ξεπερνά τις 300 λέξεις και ει δυνατόν να συνοδεύεται από φωτογραφία.

Θεματικός τόμος 12ος/ Ιούνιος 2027 τίτλος: "Δι-αχρονική Συλλογική Δράση",

– αφιέρωμα στη *Συλλογική Δράση όπως έρχεται μέσα από τον Κοινοτισμό, πολιτιστικά, αθλητικά και άλλα σωματεία Κοινοτήτων Λίμνης Πλαστήρα (1525 – 2025).*

Ενδεικτικά θέματα προς ανάπτυξη:

Κοινοτισμός των αυτόνομων Αγράφων και συλλογικές εκφράσεις αυτο-οργάνωσης μέσα από άτυπες συνεταιριστικές δομές Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας, 1525 – 1881.

Συλλογικές δράσεις Κοινοτήτων του Δήμου Νευρόπολης, από την απελευθέρωση της Θεσσαλίας (1881) μέχρι σήμερα. Ανιχνεύουμε την δράση πολιτιστικών, αθλητικών συλλόγων, αγροτικούς και άλλους συνεταιρισμούς, σύλλογοι ετεροδημοτών, μέχρι τις σημερινές ΑΜΚΕ – Κοινσеп.

Από την ΕΟΝ στην ΕΠΟΝ και τους νεανικούς συλλόγους δασοπροσκόπων, κ.α. από την συλλογική δράση των νέων στα χρόνια του Μεσοπολέμου, της Εθνικής Αντίστασης και του Εμφυλίου (1941 – 1950 – 1967).

Οι Σύλλογοι των Απανταχού καταγωγμένων από τα χωριά της Λίμνης Πλαστήρα – Σωματεία ανά την Ελλάδα με πεδίο δράσης τα χωριά της ευρύτερης περιοχής Λίμνης Πλαστήρα.

Παράκληση προς συγγραφείς:

Οι εργασίες καλό είναι να μην ξεπερνούν τις 3.000 λέξεις

Η αναφορά για κάθε σύλλογο να μην ξεπερνά τις 400 λέξεις. Καλό είναι τα κείμενα να συνοδεύονται με ανάλογες φωτογραφίες, σφραγίδες συλλόγων, λοιπά τεκμήρια.

ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΟΜΟ 13/ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2027 ΚΑΙ ΕΦΕΞΗΣ, ΤΑ ΘΕΜΑΤΑ ΕΙΝΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΑ

D. Kranias

Τα Άγραφα δεν γράφτηκαν στα τούρκικα φιρμάνια
και ήρωες τα στόλισαν με αμάραντα στεφάνια
αυτό μην το ξεχάσουμε ποτέ μες τη ζωή μας
να το 'χουμε καμάρι μας που ήταν προγονοί μας
εκείνοι που πολέμησαν κι έδωσαν την ψυχή τους
να ζούμε εμείς ελεύθεροι δίχως την σκλάβωσή τους
τα ατσαλένια χέρια τους γράψανε Ιστορία
πως προτιμώ τον θάνατο για την Ελευθερία,
Ελευτεριά πολύτιμη και χιλιοζακουσμένη
στον κόσμο υπερήφανη, ω χιλιοζηλεμένη!

Αδημοσίευτο λαϊκό ποίημα Βουνεσιώτισας,
παραχωρήθηκε για την έκδοση με όρο την ανωνυμία της.

ISSN: 2944-9561

Φωτογραφία: Δημήτρης Κρανιάς